

Verók Attila

MARTIN SCHMEIZEL

(1679–1747)

Verók Attila

MARTIN SCHMEIZEL

(1679–1747)

Verók Attila

MARTIN SCHMEIZEL

(1679–1747)

Líceum Kiadó
Eger, 2015

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelent meg.

Lektorálták:

Dr. Viskolcz Noémi

Dr. Szelestei Nagy László

ISBN 978-615-5509-46-9

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Kiadóvezető: Grebely Gergely
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Nyomdai előkészítés, tördelés: Szutor Zsolt

Megjelent: 2015-ben

Készítette: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdája
Felelős vezető: Kérészy László

Tartalom

Előszó helyett	7
A választott témáról általában	7
A témaválasztás oka és körülményei, alkalmazott módszerek és eddigi eredmények	8
A monográfia megírásának célja	10
A Schmeizel-kutatás története	11
Általános megjegyzések	14
Rövidítések jegyzéke	16
Martin Schmeizel (1679–1747) életútja	18
Az Erdélyben töltött évek (1679–1699)	18
Európai utazások és a jénai évek (1699–1731)	21
A végleges, tudományos kikötő: Halle (1731–1747)	27
Martin Schmeizel tudományos és pedagógiai tevékenysége	30
A polihisztor	30
A történész	31
A magyar és egyetemes történelem kutatója, az egyháztörténet-író	32
A jogtörténész	35
A helytörténész	36
A tudománytörténész	37
Az irodalomtörténet-író, a historia litteraria művelője	39
A geográfus és kartográfus	41
A heraldikus	44
A könyvtáros	47
A publicista	51
A statisztikus	54
A numizmatikus	58
A nyelvész	61
A pedagógus	63
A korai „hungarológus”	66
Az európai és a magyarországi tudóskönyvtárak 18. század második feléig	75
Általános kép a 16–18. századi európai tudóskönyvtárakról	75
Néhány konkrét európai példa	79
Tudóskönyvtárak Magyarországon a 16–18. században	83
Néhány konkrét magyarországi tudóskönyvtár a 18. század első feléből	85
Martin Schmeizel tudóskönyvtára	87
A teljes gyűjtemény	88

A könyvtár hungarica vonatkozású része	90
A hungarica-, ill. transylvanica-könyvtár története	91
A hungarica-, ill. transylvanica-könyvtár állományának összetétele	92
Összefoglalás	94
Felhasznált irodalom	96
Kéziratos, gépiratos, illetve nyomtatott levéltári és könyvtári források	96
Szakirodalmi feldolgozások	98
Függelék	133
Martin Schmeizelhez írt alkalmi költemények és prózai szövegek	133
Alkalmi költemények az 1712. évből	134
Alkalmi költemények az 1713. évből	142
Alkalmi költemény az 1717. évből	153
Alkalmi költemények az 1721. évből	156
Alkalmi költemények az 1722. évből	161
Alkalmi költemény az 1727. évből	171
Alkalmi költemények az 1729. évből	175
Alkalmi költemények és prózai szövegek az 1731. évből	193
Alkalmi költemény az 1732. évből	209
Alkalmi költemények és prózai szöveg az 1743. évből	212
Alkalmi költemény az 1744. évből	234
Alkalmi költemény az 1745. évből	236
Alkalmi költemények és prózai szöveg az 1747. évből	239
Martin Schmeizel nyomtatásban megjelent saját munkái	251
Posztumus megjelent művek	264
Előszavak	265
Tanulmányok, publicisztikai írások	266
Schmeizel által összeállított lexikonszócikkek	269
Alkalmi írások, költemények	270
Martin Schmeizelnek ajánlott munkák	273
Műveiről készült recenziók és könyvismertetések	275
Martin Schmeizel máig kiadatlan, kéziratban maradt munkái	278
A Schmeizel-könyvtár rekonstruált állománya	280
Személynévmutató	325
Helynévmutató	343

Előszó helyett

A választott témáról általában

A magyar és az európai művelődéstörténet egyik 18. század eleji érintkezési pontját, tartalomban gazdag metszetét szeretném részletesebben bemutatni ebben a monográfiában. Nevezetesen egy olyan személy életútjának és munkásságának a felvázolására vállalkozom, akit – noha egész életében *hungarus* mivoltának büvkörében élt, és tudományos publikációinak, oktatási tevékenységének jelentős részét is ilyen témában fejtette ki¹ – méltánytalanul elfeledett a magyar általános és szakmai köztudat egyaránt. *Martin Schmeizel* (1679–1747) tudományos működéséről ma ugyanis magyar nyelven alig lehet olvasni valamit. A magyar szakirodalomra épülő komolyabb kutatást végezni pedig egyszerűen lehetetlen. Sporadikusan elszórva néha belebotlik az érdeklődő egy régi folyóiratcikkbe vagy lexikonszócikkbe, de ezekből alaposabb ismeretekre szert tenni vele kapcsolatban igen nehéz. Még ez talán nem is lenne olyan nagy baj, hiszen igen sok arra érdemes (tudós) ember neve és munkássága az ismeretlenség ködébe vész a magyar művelődéstörténetben. Ő azonban olyan kezdeményezésbe fogott, amely a magyarság kulturális emlékezetének fenntartásához elengedhetetlenül szükséges volt, és még az ma is: a *historia litteraria* szellemében a teljesség igényével próbált meg egy, a 18. század közepéig főleg nyomtatásban megjelent művekből álló, magyar történeti szakkönyvtárat összegyűjteni – ezzel is segítve a közös múlt emlékeinek fennmaradását és továbbélését. A múlt tudata és ismerete nélkül ugyanis nem lehet meg egyetlen nemzet sem, erre szükség van a mai világban is: gyökerek nélkül az ember talajvesztett lény csupán. Az identitás napjainkban oly erőteljesen hangoztatott kritériuma és primátusa a kollektív múlt tudása és recepciója nélkül elképzelhetetlen.

Schmeizel előtt addig ilyesmire a magyar művelődéstörténetben – dokumentált módon – senki sem vállalkozott, hiszen hasonló próbálkozások majd csak a 18. század végétől, a 19. század elejétől érhetők tetten. Ő azonban úttörőként nekifogott terve megvalósításához, és egy, bár Európa-szerte szétszórva található, mindazonáltal a mai napig létező könyvgyűjteményt hívott életre. A közel két emberöltőn át folyamatosan beszerzett könyv- és kéziratanyagot könyvtárosi attitűdjéhez méltóan élete utolsó óráiig rendezgette, osztályozta, hogy az minél használhatóbb formában álljon majd a következő generációk szolgálatában. Nagy ívű terveit a váratlan halál ugyan majdnem keresztülhúzta, de segítő szándékú és hasonló felfogású, szebeni szász tanítványának, *Michael Gottlieb Agnethler*nek (1719–1752), illetve néhány szerencsés körülmény egybejátszásának köszönhetően a gondosan összeállított könyvtár oda került, ahová Schmeizel is valószínűleg tartotta: az erdélyi szászok nemzeti könyvtárába. Az intézmény ugyan az 1740-es évek végén még nem létezett, hiszen az egykori hallei diák és lelkes Schmeizel-tanítvány, a majdani erdélyi szász kormányzó, *Samuel von Brukenthal* (1721–1803) majd csak 1803-ban hozza létre nagyszebeni palotájában, végérvényesen pedig 1817-től lesz látogatható. A *hungarica*-könyvek azonban végül mégis csak ide kerültek, ám egy részüknek ottani,

¹ Az összetett, vitákat kiváltott *Hungaria* és *hungarus* kérdéskör részletes kibontását lásd Szűcs 1972; uő. 1983; uő. 1984, 11–188, 281–326; Szűcs – HANÁK 1986; KLANICZAY 1987–1988; uő. 1993; MONOK 2003 és SZELESTEI 2005.

a 20. század második felében és jelenleg is tapasztalható áldatlan helyzetét ismerve, utólag, a mai szemlélő nézőpontjából megítélve a dolgot, sokkal szerencsésebb lett volna, ha a könyvgyűjtemény – mondjuk – a *Széchenyi Ferenc* (1754–1820) által alapított magyar nemzeti könyvtárba vagy a *Teleki Sámuel* (1739–1822) adományából Marosvásárhelyen létrejött Teleki Tékába kerül. Talán akkor az értékes könyvtárnak a kulturális múlt megőrzésében betöltött szerepe is hamarabb napvilágra került volna, és Schmeizel tudományos tevékenységének jelentősége is jobban beszívárgott volna a köztudatba. Mindez persze csak feltételezés, és a jelen sorok írójának képzeletbeli játéka. Minden úgy alakult, ahogy alakult, ezen változtatni már nem lehet, és talán nem is érdemes. Mindannyian jól tudjuk: a könyveknek (és az azokat létrehozó, használó embereknek) is megvan a maguk sorsa (*habent sua fata libelli*)...

Ilyen konstellációk mellett határozta meg úgy mesterem, Monok István tanácsára, hogy ezt az oly fontos magyar kultúrkinccset a szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé teszem, és megfelelőnek ítélt helyére illeszttem a magyar könyvtártörténetben. Szerencsés módon a schmeizeli könyvtár korabeli, Kárpát-medencei kulturális környezetéből az utóbbi években két kortárs könyvgyűjtemény katalógusa is előkerült, így a már ismert 18. századi magyarországi és a kiválasztott európai tudós könyvtárak fényében megkísérelhetek bizonyos következtetéseket levonni a 18. század eleji magyarországi könyvtárügy vonatkozásában. A megállapítások remélhetőleg új adalékkal szolgálnak majd a nevezett korszak tudós könyvtárainak történetéhez.

A jelen kötet alapjául a Szegedi Tudományegyetemen 2008-ban benyújtott és sikeresen megvédett, „*Es blickt die halbe Welt auf deinen Lebens-Lauff, Und nimmt das, was Du schreibst, mit grosser Ehrfurcht auf.*” *Martin Schmeizel (1679–1747) élete és munkássága* című doktori disszertációm szolgált.² Azt írtam tovább az évek során, melynek eredményeként született meg ez a monografikus igényű feldolgozás.

A témaválasztás oka és körülményei, alkalmazott módszerek és eddigi eredmények

Egyetemi tanulmányaimat 1996 és 2001 között egyebek mellett a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának könyvtár szakán, a régi könyves speciális képzés keretében végeztem, ahol kedves tanárom, későbbim mesterem, majd mára kollégám, Monok István könyvtörténeti kutatásokkal bízott meg, és maga mellé vett, mint kezdő, a régi német és latin paleográfiában még igencsak gyakorlatlan tanítványt. Sok türelemmel segített, amikor például egyik első közös levéltári kutatásunk alkalmával a nagyszombati állami levéltárban küzdöttem a kezdetben olvashatatlannak tartott, később azonban mégiscsak letisztuló, 16–18. századi, gót betűs hagyatéki inventáriumok könyvjegyzékeinek silabizálásával. Nagyon megértő volt olyankor is, amikor a leglehetetlenebb időpontokban megkértem arra, hogy nézze át, értékelje egy-egy konferencia-előadásomat, melyek megtartásáért ugyancsak neki tartozom hálával. De nem sorolom tovább a példákat. A lényeg ugyanis egy marad: ő volt az, aki a magyar művelődés- és könyvtártörténet lelkes, avatott hirdetőjeként és művelőjeként személyes kisugárzásával belém oltotta a régi könyvek és az általuk képviselt korszak múlhatatlan szeretetét. Ezt már csak elmélyíteni tudták az egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszékén Keserű Bálinttól, Font Zsuzsától, Balázs Mihálytól és legfőképpen Ötvös Pétertől hallott, régi magyar irodalommal és művelődéstörténettel foglalkozó előadások és az általuk vezetett, érdekes szemináriumok. Így kezdődött...

² A pontos bibliográfiai adatokat lásd a szakirodalmi feldolgozásokat tartalmazó jegyzékben.

A folytatás sokkal prózaibb. A közös anyaggyűjtést és -feldolgozást követően 2004-ben Monok Istvánnal és Ötvös Péterrel az *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* című sorozat 16/4.1–2 köteteként kiadtuk az erdélyi századok hagyatéki leltáraiból 1750-ig előkerült, mintegy 700 könyvjegyzéket.³ Az ugyancsak erdélyi század témában tartott előadásaim és megjelent tanulmányaim kezdtek egyre biztosabban kijelölni a jelen monográfiában tárgyalt kutatásnak az irányát is. Viszont a végleges lökést az adta meg, amikor a hallei Franckei Alapítványok (*Franckesche Stiftungen zu Halle*) közel száztízezer régi könyvet őrző, muzeális könyvtárában 2001-ben – először a Fritz Thyssen-Stipendiumnak (2001), majd a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma által a külföldi magyar emlékek kutatására létrehozott Klebelsberg-ösztöndíjnak (2002-2007) a segítségével – hungarica-kutatást kezdhettem el. A 2007 nyarának végére lezárult, minden egyes régi könyv kézbevitelén és átlapozásán alapuló kutatás során ugyanis rengeteg, magyaroktól és erdélyi századoktól származó könyvet és könyves bejegyzést találtam a kora újkori peregrinusok egykori tanulmányainak helyszínén.⁴ Először ezeket szerettem volna valamiképpen összekapcsolni a román levéltárakból napvilágra hozott könyvjegyzékekkel, amire minden esély meg is volt, hiszen sok egykori hallei akadémista neve felbukkan a kiadott könyvjegyzékek sorában is. Ám még mielőtt ebbe a munkába belefogtam volna, több könyv is a kezembe került Halléban, amelyek címlapján, mindig ugyanazon a helyen, gyöngybetűkkel az alábbi possessorbejegyzés állt: „*M. Schmeizel*”. Mindig így, soha sem másként. Ekkor még nem mondott sokat számomra ez a név, de emlékeztem, hogy korábban Monok István mutatott nekem egy 1751-ben kiadott katalógust, amely az egykori jénai, majd hallei történész- és jogászprofesszor, Martin Schmeizel magyar vonatkozású könyveinek összeírását tartalmazta. A kör itt zárult be: ekkor kezembe vettem a katalógust, és módszeresen végigolvastam a felsorolt könyvek címeit. Aztán rá kellett jönnöm, hogy a Halléban felbukkant könyvek egyike sincs a listán – érthető módon, hiszen nem magyar témával foglalkoztak. Ám akkor hol lehetnek a magyar könyvek, ha léteznek egyáltalán? Erre minden reményem megvolt, hiszen az nem lehet, hogy szisztematikusan csak olyan könyvek kerültek a kezembe a polcokról, amelyek nem szerepeltek a kiadott katalógusban, mégis léteztek, míg a katalógusbeliek rendre eltűntek. Egyre jobban kezdett ösztönözni a titok kiderítésének izgalmas kihívása. Elkezdtem olvasni a témában, alaposabban szemügyre venni Schmeizel életútját, és egyszer csak egy elejtett megjegyzés azt engedte sejtetni, hogy a könyvek talán Szebenbe kerültek még a 18. század közepén. A Brukenthal-könyvtárban szűrőpróbaszerűen kikerentem tíz kötetet a Schmeizel-féle katalógusban szereplő könyvek közül, és háromban vagy négyben a Halléból már jól ismert tulajdonosi bejegyzés köszönt vissza. Lelkesedésem határtalan volt, ezt csak a könyvtár román igazgatója tudta letörni kezdetben, aki elutasította arra irányuló kérelmemet, hogy a közel negyvenezer kötetet számláló régi könyves gyűjteményt őrző raktárakban – a halleihez hasonló módon: egyik polctól a másikig haladva, egyik könyvet a másik után átlapozva – könyvfeltárást végezzek. Sokfordulós kérelmeket, szívességekéréseket és kultúrdiplomáciai segítség igénybe vételét követően, körülbelül egy évvel az első sikeres könyvlelet után, végre engedélyt kaptam, hogy – természetesen szigorú ellenőrzés mellett – megkezdjem kutatásomat a Schmeizel-könyvek után. Közel tízezer régi könyvet tudtam így átnézni több nagyszzebeni tározózkodásom alkalmával. 2006 közepén, majd azóta újabb alkalommal is tulajdonos- és

³ *Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen (1755–1750) I–II*. Herausgegeben von István MONOK, Péter ÖTVÖS, Attila VERÓK; Redaktion István MONOK, Attila VERÓK; einleitende Studie von Attila VERÓK; übersetzt von Péter ÖTVÖS, Attila VERÓK; Register von Attila VERÓK. Budapest, 2004. (*Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn; 16/4.1–4.2 – Erdélyi könyvesházak = Bibliotheken in Siebenbürgen; IV/1–2).

⁴ A hallei könyves kutatások eredményeiről hamarosan napvilágot lát egy tanulmánykötetem *Régi nyomtatványok nyomában – hungarikumok Halléból* címmel (Eger: Líceum Kiadó, 2015), amelyben a magyar vonatkozású régi könyvek szerelmesei nagyon sok érdekességet és újdonságot találhatnak majd.

igazgatóváltásra került sor a Brukenthal-múzeumban. Az új vezetőkkel sajnos nem sikerült olyan szakmai kapcsolatba lépnem, amelynek köszönhetően lehetővé tették volna számomra, hogy elődjükhöz hasonlóan, beengedjenek a régi könyvek közé a raktárba. Ezen azóta is dolgozom, hiszen más módon csak kevés esély van a Schmeizel-könyvtár hiányzó darabjainak megtalálására.

A könyvek utáni kutatás jelenleg ebben a stádiumban van. Eddigi munkám során a mintegy 530 művet tartalmazó magyar könyvtárból körülbelül 210-nek sikerült a nyomára akadnom. Amennyiben a találati arány Szebenben továbbra is olyan jól alakul, mint ahogyan eddig is, akkor van remény arra, hogy a könyvtár nagy része előkerül, és – ha igény mutatkozik rá – a mai lelőhelyek ismeretében kutatható lesz. Az időközben egyéb helyeken (Karlsruhe, Jéna, Halle, Kolozsvár, Marosvásárhely, Brassó) felbukkant Schmeizel-könyvek alapján pedig még azt a feltételezést is meg merem kockáztatni, hogy egyszer a tudós könyvtár nagy része is összeáll. Egyelőre azonban a már meglévő könyvek és az 1751-es katalógus segítségével végzem el elemzésemet, amely elsősorban a magyar történeti könyvtár bemutatására irányul. Igaz ugyan, hogy 1748-ban a már említett Agnethler készített egy katalógust az akkor még egy helyen őrzött, teljes Schmeizel-könyvtárról, amely 1670 kötetből állt, ám ennek részletes tárgyalása nem képezi a jelenlegi könyv témáját, mivel a fellelt könyvek és a kéziratos, illetve nyomtatott könyvtárkatalógusok elemzésének külön összefoglalást kívánok szentelni a későbbiekben. Ebben az írásműben csupán a szükséges mértékig hivatkozom rá.

A monográfia megírásának célja

Martin Schmeizel a 18. század első felében, a polihisztorizmus és a kibontakozó felvilágosodás korában nem számított különleges jelenségnek tudós kortársai között, hiszen bárhová tekintünk a tudománytörténetnek ebben az időszakában, mindenütt vele hasonló kvalitású személyekbe botlunk. Mégis megérdemli figyelmünket, hiszen szerteágazó tudományos és pedagógiai munkásságához kevés kortársáé mérhető: ennyi tudományterületen ennyi eredményt felmutatni csak keveseknek adatott meg. Számunkra, magyarok számára nagy jelentőséggel bír Schmeizel tudományos pályafutása és egész életútja, hiszen a kora újkori magyar művelődéstörténetben hozzá fogható erudíciójú, invenciózus, széles látókörű és újításokra mindig fogékony szellemű képviselők nem hemzsegnek. Vannak, akik az általa is művelt diszciplínák egyikében-másikában jelesebbet és maradandóbbat alkottak, de ilyen átfogó életművel csak nagyon ritkán találkozunk. Ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy az erdélyi szász kultúr- és tudománytörténetnek egyik legjelentősebb alakjaként kell számon tartanunk ezt a tudós férfit.

Az imént elmondottak alapján éppen ezért érthetetlen számomra, hogy miért feledkezett meg róla ilyen mértékben mind a szász, mind pedig a magyar kutatás. A nagy összefoglalásokban neve szinte fel sem merül, többnyire csak történetírói és könyvgyűjtői tevékenységének szentelnek egy-két megjegyzést. Az utóbbi időben kezdődött meg rehabilitációja a magyarországi *historia litteraria* területén végzett kutatások körében, ám még ez is csak kezdeti stádiumnak tekinthető: a téma kutatói jelenleg pusztán tudományos tevékenységének fontosságát emelik ki, illetve megjegyzik, hogy ilyen irányú munkásságával feltétlenül érdemes lenne foglalkozni. Megmagyarázhatatlan tehát, miért nem él neve még a szakmai köztudatban sem. Ezen a hiányon enyhítendő határoztam el, hogy megkísérlem a schmeizeli életművet feldolgozni, utánaajárni a mára méltatlanul elfeledett nagy, brassói, hungarus-tudatú szász tudós mintegy háromszáz évvel ezelőtti életkörülményeinek és tudományos munkásságának, illetve körbejárni a magyarorszá-

gi *historia litterariában* betöltött szerepét.⁵ A munka elkezdődött, a lendület tart, de a számtalan, sokszor egymásnak ellentmondó adatnak az összegyűjtése és egységes kép-pé illesztése még igen hosszú időt vesz igénybe. Bízom benne, hogy próbálkozásomat a közeli és távoli jövőben egyaránt siker koronázza, és ezt a Schmeizelről szóló bevezető monográfiát további, számos új adattal és összefüggéssel kiegészített kiadás követheti majd.⁶

A Schmeizel-kutatás története

A legtöbb művelődéstörténeti témában született dolgozatnak igen jelentős részét teszi ki a kutatástörténet bemutatásának szentelt fejezet. A fentebb már vázolt okok miatt azonban a Schmeizel-kutatás még igencsak kezdeti, kialakulófélben lévő állapotban van. Minden szempontra (életrajz, munkásság, személyiség, hagyaték, tudományos jelentőség stb.) kiterjedő vizsgálatokat vagy akár csak hevenyészett összefoglalást eddig senki sem végzett vele kapcsolatban. Született ugyan néhány, tudományos működésének egy-egy korszakát – főleg jénai általános vagy történelmi tevékenységét és statisztikai munkásságát – tárgyaló áttekintés, de ezek is csak bizonyos aspektus köré felépítve tárgyalják a Schmeizel-biográfiát. Nagy hiátus mutatkozik tehát ezen a területen.

Az alábbiakban sorra veszem azokat a tanulmányokat, illetve tanulmányrészleteket (könyvekről ebben az esetben, sajnos, nem beszélhetünk), amelyek újabb ismeretekkel gazdagították a tudós és általános lexikonokban feltűnő, Schmeizelről készült életrajzokat és méltatásokat.⁷

Az első, legteljesebbnek mondható, elfogultságtól sem mentes életrajzot egykori kolégájának, a hallei egyetem prorektori tisztében öt néhány évvel később követő *Theodor Christoph Ursinus*nak (1702–1748) köszönhetjük, aki szívhez szóló beszédet mondott a 68 éves korában elhunyt Schmeizel sírja felett.⁸ A nyomtatott változatában 16 oldalnyi terjedelmű szöveg viszonylag sok életrajzi adatot tartalmaz a 18. század első felében

⁵ Különös jelentőségét hivatott kiemelni a magyar művelődéstörténet és a *historia litteraria* szempontjából a *Az irodalomtörténet-író, a historia litteraria művelője, A korai „hungarológus”,* valamint a *Martin Schmeizel tudóskönyvtára* című fejezet.

⁶ Az erdélyi szász tudományos körök Németországban (Gundelsheim, München, Augsburg, Bayreuth, Oldenburg stb.) szétszórva élő prominens képviselői már többször jelezték nekem, hogy számukra igen fontos lenne ennek a munkának, illetve egy részének német nyelvű kiadása is. A témában eddig megjelent és jelenleg is kiadásra váró publikációimmal szeretnék némileg hozzájárulni a schmeizeli életmű szélesebb körben történő megismertetéséhez. A témában eddig napvilágot látott írásaimat lásd a felhasznált irodalmakat közlő listában.

⁷ Ezek felsorolása, illetve a rájuk történő hivatkozások a Schmeizel életét tárgyaló részben találhatóak. Közülük itt csupán egyet emelek ki, hiszen bizonyos szempontból elsőnek számít: *Bod Péter* (1712–1769) 1766-ban Szebenben megjelent *Magyar Athenasáról* van szó. A mindössze másfél oldalas Schmeizel-életrajzból juthatott legelőször a magyar olvasóközönség saját anyanyelvén adatokhoz a szász tudósról (vö. Bod 1766, 237–238).

⁸ *URSINUS, Theodor Christoph: Ad exsequiales honores, Viro Illvstri Excellentissimo atqve Amplissimo, Martino Schmeizelio, Potentissimi Porvvsiae Regis Consiliario Avlico, et Ivris Pvblici ac Historiarvm Professori Ordinario, die XXX. Ivlii, M DCC XLVII. Placida morte defvincto, consveto et solenni ritv die II. Avgvsti exhibendos, Fridericianae proceres ac cives, qva par est, observantia invitat Academiae h. t. Pro-rector, Theodorvs Christophorvs Vrsinvs, Medicinae et Philosophiae Doctor, hvivsque Professor Pvblicvs Ordinarivs. Halae Magdebvrgicae, Typis Kitlerianis, [1747].* – A latin szöveg német nyelvű kivonata egy évvel később jelent meg a lipcsei *Vollständige Nachrichten von dem ordentlichen Inhalte derer kleinen und auserlesenen Academischen Schriften* című folyóirat hatodik számának 556–561. oldalán.

megjelent tudós lexikonok szócikkeihez képest.⁹ A búcsúztató, méltató szövegnek köszönhetően – és ezt utána már csak két esetben fogjuk tapasztalni (Carl Schwarz, Lotte Hiller) – betekintést kapunk Schmeizel személyiségébe is – s mindezt a kortárs szemével.

Közel száz évet kellett várni a következő, egy erdélyi szász gimnáziumi tanár és pap, tehát honfitárs, némileg mégis kívülálló tollából származó újabb Schmeizel-életrajzra. *Carl Schwarznak* (1817–1874) a *Transsilvania* című erdélyi hetilap hasábjain három részletben megjelent, ám összesen 8 oldalnál nem hosszabb, szépirodalmi és nemegyszer ájtatossággal gazdagon átítatott hangvételi cikksorozatának¹⁰ legnagyobb újdonsága – a már emlegetett lexikonszócikkekhez képest – abban van, hogy bevonta a jénai-hallei professzorról alkotott, igen egyéni hangvételi jellembrázolásba a Brukenthal-könyvtárban található több tucat Schmeizelhez írt üdvözlőverset is. Az ezekből kirajzolódó kép már sokkal személyesebb, több mindent elárul magáról az emberről is, és nem csupán száraz tényfelsorolás. Mivel azonban az írása alapján pusztán műkedvelőnek ható Schwarz a Schmeizelhez bármilyen szempontból kapcsolódó szakirodalmak közül semmit nem olvasott, vagy legalábbis cikkeiben nem tüntetett fel, levéltári kutatásokat pedig egyáltalán nem végzett, így az életrajz személyes, pszichológiai vonatkozásain túl egyéb adattal nem gazdagította a Schmeizel-kutatást.

Az 1880-as évek közepén a rengeteget publikáló *Deák Farkas* (1834–1888) tollából megszületett az első magyar nyelvű méltatás Schmeizel heraldikai tevékenységéről.¹¹ Igaz, hogy a tárcaszerű szöveg mindössze két oldalas, de olyan információkat is tartalmaz, amelyek sehol máshol nem olvashatók.

Az első terjedelmesebb írásmű Schmeizel tudományos munkásságáról a 20. század első felében alkotó jénai tudománytörténésztől, *Lotte Hillertől* származik, aki 1937-ben egy közel 250 oldalas nagy tanulmányban tekintette át a jénai egyetemhez köthető történettudomány történetét a polihistorizmus korában (1674–1763).¹² Ebben az összefoglalásban igen alapos, negyven oldalas betekintést nyújtott Schmeizel 1712 és 1731 közé, azaz jénai korszakára eső történeti tevékenységébe is. Ugyan konkrét életrajzot csak négy oldalon tárgyalt, viszont a már sablonosnak mondható addigi frázisok mellett vagy inkább helyett több helyen támaszkodott a weimari állami levéltárból általa felkutatott dokumentumokra, amelyekből már sokkal árnyaltabb kép rajzolódott ki az egykori jénai professzor személyiségéről. A szakirodalomban addig ő volt az egyetlen, aki ezen túlmenően úgy nyilatkozott Schmeizel oktatói és kutatói tevékenységéről, hogy a történettudománnyal összefüggésbe hozható munkáit végig és alaposan átolvasta. A művek tárgyalása és kismértékű elemzése során fokról fokra bontotta ki a schmeizeli

⁹ A 18. század második felétől folyamatosan megjelenő lexikonok többnyire a korábbi fél évszázad szócikkeit veszik át, illetve ezeket kiegészítik néhány, vélhetőleg Ursinus gyászbeszédéből vett adattal. Ha pedig napjainkig végigtekintjük az egyes lexikonokban feltűnő Schmeizel-életrajzokat, meg kell állapítanunk, hogy a lassan három évszázaddal ezelőtt megjelent leírások – amellet, hogy egymást szinte szó szerint örökítik tovább – egyre csak rövidebbek lettek, új elemet pedig soha nem soroltak fel. Márpedig ez ékes bizonyítéka a Schmeizel-kutatás hiányának.

¹⁰ [SCHWARZ, Carl] (a): *Martin Schmeitzel Professor der Philosophie und Geschichte an der Halle'schen Universität, kön. preuß. Hofrath etc nach seinem Leben und Wirken dargestellt*. In: *Transsilvania*. Beiblatt zum Siebenbürger Boten, (6)1845, Nr. 43. 193–194; [SCHWARZ, Carl] (b): *Martin Schmeitzel Professor der Philosophie und Geschichte an der Halle'schen Universität, kön. preuß. Hofrath etc nach seinem Leben und Wirken dargestellt*. In: *Transsilvania*. Beiblatt zum Siebenbürger Boten, (6)1845, Nr. 44. 198–200; [SCHWARZ, Carl] (c): *Martin Schmeitzel Professor der Philosophie und Geschichte an der Halle'schen Universität, kön. preuß. Hofrath etc nach seinem Leben und Wirken dargestellt*. In: *Transsilvania*. Beiblatt zum Siebenbürger Boten, (6)1845, Nr. 48. 214–216.

¹¹ DEÁK Farkas: *Schmeizel Márton, címertani író*. In: *Turul*. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye 1886/4. 73–74. – Ahogyan azt már az előbb leírtam, az első magyar nyelvű Schmeizel-életrajz Bod Pétertől származik, de a lexikonszócikkek fentebb már említett tematikus tárgyalásmódja miatt igazán újat ez sem hozott. A kutatástörténetben tehát semmiképpen sem tekinthető jelentős állomásnak (hiszen pusztán bemutatásról van szó), ezért neveztem Deákot az első magyar nyelvű méltatás szerzőjének.

¹² HILLER, Lotte: *Die Geschichtswissenschaften an der Universität Jena in der Zeit der Polyhistorie (1674–1763)*. In: *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde*. Neue Folge, 18. Beiheft. Beiträge zur Geschichte der Universität Jena, Heft 6. Jena, 1937. 1–244.

tudományelméletet, és világított rá annak a gyakorlati oktatásba is átültetett mozgatórugóira. Tulajdonképpen azt kell mondanunk, hogy máig ez az egyetlen, viszonylag átfogó bemutatás Schmeizel egy nagyobb alkotói korszakának történetéről – igaz, egyetlen szempont köré csoportosítva.

Hasonló elgondolásból született egy másik aspektusnak a kidomborítása is Schmeizel jénai könyvtárosi állásával kapcsolatban. A jénai egyetemi könyvtár fennállásának 400. évfordulójára megjelent emlékkötetben a kelet-európaiak jénai jelenlétével sokat foglalkozó jénai tudománytörténész, *Othmar Feyl* feldolgozta az egyetemi könyvtár 1650 és 1750 közé eső korszakának történetét, melynek keretében természetesen többször szót ejtett Schmeizel könyvtárosi tevékenységéről is.¹³ Igaz, összefogottan nem írt róla, de nagyon hasznos megjegyzéseket fűzött életrajzában ehhez a szeletéhez a jénai egyetemi levéltár és a weimari állami levéltár egyes aktáiból vett adatokra utalva, noha ezekre pontosan – sajnos – sohasem hivatkozott. Ezen túlmenően több tanulmányában is szólt Schmeizel érdemeiről a jénai egyetem oktatási struktúrájában és módszereiben általa előidézett változtatásokkal, újításokkal kapcsolatban, illetve ő volt az, aki kiemelte Schmeizelnek a kelet-európai térségre vonatkozó ismeretek egyetemi szintű oktatása terén megnyilvánuló jelentőségét.¹⁴

Még valamikor az 1900-as évek legelején készült, de csak az 50-es években került elő a híres magyar statisztikusnak, *Kőrösy József*nek (1844–1906) egy kéziratban maradt tanulmánya Martin Schmeizelről a Központi Statisztikai Hivatal Kézirattárából. A máig kiadatlan, húsz oldalas tanulmányt először *Mészáros István* (1927–) méltatta egy 1960-ban megjelent írásában.¹⁵ Ebben – a mintegy harmad oldalnyi és több hibával megtűzdt életrajzi résztől eltekintve – kizárólag a 18. század eleji statisztika európai történetéről írt, és Kőrösy nyomán kijelölte Schmeizel helyét a korabeli statisztikatudomány palettáján.

Tíz évvel később, 1970-ben újabb tanulmány született *Horváth Róbert* (1916–1993) tollából, amely már célzottan csak Kőrösy Schmeizel-kéziratát tárgyalta.¹⁶ Mészároshoz képest részletesebb képet festett a korabeli statisztika történetéről, de nem így Schmeizel statisztikai munkásságáról. A két tanulmány alapján azonban elmondható, hogy segítségükkel az érdeklődők összetettebb kontextusban kaphatnak információkat Schmeizel tudományos tevékenységének egy szeletéről.

¹³ FEYL, Othmar: *Die neuzeitlichen Anfänge der Universitätsbibliothek Jena (1650–1750)*. In: *Geschichte der Universitätsbibliothek Jena 1549–1945*. Weimar, 1958. (Claves Jenenses. Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek Jena; Bd. 7). 141–224.

¹⁴ Az alábbi tanulmányaiban bukkanunk Schmeizel nevére az említett összefüggésekben: FEYL, Othmar: *Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena. Beiträge zu einer Geschichte der Ostbeziehungen der Universität Jena bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts*. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Jahrgang 3, 1953/54. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 4/5. 39–62; uő. *Deutsche und europäische Bildungskräfte der Universität Jena von Weigel bis Wolff (1650–1850)*. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena*. Jahrgang 6, 1956/57. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1/2. 27–62 vagy ennek bővített változata: Uő.: *Beiträge zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena*. Jena, 1960. 211–325; uő. *Die führende Stellung der Ungarländer in der ausländischen Bildungsgeschichte der Universität Jena*. In: Uő.: *Beiträge zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena*. Jena, 1960. 1–92.

¹⁵ MÉSZÁROS István: *Schmeizel Márton és a XVIII. század eleji statisztika*. In: *Statisztikai Szemle* 38(1960), 1. szám, 54–64.

¹⁶ HORVÁTH Róbert: *Kőrösy kiadatlan tudománytörténeti tanulmánya Schmeizel Mártonról*. Adalék Kőrösy József demográfiai és statisztikai munkásságának méltatásához. In: *Demográfia* 13(1970), 1–2. szám, 86–94.

Ugyancsak a schmeizeli tudásuniverzum egy darabkáját és némileg a Schmeizel-biográfiát árnyalta a két hallei kutató, *Arina Völker*¹⁷ és *Wolfram Kaiser*¹⁸ egy-egy, néhány oldalas tanulmányában. Ezekben Schmeizel hallei éveiről, a magyar orvostanhallgatókhoz fűződő viszonyáról, publicisztikájáról és a numizmatikával kapcsolatos tevékenységéről írtak nagyon röviden.

Jelenleg itt tart a Schmeizel-kutatás: néhány, kétszázhatvan éves időintervallumban elszórt tanulmány egy hatalmas életműről.¹⁹ A fentebb vázolt helyzetből kitűnik, hogy van még mit pótolni a komplexnek nevezhető biográfia és pályakép megrajzolásán. Erre teszek most kísérletet ebben a könyvben. Pontosabban: egy megindult oknyomozás és tényfeltárás első és máris hiánypótló szándékkal készült bemutatásának eddigi eredményeit nyújtom át – summázat formájában – a jelen írásmű olvasóinak és kritikusaiknak.

Általános megjegyzések

Ebben a munkában nem szándékozom minden érintett tématerületet, a felmerülő egyes kérdéseket aprólékosan, a legkisebb részletekig elmenően kifejteni. Ilyen, főleg a könyv első, azaz az életrajzot és tudományos munkásságot tárgyaló részében előforduló esetekben többször is úgy járok el, hogy csupán a probléma felvetésére hagyatkozom, és lábjegyzetben közlöm a részletek felfejtéséhez szükséges – elsősorban – levéltári anyagok adatait, illetve itt adom meg a témában megjelent releváns publikációim lelőhelyét. Ebből a tényből adódik az az első pillantásra akár szerkesztésbeli hiányosságnak is nevezhető technikai megoldás, hogy a függelékben nem közlöm a rendelkezésemre álló, sok száz oldalnyi levéltári dokumentum (Schmeizel által írt vagy neki címzett levelek, hercegi leiratok és kinevezések, peranyagok, egyetemi professzorok által Schmeizel ellen benyújtott panaszairól készült jegyzőkönyvek, Schmeizel személyére vonatkozó egyetemi szenátusi határozatok, tanrendek stb.) és ritka nyomtatvány (pl. Ursinus latin nyelvű gyászbeszédének rövidített német fordítása az egyik korabeli tudós folyóiratban) átiratát. Természetesen ezek leglényegesebb adatai szerepelnek a dolgozatban, viszont – meglátásom szerint – pillanatnyilag nem képeznek olyan döntő súlyt, hogy miattuk a jelenlegi írásbeli munkát több száz oldalnyi szövegkiadással érdemes lenne megterhelni. A legtöbb probléma és részletkérdés tisztázását külön tanulmányokban már megtettem, így itt az ismétlések elkerülése végett elegendőnek láttam csupán korábbi közleményeim legfontosabb megállapításait kiemelni.

Ezzel ellentétben bevettem a monográfia függelékébe a Schmeizelhez írt, illetve őt is érintő alkalmi költeményeket és prózai szövegeket, amelyeket betűhív átírásban közlök.²⁰ Ugyan ezek a szövegek hajdanán nyomtatásban is megjelentek, nagyon alacsony példányszámuk és rövid terjedelmük azonban igen sérülékennyé tette őket, így szerencsésnek mondhatjuk magunkat, hogy egyáltalán ennyi is fennmaradt belőlük. Kiadá-

¹⁷ VÖLKER, Arina: *Der Transylvanier Martin Schmeizel (1679–1747) als Ordinarius in Halle*. In: *Orvostörténeti Közlemények* 115–116(1986), 57–65.

¹⁸ KAISER, Wolfram: *Die Numismatik als halleische Hochschuldisziplin und ihre Initiatoren*. In: KAISER, Wolfram – VÖLKER, Arina (Hrsg.): *Johann Heinrich Schulze (1687–1744) und seine Zeit. Hallesches Symposium 1987*. Halle, 1988. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg; Bd. 68). 149–155.

¹⁹ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy a legfrissebb, az erdélyi szászok történetével és irodalomtörténetével foglalkozó, egy szegedi PhD-hallgató olvasmányai és kutatásai nyomán kiadott összefoglalásban Schmeizel munkásságának bemutatása egy fél bekezdésnyire korlátozódik, holott egy ilyen speciális témájú áttekintésben – jelentőségéhez mérten – akár egy egész fejezetet is megérdemelt volna. Ez pedig megint csak azt a tényt támasztja alá, hogy Schmeizel életútjának és tudományos munkásságának felderítése igényli az alaposabb kutatásokat. (Vö. CZIRÁKI Zsuzsanna: *Az erdélyi szászok története – Erdélyi szász irodalomtörténet*. Kozármisleny, 2006. 265–266.)

²⁰ Két szöveg a jelen kötet kiadásakor még nem állt még rendelkezésemre, így azoknak csupán a címleírást adtam meg.

suk mellett – a levéltári anyagoké rovására – azért döntöttem, mert ezekből a személyes hangvételű írásokból komplex kép rajzolódik ki Martin Schmeizel személyiségéről és alakjáról, míg a levéltári dokumentumok életének, tevékenységének csupán egy-egy mozzanatára világítanak rá: és arra is többnyire hivatalos formában, így a jelen kötet célkitűzése (Schmeizel személyiségének és tudományos munkásságának komplex bemutatása) szempontjából másodrangúak. Egy későbbi kiadásban viszont a szövegek közlés elsőbbsége ezeket a szövegeket illetheti.

Schmeizel hungarica-könyvtárának bemutatásakor nem tartottam szükségesnek az 1751-es nyomtatott katalógus újbóli faksimile kiadását.²¹ A már fellelt és ezen túlmenően az egyéb segédeszközökkel azonosított művek pontos bibliográfiai adatainak közlését viszont igen. Az Agnethler-féle 1748-as *Bibliotheca Schmeizeliana* című, Schmeizel teljes tudós könyvtárának jegyzékét tartalmazó nyomtatott katalógus faksimile közléséről a levéltári anyagokkal kapcsolatban már említett tény miatt mondtam le, mivel ennek a könyvnek az utolsó fejezetét nem a komplett könyvtár, hanem az abban fellelhető magyar vonatkozású kötetek rövid ismertetése, elemzése képezi. A százötven oldalnyi szöveg kiadása pedig nem állt volna arányban a jelen kötetben betöltött szerepével, jelentőségével. Egy szélesebb kontextusban történő vizsgálat alkalmával azonban közlése nélkülözhetetlen lehet majd.²²

Schmeizel saját műveinek jegyzékét azért csatolom a főszöveg mellé, mert a tudós lexikonokban szereplő bibliográfiai adatok több helyen hiányosak, pontatlanok, sőt – a teljesség igényére való törekvés ellenére – nem is mindig tartalmazzák a szerző összes munkáit. Ez a kijelentés természetesen csak a nyomtatásban megjelent könyvekre vonatkozik, a publicisztikai írásokra és az alkalmi költeményekre viszont nem, ezek ugyanis említés nélkül sikkadnak el a csekélyke szakirodalomban. Mivel célkitűzéseim között a schmeizeli életmű lehető legteljesebb rekonstruálása is szerepel, ezért műveinek sorába felveszem a már említett egyéb műfajú írások mellett a munkáiról készült korabeli könyvismertetéseket, recenziókat is. Ezek listája jelenleg nem teljes, és talán soha nem is lesz az, hiszen az írásművek jellegéből adódóan hiánytalan felkutatásuk a 18. századi nyomtatványok mai feldolgozottsága mellett egyelőre lehetetlen. Szerencsésnek mondhatom magam, hogy a hallei Franckeai Alapítványok százezernél is több kötetet számláló muzeális könyvanyagának szisztematikus áttekintése nyomán olyan, Schmeizelt érintő nyomtatványokra is rábukkanhattam, amelyek egyébként minden valószínűség szerint örökre rejtve maradtak volna szemem elől, és egyetlen katalógus segítségével sem lehetett volna napvilágra hozni őket. A sok száz korabeli tudományos folyóirat átlapozása tette lehetővé számomra azt is, hogy a schmeizeli munkákról készült ismertetések és recenziók felsorolását a jelen munkában egyáltalán meg merjem kísérelni.

Ennek a kötetnek a szövege nem terjed ki Schmeizel kéziratban maradt és máig fellelhető műveinek tárgyalására, pusztán a nyomtatásban megjelent, válogatott munkák vázlatos bemutatására, többnyire azonban csak egyszerű említésére vállalkozik. Annak az európai és kárpát-medencei tudós környezetnek a jellemzése, elemzése is egy későbbi, más jellegű írásmű részét képezi majd, amelyben Schmeizel tevékenykedett, és amelyben igen jelentős helyet vívott ki magának mind a kortársak, mind az utókor szemében.

A kötetben szereplő személynevek mellett – ahol az kideríthető volt – mindenkor csak az első előfordulás alkalmával tüntettem fel a születési és halálozási dátumokat. A neveket első felbukkanásukkor dőlt betűvel szedtem.

²¹ A katalógus fotómásolata néhány évvel ezelőtt megjelent a *Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen 1575–1750* című kötet (bibliográfiai adatait lásd a szakirodalmi feldolgozásokat tartalmazó jegyzékben) függelékeként (901–951. oldal).

²² Már dolgozom azon a kiadványon, amelyet kizárólag a Schmeizel-könyvtár bemutatásának fogok szentelni. Ebben részletesen elemzem majd a könyvtár kéziratos és nyomtatott katalógusait az eddig fellelt kötetekkel egyetemben, illetve az esetlegesen analógiaként használt kortárs könyvtárkatalógusokat is szemügyre veszem.

A latin és/vagy német szövegek magyar nyelvű fordítását csak néhány olyan esetben adtam meg, amikor azt feltétlenül szükségesnek tartottam. Az eredeti szövegek meghagyásával szerettem volna elejét venni az esetleges torzításoknak, az esetlegesen nem megfelelő fordításból eredő félreértelmezéseknek az interpretálás során.

Tisztában vagyok azzal is, hogy az egyes fejezetek kifejtése nem mindenkor egységes mélységben történt meg, és hogy sok vonatkozó forrást biztosan nem láttam még. Ezen a hiányosságon enyhítenek azok a tanulmányaim, amelyekre mindenkor hivatkozom a megfelelő helyeken. A részletkérdések kifejtése és a továbbvezető kútfők lelőhelyeinek, illetve a szakirodalmi feldolgozásoknak a közlése tehát azokban történt meg. Ezt a munkát nem kívántam minden lehetséges információ megadásával túlzottan feldúsítani, hiszen a cél itt egy átfogó kép megrajzolása, nem pedig az apró részletek végsőkig elmenő tisztázása volt.

Ha a kötetben néhol esetleg túlzónak tűnő kijelentések megtételére ragadtattam magam, az kizárólag a téma iránti elfogultságnak tudható be. Nem állt és áll szándékomban Schmeizel alakját a valóságosnál jelentősebbként feltüntetni.

Az előszó helyett írt szöveg végén még szeretnék köszönetet mondani mesteremnek, Monok Istvánnak, aki immár két évtized óta követi nyomon szakmai botladozásaimat és előmeneteletemet, és aki mindig bölcs tanácsokkal lát el szükség esetén. Hálával tartozom a kötet két szakmai lektorának, Szelestei Nagy Lászlónak és Viskolcz Noéminek, akiknek a tanácsai, ajánlásai, javaslati nélkül ebben a kötetben több félreérthető kijelentés, kellően ki nem fejtett következtetés, szövegátírási hiba maradt volna.

A levéltári és könyvtári anyag felkutatása nem valósulhatott volna meg a fentebb már említett Fritz Thyssen-Stipendium és a magyar állam által biztosított Klebelsberg-ösztöndíj, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János kutatási ösztöndíjának anyagi segítsége nélkül. A kötet nyomdai kivitelezése és megjelentetése pedig nem jöhetett volna létre a Nemzeti Kulturális Alap 3437/01180. számú pályázata által biztosított támogatás nélkül, amelyet ezúton is köszönök.

Külön mondok köszönetet családomnak, hogy eltűrték gyakori távolléteimet, amelyeket a kutatás és az eredmények konferenciákon történő disszeminálása megkövetelt. Elsősorban feleségemnek tartozom hálával és köszönettel, hogy biztosította számomra a kutatás és az írás szabadságát, amely nélkül ez a könyv sem jöhetett volna létre. A megvalósulásban így neki legalább annyi érdeme van, mint nekem.

Rövidítések jegyzéke

A szokványos rövidítések (pl. fol. = folio; vö. = vesd össze!) feloldásának mellőzésével a kevésbé ismert betű- és mozaikszavak teljes alakját, az intézményeknek pedig a teljes, hivatalos megnevezését közlöm:

AH Kronstadt	Archiv der Honterusgemeinde der Ev. Kirche A. B. Kronstadt
BLB Karlsruhe	Badische Landesbibliothek Karlsruhe
BM Hermannstadt	Br. Brukenthal'sches Museum in Hermannstadt
BT	Biblioteca Teleki-Bolyai (Bibliotheca Telekiana)
Târgu Mureş	
FrSt/A	Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle
FrSt/B	Historische Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle
ThHStAW	Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar
ThULB Jena	Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena
UA Halle	Universitätsarchiv Halle

ULB Halle	Universitäts- und Landesbibliothek Halle
WHA	Wöchentliche Hallische Anzeigen
lat.	latin
ném.	német
rom.	román
szlov.	szlovák
s.a.	sine anno (év nélkül = é.n.)
s.l.	sine loco (hely nélkül = h.n.)

A lábjegyzetekben szinte minden esetben csak rövidített alakban megadott művek címeinek pontos bibliográfiai leírását a *Szakirodalmi feldolgozások* című, betűrendes jegyzékben tüntettem fel.

Martin Schmeizel (1679–1747) életútja

Az Erdélyben töltött évek (1679–1699)

A Schmeizel család eredete a történelem ködébe vész, használható anyagot ehhez nem sikerült felkutatnom a legkitartóbb próbálkozások ellenére sem. Igazán biztosnak mondható életrajzi adatok csupán a hallei professzor édesapjáról, *Michael Schmeizel*ről (?–1685) és édesanyjáról, *Katharina N.* (?–1692) állnak rendelkezésünkre. A hiátus oka valószínűleg két momentum összejátszásának eredményeként magyarázható:

(1) A brassói és a környező falvakból származó egykori lakosok születési és halálozási adatait rögzítő anyakönyvek sajnálatos módon áldozatul estek a barcasági városban 1689. április 21-én pusztító, iszonyatos tűzvésznek.²³ A lángok csupán az akkoriban már egy helyre összehordott és ott tárolt néhány anyakönyvet (például az 1684. évit), kéziratot és nyomtatott könyvet kímélték meg, ami jobbra a pusztára véletlenül volt közzönhető. Így tehát Brassó esetében abban a szerencsétlen helyzetben vagyunk, hogy az 1690 előtti időszakra vonatkozó, illetve akkoriban keletkezett kéziratot anyagnak csupán a töredéke kutatható. Jelen esetben ez témám szempontjából is fontos és el nem hanyagolható körülmény, mely gátat szab azon kísérletemnek, hogy a család történetét a lehető legtávolabbi ponttól kezdve göngyölítsem fel.

(2) Az adatok hiányának másik oka talán abban keresendő, hogy a Schmeizel család apai – azaz a név továbbviteléért felelős – ágának tagjai a 17. század első feléig nem játszottak különösebben jelentős, feljegyzésre érdemes, például a régió értelmiségi miliójében említés nélkül alig hagyható szerepet, sőt mi több, valószínűleg az apával, Michael Schmeizellel veszi kezdetét a családban az értelmiségi pálya iránti érdeklődés is. Megvan tehát az esély arra, hogy főhősünk, Martin Schmeizel legfeljebb másodgenerációs ifjúként került a valószínűleg kétkezi munkából élő családból az értelmiségi létbe, annak legfelsőbb régióiba pedig egyedüli *homo novusként* jutott el, és jegyezte be örökre a Schmeizel nevet mind az európai, mind a magyar művelődéstörténetbe egyaránt.²⁴

²³ Szívhez szóló leírását és az erdélyi szászok kollektív tudatában megőrzött sokszerű élményének plasztikus ábrázolását lásd PHILIPP 1889. – A fontos művelődéstörténeti esemény legújabb említése gazdag irodalommal: ROTH 2003, 39. – Brassó ekkor vesztette el középkori épületeinek, városképének nagy részét, és egykori gazdagságát ezután már soha nem vagy majd csak a 19. századra tudta némiképpen újra elérni. Egyszóval a tűzvész elemi, visszavonhatatlan csapást mért Brassó kultúrájára és mindennapjaira. – A tűzvész okozta pusztítás jelentőségét is elemzem *Helvetica im Bestand der Kronstädter Gymnasialbibliothek im 16. Jahrhundert. Johannes Honterus und die Schweiz* című, megjelenés előtt álló tanulmányomban.

²⁴ A kijelentés nem pusztá hipotézis, hiszen *Bod Péter* is úgy nyilatkozik *Magyar Athenasában* Schmeizelről, mint aki alacsony sorból szorgalma, kितartása és tudásvágya alapján emelkedett a magyar tudományosság legnagyobbjai közé, és erős hungarus-tudata révén öregbítette annak hírnevét (vö. *Bod* 1766, 247–248; *Bod* 1982, 416 és TUSKÉS 2004, 19).

A levéltári források és szakirodalmi említések alapján annyi nagy bizonyossággal elmondható, hogy a Schmeizel család Brassóból (rom. Braşov, ném. Kronstadt), illetve annak környékéről származhatott. A szakirodalomban jobbára Brassót teszik meg az apa születési helyéül, de a Fekete-templom levéltárának egy bejegyzése arra enged következtetni, hogy a család a Brassótól mintegy 12 kilométerre északra található Botfalváról (rom. Bod, ném. Brenndorf) származott, ahol eredetileg nem is Schmeizelnek, hanem Schmelzernek²⁵ hívták őket.²⁶ Az édesapa, Michael Schmeizel középiskolai tanulmányait 1657-től a brassói gimnáziumban végezte.²⁷ 1663. október 23-án nevét ott találjuk a wittenbergi egyetem matrikulájában „*Schmeitzelius, Michael, Corona Transylvan.*” alakban.²⁸ Németországi felsőfokú tanulmányai végeztével visszatért Brassóba, és hosszú évekig házitanítóként működött. Az 1684/85-ös tanévben a helyi gimnázium matrikulájában segédtanítóként (*adjunct minister, Schulmann*) szerepel a neve, de már a következő iskolai évet más minőségben, diakónusként – vagy egyéb szóhasználattal élve prédikátorként, lelkészként – kezdte meg a Szent Jánosról elnevezett templomban, ám – noha az adatok egymásnak ellentmondani látszanak – 1685. december 11-én esedékes felszentelése előtt 9 nappal (december 2-án)²⁹ váratlanul elhunyt.³⁰

Az édesanyjáról még kevesebb adat került napvilágra, hiszen a fennmaradt forrásanyagban és az ezek alapján összeállított szakirodalomban szinte alig emlékeznek

²⁵ A korban használatos névadási szokások ismerete alapján akár még azt a feltételezést is megkockáztathatjuk, hogy a családnév az egykori főfoglalkozás emlékét őrzi, tehát a Brassó környéki hegyekben nem ritkaságszámba menő fémkohók egyikében olvasztárként, olvasztómunkásként való tevékenykedésről tanúskodik. Amennyiben pedig ez a kijelentés a későbbiekben igaznak bizonyulna, úgy helyénvalónak tűnik a család korábbi generációinak kétkezi munkásként való emlegetésének és az értelmiségi körökbe csak a 17. század első felében történő felemelkedésének hipotézise.

²⁶ A brassói Fekete-templom levéltárában (Archiv der Honterusgemeinde der Ev. Kirche A. B. Kronstadt) Martin SCHMEIZEL: *Entwurf derer vornehmsten Begebenheiten die sich in Siebenbürgen Von 1700 biß 1746 zugetragen haben Einigen Lands-leuten mitgetheilet. Zu Halle A(nno) 1746* című kéziratos másolata címlapján a másoló kezétől származó alábbi bejegyzés olvasható: „*oriunda Majores eius Schmelzer dicti*”. (A kézirat jelzete: IV. F 202 [9]). Egy másik névvariáns (Kascher) is olvasható *Johannes Stamm* (?–1697) brassói takács naplójában (vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. Sechster Band. 1915, 209).

²⁷ *Civium Gymnasii Coron. Matricula* 163 és SCHIEL 1863–1866, 66.

²⁸ Vö. JUNTKE 1952, 302.

²⁹ TRAUSSCH III 185, 2. j.-tel és MORRES (a)-val ellentétben, akik szerint az apa felszentelését a hirtelen jött halál megakadályozta, Wagner – a helyi ordinációs aktákra hivatkozva – arra az álláspontra helyezkedik, hogy a felszentelés már mintegy két héttel korábban, pontosan 1685. november 22-én megtörtént (vö. WAGNER 1998, Nr. 3073). A gimnázium eredeti matrikulájában Michael Schmeizel neve mellett az alábbi bejegyzés olvasható: „*Obiit ad Diaconatum D. Johan vocatus a[nn]o 1685 die 11. Xbr.*” (vö. *Civium Gymnasii Coron. Matricula* 163). Ugyancsak a felszentelés előtti elhalálozást támasztja alá a Havasalföld uralkodója mellett titoknokai állást betöltő, idősebb *Paul Benkner* (1685–1752) naplóbejegyzése is: „*N.B. Herr Michael Schmeitzel hat sich auch nicht können eingrüssen und ist Todes verblichen*” (vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. 1903, 216). Ehhez csatlakozik a már említett *Johannes Stamm* is, aki naplójában így emlékezik vissza az 1685. év decemberének eseményeire: „*Nota bene. Den 13. Tag December wird Herr Michael Schmeitzel oder Kascher begraben, welcher zum Prediger in die Sanct Johannis-kirch ordinieret war, aber zum Eingrüssen nicht ist können gelangen und kommen, sondern vorhin gestorben ist*” (vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. 1915, 209). Újabb időpontot említ az apa halálára a *Virorum Coronae eximiorum etc. vita* című összeállítás, amelyben az alábbi mondat olvasható: „*Die 12. Decembris obiit praestantissimus dominus Michael Schmeizel, vocatus ecclesiastes ad divi Johannis*” (vö. *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. 1909, 123).

³⁰ Az édesapára vonatkozó életrajzi adatok kéziratos lelőhelyei a Fekete-templom levéltárában: MORRES (a) é. n., 153. (jelzete: I. F 17); MORRES (b) é. n., 11. (jelzete: I. F 18); a jelen munka 26. lábjegyzetében említett kéziratos másolat címlapja. – Az adatok összevetéséhez lásd: TRAUSSCH 1871, 185. o. 2. lábjegyzet; MÉSZÁROS 1960, 58. (Szerinte az édesapa a brassói evangélikus gimnázium igazgatója is volt, erre vonatkozó megerősítő adatot máshol nem találtam, és a legbiztosabb forrásban, a *Civium Gymnasii Coron. Matricula*-ban sem szerepel. Mészáros tehát valószínűleg téved, amikor ezt a kijelentést teszi. Sajnos, az általa összeállított, rövid Schmeizel-életrajzban több hibás elem is található a későbbiekben.); SZABÓ-TONK 1992, Nr. 2016; WAGNER 1998, Nr. 3073. – Az egyéb, a később európai hírnévnek örvendő fiú, Martin Schmeizel életrajzát tárgyaló források az édesapa nevéen, foglalkozásán és halálozási dátumán kívül más érdemleges adatokkal nem szolgálnak, ezért felsorolásuktól itt eltekintek.

meg róla. Pusztán annyi derült ki személyével kapcsolatban, hogy Katharina N.-nek hívták, és 1692. október 15-én halálozott el.³¹

Sokkal jobb helyzetben van a kutató a később híressé vált fiú, a tudós doktor, Martin Schmeizel³² életútjának felgöngyölítése során, hiszen itt már lényegesen több forrás áll rendelkezésére, mint annak szüleivel kapcsolatban. Martin 1679. május 28-án látta meg a napvilágot Brassóban,³³ ahol nem sokáig élvezhette a teljes család nyújtotta biztonságot, hiszen hat éves volt csupán, amikor apját elvesztette (1685), és még csak tizenhárom, amikor édesanyja is elhalt mellőle (1692). A korán megárvult fiút valószínűleg a nagyszülők vagy egyéb rokonok vehették magukhoz, de erről nem maradtak fent említések. Talán a korai megpróbáltatásokkal is magyarázható, hogy igen hamar a tanulásnak szentelte magát, érdeklődése a tudományok felé fordult. Az ő esetében kötelezőnek mondható, elemi iskolában eltöltött évek után nevét ott találjuk a brassói Honterus-gimnázium matrikulájában az 1697-ben sikerrel végzett hat tanuló (*Johannes Heltzdörffer, Michael Artzt, Georgius Zendescher, Nathanael Trausch, Martinus Schmeitzel és Georgius Wächter*) között.³⁴ Az ifjú Schmeizel állítólag a „gimnázium ékessége, tanárainak nagy öröme” volt, hiszen messze kitért tanulási kedvben és energiában kortársai közül, akiknek a tudományokkal való foglalkozás az öröme és a pusztai szórakozás forrását jelentette.³⁵ A gimnázium rektora, *Martin Ziegler* (?–1716)³⁶ és tanárai (az ifjabb *Markus Draudt* (1665–1724),³⁷ *Christian Schaeser* (?–1712),³⁸ *Martin Rauß* (1643–1712),³⁹ *Daniel Rhein* (?–1719)⁴⁰ és *Andreas Kraus* (1668–1751)⁴¹) mindent meg is tettek, hogy kielégítsék a fiú

³¹ WAGNER 1998, Nr. 3073.

³² Martin *Schmeizel* nevét sokszor használják *Schmeitzel* alakban, de előfordul olykor – nyilván tévedésből – a *Smeitzel* (lásd BOD 1766, 247. és BOD 1982, 416.), a *Smeiczel* (lásd KÖLESY 1815, 235–239) és a *Schmeizel* forma is. Ez utóbbihoz lásd SERVATIUS 1993, 438 és kritikáját SCHUSTER-STEIN 1997, 5. – Jelen dolgozatban a *Schmeizel* egységesített – és egyébként Martin Schmeizel által is általánosan alkalmazott – névalakot használok.

³³ Sajnos a Martin Schmeizel születési adatait rögzítő anyakönyv a már említett 1689-es tűzvész szinte minden elemesztő lángjainak köszönhetően nem maradt meg, mindezek ellenére a születés dátumát a szakirodalom biztos tényként kezeli *Johann Christoph von Dreyhaupt* (1699–1768) művének megjelenése óta (vö. DREYHAUPT 1750, 710). Dreyhaupt az adatot Theodor Christoph Ursinus hallei prorektor Schmeizel sírja fölött mondott búcsúbeszédéből vehette, hiszen előtte minden tudóslexikonban csak az 1679-es évszám szerepel Schmeizel születésénél a hónap és a nap megadása nélkül. A május 28-diki időpontnak viszont ellentmondani látszik az az üdvözlővers, amelyet Schmeizel három lánya nyomtatott apja 53. születésnapja alkalmából 1732-ben Halléban. Ezen az alkalmi nyomtatványon ugyanis a június 8-diki dátum szerepel (vö. SCHMEIZELIN [1732]). Azt a lehetőséget sem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a nyomtatványon feltüntetett hónap és nap a születésnapj ünnepség dátuma is lehet.

³⁴ Vö. *Civium Gymnasii Coron. Matricula* 202–203., amely a brassói Fekete-templom levéltárában az I. E 145 jelzet alatt található. A nevek a matrikulában bejegyzett sorrendben és névalakban olvashatóak. – Több lexikoníró/szerkesztő szerint gimnáziumi tanulmányait 1695-ben kezdte meg. Mivel ez az adat már a Schmeizelre vonatkozó legkorábbi, még annak életében megjelent 1735-ös tudóslexikonban is szerepel, feltételezhető, hogy a szerző ezt az évszámot akár magától Schmeizeltől is vehette, azaz megbízhatónak kell tartanunk (vö. GÖTTE 1735, 420). Ezt a dátumot aztán többen is megemlítik szócikkükben – persze a lexikonszövegek sokszor szó szerint megegyeznek egymással, tehát az első említést érdemes mérvadóknak tekinteni: ZEDLER 1743, 302; SEIVERT 1785, 368; HIRSCHING 1808, 213; KÖLESY 1815, 235; TRAUSCH 1871, 185; WURZBACH 1875, 158; SZINNYEI 1908, 457. – Az eredeti matrikula alapján viszont annak a kijelentésnek, hogy Schmeizel öt évet töltött volna a brassói gimnáziumban tanulmányaival, nem látom kézzel fogható bizonyítékát (vö. URSINUS 1747, 5).

³⁵ [SCHWARZ] 1845a, 193. – Ez a momentum állandóan visszatérő eleme a Schmeizel későbbi életútjáról készült leírásoknak, feljegyzéseknek, megemlékezéseknek is: bármibe kezdett, azt nagy lendülettel, szorgalommal, kitartással és kedvvel tette, éppen ezért – alapos tudásának köszönhetően – mindenhol kivírtá azoknak a köröknek a figyelmét és tiszteletét, ahol éppen tevékenykedett.

³⁶ Martin Ziegler a brassói gimnázium rektori tisztét a nagynevű *Valentin Greissing* (1653–1701, rektor 1684–1694) hivatali ideje után 1694 és 1705 között töltötte be (vö. MORRES (a) 212; MORRES (b) 12 és SZINNYEI XIV, 1833), tehát több lexikonszerző téved, amikor Schmeizel tanulmányait Greissing rektorságának idejére teszi.

³⁷ Életére lásd MORRES (a) 21; MORRES (b) 12; SZINNYEI II, 1081; SZABÓ-TONK 1992, Nr. 1634 és WAGNER 1998, Nr. 1563.

³⁸ Életére lásd MORRES (a) 146 és MORRES (b) 12.

³⁹ Életére lásd MORRES (a) 129; MORRES (b) 11 és WAGNER 1998, Nr. 2861.

⁴⁰ Életére lásd MORRES (a) 133; MORRES (b) 13; SZINNYEI XI, 940 és SZABÓ-TONK 1992, Nr. 412.

⁴¹ Életére lásd MORRES (a) 74; MORRES (b) 13; SZINNYEI VII, 222–223 és SZABÓ-TONK 1992, Nr. 198.

intellektuális igényeit.⁴² A későbbiekben maga Schmeizel is szeretettel és nagy tisztelettel emlékezett meg tanáiról, akik közül külön kiemelte a kora gyermekkorában himlő miatt szeme világát elvesztő Martin Raußt, mint aki a legodaadóbban és a legtöbbet tett szellemi fejlődéséért.⁴³

Európai utazások és a jénai évek (1699–1731)

A gimnázium befejezését követő, minden bizonnyal Erdélyben töltött mintegy két és fél év után⁴⁴ 1700-ban a nagy nélkülözések közepette élő, egyházi szolgálatra készülő Schmeizelt már Jénában találjuk,⁴⁵ ahol az ifjú szinte minden idejét az egyetemi könyvtárban, illetve a később híressé vált történészprofesszor és polihisztor, az ekkor éppen adjunktusi fokozatban lévő és 1697 óta egyetemi könyvtárosi állást is gyakorló *Burkhard Gotthelf Struve* (1671–1738) társaságában töltötte.⁴⁶ Szívesen látogatta a nála mindössze nyolc évvel idősebb Struve történeti és államjogi előadásait, de az irodalomtörténeti kollégium munkájában is tevékenyen részt vett.⁴⁷ A teológus *Johann Paul Hebenstreit* (1664–1718) és a Schmeizel beiratkozása után mintegy három hónappal elhalálozott *Caspar Posner* (1626–1700) filozófiaprofesszor előadásait is szívesen hallgatta,⁴⁸ de igazi érzelmi, baráti szálak mindig is Struvéhez fűzték. Az 1702/1703-as tanévben Schmeizel a wittenbergi és greifswaldi egyetemen szintén teológiát és történelmet hallgatott, bár az intézmények egyikébe sem iratkozott be.⁴⁹ Greifswaldban különösen az ortodox tudós-teológus, *Johann Friedrich Mayer* (1650–1712) és a történeti, valamint nyelvtörténeti kurzusokat egyaránt tartó *Johann Philipp Palthenius* (1672–1710) órái kötötték le figyelmét.⁵⁰ Mivel állandó megélhetési gondok gyötörték, olyan állást próbált meg találni magának, amely mellett jutott idő és mód saját szellemi képességeinek fejlesztésére, tanulmányainak továbbfolytatására is. Professzorainak segítségével, akik tudása és erkölcsi tulajdonságai alapján érdemesnek tartották erre, 1704 második felében ud-

⁴² Vö. *Civium Gymnasii Coron. Matricula* 202.

⁴³ Lásd az *Entwurf derer vornehmsten Begebenheiten* című Schmeizel-kézirat bevezetőjét (számozatlan).

⁴⁴ Erről az időszakról nem áll rendelkezésünkre semmilyen írott forrás, ezért csak feltételezhető, hogy az 1697 nyara és 1699 vége között eltelt két és fél esztendő nem semmittevással telt Schmeizel életében, hanem ismereteit valamilyen más formában tovább gyarapíthatta, esetleg valamilyen szakmát is kitanulhatott közben, hogy eltarthassa magát.

⁴⁵ Nevét 1700. január 7-én honfitársa, *Andreas Bogner* (1678–1749) társaságában ott találjuk a jénai egyetem *Depositionsbuchjában*, amely igazolja, hogy befizették a tanulmányok elkezdését lehetővé tevő tandíjat (*Depositionsbuch* 28). Ennek megfelelően másnap, január 8-án be is jegyezték őket a jénai egyetem pergamenre írt, gyönyörű kiállítású matrikulájába (vö. *Juramentum Academ. Jenens.* Fol. 20v; SCHIEL – HERFURTH 1875, 321 és JAUERNIG – STEIGER 1977, 701). Furcsa módon Schmeizel neve sehol sem szerepel a Haan-féle, Jénában egykor tanult magyarok névsorát közreadó katalógusban (vö. HAAN 1858 vagy 1864).

⁴⁶ Schmeizel így tekintette át dióhéjban első jénai éveit 1713-ban: „*vor numehro 13. Jahren kahn ich auf hiesige welt bekandte Universitát, allwo ich in die 3½ Jahr denen Studiis nach allem Vermögen abgelegen. Und weil ich sonderlich zu der Historie und Re literaria melinirete, so habe bey Eüer Hochfürstlichen Durchlauchtigkeit [értsd: az akkori weimari herceg] Rath, Herrn Professor Struve als damhligen Bibliothecario Publico diese Zeit über meine Collegia gehalten, auch fast täglich die Hochfürstliche Universitäts Bibliothec besucht, und also gar zeitig eine völlige Kentniß von deroselben Beschaffenheit eine Zuwege gebracht.*” (Vö. ThHStA Weimar, Kunst und Wissenschaft, A 7008, fol. 5v.)

⁴⁷ HILLER 1937, 136, 230 (539. jegyzet).

⁴⁸ GÖTTE 1735, 420; ZEDLER 1743, 302; DREYHAUPT 1750, 710; JÖCHER 1751, 284; HIRSCHING 1808, 213.

⁴⁹ Vö. JUNTKE 1952 és SCHMIDT – SPIESS 2004. – Wittenbergben Martin Schmeizel 1707-es hivatalos beiratkozásáig egyetlen hasonló nevű személy tanult, mégpedig a későbbi híres tudós apja, Michael Schmeizel. (Rá vonatkozóan lásd JUNTKE 1952, 302).

⁵⁰ GÖTTE 1735, 420; ZEDLER 1743, 302; DREYHAUPT 1750, 710; HIRSCHING 1808, 213; KÖLESY 1815, 236. – Schmeizel megemlíti, hogy „*habe in Greiffswald bey dem seeligen D. Meyer ein Jahr gelebet, und deßen berühmte Bibliothec beständig gebraucht*” (vö. ThHStA Weimar, Kunst und Wissenschaft, A 7008, fol. 5v.)

varmesteri (*Hofmeister*)⁵¹ – mai szóval élve nevelői-mentori – állást kapott a német *von Köppern* nemesi családnál,⁵² ahol az ifjú örökös szellemi nevelésének feladatát bízták rá. Néhány év házitanítószkodás után el kellett kísérnie növendékét Halléba, ahol 1707 májusában iratkoztak be a teológiai fakultásra.⁵³ Ebből az időszakból több fontos adat is ránk maradt, melyeket magától Schmeizeltől tudunk: az 1707/1708-as tanévben Schmeizel az udvarmesteri teendők gondos ellátása mellett nagy előszeretettel látogatta a két jogászprofesszor *Samuel Stryk* (1640–1710) és elsősorban *Christian Thomasius* (1655–1728) előadásait, aki különösen mély benyomást tett rá.⁵⁴ Neki köszönhetően a Hallében töltött egyetlen év igen komoly jelentőséggel bír Schmeizel szellemi fejlődésének történetében, amit csak külön erősít az a tény, hogy az ifjú akadémita mögött végig ott kell sejtenuünk Struve iránymutató gondoskodását is. 1708 második felében Schmeizelt és nemesi származású tanítványát már Jénában találjuk,⁵⁵ ahol mindketten egyetemi tanulmányokat folytattak. A „mester” itt mutatta be neveltjét egykori tanárának és barátjának, Struvé-nak, akinek az asztalánál is étkeztek. 1709-ben figyelemre méltó megtiszteltetés érte a 30 éves Schmeizelt: ismét nevelői feladatot kapott, de már a messzi Svédországból, hogy egy ottani báró (*Barnekov*) két fiúgyermekét, *Christiant* és *Rüdigert* ún. *Cavalirtourra* Németországba kalauzolja. Ekkor alkalmá nyílt arra, hogy – földrajzi, történelmi, jogi és egyéb irányú ismereteit elmélyítve, szellemi horizontját tovább tágítva, valamint alapvető anyagot gyűjtve későbbi egyetemi előadásaihoz és szemináriumaihoz – egész nyáron át beutazza Észak-Németországot, a Svéd Királyságot és a környező országokat,

⁵¹ Udvarmesteren ekkoriban már nem a középkori értelemben vett, külföldi követeket fogadó, a ceremóniák rendjére felügyelő és a lovagi becsületbírósgót vezető személyt kell értenünk (vö. KRISTÓ 1994, 696.), hanem egy egészen más tisztséget. A kora újkorban „udvarmester”-nek azokat a magasabb évfolyamokat látogató egyetemi diákokat hívták, akik nemesi családok gyermekeit kísérték el – fizetség ellenében – egyetemi tanulmányaikra, a tanulmányok helyén gondoskodtak róluk (koszt, kvártély, szórakozás stb.), és akadémita újtjukat egyengették. A szegényebb diákok számára gyakran az „udvarmesteri” tevékenység betöltése volt az egyetlen esély arra, hogy hosszabb ideig az universitas falai között maradhassanak, és esetleg akadémiai fokozatot szerezhessenek. Tanulmányaikat egyébként képtelenek lettek volna finanszírozni. (A nevelési forma definíciószerű leírását lásd BÖHM ¹⁴1994, 317.) A *Hofmeister* mint társadalom- és pedagógiatörténeti jelenség bemutatására lásd FERTIG (1979, 1–98) plasztikus ábrázolását. – Schmeizel maga a későbbiekben nagyon komolyan foglalkozott ezzel a kérdéssel, hiszen jénai éveit alatt még egy, általában saját életéből vett gyakorlati példákkal gazdagon illusztrált könyvet is kiadott a témában (SCHMEIZEL, Martin: *Rechtschaffener Lehr- und Hoff-Meister, Oder Vernünftige Anweisung Wie ein Privat-Informator die ihm anvertrauten Kinder glücklich unterrichten, Und ein Hoff-Meister seine Untergebene auf Reisen und Universitäten gebührend anführen solle*. Jena, bey Johann Bernhard Hartung, 1722. A mű népszerűségét mutatja, hogy 14 évvel később (minimális címlapváltoztatással) megjelent második kiadása is: SCHMEIZEL, Martin: *Rechtschaffener Lehr- und Hof-Meister, Oder Vernünftige Anweisung Wie ein Privat-Informator die ihm anvertraute Kinder glücklich unterrichten, Und ein Hof-Meister seine Untergebene auf Reisen und Universitäten, gebührend anführen solle*. Zweyte und verbesserte Edition. Jena, In Verlag Johann Adam Melchior, 1736.)

⁵² Schmeizel így emlékszik vissza röviden ezekre az időkre: „*Eben zu dieser Zeit [1704] bekam ich Occasion mit einem vornehmen von Adel Herrn von Köppern bekandt zu werden, welcher mich A. 1707 mit seinem Sohn en qualite seines Hoffmeisters nach Halle schickte*” (vö. THStA Weimar, Kunst und Wissenschaft, A 7008, fol. 5v). – Érdekes módon a von Köppern név nem szerepel a hallei matrikulákban. Pontosabban az egyetem eredeti matrikulája, amelyben ellenőrizni lehetett volna, hogy Schmeizel milyen nemes úrfi társaságában iratkozott be az universitasra, ebből az időszakból nem maradt az utókorra. Pusztán egy betűrendes, a nemesi származású hallgatók neveit tartalmazó, de a peregrinusok egyetemre érkezésének dátumát fel nem tüntető regiszterkötet élte túl a viszontagságokkal teli évszázadokat, ebben viszont nem olvasható a már említett tanítvány neve. (Szerepel ugyan egy „*Fridericus Wilhelmus von Kipen, Liber Baro Hannoveranus*” nevű személy a névjegyzékben, de a névalak annyira eltér a Köppern alaktól, hogy azonosításuk kétséges – vö. *Index Albi Illustrium* Fol. 37r.)

⁵³ JUNTKE 1960, 389.

⁵⁴ SCHMEIZEL 1731 (35), 8.

⁵⁵ Halléból állítólag azért kellett ilyen gyorsan távozniuk, mert királyi parancsot kaptak, hogy haladéktalanul hagyják el Halle városát (vö. GÖTTE 1735, 420; ZEDLER 1743, 303; DREYHAUPT 1750, 710). A parancs indítéka egyelőre számomra ismeretlen. – Schmeizel sem árul el többet a történetekről: „*nachdem aber ein Jahr drauf [tehát 1708 közepén] alle Schwedische Unterthanen durch einen Königlichen Befehl genöthiget wurden, Besagte Universität zu verlassen, so erwehlete ich mit meinem Untergebenen Jena, allwo wir biß 1709 uns aufgehalten, welche Zeit wir bey dem Herrn Rath Struve an Tisch gegangen, auch deßsen treüe information beyder seits mit großem Nutzen genoßen.*” (Vö. THStA Weimar, Kunst und Wissenschaft, A 7008, fol. 5v.)

különösen Dániát.⁵⁶ Természetesen nem mulasztotta el azt a lehetőséget sem, hogy a koppenhágai és lundi egyetemen előadásokat hallgasson. Az ősz beköszöntével két ifjú pártfogoltjával Németországba hajózott, hogy közösen kezdjék meg négy éven át tartó, tanár-diák kapcsolatból egyre inkább barátságba átforduló, Halléban és főként Jénában zajló együttlétüket. Ennek az időszaknak az első három évről semmilyen általam hozzáférhető adat nem őrződött meg, így az életrajzban ez is a fehér foltok sorát gyarapítja.

A homályba vesző évek után azonban már teljes bizonyossággal állítható, hogy Schmeizel 1712. október 27-én sikeresen disputált a jénai egyetem filozófiai fakultásán, ezzel magiszteri fokozatot szerzett. A disputációban a tudósság/tudományosság (*Gelehrtheit*) akadályait boncolgatta, a hozzá kapcsolódó, több órás, nyilvános szóbeli védést pedig Burkhard Gotthelf Struve elnök vezette le.⁵⁷ Az erre az alkalomra barátaitól számára írt egyik üdvözlő vers már több olyan dolgot is előrevetít, ami már korábban is pregnánsan megnyilvánult, vagy majd csak a későbbiekben vált igazán jellemző vonássá a friss magiszter életében. Ismét tudomást szerezhetünk itt Schmeizel korán megnyilatkozó tudományos érdeklődéséről, sajnálkozhatunk a viszonylag későn odaítélt magiszteri fokozat miatt (33 éves ekkor), megtudhatjuk, hogy a friss doktor gimnáziumi évei óta nem járt otthon (és tegyük hozzá: nem is fog soha többé hazajutni Erdélybe), illetve, hogy Magyarország történetének tanulmányozására van predesztinálva.⁵⁸ Két svéd tanítványa és barátja, a Barnekov fivérek szintén versben köszöntötték mesterüket, melyben arról írnak, hogy hazatérésük után a távoli északon is örökké visszacsengenek majd fülükben nagyra becsült nevelőjük tanító szavai.⁵⁹ Egy másik baráti társaság Schmeizel erudícióját, tartalmas és jelentős írásait teszi meg verse tárgyává.⁶⁰ A Jénában tanuló erdélyiek tanáruk széles körben elterjedt jó híreről beszélnek, és szintén kiemelik friss írásait, melyek közül szívükhöz legközelebb a nemrég megjelent Brassó-leírás és a terjedelmes, a magyar koronáról írt tanulmánykötet állt.⁶¹

Az imént felsorolt üdvözlő versek számából is látszik, hogy Schmeizel ekkorra már nagy közkedveltségnek örvendett a jénai egyetemen, amiből és a szerzők személyéből arra lehet következtetni, hogy első kollégiumait már ebben az időben megtarthatta, bár

⁵⁶ Az utazás során szerzett élményeit, ismereteit aztán később kiválóan tudta kamatoztatni egyetemi előadásai során, sőt az ekkor szerzett benyomásait – útmutató, tanácsadó jelleggel – beépítette egy későbbi munkájába is (lásd SCHMEIZEL 1737 (45), és vö. STAGL 1983, 92, 115).

⁵⁷ Noha Schmeizelnek ez a munkája külön kiadásban nem maradt meg, címét (*Programma de uno eruditionis impedimento, quod ab ignorantia oeconomiae totius eruditionis suam ducit originem*) és tartalmát ismerjük, mert felvette nagy filozófiai munkájába, amelyet 1728-ban Jénában jelentetett meg a tudományok történetéről (vö. SCHMEIZEL 1728 (27), 13–29).

⁵⁸ „Du hast / Gelehrter Freund / ohndem vorlängst gewiesen // Wie Du so gar geschickt zu einem Lehrer bist. // Wer Dich bißher gekannt / der hat Dich auch gepriesen // Drum hat dein Cronstadt Dich annoch ungeru vermißt. // Du hattest lange schon den Doctor-Krantz verdient // Den unsrer Weisen Hand Dir mit Vergnügen giebt: // Den Krantz / der nur allein auf einem Haupte grünet // Das Kunst und Wissenschaft / wie unser Schmeizel liebt. [...] Du aber willst allhier dem Vaterlande dienen // Du bist auf Ungerlands Historien bedacht.” (Vö. Als der Wohl-Edle... [1712], [2–3].)

⁵⁹ „Uns künftigt Schmeitzels thun in unserm Norden schauen // So werden wir entfernt uns noch mit Danck erfreun; // Wenn unser Schmeizel wird des Glücks Meister seyn.” (Vö. BARNEKOV – BARNEKOV [1712], [4].)

⁶⁰ „Dich liebet Struvius / Buddeus auch ingleichen. // Will gleich der schwartze Neid um Deine Scheitel streichen: // Genug / Dein wehrter Ruhm ist anderwärts bekandt. // Dich ehret Rügen noch / Dich liebt Dein Vaterland // Das Dich zu sehn begehrt. [...] In Deinen Schrifften soll Dein Nahm' am besten leben! // Was Du von Cronen schreibst wird Deine Crone seyn.” (Vö. Als Der Wohl-Edle... GERHARD [1712], [4].)

⁶¹ „[...] muste sich dein Fleiß noch anderweit entfernen // Bis Greifswald deinen Fleiß u. Pom[m]ern dich gesehn. // Fridriciana wieß(!) das, was bey ihr geschehn. // Ja selbst der kalte Nord / der muste dir sein Wissen // Und was bey ihm geschicht mit seiner Gunst entschlüsse[n]. [...] Dein Kronstadt stim[m]t mit ein / und setzt sein Ja! Darzu // Es forget mit Bedacht vor die verdiente Ruh // Ja weil du ihr mit Fleiß den Kronen-Statt beschrieben // So ist bey ihr der Schluß / der heute trifft / beklieben: // Wer von den Kronen so wie unser Schmeizel schreibt // Der wird der Weisen-Kron auch billich einverleibt.” (Vö. Als Der Wohl-Edle... [1712], [4].)

ezek óraírássai nem maradtak fenn.⁶² Ugyancsak ezt a feltételezést erősíti továbbá az a tény is, hogy csak az egyetem berkein belül ismert személyként bátorzkodhatott megtenni egy igen komoly lépést: 1713. május 7-én benyújtotta pályázatát *Vilmos Ernest* weimari herceghez az egyetemi könyvtáros cím megszerzésére.⁶³ Noha Struve egykori diákját ajánlólevelében különösen az irodalomtörténetben és az „elegánsabb tudományokban” kiváló és kitűnő személynek titulálta,⁶⁴ Schmeizel mégsem kapta meg az állást. A weimari udvar döntésében vélhetőleg a kor erkölcsi és vallásos felfogása értelmében feddhetetlennek éppen nem nevezhető magánélete is szerepet játszott, amely miatt a fakultás vezetőségétől még megrovást is kapott.⁶⁵

A nevezetes magánéleti problémát az 1713. február 20-án *Regina Elisabetha Meyerin*-nel⁶⁶ Jénában kötött házassága (pontosabban ennek az 51. lábjegyzetben említett, igen gyorsan bekövetkező gyermekáldásban megnyilvánuló eredménye) jelentette, amely a neves alkalomra szerzett köszöntő versek tanúsága szerint alaposan megváltoztatta a harmincnégy éves tudós ember addig megszokott életvitelét, hiszen most már a könyvek mellett feleségére és gyermekükre is kellett időt szakítania, amit gondolkodás nélkül meg is tett.⁶⁷ Persze azért a tudományos tevékenység sem szenvedhetett csorbát: úgy tűnik, Schmeizelnek sikerült üdvös módon egyensúlyba hoznia a kétféle hozzáállást igénylő életmódot.⁶⁸ A boldog családi élet azonban nem tarthatott sokáig, hiszen négy és fél évnyi házasság után, 1717. október 25-én az egyszerűen csak „királynő”-nek nevezett társ⁶⁹ hirtelen elhunyt.⁷⁰

Talán nem haszontalan, ha röviden kitérünk egy olyan eseményre is, amely nagy hatással lehetett a mindig mozgékony, szívesen utazó Schmeizel további életvitelére is. Amikor ugyanis nem sokkal házasságkötése után – 1713 húsvétján – ismét hajóra szállt, hogy hazakísérje két ifjú svéd pártfogoltját, az orosz-szász-dán-lengyel szövetség *XII. Károly* (ur. 1697–1718) Svéd Királysága ellen vívott, hosszú, ún. északi háborúja (1700–

⁶² Mivel Schmeizel első óraírássai (*Lektionszettel, Vorlesungskataloge*) csak 1718-ból maradtak fenn (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 50, Fol. 90.), ezért nem tudhatjuk biztosan, mikortól működött adjunktusként a filozófiai karon. GÖTTE (1735, 421), ZEDLER (1743, 303), DREYHAUPT (1750, 710), JÖCHER (1751, 284. – ő „Assessor”-nak nevezi a posztot), HORÁNYI (1777, 221. – Schmeizel itt is „Assessor”-ként szerepel), HIRSCHING (1808, 214), KÖLESY (1815, 237), GÜNTHER (1858, 194 – Schmeizel itt is „Assessor”-ként tűnik fel) az 1720-as évet adják meg az adjunktusi kinevezés dátumaként, amihez csatlakozik HERTZBERG is (ADB 31, 634), azzal a kiegészítéssel, hogy 1714-től Schmeizel a jénai egyetemen már oktatóként (*Privatdozent*) tevékenykedett. (Ugyanezt állítja BADER (1925, 359) és LIPPERT – MEITZEL (1926, 495) is. STIER (1960, 1807) még korábbra, 1712-re teszi a docensi státusz kezdetét.) MOSER (1738, 116) és [SCHWARZ] (1845b, 198) szerint Schmeizelt 1721-ben nevezték ki adjunktussá. – Az cáfolhatatlanul állítható viszont, hogy 1721-ben már két verses alkalmi irat is adjunktusként beszél róla (vö. KISTMACHER [1721] és *Die bey Aufsteigung des Rauchs...* 1721), valamint hogy az 1721/1722-es tanév első félévében meghirdetett kurzusai alkalmával már „*Fac. Phil. Adjunctus*”-nak nevezi magát (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 56, Fol. 86r).

⁶³ StA Weimar A 7008, Fol. 5-6.

⁶⁴ StA Weimar A 7008, Fol. 7.

⁶⁵ Az egyetem által 1713. szeptember 20-án a weimari udvarba küldött ajánlólevelben szerepel egy megjegyzés, amely szerint a pályázó igen szabados felfogású magánéletet él, hiszen felesége házasságkötésük után 14 nappal gyermeknek adott életet (vö. StA Weimar A 7008, Fol. 15-16).

⁶⁶ Regina Elisabetha az 1710-ben elhunyt jénai városbíró, *Johann Georg Meyer* egyik lánya volt (HILLER 1937, 140).

⁶⁷ Vö. ehhez az alábbi köszöntő verseket: B., C. [1713]; *Bey dem Schmeitzel- und Meyerischen Hochzeit-Feste...* [1713]a és *Bey dem Schmeitzel- und Meyerischen Hochzeit-Feste...* [1713]b; *Hochzeit-Arie...* [1713].

⁶⁸ „*Du hast sie ja wohl mehr als unsers gleichen ein // Nachdem die Liebe dir schon das Vergnügen zahlet // Das auf die Lehre folgt. Ihr Glantz / der dich bestrahlet // Und der mit Anmuth dir die zu der Seiten stellt // Die dein Gemüth ergötzt / zeigt auch durch dich der Welt // Daß sich der Liebe Kunst und der Gelahrheit Wissen // So gut als Ehr und Glück / in einem Zimmer küssen.*” (Vö. *Als die Schmeitzel- und Meyerische Verbindung...* [1713], [4].)

⁶⁹ „*[...] die werthe Jungfer Braut // Ist selbst die Königin / weil die den Nahmen führet // Der solche Deutung hat. Die Crone / die sie ziehret // Hat ihr der Bräutigam mit Ehren aufgesetzt*” (Vö. *Bey dem Schmeitzel- und Meyerischen Hochzeit-Feste...* [1713]a, [3].)

⁷⁰ A megtört szívű testvérek versbe szedett, szomorú megemlékezését lásd: PUPPERTIN – RUDOLPHIN – FASEMANIN [1717].

1721) zűrzavaros időszakának egyik természetesnek mondható velejárójaként, mind a hárman dán kalózok fogságába estek, akik háromheti utaztatás és feltartóztatás után Koppenhágába irányították hajójukat. Ott azonban nem sokáig kellett tartózkodniuk, hiszen néhány kihallgatást követően dán útlevelet kaptak, amely megvédte őket a későbbi, hasonló atrocitásoktól: távozhattak a kényszerű fogságból, és a tengerszoroson át tovább folytathatták útjukat Svédország felé. Schmeizel szeptemberben (Mihály napja, azaz szeptember 29. környékén)⁷¹ vett búcsút a Barnekov családtól, és visszaindult Jénába. A tengeren azonban újból kalózok kezébe került, akik ismét Koppenhágába hajózták be vitorlását, de mivel erdélyi származású volt, a dán kalózok szemében nem jelentett igazi veszélyt, ezért igen hamar szabadon engedték. Ezután útja Seelandon, Jütlandon, Schleswig és Holsteinon keresztül Hamburgba vezetett, ahonnan egyenesen a német tartományokat átszelve, szárazföldön szeretett volna eljutni feleségéhez, gyermekéhez és diákjaihoz Jénába. Amikor azonban elérték a szárazföldet, megtudták, hogy a városban tomboló pestisjárvány miatt a karanténba zárt Hanza-város körüli tartományokba tilos a beutazás, ezért óriási vargabetűt leírva, Hollandián, Westfálián és Alsó-Szászországon keresztül tudott csak hazajutni lakóhelyére.⁷² Talán ennek a sok töredelemnek tudható be az a tény, hogy Schmeizel élete hátralévő részében nem vállalkozott többé nagyobb utazásokra – különösen nem a tengereken. (Ez lehetne az egyik esetleges oka annak is, hogy – bár szándékában állt – mégsem jutott el soha többé szülőföldjére, Erdélybe sem?⁷³ A választ valószínűleg már soha nem fogjuk megtudni, így marad a feltételezés.)

A kalandos utazások okozta izgalmak elülte után Schmeizel teljes erejével a tudományok művelésébe és a tanításba vetette magát. Ehhez igen jó táptalajt nyújtott neki a jénai egyetem, hiszen a franciás mesterkéeltségből éppen kinövő és a realitásba lassan visszataláló egyetemi élet,⁷⁴ valamint az új, barokkos sallangoktól megszabadult általános és tudományos képzés – az első helyet abszolút módon uraló Helmstedt utáni – második legnagyobb fellelegvára a német területeken kétségtelenül Jéna volt. Itt Schmeizel tovább folytatta korábban már megkezdett történelmi és politikai tárgyú kollégiumait, és állítólag 1716-ban legitímálta magát véglegesen az egyetem tanári karában, amikor megírta – a különféle szerzők eltérő szóhasználatával élve – első disputációját, disszertációját vagy vitairatát, illetve mások szerint: megvédte habilitációs dolgozatát.⁷⁵

Az egyetemi könyvtárosi állás megszerzésére irányuló korábbi tervét Schmeizel a tanítás éveit alatta sem adta fel, amint arról 1720. november 21-én kelt második és ismét elutasított pályázata is tanúskodik.⁷⁶ Hőn dédelgetett álmától viszont ez a negatív válasz sem riasztotta el: a pályázatot újra beadhatta – bár ennek írásos nyoma mára elveszett –, hiszen 1722. szeptember 24-én megérkezett Vilmos Ernest weimari herceg rendelete a jénai egyetemhez Schmeizelnek az egyetemi könyvtár felügyelőjévé (*custos, Inspektor*)⁷⁷ és egyidejűleg a történelem (filozófia) rendkívüli professzorává (*professor extraordinarius, außerordentlicher Professor*) történő kinevezéséről.⁷⁸ Ez alkalomból többen is köszön-

⁷¹ GÖTTE 1735, 420; ZEDLER 1743, 303; DREYHAUPT 1750, 710.

⁷² GÖTTE 1735, 421; ZEDLER 1743, 303; DREYHAUPT 1750, 710; JÖCHER 1751, 284; HORÁNYI 1777, 221; SEIVERT 1785, 369; HIRSCHING 1808, 214; KÖLESY 1815, 237; [SCHWARZ] 1845a, 194; GÜNTHER 1858, 194; TRAUSSCH III, 186; WURZBACH 1875, 159.

⁷³ Más elképzelés szerint az erdélyi evangélikus egyház sanyarú helyzete és a megromlott hitélet vette rá Schmeizelt és sok kortársát a szülőföldtől való örök távolmaradásra (vö. [SCHWARZ] 1845a, 194).

⁷⁴ A korabeli egyetemi életben lezajló változások pregnáns leírásához lásd: BORKOWSKY 1908, 69–70.

⁷⁵ Ez a dolgozat ugyan nem maradt fenn, de több lexikonszócikk-író tudni vél létezéséről (vö. GÖTTE 1735, 421; ZEDLER 1743, 303; DREYHAUPT 1750, 710; HIRSCHING 1808, 214; KÖLESY 1815, 237; TRAUSSCH III, 186; WURZBACH 1875, 159). HILLER (1937, 159) szerint a habilitálásra csak 1721 májusában került sor.

⁷⁶ Vö. StA Weimar A 7008, Fol. 29–30.

⁷⁷ Vö. StA Weimar A 7008, Fol. 181.

⁷⁸ Vö. StA Weimar A 7008, Fol. 69.

tőt írtak hozzá, amelyekből szintén csak arról értesülünk, hogy Schmeizel igen népszerű tanár lehetett nemcsak a magyar és erdélyi diákság,⁷⁹ hanem más nációbeli kollégái körében is,⁸⁰ sőt kinevezésének híre eljutott még szűkebb pátriájába, Erdélybe is.⁸¹ Az alkalmi iratok tanúsága szerint hivatalba lépésének dátuma: 1722. november 18.⁸²

Ezt nem sokkal megelőzően azonban Schmeizelt érte már egy neves megtiszteltetés, hiszen a weimari herceg „*Professor heraldices*” címmel tüntette ki,⁸³ mert – szokatlan módon – történeti előadásai során már régebb óta rendszeresen és behatóan foglalkozott címertannal is.⁸⁴ A titulus azonban csak tiszteletbeli kitüntetés lehetett, mivel nyomában nem tapasztaljuk Schmeizel státuszbeli emelkedését az egyetem oktatógárdájában. A fennmaradt óraíráások ugyanis csak az 1722/1723-as tanév második félévétől nevezik Schmeizelt professzornak, amikor már mint a történelem rendkívüli professzora működött Jénában.⁸⁵

A következő nyolc, Jénában eltöltött évben Schmeizel professzorként teljes erejével hivatalának szentelte ideje nagy részét.⁸⁶ Ez az időszak, a 18. század első fele éppen a jénai történelemoktatás rendkívül tartalmas és nagyívű korszaka, amelyet a megelőző és a későbbi századokban minőségileg és hatékonyságban meg sem közelített egyetlen éra sem. Ez a virágkor pedig főként Burkhard Gotthelf Struve, Martin Schmeizel és Christian Gottlieb Buder nevéhez köthető. A történeti képzés rövid bemutatására egy későbbi fejezetben térek majd rá, hiszen ez nem illeszkedik szorosan a biográfiai részhez.

Ebben az időszakban (1723–1731) Schmeizel befejezte két nagy művét, amelyek kutatói és oktatói pályafutásának középpontjában állnak: a „*Wappenlehre*”-t és a „*Geschichte*

⁷⁹ A köszöntő vers jellemző sorokat tartalmaz Schmeizel egyre növekvő, tudományos munkásságának köszönhető ismertségéről: „*Dein Lob darff nicht allein in unsern Jena klingen; // Ach nein, es muß so gar in fremde Länder dringen: // Es blickt die halbe Welt auf deinen Lebens-Lauff, // Und nimmt das, was Du schreibst, mit grosser Ehrfurcht auf.*” (Vö. *Als der Hoch-Edle, Veste und Hochgelahrte...* [1721], [3]).

⁸⁰ Vö. SCHEITHER [1722].

⁸¹ A nagysinki gimnázium akkori igazgatója, *Stephan Kessler* (1675–1745) (ld. SZABÓ-TONK 1992, Nr. 2711.) hat főlőoldalon keresztül tárgyalta Schmeizel korábbi érdemeit, furcsa módon a verses megemlékezést gazdag, lábjegyzetekbe írt hivatkozásokkal tarkítva (vö. KESSLER [1722]).

⁸² A könyvtárosi állás elérésének töredelemiről és a teljes folyamatról a *Martin Schmeizel a könyves ügyekről a felvilágosodás hajnalán* című tanulmányomban számoltam be. Részben ezzel összefüggően, részben más a jénai konfliktushelyzetek Schmeizel tudományos karrierjére kifejtett megtermékenyítő hatását vizsgáltam a *Krisenknötenpunkte als Beschleunigungsfaktoren für eine wissenschaftliche Karriere? Martin Schmeizels Konflikte an der Universität Jena (1713–1731)* című írásomban. (Mindkét publikáció bibliográfiái adatait lásd a felhasznált irodalmakról készült jegyzékben.)

⁸³ Az erre vonatkozó levéltári iratok ugyan elvesztek, de Vilmos Ernest weimari hercegnek egyik, I. Meiningeni Ernest Lajoshoz írt, 1722. április 15-én kelt levelében Schmeizel neve mellett már ez a cím olvasható. (Vö. StA Weimar A 7008 Fol. 62.)

⁸⁴ Az első hivatalosan is meghirdetett heraldikai kollégium címét 1718-ban olvashatjuk a magiszter Schmeizel óraíráásai között (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 50, Fol. 90). Ezt követően néhány éven keresztül hiányoznak a „tanrendek”, majd a kurzus ismét feltűnik az 1721/1722-es tanév első és második félévében. A kurzust ebben az évben minden héten pénteken 13 és 14 óra között tartotta az újdonsült adjunktus (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 56, Fol. 86r és 96r). Ezután a címertani előadások – ha nem is minden félévben, de – folyamatosan szerepelnek Schmeizel meghirdetett órái között.

⁸⁵ Vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 60, Fol. 420r.

⁸⁶ Ebben pusztán 1727-ben lehetett egy kisebb átmeneti fennakadás, amikor egy névnapjára lányai által költött üdvözlőverséből arra derül fény, hogy igen komoly betegségen eshetett át, amely során egy hajszál választotta el a haláltól: „*Was nur vor wenig Tagen, / SIE von des Allerhöchsten Hand, / Vor Schmerzen musten tragen, / Der schwache Leib lag abgematt, / SIE schienen fast des Lebens satt.*” (SCHMEIZELIN – SCHMEIZELIN – SCHMEIZELIN 1727, [3].)

der Gelehrtheit”-ot.⁸⁷ Ezzel egy időben jelent meg a Német-római Birodalom történetét tárgyaló kompendiuma (*Reichshistorie*). Ugyancsak erre az időszakra esett Schmeizel felvilágosodás kori elveket megelőlegező, azaz sok tekintetben úttörőnek, reformernek számító publicisztikai tevékenységének virágkora is: az 1720-as években ugyanis két kortörténeti folyóiratot is szerkesztett és adott ki,⁸⁸ szinte a mai napilapok aktualitásával vetekedő módon követte végig az akadémiták mindennapi életét: hasznos tanácsokat adva a felmerülő problémák megoldására,⁸⁹ valamint szerepelt a Bude-féle *Allgemeines Historisches Lexikon* szerzői között is, hiszen ő írta például a „*Moldau*”, a „*Siebenbürgen*” és a „*Wallachey*” szócikkeket.⁹⁰

Időközben Schmeizel magánéletében is gyökeres változás állt be, hiszen 50 éves korában másodszor is megnősült: 1729. február 21-én a Jénához közeli Apoldán házasságot kötött *Anna Catharina Bauchinnal*, leánykori nevén *Anna Catharina Ehlingerrel*, aki második férjének, az apoldai szuperintendensnek és első lelkipásztornak, *Johann Friedrich Bauchnak* a halála után harmadszor is férjhez ment.⁹¹

A végleges, tudományos kikötő: Halle (1731–1747)

Miután Schmeizel neve a tudós világban elsősorban az *Einleitung zur Wappenlehre* (Jena, 1723) című tudományos értekezésének köszönhetően vált ismertté, különböző egyetemek igyekeztek megnyerni maguknak a nagynevű tudós férfit: 1728-ban vizsautasította a helmstedti, 1730-ban a kielii és a hallei, majd 1731 nyarán a wittenbergi és koppenhágai egyetem egyidejűleg érkezett meghívásait a professzori katedrára. Az impozáns felkérések negligálása mögött valószínűleg Schmeizelnek az az elképzelése, vágya állhatott, hogy Jénában idővel előrébb léphet majd az egyetem hierarchiában.

⁸⁷ Ekkorra már nagy valószínűséggel egy évtizednél is régebben folytathatott anyaggyűjtést, és dolgozhatott heraldikai kutatásain, valamint nagy összefoglaló filozófiai-pedagógiai művén, a „*Versuch zu einer Historie der Gelehrtheit*”-on is, mivel – amint azt már említettem – az 1718-tól fennmaradt órákiírásain folyamatosan szerepelnek heraldikai és tudomány-, ill. művelődéstörténeti kurzusok is, amelyek anyaga addigi kutatásai eredményéből állhatott össze, és formálódhatott az évek során a kiadásra összeállított egységes egésszé (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 50, Fol. 90r; Bestand M 55, Fol. 166r, 181r, 189r; Bestand M 56, Fol. 86r, 96r; Bestand M 60, Fol. 420r; Bestand M 62, Fol. 160r, 161r; Bestand M 63, Fol. 119r, 120r; Bestand M 64, Fol. 124r, 150r, 154r, 156r; Bestand M 66, Fol. 233r; Bestand M 68, Fol. 147r, 148r; Bestand M 69, Fol. 101r, 106r; Bestand M 70, Fol. 104r; Bestand M 71, Fol. 46r, 56r, 83r; Bestand M 73, Fol. 197-203.; Bestand M 74, Fol. 143r, 149r, 154r, 166r; Bestand M 75, Fol. 37r, 44r, 57r, 74r, 118r, 147r; Bestand M 76, Fol. 24r, 36r, 50r, 77r).

⁸⁸ SCHMEIZEL, Martin: *Abriß zu einem Zeitungs-Collegio ... zur Continuation der neuen Historie ...; mit einer Vorr. von der Einrichtung dieses Collegii*. Jena: Rudolph, 1723. és *Monathliche Nachrichten Von Gelehrten Leuten und Schriften. Besonders Dem gegenwärtigen Zustand der Universität Jena*. Iavarius 1726–1727.

⁸⁹ SCHMEIZEL, Martin: *Anleitung zur Akademischen Klugheit, wie auf derselben ein auf Academien lebender Studente sein Leben und Studien einzurichten habe, Wenn er dermaleins dem gemeinen Besten rechtschaffene Dienste leisten, und sein Glücke nach Wunsche machen wolle, Zum gebrauch Eines Collegii pbvlici entworfen [...] Von Pfingsten biß Michael 1731*. Jena, gedruckt bey Johann Michael Hornen.

⁹⁰ *Allgemeines Historisches Lexikon [...] herausgegeben von Johann Franz Bude*. Leipzig / verlegts Thomas Fritsch, 1709. A kétkötetes, négy részből álló lexikon 3. részének 540. folió oldalán mintegy fél hasábian foglalta össze Moldva történetét, a lexikon 4. részének 436–440. oldalán közel hét teljes hasábiani hosszúságban mutatta be a legfontosabb tudnivalókat Erdélyről, és ugyanennek a résznek a 658. oldalán egy és egyharmad hasáb terjedelmét szentelt Havasalföld leírásának. Az ugyancsak Lipszében, de már a Fritsch örökösök nyomdájában megjelent lexikon 1730–1732 közötti immáron harmadik, 4 kötetesre bővített és javított kiadásában Schmeizel a Moldvát (3. rész, 588. oldal) és Havasalföldet (4. rész, 139–140. oldal) bemutató szócikkeit néhány sorral megtoldotta, illetve kijavította bennük a korábbi helyesírási hibákat, míg az Erdély-szócikket komolyabban átdolgozta: a 4. kötet 482–484. oldalán négy hasábra szűkítette szövegét, és a 23 évvel korábban feltüntetett szakirodalmakat kihagyva pusztán két új könyvet sorolt fel, melyek segítségével az olvasó további tanulmányokat folytathatott.

⁹¹ A házasságkötés alkalmából több köszöntő vers is keletkezett, amelyekben az általános jókívánságokon és közhelyszámba menő frázisokon kívül egyéb érdemleges, Schmeizelre vagy újdonsült feleségére vonatkozó adatok nem találhatók. A versebe szedett üdvözléseket lásd FABRI 1729, SALANDER 1729, *Sammlung Schlechter, doch wohlgemeinter Wünsche...* [1729], SARTORI [1729], STUSS [1729], *Die Unterschiedliche Freyers-Gedancken...* 1729 és *Den Ursprung unglücklicher Ehe...* [1729].

Minden bizonnyal Struve utódjának szerepét szánta saját magának. Mivel azonban néhány év elteltével be kellett látnia, hogy ez a reménye belátható időn belül nem teljesülhet, úgy döntött, hogy a híres történész és államjogász, valamint királyi titkos tanácsos *Nikolaus Hieronymus Gundling* (1671–1729) és *Karl Jakob Spener* (1684–1730) történészprofesszor örökébe lép a Saale partján fekvő Halle egyetemén.⁹²

A porosz udvar hivatalos felkérése 1731. szeptember 13-án érkezett meg Schmeizelhez.⁹³ Egy október 23-án Weimarban kelt hercegi leirat szerint Schmeizelt próbálták Jénában marasztalni, de mert az *I. Frigyes Vilmos* (ur. 1713–1740) porosz király felkínálta ajánlat visszautasíthatatlannak számított, és „*weiln keine Gelegenheit vorhanden, bei der Gesamten Universität Jena denselben auf gleiche odere andere vorteilhafte Art [wie in Halle] zu versorgen*”,⁹⁴ Schmeizel hajthatatlan maradt, így még a fentebb nevezett év októberének utolsó hetében átköltözött életútja utolsó nagy felvonásának színhelyére. Megérkezése után azonnal be is iktatták új hivatalába, ahol a történész-, filozófia-, ill. államjog-professzori szék mellett egyúttal megkapta a porosz királyi udvari tanácsosi (*königlich-preußischer Hofrat*) címet is,⁹⁵ ami egy csapásra komoly tekintélyt és megbecsülést kölcsönzött személyének – a jelentősen megemelkedett fizetésről nem is beszélve. A jóval kisebb és szegényebb Jénában ilyesmiről még csak nem is álmodhatott a tudós polihisztor, Halléban viszont újabb lehetőségek nyíltak meg előtte minden téren.⁹⁶

Az életéből még hátralévő, Halléban töltött tizenhat év alatt Schmeizel tovább folytatta a Jénában már megkezdett – és sokszor teljes mértékben a tökélyig fejlesztett – tudományos és pedagógiai elveinek, eredményeinek átplántálását az új szellemi közegbe. Igazán újat itt a numizmatika tudományának az egyetemi tananyagba való beemelését túl már nem alkotott, csupán az összegzés, a szintézis nagy alkotói feladata maradt hátra. Nyughatatlan, szókimondó természete (és ekkor talán már a hatalomvágy is megemlíthető) a hallei egyetemen is komoly bonyodalomba keverte: 1740–41-ben komoly összetűzésbe keveredett két kollégájával, *Johann Gottlieb Heineccius*sal (1681–1741) és *Michael Albertivel* (1682–1757) a dékáni jogok gyakorlása ügyében, miként erről egy

⁹² Gundling 1729. december 9-én hunyt el. Őt Spener 1730 júniusában követte. A hallei egyetem tehát történészprofesszor nélkül maradt, és a hiányt gyorsan pótolni kívánták, így az egyetem vezetősége Christian Gottlieb Budert, Schmeizel jénai történész kollégáját kérte fel a megüresedett hallei státusz betöltésére, ám Buder határozottan nemet mondott. Ezt követően Schmeizelt hívták meg a professzori székbe, aki először szintén elutasította a felkérést (1730), ám 1731-ben a már ismertetett, feltételezhető okból kifolyólag második alkalommal élt a felajánlott lehetőséggel. (Vö. *Probuleumata facultatis philosophicae*. Universitätsarchiv Halle, Rep. I. Nr. 4955, Fol. 193–194 és OTTO 2004, 259–260).

⁹³ HERTZBERG 1890, 634.

⁹⁴ ThHStA Weimar, A 6399, Fol. 9. – A legfrissebb Jéna-történet szerzője pusztán annyit jegyez meg sommásan Schmeizel távozásáról, hogy az 1700 és 1748 között a jénai egyetemen állásban volt 46 professzor közül csupán négy döntött úgy (köztük Martin Schmeizel is), hogy engedve a kívülről jövő előkelő meghívások és a lényegesen nagyobb fizetés csábításának, elhagyják egykori munkahelyüket (vö. Koch 1996, 191). Ugyanezt a tényt erősítették meg a Schmeizelhez közeli erdélyi diákok is búcsúversük két, akár konkrétan, akár átvittén is értelmezhető sorában: „*Salinde konnte nicht, was Du verdienst, belohnen, // Indem Dein seltner Preiß biß an die Sterne stieg.*” (Vö. *Als der Hoch-Edelgebohne ...* [1731, [3].] – Schmeizel maga sem köntörfalazott, egyenesen megmondta egy, a weimari hercegnek írt levelében, hogy a Jénában kapott rendszertelen jövedelméből nem tudja eltartani magát és családját, így Halléba megy, ahol „királyi” fizetésben fogják részesíteni (vö. ThHStA Weimar, A 6399, fol. 8r–v). A jénai egyetem és az ottani oktatók dotálásának állandó nehézségeiről lásd még BAUER 2001, 51.

⁹⁵ GÖTTE 1735, 421–422; ZEDLER 1743, 303; DREYHAUPT 1750, 710 (ő rosszul az 1732-es évet adja meg a kinevezés dátumaként); JÖCHER 1751, 284; HORÁNYI 1777, 221; SEIVERT 1785, 370; HIRSCHING 1808, 214; KÖLESY 1815, 237; [SCHWARZ] 1845a, 199; GÜNTHER 1858, 194; TRAUSSCH III, 187; WURZBACH 1875, 159; HERTZBERG 1890, 634; SZINNYEI 1908, 458; RÉVAI 1924, 644; BADER 1925, 359; LIPPERT – MEITZEL 1926, 495; STIER 1960, 1807; ZOVÁNYI 1977, 529; *Magyar életrajzi lexikon* 1982, 591; SERVATIUS 1993, 438; ÚMIL 1994, 1782; *Magyar Nagylexikon* 15, 871.

⁹⁶ A neves alkalomra ismét üdvözlő versek sokaságával lepték meg a révbe érő 52 éves Schmeizelt, amikor 1731. október 29-én beiktatták hivatalába. Ezeket lásd *Als der Hoch-Edelgebohne Vest- und Hochgelahrte Herr...* [1731], *Als von Sr. Königl. Maj. in Preussen...* [1731], *Die glückliche Verwechslung...* [1731], *Propempticon...* [1731], RIDDERSTÄDT [1731], SARTORIUS [1731], STUSS [1731].

egész akta tanúskodik az egyetem levéltárában.⁹⁷ 1743. július 12-én egyetemi pályafutásának csúcspontjára érkezett: ekkor nevezték ki ugyanis a hallei egyetem 56. rektor-helyettesévé vagy – akkori szóhasználattal élve – prorektorává.⁹⁸ Ezt a hivatalt egy éven keresztül, 1744. július 12-ig töltötte be.⁹⁹

Második felesége 1745. szeptember 26-án otthon csendesen a halálba szenderült.¹⁰⁰ Temetésére két nappal később Halléban került sor. Az asszony harmadik férje majdnem két évvel élte túl második feleségének halálát. Martin Schmeizel ugyanis 68. születésnapja után mintegy két hónappal, 1747. július 30-án hirtelen és váratlanul jött szűkmellűség – más forrás szerint szívszélhűdés vagy gutaütés – következtében¹⁰¹ Halléban hunyt el.¹⁰² A temetésen Theodor Christoph Ursinus, a hallei egyetem prorektori székében Schmeizelt néhány évvel később követő kolléga mondott szívhez szóló beszédet a halott sírja fölött.¹⁰³

A portréről, metszetről, festményről sajnos nem, csupán írásaiból ismert polihisztor Schmeizelnek első házasságából három lánya: Christina Maria, Maria Dorothea és Johanna Christina született. Róluk azt jegyezték fel, hogy mindhárman a tudós *Frauenzimmer*hez¹⁰⁴ tartoztak.¹⁰⁵ Második házassága gyermektelen maradt, így Schmeizel fiú utódot nem hagyott hátra, aki tovább vihette volna az apja által magasra emelt, néhány évtized alatt az európai kultúrtörténet jelentős, meghatározó személyiségei közé bekevert, a magyar historiográfiában és a *historia litteraria* történetében mára méltánytalanul elfeledett nevet.¹⁰⁶

⁹⁷ Lásd az *Acta Derer beeden Herren Professorum Philosoph. Herrn Geh.rath Dr. Heineccjum und Herrn Hoffrath Doct. Alberti Contra Den herrn Hoffrathum Prof. Philos. Schmeizeln wegen ihrer beiden Antheile auß dem Decanat der Philos. Facult. De Anno 1740* című dokumentumot az Universitätsarchiv Halle, Rep 3 Nr. 298 jelzet alatt.

⁹⁸ A rektorok listáját az alapítástól (1694-től) 1994-ig lásd SPELER 1995, 136-144. – Ez alkalomból – a kor szokásainak megfelelően – szintén többen meglepték nyomtatott, verses üdvözlő szövegeikkel. Ezeket lásd CZAKO VON ROSENFELD – SCHMIEDTS – CRONER [1743], *Denkmal des Ruhmes und der Freude...* [1743], KAULFUSS [1743], KESSLER – PAUER [1743], [LEGEY] [1743], LÖBER 1743, SCHMEITZELIN – SCHMEITZELIN – SCHMEITZELIN [1743], TIEFFENSEE [1743], *Till then hoegaedle och wida beroemde Herren...* [1743], URSINUS [1743].

⁹⁹ SEIVERT 1785, 370; HIRSCHING 1808, 214; [SCHWARZ] 1845a, 199; TRAUSSCH III, 187; WURZBACH 1875, 159; SZINNYEI 1908, 458; SERVATIUS 1993, 438. – A hallei egyetem 1694. július 12-i alapítása miatt a Saale parti városban az a szokás alakult ki, hogy a féléves vagy az egyéves szolgálati időt betöltő prorektor az egyetem alapításának napján iktatták be hivatalába. A német egyetemekre jellemző módon rektorok a mindenkor uralkodót tekintették, de a tényleges ügyvivői feladatokat a prorektor, azaz a mai értelemben vett rektor látta el (vö. RIDDER-SYMOENS 1996, 151).

¹⁰⁰ A szomorú alkalomra az „előkelő Schmeizel-ház egyik alázatos szolgája” szerzett halotti búcsúztatót verset (vö. A., J. H. [1745]).

¹⁰¹ A megbiztosabbnak tűnő forrás szerint az egyébként egyáltalán nem beteges, mindig életerős Schmeizel életének utolsó évében erejének megfogyatkozására, gyomorgyengeségre és álmatlanul töltött éjszakákra panaszkodott. 1747 májusának végén szűkmellűség alakult ki nála, melyet átmenetileg még sikerült kipi-hennie, ám a halála előtti napon Halléban tett sétáját követő éjszakán ismét kiújult, ekkor azonban már visszafordíthatatlanul (vö. URSINUS 1747, 15–16 és *Ad exsequiales* ... 1748, 561).

¹⁰² A nagynevű tudós halálára többen is írhattak megemlékező verset, de eddig csupán kettőnek sikerült a nyomára bukkannom. Ezeket lásd LÜBBEN [1747] és *Die Täglichen Geschichte des Menschlichen Lebens...* [1747].

¹⁰³ A nyomtatott halottbúcsúztató szöveg egyetlen ismert példánya a hallei egyetemi könyvtárban található a Pon Ze 1959f, 4° jelzet alatt. Pontos bibliográfiai adatait lásd a felhasznált irodalmakról készült jegyzékben.

¹⁰⁴ A *Frauenzimmer* igen összetett fogalomkörre vonatkozó legfrissebb összefoglalást és ott további irodalmat lásd KELLER 2006, 1121–1123.

¹⁰⁵ SEIVERT 1785, 370; TRAUSSCH III, 187; WURZBACH 1875, 160.

¹⁰⁶ A tudós szász életéről és munkásságáról a legalapvetőbb tudnivalókat és a legfontosabb szakirodalmi fel-dolgozásokat a *Magyar művelődéstörténeti lexikon*, illetve a *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bio-bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik* című lexikon Schmeizel-szócikkei-ben foglaltam össze (a pontos bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokról készült jegyzékben talál-hatók).

Martin Schmeizel tudományos és pedagógiai tevékenysége

A polihisztor

hmeizelről az életrajzi részben többször is kiderült, hogy már igen korán a tudományoknak szentelte magát. Kezdeti lelkesedése és aktivitása élete utolsó pillanatáig tartott, hiszen állítólag még halála előtt néhány órával is élete nagy művén, a hungarica-könyvtár, illetve az annak állományából összeállított és kiadásra szánt magyar írói lexikon anyagának rendezgetésén, csinosításán munkálkodott, sőt az anyag végleges összeállítását ekkor fejezte be: mintegy szimbolikus pontot téve élete munkájára, amely egyben a fizikai lét lezárását is jelentette néhány óra múlva.¹⁰⁷

A tudást, a tudományt mindennél többre becsülte, és a kortársak visszaemlékezései szerint mindenkor alázatosan közelített a tudományos problémák és az azokkal foglalkozó emberek felé.¹⁰⁸ Soha nem kérkedett tudásával, és a sok korabeli tudósra jellemző fennhéjázó magatartás a diáksággal és a közemberekkel szemben számára ismeretlen jelenség volt. Egyszerű, szerény jellemét élete során végig megőrizte.¹⁰⁹

A tudományok iránt tanúsított olthatatlan érdeklődése és kíváncsisága minden biztonnal élete korai időszakának eseményeiben és a korszellemben egyaránt gyökerezett, hiszen a 17. század végén, a 18. század elején kibontakozó felvilágosodás időszakában a középkorból átöröklődött spekulatív áltudományok egyre inkább elvesztették jelentőségüket, helyüket pedig felváltották a mérésekre, tapasztalatokra, adatokra támaszkodó természet-, valamint ismét a források tanulmányozásán nyugvó, bizonyos megkötésekkel adekvátnak is nevezhető szellem- vagy társadalomtudományok. Schmeizel is magával ragadták a tudás megszerzésének izgalmas kihívásai, és élete során több

¹⁰⁷ „*Ferner gehöret hieher: Bibliotheca Hungarica, sive de scriptoribus rerum Hungaricarum, Transilvanicarum, vicinarumque Provinciarum commentatio litterario-critica. Mit dem Schluß dieses bey der Ungarischen und Siebenbürgischen Geschichte unentbehrlichen Werckes, ist der Wohlseel. Herr Verfasser noch an seinem Sterbetag beschäftigt gewesen, hat auch solches zwar gänzlich zu Stande gebracht, darzu aber alsogleich einen Verleger ausfündig zu machen haben ihn todtrauende Umstände gehindert.*” (Vö. [AGNETHLER] 1748, [5].)

¹⁰⁸ A 18. századi verses Schmeizel-életképek közül mindössze egyet idézek, de a Függelékben található köszöntőkben ennél sokkal több példa olvasható, amelyek mindennél meggyőzőbben beszélnek kijelentésem igazságtartalmát illetően. „*Du hattest lange schon den DOCTOR-Krantz verdient // Den unsrer Weisen Hand Dir mit Vergnügen giebt: // Den Krantz / der nur allein auf einem Haupte grünet // Das Kunst und Wissenschaft / wie unser Schmeitzel liebt; // Inzwischen hast Du ihn doch nun erst angenommen. // Ein anderer greiffet sonst mit beyden Händen zu; // Doch wer so hitzig ist / ist selten so vollkommen // So weise / so geschickt und so gelehrt als Du.*” (Vö. Als der Wohl-Edle 1712, [2–3].)

¹⁰⁹ Jellemrajza ékesen kirajzolódik a hozzá írt üdvözlőversekből, mégha ezek olykor-olykor – születésük apropójának okán – torzitanak is egy kicsit. Jellemét később plasztikus ábrázolja [SCHWARZ] 1845b, 199–200.

tudományágban is kipróbálta magát. Amibe csak belekezdett, azt mindig komolyan vette, és a lehető legnagyobb pontossággal, tökéletességgel kívánta művelni. Így alakult ki benne, illetve körülötte az a hihetetlen kiterjedésű tudásuniverzum, amely már saját korában is lenyűgözte a kortársakat. Jóllehet a polihisztorok korszakában élt,¹¹⁰ azaz ő is csak egynek számított a sok hasonszorú tudós ember között, bizonyos tekintetben mégis kiemelkedett polihisztortársai közül, sőt az érdekesebb személyiségek egyikének számított (magyar szempontból mindenképpen), hiszen közel egy tucat tudományterületen alkotott jelentőset vagy maradandót.¹¹¹ Talán ezért is maradt örök „kulturális emigrációban” az Erdélytől távoli Nyugat-Európában, ahol a hivatásául választott, felfokozott intellektuális környezet olyan lehetőségeket kínált fel a számára, amelyekhez szülőföldjén sohasem juthatott volna hozzá.¹¹²

Az alábbiakban megkísérlem végigvenni azokat a tudományos diszciplínákat, amelyekhez Schmeizel valamilyen irányú tevékenysége köthető. A leírást, amennyiben a párhuzamosságok ezt lehetővé teszik, megpróbálom kronologikus sorrendben elvégezni. A bemutatás terjedelme és mélysége nem áll majd arányban Schmeizelnek az egyes tudományágakban kifejtett tevékenységének a mértékével, ám ez nem is lehet jelen dolgozatom célja. Ennek a problémakörnek – ahogyan azt a bevezetőben már jeleztem – a későbbiekben külön írásművet kívánok szentelni. Itt csupán a téma szerteágazó voltának érzékeltetésére és a legfontosabb momentumoknak, impresszióknak a felvillantására vállalkozom.

A történetész

Martin Schmeizel tudományos munkásságának gerincét a történettudomány területéhez sorolható egyetemi előadások és szakavatott írásművek alkotják. Az életrajzi részben már felvillantott történeti érdeklődése még erdélyi éveire nyúlt vissza, aztán csak mélyült a több helyszínen és hosszú éveken át folytatott egyetemi tanulmányok során, jénai korszakában teljesedett ki, végül Hallében érett be, itt állt össze koherens életművé. Tudományos működésének bármelyik periódusát vizsgáljuk is meg alaposabban, mindenkor meg kell állapítanunk, hogy a látszólag más témával foglalkozó munkáiban is folyamatosan kitért a történettudományból vett példákra, magyarázatainak nagy részét is ebből a diszciplínából merítette. Éppen ezért érthető, hogy a história berkein belül több speciális kérdéskörben is otthonosan mozgott, lehetővé téve ezzel a későbbi szemlélő számára, hogy történetész munkásságát további csoportokra osztva tegye elemzés tárgyává. Ennek megfelelően beszélhetünk Schmeizelről mint egytemes és magyar világi történelemmel foglalkozó történetésről, egyháztörténetésről, jogtörténetésről, helytörténetésről, tudománytörténetésről és irodalomtörténetésről, azaz a *historia litteraria* elhivatott művelőjéről.

A felsorolt területek mindegyikén alkotott: némelyiken maradandóbbat, némelyiken kevésbé időtálló, de a 18. század első felében biztosan jelen volt a felsorolt tudomá-

¹¹⁰ A korszak jénai és hallei szellemi elitjét bemutató munkák közül csupán néhányat sorolok fel, az ezekben található szakirodalom alapján már el lehet merülni a téma tanulmányozásában: IGNASIAK – LINDNER 1998, PANTENIUS 2006.

¹¹¹ Schmeizelt magát is többször illetik a polihisztor kitüntető címmel (lásd pl. *Als der Hoch-Edle...* Jena, [1722] és SARTORI <VON BAYREUTH> [1729]). – Egy frappáns megfogalmazás szerint „*Der klugen Musen-Schaar küßt deine weiße Lehren / Weil du ein Arsenal der Wissenschaften bist*” (vö. SARTORI <VON BAYREUTH> [1729], [4]). Ennél tömörebben és kifejezőbben, úgy gondolom, nem lehet méltatni a schmeizeli életművet, ez a mondat dióhéjban mindent elmond arról, aminek részletezésére én hosszú oldalakat szánok.

¹¹² Ennek a kérdéskörnek több tanulmányt is szenteltem az elmúlt években (vö. *Kulturelle Emigration? Versuch zur Erklärung eines Phänomens des 18. Jahrhunderts am Beispiel des Polyhistor Martin Schmeizel és Egy magyarországi értelmiségi európai tudományos karrierje a 18. században. Martin Schmeizel és a polihisztorizmus – a bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokról* készült jegyzékben található).

nyágak mindegyikének szakmai köztudatában. Sőt, legtöbbször az élvonalbeli szerzők sorában tartották számon. Márpedig ez a korábban jelzett és a későbbiekben részletesen tárgyalandó, egyéb tudományos tevékenységei, újításai mellett igen figyelemre méltó körülmény még a tudósokat nagy számban kinevelő késő barokk és korai, majd az érett felvilágosodás által fémjelzett időszakban.

A jelen alfejezetben külön-külön tárgyalom Schmeizelnek a fentebb elősorolt történettudományi területekhez köthető és tudományos írásokban is megragadható munkásságát, és rögtön utalok arra, hogy a további alfejezetek szinte mindegyikében is érintek majd történeti vonatkozásokat, hiszen az életművet át- meg átszővi ez a szerteágazó diszciplína. Tulajdonképpen ez ad keretet a schmeizeli életpályának, erre a tudományos „karácsonyfaalapra” kerülnek aztán majd a többi tudományágban végzett kutatások eredményei, mindenkor ez lesz az a kiindulópont, ahonnan meg lehet kezdeni a kitekintést, és ahová bármikor biztonságban vissza lehet térni. Bárhonnan is visszük szemügyre a dolgot, egyet visszavonhatatlanul kijelenthetünk: Martin Schmeizel izzig-vérig történeti beállítottságú tudós ember volt.¹¹³

A magyar és egyetemes történelem kutatója, az egyháztörténet-író

A jénai egyetemen a humanista tradíciókhoz kötődő polihisztorideált képviselő történészek sorát egykor még *Johann Andreas Bose* (1626–1674) nyitotta meg, őt pedig olyan nagynevű professzorok követték, mint *Caspar Sagittarius* (1643–1694), *Georg Schubart* (1650–1701), Burkhard Gotthelf Struve, Martin Schmeizel és *Christian Gottfried Buder* (1693–1763), akiknek a tevékenysége nyomán Jénát máig a 17–18. századi polihisztorképzet és tudományművelés neves központjaként tartja számon a német oktatás- és egyetemtörténet.¹¹⁴

Az új képzési felfogáshoz hozzátartozott, hogy a tanulmányokba ismét bevonták a források használatát, a történeti ábrázolás elengedhetetlen feltétele lett a kortörténet ismerete, és igen erőteljesen elkezdtek érdeklődni a jogi kérdések iránt is, azaz a korábban csak történelmi témákat magában foglaló diszciplína immár politikai és jogi aspektusokkal is bővült. Mindez azt eredményezte, hogy előszeretettel hangzottak el az egyetemi előadásokon, és jelentek meg a professzorok könyveiben államjogi kérdések is: a császár és a helyi fejedelmek kapcsolatának vizsgálata a birodalmi alkotmány alapján, aktuális politikai események (pl. szövetség- és békekötések) főleg jogi jelentőségének elemzése stb. A történelemfelfogás változását talán legjobban a „birodalomtörténet” (*Reichshistorie*) műfajának kialakulása mutatja, amely a mai jog- és államtörténet előfutáraként értelmezhető.¹¹⁵

Schmeizel ilyen alapokon bontakoztatta ki tehát történettudományi tevékenységét. Amint az egy szülőföldjéről elszármazott erdélyi szász történész részéről magától értetődőnek vagy legalábbis elvárhatóknak gondolható: nyomtatásban megjelent munkáinak és egyáltalán tudományos munkásságának első darabjai egykori hazájának, Erdély történetének bizonyos állomásait, kitüntetett eseményeit tárgyalták. Vértel történészhez illően először forráskiadással debütált. 1712-ben megjelentetett egy hat lapos nyomtat-

¹¹³ Egyik tanulmányomban (*Ungarländische Geschichtsschreibung mit französischer Manier in Deutschland? Französische Gesinnungselemente im Lebenswerk Martin Schmeizels* – a bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokról készült jegyzékben található) például a frankofón elemeket vizsgáltam Schmeizel történeti műveiben.

¹¹⁴ Ehhez lásd SCHERER 1927, 151

¹¹⁵ A korszak kiemelkedő történeti képzéséhez a jénai Salana falai között lásd STEINMETZ 1958, 182–191. – A felvázolt irányvonal egyébként olyan – számunkra feltétlenül kiemelendő – mellékág kialakulását is előmozdította, mint amilyen a „statiztika” vagy államismeret (*Staatkunde*) volt. Erről azonban többet *A statiztikus* című fejezetben szólok majd.

ványt, amelyben *Martin Luther* (1483–1546) egy, a nagy erdélyi reformátorhoz, *Johannes Honterushoz* (1498–1549) írott levelét adta ki a nagyközönség számára.¹¹⁶ Ez az alapvető elveket megfogalmazó irat erre az időszakra már olyannyira ritkaságszámba ment, hogy – akárcsak a többi reformátor Erdélybe címzett leveleinek – feltétlenül szükség volt újabb kiadására.¹¹⁷ A szöveg és a kiadás jelentőségére a Lipcsében megjelenő *Unschuldige Nachrichten Von Alten und Neuen Theologischen Sachen* című folyóirat néhány évvel később hívta fel a figyelmet.¹¹⁸

Nem sokkal ezután, még ugyanabban az évben terjedelmes, monográfiának is beillő tanulmányban mutatta be a koronának 52 rézmetszettel is illusztrált történetét általában (az ókortól a 18. század elejéig), és különös hangsúlyt fektetett a magyar korona históriájára, szakrális jelentőségére: egy-egy fejezetben alaposan tárgyalva annak eredetét, formáját, méltóságát és előkelőségét, őrizetét és őrzőit, sorsát, valamint egyházi jogi vonatkozásait a Magyar Királyság szakrális életében.¹¹⁹ 1716-ban a *Hamburgische Bibliotheca historica* című lipcsei kiadványban dicsérettel szavakkal szóltak erről a munkáról, és röviden, főleg az egyes fejezetek felsorolásával, bemutatták tartalmát is.¹²⁰

Schmeizel 1713-ban a magyar királyi hatalmi jelvényekről, azok történetéről és jelentőségéről adott ki egy 48 oldalas összefoglalót.¹²¹ A tanulmányt kedves svéd tanítványainak, a Barnekov fivéreknek, Christiannak és Rüdigernek ajánlotta. Az előbb említett *Hamburgische Bibliotheca historica*-ban erről a művéről is elismerően nyilatkozott a könyvismertető írója.¹²²

A következő évben egy Quedlinburgból származó diákja történeti-teológiai témájú disszertációját védte meg témavezetőjével, Martin Schmeizellel lezajló nyilvános vitája során.¹²³

¹¹⁶ Schmeizel, Martin: *Epistola Martini Lvtheri ad Joannem Hontervm Reformatorem Coronensem in Transilvania, nunquam hactenus publice visa, jam vero primum ex autographo luci exposita, atque honori prorektoratvs sacra viri magnifici atqve excellentissimi Bvrcardo Gotthelf Struvii Juris Utriusque Doctoris, Historiarum Professoris Publici incluti, Praeceptoris atque Patroni sui bene merentis, munerisque ergo cum voto & gratulatione oblata. Jenae: Typis Mvllerianis cvsa et recvsa, [1712].* – A fontos levelet a következő évszázadokban többször is újra kiadták. Ehhez lásd Trausch 1871, 187.

¹¹⁷ Agnethler később így nyilatkozik konkrétan a nagy példakép és általában a tudósok forráskiadó tevékenységéről: „Lob und Dank verdienen die Gelehrten, auch wenn sie merkwürdige Urkunden vom Untergange retten.” (Vö. AGNETHLER 1751, [6]; [SCHWARZ] 1845c, 214 is idézi.)

¹¹⁸ Vö. *Unschuldige Nachrichten ... Auf das Jahr 1715.* Leipzig, é. n. 591–593. – A rövid bemutatás címe: „Epistola D. Martini Lutheri ad Joannem Honterum, ex ipso autographo in Bibliotheca B. Honteri quondam reperto”.

¹¹⁹ SCHMEIZEL, Martin: *Commentatio historica de coronis, tam antiqviv, qvam modernis iisqve regiis. Speciatim de origine et fati sacrae, angelicae et apostolicae Regni Hvngariae coronae. Jenae: Apud Joh. Martin. Gollnerum.* Typis Gollnerianis, 1712. (A munkának 1713-as kiadása is ismert.) – Ezzel a munkájával, amelyet Struve elnöksége alatt védett meg, a jénai egyetem filozófiai fakultásának magisteri címét szerezte meg.

¹²⁰ Vö. *Hamburgische Bibliotheca historica* 1716, 135–137.

¹²¹ SCHMEIZEL, Martin: *De insignibv vvlgo clenodiis Regni Hvngariae vt et ritv inavgvrandi Regem Hvngariae Schediasma Historicum.* Jenae: Apud Joh. Martin. Gollnerum, Typis Gollnerianis, 1713. – Későbbi kiadásaihoz lásd Trausch 1871, 188.

¹²² Vö. *Hamburgische Bibliotheca historica* 1716, 137–139.

¹²³ SEIVERT (1785, 371) és nyomán Trausch (1871, 189) tudni vélnek egy 1714-es, egy 1718-as és egy 1741-es kiadásról is. Nekem csupán az 1718-as verzióra sikerült rábukkannom Karlsruhe-ban, viszont az Schmeizel saját példánya volt. Az 1714-es kiadással kapcsolatban annyi fenntartásom van, hogy ez a korai kiadás nehezen képzelhető el, hiszen a címlap tanúsága szerint a disszertáció tényleges védésére 1718. május 4-én került sor Jénában. Az 1714-es évszám tehát vagy tévedés, vagy – viszonylag nehezen hihető módon – Schmeizel kétszer adta ki ugyanazt a témát egy-egy diákjának néhány éven belül. Az 1741-es hallei változat az 1718-as jénai eredeti némileg módosított című kiadása. Az 1718-ban megjelent mű bibliográfiai adatai: Schmeizel, Martin (Praes.) – *Otho, Melchior Christian (Resp.): Auspice sosandro! Rectore magnificentissimo serenissimo principe ac Domino Domino Wilhelmo Henrico dvce Saxoniae, Jvliaci, Cliviae, Montivm, Angariae, Westphaliae qve et reliqua amplissimi ordinis philosophici consensv, quaestionem: an elector Saxoniae Johannes cognomento constans ante obitvm, relicto Lvtheranorvm coetv, in castra pontificiorvm transiverit? Ex monvmentis historiarvm genvinis negative discvssam pvblico ervditorvm examini svbmittet.* Jenae: Litteris Nisianis excudebat Joh. Volckm. Marggraf, [1718].

1717-ben Schmeizel komoly kritikát gyakorolt egy prágai jezsuita irattal¹²⁴ kapcsolatban: rámutatott annak számtalan, szinte minden paragrafusban fellelhető nyelvtani, történeti, kronológiai, földrajzi és genealógiai tárgyi tévedéseire, megkérdőjelezve ezzel a mű történeti igazságértékét.¹²⁵ Az *Unschuldige Nachrichten Von Alten und Neuen Theologischen Sachen* című tudományos folyóirat példákkal illusztrált rövid recenziót közölt Schmeizel munkájáról.¹²⁶

A történeti munkák felsorolása szinte lehetetlen és talán nem is szükséges ezen a helyen, hiszen már az eddigi felsorolásból is látszik, hogy Schmeizel tudósi pályája legelőjén eljegyezte magát a történelem tanulmányozásával.¹²⁷ Jelentős munkái közül megemlítem még a Német-római Császárságról írt nagy, áttekintő munkáját, amely világi egyetemes történelemmel foglalkozó munkái közül a legterjedelmesebb és a legjelentősebb.¹²⁸ Ebben a történelmet az alábbi kategóriákba osztotta: *historia ecclesiastica*, *historia naturalis*, *historia civilis*, *historia litteraria*,¹²⁹ illetve ezekhez vette még a *historia principumot* (*genealogica*, *heraldica*) mint a történettudomány önálló részeit is.¹³⁰ Schmeizel 1721-es munkájában (*Praecognita historiae ecclesiasticae*),¹³¹ ahogyan az már a korban szokás volt a professzori kinevezések alkalmával, a világi történelem mellett az egyháztörténetet is az egyetemi tanulmányok elengedhetetlen részeként emelte piedesztálra.¹³²

Egyháztörténeti munkáinak sorát az Erdély részletes reformációtörténetét tárgyaló *De statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania* című munkájával nyitotta meg 1722-ben.¹³³ Ilyen összefoglaló, nagy terjedelmű egyháztörténeti művet később már soha nem jelentetett meg, többször írt viszont kisebb tanulmányokat egyháztörténeti témakörben.¹³⁴

¹²⁴ KRAUSS, Johann: *Historischer Beytrag für das zweite Lutherische Jubeljahr, den Lutherischen Wortsdienern, welchen es etwan an Büchern und Concepten mangelt, zum Geschenk präsentirt von P. Joanne Krauss, der Societät Jesu Priestern. Cum licentia Superiorum. Prag: bei Wolfgang Wickhart Erzbischofflichen Buchdrucker, 1717.*

¹²⁵ S[CHMEIZEL], M[artin]: *Historischer Beweis, daß der Pragische Jesuit P. Johannes Krauß, in seinem sogenannten historischen Beitrag zum zweiten Lutherischen Jubeljahre in vielen Stücken geirret und unverantwortlicher Weise wider die historische Wahrheit gehandelt habe. Zum Recompens vor gehabte Mühewaltung demselben übergeben von. M. M. S. Cöln: bei Pierre Marteau, 1717.*

¹²⁶ Vö. *Unschuldige Nachrichten ... Auff das Jahr 1717.* Leipzig, s. a. 473–474.

¹²⁷ Nagyon érzékletesen fejezi ki ezt a tényt, és különösen a magyar történelem iránti olthatatlan érdeklődést egy versrészlet, amelyet még 1712-ben, a magiszteri fokozat megszerzése alkalmából címeztek hozzá barátai: „Du aber willst allhier dem Vaterlande dienen / Du bist auf Ungerlands Historien bedacht“ (vö. *Als der Wohl-Edle* 1712, [3]).

¹²⁸ SCHMEIZEL, Martin: *Abriß Zu einer Vollständigen Reichs-Historie, Darinnen überhaupt von der Reichs-Historie und andern vorläuffigen Materien gehandelt, So dann die Geschichte Derer Käyser und aller Fürstlichen Häuser samt deroselben Genealogie vorgetragen, Auch was in Ansehen derer übrigen Stände, nicht weniger des Ivris Pvblici, Fevdalis und Religions-Wesen zu behalten ist, Denen Anfängern zum Besten, und Gebrauch Academischer Lectionen entworfen worden.* Jena, Druck Peter Fickelscherrs, 1728.

¹²⁹ Lásd SCHMEIZEL 1728 (25).

¹³⁰ Vö. *Monatliche Nachrichten [...] MAIVS und IVNIVS.* 1729, 28–32.

¹³¹ SCHMEIZEL, Martin: *Praecognita historiae ecclesiasticae, in quibus natvra et indoles historiae eccl. explicantvr, adivmenta edisservntvr, totivsque hist. eccl. systema, tabellis synopticis advmbratvr. In vsvm stvdiosae ivventvtis methodice adornata.* Jena, apvd Johann. Bernhard. Hartvng. 1721.

¹³² Vö. SCHERER 1927, 255.

¹³³ SCHMEIZEL, Martin: *De Statv Ecclesiae Lvtheranorvm in Transilvania, ad Virvm magnificvm, svmmre reverendvm, doctissimvmqve Dominvm Ernestvm Salom. Cyprianvm S. S. theologiae doctorem celeberrimvm, deqve repvblica ecclesiastica et litteraria meritissimvm, Serenissimo Dvci Saxo-Gothano a consilijs ecclesiasticis etc. Dissertatio epistolica.* Ienae, apvd Ioann. Bernhard. Hartvng Bibl. Avl. Isenac, 1722.

¹³⁴ Ezeket lásd a Függelék *Martin Schmeizel nyomtatásban megjelent saját munkái* című részében.

Schmeizel két művet szentelt a történelemfilozófiának, illetve történelemelméletnek.¹³⁵ Ezekben általános elveket is megfogalmaz. Egyéni meglátásai mögött jól kitapintható a Halléban szerzett filozófiai háttér, amely legfőképpen Thomasius útmutatásait és elveit jelenti. Természetesen más szerzőkre is hivatkozik, de a jegyzetek többsége Thomasiust vagy szellemi köréhez kapcsolódó szerzőket tüntet fel hivatkozási alapként.

A jogtörténész

Mivel akadémiai életének legfőbb meghatározói történeti és jogi beállítódású emberek voltak (Struve, Stryk, Thomasius), és mert a 18. század elején a *historia* és a *jus* különféle területeinek (*jus civile*, *jus naturae et gentium*, *jus publicum* és *jus circa sacra*) oktatása szinte még egymástól elválaszthatatlannak számított (noha már igen komoly hangsúlyeltolódások tapasztalhatók), magától adódott a következmény is: Schmeizel maga is behatóan foglalkozott jogi, jogtörténeti kérdésekkel. 1722-ben például történész- és jogászprofesszori kinevezése alkalmából tartott előadásában¹³⁶ I. Péter (1672–1725, ur. 1682–1725) orosz cárnak a császári címre kinyilvánított igényéről beszélt jogi szempontból, amelyet végül politikai következtetéssel zárt: a cár kevésbé jogi megfontolásokból, mint inkább teljhatalma révén vehetné fel a császári címet.

Jogtörténeti tevékenységének ékes bizonyítékai a jénai és a hallei egyetemen, azaz egész tanári pályafutását végigkísérő jogtörténeti kurzusai.¹³⁷ A hallei egyetemen tanulva, majd oda professzorként visszakerülve Schmeizel sem vonhatta ki magát a thomasiusi elvek alól, melyek szerint a jogásznak otthonosan kell mozognia a fentebb felsorolt négy jogi területen és az ezekkel rokon, speciális segédtudományokban (diplomatika, földrajz, kronológia, heraldika, genealógia, numizmatika, államismeret, *historia litteraria*), valamint a világi (főleg német birodalomtörténet, *Reichs-Historie*)¹³⁸ és az egyháztörténetben, hiszen ezek – Thomasius szavaival élve – a „történelem jobb szemét” alkotják.¹³⁹ Márpedig ha végigtekintünk Schmeizel tudományos munkásságán, akkor meg kell állapítanunk, hogy – a felsorolt területek mindegyikének avatott művelőjeként – nála alkalmasabb embert a historizált jogtudomány oktatására keresve sem lehetett volna találni az adott időszakban.

Schmeizel saját munkáiban gyakran boncolgatott jogi kérdéseket, bár ezek nem olyan szembetűnőek, mint a önálló könyvet vagy tanulmányt szentelt volna a kérdésnek. Számára a történelem tanítása, írásban történő interpretálása mindenkor elválasztha-

¹³⁵ SCHMEIZEL, Martin: *Praecognita historiae civilis, in quibus natvra et indoles historiae civilis explicantvr, adyvmenta edisservntvr, omnivmqve regnorvm et poplvlorvm historiae, tabellis synopticis advmbrantvr*. Ienae, Impensis Ioh. Matthaei Kaltenbrvnneri, 1720. A másik munka az előzőekben már említett *Praecognita historiae ecclesiasticae*. – Már ezek a művei is – a későbbi, vegyes témájú nagy áttekintésekről nem is beszélve – árulkodnak egy olyan vonásról, amely Schmeizelnek a tudományokhoz általában való közeledésére abszolút jellemző: első vonalas értelmiségiként átfogóan ír mindenről, bátran megnyilatkozik mindenféle témában. Személyes tulajdonságai mellett a történelmi pillanat is kedvezett ilyen irányú kiteljesedésének.

¹³⁶ SCHMEIZEL, Martin: *Oratio Inavgvralis de Titvlo Imperatoris, qvem Tzaarvs Rvssorvm sibi dari praetendit, in Academia Ienensi eivsque Avditorio theologico A. R. S. MDCCXXII. d. XIV. Dec. habita, notis et observationibvs avgmentata*. Ienae, svmpitibvs Avctoris, [1723].

¹³⁷ Jénai előadásaihoz lásd: Universitátsarchiv Jena, Bestand M 55, Fol. 166r; M 71, Fol. 56r, Fol. 83r; M 73, Fol. 197r, Fol. 199r, Fol. 203r; M 74, Fol. 143r, Fol. 149r, Fol. 154r, Fol. 166r; M 75, Fol. 37r, Fol. 44r; M 76, Fol. 24r, Fol. 36r, Fol. 50r, Fol. 77r. – Hallei előadásaihoz lásd: *Codex Lectionum Annuarum*. Bol. 2. 206–329 (Universitátsarchiv Halle, Handbibliothek Z 5). Ebben az aktuális rektor neve alatt kiadva, félévenkénti bontásban olvashatók a nyomtatott tanrendek. A kurzusok rövidebb leírása a *Wöchentliche Hallische Anzeigen* mindenkori aktuális számaiban is megtekinthető. Schmeizel Halléban mind a filozófiai, mind a jogi fakultáson tartott előadásokat.

¹³⁸ A Német-római Császárság történetének beható ismerete elengedhetetlen a jogászok képzéséhez, hirdeti Schmeizel is az *Abriß zu einer vollständigen Reichs-historie* című munkájában (Jena, 1728).

¹³⁹ A hallei, új jogtudományi oktatási rendszer alapos bemutatását lásd HAMMERSTEIN 1972, 148–168 és uő. 1989, 239–253.

tatlanul összekapcsolódott a jogtörténetből és jogelméletből vett példák párhuzamos fel-
emlegetésével. Mint sok mindenben, ebben is az interdiszciplinaritás híve volt.

A helytörténész

Tevékenységének akár jénai, akár hallei korszakát tekintjük, mindkét alkalommal szembesülünk azzal a ténnyel, hogy Schmeizel a már eddig bemutatott és ezután bemutatásra kerülő történettudományi részdiszciplínák mellett, a nagy, egyetemes összefoglalásokkal párhuzamosan igen szűk területre korlátozódó kérdések megválaszolásában is örömét lelete: nemcsak a nagyvilág, hanem közvetlen környezetének története is foglalkoztatta, ezért helytörténeti témában is többször maradandót alkotott.

Ha úgy tetszik, akkor Jénában ezzel kapcsolatban két részterület vonatkozásában is alapítóként tekintenek rá: a jénai város- és egyetemtörténet-írást, valamint a romanológiai képzést, majdani egyetemi szakot egyaránt ő hívta életre.¹⁴⁰

Ami a jénai város- és egyetemtörténetet illeti, ezzel kapcsolatosan 1727-ben kezdett el egy előadásorozatot diákjai számára azzal az indokkal, hogy már sokan megkeresték ilyen jellegű kérdésekkel, így elhatározta, hogy ebbéli ismereteit szóban és írásban is a nyilvánosság elé tárja.¹⁴¹ A kurzuson természetesen nem készítették el a város és az universitas krónikáját, hanem 233 pontban szisztematikusan összefoglalták a városi és az egyetemi alkotmány történeti fejlődésének részleteit. Az ehhez összegyűjtött anyagot Schmeizel kronológiai rendbe szedte, és bizonyos részeit nyomtatásban is közreadta az általa szerkesztett *Monatliche Nachrichten* című¹⁴² havilap hasábjain 1727 és 1729 között. 1731-ben, amikor székhelyét a hallei egyetemre tette át, a jénai helytörténeti anyagot magával vitte, és még néhány éven át folytatta írását. 1746-ban végül a város és az egyetem krónikáját 1735-ig kidolgozta, és egy december 10-én kelt levelében megbízást adott egyik jénai bizalmasának, hogy a kiadásról tárgyaljon a jénai *Christian Heinrich Cuno* könyvkereskedővel (működési ideje: 1730–1780 k.). Azonban a sikeres tárgyalások és a nyomdai előmunkálatok megkezdése közben Schmeizel váratlanul elhunyt, így krónikája 1908-ig, a jénai egyetem fennállásának 350 éves évfordulójáig kiadatlan maradt. A posztumusz kiadás *Ernst Devrient* (1873–1948) szerkesztői munkáját dicséri. A kötet előszavában Schmeizel krónikájának kritikája kapcsán megjegyzi, hogy ő volt az első, aki Jéna történetéhez szisztematikusan összegyűjtötte az egykori okleveleket, és tette mindezt olyan szakszerűséggel, hogy az anyag a 19. század végén és a 20. század elején a *Verein für thüringische Geschichte* által kiadott oklevélgyűjtemény alapját képezte.¹⁴³ Mára elveszett levéltári és egykor magánkézben volt oklevelek lemásolásával mulhatatlan érdemeket szerzett Jéna korai történetének megörökítésében. Korának eseményeit pedig természetesen a szemtanú hitlességével jegyezte fel. Noha Schmeizel krónikája a 20. század elejének fogalmai szerint „*semmiképpen sem volt egy várostörténet mintapéldájának tekinthető*”, hiszen előtte „*már léteztek jelentősebb helytörténészek*”, mégis azt

¹⁴⁰ Mindkét területtel kapcsolatban méltatását lásd FEYL 1953–1954, 412, valamint uő. 1956–1957, 40 és uő. 1960, 250.

¹⁴¹ A szóbeli előadás ténye, azaz a meghirdetett kurzus a jénai egyetem levéltárában fennmaradt órákiírásokban olvasható (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 68, Fol. 147r, Fol. 148r; M 69, Fol. 101r, Fol. 106r; M 70, Fol. 104r). A kollégiumhoz nyomtatott kísérfüzet címe: SCHMEIZEL, Martin: *Abriß zu einem collegio pvblico über die Historie Der Stadt und Universität Jena. Im Jahr 1727. zu Ostern*. Jena, Gedruckt und zu finden bey Joh. Volckmar Marggrafen. A kijelentés alátámasztására lásd az említett füzet bevezetőjének szövegéből: „*Ich [...] beruffe mich auf alle diejenigen, so in guter Zahl, dann und wann von mir zu wissen begehret, was sie doch vor ein Buch sich anschaffen könten, daraus sie eine hinlängliche Nachricht von der Stadt und Universität Jena erhalten und schöpfen könten. Diesen also und niemand anders, ist die Unternehmung gegenwärtiger Arbeit einig und allein zuzuschreiben.*” (vö. SCHMEIZEL 1727 (22), [5].)

¹⁴² A nevezett havilapok teljes címeírását és helyüket a schmeizeli életműben lásd részletesen *A publicista* című alfejezetben.

¹⁴³ Vö. DEVRIENT 1908, V.

kell mondani, hogy „*sem előtte, sem utána nem találni jobb krónikást, amennyiben a krónikás fogalma alatt egy lelkiismeretes, szorgalmas, ám soha el nem kalandozó, a tárgytól el nem térő tudóstól értünk*”.¹⁴⁴

A „romanológia atyja” jelzõt azért kaphatta meg Schmeizel, mivel – a jénai egyetem oktatói gárdájának első „külsős” tagjaként – Erdély, Havasalföld és Moldva történetét, földrajzát, irodalmát és egyéb vonatkozásait a szakavatott ismerõ tudásával széles körben adta elõ a *Salana*¹⁴⁵ termeit a külföldi peregrinusok közül a legnagyobb számban látogató honfitársainak és az egyéb nemzetiségû érdeklõdõknek. Ezt a hungarus diákok körében oly népszerű elõadássorozatot haláláig folytatta a hallei *Fridericiana*¹⁴⁶ katedrájáról is.¹⁴⁷ Ebbõl a megközelítésbõl pedig akár a nevezett földrajzi területek idegen földön élõ helytörténészenek is nevezhetnénk.¹⁴⁸

Hallei évei során az akkor már 900 évesnél is öregebb város (alapítása 806-ban történt) helytörténetével kapcsolatban is bejegyezte nevét a város históriájába. 1744-ben ugyanis a helyi *Wöchentliche Hallische Anzeigen* címû hetilapban három részes, szfragsztikai témájú cikksorozatot szentelt Halle város történelmi pecsétjeinek bemutatására, és ezekhez kapcsolódó gondolatainak kifejtésére.¹⁴⁹

Schmeizel tehát életmûvének különbözõ állomásain és minden helyzetben össze tudta egyeztetni a szélesen ívelõ és a mélyre ásó történelmi tevékenységet. Csak a legnagyobbakra jellemzõ módon a makrovilágból bármikor képes volt átlépni a mikrovilágba, illetve fordítva, miközben munkálkodásának minden fórumán igyekezett a legponosabban teljesíteni.

A tudománytörténész

Noha Schmeizel tudománytörténeti kérdésekben több mûvében is elejtett rövidebb megjegyzéseket, ezeket most mellõzve életmûvének legjelentõsebb darabjáról, a *Versuch zu einer Geschichte der Gelehrtheit* címû hatalmas összefoglalásról szeretnék megemlékezni, mivel ezt az írásmûvet kizárólag a tudománytörténet tárgyalásának szentelte.

A *Monatliche Nachrichten von Gelehrten Leuten und Schriften* havilap 1729-es elsõ számában hosszú ismertetõt olvashatunk Schmeizel friss munkájáról, melyben nagy örömmel tájékoztatják az olvasót, hogy a szerzõ által már 1724-ben megígért áttekintés

¹⁴⁴ Schmeizel jénai helytörténészként kivívott érdemeinek látványos és árnyoldalait egyaránt bemutatja DEVRIENT 1908, [III]–VIII. Az idézetett részek a bevezetés VI. oldalán találhatóak.

¹⁴⁵ A megnevezés az *Academia Salana Ienensis*, azaz a jénai egyetem nevének korabeli, rövid változatát takarja.

¹⁴⁶ A megnevezés szintén rövidítés, mégpedig az *Academia Fridericiana Halensis*, azaz a hallei egyetem egykori nevére utal.

¹⁴⁷ Ennek igazolására lásd a már több korábbi lábjegyzetben is említett jénai tanrendeket és a 137. lábjegyzetben feltüntetett hallei nyomtatott katalógusokat vagy a *Wöchentliche Hallische Anzeigen* megfelelő számait.

¹⁴⁸ Ezt a nézőpontot erősíti az a tény is, hogy a Romániában alkotó, neves erdélyi szász (tudomány)történész, *Adolf Armbruster* (1941–2001) szerint Schmeizelnek ott a helye az erdélyi szász historiográfia lapjain. Sõt, mi több: õt nevezi a 18. század legtermékenyebb és legkomplexebb szász történetírójának, aki kortársai közül egyedülként hagyott nyomot a korban ismert és gyakorolt történelmi segédtudományok mindegyikében (vö. *ARMBRUSTER* 1976–1977, 20–52, különösen 34–37). Schmeizel komplexségét hangsúlyozza *SCHERER* 1927, 156, 6. j. is. Legújabban Szegedi Edit próbálta meg Schmeizel helyét kijelölni az erdélyi szász historiográfia történetében (vö. *SZEGEDI* 2002, 306–316, 414–422).

¹⁴⁹ A cikk egyes részei az alábbi lapszámokban jelentek meg: WHA Nr. 47., 1744. november 23., 745–755. hasáb: *Gedanken von denen Sigillen der Stadt Halle im Magdeburgischen*; WHA Nr. 48., 1744. november 30., 761–770. hasáb: *Fortsetzung der Gedanken von denen Sigillen der Stadt Halle* és WHA Nr. 49., 1744. december 7., 777–789. hasáb: *Beschluß der Gedanken von denen Sigillen der Stadt Halle*.

nem csupán ígéret maradt, hanem üdvös módon meg is valósult.¹⁵⁰ A munka az egyetememes, univerzális gondolkodás nagyszerű alapvetésének, azaz *Daniel Georg Morhof* (1639–1691) *Polyhistor*ának szerves – természetesen Thomasius szellemi befolyásától sem mentes – folytatásaként is tekinthető, amelyben Schmeizel a történelmet (benne a kortörténetet is) elméleti-filozófiai megközelítésből tárgyalja, művének végkicsengése mégis közeli rokonságot mutat a pietista történelemszemlélet gyakorlati, a hasznosságot szem előtt tartó szemléletével.¹⁵¹ Hatalmas, átfogó képet tár olvasói elé: a tudományok totalitását, melynek középpontját a filozófia képezi – teszi pedig mindezt egy gazdagon termő „tudásfa” képeiben. A nagy tablón azonban a természetes és hasznos megismerés felvilágosult gondolata az egyszerűen megélt belső vallásossággal mosódik össze. Olyan megközelítést alkalmaz tehát, amely nála pedagógiai jelentést is hordoz.¹⁵² Így válik igazán érthetővé a tudományok összességének (*Gelehrtheit*) lényegét leíró definíciója is, mely szerint a tudomány nem más, mint „*eine wahre, solide und lebendige Erkäntniß sey, aus dem Licht der Natur und Offenbarung, und zwar aller solcher nöthiger Dienge, dadurch der Mensch seine zeitliche und ewige Glückseligkeit befördern kan*”.¹⁵³ Máshol a tudomány legfőbb céljának kimondottan az „*Ehre Gottes und deroselben Verherrligung und Ausbreitung*”-ot tartja.¹⁵⁴ Az általa olyannyira megvetett, pusztá „*könyvtörténet*”-tel (*Bücherhistorie*) ellentétben Schmeizel elsősorban a tudományok lényegét, felépítését, strukturáját vizsgálja, és csak műve legvégén ad egy rövid szakirodalmi áttekintést. A felvilágosodás kezdeti szakaszát jelzi az a tény is gondolkodásában, hogy a tudományok áttekintésekor arra a természetesen még erős vallásos felfogásban író *Hugo Grotius*ra (1598–1645) hivatkozik, akit a modern természetjog előfutárának és a nemzetközi jog atyjának szokás nevezni.

A mű elemzését ezen a helyen mellőzöm, hiszen nem illik szorosan vett témámba. Összefoglalóan annyit érdemes még elmondani erről a nagy áttekintésről, hogy az semmiképpen sem mérhető szigorúan tudományos mércével, hanem inkább Schmeizel óhajának megfelelően „*sichern und guten Grund*”-nak kell tekinteni, amelyet szerzője bevezetésképpen ad diákjai kezébe, hogy vérbeli tanárként és nevelőként egy életre

¹⁵⁰ „*Was der Herr Professor Schmeitzel, gleich bey dem Antritt seiner Profeßion, in dem Programmate inaugurali: de vno verae eruditionis impedimento, quod ab ignorantia oeconomiae totius eruditionis suam ducit originem 1724. 4to, publice zu lesen nicht allein versprochen, sondern auch würcklich nach der Zeit, zu vielen Nutzen der allhier studirenden Jugend, mit grossen Ruhm geleistet; übergiebt derselbe hier in diesem Versuch zu einer Historie der Gelehrtheit, zum gemeinen besten allen denjenigen, welche einer gründlichen Gelehrsamkeit zu widmen sich entschlossen. So groß die Unwissenheit in diesem Stücke bey den meisten, welche doch Gelehrte heissen wollen; so groß und noch weit grösser ist der Schade in dem Reich der Gelehrten, welcher nothwendig daher erwachsen muß, wenn man nicht einmal weiß, was die wahre Gelehrsamkeit sey. Diesen Ubel also einiger massen abzuheiffen, hat der Herr Verfasser, so wohl von der Gelehrsamkeit überhaupt, als auch von allen dahin gehörigen Theilen, in diesem seinen Versuch uns einige Nachricht geben wollen. In der Vorrede erinnert er nur mit wenigen, daß er hier eine Historie der Gelehrtheit, und keine Bücher-Historie geschrieben*” (vö. *Monatliche Nachrichten von Gelehrten Leuten und Schriften, Besonders Dem alten und neuen Zustande der Universität Jena. IANVARIVS und FEBRVARIVS.* 1729, 29–30).

¹⁵¹ HILLER 1937, 167 és STEINMETZ 1958 I, 190.

¹⁵² A kijelentés részletesebb alátámasztására lásd a jelen kötetben *A pedagógus* című alfejezetet. – A pedagógiai orientációra kiváló példa még Schmeizelnek az a kijelentése, mely szerint a tudós ember nemcsak észsel, hanem szívvel és lélekkel is él: „*die Erudition keine Hirn-Erkäntniß sey, sondern wer eruditus & doctus heissen wolle, der müsse auch dieselbe würcklich besitzen, empfinden und darthun können*” (vö. SCHMEIZEL 1728 (27), 85).

¹⁵³ SCHMEIZEL 1728 (27), 84. – Viskolcz Noémi hívta fel a figyelmemet arra, hogy ezzel a kérdéssel, ezzel a „furcsa tudománydefiníció”-val a későbbiekben érdemes lenne behatóbban foglalkozni, hiszen ehhez hasonló mondatok még a 17. századi, az evangélikus egyházon belüli, vallási megújulásra törekvő mozgalmak, majd az őket követő pietisták egyik alapvetéseként hangzottak el. „Ezek a reformerek sokszor éppen könyv- és tudományellenességüknek adtak hangot a szív és lélek által birtokolható isteni tudást szembe helyezve a könyvekből összehordott racionális és hideg műveltséggel.” (Viskolcz N.) Ennek a kérdésnek a tisztázásában nagy segítséget jelenthet Schmeizel teológiai tárgyú könyveinek feldolgozása, amire a máshol már jelzett, Schmeizel tudóskönyvtárát fókuszba állító, most készülő könyvemben fogok behatóbban visszatérni.

¹⁵⁴ Vö. SCHMEIZEL 1728 (27), 138.

felkészüljenek a tudományok szolgálatára.¹⁵⁵ Számptalan hiányossága ellenére – úgy látom – Schmeizel a lehető legjobbat nyújtotta, ami csak az akadémia képzés alapjául szolgálhatott: a tudományok egyes ágainak organikus egységét, amely túlmutatott a pusztán „*Hirn-Erkenntnis*”-en, és a „*wahre, solide und lebendige Erkenntnis*”-t propagálta, valamint rámutatott, hogy a tudományok rangsorában a történelem igen előkelő helyet foglal el, a filozófia pedig mindehhez az alapot képezi. Jól látszik tehát, hogy a schmeizeli koncepcióban a tudománytörténet a szellemtudományok primátusára épül, nem pedig a természettudományokra (ez is van persze nála!), ahogyan az néhány évtized múlva majd szinte kizárólagosan jellemző lesz a felvilágosodás érettebb korszakát élő Európára.

Az irodalomtörténet-író, a historia litteraria művelője

A magyar szakirodalom lényegében Schmeizel tudományos munkásságának csak ezt az oldalát domborítja ki, illetve utal rá, hogy ilyen jellegű tevékenységet is végzett, noha ebben a kérdésben tulajdonképpen semmilyen összefoglalást nem tett még le az asztalra. Mivel a *historia litteraria* magyarországi történetének nagy áttekintése még nem született meg, csupán a koncepció felvázolása és esettanulmányok elkészítése, így nem csodálkozhatunk azon sem, hogy Schmeizel személyét illetően is csak lehetséges helyének kijelölése történt meg: a magyar irodalomtörténet-írás kezdeményezői és propagálói között kell számon tartanunk.¹⁵⁶ Ifjabb *Szinnyei József* (1857–1943) felosztása szerint az úttörők sorában Schmeizel a biográfiaírók csoportjába tartozik.¹⁵⁷ A helykijelölés mellett Schmeizel szinte kizárólag lábjegyzetben történő említés szintjén, statisztikai adatfelsorolás elemeként vagy irodalomjegyzék tételeként jelenik meg a friss hazai szakirodalomban.¹⁵⁸ A magyar historiográfia történetét tárgyaló összefoglalás is csak egy aspektust említ Schmeizellel kapcsolatban: a magyar történetírás fejlődésére is hatást gyakorló szász tudósok (pl. *Gottfried Schwarz* [1707–1788], *Rotarides Mihály* [?–1747], *Georg Jeremias Haner* [1717–1777] stb.) tanára, tudományos tevékenységük elindítója volt.¹⁵⁹ Bárhonnán nézzük is a dolgot, minden szempont egyetlen momentumra irányul: Martin Schmeizel életének és tudományos munkásságának feldolgozása komoly hiátusként jelenik meg a magyar művelődéstörténet színes palettáján.

Ahhoz természetesen kétség sem férhet, hogy Schmeizelt igen előkelő hely illeti meg ezen a palettán. Hiszen ő az, aki elsőként a világon egyetemi szinten kezdte el oktatni Kelet-Európa, azon belül is Magyarország és még inkább Erdély történetét. Tette ezt mind a nagyközönség, értsd bármilyen náció tagjai, mind szemináriumi csoportjainak szinte kizárólag egykori hazájából érkezett hallgatósága előtt.¹⁶⁰ És mivel kiváló előadókészségéről volt híres, illetve éppen abban az időszakban beszélt magyar vonatkozású témákról, amikor a jénai és hallei egyetemen a hallgatóság nagyobb része Magyarországról érkezett, nem kell azon meglepődnünk, hogy tanításai megfelelő táptalajra hullottak, és sok követőt találtak maguknak egykori tanítványai körében. Még Schmeizelt is hajtotta az a lendület, amely Czvittinger néhány évvel korábbi felháborodásának továbbgyűrűzéseként értelmezhető és értékelhető. Itt csak röviden utalok arra a közismert tényre, hogy Czvittinger az altdorfi egyetemen ismerkedett meg a németek általános lekicsinylő

¹⁵⁵ SCHMEIZEL 1728 (27), [7].

¹⁵⁶ TÜSKÉS 2006, 40 és SZELESTEI 2006, 89.

¹⁵⁷ SZINNYEI 21878, 16 és THIMÁR 2006, 71.

¹⁵⁸ Vö. TÜSKÉS – KNAPP 2002, 35; BRETZ 2006, 123; BRETZ – CSÖRSZ – HEGEDŰS 2006, 654.

¹⁵⁹ GUNST 2000, 150.

¹⁶⁰ A Schmeizelt hallgató Kárpát-medencei peregrinusok listáját nem közlöm, hiszen az a kiadott egyetemi matriculákból igény esetén felfejthető.

nézetével, amellyel a Magyarországon művelt irodalom és tudomány iránt viseltettek. Konkrétan *Jakob Friedrich Reimann* (1668–1743) professzor éles kritikája háborította fel, aki szerint a magyarok semmiféle tudományt sem művelnek, nincsenek tudósaik, nincsenek nyomtatott könyveik, mivel sokkal inkább esküsznek egy „ügyes lóra” vagy egy „fényes szablyára”, mint egy „érdekes könyvre”.¹⁶¹ Itt kell keresnünk az első magyar tudós- vagy irodalmi lexikon, a *Specimen* eredetét.¹⁶²

Ez az az irányvonal, amelyet azután szinte a *Specimen* 1711-es megjelenése után azonnal Schmeizel, Bél Mátyás vagy Rotarides Mihály is követni kezdett. Ekkor, tehát a 18. század első harmadában kezdték el viharos tempóban összegyűjteni a még fellelhető kézirat forrásokat és a már nyomtatásban megjelent leírásokat, összefoglalásokat Magyarország történetére vonatkozóan. A korszak magyar tudósai mind ugyanazt csinálták: kútfőket szedegettek össze egy életen át, azokat rendezgették, és próbálták az érdeklődők számára hozzáférhetővé tenni (katalógusok, könyvtárak, érme gyűjtemények, múzeumi természettudományos különgyűjtemények stb. formájában). Tulajdonképpen mindegy is milyen keretek között tették mindezt, mindannyian a még fellelhető magyar kulturális örökség regisztrálására és megőrzésére tették fel az életüket. Sokszor lehet őket dilettantizmussal vagy amatőrizmussal vádolni, de elsőségük elvitathatatlan. És mint minden kezdeti lépést, ezeket sem lehetett hibák nélkül megtenni. Mivel a folyamat legelején álltak, még nem lehetett rálátásuk az egészre, így munkájuk, gyűjteményeik sem lehettek teljesek, mindenkor kiegészítésre szorultak. Ilyen kontextusban van tehát létjogosultsága annak is, hogy Schmeizelt beillesszük a magyarországi *historia litteraria* Holl Béla által nagy vonalakban közel ezer éves időtartamban felvázolt és Szelestei Nagy László által a 17. század végétől a 18. század végéig részleteiben is kidolgozott körképbe.¹⁶³

Schmeizelt tehát ebben a monográfiában úgy kezelem, mint aki a gyűjtést a történet-tudomány és annak – mai szóhasználattal élve – segédtudományai (heraldika, genealógia, inszignológia, numizmatika, kartográfia stb.) körében kezdte meg úttörő jelleggel, és eredményeit egy koncepciózusan felépített, ilyen indíttatásból a világon elsőként életre hívott hungarica-könyvtár keretében hagyta az utókorra.¹⁶⁴ Meglévő könyveiről és a megszerezni már nem tudott, magyar vonatkozású művekről egy magyar nemzeti bibliográfia összeállítását is tervezte – bár ő még nem tudhatta, hogy ezt teszi. Ennek kézírata a szerző halálakor már készen állt, de kiadásra sosem került.¹⁶⁵ Hogy esetleg máig lappang valahol, és egykor előkerül, azt csak remélni lehet.¹⁶⁶

¹⁶¹ A teljes idézetet és a problémakör részletesebb kifejtését lásd HOLL 2000, 98–99. – A korabeli magyarországi *historia litteraria* történetére lásd a Tarnai Andor e tárgyban írt legjelentősebb írásait tartalmazó kötetet, köztük a Czvittingerről szóló tanulmányt is (vö. TARNAI 2004).

¹⁶² Schmeizel maga is rendelkezett egy *Specimen*-köttel, amely szerencsére máig megmaradt. A példány sok Schmeizel-autográfot tartalmaz. Hasonmás, kritikai jegyzetekkel ellátott kiadása árnyalná vonatkozó magyar irodalomtörténeti ismereteinket (vö. *Az irodalmi vagy tudóslexikonok írásának kezdetei Magyarországon. Martin Schmeizel Czvittinger-kötete* című tanulmányomban foglalt kijelentésekkel – a bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokról készült jegyzékben található).

¹⁶³ Vö. HOLL 2000 és SZELESTEI 1989.

¹⁶⁴ A kötet későbbi részében két fejezetben (*A korai „hungarológus” és Martin Schmeizel tudóskönyvtára*) visszatérek még ehhez a témakörhöz. Így válik majd teljessé Schmeizelnek a magyarországi *historia litteraria*ban játszott szerepének jelentősége.

¹⁶⁵ Címét Agnethlertől tudjuk: *Bibliotheca Hungarica, sive de scriptoribus rerum Hungaricarum, Transylvanicarum, vicinarumque Provinciarum commentatio litterario-critica* (lásd AGNETHLER 1751, [5]). Ennek egy részét később honfitársa, az ugyancsak erdélyi szász *Martin Felmer* (1720–1767) kiegészítette és kijavította, de az ő munkája is kéziratban maradt (*M. Schmeizelii Bibliotheca Hungarica ...aucta et emendata ...* 1764).

¹⁶⁶ A történettudomány, irodalomtörténet-írás és tudománytörténet komplex kérdéskörét a schmeizeli életműben egy nagy tanulmányban (*Im Dienst der Geschichtsschreibung, Literatur- und Wissenschaftsgeschichte an deutschen Universitäten. Die Rolle Martin Schmeizels in der ungarländischen historia litteraria am Anfang des 18. Jahrhunderts* – a bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokról készült jegyzékben található) fejtettem ki korábban.

A geográfus és kartográfus

A földrajzi érdeklődés már akkortól kimutatható Schmeizel szellemi életútjában, amikortól biztosan tudjuk, hogy múlni nem akaró kíváncsisággal fordul a történeti témák felé: azaz már gyermek- és kora ifjúkorától kezdve. Mivel a história és a geográfia – legalábbis a tárgyalt korban mindenképp – viszonylag egymáshoz közel álló rokontudományok, az egyik művelése szinte feltételezte a másikban való bizonyos fokú jártasságot is. Nem volt ez másképpen Schmeizel esetében sem, aki viszont mindkét tudományágban alaposan elmerült, és egyaránt otthonosan mozgott. Általános történeti, állam- és jogtörténeti, heraldikai, valamint az egyetemi hallgatók utazását és tájékozódását segítő munkáiban többször foglalkozott geográfiai témájú kérdésekkel és problémákkal is. A jénai egyetemen az 1721/22-es tanév második félévétől folyamatosan tartott általános és speciális kollégiumokat is „*Geographia*” vagy „*Collegium Geographicum*” címszó alatt,¹⁶⁷ ám ilyen jellegű kérdéseket már minden bizonnyal érintett korábbi kurzusain is.

A földrajz iránti érdeklődés, amely tanulmányain túl fizikai valójában 1709-es és 1713-as nagy skandináviai körútjain és korábbi-későbbi kisebb utazásai során is megmutatkozott, 1737-ben és 1745-ben csúcsonodott ki, amikor megjelent a *Klugheit zu leben oder conversiren, zu Hause, auf Universitäten und auf Reisen* című önálló munkája¹⁶⁸ és a *Der Reisende Deutsche* című évkönyv első száma, amelyhez Schmeizel írta meg az elő-

¹⁶⁷ Vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 55, Fol. 181r, 189r; Bestand M 60, Fol. 420r; Bestand M 62, Fol. 161r; Bestand M 63, Fol. 119r, 120r; Bestand M 64, Fol. 124r; Bestand M 66, Fol. 233r; Bestand M 68, Fol. 148r; Bestand M 69, Fol. 101r, 106r; Bestand M 70, Fol. 104r; Bestand M 71, Fol. 46r, 56r, 83r; Bestand M 73, Fol. 197r, 199r, 200r, 202r, 203r; Bestand M 74, Fol. 143r, 149r, 154r, 166r; Bestand M 75, 37r, 44r, 57r; Bestand M 76, Fol. 24r, 36r, 50r, 77r.

¹⁶⁸ Az apodémikus irodalom jelentős darabjai között számon tartott mű utazással kapcsolatos részéhez lásd STAGL 1983, 92. és 115.

szót.¹⁶⁹ Igaz ugyan, hogy a nagyszabásúnak induló kezdeményezés megszakadt, hiszen nem jelent meg már a második kötet sem a sorozatból, de ez mit sem csökkent Schmeizelnek a geográfia népszerűsítése terén véghezvitt érdemein. Hangsúlyozni kell viszont, hogy az évkönyvben a címlap elé a lipcsei rézmetsző, *Friedrich Schönemann* olyan metszetet készített, amely Martin Schmeizel tudományos-felvilágosult programját szimbolizálja: a tudós köztársaság univerzális, kozmopolita igényét a világban való érvényesülésre, amelyhez az alapot a tudományoknak kell nyújtaniuk.¹⁷⁰

Martin Schmeizel a földrajz elméleti oktatása mellett a gyakorlatban is kamatoztatta ebbéli képességeit: személyesen tervezte és rajzolta Erdélynek azt a szakemberek által a maga nemében kiváló minőségűnek és igen pontosnak tartott térképét,¹⁷¹ amelyet aztán a világhírű kartográfus, *Johann Baptista Homann* (1664–1724) nürnbergi műhelyében

¹⁶⁹ Vö. *Der Reisende Deutsche* 1745. – Az 1745. január 7-én kelt előszóban Schmeizel nagyon érdekes gondolatokat mond el arról, miért szükséges az embereknek a körülöttük zajló eseményeket, a világ dolgait ismerniük: „*Unser Leben ist kurz, und die Jahre desselben streichen bald dahin; daraus folget, daß wir, bey allen unsern Verrichtungen, wenn wir sonst der Leitung gesunder Vernunft folgen wollen, das nöthige dem unnützen, vorziehen, und was etwa nur in die Zahl sogenannter curioser Dinge gehöret, hintansetzen müssen demjenigen, was uns brauchbar befunden wird. Wir leben itzo in der Welt, folget also von selbst, daß wir uns auch insbesondere müssen angelegen seyn lassen, zu erfahren, was gegenwärtig, unter den Menschen auf der Erden vorgehe. An denen zeitigen Coniuncturen nehmen wir lebenden unsers Orts Theil; vieles oder wenig; mittel- oder unmittelbarer Weise; in der Nähe, oder nur von ferne. Gegenwärtige gute, oder schlimme Zeiten, empfinden wir, oder die uns angehen. Entsteht hier oder dort ein Krieg, es reisset Pest Und Theurung ein, die Benachbarten haben das Ihrige gewiß dabey zu empfinden. Lesen und hören wir, was etwa vor funfzig, oder hundert Jahren, vor betrübte Umstände unser vaterland und Nachbarschaft betroffen, so geschieht solches mit einer ziemlichen Gelassenheit und Kaltsinnigkeit, weil wir selbst keine Empfindung davon erlitten; Wenn wir aber vernehmen, wie es gegenwärtig, z. E. am Rhein, an der Donau, in Böhmen, u. s. w. aussehe, da da spitzen wir die Ohren ziemlich, und empfinden in unseren Herten ganz andere Regungen, als Nachrichten von obigen zeiten, in uns gewiß nicht verursachen können.*” Márpedig ha ez így van, akkor nagy szükség van a heti-, havi- vagy évente megjelenő lapokra, hiszen ezekből szerezhetünk tudomást a friss eseményekről: „*Da nun alles dieses seine unstrittige Richtigkeit hat, auch die Neigung, zu erfahren was gegenwärtig in der Welt vorgehe, vernünftigen Menschen angebohren; was ist es denn Wunder, daß schon seit vielen Jahren, und an so manchen Orthen, geschickte und gelehrte Personen sich aufmuntern lassen, durch Verfertigung so mancherley, dem Vortrag und Sprachen nach, Politischer Zeitungen, auch Jahr-Monaths- und Wochen-Schrifften, dem gemeinen Wesen, einen nützlichen und angenehmen Dienst zu erweisen.*” Ezt követően pedig a *Der Reisende Deutsche* erényeként emeli ki, hogy szerzője nem hagyta figyelmen kívül azt az általa is igen fontosnak tartott tény, miszerint a történelem érthetetlen és egyben értelmetlen a földrajz tanulmányozása nélkül: „*die Geographie das rechte Auge sey in allen Historien; mithin eine Erzählung von dieser und jener Begebenheit, ohne beygefügte Erläuterung derer Orte, wo sie geschehen, mehr einer Fabel als wahren Geschicht, ähnlich müsse geachtet werden.*” Mindezek mellett még egy fontos dolog van, amit szem előtt kell tartani a világban zajló események és összefüggéseik megértésékor: „*man auf solche Personen insonderheit reflectiren müsse, welche zu unserer Zeit, auf dem Welt-Theater sich besonders hervorgethan und bekant gemacht; mithin von Dero Ursprung, Herkunfft, Verrichtungen, auch andern merkwürdigen Personal-Umständen, das behörige mittheilen müsse*” (Vö. *Der Reisende Deutsche* 1745, [10–14]). – Ebben az előszóban Schmeizel valódi summázatot adja egyéb helyeken szétszórvan megjelent történeti, földrajzi és genealógiai nézeteinek, melyeket máshol így összeszerkesztve soha nem mond el. Igazi gyöngyszem tehát ez a néhány oldal! – Az előszó és a hozzá társított metszet szimbólumrendszerének részletes elemzését lásd *Az európai apodémikus irodalom egyik jelentős magyarországi művelője: Martin Schmeizel és az utazási irodalom elmélete* című tanulmányomban, szélesebb kontextusban pedig a *Magyar művelődéstörténeti lexikon* „*utazáselméleti és utazási (apodémikus) irodalom*” szócikkében (a bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokról készült jegyzékben találhatóak).

¹⁷⁰ A metszet jelentőségéhez lásd STAGL 1983, 32., 115. és uő. 2002, 201–214.

¹⁷¹ A térkép címe így hangzik: *Principatus Transilvaniae in suas quasque Nationes earumque sedes et regiones cum finitimis vicinorum Statuum Provinciai accurate divisus operà Joh. Baptistae Homanni [...] Norimbergae cum Privilegio. S. C. M.* – A metszés időpontja nincs feltüntetve a térképen, de 1724-re biztosan elkészült, mert a Homann-műhelyben addig előállított munkákról 1724-ben katalógus készült, és ezen már szerepel a nevezett térkép is. (Vö. SANDLER 1979, 97.)

metszettek ki – igaz, a készítő nevének méltánytalan elhallgatásával.¹⁷² Homann-nál korábban is készült már Erdély-térkép, hiszen 1707 és 1716 között több alkalommal is kiadták ugyanazt az egylapos térképet, amely a *Principatus Transylvaniae* címet viselte. Ez a munka minőségben és pontosságban messze elmaradt a Schmeizel-féle térképtől, hiszen mindössze a 16–17. században készült, viszonylag pontatlanul rajzolt Merian- és Mercator-féle térképminták egyes részleteit korrigálta, de minőségi ugrást nem jelentett az azok által közvetített Erdély-képhez képest.¹⁷³

Természetesen a Schmeizel rajzolta térkép sem mentes a hibáktól, mégis azt kell mondanunk, hogy – eltekintve a kor mai szemmel nézve kevésbé fejlett geo- és trigonometriai mérőeszközeitől, továbbá attól a körülménytől, hogy a távolságokat akkoriban sokszor csak lelépték, ami eltérő eredményeket hozott, és minden korabeli kartográfiai vállalkozás természetes hibaforrásának számított, valamint hogy az akkori időkben a legtöbb helynévnek többféle írott és hallott változata is létezett párhuzamosan – ez a térkép jelentős előrelépésnek számít az Erdélyre vonatkozó kartográfia történetében. Ez a munka ugyanis termékenyen járult hozzá Erdély geográfiai, politikai és etnográfiai képének árnyalásához, hiszen készítője egészen új adatokat és szemléletet alkalmazott megrajzolása során. A térkép a Homann-műhelyben szokásos 48 cm x 55 cm-es méretben készült, hogy bármikor gond nélkül bele lehessen illeszteni vagy fűzni a már korábban megjelentetett atlaszokba (például az 1712-es *Atlas maior*), és tájolása is megfelel a mai elvárásoknak: észak van fent és kelet jobbra. A térkép jobb alsó sarkában három mértékegységskála szerepel: az egyik német, a másik magyar mérőföldben adja meg a távolságokat, míg a harmadik az utazási időt tünteti fel órákban (*hora itineris*). Mivel a korban még csak az egész földgolyót és a kontinenseket ábrázoló térképeken rajzolták meg a fokhálózatot, az egyes országokat bemutató térképeken viszont szinte sohasem, így a szélességi és hosszúsági fokbeosztás itt is hiányzik. A magassági értékek is hiányoznak a térképről, hiszen ebben az időben a vásárlókat elsősorban nem a geográfiai formák érdekelték igazán, hanem a leképezett terület politikai, helyrajzi, felekezeti és etnográfiai viszonyai – ehhez pedig egyáltalán nem volt szükség például a térképre csak szimbolikusan berajzolt hegyek magasságának feltüntetésére.¹⁷⁴ A politikai viszonyok ábrázolása terén is némi bizonytalanság figyelhető meg a vizsgálat alá vett térképen, ez a bizonytalanság azonban nem Schmeizel, hanem az illuminátor számlájára írható. Schmeizel ugyanis Erdély területét öt nagy politikai egységre osztotta fel,¹⁷⁵ amelyeket színekkel is feltűnően elkülönített egymástól, a színezéssel megbízott nyomdászinas azonban ezeket egyes példányokon összemosta, másokon pedig a színeket felcserélte

¹⁷² A Schmeizelt ért hátrányos szerzői jogi sértés oka valószínűleg a körülmények szerencsétlen egybeesésének köszönhető. Amikor ugyanis Schmeizel 1723 végén vagy 1724 elején Nürnbergbe a szerződést megkötő idősebbik Johann Baptista Homann-nak a Fembohausban található kartográfiai műhelyébe utazott, hogy ott megtekintse a kész térképet, a mesternek már csak a fiával, *Johann Christoph Homann*-nal (1703–1730), illetve a műhely vezetésével megbízott sógorral, *Johann Georg Eberspergerrel* (1695–1760) találkozhatott, hiszen az idősebbik Homann röviddel érkezése előtt elhunyt. A tulajdonos- és ezzel együtt szemléletváltás időszakában készült térképről véletlenül lemaradt, vagy pedig tudatosan lehagyták Schmeizel nevét. Mivel a Homann-nyomda teljes dokumentációja 1875-ben kalapács alá került, és felkutathatatlanul szétszóródott a világban, tehát az eredeti, Schmeizellel kötött szerződésnek is nyoma veszett, ma már lehetetlen eldönteni, melyik variáció az igazi. Egy dolog azonban biztos: az ügy nagy port kavart, majdnem per is kerekedett belőle, amelyre végül mégsem került sor, és a jogsérelem híre még Erdélybe is eljutott (vö. MÖCKESCH 1966, 98–99.)

¹⁷³ A térkép készítéséről Agnethler is dicséretileg szól egyik előszavában: „*Endlich ist noch mit wenigem zu berühren, daß man die Verbesserung und neueste Einrichtung der Homannischen Landcharte von Siebenbürgen ebenfals unserm seligen Lehrer [értsd Schmeizel – V. A.] zu danken habe*” (vö. SCHMEIZEL – AGNETHLER 1748, [7–8].)

¹⁷⁴ A korabeli térképészeti eljárások és a Homann-féle módszerek ismertetésének részletes leírását lásd SANDLER 1979, 62–69.

¹⁷⁵ Schmeizel az alábbi öt nagy területet különítette el Erdélyen belül: keleten terül el a Moldvával határos *Sedes Siculorum* (Székelyföld), délkeleten ehhez csatlakozik a *Burzenland* (Barcaság), amelyhez kapcsolódik a *Saxonicus fundus* (szászok földje) és Észak-Erdélyben a *Nösner-Gau* (Naszód), míg nyugaton a *Comitatus Hungarorum* (magyarok megyéje) a *Processus Brad* és *Almagy* területekkel képezi Erdély fennmaradó határait.

egymással, úgyhogy a ma még viszonylag nagy számban fellelhető példányok¹⁷⁶ szinte egyike sem egyezik meg a másikkal színezés tekintetében.¹⁷⁷

Úgy tűnik, hogy Schmeizel kartográfiai tevékenysége nem szakadt meg az Erdély-térkép elkészítése után sem, bár ilyen nagyszabású térképészeti munkára ezután sohasem vállalkozott többé. 1730-ban jénai egyetemi órákiírásai között a „*Geographia*” kurzusnál figyelemreméltó kiegészítés olvasható: „*IX. Geographiam, qua opera usum quoque globorum et mapparum ostendam*”.¹⁷⁸ A kurzuson tehát már nemcsak elméleti szinten érintettek geográfiai kérdéseket, hanem a hallgatók a gyakorlatban is megismerkedtek a földgömbök és térképek használatával, esetleg készítésének néhány fortélyával is. Elképzelhető, hogy korábbi földrajzi kurzusain is foglalkozott már ilyen kérdésekkel, de a fennmaradt „tanrendek” sokszor olyan szűkszavúak (többnyire egy-két szóból állnak), hogy ezek alapján semmi biztosat nem mondhatunk, és szerencsésnek érezhetjük magunkat, ha néha egy-egy mondat elárul valamit a közel háromszáz évvel ezelőtti eseményekről.

A heraldikus

Aki annyit foglalkozik a történelem tanulmányozásával – és különösen a címerek igazi virágkorát jelentő középkor,¹⁷⁹ valamint a kora újkor történetével –, mint a történelmi beállítottságáról ismert Martin Schmeizel, az előbb-utóbb elkerülhetetlenül kapcsolatba kerül a heraldikával is. Nem történt ez másképpen Schmeizel életében sem, hiszen jénai éve alatt igen komoly tanulmányokat folytatott a címertan területén, megszerzett ismereteit pedig először az egyetem hallgatóságával, majd később tudományos könyvek formájában a nagyközönséggel is megosztotta. Mivel jénai órákiírásai a legkorábbi időkből nem maradtak fenn, így csak találgatni lehet, hogy heraldikai tárgyú kurzusait valószínűleg már a kezdetektől folyamatosan tarthatta. Az teljességgel bizonyos, hogy

¹⁷⁶ Többek között az Országos Széchényi Könyvtár is rendelkezik a térkép különféle változataival. Ezek az alábbi jelzetű atlaszokban találhatóak: TR 7 234 és TR 7 392.

¹⁷⁷ Schmeizel geográfusi hírnevét nem utolsó sorban 1713-ban Jénában készült, kiadásra sosem került, kéziratban azonban terjesztett munkájának, az *Annotationes in Jo. Hübneri Quaestiones geographicas* című művének köszönhető. Ez az a *Johann Hübner* (1668–1731) volt, akinek a színezési és leképezési elvei alapján a neves Homann-műhelyben is dolgoztak. Mivel szakmai körökben állítólag földrajzi tárgyú egyetemi előadásaival kívánta magának nevet szerezni, és ehhez Homann asszisztálására is szüksége volt, arra ösztönözte a kartográfust, hogy *Notitia Principatus Transylvaniae, geographice, historice & politice adornata* című (ugyancsak kéziratban maradt) munkája kiteljesítéseként a korban szemmel láthatóan az érdeklődés középpontjába került terület egy hivatott ismerőjét kérje fel egy speciális Erdély-térkép elkészítésére. (Ezt a feltételezést Möckesch kockáztaja meg, noha felvetését komolyabban nem támasztja alá. – Vö. MÖCKESCH 1966, 100.) Bárhogyan is történt, a térkép elkészült, Schmeizel neve – mindegy, hogy véletlenül-e vagy valamilyen taktikai megfontolásból, de – nem szerepelt rajta, viszont a kor tudományos színvonalának messzemenően megfelelt, és az Erdély iránt felfokozott ismeretét csillápihatta.

¹⁷⁸ Vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 75, Fol. 37r.

¹⁷⁹ Schmeizel külön könyvet a középkor történetének bemutatására nem szentelt, ilyen típusú kérdéseket azonban több nagy munkájában is érintett. Középkori témájú cikkekkel viszont nem egy alkalommal jelentkezett a *Wöchentliche Hallische Anzeigen* lapjain, így például két részben tárgyalta a 10. századi német lovagi tornák történetét (lásd WHA Nr. 43., 1733. október 19., 680–683. hasáb: *Historischer Erweis / daß die solenne Thurniere schon in dem X. Seculo in Teutschland gebräuchlich gewesen* és WHA Nr. 45., 1733. november 2., 703–711. hasáb: *Fortsetzung, der pag. 680 gegebenen Nachricht / von dem zu Rothenburg 942 gehaltenen recht solennen Thurnier*), vagy felfedezett néhány addig ismeretlen tényt az ifjabb Henrik brandenburgi őrgóffal kapcsolatban (lásd WHA Nr. 34., 1745. augusztus 23., 561–569. hasáb: *Entdeckung einiger bishero unbekannter Umstände, Heinrich den Jüngern Marggrafen zu Brandenburg betreffend, Auf das Jahr 1320* és WHA Nr. 35., 1745. augusztus 30., 577–585. hasáb: *Fortsetzung der im vorigen Stück ertheilten Entdeckung*), esetleg olyan kuriózumnak számító kérdésben nyilvánult meg, hogy tényleg készítettek-e dobót a cseh huszita vezér és hős, Jan Žižka bőréből (lásd WHA Nr. 1., 1744. január 6., 1–11. hasáb: *Untersuchung; Ob eine solche Trommel wirklich anzutreffen, welche mit des Böhmischen Helden Hans Ziska Haut überzogen sey?*, aztán WHA Nr. 6., 1744. február 10., 81–89. hasáb: *Fortsetzung der im ersten Stücke angefangenen Untersuchung von dem Böhmischen Helden Johann Ziska* és WHA Nr. 10., 1744. március 9., 145–153. hasáb: *Beschluß der im sechsten Stücke fortgesetzten Untersuchung von dem Böhmischen Helden Johann Ziska*).

1718-ban már igen intenzíven művelte ennek a tudományágnak az oktatását, hiszen ez volt az egyetlen kurzusa, amelyet hetente három alkalommal: hétfőnként, szerdánként és szombatonként délután 2 és 3 óra között nagy lelkesedéssel tartott hallgatóinak.¹⁸⁰ A többi témáról csak hetente egy-egy napon adott elő. A már említett tanév után hiátus következik a levéltári anyagban, és legközelebb csak az 1721/1722-es tanév első szemeszterében találkozunk ismét a heraldikai kurzussal, de ekkor már csupán heti egyszeri alkalommal beszélt diákjainak a címerek történetéről, elméletéről és művészetéről.¹⁸¹ Ezt követően a heraldikai kurzus szinte töretlenül folytatódott minden félévben.¹⁸² Úgy tűnik, Schmeizel adjunktusi éveit Jénában Erdély történetének tanulmányozása mellett főleg heraldikai kutatásokkal töltötte. Ennek elismeréseként kapta meg az egyetem fenntartóitól a megtisztelő „*Professor heraldices*” jelzót.¹⁸³

1721 májusában egyik hallgatója, *Herrmann Nicolaus Koch* nyilvánosan megvédte disszertációját a címerek természetéről és lényegéről.¹⁸⁴ A munka mögött – ahogyan az a korban teljesen szokványosnak számított – Schmeizel hathatós segítségét kell látnunk, éppen ezért – még ha oximoronnak tűnik is első látásra – hallgatójának disszertációját a mester heraldikai gondolatainak első, nyomtatásban is megjelent summázataként értékelhetjük.¹⁸⁵ A 66 oldalas munkát 8 fejezetre osztotta, melyekben szólt a heraldika nevééről, a diszciplína meghatározásáról, osztályozásáról, alapelveiről, eredetéről, hasznáról, a címertani írókról, azaz a szakirodalomról és végül – a számára mindig oly fontos pedagógiai szempontokról – a heraldika tanításának és tanulmányozásának módszeréről. Az áttekintést 12 általános következtetéssel zárta, melyek elsősorban nem a heraldika tudományára, hanem a tudományok egészére vonatkoznak. Mint azt maga Schmeizel is elismerte, a kis tanulmányban sok minden még hibásan szerepel, de a tudós világ kedvező fogadtatását látva, és a komolyabb mélységű összefoglalásra biztató szavak hatására két évvel később kiadta első nagy volumenű tudományos munkáját, az *Einleitung zur Wappen-Lehre* című, rendszerezett kézikönyvét,¹⁸⁶ amely azonban jóval túlmutatott egy kézikönyv értékén, és inkább monográfiának minősíthető. A könyv egy csapásra meghozta Schmeizelnek a hírnevet tudományos körökben, és az erdélyi szász tudós neve Jénán kívül is ismertté vált.¹⁸⁷ Ilyen irányú munkásságával pedig elérte azt is, hogy a jénai egyetem falai között első alkalommal indult meg a heraldika szisztematikus kutatása és oktatása, míg ennek a diszciplínának korábban szinte semmilyen megnyilvánulási formáját nem érhetjük tetten a felsőoktatási tananyagban.

¹⁸⁰ Vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 50, Fol. 90r.

¹⁸¹ Vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 55, Fol. 189r.

¹⁸² Vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 56, Fol. 86r és 96r; M 62, Fol. 161r; M 63, Fol. 120r; M 64, Fol. 124r; M 68, Fol. 147r és 148r; M 69, Fol. 101r és 106r; M 70, Fol. 104r; M 71, Fol. 46r és 83r; M 73, Fol. 198r, 201r, 202r, 203r; M 74, Fol. 149r; M 74, Fol. 166r; M 75, Fol. 37r és 118r; M 76, Fol. 24r, 50r, 73 r és 77r.

¹⁸³ Ehhez lásd fentebb a 83. lábjegyzetet.

¹⁸⁴ A. D. T. O. M. *Dissertationem de natvra et indole artis heraldicae, Rectore Magnificentissimo Serenissimo Principe ac Domino Domino Gvilielmo Henrico dvce Saxoniae, Jvliaci, Cliviae ac Montivm, Angariae Westphaliaeque et reliqua. Ex decreto incltyi philosophorum ordinis in Academia Jenensi, pro loco in eodem maiorum more, riteque impetrando pvblico ervditorvm examini svbmittit M. Martinvs Schmeizel Corona Transilvanvs Saxo respondente Herrmanno Nicol. Koch, Verdensi. Ad D. Maii A. R. S. MDCCXXI. Jenae, litteris Mullerianis.* – A disszertáció más címlapvariánsa is ismert: ezen lényegében csak a védés dátuma módosul május helyett június 14-re. Valószínűleg a nyilvános vitát az első címlap elkészítése után valamilyen körülmény miatt későbbre kellett halasztani, ebből adódhat a kettősség.

¹⁸⁵ Van olyan elképzelés is, mely szerint ez a disszertáció nem más, mint Schmeizel habilitációs dolgozata (vö. HILLER 1937, 159).

¹⁸⁶ SCHMEIZEL, Martin: *Einleitung Zur Wappen-Lehre Darinnen die Grund-Sätze deutlich erkläret, und mit vielen Exempeln gehörig erläutert werden. Nebst der Blasonnirung des Kön. Preußischen Wappens. Jena, Bey Johann Bernhard Hartung, 1723.* (Második kiadása 1734-ben ugyancsak Jénában jelent meg.)

¹⁸⁷ Furcsa módon ez a könyve sokkal népszerűbb és tudományos körökben elterjedtebb lett, mint élete legnagyobb munkája, az 1728-ban megjelent *Geschichte der Gelehrtheit*.

Tekintettel arra, hogy a heraldika a 18. századig Németországban igen kevés tudományos figyelmet kapott, semmi csodáltnivaló nincs abban, hogy Schmeizel címertani könyvében arra az elsősorban nem ilyen jellegű témákról elhíresült *Philipp Jakob Spenerre* (1635–1705) támaszkodik, aki egyedüli németként addig nagyobb lélegzetű munkát szentelt a heraldikának.¹⁸⁸ Több mindenben szinte szolgálai követi elődjét (a heraldika fogalmának etimológiája és eredete, a tudományág felosztása és alapelvei). Teljesen újszerűnek számítanak azonban elképzelései a címertan tanításának és tanulásának módszertanáról, valamint a heraldikai tanulmányok hasznosságáról. Külön hangsúlyozza, hogy a heraldikának igen komoly gyakorlati haszna van, még akkor is, ha tisztában van a korabeli utilitarista felfogással az egyetemi tanulmányokat illetően: „*da die studia von vielen nach dem Brod-Korb abgemessen werden, und was nicht directe denselben zu füllen scheint, von vielen negligiret wird, weil sie zweiffeln an utile sit quod discimus, oder weil sie das Exempel anderer vor sich haben*”.¹⁸⁹ A heraldika hasznosíthatóságát az alábbi területeken látja: (1) hűbérjogi kérdésekben igen sokat segíthetnek a korabeli címerek, hiszen azokról leolvashatók az egyes nemesi családok rangbesorolásai, így az ezekhez kapcsolódó jogosultságok is könnyen tisztázhatók és érvényesíthetők. (2) Államjogi kérdésekben a heraldika megint csak biztos fogódzó lehet, hiszen segítségével pont tehető az örökösödési és utódlási vitákra. (3) Végül a heraldika nagyon jó szolgálatokat tehet a statisztika és a történelem tanulmányozása során, mert nézőpontja szerint mindkettő ezernyi szállal kapcsolódik a címertanhoz.¹⁹⁰ Ezek alapján úgy véli, hogy a heraldika méltán tekinthető olyan tudománynak, amely „*verschiedenen andern Disciplinen treflich zu statten kömmt, und ein besonder Licht mittheilet*”.¹⁹¹ Végül pedig a heraldika egykor mindenfelé megnyilvánuló jelenlétének és tekintélyének hangoztatásával próbálja meg legitimálni ezt a tudományágat az egyetemi stúdiók sorában: „*Wie sie an den Höfen grosser Herrn angesehen sey, lehret die Erfahrung, denn, da sonst fast alle andere Wissenschaften an diesen hohen Orthen in wenige consideration kommen, so hat doch die Heraldic die Ehre, daß sie hohen und vornehmen Standes-Personen, gleichsam eigen ist, und wo ja junge Printzen in einigen disciplinen unterrichtet werden, so sollen sie nothwendig, aus ietzt angeführter Ursache in der Heraldic angewiesen werden*”.¹⁹² A főleg pedagógiai elemeket tartalmazó bevezető rész után, amelyet tőle megszokott módon a

¹⁸⁸ A közel ötven szemléltető táblával ellátott mű két kötetből áll, és részei 10 éves eltéréssel jelentek meg. Az első rész címeirása: SPENER, Philipp Jacob: *Historia insignium illustriuum sev operis heraldici pars specialis. Continens Delineationem insignium plerorumque Regum, Ducum, Principum, Comitum & Baronum in cultiori Europa, cum explicatione singularum tesserarum, & multis ad familiarum decora titulos atque jura spectantibus, nec non tabulis aeneis scuta galeasque in opere explicata obtutui exponentibus & Indicibus necessariis. Francofurti ad Moenm, Sumptibus Johannis Davidis Zunneri, Typis Johannis Theodorici Fridgenii, 1680.* A második rész címeirása: SPENER, Philipp Jacob: *Insignium theoria seu Operis Heraldici pars generalis quae circa insignia, horum originem, scuta eorumque partitiones, metalla, colores, figuras, galeas, apices, aliasque scutorum appendices et consecraria studioso historiarum et vitae civilis nosse proficuum visum est, ex disciplina feccialium & moribus receptis exhibens. Francofurti ad Moenum, sumptibus Joannis Davidis Zunneri, 1690.* – A rövid jegyzetekkel, aláhúzásokkal tarkított könyv egyébként megvolt Schmeizel könyvtárában is, hiszen a már többször emlegetett svéd pártfoglaltaitól kapta ajándékba 1712 decemberében Jénában, miként az a kötéstábla utáni első lap rektóján olvasható: „*Viro Clarissimo Martino Schmeizelio Philosophiae Magistro Doctissimo hoc Speneri opvs I. M. q. Offer. Christianvs et Rvdigerus Barnekov, Sveci. Ienae A. O. R. M.D.C.C.X.I.I. Non. Decembr.*” (Mai leleőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 101 C 6) – A könyv érdekessége, hogy tulajdonosa (rá nem jellemző módon) „tönkretette” saját könyvét, hiszen jó néhány címerábrázolást kivágott belőle. A könyvben található, valószínűleg a hallei könyvtár bibliothecariusától származó kritikus megjegyzés rávilágít a tett vélhető mozgatórugójára is: „*not. H. Hofr. Schmeitzel hat die hier fehlende Wapen ausgeschnitten woraus Leiptzig gesand, daselbst nachgestochen ins seinem Wapenbuch, um die Kosten als abzeichnend zu ersparen.*”

¹⁸⁹ SCHMEIZEL 1723 (17), 27.

¹⁹⁰ Vö. SCHMEIZEL 1723 (17), 28–31.

¹⁹¹ SCHMEIZEL 1723 (17), 30.

¹⁹² SCHMEIZEL 1723 (17), 34.

heraldika művészetének tanításáról és tanulásáról szóló metodikai résszel zár le,¹⁹³ tér rá a szerző tényleges tárgyára: a címerek eredetére, osztályaira, leírására és használatukra. Mivel jogtörténetési vénáját nem tudja megtagadni, könyve utolsó fejezetét jogi példák magyarázatának szenteli. A jogi témákat neves könyvének megjelenése után sem hagyja elülni, hiszen általában ezekkel foglalkozik későbbi, már hallei korszakában keletkezett írásaiban is.¹⁹⁴

Úgy tűnik, a címertan nagy szerelmei közé tartozhatott egész élete során, hiszen oktatói pályafutásának legelejétől egészen a végéig, azaz több mint harminc éven át szinte nem telt el úgy egyetemi szemeszter, hogy heraldikai kurzust ne tartott volna.¹⁹⁵ Rekonstruált könyvtárának eddigi darabjai között is találunk heraldikai témát feldolgozó, jobbára igen vastag köteteket a már említett Spener-féle összefoglaláson kívül is.¹⁹⁶

Schmeizel heraldikai munkássága azért fontos az életműben, mert ehhez a diszciplínához kötődik nevének elterjedése nem csupán szakmai, hanem szélesebb körökben is. 1723-ban tehát nevét megismerte a nagyvilág, Jénában pedig Schmeizel tevékenységének köszönhetően új tudományág nyert legitim helyet az egyetemen oktatott tárgyak között: mégpedig a heraldika.¹⁹⁷

A könyvtáros

A polihisztor Martin Schmeizel esetében nem meglepő, ha vizsgálódásaim körébe bevonom a könyvekhez fűződő viszonyát is. Tanulmányai gyermekkorától kezdve könyvekhez kötődtek sorsát, így teljesen természetes módon adódott életében a könyvek és kéziratok, illetve egyáltalán a könyvgyűjtemények iránt megnyilvánuló lelkesedés. Az első dokumentált példa erre jénai éveiből hozható fel, ahol 1711 és 1713 között a diákok kollégiumát a jénai universitas iránt megnyilvánuló egyre nagyobb érdeklődés miatt kibővítették, így a vele egy épületben található könyvtárat is átalakították. A két és fél évig

¹⁹³ A bevezetőben többek között nagy kitérást és szorgalmat, nyelvtudást (latin, francia), kézügyességet és rajztudást kíván meg azoktól, akik heraldikával kívánnak foglalkozni (vö. SCHMEIZEL 1723 (17), 70–76.)

¹⁹⁴ Jogi kérdéseket boncolgató írást többet is megjelentetett a *Wöchentliche Hallische Anzeigen* lapjain: WHA Nr. 15., 1737. április 15., 249–259. hasáb: *Untersuchung was in dem Römischen Reich bey dem Gebrauch und Mißbrauch der Wappen, Rechtens sey* és ennek torzóban maradt folytatása: WHA Nr. 17., 1737. április 29., 291–302. hasáb: *Der Untersuchung, was in dem Römischen Reich bey dem Gebrauch und Mißbrauch derer Wappen Rechtens sey, Erste Fortsetzung*. Nyolc év elteltével ismét írásba foglalta gondolatait a német császárok címerében található kétféjű sas kapcsán: WHA Nr. 10., 1745. március 8., 145–155. hasáb: *Gedanken von dem zweyköpffichten Adler, als dem ordentlichen Käyserlichen und Reichs-Wappen* és WHA Nr. 11., 1745. március 15., 161–174. hasáb: *Fortsetzung der Gedanken von dem Käyserlichen und Reichs-Adler*.

¹⁹⁵ Ehhez vesd össze az előzőekben már többször említett jénai tanterveket és a hallei meghirdetett kurzusok listáját is.

¹⁹⁶ Megjelenésük sorrendjében ezek a következők: Im Hoff, Jacob Wilhelm: *Notitia S. Rom. Germanici Imperii procerum tam ecclesasticorum quam secularium historico-heraldico-genealogica. Tubingae: sumptibus Joh. Georg. Cottae, 21687 (mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 105 J 16 [0]). Hönn, Georg Paul (Hrsg.): *Des Chur- und Fürstl. Hauses Sachsen Wappens- und Geschlechts-Untersuchung vorgenommen Und zu mehrer Erläuterung so wohl des hievon in Kupffer gebrachten Stamm-Baums als auch Derer bey solchen und in diesem Wercke befindlicher vieler alter und neuer Wappen-Abrisse*. Leipzig: Auf Kosten Paul Günther Pfotenhauer, 1704 (mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 14573).*

¹⁹⁷ Schmeizel heraldikai munkásságának értékelésére lásd a 19. századi tudományos nagyvonalúsággal megírt, magyar nyelvű méltatást Deák Farkas tollából a *Turul* hasábjain. Deák cikke általában semmitmondó frázisokkal teli, egy dologban azonban mindenképpen igaza van: a több száz címert felvonultató címer-tani munka legalább két évszázadig kedvelt kézikönyve volt a heraldikusoknak, hiszen egyszerű, könnyen érthető, bőséges lábjegyzetes magyarázatai és ezzel párhuzamosan részletekbe menő tudományos rendezettségére könnyű használatot tett lehetővé. Ezekkel a jelzőkkel viszont a későbbi szakirodalmi munkákat aligha lehet illetni (vö. DEÁK 1886, 73–74). Deák itt akaratlanul is nagy igazságot mond ki Schmeizellel kapcsolatban: a didaktikát mindig szem előtt tartó, de a tudományos közlés kritériumairól soha meg nem feledkező Schmeizel (munkái mindig hemzsegek a hivatkozásoktól) írásaiban folyamatosan törekedett a közérthetőségre, tiszta, egyenes gondolatvezetésre és a választékos megfogalmazásra. Igazi pedagógus volt írásműveiben is!

tartó költöztetési munkálatokban, amikor is a könyvtárat úttörő módon már fűthető dolgozó- és kutatószobával is ellátták, Schmeizel múlhatatlan érdemeket szerzett. Az akkori könyvtárigazgató, *Bartholomäus Christian Richard* (1679–1721, igazgató: 1704–1721) egyedül az ő nevét jegyezte fel, mint aki szűnni nem akaró lelkesedéssel, éjjel-nappal a könyvtár sorsával foglalkozik.¹⁹⁸ Minden valószínűség szerint a könyvek és az – állással járó, akár korlátlanul is kivitelezhető – olvasás iránti szeretettől (megszállottságtól?) vezérelve, hosszú éveken át próbált az egyetemi könyvtárban állást szerezni. 1713-ban és 1720-ban is benyújtotta pályázatát, de a hercegi udvar mindkét alkalommal elutasította. Kitartása végül is meghozta gyümölcsét, hiszen 1722. szeptember 24-től megbízták az ekkor már mintegy 30 ezer kötettel rendelkező akadémiai könyvtár felügyeletével,¹⁹⁹ de a munkakört csak november 18-tól töltötte be.²⁰⁰ Az inspektori munka tényleg töretlen lelkesedést igényelt, hiszen ezért a tevékenységért az egyetem, illetve a hercegi udvar nem fizetett semmit.²⁰¹ Ám hogy Schmeizel ne maradjon bevétel nélkül – akár kártérítésnek is nevezhetnénk –, a custosi poszt elnyeréséről biztosító hercegi irat mellé megérkezett professzori kinevezése is a filozófiai fakultásra, tehát ezen túl rendszeres havi fizetésben is részesült.²⁰²

¹⁹⁸ FEYL 1958, 171. – Schmeizel a könyvtárosi állásra 1713-ban benyújtott első pályázatában így idézte fel a jénai egyetemi könyvtárhoz fűződő szoros viszonyát: „*da ich denn vor meiner Person abermahl erwünschte Gelegenheit bekom[m]en, meine Studia weiter zu prosequiren, auch insonderheit der Hochfürstlichen Bibliothec durch den vertraulichen Umgang mit Mr. Richard fleißig zu gebrauchen, wie deßen Zeugniß geben können [...] aber da meine Haupt Absicht allezeit gewesen, in dem Historie und Re Litteraria mich fest zu setzen, so habe von allen Dingen gesucht Mr. Richards Gewogenheit mir zu erwerben, um solcher Gestalt zum stettigen Gebrauch der Hochfürstlichen Bibliothec desto leichter gelangen zu können, und da ich auf diese Art, und bey dieser Occasion zu einer völligen Connoissance der publiquen Bibliothec, und deroselben Verfaßung gelanget, so habe dagegen auch bey jeder Gelegenheit meine Erkündtlichkeit spühren zu laßen, fleißig meine Schuldigkeit observiret, dem zu folge bin ich dero Bibliothecario alle Zeit fleißig an die Hand gegangen, und nicht nur die neue Bücher in die Catalogos helfen eintragen, sondern auch bey neülicher Zeit erfolgtem Bau mir willig und schuldig die Mühe gegeben, die völlige Bücherey der Bibliothey an den Orth wo sie vorietzo sich befindet, mit meinen eignen Händen zu lociren, da unterdeßen Mr. Richard unten mit einpacken der Bücher beschäfftiget gewesen, wie diese wegen er selbst, wie auch Herr Professor Hamberger wird Zeugniß geben können.*“ (Vö. THStA Weimar, Kunst und Wissenschaft, A 7008, fol. 5v–6r.)

¹⁹⁹ FEYL 1958, 165.

²⁰⁰ A nevezett dátumokhoz köthető dokumentumokra vonatkozó hivatkozásokat lásd az életrajzi rész főszövegében és lábjegyzeteiben.

²⁰¹ Hogy Schmeizel miként kereste meg a napi betevőre valót és a normális életvitelhez szükséges pénzét, arról eddig nem sikerült semmilyen adatot felkutatnom. Egyik bevételi forrását vélhetőleg a Szebenből, talán a városi tanácstól érkező pénzküldemények képezhették, ahogyan az egy 1712-es alkalmi iratból sejthető: „*So aber windet es Dir nicht nur Freuden-Kränzte // Es sorget auch bereits vor Dir / als seinen Sohn.*“ (Vö. *Als der Wohl-Edle ...1712*, [3].)

²⁰² Hivatkozást lásd a 78. lábjegyzetben. Ez a megoldás általános gyakorlatnak számított a jénai egyetemen FEYL 1958, 166, 176. – A kettős kinevezés alkalmából Schmeizel egy díszített, fehér-szürke bőrrrel borított, fatáblás, fólió méretű, magyar nyelvű katolikus Bibliával ajándékozta meg a könyvtárat, amely jelenleg is a jénai egyetemi könyvtár tulajdonát képezi: *Szent Biblia. Az egész Kereszténységben bé-vött Régi Deák bötűből Magyarra fordította A' Jépus-alatt Vitézkedő Társaság-béli Nagy-Szombati Káldi György Pap. Nyomtatta Béchen a' Kolóniai Udvarban, Formika Máté. M.DC.XXVI. Esztendőben.* (Mai lelőhelye: Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena; jelzete: 2 Theol.XIV,10.) A címlap előtti üres lap verzóján az alábbi szöveg olvasható Schmeizel keze írásától: „*Hvnc Scripturae Sacrae Codicem Hvngarica lingua a Georgio Kaldy Societ. Jesu vt jcvvm imperitioribvs taceret evulgatvm, in valecvmqve avgmentvm bibliothecae pvblica svb initvm professionis philos. extraord. vt et inspectionis bibliothecae Academicae mvnvs, gratamente et in exemplvm more maiorvm laudabili institvtvm obtvlit. Martinvs Schmeizel A. O. R. MDCCXXII. d. 18. Nov.*“ Jó könyvtárhoz illően a címlap elé külön papírlapon befűzte a magyar címlap német nyelvű fordítását is: „*Biblia das ist: Die gantze Heilige Schrift in der gantzen Christenheit eingeführet undt Aus der alten Lateinischen Version ins Ungarische übersetzt durch Georgivm Kaldi Einen, Unter der Societät Christi streitenden Prister Zu Tyrnau. Wien, gedruckt in Colonisch Hoff Von Matthaeo Formica. Anno MDCXXVI.*“

A jénai egyetemi *bibliotheca publica*²⁰³ irányítását az 1650 és 1750 közötti időszakban – sok más német és európai egyetemi könyvtártól eltérően – nem professzorok látták el, hanem a felsőoktatási hierarchia alacsonyabb szintjein álló személyek (pl. egy jogi irányítással foglalkozó alkalmazott, egy-egy diák vagy egy-egy adjunktus).²⁰⁴ Talán éppen ennek köszönhető a jénai könyvtár dinamikus fejlődése is, hiszen a főállású könyvtáros aktívabban tudta képviselni és művelni a könyvtárügyet, mint egy professzor, aki ráérő idejében, másodállásban látta csak el a könyvtári feladatokat. Az egyetem szenátusa által javasolt és a fenntartó hercegi udvar által beiktatott főkönyvtáros, a *praefectus bibliothecae*, a másodkönyvtárossal ellentétben, fizetségben részesült munkájáért. Schmeizel megválasztásától egészen Jénából való távozásáig, 1731 októberének végéig Christian Gottlieb Buder (igazgató: 1722–1738) vezetése alatt²⁰⁵ látta el a felügyelői munkakört. A könyvtári munkában szinte bármilyen formában részt vehetett (kölcsonzés,²⁰⁶ katalóguskészítés,²⁰⁷ takarítás stb.), Buderen és az egyetem rektorán kívül egyedül neki volt kulcsa a könyvtárhoz, ahová többé-kevésbé szabad bejárása lehetett.²⁰⁸ Schmeizel olthatatlan tudásszomja szempontjából igen nagy nyereségnek kell tekintenünk ezt az állást, hiszen szerteágazó tudását a könyvtár felügyeletével eltöltött 9 év alatt nagyon biztos alapokra helyezhette.²⁰⁹

²⁰³ A megnevezés pusztán a jénai professzorok tudós magángyűjteményeitől való megkülönböztetésre szolgál, hiszen igazi nyilvános könyvtárról ebben az időben még nem beszélhetünk. (Ha jobban szemügyre vesszük a dolgot, akkor ebben a korszakban a nyilvánosnak mondott könyvtárak paradox módon zárt vagy korlátozottan nyilvános, míg a magánkönyvtárak inkább nyilvános hozzáférések lehettek a diákok szempontjából – vö. REIFENBERG 1995, 15–17). Jénában az egyetemi könyvtárat a 17. század végéig ugyanis jobbára a professzorok és a hercegi udvar tagjai használhatták. A diákok írásbeli professzori engedéllyel olvashattak ott, vagy kölcsönözhetek onnan. A tanulmányaikhoz szükséges irodalmat azonban professzoraik magánkönyvtáraiban forgathatták. Ez a könyvtári gyakorlat a rohamosan emelkedő számú és egyre inkább specializálódó nyomtatványok, valamint a könyvtárhasználatot megkönnyítő pietista-felvilágosult pedagógia hatására a 18. század első felében, éppen Schmeizel felügyelőségének idején változik meg (vö. FEYL 1958, 172, 176, 216–218, 222 és MARWINSKI 1983, 19).

²⁰⁴ FEYL 1958, 145.

²⁰⁵ Buder azon két diáknak az egyike volt, akik tanulmányaik során, illetve rögtön azok befejezésekor nyerték el az igazgatói posztot az egyetemi könyvtárban. 16 éves munkálkodása alatt szerzte meg például jogászdoktori címét is, így 1730-tól az egyetem vezető jogászainak sorában tartották számon (FEYL 1958, 165 és MARWINSKI 1983, 21).

²⁰⁶ Buder igazgatósága idején a könyvtár nyitvatartása a következőképpen alakult: a nyári félévben napi egy órán át, délután egy és kettő között lehetett látogatni a könyvtárat, illetve szerdánként és szombatoként hosszabbított nyitva tartás keretében délután egy és négy óra között. A téli időszakban a könyvtár szerdánként és szombatoként két-két órán keresztül állt nyitva az érdeklődők előtt (FEYL 1958, 223).

²⁰⁷ A huszadik század derekán a jénai egyetem és város levéltáraiban kutató Othmar FEYL (1958, 211–212) arra a megállapításra jutott, hogy Buder idején az igazgató feladatkörébe tartozó katalóguskészítés igencsak hagyott kívánnivalót maga után. 1739-ben ugyanis, amikor Buder lemondott a könyvtár vezetéséről, a levéltári akták egymás hegyén-hátán, feldolgozatlanul heverő könyvkupacokról számoltak be. A források tanúsága szerint Buder inkább a tudományos könyvek szisztematikus és folyamatos beszerzésével foglalkozott, mint azok rendszerezésével, összeírásával. A könyvek nyilvántartását és visszakereshetőségét pedig a korban még ismerősen csengő *memoria localisra*, azaz jó helyismeretére és emlékezőtehetségére bízta. A 18. század hiányzó vagy rendezetlen katalógizálási viszonyai közepette ez a mentális térkép töltötte be azt a funkciót, amit majd később a katalógusok látnak el (vö. REIFENBERG 1995, 20, 22).

²⁰⁸ FEYL 1958, 166, 174.

²⁰⁹ A jénai egyetemi könyvtár igazgatói székét 1697 és 1704 között elfoglaló Struvéhez hasonlóan ő sem tartotta ezt az állást alacsonyrendűnek vagy kitérőnek tudományos pályafutása menetében. Ha ismerte Struvének *Christoph Cellarius*hoz (1638–1707) írt, 1696-ban kelt levelét, akkor minden bizonnyal ő is hasonlóan nyilatkozott (volna) a könyvtárhoz és a könyvekhez fűződő viszonyáról: „*Du sagst, daß ich zu Größerem geboren sei als zur Behütung einer nicht sehr großen Bibliothek [...], dennoch glaube ich, daß die Ordnung von bibliotheken eine reichlich ehrenvolle, wissenschaftliche und ruhmvolle Sache ist. [...] Man wird fürwahr kaum eine größere Zier oder etwas die Wissenschaft Auszeichnenderes denken können als ein gut ausgestattetes Domizil der Wissenschaften. [...] Die Bibliotheken sind eine Art Tempel der Musen, Zeughaus der Wissenschaft, Heiligtum der Alterthümer und Magazin der Ehre und Tugenden.*” (Idézi FEYL 1958, 143.) – Schmeizel könyvtárosi éveit alatt négy igazán ismert és elismert tudóssá, ennek köszönhetően a szakirodalom joggal tartja nyilván nevét a korai felvilágosodás tudós könyvtárosainak sorában (lásd STEINMETZ 1958, 179–180; SCHMIDMAIER 1974, 45–51; VOSS 1988, 201).

A 18. század 20-as éveiben – az igazgató kitartó munkájának eredményeként – tovább folytatódott az egyetemi könyvtár állományának nagyarányú bővítése. Ebben az időszakban (1728) került be ugyanis az állományba (3000 birodalmi tallér ellenében!) a kiváló jénai orientalista és zsidó irodalommal foglalkozó tudós, Johann Andreas Danz (1654–1727) értékes szakkönyvtára. Ennek a vásárlásnak köszönhetően az egyetemi könyvtár állománya a mai napig legrégebbinek számító ősnymtatvánnyal, egy 36-soros Gutenberg-bibliával is gazdagodott.²¹⁰ Így a teljes állomány elérte a 33 ezer kötetet – méltó módon bizonyítva ezzel, hogy a 18. század első harmadának legnagyobb német egyeteme²¹¹ és vele együtt gazdag, tartalmas könyvtára (Halle mellett) joggal kért helyet a modern, felvilágosodás kori kulturális szellemiség terjesztőinek élvonalában.

Schmeizel a könyvekkel való gyakorlati foglalkozás tapasztalatait átültette az egyetemi oktatásba is, hiszen a korabeli tanrendekben ilyen kurzusával is találkozunk utolsó jénai tanítási évében (1730/1731): „*Usum Bibliothecarum, Archivorum, Gazophylaciorum, Musæorum etc. ostendam*”²¹² (első félév) és „*Instructorium pro iis qui Bibliothecas, Archiva, Gazophylacia etc. cum fructu perlustrare velint*” (második félév).²¹³ Néhai elődje, Caspar Sagittarius nyomán, aki könyvismereti órákat is tartott hallgatóinak, Schmeizel az eruditív ismeretek mellett a könyvtártan és levéltártan iránt érdeklődőknek kívánt módszertani útmutatásokat adni – ismét tanújelét adva oly sokszor megmutatkozó, ízig-vérig rá jellemző oktatói-pedagógusi attitűdjének és az egyes tudományágakkal kapcsolatban megnyilvánuló, úttörő elgondolásainak. Ezen a területen sem volt ez másként, hiszen könyvtárosképzés a 18. században még nem létezett, de a Schmeizeléhez hasonló kezdeményezések nélkül a következő században sem alakulhatott volna ki.²¹⁴

A nagynevű tudós azon túl, hogy életét összekötötte a könyvekkel, és ezt könyvtárosi, illetve oktatói munkásságával is pregnánsan bizonyította, a magyar művelődéstörténet szempontjából olyan „könyves” tettel is megörvendeztette nagyobb pátriáját, amely nevét kitörölhetlenné teszi könyvtártörténetünkéből: egész élete során gyűjtött könyveiből létrehozta az első magyar vonatkozású, a teljesség igényével összeválogatott, dominánsan történeti tárgyú nyomtatványokat tartalmazó magánkönyvtárat a világon. A gyűjtemény bemutatására azonban külön fejezetet szentelek ennek a kötetnek a későbbi részében.

²¹⁰ FEYL 1958, 195 és MARWINSKI 1983, 20.

²¹¹ Ennek bizonyítására legújabban lásd BAUER 2001, 53–54 további szakirodalom felsorolásával, valamint a magyarok kiemelkedő létszámának érzékeltetésére a 18. század első és különösen a második felében vö. FEYL 1960, 245 és BAUER 1994, 46.

²¹² Vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 76, Fol. 24r.

²¹³ Vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 76, Fol. 36r.

²¹⁴ A problémakör részletesebb tárgyalását lásd *A Kárpát-medencéből a német egyetemi könyvtárosképzés fellegvárába? Martin Schmeizel és a könyvtár-pedagógia kezdetei* című tanulmányomban (a bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokról készült jegyzékben található).

A publicista

A régi korok története mellett a legújabb történések ismeretéhez is vonzó Schmeizel – saját elmondása szerint – már 1715 körülől bevonta a korszakban megjelenő hetilapok híradásait és az azokból szerezhető friss információkat az egyetemi oktatásba (*Zeitungskolleg*). Tette pedig mindezt abból a megfontolásból, hogy ha már ezen a planétán élünk, akkor igenis tudnunk kell a világ körülöttünk zajló eseményeiről. Aki pedig nem így viszonyul ehhez a dologhoz, az szellemileg megragad a gyermekek szintjén. Ám hogy az ilyen emberek se maradjanak a tudatlanság állapotában, és egyben az egyetemi hallgatóknak is legyen vezérfonal a kezükben ilyen jellegű tanulmányaik esetére, 1722 végén úgy döntött, hogy – addig egyedülálló módon²¹⁵ – írásban rendszerezi addigi nézeteit a korabeli sajtótermékekről: a hetilapokról.²¹⁶

Az új kurzust a sajtóügy (*Zeitungswesen*) bemutatásának szentelte, mivel ebből – szerinte – rengeteg következtetést lehet levonni és összefüggéseket meglátni a közjoggal, az államelmélettel és az akadémiai szintű tudományossággal kapcsolatban. Ezen túlmenően pedig a hetilapok tájékoztatást nyújtanak Európa államairól, azok történetéről, földrajzáról, irodalmáról, politikájáról stb., azaz igazi interdiszciplináris találmányok és közvetítők egyben. Ilyen szempontból kívánta tehát tárgyalni a korabeli sajtó jelentőségét és újdonságát, kijelentve persze, hogy nem pusztán a napi történések folytatásos regényét tervezi előadni, hanem szórakoztatási és építő célzattal is beszél a sajtóorgániumokról. A kurzus lebonyolítását pedig alkalomadtán megfűszerezte rövid mondatok és tézisek szakszerű magyarázatával, amelyek a jobb megértést hivatottak szolgálni.²¹⁷ Remek didaktikai érzékéről tett itt ismét tanúbizonyságot, amely végigkövethető egész életműve során.

Schmeizel a hírlapokkal kapcsolatban annak a felfogásnak a híve volt, mely szerint az újságírók nem jogosultak a hírek interpretálására, az ítéletalkotásra, feladatuk a pusztá referálásban merül ki, hiszen csak így maradhatnak pártatlanok egy-egy témával kapcsolatban. Ezen a 17. századtól kezdődően kialakult nézeten majd csak a folyóira-

²¹⁵ KÓKAY 1970, 25 és FEHÉR 2004, 137–138.

²¹⁶ SCHMEIZEL, Martin: *Abriß zu einem Zeitungs-Collegio, welchen er In einem pvblico collegio Seinen Herren Auditoribus Zur Continuation der neuen Historie umständlich und deutlich erläutern will. Mit einer Vorrede Von der Einrichtung dieses Collegii.* Jena, Bey Ernst Christian Rudolph, Fürstl. Sächs. Hoff- und Universitäts-Buchbinder, 1723. – Munkájában így írja le a fentebbi rövid összefoglalást szemléletes formában: „*Daß ich nunmehr in die acht Jahre, nebst andern Collegiis, auch ein fast perpetuum Collegium über die ordinaire Zeitungen gehalten, wird einem jeden sonder Zweifel bekandt worden seyn, der nur ein paar Jahre in unserm Saal-Athen sich aufgehalten, und als es rechtschaffenen Studenten zukömmt, sich um etwas mehr, als um die Bierschencken, bekümmert hat. Daß aber auch diese meine über die Gazetten geführte Discourse nicht ohn allen Nutzen mögen gewesen seyn, kan ich nebst dem Geständniß manches geschickten Subjecti, unter andern auch daraus urtheilen, weil ich gesehen, daß es an Auditoribus in ziemlicher Anzahl, niemahls gefehlet. [...] So lange wir nun Einwohner dieses allgemeinen Wohnplatzes aller sichtbaren Creaturen, und Glieder unserer Republic sind, so lange müssen wir uns auch angelegen seyn lassen, zu wissen was in der Welt, u. insonderheit in unserer Republic vorgehe und vorgegangen. Sonst sind wir denen Kindern gleich, die sich um weiter nichts als um ihre Spielwercke bekümmern. [...] Ja die natürliche Neigung treibt uns, wenn wir verständig sind, nach dem Zustand der gegenwärtigen Welt zu fragen, u. eine lobwürdige Begierde reizet uns zu erfahren, was unter denen Menschen auf Erden vorgehe. Und dieses geben uns, nebst andern Nachrichten, insonderheit auch die ordentliche Zeitungen zu erkennen. Gleich wie ich nun an andern zur Historie gehörigen Collegiis meinen Herren Auditoribus das Alte, und was sich vor unser Zeit in der Welt zugetragen, bekandt gemacht, also bin nunmehr resolviret, in einem Collegio publico mit Gottes Hülffe das Neue zu erläutern, und also bekandt zu machen, was gegenwärtiger Zeit in der Welt vorgehe. Und das nach der Anleitung derer wöchentlichen sogenannten Zeitungen. Damit aber von diesem Collegio ein jeder, so es zu besuchen Lust hat, zum voraus einen gehörigen Concept bekommen möge, so will ich hiermit die völlige Einrichtung desselben kürztlich abschildern.*” (Vö. SCHMEIZEL 1723 (16), 3–8.)

²¹⁷ Ám szóljon ő maga ékeesebben nálam: „*ich will diese meine Arbeit, mit GÖttes Beystand, also einrichten, daß sie nicht nur zu einer Continuation der neuen Historie dienen, und also nützen, sondern auch erbauen und vergnügen möge. [...] Und damit alles dieses, was ich vorzutragen habe, desto besser dem Gedächtniß möge eingepreget werden, und also das Gemüth sich an etwas halten, demnach die Discourse desto besser behalten könne, so sollen von Zeit zu Zeit kurze Sätze und Theses erfolgen, die ich denn mit gehöriger Erläuterung begleiten werde. [...] Jena, am 14. Decembr. 1722.*” (Vö. SCHMEIZEL 1723 (16), 9–14.) – Az újságkollégium tematikáját és módszereit részletesen tárgyalja SZEGEDI 2002, 313–316.

tok 18. századi elterjedése üt sebet: ekkortól ugyanis az új sajtóorgánumoknak a hatáskörébe utalják az elmélkedés, az értékelés feladatát.²¹⁸

Az újságírással kapcsolatosan persze Schmeizel nemcsak elméleti fejtegetésekbe bocsátkozott, hanem maga is gyakorolta azt mintegy negyedszázadon át. Első komoly vállalkozása a világban történt napi-heti események értő referálását célul kitűző, 1723 és 1727 között 36 számban megjelenő *Einleitung Zur Neuesten Historie der Welt* című periodika²¹⁹ kiadása volt, amely miatt 1725-ben még – valótlán adatközlés, illetve a katolikus hit megsértése okán – a Lengyel Királyság is panasszal élt a jénai egyetem fenntartóinál, azaz a weimari, illetve az eisenachi hercegi udvarnál.²²⁰ Márpedig ez arra utal, hogy az újság beváltotta a hozzá fűzött reményeket, hiszen széles körben ismertté tette a korabeli történéseket, és az interpretálást a schmeizeli elveknek megfelelően az olvasóra hagyta. Már Othmar Feyl megjegyezte ennek a sajtóterméknek a kapcsán, hogy a szakirodalom nem különösebben figyelt fel arra a tényre, miszerint talán ez volt az első olyan újság a sajtótörténetben, amelyet készítője tudatosan szentelt a korabeli nemzetközi események bemutatásának, és amelyet egy német egyetemi professzor saját költségén adott ki saját hallgatói számára, illetve amely az addig mellőzött kelet-európai történelem referálását is nyomatékosan zászlajára tűzte, valamint még az ázsiai, afrikai és amerikai országok legfrissebb híreiről is beszámolt.²²¹ Az aktuális és igen életközeli híradásokat a kelet-európai térségről, de különösen szűkebb hazájáról, Magyarországról, Erdélyről, Havasalföldről és Moldváról kiterjedt, Erdélyben és Bécsben összpontosuló levelezőkörtől szerezte be.²²²

Az említett lappal párhuzamosan azonban folyamatosan jelentette meg a *Wahrhaftige Historische Nachricht* című hírlapot is, amelyben a szintén levelezési kapcsolatai és nyomtatott munkák alapján kirajzolódó, a toruni jezsuita kollégium elleni tüntetéssel demonstráló lengyel köznép által előidézett, korabeli eseményfolyamot tárgyalta.²²³ Mindezek mellett Schmeizel 1726-tól vélhetőleg újabb sajtótermék, egy tudós folyóirat szerkesztésének munkálataiba is belefolyt közreműködőként: a *Monatliche Nachrichten*

²¹⁸ KÓKAY 1979, 27–28.

²¹⁹ Mára azonban csak két nagy része és 24 száma maradt meg: *Einleitung Zur Neuesten Historie der Welt, Darinnen die merckwürdigste von Ostern 1723. vorgefallene Begebenheiten, in gehöriger Connexion vorgetragen und erläutert werden. Der I. Theil. Nebst gehörigem Register über die XII. ersten Stücke. Jena, gedruckt und zu finden bey Johann Volckmar Marggrafen* és *Einleitung Zur Neuesten Historie der Welt, Darinnen die merckwürdigste von Ostern 1723. vorgefallene Begebenheiten, in gehöriger Connexion vorgetragen und erläutert werden. Der II. Theil. Nebst gehörigem Register vom 13. biß 24. Stück. Jena, gedruckt und zu finden bey Joh. Volckmar Marggrafen, 1725.*

²²⁰ A hatalmasra duzzadt botrány emlékét őrzik a weimari állami levéltárban megmaradt levelek, amelyek bepillantást engednek a korabeli újság által kiváltott politikai, diplomáciai felháborodás eseménymenetébe és mechanizmusába (vö. ThHStA Weimar, Kunst und Wissenschaft – Hofwesen, A 7736, Fol. 1–27). – Minden bizonnyal ez a skandalum lehetett a fő oka annak, hogy Schmeizel 1725-től újabb sajtóorgánumot indított útjára, amelyben kimondottan csak a lengyel események friss tolmácsolását tűzte ki célul. (A hírlap adatait lásd a *Martin Schmeizel nyomtatásában megjelent saját munkái* című részben.)

²²¹ FEYL 1956–1957, 40; STEINMETZ 1958 I, 190 és FEYL 1960, 249–250, 268–269. – A német szakirodalom természetesen nem tudhat arról, hogy Magyarországon a kortárs Bél Mátyás sokkal kedvezőtlenebb körülmények között indította meg saját lapját Pozsonyban, ezt Schmeizelhez hasonlóan maga írta és szerkesztette, s ő ugyancsak felvette az újságolvasást a helyi evangélikus líceum tananyagába – ami Comenius óta nem újdonság. (A lényeges kiegészítésért Viskolcz Noéminek tartozom köszönettel.)

²²² A Schmeizelhez érkező és az általa írt levelek általában még feldolgozatlanul heverhetnek különféle levéltárakban. Ezekből csupán néhány, a brassói városi lelkésztől, Valentin Igeltől (1683–1751) származó levél másolatára sikerült eddig rábukkannom a Fekete-templom levéltárában (jelzetük: IV F 219, pag. 18–27).

²²³ Az 1725 és 1726 között 24 számban megjelenő hírlap 1725-ös összefoglaló címlapján az alábbi címléírás olvasható: *Historische Nachricht von dem am 16. u. 17. Jul. 1724. zu Thorn in Preussen paßirten Tumult des gemeinen Volcks, wider das Jesuiter Collegium, Und der hierauff am 7 Dec. Erfolgten scharffen Execution einiger zum Todt verurtheilten Personen, aus sichern geschriebenen und gedruckten Nachrichten, und auf expresses Verlangen gesamlet u. dem Publico mitgetheilet. [...] Der I. Theil samt gehörigem Register über die XIII. erste Stücke. Jena, gedruckt und zu finden bey Joh. Volckmar Marggrafen.*

*Von Gelehrten Leuten und Schriften*ébe.²²⁴ Ebben a jénai egyetemen oktató tudós kollégák tudományos tevékenységét, írásait és az egyetemen történt régebbi, illetve egészen friss eseményeket mutatták be értő tolmácsolásban négy éven keresztül.

Schmeizel jénai aktív publicisztikai tevékenysége Halléban némileg alábbhagyott, bár soha nem szűnt meg teljesen. A sótermeléséről elhíresült városban hírlap vagy folyóirat szerkesztésére már nem vállalkozott, csupán a *Wöchentliche Hallische Anzeigen* című, hétfőnként megjelenő hetilapban publikált 17, többnyire folytatásokban megjelenő, általában komoly tanulmánynak is beillő cikket 1733. október 19. és 1747. január 2. között. A legkülönfélébb témák – a középkori lovagi tornák történetétől kezdve a 18. századi németországi idegen népelemek etnogenezisének, valamint *Martin Opitz* (1597–1639) munkásságának méltatásán át egészen a birodalmi címer és Halle város inszigniainak bemutatásáig és értelmezéséig, illetve az egyetemi oktatásban megfigyelhető tendenciákig vagy nyelvészeti kérdésekig és a politikai újságokról kialakult nézeteiig – jól érzékeltetik Schmeizel érdeklődésének széles spektrumát.

Élete vége felé közeledve egy háromrészes cikksorozatban foglalta össze gyakorlati tapasztalatait a politikai újságírásról. Nagy ívű áttekintésében a politikai újságok eredetéről, jellemzőiről, hasznáról és szavahihetőségéről rajzolt egységes gondolatrendszerbe foglalt képet.²²⁵ A cikkből megtudhatjuk, hogy Schmeizel volt az első (immáron hanyadszor?), aki sok éves gyűjtőmunka után az ókori „újságok” szerves folytatóiként semmiképpen sem tekinthető, kora újkori nyomtatott újságok történetét röviden összefoglalta, és egységbe rendezte.²²⁶ Eredetüket a 16. század eleji velencei *gazetta* rendszerében²²⁷ találta meg, majd a kialakulás- és postatörténeti bevezetőt követően rátért a későbbiekben kialakult számtalan válfaj ismertetésére. Az újságok értékközvetítő szerepét hangsúlyozva kijelentette, hogy az újságíró (*Gazettier, Zeitungsschreiber*) mindig csak a legfontosabb dolgok megragadására koncentráljon, soha ne mondjon véleményt a leírtakról, és a tudományokban való elmélyült felkészülés után, rátermettsége révén

²²⁴ *Monatliche Nachrichten Von Gelehrten Leuten und Schriften. Dem gegenwärtigen Zustand der Universität Jena. Jena, 1726–1729.* – A havilap 1728-ban nem jelent meg, de az 1729-es egyesített januári és februári szám előszavában azt ígérték, hogy pótolják az előző év fontos tudnivalóiról szóló beszámolót (vö. az ekkor már módosított alcímű *Monatliche Nachrichten von Gelehrten Leuten und Schriften, Besonders Dem alten und neuen Zustande der Universität Jena. Ianvarius und Febrvarius. 1729, [3–4]*).

²²⁵ A cikkek a *Wöchentliche Hallische Anzeigen* alábbi számaiban jelentek meg: WHA Nr. 51., 1746. december 19., 809–821. hasáb: *Gedanken von Politischen Zeitungen, nach derselben Ursprung, Beschaffenheit, Nutzen und Glaubwürdigkeit*, ezt követően a WHA Nr. 52., 1746. december 26., 825–836. hasáb: *Fortsetzung von Politischen Zeitungen* és végül WHA Nr. 1., 1747. január 2., 1–13. hasáb: *Beschluß der Gedanken von dem Zeitungs-Wesen.*

²²⁶ Ő maga így számolt be egyetlen lábjegyzetben úttörő vállalkozásáról: „*Es wird aber freylich, eine kurtze Nachricht seyn; denn viele Umstände, aus so sehr vielen Orten, bin ich nicht im Stande, vorzulegen; Was ich selbst erfahren, und was ich hier und da, hierhergehöriges in vielen Jahren gefunden, durch Briefwechsel dann und wann erhalten, da lege ich hiermit vor; Niemand hat mir, in dieser Materie, und auf diese Art und Weise vorgearbeitet; Also kan auch niemand der bescheiden ist, ein mehrers von mir fordern, sondern hiemit vorlieb nehmen.*” (Vö. WHA Nr. LI, 1746. december 19., 819. hasáb, 21. jegyzet.) A hírlaptörténeti összefoglalás hiányának okát az alábbiakban látja: „*[...] es uns zur Zeit, an einer Historie vom Zeitungs-Wesen, noch fehle; Die Ursachen sind mancherley; Unter denen auch diese befunden wird; daß derjenige, welcher solches zu prästiren vermeinte, an solche dazu nöthige Mittel und Bemühung gedencken müste, welche beschwerlich, weitläufig auch kostbar zu nennen; als nemlich, fleissige Correspondentz und Nachfrage, an so vielen Orten, mit beygefügetem höflichen Bitten, um zu erfahren, was er in Büchern gewiß nicht finden dürfte; Und käme, nach aller gehabten Mühe, noch darauf an, ob und was er hieher gehöriges, von denen herren Postmeisters erhalten möchte; Ich habe es ehemals versucht, und rede aus Erfahrung.*” (Vö. WHA Nr. LII., 1746. december 26., 831. hasáb, 31. jegyzet.)

²²⁷ A hazaérkező velencei kereskedők beszámolóiból a városházán írásban összefoglalókat készítettek. Az újdonságokhoz egy *gazetta*, azaz két, illetve három pfennig befizetése ellenében bárki hozzájuthatott. Az újság neve tehát egy idő után metonimikus névátvitellel az ár megnevezéséből alakult ki (vö. WHA Nr. LI, 1746. december 19., 815. hasáb).

legyen képes megkülönböztetni az igazat a hamistól.²²⁸ Az újságcikkek nyelvezetével kapcsolatban Schmeizel ma is elvárható elveket fogalmazott meg: ne bukkanjanak fel anakronisztikus kifejezések a cikkben, a szöveg legyen érthető, folyékonyan olvasható, ne keveredjenek bele idegen szavak, ha nem feltétlenül szükségesek a megértéshez, és mindenkor ügyelni kell a kifogástalan helyesírás mellett a helyes stilisztikai megfogalmazásra is.²²⁹ Amennyiben minden feltétel teljesül, választ lehet adni arra a kérdésre, hogy *„welche Zeitung wol die beste? [...] Nur aber, da es hiebey auf den Unterscheid der Sprachen ankommet, auch wie weit ein Leser derselben kundig oder nicht; so dann auf den Inhalt derselben, so weit ihm dieses oder jenes Landes Zustand und Begebenheiten zu erfahren, hauptsächlich gelegen ist, so folget von selbst, daß, nach diesen Gründen, einem, respective, diejenigen die besten seyn müssen, in welchen er die meiste Nachrichten von seinem Vaterland und dessen Nachbarn zu finden hat; Welche aber, zu diesem Zweck, ihm am nützlichsten, dabey muß er vor sich selbst, die gehörige Wahl unter so vielen, zu treffen wissen.“*²³⁰ Végül Schmeizel hangsúlyozta, hogy az újságokban szereplő híreknek hasznosnak, megbízhatónak, szavahihetőnek, hitelt érdemlőnek kell lenniük.²³¹ Áttekintésében tehát a modern politikai újságírás minden kelléke szerepelt már, így előfutár szerepe ebben a diszciplínában is megkérdőjelezhetetlen.²³²

A statisztikus

A statisztika tudományának története ismét egy olyan területe a kultúrtörténetnek, amely elválaszthatatlanul összekapcsolódik Martin Schmeizel szerzteágazó tanári-polihisztóri tevékenységével. Nagyon jellemző momentum ezzel kapcsolatban, hogy a magyar szakirodalom egészen a 20. század közepéig megmaradt annak a ténynek a hangoztatásánál, hogy Schmeizel érdeme pusztán a statisztika szó bevezetése a köztudatba, hiszen ő volt az, aki politikai tárgyú egyetemi előadásainak címében ezt a fogalmat először alkalmazta.²³³ Noha ez kétségtelenül igaz, ennél azért többről van szó, kizárólag emiatt nem szentelnék egy egész alfejezetet ennek a témának.

²²⁸ „[...] ein Gazettier soll nur referiren, und das raisoniren seinen Lesern überlassen [...] welches alles eine gründliche Gelehrtheit, Geschicklichkeit und Ueberlegung des Schreibers wird zu beurtheilen wissen; Dieses aber bestehet darinnen, wenn er in der Geographie, Genealogie, neuesten Historie und politischen Wissenschaften kein Anfänger ist, wenn er die Welt gesehen, und Erfahrung, auch eine gnugsame Dosis vom Indicio besitzt, das Wahre vom Falschen, oder doch wahrscheinlichen, zu unterscheiden und zu beurtheilen u. s. w.“ (Vö. WHA Nr. LII., 1746. december 26., 834. hasáb, 36. jegyzet.)

²²⁹ „Es geschehe diese Bemühung, in welcher Sprache sie wolle, so muß die Schreibart dem historischen Argument conform, mithin deutlich, fließend, und ohne Mischung fremder Worte seyn, es seyen denn solche, welche durch den Gebrauch das Bürgerrecht erhalten, oder sonst nicht zu vermeiden sind; Die Verbindung derer Artickel sollen also eingerichtet werden, damit die Nachrichten eines Landes, nach aller Möglichkeit beysammen stehen mögen, denen zum Behuf, welche bey Lesung derer Avisen; die Landcharten zur Hand nehmen; Er muß auf die Nahmen der Orte und deroselben Rechtschreibung genau Achtung geben; damit man nicht Oedenburg in Schottland, Und edenburg in Ungarn suchen müsse; In denen Redens-Arten sein eigentlich verfahren, und nicht etwa die Schiffe in der See, sondern die Soldaten auf dem Lande marschiren lassen [...] Es könnte noch ein mehreres, zu einer Abschilderung von einem geschickten Zeitungs-Schreiber gemeldet werden; Nur das ist meiner itzigen Absicht nicht gemäß; was geschrieben worden, ist das vornehmste.“ (Vö. WHA Nr. LII., 1746. december 26., 834–835. hasáb, 37. jegyzet.)

²³⁰ Vö. WHA Nr. LII., 1746. december 26., 835–836. hasáb.

²³¹ Ehhez lásd részletesebben a cikk harmadik, érvekkel alátámasztott részét: WHA Nr. I., 1747. január 2., 1–13. hasáb.

²³² Schmeizelnek a sajtótörténetben játszott szerepére lásd még *Ein Vorläufer des modernen politischen Journalismus im 18. Jahrhundert. Martin Schmeizel und die Publizistik* című írásomat (a pontos bibliográfiai adatokat lásd a szakirodalmi feldolgozásokat tartalmazó jegyzékben).

²³³ Vö. LÁNG [1913], 35. – Schmeizel statisztikai munkásságának rehabilitálása a magyar szakirodalomban Kőrösy József nyomán Horváth Tibor és Mészáros István nevéhez fűződik.

A statisztika kialakulásának és egyetemi oktatásának első szakasza a 17. század 10-es éveitől veszi kezdetét, mely jól nyomon követhető a magyarországi peregrinusok disputációinak segítségével. A *Francis Bacon* (1561–1626) racionalizmusa és *René Descartes* (1569–1650) empirizmusa által ösztönzött újkori bölcsélet eleinte még az arisztotelészi tanokra épülő skolasztika jegyében bontakozott ki az 1600-as évek elején, és mintegy száz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a század végére létrejöhessen az az államismereti elmélet (*Staatskunde*), amely – kisebb-nagyobb megkötésekkel ugyan, de – már alkalmasnak tűnt arra, hogy egyéb tudományágakkal (főleg a politikával és a gazdaságföldrajzzal) karöltve egy-egy országról megbízhatóbb, plasztikusabb képet nyújtson, mint a korábbi országleíró munkák.²³⁴ Ennek a kezdeti időszaknak a tudománytörténetében olyan nevek sorjáznak, mint a strasbourg *Matthias Bernegger* (1582–1640), a köingsbergi *Sigismund Pichler* (1603–1668), *Daniel Berckringer* (?–1667), a jénai *Johann Christoph Hundeshagen* (1635–1681). A kronológiai sor legnevesebb alakja az a *Hermann Conring* (1606–1681), akinek a helmstedti egyetemen 1660-tól tartott államismereti előadásai a legnagyobb hatást váltották ki a korszakban, és aki az államisme legszisztematikusabb rendszerezőjének számított a 17. században. Az ő nevéhez kötötte a korábbi szakirodalom a „*notitia rerumpublicarum*”, azaz a mai statisztika ősi megteremtését.²³⁵ Ez az elmélet mára ugyan megdőlt, ennek ellenére Conring érdemei az új diszciplína bevezetésében és meggyökereztetésében nem vonhatók kétségbe. Az ő szellemiségét vitték aztán tovább tanítványai, mint például a genfi *Philipp Andreas Oldenburger* (1637–1678)²³⁶, a jénai *Johann Andreas Bose*, a Frankfurt an der Oderben oktató *Johann Christoph Beckmann* (1641–1717), a helmstedti *Heinrich Meibom* (1655–1700), a göttingeni *Johann Jakob Schmauss* (1690–1757), a jénai *Christian Gottlieb Buder* (1693–1763), az utrechti *Everhard Otto* (1685–1756) és kollégái közül a két jénai professzor: *Caspar Sagittarius* (1643–1694), illetve *Georg Schubart* (1650–1701), a hallei *Nicolaus Hieronymus Gundling*, a wittenbergi *Dietrich Hermann Kemmerich* (1677–1745) vagy az előbb Altdorfban, majd Göttingenben tanító *Johann David Köhler* (1684–1755) – és a sort még hosszasan lehetne folytatni. A nevek áradata is arra utal, hogy Conring központi, kisugárzó szerepe a statisztika történetének első periódusában kétségbevonhatatlan.

Ami azonban Schmeizelt illeti, vele kapcsolatban is tanúi vagyunk egyfajta fordulópontnak, szemléletváltásnak az államismeret oktatásának és módszertanának történetében. A korábbi szakirodalom igen hamar cáfolta azt a nézetet, mely szerint *Gottfried Achenwall* (1719–1775) lett volna az a személy, aki megteremtette és ilyen értelemben használni is kezdte a statisztika szót, illetve aki elsőként tanította is az új szemléletű felfogást.²³⁷ Mára teljes bizonyossággal állítható, hogy az új terminológia és az oktatás elsőbbsége Schmeizel elvitathatatlan érdeme.²³⁸ Az egyetemi oktatásban Conring óta

²³⁴ Mészáros 1960, 56.

²³⁵ Vö. többek között Fallati 1843, 147; Wappäus 1861, 548 és John 1884, 52. – Conring ismerte fel viszont elsőként annak szükségességét, hogy a vesztfáliai béke (1648) után kialakult új európai államjogi helyzetet tudományos vizsgálat tárgyává kell tenni, különben a változások okozta szituáció természete még a tanult rétegek számára is homályban marad, és ez hosszú távon beláthatatlan problémák forrásául szolgálhat. Conring az újfajta földrajzi-történeti-politikai módszert elsősorban azonban a leendő politikusok és az államigazgatásban tevékenykedő hivatalnokok alapképző tárgyának szánta, nem pedig általános stúdiumnak.

²³⁶ Az ő neve azért nagyon fontos a sor elején, mivel neki köszönhető, hogy Conring professzor szóban elhangzott és soha le nem írt előadásai nyomtatásban is megjelentek. Oldenburger ugyanis saját előadásjegyzetei alapján rekonstruálta később (még Conring életében) mesterének gondolatrendszerét – igaz, saját neve alatt (vö. Wappäus 1861, 548, 555–557).

²³⁷ Ez már csak azért is nehéz lett volna, mivel 1737-ben Achenwall még egyetemi hallgatóként vett részt a már akkor régen statisztika néven futó, állítólag nagy feltűnést keltő és sokak által szívesen látogatott Schmeizel-féle kurzuson (vö. Mészáros 1960, 61–63, ahol Körösy József kiadatlan kéziratot tanulmányát idézi és Haustejn 2001, 209). Wappäus (1861, 548–549) és nyomán John (1884, 8, 73) még 1740–41-re teszi Schmeizel és Achenwall találkozását.

²³⁸ Vö. Wappäus 1861, 547; Roscher 1874, 466, 1. j.; John 1884, 7; Földes 1904, 24; Lippert 1911, 308; Láng [1913], 35; Buday 1922, 192; Mészáros 1958, 96; Timm 1965, 363; Horváth 1970, 91.

meghonosodott államismereti kurzust úttörő módon jénai éveit alatt Schmeizel kezdte el „*Collegium politico-statisticum*”-nak nevezni és így tanítani,²³⁹ ami egyben már komoly elhatárolódást is jelentett a történeti, földrajzi és a filozófiai jellegű államtudományi diszciplínáktól, amelyekről való elkülönülése kezdetben még nem kristályosodott ki egyértelműen.²⁴⁰ Schmeizel tevékenységével azonban ez a különválás megkérdőjelezhetetlenné vált, ezért szokás őt a statisztikatörténet második nagy szakaszának úttörőjeként emlegetni.²⁴¹ Személyében persze a folyamatnak csak az elindítóját tisztelhetjük, annak kiteljesítése Achenwallra várt, majd befejezése *August Ludwig Schlözerre* (1735–1831) maradt.

Schmeizel irodalmi munkásságában gyakorlati államleírással nem, csupán az elméleti keretek megteremtésével foglalkozott. *Einleitung zur Staats-Wissenschaft* című munkájában²⁴² – híven a Halléból kiinduló újfajta nevelési irányzat, a pedagógiai realizmus²⁴³ követelményeihez – szakít az egész európai felsőoktatásban honos, skolasztikus conringi hagyománnyal, és az államok megismeréséhez szükséges 6 vagy 10 alapvető ismérvet mindössze három csoportra zsugorítja össze. Azt vallja, hogy az egyes államok bemutatásához, jellemzéséhez szükséges paradigmák az alábbi módon oszlanak

²³⁹ A jénai egyetem levéltárában fennmaradt „*Lectinos-Katalog*”-ok tanúsága szerint Schmeizel a filozófiai fakultáson 1721-ben már hirdetett meg „*Notitia statuum Europae*” című kurzust, amelyen minden valószínűség szerint statisztikai kérdésekről is ejtett szót (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 55, Fol. 166r). Először az 1722/1723-as tanév második szemeszterében találkozunk már nevén nevezett statisztikai előadásával, amelyet „*Statistico-politicum in Europae status*” címen hirdetett meg (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 60, Fol. 420r). Az 1723/1724-es tanév első félévében a kurzus címe „*Collegium Politico-statisticum*”-ra rövidül (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 62, Fol. 161r), míg a következő szemeszterben így hangzik: „*das Staats-Collegium über alle Europäische Reiche und Staaten*” (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 63, Fol. 119r). Az ismétlések elkerülése érdekében a sort nem folytatom tovább. Egy biztos, jénai tanársága idején Schmeizel az 1724/1725-ös és az 1728/1729-es tanév első, valamint az 1730/1731-es tanév második szemesztereit kivéve – ilyen vagy olyan néven – minden félévben hirdetett statisztikai kurzust (vö. Universitätsarchiv Jena, Bestand M 64, Fol. 124r; Bestand M 66, Fol. 233r; Bestand M 68, Fol. 147r, 148r; Bestand M 69, Fol. 101r, 106r; Bestand M 70, Fol. 104r; Bestand M 71, Fol. 83r; Bestand M 73, Fol. 197r, 199r, 200r, 202r, 203r; Bestand M 74, Fol. 143r, 149r, 154r, 166r; Bestand M 75, Fol. 37r). Hallében statisztikai tárgyú előadásait a kezdetektől, azaz 1732-től haláláig (1747-ig) tovább folytatta (vö. a korábban említett, nyomtatott tanrendeket). – Nem mehetünk el szó nélkül a mellett a tény mellett, amelyre a statisztikai kurzusok címének váltakozó formája utal. Az új terminológia valószínűleg nem lehetett túlságosan népszerű, ha Schmeizel maga is többször visszatért a „*notitia statuum Europae*” elnevezéshez.

²⁴⁰ Mindenesetre Schmeizel már *Versuch zu einer Historie der Gelehrtheit* című munkájában kijelentette, „*daß die Politica, Staats-Klugheit, und Notitia Statuum, Staatshistorie, zwey besondere Disciplinen seyen*”, és a biztonság kedvéért később még hangsúlyozza, hogy a „*Staatshistoria*” és a „*Notitia statuum*” ugyanannak a dolognak a két megnevezése (vö. SCHMEIZEL 1728, 245, 253). A kérdéskört részletesebben tárgyalja SEIFERT 1980, különösen 218 és 226.

²⁴¹ LIPPERT 1911, 308.

²⁴² Teljes címe: SCHMEIZEL, Martin: *Einleitung Zur Staats-Wissenschaft überhaupt Und dann zur Kenntniß Derer Europäischen Staaten insonderheit, Zum Gebrauch eines Collegii entworfen*. Halle, Zu finden in der Rengerischen Buchhandl., 1732. – Ebben a munkájában Schmeizel több alkalommal használja önálló főnévként és nem csak melléknévi alakban a statisztika (*Statistik*) szót (vö. HORVÁTH 1970, 91). Ennek köszönhetően pedig a terminus technicus megteremtőjének kell tekintenünk (vö. BECK 1980, 269; RASSEM 1980, 28 és RASSEM – STAGL 1994, 6, ahol a statisztika kifejezés 16–17. századi pejoratív (statisztika a. m. machiavellizmus) jelentésrétegének elhalásáról szerzünk tudomást a 18. század első negyedében, így tehát Schmeizel azt már szabadon, terheltségtől mentesen használhatja a „politika” fogalmának ellentétpárjaként).

²⁴³ A pedagógiai realizmus egy vallási irányzattól, a pietizusból eredeztethető, új típusú nevelési irányzat, amely a teológiának és az ókori vagy szent nyelvi és irodalmi stúdiumoknak az európai oktatás addigi története során végig megfigyelhető primátusát megtörte, és a hangsúlyt a korábban háttérbe szorított reáltárgyak oktatására helyezte. Ezzel pedig végérvényesen csapást mért az ezer évnél is tovább uralkodó arisztotelianus-skolasztikus tudományosságra, és a felvilágosodás előfutára lett.

meg: 1. az államforma és az uralkodók,²⁴⁴ 2. az államügyek (törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, pénz-, had- és külügyek) és 3. az állam természeti és társadalmi viszonyainak ismerete (= statisztika).²⁴⁵ Ez az utolsó ismérvcsoport új igazán a schmeizeli felfogásban elődeihez képest, hiszen ide csakis az aktuális országra jellemző, azaz egymástól jelentősen eltérő jellemvonások tartozhatnak. A sémákban gondolkodó arisztotelési tanoktól tehát abszolút módon elhatárolta magát.

Talán nem felesleges itt idéznem Kőrösy József szavait, aki viszonylag megkésett (kb. 200 év!) méltatásában arról ír, mi lehetett az oka annak, hogy Schmeizelnek a statisztika tudományának területén szerzett elévülhetetlen érdemeiről a kortársak és az utókor egyaránt megfeledkezett: „Végül még föl kellene említeni, miképp történetelt, hogy Schmeizel érdeme oly soká homályban maradt? Ennek magyarázatát két körülményben vélem találhatni. Schmeizel maga ti. előadásait nem nyomtatta ki, hanem azok csakis leiratokban szoktak szűk körben forogni. Tudjuk, hogy ennek következtében olyan visszaélések is történhetek, hogy az ő előadásait mások adták ki a saját nevük alatt. (E sors érte különben Conringot is.) Hogy a politikát tudomány gyanánt művelte és tanszékéből elő is adta, csakis előadásainak kivételesen kinyomtatott vázlatából lehetett felismernem. Ezen munka híjában a Nemzeti Múzeum tulajdonában levő számos – leginkább történeti és jogi tartalmú – kéziratok egyikéből sem lehetett volna hazánkfia ezen említésre méltó prioritását megállapítani. Ezenkívül pedig nem lehet Achenwallt sem egészen kimenteni azon szemrehányás alól, hogy mestere érdemeit kellő világításba épen nem helyezé, sőt később – midőn nagy tevékenysége és kiváló munkássága folytán már valóságos iskolát alapított [...] Schmeizel nevét következetesen elhallgatá, sőt olyan helyekről is, hol előbb felemlítette vala, kiirtá [...]”²⁴⁶

Nem szabad azonban elhallgatni azt a tényt sem, hogy Schmeizel – hiába az új iránymutatás – még nem az igazi leíró, számokban kifejezett statisztikai irányvonalat képviselte, ennek ténylegesen Achenwall és még inkább Schlözer lesz majd a megvalósítója. Viszont a két irányzat között Schmeizel munkássága játszotta a nagyon fontos összekötő kapocs szerepét. Ezen túlmenően Schmeizel általános és statisztikai munkássága abból a szempontból is fontos a magyar művelődéstörténet szempontjából, mert műveiben sokszor hoz magyar történeti példákat vagy bármilyen vonatkozásokat, amelyekben kortársaihoz képest igen elfogulatlanul, a semleges kívülálló ítéletalkotásával foglal állást. Ez a momentum viszont megint csak feltűnő modernségéről árulkodik.²⁴⁷

²⁴⁴ A korábbi felosztásokban ez a csoport pusztán alárendelt szerepet töltött be. Schmeizel viszont hangsúlyozottan is kiemeli a „*Fürstengeschichte*”-t, ahogyan ő maga nevezi. Számára egy állam története ugyanis nem más, mint kizárólag uralkodói cselekvésmódjának eredménye. Mint írja: „*die Regenten machen den vornehmsten Teil in allen Staaten aus; ihre Conduite verursacht gemeinlich, gute und schlimme Zeiten und Conjunctionen in den Reichen*” (vö. SCHMEIZEL 1728 (27), 788–789, 14. j.). Ebből a beállítódásból pedig már könnyen magyarázható, miért vonzódott annyira Schmeizel a genealógiához és a címertanhoz, amelyek – ilyen megközelítésből – számára a statisztika tudományának önálló részdiszciplínáinak, ha úgy tetszik: segédtudományainak számítottak.

²⁴⁵ A 17 állam bemutatásának mindegyikét az egyes államokról szóló átfogó és speciális irodalmak megadásával zárja, melyek – mint írja – „*zu weiterem Behuf nachzulesen sind*” (SCHMEIZEL 1732 (37), 28).

²⁴⁶ Lásd Kőrösy József kéziratát, melynek lelőhelye: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. Kézirattár. V. B. 157, 1–20. I. Az idézett szöveg a 19–20. oldalon olvasható.

²⁴⁷ A méltatáshoz lásd még HORVÁTH 1970, 92–93. – Érdekes adalék Schmeizel statisztikai tevékenységének történetéhez, hogy 1727-ben elvégezte (a 178 éves jénai egyetem történetében először!) az egykor ott tanuló diákok kumulált összeszámlálását. 1548-tól, az alapítástól kezdve végigellenőrizte, mennyi hallgató neve található meg a *Depositionsbuch*-ban és a letisztázott matrikulában, illetve mennyi volt az ingyen tanulók száma. A szemeszterenkénti összesítést a prorektorok végezték, akiknek a folyamatos számozást is mindig tovább kellett volna vinniük, mégsem tették. Ezt – a korabeli bejegyzési módszerek ismeretében pontosan szinte kivitelezhetetlennek tűnő feladatot – Schmeizel professzorként mégis elvégezte. A mai technikával sokkal könnyebben megvalósítható kumulációt – ahogyan azt maga írja az egyes számozott kötetek végén – „*diligenter et accuravit*” művelte, és tényleg: az 50 ezernél is több, saját kezű bejegyzés összeszámlolásában pusztán kettőt tévedett (vö. MENTZ – JAUERNIG 1944, XXVI–XXVII és JAUERNIG – STEIGER 1977, LXXVIII–LXXIX). Precíz és kitartó ember volt!

A numizmatikus

A régi, illetve az újabb pénzermék iránti érdeklődés már nem számított új keletű dolognak a 18. század első felében, viszont a felvilágosodás egészen új elemmel bővítette a numizmatika tudományát: gyakorlatorientált disziplínává tette abból a szempontból, hogy bevonta a történelemoktatásba. Ez a mérföldkőnek számító változás éppen a hallei egyetem falai közül és éppen Martin Schmeizel ottani tanársága idején indult hódító útjára, így tehát ő maga is szemtanúja, sőt talán némiképpen még alakítója is volt ennek a szemléltetési reformnak a pedagógia történetében. A mozgalom elindítása és egyben a hallei numizmatika csúcspontja Schmeizel barátja és kollégája, a szintén több tudományterületen otthonosan mozgó, keleti nyelvész, orvos, ókori kutató és szónoklattanár, az ezüst sóinak fényérzékenységet is kimutató, ezzel pedig a fotográfia elméletét és első gyakorlati lépéseit megalkotó *Johann Heinrich Schulze* (1687–1744) nevéhez fűződik.

Schulze figyelmét a régi pénzermékre, így áttételesen a tudományos numizmatika későbbi megalapozására egy szerencsés véletlen terelte: egy erdélyi diákja, a brassói *Samuel von Drauth* (?–1739) 1734-ben egy Krisztus előtti 2. században használatos antik görög, az Égei-tenger északi részén található Thaszosz szigetéről származó pénzermével lepte meg.²⁴⁸ Az ezüst tetradrachma elülső oldalán egy borostyánkoszorúval és szalaggal díszített, fiatal Dionüszosz-fej volt látható, míg a hátoldalon a kezében két tippikus attribútumát: buzogányt és orosláncbört tartó, ruhátlan Héraklészt ábrázolták. Schulze azonnal felismerte, hogy az érmét kiválóan tudná alkalmazni demonstrációs célokra az ókori görög történelemről és kultúráról tartott előadásain, hiszen a görög és latin auktorok írásait sokkal szemléletesebben tudná magyarázni hallgatóságának, ha közben korabeli érméket is bemutatna nekik.²⁴⁹ Ettől a pillanattól kezdve a régi érmék lelkes gyűjtőjévé vált, és életének hátralévő tíz éve alatt 2747 darab (140 db görög, 337 db római köztársaság kori, 2010 db római császárkori, valamint 260 db egyéb, főleg kelta és keleti) pénzermét szerzett meg saját gyűjteménye számára.²⁵⁰ Mindenképpen megjegyzésre érdemesnek tartom ezzel kapcsolatban, hogy a gyűjtemény nagy részét a Schmeizel körül tömörülő és a Kárpát-medence különböző részeiről Halléba látogató magyar peregrinusok adományaiból állította össze a műgyűjtő professzor.²⁵¹ Schulze halála után az örökösök az erdélyi, nagyszombati származású Schmeizel-tanítványt, az 1742 és 1751 között a Saale partján fekvő városban tanuló és tevékenykedő *Michael Gottlieb Agnethler* (1719–1752)²⁵² kérték fel az érme gyűjtemény rendezésére, amit ő nagy odaadással és szakértelemmel meg is tett. 1746-ban ugyanis szerkesztésében megjelent Schulze numizmatikai gyűjteményének latin nyelvű katalógusa²⁵³, 1750 és 1752 között

²⁴⁸ Vö. AGNETHLER 1746, 14–17 és nyomán KAISER – VÖLKER 1981, 94, ill. KAISER 1986, 41.

²⁴⁹ Ennek a meggyőződésének, valamint az éremtan értelméről és hasznáról vallott nézeteinek ad kifejezést a *Wöchentliche Hallische Anzeigen* lapjain 1740. április 4-én megjelent cikkében, melyben megjegyzi, „*daß die alten Münzen hochschätzbar seyn, weil sie die alte Schrifften bekräftigen und erläutern, und hingegen wiederum von ihnen vortrefflich erläutert werden*”. – Lásd még KAISER – VÖLKER 1980, 61.

²⁵⁰ ZIMMERMANN 1994, 177–178.

²⁵¹ A jelenség magyarázatára, az egyenként azonosított nevekre és az általuk beszerzett érmékre lásd ZIMMERMANN 1980, 56.

²⁵² Életére lásd TRAUSSCH I, 9–15. és ADB 1, 140. Hallei tanulmányaira és ottani tevékenységére lásd KAISER 1977, 73–87. – Agnethler néhány év múlva nagy szolgálatot tesz majd Schmeizel hagyatékának rendezésekor is, hiszen Schmeizel több kéziratának posztumusz megjelentetése, valamint a hungarica-könyvtár katalógusának megszerkesztése és 1751-es kiadása szintén az ő nevéhez fűződik. Erről részletesebben a kötet második részében esik majd szó.

²⁵³ *Nvmophylacivm Schvlzianvm digessit descripsit et perpetvis insigniorvm rei nvmariae scriptorvm commentariis illvstratvm edidit Michael Gottlieb Agnethler Transylvanus. Lipsiae et Halae, 1746.*

pedig ennek német nyelvű változata is.²⁵⁴ Az Agnethler-féle katalógusokban foglaltak és apja korábban elkészített, de nyomtatásban még meg nem jelent kéziratai alapján adta ki 1766-ban *Johann Ludwig Schulze* (1734–1790) a később hosszú ideig alaplíműnek számító érmetani szakkönyvét.²⁵⁵

Johann Heinrich Schulze nyomán a 18. században hallei tudósok sora kezdett el foglalkozni numizmatikával, és jó néhányuk jelentős publikációs tevékenységet is kifejtett ezen a területen. Különösebb megjegyzések nélkül álljon itt a legjelentősebb tudósok neve – Schulze és fia tevékenységének újbóli említése nélkül – fellépésük sorrendjében: *Johann Peter von Ludewig* (1668–1743) jogász és egyetemi kancellár, *Johann Friedrich Joachim* (1713–1767) történész, *Christian Adolph Klotz* (1738–1771) filológus és az árvaház gyógyszerexpedícióját is szervező, magyar származású *David Samuel von Madai* (1709–1780).

A viszonylag hosszúra nyúlt bevezetésre ebben a témában azért volt szükség, hogy lássuk, milyen környezetben érlelődött meg Martin Schmeizelben a numizmatika iránti lelkesedés. És itt ténylegesen egy hobbinak induló, később azonban érmegyűjtő szevedélybe átcsapó érdeklődési terület beéréséről van szó, hiszen Schmeizel már jóval Schulze előtt kapcsolatba került érdekes pénzérmékkel. Legyen itt elég csak arra a kalandos momentumra utalnom, amely még 30 éves korában esett meg vele. Amikor ugyanis, ahogyan azt az életrajzi részben már bemutattam, 1709-ben Skandináviát két újdonsült útitársával, a pártfogásába vett Barnekov fivérekkal egyetemben elhagyta, az ifjú nevelő – a királyi tilalom ellenére és életének kockáztatása árán – kicsempészett az országból egy ritkaságyszámba menő, 2 kg-nál is nehezebb, négyszögletű, XII. Károly király által veretett rézérmét.²⁵⁶ Ezt követően folyamatosan gyűjtötte a különféle érmeeket. A korábban felsorolt, numizmatikai tevékenységet is kifejtő hallei professzorok sorában Schmeizel a filozófus, történész és jogászprofesszor Ludewig után következett a sorban. Legfontosabb publikációjának ezen a területen a szerző halála utáni évben az Agnethler által Halléban kiadott és előszóval ellátott *Erläuterung Gold- und Silberner Münzen von Siebenbürgen*²⁵⁷ számít. Az egyetemen a történeti segédtudományokról tartott előadásai-ban már jóval Schulze előtt felhasználta az érmetan közvetítette információkat is, bár ő ezt elsősorban a heraldikával összefüggésben alkalmazta, és nem feltétlenül szemléltetésre használta (noha ezt a lehetőséget sem lehet kizárni teljesen) – vagy legalábbis nem az ókori történelem tanításában. A heraldika miatt számára sokkal inkább a középkori és a kora újkori érmék számítottak tanulmányozandónak.²⁵⁸ Kimondottan numizmatikai tárgyú kurzust először 1743-ban hirdetett meg,²⁵⁹ ám 1736-ban olyan óraírást olvashatjuk, amely már (két évvel Schulzénak a világ elsőjének tartott numizmatikai

²⁵⁴ *Beschreibung des Schulzischen Münzkabinet. Erster Theil. Entworfen und mit kurzen Anmerkungen begleitet von Michael Gottlieb Agnethler.* Halle, bey Johann Justinus Gebauer, 1750. – A második rész ugyanilyen címmel 1752-ben jelent meg.

²⁵⁵ SCHULZE, Johann Heinrich: *Anleitung zur älteren Münzwissenschaft, Worin die dazu gehörigen Schriften beurtheilet, und die Alterthümer aus Münzen erleutert werden. Zum Druck befördert von M. Johann Ludewig Schulze.* Halle, gedruckt und verlegt im Waisenhouse, 1766.

²⁵⁶ Vö. AGNETHLER 1751, 50 – ahol az érme méret- és súlyadatai, pontos leírása és feliratozása is megtalálható; továbbá SEIVERT 1785, 368–369; HIRSCHING 1808, 213 és TRAUSSCH III 186, 1. jegyzet. – A híresztelések szerint ez a furcsa érme később valószínűleg Agnethler saját gyűjteményében kötött ki, nem pedig a szebeni gimnázium könyvtárában, ahová eredetileg szánták. Igaz, maga Agnethler sem jutott vissza soha többé szülőföldjére, ahová minden bizonnyal személyesen vitte volna az értékes muzeális darabot.

²⁵⁷ Teljes címlírása: *Martin Schmeizels Erläuterung Gold- und Silberner Münzen von Siebenbürgen welche zugleich auch die merkwürdigste Begebenheiten des XVI, XVII, und XVIII, Jahrhunderts in selbigem Fürstenthum zu erkennen giebet. Herausgegeben und mit einer Vorrede begleitet von Michael Gottlieb Agnethler.* Halle im Magdeburgischen, zu finden in der Rengerischen Buchhandlung, 1748.

²⁵⁸ ZIMMERMANN 1980, 54.

²⁵⁹ A kurzus bevezetéseképpen egy tőle megszokott összefoglaló füzetkét készített tanítványainak, melyet az alábbi címen nyomtatásban is megjelentetett: Schmeizel, Martin: *Achte Anrede An Die Herrn Studenten zu Halle, Darinnen Er ein Collegivm über die Müntz-Wissenschaft eröffnet.* Halle, gedruckt bey Symphers Wittve, 1743.

tárgyú egyetemi előadása²⁶⁰ előtt!) tartalmazott éremtani ismereteket is: „*Solten auch einige sich finden, welche in der Geographie, Müntz-Wissenschaft, Wappen-Lehre, und der nöthigen Kunst zu conversiren, überhaupt, im gantzen Leben, dann insonderheit mit Standes-Personen, mit seines gleichen, als auch ins besonder, auf Universitäten und auf Reisen, seiner Anweisung gebrauchen wolten, denen verspricht er seine Dienste, mit aller Treue und Bereitwilligkeit*”.²⁶¹ Az 1737/38-as tanév második félévében Schmeizel ugyancsak hirdett bevezető órát numizmatikai ismeretekből.²⁶²

Schmeizel tehát több évtized alatt erdélyi tanítványainak hathatós közreműködésével²⁶³ értékes magángyűjteményt hozott létre különféle érmékből, melyekről egy katalógus is készült.²⁶⁴ Ennek köszönhetően fogalmat alkothatunk a Schmeizel-féle gyűjtemény nagyságáról: számszerűleg alig közepesnek mondható, viszont értékes álmomány tárul elénk a leírás alapján. A gyűjtemény 152 darab antik és 81 darab újabb kori érmét tartalmazott.²⁶⁵ Ezeket halála után az a nagy hírű hallei teológus, *Siegmund Jakob Baumgarten* (1706–1757) vásárolta meg, aki az első 17 kötet szerkesztője volt az 1746 és 1814 között megjelenő, 66 kötetes angol világtörténelem sorozat német nyelvű változatának.²⁶⁶ A sorozatot folyamatosan egészítették ki pótkötetekkel, amelyekben helyet kaptak a numizmatikai kutatások is, köztük a Schmeizel–Baumgarten egyesített gyűjtemény anyagából levont tanulságokat is tartalmazó tanulmányok, valamint az Agnethler áldozatos kiadói tevékenységének köszönhetően Schmeizel tollából – de mégis Agnethler neve alatt – posztumusz megjelent *Syracusaniische Könige und Tyrannen aus griechischen Münzen* című tanulmány²⁶⁷ is. Ennek apropóján pedig elmondhatjuk, hogy a kis schmeizeli gyűjtemény és gyűjtőjének éremtani gondolatai bekerültek a korabeli szakirodalmi vérkeringésbe is, ezáltal pedig örökre megmaradnak a tudományos szintű numizmatika dokumentált emlékei között.

²⁶⁰ BAHRFELDT 1926, 506–509. – Bahrfeldtnek abban minden bizonnyal igaza van, hogy a Schulze-féle 1738-as kurzus kimondottan csak numizmatikával foglalkozott, és hallgatói között nem kisebb személy is részt vett, mint a később híressé lett művészettörténész és régész *Johann Joachim Winckelmann* (1717–1768). Még ha azonban Schulzétől nem is vitatjuk el az elsőséget (bár ez ezek után igen kétséges), mindenképpen meg kell emlékeznünk Schmeizel úttörő kezdeményezéséről. Továbbá az is világos, hogy a hallei nagy triász (Schulze, Schmeizel, Ludewig) közel egy időben, azaz az 1730-as évek közepétől folyamatosan bevonta a numizmatikát mint diszciplinát a felsőoktatásba (vö. KAISER – VOLKER 1980, 45; KAISER 1988a, 6, 12 és KAISER 1988b, 150).

²⁶¹ *Wöchentliche Hallische Anzeigen*, 1736. évfolyam, Nr. 14, 214.

²⁶² „*Der Hof-Rath Martin Schmeizel hat das verflossene halbe Jahr, publice, das Staatsrecht des Römischen Reichs vorgetragen; das folgende wird er um 9 Uhr die Universal-Historie auf der Residentz lesen; privatim um 8 Uhr die Geographie, um 10 Seckendorffs Fürsten-Staat; um 11 das ius publicum wieder vornehmen; um 1 Uhr seine Discourse über die neueste Begebenheiten wieder anfangen, um 3 Uhr die Reichs-Historie, um 4 Uhr die Wappen-Lehre vorgetragen, auch zur Kenntniß derer Müntzen Anleitung geben.*” – vö. *Wöchentliche Hallische Anzeigen*, 1738. évfolyam, Nr. 14, 244.

²⁶³ A legtöbb érmét ő is, akárcsak Schulze, erdélyi diákoktól szerezte be, akik szívesen hoztak szülőföldjükről ott értéktelennek, pusztán beolvastásra szánt, ékszerek és használati tárgyak készítésére alkalmazott régi érméket, amelyekért a hallei professzorok szép összegeket fizettek – vö. ZIMMERMANN 1980, 56; KAISER 1988b, 153 és KAPRONCZAY 1988, 178. – A német szakirodalom állításait a magyarországi tudóslevelek nem igazolják feltétlenül. A Kárpát-medencei peregrinusok esetében komolyan kell számolnunk azzal az eshetőséggel is, hogy a hallgatók az érméket ajándékként (is) vitték egy-egy neves tanár számára. (A kiegészítésért Szelestei Nagy Lászlónak tartozom köszönettel.)

²⁶⁴ *Bibliotheca Schmeizeliana sive Index Librorum Viri illvstris Martini Schmeizelii quondam Avgvstissimi Borvssiae Regis consiliarii avlici et ivris pvblici ac historiarvm prof. pvbl. ordin. Solenni avctionis lege die XXVIII. mensis April. MCCXXXVIII. In B. possessoris aedibus horis consvetis distrahendorm. Accedit antiqvorum et recentiorvm qvorvndam nmismatvm descriptio.* Halae Magdeb. Ex officina Hendeliana.

²⁶⁵ Vö. *Bibliotheca Schmeizeliana* 1748, 132–144.

²⁶⁶ *Uebersetzung der Allgemeinen Welthistorie die in England durch eine Gesellschaft von Gelehrten ausgefertigt worden. Erster Theil. [...] Genau durchgesehen und mit häufigen Anmerkungen vermehrt von Siegmund Jacob Baumgarten.* Halle, bey Johann Justinus Gebauer, 1744.

²⁶⁷ Teljes címe: *Michael Gottlieb Agnethlers der Weltweisheit und Arzneigelahrheit Doctors Syracusanische Könige und Tyrannen aus griechischen Münzen zum sechsten Theil der allgemeinen Welthistorie.* In: BAUMGARTEN, Siegmund Jacob (szerk.): *Samlung von Erleuterungsschriften und Zusätzen zur algemeinen Welthistorie. [...] Dritter Theil. [...] Halle, bey Johann Justinus Gebauer, 1750. 293–398.*

A nyelvész

Mint a korszak korai történelemmel is foglalkozó történészei, olykor-olykor Schmeizel is véleményt nyilvánított nyelvi-nyelvtörténeti kérdésekben. Kutatásai fő árama természetesen nem ebben az irányban zajlott, de mégis vannak arra utaló bizonyítékok, hogy e mellett a téma mellett sem ment el szó nélkül.

Nyelvészeti fejtegetésbe először 1722-ben *De statv ecclesiae Lvtheranorvm in Transilvania* című értekezésében vágott bele, amikor a német irodalmi nyelv (*Hochdeutsch*) és az Erdélyben élő szászok által beszélt nyelv (*Plattdeutsch*) különbségét boncolgatta: „*Hic illud tantum addimus, et tanquam singulare quid adnotamus, neque hodie Saxones Transilvanos suam dialectum literis posse aut solere, exprimere, verum in exarandis libris et epistolis utuntur dialecto Saxonum Germaniae, (hochdeutsch), licet in communi sermone et legendis libris sacris, civilibus, dialecto sua (plattdeutsch) singula proferant. Dabimus aliqualem hujus Saxonum loquelae notitiam in 'Dissertatione de Origine Saxonum in Transilvania', ut fiat satis desiderio magni quondam Leibnizii quod legitur in Felleri Otio Hannoverano pag. 85 seq.*”²⁶⁸ Az erdélyi szászok nyelvét, így egyben származását is hosszú elemzés után és a korábbi szakirodalomra történő hivatkozásokkal megtámogatva a gótoktól, majd őket az organikus etnikumfejlődésben követő getáktól és végül a dákoktól eredeztette.²⁶⁹ Ma már jól tudjuk, sőt Schmeizel halála után néhány évvel már az akkori szakmai körök is tudták, hogy ez a megállapítás a hipotézisek világába vész csupán. A szászok minden dialektusa ugyanis nyugat-német-rajnai-luxemburgi területekre visszavezethető, közép-frank vonásokat hordoz, és kétség kívül állítható, hogy eredetük itt keresendő a 12. században.²⁷⁰ Mivel Schmeizel maga nem merészkedett mélyen a nyelvészet területére, csupán néha el-elkalandozgatott oda némely művének egyes lapjain, talán nem róhatjuk fel neki szemrehányásként, hogy erre a tényre nem jött rá saját magától. Korának nyelvészeti ismeretei alapján a legmegbízhatóbbnak tűnő származásméleletet vázolta fel. Nézete kialakulásában nagy hatással voltak rá erdélyi szász tudós elődei (*Matthias Miles*,²⁷¹ 1639–1686; *Lorenz Töppelt*,²⁷² 1641?–1670; *Johann Tröster*,²⁷³ 1640 k.–1670 és *Markus Fronius*,²⁷⁴ 1659–1713), akik közül ketten (Töppelt és Tröster) – neves utódjukhoz hasonlóan – Nyugat-Európában publikálták tudományos eredményeiket,

²⁶⁸ Vö. SCHMEIZEL 1722, 19.

²⁶⁹ SCHEINER 1971, 311. – A feltételezés a mai korból szemlélve legalábbis érdekes, hiszen éppen ellentmond a román tudományosság egy igen erőteljes vonulata által hosszú időn át a dáko-román kontinuitásról vallott elméletnek. Érdekes lenne tehát közelebbről megvizsgálni, hogy ez a Schmeizel által is hangoztatott nyelvemlélet sokkal inkább a szász-román jó viszonyról árulkodik, semmint annak ellenkezőjéről, ahogyan azt korábban gondoltuk. Ennek alátámasztására egyetlen példa a művészettörténetből: az erdélyi szász polgári hagyatéki inventáriumok átvizsgálásakor Monok Istvánnal és Ötvös Péterrel arra a meglepő tényre bukkantunk, hogy a szász polgári otthonokban sokkal többször találkoztunk román vajdákat, mint német császárokat ábrázoló fali képekkel. Márpedig ez szintén nem a kölcsönös utálat jele.

²⁷⁰ KLEIN 1963, 90–91.

²⁷¹ Biográfiáját és szakmai pályafutását már többen ismertették az utóbbi évtizedekben. Legfontosabb művének egyik kötetét újonnan, illetve a szerző életútját ismételtelen mutatom meg *Erdélyi szász história egy katolikus könyvtár polcain. Mathias Miles, „Siebenbürgischer Würgengel”-je az egri Főegyházmegegyi Könyvtár állományában* című írásomban (a tanulmány teljes bibliográfiái leírása a kötet irodalomjegyzékében olvasható), amely az eddigi vonatkozó életrajzi szakirodalom felsorolását is tartalmazza.

²⁷² Életére és munkásságára szakirodalmi ajánlással legfrissebben magyarul lásd a *Magyar művelődéstörténeti lexikon* általam szerzett „Töppelt, Lorenz” szócikkét (a pontos bibliográfiai adatokat a szakirodalmi feldolgozásokat bemutató jegyzék tartalmazza).

²⁷³ Életútjára és tudományos tevékenységére szakirodalmi ajánlással legfrissebben magyarul szintén lásd a *Magyar művelődéstörténeti lexikon* általam szerzett „Tröster, Johann” szócikkét (a pontos bibliográfiai adatokat a szakirodalmi feldolgozásokat bemutató jegyzék tartalmazza).

²⁷⁴ A neves brassói tudós újabb adalékokkal kiegészített életrajzáról, pályafutásáról, értékes könyvtáráról, annak a Brassói Evangélikus Gimnázium (Johannes Honterus Gimnázium) egykori könyvtáráról máig fennmaradt és megvizsgált kötetéről a közeljövőben áttekintő tanulmányt tervezek megjelentetni.

bár Schmeizeltől eltérően szakmai életútjukat nem hazájuktól távol, hanem Erdélyben teljesítették ki. Ez utóbbi kijelentés azonban már mind a négyükre vonatkozik.

Történeti tárgyú vagy ilyen témát is érintő, egyéb tartalmú munkáiban (pl. az egyetemi disputációk csökkenő számának okairól vagy az újságokról írt alapos összefoglalóiban)²⁷⁵ szinte minden alkalommal teret szentelt néhány nyelvészeti gondolat, főleg etimológia kifejtésének is. A sokszor csak nagyon rövid megjegyzésekből azonban kitűnik, hogy Schmeizel igen jártas volt az európai nyelvekben, valamint a nyelvtörténet és nyelvmetodológia kérdéseiben. Ennek igazolására álljon itt egy példa, amelyet a *Ver-such zu einer Historie der Gelehrtheit* című munkájából vettem. Ennek 5. fejezetének első részében nem kevesebb, mint húsz, egymástól igen elütő nyelv (köztük természetesen a magyar és az egyéb, Kárpát-medencében beszélt nyelvek) nyelvtani rendszerét mutatja be értő magyarázatok kíséretében.²⁷⁶

Élete végén újra nyelvészeti vizsgálódásokba kezdett, ám ekkor már a korszakban beszélt szlenget, a diáknyelvet vette górcső alá. Egy kétrészes cikksorozatában arról elmélkedett, vajon hol kereshető azoknak a különféle szólásoknak, szófordulatoknak az eredete, amelyeket az egyetemi diákság egymás között mindennapi kommunikációja során használt.²⁷⁷ A cikkek elképesztő jegyzet- és hivatkozásanyagának láttán akár el is csodálkozhatánk – ha nem a polihisztorizmus koráról és éppen nem Schmeizelről lenne szó –, hogy milyen tájékozott volt az öreg hallei professzor nyelvészeti problémák terén is. A cikksorozat első részében pusztán elméleti eszmefuttatásokkal, teoretikai alapvetéssel foglalkozik, és egy érdekes kijelentést tesz, amely szerint a nyelvtudomány is köszönhet valami újdonságot neki: mégpedig az ún. „akadémiai szólások” (*Academische Sprüchworte*) terminus technicus megalkotását és tartalommal való megtöltését.²⁷⁸ Ennek igazolására, illetve illusztrálására példák egész sorát vonultatja fel – természetesen gazdag szakirodalmi alátámasztással – az állítólag Jénában kialakult és onnan más német egyetemekre is áterjedt szólások közül válogatva.²⁷⁹

A fentebb elmondottakból ismét az a ténymegállapítás adódik önkéntelenül is, hogy Schmeizel bármibe fogott, a tudományoknak bármely területére is merészkedett, mindenkor átlátta azok rendszerét, és képes volt a tudományágakat egyéni, új szempontokkal, illetve kutatási eredményekkel is gazdagítani. És ez volt az a tulajdonsága, amely igazán naggyá tette őt már a 18. század első felében is: a nagy egész globális áttekin-tésének képessége, ugyanakkor a részletkérdések iránt tanúsított hallatlan precíz-sége, tudós alázata.

²⁷⁵ A hivatkozásokat lásd a jelen kötet *A publicista* és *A pedagógus* című alfejezeteinek megfelelő jegyzeteiben.

²⁷⁶ Vö. SCHMEIZEL 1728 (27), 264–385.

²⁷⁷ SCHMEIZEL, Martin: *Nachricht und Erläuterung etlicher ihrem Ursprung nach Academischer Sprüchwörter, als Er ist ein Maulaff, ein Haase, ein Schulfuchs, ein Saalbader, ein Philister, der Bruder Studium, Pereat rufen u. a. m.* (lásd *Wöchentliche Hallische Anzeigen* Nr. 10, 1746. március 7., 145–156. hasáb) és SCHMEIZEL, Martin: *Fortsetzung der Nachricht und Erläuterung von Academischen Sprüchwörtern* (lásd WHA Nr. 11, 1746. március 14., 169–180. hasáb).

²⁷⁸ Maga így nyilatkozik újíto voltáról: „*Da ich nun diese vielfältige und lobwürdige Beyspiele vor mir gefunden, auch in gar reife Überlegung gezogen, so haben mich meine Gedanken auf den Einfall gebracht, eine neue besondere Classe von gemeinen Ausdrücken zu verfertigen, und selbige Academische Sprüchworte zu nennen; Aus Ursach, weil einige auf dieser und jener Universität gantz gewiß jung worden; Auch überhaupt deroselben Inhalt, bloß und allein auf Academische Personen und Umstände loß ziele, und endlich, weil in der grossen Anzahl von allerhand andern Sprüchwörtern, von diesen gar keine, oder doch kaum von ein und dem andern, nur eine Spuhr anzutrefen gewesen.*” (Vö. *Wöchentliche Hallische Anzeigen* Nr. 10, 1746. március 7., 155. hasáb.)

²⁷⁹ Schmeizel nyelvtörténeti vizsgálódásainak alaposabb tárgyalását lásd *Sprachwissenschaftliche Tätigkeit eines Geschichts- und Juraprofessors aus Siebenbürgen. Martin Schmeizel und die Linguistik in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts* című tanulmányomban (a pontos bibliográfiai adatokat a szakirodalmi feldolgozásokat bemutató jegyzék tartalmazza).

A pedagógus

Schmeizel tudományos tevékenységének áttekintése után röviden összefoglalom pedagógiai munkásságát is, amely az 1700-as évek elejétől haláláig végigkíserte életútját. Szakmai pályafutásának talán ez az egyetlen olyan eleme, amely a leghosszabb időn át, megszakítás nélkül jellemzi mindennapjait: az akadémia évek alatt zajló nevelői állásuktól kezdve a jénai, informátorok számára meghirdetett kurzusain és pedagógia tárgyú írásain át egészen halála előtt tartott utolsó hallei előadásaiig.

A magyar pedagógiatörténeti szakirodalom – sajnos – Schmeizel nevét nem szokta emlegetni azok sorában, akik magyarként nyomot hagytak az európai és különösen nem a magyar nevelés történetében, noha méltán ott lenne a helye az összefoglalásokban. Igaz, tevékenységének hatása nem mutatható ki olyan egyértelműen, mint például *August Hermann Francke* (1663–1727) kisugárzó, majd kikristályosodó szerepe a Kárpát-medencei iskola- és oktatástörténetben. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy Schmeizel mintegy harminc, egyetemi katedrán eltöltött éve során magyar és erdélyi peregrinusok százait tanította, számukra (is) vezérfonalszerű, a mindennapi akadémia életet megkönnyítő tanácsadó könyveket írt, és mentorként, sokszor atyai szeretettel segítette előrehaladásukat a felsőoktatásban. A körülötte tömörülő magyar diákság²⁸⁰ viszont a tőle tanult elveket és módszereket – a hazai viszonyokra adaptálva – beépítette az itthoni oktatási rendszerbe, tehát – még ha konkrét formában kimutathatatlan módon is, de – számolnunk kell szellemiségének jelenlétével a magyar pedagógiatörténetben is.²⁸¹

Schmeizel pedagógiai tevékenysége kimondottan az egyetemi szférához kapcsolódott, alsó- és középfokú oktatási kérdéseket nem vagy csak részlegesen érintett.²⁸² Jénai tanársága idején jelentek meg nyomtatásban azok a „Vázlatai” (*Abriß*), amelyek már

²⁸⁰ Népszerűségének és centrális szerepének érzékeltetésére a Kárpát-medencei diákság körében lásd SCHMEIZEL – AGNETHLER 1748, [8], valamint KAISER 1986, 40 és a függelékben olvasható, különböző alkalmakra diákjaitól kapott üdvözlőverseket. Egy alkalommal maga Schmeizel is beszámol közkedveltségéről a diákok körében: „Denn [...] es mir daselbst [in Jenaj] an Zuneigung und guten Freunden nicht gemangelt, noch auch an der Liebe und Applaus bey denen lieben Studenten” (SCHMEIZEL 1731 (36), 4).

²⁸¹ Csak kiragadott példaként említem meg, hogy tanítványai között éppen rektorsága idején, 1743-ban ott találjuk az első hallei szabadkőműves páholy alapítóját, a későbbi erdélyi kormányzót, *Samuel von Brukenthal* (1721–1803) is, aki – mint ismeretes – maga is próbálkozott az erdélyi iskolarendszer megreformálásával. Elképzeléseibe beépítette a Halléból hozott mintaképeket, így valószínűleg a schmeizeli elveket is, mint ahogy tette azt nyelvtörténeti felfogásával vagy numizmatikai gyűjteményével kapcsolatban is (vö. KLEIN 1963, 128–129; SCHULLER 1967–1969, I 29, 150–153; II 283, 287, 305; SCHEINER 1971, 311 és *Samuel von Brukenthal: Freimaurerei mit pietistischer Note. Beobachtungen über die Loge in Halle unter der Schirmherrschaft Martin Schmeizels* (a bibliográfiai adatokat lásd a szakirodalmi feldolgozásokat tartalmazó jegyzékben) című tanulmányom első felét).

²⁸² Nagy kérdés persze, hogy minek kell tekintenünk az 51. l. ábjegyzetben már említett, két kiadást is megért *Rechtsschaffener Lehr- und Hof-Meistert*. Az bizonyos, hogy vannak benne az egyetemi tanulmányokat megelőző időszakra vonatkozó instrukciók is, de a könyv gerincét mégis csak az univesitashoz kapcsolódó tendenciák és tudnivalók bemutatása, interpretálása képezi. Hasonló mondható el a *Versuch zu einer Historie der Gelehrtheit* című munkáról is, melynek elején a szerző így nyilatkozik a könyve által érintettek körét illetően: „Ferner lehret dich der Titel, daß diese Arbeit zum Grunde academischer Lectionen geleyet worden; welcher Umstand weiter zu erkennen giebet, daß diese Blätter Anfängern zum Gebrauch verfertigt, auch mit allen Fleiß, so und nicht anders ausgeführt worden, als die Umstände der Zuhörer, und Beschaffenheit derer Sachen allerdingt erfordern. [...] Insonderheit wird diese Arbeit denen, so auf Gymnasiis und andern Schulen leben, auch den Studiis sich widmen, gar sehr wohl zu statten kommen, wenn sie hieraus erlernen können, was sie nothwendig zum voraus wissen müssen, ehe sie nach Universitäten reisen: woselbst dergleichen allgemeine Kentniß, bey denen Studenten präsupponiret wird; aber leyder, bey den allerwenigsten einzutreffen pfelet, wie die Erfahrung, mehr als guth ist, uns Lehrern fast täglich pfelet zu erkennen zu geben.” (Vö. SCHMEIZEL 1728 (27), [5] és [7]).

kimondottan az universitas diákolgárai számára készültek segítségnyújtás gyanánt.²⁸³ Ezek a vezérfonalak azonban még igencsak esetlegesnek tűnnek ahhoz az áttekintéshez képest, amelyet 1731-ben Jénában töltött utolsó évében jelentetett meg, és amelyben – a pietizmus és a *galant homme* szellemében fogant – pedagógiai elgondolásainak addigi summázatát adta. A még mindig kurzusleírásnak készült, 34 oldalas munkáját annak a kérdésnek szentelte, hogy miként kell felkészülni az akadémita életre, mik annak legfontosabb kritériumai, és hogyan boldogulhatnak egyáltalán az ifjak megváltozott környezetükben.²⁸⁴ Tette pedig mindezt egy féléves kurzus keretében(!), amelyet ma prozemináriumnak mondanánk, ha még lenne egyáltalán ilyen felkészítő fórum a mai felsőoktatásban az elsőévesek számára. Egyedülálló kezdeményezés volt ez a maga korában és a maga helyén.²⁸⁵

Ezzel pedig elérkeztünk a kimondottan egyetempedagógiai diszciplínaként ismert, újfajta kommunikációra alapozott tanítási és tanulási módszerek együttesét jelentő *hodegetika* (gör. 'bevezetés', 'útmutatás') születésének kérdéséhez, amelyet hallei gyökerű tudományággként tart számon a tudománytörténet,²⁸⁶ lényegét tekintve pedig az elsőéveseknek az egyetemi tanulmányokba való bevezetését és az akadémita életmódhoz szükséges útmutatásoknak az átadását jelenti.²⁸⁷ Amint azt már a szakirodalom feltárta, ennek csírái a Jénában kibontakozó könyvtártudomány pragmatikus-didaktikus indítatású alapmunkáiban keresendők.²⁸⁸ *Daniel Hartnack* (1642–1708) 1690-es²⁸⁹ és *Johann*

²⁸³ Lásd SCHMEIZEL 1723 (16) és 1727 (22). – Ebben a két munkájában egy-egy konkrét kurzusának rövid kivonatát adja, hogy a diákok tanulmányi gondjait ezzel is mérsékelje. Az újságokról rendezett előadássorozathoz készített tömörítvényének előszavában alábbi szándékának ad hangot: „*Und damit alles dieses, was ich vorzutragen habe, desto besser dem Gedächtniß möge eingepreget werden, und also das Gemüth sich an etwas halten, demnach die Discurse desto besser behalten könne, so sollen von Zeit zu Zeit kurtze Sätze und Theses erfolgen, die ich denn mit gehöriger Erläuterung begleiten werde. [...] Jena, am 14. Decembr. 1722.*” (Vö. SCHMEIZEL 1723 (16), 14.) – Egyes nézetek szerint a pietista tudós ezekkel a rövid munkáival legalizálta a pedagógiát az egyetemi diszciplínák sorában (vö. KOCH 1996, 194).

²⁸⁴ Korábban egy szűkebb egyetemista réteg, ti. az informátorok számára tartott már pedagógia-didaktikai jellegű szemináriumokat (vö. a már sokszor említett jénai tanrendeket), ám ez az átlaghallgatók körében nem fejthette ki közvetlen hatását. Őket közvetlenül az 1730-as évek elejétől és különösen már hallei korszakában célozta meg.

²⁸⁵ Ennek a ténynek a jelentőségére rámutat FEYL 1953–1954, 411–412 és uő. 1956–1957, 40 is. Schmeizel ilyen jellegű elsőségét azonban kétségbe vonja ugyan, de jelentőségét nem kérdőjelezi meg WINKLER 1956, 239 és nyomán STEINMETZ 1958 I, 191. Bárhogy legyen is a dolog, annyi bizonyos, hogy a jénai egyetemen Schmeizel előtt és után az 1780-as évekig senki nem tett annyit a pedagógiának a felsőoktatási tananyagba emeléséért és a hallgatók pedagógiai felkészítéséért, mint ő.

²⁸⁶ A *hodegetika* kialakulása olyan személyekhez köthető elsősorban, akik akadémita pályafutásukat Hallében kezdték, életművük nagy rész a Saale-parti várososhoz kapcsolódik, vagy legalább időlegesen előadásokat tartottak ott. A részletek ismertetésének igénye nélkül – és Schmeizelt kihagyva a sorból – pusztán a legfontosabb neveket sorolom fel: Christian Thomasius, *Carl Renatus Hausen* (1740–1805), *Henrik Steffens* (1773–1833), *Johann Georg Musmann* (1798–1833) és *Johann Eduard Erdmann* (1805–1892). – A kérdést alaposabban tárgyalja és gazdag irodalmi áttekintést nyújt: JACKSTEL 1986, 33–46; OLBERTZ 1986, 47–59; Uő. 1994, 243–244; Uő. 1997, 55, 69–72.

²⁸⁷ Csak érdekességként jegyzem meg, hogy Schmeizelnél a bevezetés még az olyan apró részletekre is kiterjedt, mint például a 17. századtól a könyvek használatában egyre szélesebb körben elterjedő indexekről való programszerű lemondás, mely azt a pedagógiai elvet közvetíti, hogy a diák ne szemezgetve-lapozgatva olvasson, hanem igenis rájga át magát egy-egy könyvön elejétől a végéig. Ő maga így számol be erről nagy tudománytörténeti munkájában: „*Mit keinem Register der Materialien habe ich dich beschweren wollen, weil diese Arbeit den Zweck nicht hat, daß ein angehender Studente, hier und da nachschlagen, sondern alles in gehöriger Ordnung durchlesen soll!*” (vö. SCHMEIZEL 1728 (27), [6]). Ebben a szemléletben Schmeizelnek azt a nézetét érhetjük tetten, hogy a dolgokat mindig összefüggéseikben kell látnunk, nem pedig kontextusukból kiszakítva, hiszen csakis így kaphatunk koherens képet a körülöttünk létező világról. – Az indexek történetének alakulásáról és 18. század eleji visszaeséséről, illetve a hozzájuk kapcsolódó schmeizeli programról lásd ZEDELMAIER 1992, 99–118.

²⁸⁸ Vö. SCHMIDMAIER 1974.

²⁸⁹ HARTNACK, Daniel: *Anweisender Bibliothecarius Der Studirenden Jugend Durch die Vornehmsten Wissenschaften: Sammt der bequemsten Methode, wie dieselbe zu erlernen [...] Bey welcher Jeden ein kurz- und ordentlicher Catalogus derer besten Bücher angehängt.* Stockholm und Hamburg / In Verlegung Gottfried Liebzeits / Buchhändler. Druckts Niclas Spieringk, 1690.

Georg Sachse 1732-es munkáiban²⁹⁰ arról értekeztek, hogy a diákok miként boldogulhatnak az egyre szaporodó tudományok és könyvek útvesztőjében egyetemi pályafutásuk idején, hogyan kell használni a könyvtárakat, és milyen módszerekkel dolgozhatók fel az egyes irodalmak, tehát igazi könyvtárosi hozzáállásból szemlélték az akadémikák ügyét. Az oktatástörténet első, az egyetemista lét minden szegmensére kiterjedő hodegetikai koncepcióját azonban az ugyancsak jénai könyvtáros berkekből induló Martin Schmeizelnek köszönhetjük. A már említett, ennek a témának szentelt, 1731-es kis előkészítő ismertetőjét ugyanis 1738-ban 700 oldalt meghaladó terjedelmű, rendszerezett összefoglalása, a *Rechtschaffener Academicus* követte,²⁹¹ amelyben egy nagy ívű, sokszor utópisztikusnak ható, kora felvilágosodás kori kép bontakozik ki a szemünk előtt.²⁹² Az egyetemi tanulmányok alatt a hallgatóknak megalapozott, hibátlan beszédben és írásban megnyilatkozó német és latin nyelvtudásra kell szert tenniük, továbbá az ógörög nélkülözhetetlen a teológusok, orvosok és a filozófusok számára, illetve azoknak a jogászoknak a számára is, akik általános ügyvédnél többre akarják vinni – végső soron tehát a négy fakultásra épülő egyetem minden polgárának kívánatos lenne. A jogászok számára ezen kívül nagyon ajánlatos a francia, az orvosoknak pedig az angol nyelv ismerete. Mindenkinek jártasnak kell lennie a vallás alapvető kérdéseiben, a földrajz és az egyetemes történelem, de különösen a *historia litteraria* és a filozófia területén. Az általános képzettségnek ezeket az alapjait kell bővíteni és elmélyíteni az egyetemi tanulmányok első éveiben. Ha ez megtörtént, akkor következhet az egyháztörténet és a legújabb politikatörténet eseményeinek a megismerése, majd a természetjog, a matematika és a fizika mozgatórugóinak megértése. Ezeknek az ismerete minden értelmes ember számára szükséges.²⁹³ A polihistorizmus világában gyökerező, de már a természettudományok felé mutató felvilágosodás talaján álló, egészen új típusú elgondolással szembesülünk itt.²⁹⁴ Hol vannak már a klasszikus auktorok, az ősi tudománynak tartott klasszika-filológia és a skolasztikus előadások ebben a koncepcióban? Még ha a Schmeizeléhez hasonló tervezetek a 18. századnak ebben a felében csak tendenciaként és nem realitásként értékelhetők is, hiszen a felülről indított, állami oktatáspolitikai megvalósulására még egy ideig várni kell Európában, nagyságuk és jelentőségük élenjáró, előkészítő, programadó szerepükben van.²⁹⁵

1733-ban Martin Schmeizel elérkezettnek látta az időt, hogy egy aktuális összegyete-mi jelenséget, ti. a disputációk számának csökkenését közelebbről is megvizsgálja, hát-

²⁹⁰ SACHSE, Johann Georg: *Kurtzgefaste doch practicable Vorschläge, wie Angehende Studiosi in allen Facultaeten zu einer wahren und gründlichen Notice so wohl nöthiger als nützlicher Bücher leicht und bald gelangen können.* Leipzig und Erfurth, bey Cruse, 1732.

²⁹¹ Teljes címléírása: SCHMEIZEL, Martin: *Rechtschaffener Academicus, Oder Gründliche Anleitung, Wie ein Academischer Student seine Studien und Leben gehörig einzurichten habe.* Halle, zu finden in der Rengerischen Buchhandlung, 1738.

²⁹² Schmeizel kimondott célja, hogy „*einem jeden rechtschaffenen Academischen Studenten, eine heylsame Instruction zu ertheilen, wie er seine Academische Studien und Leben, einzurichten habe*” (SCHMEIZEL 1738 (46), 13).

²⁹³ Vö. SCHMEIZEL 1738 (46). Az előszóban Schmeizel határozottan kijelenti, hogy véget ért az a korszak, amikor a diákok agyát felesleges tudománnyal tömték, mostantól az elmélet mellett igenis a gyakorlatias gondolkodásnak kell inkább teret szentelni. Az ő megfogalmazásában az új típusú oktatási módszerekre azért van szükség, mert elítélendő már az a sok évszázados gyakorlat, hogy „*die Gemüther junger Studenten nur so vor sich hin passive zu tractiren und ihr Gedächtniß; mit einer Menge theorethischer Neigungen und Dinge auszufüllen*” (SCHMEIZEL 1738 (46), 14). – A témával foglalkozik még: LEHMAN 1919/1965, 524–564, Schmeizel központi szerepével különösen az 548. oldalon.

²⁹⁴ A 18. század elején kibontakozó enciklopédikus gondolkodás elősegítette a hodegetikus elképzelés meggyökeresedését, és ezzel azt a meggyőződését, hogy a tudományok összefüggenek egymással, így tanításuknak és tanulmányozásuknak is ennek megfelelően kell történnie. Ez az időszak az „*Entwürfe zur Enzyklopädie*”, „*Entwürfe zur akademischen Klugheit*” és az „*Entwürfe zur Wissenschaftslehre*” korszaka, valamint ugyancsak kapcsolat mutatható ki a „*Zeitungskolleg*”-ok, a „*Historie der Gelehrsamkeit*” és a kialakuló, olvasáspedagógiai orientáltságú könyvismerteti és könyvtártani előadások, illetve a hodegetikai témájú előadások és írások között (vö. JACKSTEL 1986, 36; OLBERTZ 1994, 235).

²⁹⁵ A kérdéskört részletesebben tárgyalja HERRLITZ 1992, 92–107.

ha rátalál az okokra. Mivel az immatrikulációk száma az 1730-as években nem csökkent feltűnően,²⁹⁶ a mozgatórugókat másban kellett keresni. Úgy tűnik, hogy a megoldást a korabeli viszonyok összetett mentalitás-, gazdaság- és oktatástörténeti konstellációjában kell tetten érni, melyet a szerző nagyszerűen mutatott be egy újságcikksorozatában.²⁹⁷ A jelen kötet témája szempontjából viszont az okok feldeítéséhez vezető út vázolása kevésbé érdekes, sokkal több didaktikai tanulssággal szolgál a cikk másik hangsúlyos eleme: az egyetemi disputációk rendszerének és mechanizmusának működését metodikusan, a szükséges terminus technikusokat érthető magyarázatok formájában bemutató áttekintése. Schmeizel ebben az összefoglalásban ismét megcsillogtatja remek pedagógia gondolkodásmódját, amelynek egész tanári pályafutásán átívelő jelentőségét nem lehet elégszer hangsúlyozni.²⁹⁸

A korai „hungarológus”

„*Du aber willst allhier dem Vaterlande dienen / Du bist auf Ungerlands Historien bedacht.*”²⁹⁹ A rövid idézett részlet egy 1712-ben rímbe szedett prózai szövegből származik, melyet a jénai egyetem frissen kinevezett filozófiadoktorának, Martin Schmeizelnek a köszöntésére szereztek meg nem nevezett barátai.³⁰⁰ Az idézett szövegrész már önmagában is sokatmondó, még akkor is, ha tisztában vagyunk azzal a ténnyel, hogy az alkalmi köszöntő- vagy üdvözlőversek sajátja az ünnepeket, címzett személy tulajdonságainak, tetteinek, érdemeinek felnagyítása, eltúlzása. Amint az szándékom szerint a későbbiekben remélhetőleg ki fog derülni, ebben az esetben talán nem is kell ilyesféle túldimenzi-onálásról beszélnünk, hiszen a kijelentés minden egyes szava megfelel a valóságnak. De hogy Schmeizelnek mi köze is lehet a fogalmilag csupán mintegy száz éve létező komp-

²⁹⁶ Például a hallei egyetemen a beiratkozók száma az 1730-as évek első felében így alakult: 1730-ban 778, 1731-ben 765, 1732-ben 502, 1733-ban 533, 1734-ben 563, 1735-ben 574 személy jegyezte be nevét a matrikulába (vö. *Series Minororum ProRectorum*, Universitätsarchiv Halle, Rep 3 Nr. 111, 5–6).

²⁹⁷ *Untersuchung / ob und warum heut zu Tage auf Universitäten fast durchgängig weniger disputiret werde / als wol in vorigen Zeiten geschehen sey?* (Wöchentliche Hallische Anzeigen Nr. 46., 1733. november 9., 727–731. hasáb és *Erste Fortsetzung / der pag. 727. angefangenen Untersuchung / in Puncto des academischen Disputirens* (WHA Nr. 48., 1733. november 23., 756–763. hasáb). Noha az előző cím további folytatást sejtet, erre a későbbiekben – sajnos – nem került sor.

²⁹⁸ Schmeizel pedagógiai elgondolásait egész életművében szemlélve, utalnom kell arra a tényre, hogy a neves pedagógus komplex jelenségnek tekintette az életvezetés kérdését. Ebben egyértelműen a hallei pietizmus hatását érhetjük tetten. Az már egy másik problémakör, hogy Schmeizel világnézeti rendszerében az életvezetésnek ez a komplex szemlélete igényelte-e a korszakot alapvetően meghatározó polihisztorságot, polihisztor szellemet, vagy anélkül is elképzelhető volt. A kérdés megválaszolására jelenleg nem tudok vállalkozni, hiszen ehhez még további vizsgálódásokra lenne szükségem. Itt pusztán a probléma felvetésére szorítkoztam. – Esetleges megoldási kísérletként is értékelhető javaslatokat azonban tettem már következő néhány írásomban: *A „tudós tanár” prototípusa a 18. század első felében. Martin Schmeizel és az egyetemi pedagógiai oktatás a felvilágosodás előestéjén Németországban; A Kárpát-medencéből a német egyetemi könyvtárosképzés fellegvárába? Martin Schmeizel és a könyvtár-pedagógia kezdetei és Egy erdélyi szász polihisztor, Martin Schmeizel (1679–1747) oktatói és tankönyvírói munkássága* (a pontos bibliográfiai adatokat a szakirodalmi feldolgozásokat bemutató jegyzék tartalmazza).

²⁹⁹ Ugyanezt az idézetet választva címmül korábban nagy tanulmányt szenteltem a magyarságtudományi témának a schmeizeli életműben (vö. „*Du aber willst allhier dem Vaterlande dienen / Du bist auf Ungerlands Historien bedacht.*” *Die frühen Spuren der hungarologischen Tätigkeit von Martin Schmeizel (1679–1747)* című írásomat – a pontos bibliográfiai adatokat a szakirodalmi feldolgozásokat bemutató jegyzék tartalmazza).

³⁰⁰ A szöveg – sok másik üdvözlővers társaságában – egy olyan kötet részét képezi, amelyet a Nagyszébenben található Brukenenthal Múzeum könyvtára őrzött meg az utókorak (jelzete: B. M. B. S. Tr. XVIII / 1171). Pontos címléírása a következőképpen szól: *Als der Wohl-Edle / Großachtbahre / und Wohlgelehrte / Herr Martin Schmeitzel, Von Cronstadt aus Siebenbürgen / Den 27. Oct. dieses 1712ten Jahres Von Der Hochlöbl. Philosophischen Facultät Der Welt-berühmten Academie zu Jena Zum Doctor Philosophiæ Würdigst erkläret wurde / Wolten Hierbey Ihre darob geschöpffte Vergnügung an Tag legen Etliche Ihm wohlbekannte Freunde. Jena / Gedruckt mit Gollnerischen Schrifften.* Az idézett két sor pedig az alkalmi nyomtatvány harmadik, számozatlan oldalán olvasható.

lex tudományszakhoz, a hungarológiához, hamarosan meg fogjuk látni. Előtte azonban – még ha csak igen szelektív vázlat formájában is – végig kell tekintenünk a szinonim szóval magyarságtudományként aposztrofált, a magyarsággal és környezetével foglalkozó tudományok együttes megnevezésére használt, interdiszciplináris tudományos kutatói tevékenységnek a szakirodalomban eddig feltárt történetét, hogy legyen releváns viszonyítási alapunk a Schmeizellel kapcsolatos kijelentéseink igazságtartalmának megvédésére.

A hungarológiai szakirodalom egyöntetű abban a kérdésben, hogy a tudományszak fogalmi eredete a 20. század 20-as éveinek elejére tehető, és „*minden idők egyik (ha nem „a”) legtehetségesebb magyar kultúrdiplomátája és tudományos menedzsere*”,³⁰¹ Gragger Róbert (1887–1926) tevékenységével kapcsolható össze.³⁰² Ő volt ugyanis az a személy, akinek a vezetésével 1916. augusztus 15-én megalakult az első állandó jelleggel és szervezeti keretekkel működő magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszék Németországban (Berlini Humboldt Egyetem), amihez még ugyanazon év novemberében egy magyar nyelvi és irodalmi intézetet is csatoltak. 1917 decemberében ezt a szemináriumot tovább bővítették, így megnövekedett programmal a Berlini Egyetem Magyar Intézeteként (*Ungarisches Institut an der Universität Berlin*) működött tovább. Az intézet munkáját támogatta az 1917 novemberében alapított *Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts e. V. Berlin* (A Magyar Intézet Barátainak Társasága, Berlin). Az 1921 óta megjelenő és az *Ural-Altäische Jahrbücher*ben ma is továbbélő *Ungarische Jahrbücher* megindulásával megszületett az intézet és a társaság publikációs orgánuma is. Munkájukat Németország és Magyarország anyagilag és szellemileg egyaránt támogatta, így került sor a berlini Collegium Hungaricum megalapítására (1924), amelyben a berlini felsőoktatási intézményekben tanuló magyar ösztöndíjasok elszállásolásuk mellett szellemi központra is leltek.³⁰³

Ilyen alapvetés, intézményesülés után gazdagnak mondható, sok vitával tarkított és hullámvölgyektől sem mentes történeti fejlődés során bontakozott ki a hungarológia (vagy más megnevezéssel: magyarságtudomány, honisme(ret), magyarságismeret, magyar nemzetismeret, hungarisztika, országismeret stb.) elmélete és gyakorlata. Ez mára csúcspontját a 2002 augusztusában életre hívott Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság,³⁰⁴ valamint a hungarológia magyarországi intézményrendszerének hazai és nemzetközi koordinatív szervezeteként némileg változó nevenek működő Balassi Bálint Magyar Kulturális Intézet tevékenységével érte el.³⁰⁵ Ez utóbbi többek között vendégtanárok kiküldése révén számos külföldi, magyar szakirányú oktatást végző egyetemmel állt és áll jelenleg is kapcsolatban.³⁰⁶ Jelen írásomnak nem célja a hungarológia tudó-

³⁰¹ A kitüntetető jelző Ujváry Gábor egyik tanulmányában hangzik el (vö. UJVÁRY 2004, 29).

³⁰² A teljesség igénye nélkül álljon itt kronologikus sorrendben néhány olyan szakirodalmi hely, ahol ez a tény leírva és alaposan kifejtve megtalálható: GRAGGER 1921, 1–8. – BARTUCZ 1930, 329–337 vagy újabb kiadása: GIAY 1990, 17–34. – KÓSA 1979, 598. – VEENKER 1983, 328–333 vagy újabb kiadása: GIAY 1990, 196–208. – JANKOVICS 1986, 229–231. – KÓSA 1986, 45–56; rövidített változata GIAY 1990, 148–172. – GIAY 1990, I–XIV. – KÓSA 1991, 9–74. – UJVÁRY 2004, 25–76. – UJVÁRY 2006, 4–10. – *Két beszélgetés a hungarológiáról* 2006, 11–19. – A felsorolt szakirodalmak egy része gazdag irodalommal segíti a témában való további tájékozódást.

³⁰³ Az erre vonatkozó szakirodalmi hivatkozásokat lásd az előző lábjegyzetben.

³⁰⁴ Történetére, tevékenységi körére, tagjaira és a vele kapcsolatos tudnivalók elérésére lásd a társaság honlapját a www.nmtt.hu címen. A honlapon egy ideje – Bene Sándor munkájának köszönhetően – szöveggyűjtemény is segíti a hungarológia tudományának alakulása iránt érdeklődőket, hogy a témában alaposabban elmerülhessenek. (A jogelőd társaságot egyébként 1977. augusztus 25-én hozta létre Nyíregyházán az alakuló közgyűlés Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság néven.)

³⁰⁵ A Balassi Intézetet 2002-ben a Nemzetközi Hungarológiai Központ, a Magyar Nyelvi Intézet és a Hungarológiai Tanács összevonásával hozták létre, amelybe 2006 nyarán betagolták az addig a Magyarország határain kívül létrehozott magyar intézetek ügyeit különállóan intéző Külföldi Intézetek Igazgatóságát. – Friss információk az intézet működéséről a www.balassiintezet.hu címen szerezhetők.

³⁰⁶ Fontos tudnivalók és adatok lelőhelye ezzel kapcsolatban: UJVÁRY 2006, 4–10.

mányszak intézményesülésének, folyóirat- és könyvkiadásának, oktatási-kutatási-ismeretterjesztési szervezeti integrációjának bemutatása. Itt pusztán azokat az előzőekben még nem jelzett momentumokat emelem ki, amelyek párhuzamba állíthatók Martin Schmeizel kétszáz évvel korábbi úttörő tevékenységével.

Gragger munkatervében kijelenti: „Az, hogy a keleti [értsd: kelet-európai – V. A.] népek szinte semmit sem tudnak egymásról, s főként, hogy a nagy európai kultúrnépek semmit se tudnak róluk, különösen végzetes.”³⁰⁷ Ennek az áldatlan helyzetnek a magyar vonatkozásban értendő orvoslására született meg a hungarológia, amelynek kutatásához különösen tanulságos terület a magyar irodalom tanulmányozása, mivel „Magyarország, amelyet külső erők akadályoztak politikai képességei kibontakoztatásában, nemzeti sajátosságait, lényének legértékesebb erőit az irodalomba vezette le [...] Az irodalomtörténet tárgyalása kiszélesedik egy általános kultúrtörténeté, tekintetbe véve a régészetet és a művészettörténetet is. Idetartoznak a magyar humanizmust, a reneszánszot, a protestantizmust, az ellenreformációt, a pietizmust, a felvilágosodást és a romantikát feldolgozó munkák; ezeknek más kultúrkörökkel – szlávval, románnal, de elsősorban a némettel – való kapcsolata. Kiemelendő a vallástörténet [...] Hasonlóan fontos területe a kutatásnak a magyar jog és államiság [...] a legkevésbé sem szabad elhanyagolni a gazdasági területet, a gazdaságtörténetet és a gazdaságpolitikát [...] A magyar probléma tanulmányozásából kiindulva foglalkoznunk kell Magyarországgal és a szomszédos államokkal [...] érintkezési pontjaival, [...] történelmi, társadalmi és gazdasági kérdéseivel.”³⁰⁸ Az egyes tudományterületek vizsgálatát tehát ki kell egészíteni összehasonlító tanulmányozással, hiszen releváns ismeretek csak így szerezhetők igazán a magyarságról.

Az antropológus és biológus Bartucz Lajos (1885–1966) elképzelése hasonló Graggeréhez, de egy lépéssel tovább megy: „Ezt a legsajátosabb nemzeti tudományos munkát nem végezheti el helyettünk senki, mert Hermann Ottó szavaival élve: ’mi tudhatjuk meg és érezhetjük is legjobban, mi az: magyar’.”³⁰⁹ Egy 1936-os tanulmányában Bartucz azt írja, hogy magas színvonalú magyar nemzetismeret, ill. arra való törekvés létezett már a 18. században is, ám az még nem volt sem rendszeres, sem általános.³¹⁰ Szerinte az újonnan kialakuló tudományok kezdetleges megvalósulására példa Bél Mátyás (1684–1749) *Notitia Hungariae novae historico-geographica* című hatalmas munkájából az 1735-ben napvilágot látott, Pozsony megyéről szóló első kötet. Így a nevezett év Bartucz megfogalmazásában „nemcsak a nagy mű első kötetének, de a magyar nemzetismeret megszületésének is időpontja” lett egyben.³¹¹

A szépíró Németh László (1901–1975) általában inkább erkölcsi, mint tudományos aspektusból közelít a magyarságismeret kérdésköréhez: „A hungarológiának természete-

³⁰⁷ GRAGGER 1921, 1–2. és magyar fordításban: uő. 1990, 6. – Az eredeti szöveg így hangzik: „Das mangelnde Wissen dieser östlichen Völker voneinander und vor allem die fast völlige Unkenntnis der großen Kulturvölker über diese alle ist besonders verhängnisvoll.”

³⁰⁸ GRAGGER 1921, 6–8. és magyar fordításban: uő. 1990, 12–15. – Az eredeti szöveg így hangzik: „[...] Ungarn, durch äußere Hemmungen verhindert, sich politisch seinen Fähigkeiten entsprechend auszuleben, seine nationale Eigenart, die besten Kräfte seines Wesens in die Literatur ausströmen ließ [...] Die Behandlung der Literaturgeschichte wird sich auszubreiten haben zu einer allgemeinen Kulturgeschichte unter Berücksichtigung der Archäologie und Kunstgeschichte. Hierher gehören Arbeiten über den Geist des Humanismus, der Renaissance, des Protestantismus, der Gegenreformation, des Pietismus, der Aufklärung, des Romantizismus in Ungarn; die Beziehungen zu den andern Kulturkreisen, dem slawischen, dem romanischen, vor allem aber dem deutschen. Hervorzuheben ist die Religionsgeschichte [...] Ein ebenso wichtiges Gebiet ist die Erforschung des ungarischen Rechts- und Staatswesens [...] Das wirtschaftliche Gebiet, Wirtschaftsgeschichte und Wirtschaftspolitik, darf jetzt am wenigsten vernachlässigt werden [...] Ausgehend von dem Studium des ungarischen Problems sollen auch die vielfachen Berührungspunkte Ungarns mit den Nachbarvölkern [...] dargestellt werden, sowohl in den zahlreichen geschichtlichen Wechselwirkungen als auch vor allem in den [...] historischen, sozialen und Wirtschaftsfragen.”

³⁰⁹ BARTUCZ 1930, 337 és újabb kiadásában uő. 1990, 34 vagy uő. 1936, 16–17, valamint a szöveg újabb kiadása in: GIAY 1990, 83–84.

³¹⁰ Vö. BARTUCZ 1936, 6, 9 és uő. 1990, 63, 71.

³¹¹ Vö. BARTUCZ 1936, 7. és uő. 1990, 66.

tében van egy bizonyos dilettantizmus; hiába szakember valaki az embertanban, ha ahhoz, hogy hungarológus lehessen, még irodalomtörténésznek, tájféldrajzosnak, történésznek, nyelvésznek, a környező népek ismerőjének, vallásbölcseletőnek stb. is kell lennie.”³¹² A már Gragger által is hangoztatott komparatiztikus vonást ő is elsőrendűnek tartja, hiszen „egy ország földrajza, történelme, irodalomtörténete önmagában is van [...] Egy nép egyénisége, egy kultúra lényege viszont önmagában nincs. Az alkat szín, s a szín csak más színek közt létezik. Olyan világban, ahol minden zöld, tulajdonképpen zöld szín nincsen. A magyarságtudomány összehasonlító tudomány.”³¹³

A kiváló franciás műveltségű, de jobbára mégis régi magyar irodalmi kérdésekben megnyilvánuló Eckhardt Sándor (1890–1969), akit Kósa László a gyakorlatias hungarológia képviselőjének nevez,³¹⁴ újabb szempontokkal bővítette a hungarológia fogalmának meghatározását és tevékenységi területének hatókörét: „a magyarságtudomány szóban nem valami új tudomány, vagy módszer rejlik, hanem csupán olyan program, mely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusán kiegészíti, összekapcsolja. A magyarságtudományba beletartozik tehát a magyar történettudomány minden ágazata, nyelvtudomány, irodalomtörténet, jogtörténet, zene-történet, néprajz, embertan, népiségtörténet, emberföldrajz, társadalomtörténet, archeológia, sőt még a magyar föld növény- és állatvilágának tudománya is. Mindaz az emberi és természeti adottság, ami a magyarságot jellemzi, mindaz a környezet, ami a múltban és jelenben körülveszi. Figyelme kiterjed tehát a környező népekre is, melyekkel szimbiózisban él, azok történetére, néprajzára stb., amennyiben a magyarsággal valamilyen vonatkozásban vannak. [...] Sokszor szemére hányták a tudós világnak, hogy elzárkózik a közönség elől, tudós folyóirataiba, szűkkörű társaságaiba vonul és eredményei csak nehezen jutnak el a nagyközönséghez, mert a népszerűsítést méltóságán aluli foglalkozásnak tartja. A Magyarságtudományi Intézet egy főfeladatának tekinti, hogy a közönséget nevelje, friss eleven kontaktusban tartsa a tudomány eredményeivel. [...] vállalkozik [...] arra, hogy minden erejének megfeszítésével részt vegyen a felvilágosító munkában. Előadássorozatok rendezésével, ahol aktuális, a nemzet életét mélyen érintő kérdések kapnak szigorúan tudományos és éppen ezért mindenki számára érthető megvilágítást. (Mert a vérbeli tudós a legnehezebb dolgokat is közérthető nyelven tudja elmondani.)”³¹⁵

A régi magyar irodalommal foglalkozó tudósok generációit kinevelő Klaniczay Tibor (1923–1992) a hungarológia több kérdését újrafogalmazva, de lényegében a már elmondottak mentén alakítva szól a megnevezés nehézségeiről, az interdiszciplináris és összehasonlító jelleg fontosságáról, és új elemként kiemeli, hogy a hungarológiát nem feltétlenül kell csak magyar embereknek művelniük. Magyar vonatkozású témákról bármely nemzet kutatója megbízható, releváns megállapításokat tehet. Ehhez társul a külföldi hungarológusok módszeres és szervezett kinevelése, hiszen „magas szinten úgy képzelhető csak el a külföldi magyar tanulmányok, kutatások művelése, a hungarisztika fejlődése, ha az illető népek fiaiból, tehát 'bennszülöttekből' világszerte kialakul a magyar szakemberek hálózata. Minden erőnkkel igyekeznünk kellene ezt a folyamatot, amelynek az alapja az egyetemi oktatás, elősegíteni.” Ezen túlmenően nagyon fontos kérdés a kölcsönös tájékoztatás és publikációs lehetőségek biztosítása, valamint a megfelelő könyvtári bázis kiépítése a kutatások elősegítésére. Végül három olyan területet javasol, ahol leginkább érdemes ösztönözni a külföldi kutatást, hiszen itt remélhető a legtöbb haszon. Ezek a területek szerinte egyrészt az irodalom- és művelődéstörténet, ami kiegészíthető nyelvészeti vizsgálódásokkal, másrészt az összehasonlító vagy komplex kutatások

³¹² Vö. NÉMETH 1935, 32 vagy uó 1968, 389 vagy GIAY 1990, 45–46.

³¹³ NÉMETH 1935, 35; uó. 1968, 392. és uó. 1990, 51.

³¹⁴ KÓSA 1991, 28.

³¹⁵ ECKHARDT 1942, 1–7 vagy uó 1990, 95–96, 99 és 100.

szükségessége, harmadrészt pedig a forrásfeltárás és forráskiadás égető problémái.³¹⁶ Klaniczay az előzőekben vázolt tanulmányában elhangzottakkal összefüggésben egy évvel később rögzített tévébeszélgetés során érdekes összefoglalást tesz: „a hungarológia nem a magyarok tudománya, hanem a magyarokról szóló tudomány, amelynek a vizsgálatában semmivel sem kisebb a szerepe olyannak, akinek se ismerőse, se őse nem volt soha magyar, mint annak, aki Magyarországon él, vagy nem Magyarországon él, de magyar származású”.³¹⁷

Utolsóként Rákos Péter (1925–2002) 2000. május 5-én elhangzott akadémiai székfoglaló beszédéből szeretnék kiemelni egy olyan részletet, amely szintén nagy jelentőséggel bír majd Schmeizel vonatkozásában is. Rákos itt arról a speciális helyzetről beszél, amely a külföldön dolgozó hungarológust övezi, hiszen a távolban egészen más inerciarendszer törvényei igazak rá, mint az anyaországban. Felhívó szavaival tudatosítani kívánja azt a tényt, mely szerint „a hungarológia, mely itt, a magyarságtudomány metropolisában [értsd: Magyarországon, ill. Budapesten – V. A.], a felett és nagymérvű munkamegosztásnak köszönhetően inkább a magyarságismereti témák és tárgyak összességét jelenti, a határon túl egy kissé más értelmet kap: ott a hungarológia alapegysége maga a hungarológus, kinél a hungarológiai elvárások összefutnak. Igazi munkamegosztás itt nincsen: ennyivel vagyunk szegényebbek, igaz, hogy néha ennyivel gazdagabbak is. Vajon előfordul-e Magyarországon, hogy akit Liszt Ferencsel vagy Bolyai Jánossal kapcsolatban érdekel valami, az ELTE valamelyik irodalomtörténeti tanszékén vagy az MTA Irodalomtudományi Intézetében keressen útbaigazítást, ahelyett, hogy valamelyik illetékes zenetörténeti vagy matematikai intézethez vagy tanszékhez fordulna? Magyarország, s nemcsak épp Magyarország határain túl ez természetes: ha valaki egyszer hungarológus, értsen a magyarokhoz. Kutatói serénykedésünket és oktatói munkásságunkat ez a körülmény ennélfogva természetszerűen meghatározza.”³¹⁸

A hungarológia feladata a legutóbbi időben a kulturális örökség kezelésének és megőrzésének kérdéskörévé szélesedett. A Magyarországon és külföldön található, magyar vonatkozású szellemi és tárgyi kultúrkinccs, azaz a magyar kulturális örökség regisztrálását, rendszerezett nyilvántartását és feldolgozását törvény (1997/CXL. tv.) írja elő. A kulturális örökség fogalmának történeti és elméleti meghatározása, körülírása az elmúlt időszakban megtörtént, és a hungarológiai, azaz hungarikumokat feltáró külföldi kutatások keretében, állami támogatással megindult a gyakorlati megvalósítás is.³¹⁹

Az összevetni kívánt kijelentések felsorakoztatása után nekilátok az analógiák keresésének, és megkíséreltem bizonyítani azon állításomat, miszerint a hungarológia művelésének legtöbb ismérve már Martin Schmeizel munkásságában is felismerhető. Amennyiben ezen kijelentésem igaznak bizonyul, akkor semmi akadály megállapítani azt, hogy a hungarológia programjának előtörténete az eddig legkorábbinak ismert időpontnál is régebbre nyúlik vissza, illetve gyakorlása egyből széles spektrumon mozog,

³¹⁶ Vö. KLANICZAY 1974, 6–19. vagy uő. 1976, 40–56. vagy uő 1990, 128–147.

³¹⁷ Vö. A *Nemzeti emlékezet tudománya* 1982, 57 és újabb kiadása in: GIAY 1990, 225.

³¹⁸ Vö. RÁKOS 2000, 13–14.

³¹⁹ A témához kapcsolódóan itt pusztán azokat a csomópontokat emelem ki, amelyek történeti, elméleti vagy gyakorlati szinten kézzelfogható, nyomtatásban is megjelent eredményeket hoztak. Ilyen nagy áttekintés és helyzetértékelés volt a Nemzetközi Hungarológiai Központ 2000 augusztusában *Hungarológia az ezredfordulón* címmel rendezett konferenciája. Anyaga (Köpeczi Béla, Rákos Péter, Kissné Pap Margit, Jankovics József – Monok István, Fazekas Tiborc, Kovács Imre Attila, Miskolczi Ambrus előadásai és tanulmányai) a társaság folyóiratában, a *Hungarológia* 2(2000)/1–2. számában jelentek meg (7–98. oldal). Inkább történeti oldalról közelít a témához az a kötet, amely az Oktatási Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési Program „Kulturális külpolitika és nemzeti identitás” alprogramja keretében, annak támogatásával látott napvilágot: ÉGER – KISS J. 2004. A legaktuálisabb, a szűkebb kérdéskörön belül igen nagy témaspektrumon mozgó megközelítések a GYÖRGY – KISS – MONOK 2005 kötetben olvashatók. (Mindezekhez kiváló alapvetésül szolgál, és a problémakört széles európai kultúrpolitikai kontextusban tárgyalja RAABE 1986.)

és egyáltalán nem nevezhető kezdeti tapogatózásnak, hanem már első felbukkanásakor is igen kifejezett állapotban tűnik elénk.

Előtte azonban meg kell jegyezem, hogy Schmeizel csak idézőjelesen, egy későbbi terminus rávetítésével kezelhető „hungarológus”-ként. Tisztában vagyok azzal, hogy a 20. században létrejött, hungarológiként aposztrófált tudományszaknak és művelőinek megnevezését ilyen korai időszakba visszavetíteni anakronizmusnak számít. Éppen ezért teszem idézőjelbe a fogalmat – ezzel is érzékeltetve, hogy nem ugyanarról, de mégis vele kapcsolatos dologról beszélek. Ezen túlmenően arra is fel kell hívnom a figyelmet, hogy a 18. századi „hungarológia” és a 20. századi hungarológia egészen más célzattal jött létre. Míg a korábbiak a mozgatórugóit, szándékait a Német Birodalom keretein belüli önálló történetírás művelésének, általa pedig az olyannyira áhított önállósá válás, függetlenedés lehetőségében kell keresnünk (azaz *Reichsgeschichte* helyett *Geschichte von Ungarn* vagy *historia Hungariae*),³²⁰ addig a múlt században ilyen törekvéssel már nem kell számolnunk. Itt a nemzeti-politikai okok már másodrendűnek számítanak a magyarsággal kapcsolatos ismeretek összegyűjtésére, rendszerezésére és népszerűsítésére irányuló kulturális igény mellett.

Mivel az előzőekben részletesen tárgyaltam Martin Schmeizel életrajzát és tudományos tevékenységét, a továbbiakban kizárólag a hungarológia szempontjából fontos pontokat emelem ki. Amint azt már láttuk, a polihisztorok korában tevékenykedő Schmeizel bizonyos szempontból kortársai között is feltűnő jelenségnek számított, hiszen egy tucatnál is több tudományterületen (magyar és egyetemes történelem, egyháztörténet, jogtörténet, helytörténet, tudománytörténet, irodalomtörténet = *historia litteraria*, földrajz, kartográfia, útleírás-elmélet, heraldika, publicisztika, statisztika, numizmatika, nyelvészet és pedagógia) alkotott maradandót.³²¹ Érdemes ezen a jelenségen egy kicsit eltöprengenünk. Hogyan is lehetett ő ilyen neves polihisztorrá vagy egyáltalán polihisztorrá? Az abban a korban még pregnánsan kiütözött, hogy Európa periférikus részeiről (így például Schmeizel Kelet-Európából, onnan is a Kárpátok legkeletibb nyúlványai által körülölelt erdélyi sarkból, a Barcaság központjából, Brassóból) érkező peregrinusok, akik aztán tudósként futottak be fényes karriert, a nyugat-európainál még sokkal szélesebb keretműveltséggel, erudícióval érkeztek Európa nyugati felére, minek köszönhetően könnyen kitűntek nyugati kortársaik közül. Európának ezen a felén a 17–18. század fordulóján és még a 18. század első harmadában a széles spektrumon mozgó műveltség alapján lehetőség nyílt a gyors felemelkedésre tudományos körökben. (A későbbiekben az előbbrejutásnak ezt a módját már csak sokkal körülhatárolhatóbb

³²⁰ Az erre tett első kísérletek a 17. században kudarcba fulladtak, hiszen nem volt még meg a politikai akarat az ilyen jellegű kezdeményezések megvalósítására. Legyen elég itt csak röviden utalnunk arra az egyedülálló próbálkozásra, amelyet a kőszegi születésű, jezsuita *Inchofer Menyhért* (1585–1648) *Annales ecclesiastici regni Hungariae* című munkája (Róma 1644) képviselt. A szerző 1109-ig megírta Magyarország tárgyilagos, pozitív képet festő egyháztörténetét (nyomatásban csak az 1059-ig terjedő időszakot tárgyaló első kötet jelent meg). Az egyházi és világi felsőbb hatalmak azonban megakadályozták munkája folytatásában, sőt élete végére megtört, eredeti elképzeléseit és terveit feladó emberré tették. A téma alapos bemutatását lásd DÜMMERTH 1987, 155–204. – Ugyancsak ide tartozó kérdés az önálló magyar jezsuita rendtartomány problematikája a 17–18. században. Az abszolutista osztrák világi vezetéssel összefonódó jezsuita előjáróság több mint száz éven át, kora újkori történetüket tekintve tulajdonképpen örökre, azaz 1773-ban végezhített feloszlatusukig megakadályozta a független magyar rendtartomány kiépítését. A problémát alaposan, több oldalról megvilágítva tárgyalja LUKÁCS 1989.

³²¹ Azt természetesen érdemes szem előtt tartani, hogy ennyi diszciplínában hasonló mélységben és intenzitással kutatni és publikálni lehetetlen volt már a 18. század első felében is. Schmeizel tehát – sok kortársához hasonlóan – felvállalta annak ódiáját, hogy esetlegesen a Németh László-i hungarológusi attitűdnek megfelelően dilettantizmussal vádolják meg. Eddigi kutatásaim során ilyen jellegű kijelentéssel, megnyilvánulással nem találkoztam vele kapcsolatban, sőt, inkább nagyfokú renoméja, széles körben (mind szakmai, mind köznapi vonalon) elterjedt szakmai megbízhatóságáról, az általa művelt tudományterületek ismereteinek értő tolmácsolójáról emlékeznek meg a források. Ez azonban magától értetődő módon nem zárja ki azt a lehetőséget sem, hogy valaki(k) dilettánsnak tartottá(k), csupán még nekem nem sikerült eddig konfrontálódnom ilyen korabeli véleménnyel.

viszonylatban, mégpedig egy-egy speciális területen lehetett megvalósítani.)³²² Az biztosnak látszik, hogy mindez csak két alapfeltétel szerencsés konstellációjának eredményeképpen jöhetett létre: először is kellett hozzá az egyéni indíttatás, másfelől viszont nem szabad megfélemlkezni a korszemletről sem, amely szinte igényelte a polihisztorság minden jegyét magán viselő tudós főké felbukkanását.

Schmeizel tehát nem egyedi jelenségként, de kortársaitól némileg mégis különálló módon fejtette ki tudományos tevékenységét. Képes volt ugyanis beleilleszkedni azokba a folyamatokba, amelyek ekkor Európa nyugati felét tudományos területen uralták. Ebben az időszakban vagyunk tanúi ugyanis a civilizációfogalom újraértelmezésének, a humanista tradíciók után megfakult és a 18. században újrainduló forráskutatásnak: a nagy volumenű *diplomatariumok* összeállításának és kiadásának. Schmeizel azonosulni tudott ezekkel a tendenciákkal, és helyet tudott találni köztük a magyarokra és az erdélyi szászokra vonatkozó ismeretek számára is: kutatások,³²³ éppen a tevékenységéhez köthető kelet-német egyetemeken (főleg Jénában) beköszöntő ún. magyar korszak idején, azaz a hungarus peregrinusok dominanciájával jellemezhető időszakban³²⁴ tartott egye-

³²² Ha nagyon sarkosan akarnánk fogalmazni, akkor megkockáztathatnánk azt a kijelentést is, hogy Schmeizel Erdélyben pusztán helytörténész lehetett volna, és nagy valószínűség szerint nyomtatásban megjelent műveivel nem jutott volna ki a széles szakmai publikum elé, míg Európában kiteljesedhetett. (Talán ez is egyik oka lehet annak, hogy miután húszéves korában elhagyta szülőföldjét, hatvannyolc évesen bekövetkezett haláláig soha nem tért vissza oda.) – Ennek a kérdéskörnek a kapcsán vettem fel korábban már két tanulmányomban is a „kulturális emigráció” fogalom bevezetésének lehetőségét Schmeizel életművében (vö. *Kulturelle Emigration? Versuch zur Erklärung eines Phänomens des 18. Jahrhunderts am Beispiel des Polyhistor Martin Schmeizel és Egy magyarországi értelmiségi európai tudományos karrierje a 18. században. Martin Schmeizel és a polihisztorizmus* című írásaimat – a pontos bibliográfiai adatokat a szakirodalmi feldolgozásokról készült jegyzék tartalmazza).

³²³ Ő maga a monográfia korábbi részében felsorolt tudományágak szinte mindegyikében végzett önálló kutatásokat vagy megfigyeléseket, és ezek eredményeit hosszabb vagy rövidebb összefoglaló munkák, egyetemi kollégiumaihoz készített, nyomtatásban is kiadott vázlatok, lexikonszócikkek, illetve népszerűsítő folyóiratcikkek lapjain is megismertette a közönséggel.

³²⁴ A jénai egyetem ún. magyar korszakáról legátfogóbban ír Othmar FEYL a kötet végén található irodalomjegyzékben felsorakoztatott munkái mindegyikében (lásd ott). Az egyetem matrikuláiból kiszedegetett magyarországi és erdélyi diákok névsorát, illetve az ezek alapján összeállított statisztikai kimutatásokat lásd RÉVÉSZ 1861, 218–238; SCHIEL – HERFURTH 1875, 312–353; MOKOS 1890; SZABÓ – SZÖGI 1998; MONOK 2003, IX–XIII.

temi kurzusok,³²⁵ tudományos és ismeretterjesztő publikációk,³²⁶ forrásgyűjtés³²⁷, valamint egy *hungarica* és egyben *transylvanica* (ma úgy is mondhatnánk: hungarológiai) gyűjtőkörű könyvtár³²⁸ összeállításának formájában. A nagy általánosba tehát be tudta építeni a helyi anyagot (ebben kiváló történelmi attitűdje is segítette), és tette mindezt úgy, ahogyan azt a fejezet elején idézett szövegrészekben is hangsúlyosan láttuk, hogy született hungarusként egy távoli országban nem élt vissza, hanem élt azzal a lehetőséggel, hogy messziről jött, és kultúrájáról azt mondott, amit akart. Nagy szerencséjére a népszerűsítést a korabeli *lingua franca*, azaz a latin és anyanyelve, a német segítségével egyaránt kifejthette, így világnyelveken szólhatott egy, az európai nagyközönség előtt addig kevésbé ismert területről: a Kárpát-medence, onnan is elsősorban a magyar, az

³²⁵ A jénai egyetemi oktatók szerencsés módon fennmaradt óraíráisai (Lektionszettel - vö. a jénai egyetem levéltárában őrzött, már többször idézett dokumentumok) arról árulkodnak, hogy Schmeizel már az 1710-es évektől kezdve (tehát mindenképp Bél említett munkájának megjelenése előtt!) folyamatosan tartott olyan nyilvános előadásokat, ahol heterogén hallgatóság előtt Magyarország és Erdély világi és egyház-történetét, irodalomtörténetét, heraldikai és numizmatikai jellegzetességeit stb. tárgyalta, vagy általános országismeretet nyújtott. Magánóráin, szemináriumain és sokszor otthon is összegyűltek körülötte a hungarus ifjak, akik a leírások szerint nagy lelkesedéssel hallgatták a kiváló szónoki-előadói képességeiről is ismert professzorukat, és nem egy emberről tudunk, aki – a schmeizeli utódnevelés tudatos és felvállalt koncepciója nyomán – a későbbiekben történelmi vagy a *historia litteraria* területén végzett kutatásokra (pl. Georg Jeremias Haner, az erdélyi szász történet- és irodalomtörténet-író vagy a Schmeizelhez hasonlóan német földön és vele szinte azonos időpontban elhunyt irodalomtörténet-író, Rotarides Mihály), netalántán nagyobb muzeális és könyvtári magán-, majd közgyűjtemény összeállítására vállalkozott (Samuel von Brukenthal). Úttörőnek számító honismereti irányultságú tevékenysége elismeréseképpen az 1960-as években a jénai egyetem magyar peregrinusokkal is foglalkozó neves kutatója, Othmar Feyl Schmeizelt a „romanológia atyja” elnevezéssel tüntette ki (vö. FEYL 1953/54, 39–62, valamint uő. 1956/57, 27–62 vagy ennek bővített változatát: Uő. 1960, 211–325, végül uő. 1960, 1–92.)

³²⁶ A magyarságtudománnyal kapcsolatban álló, nagyszámú Schmeizel-mű felsorolásától itt eltekintek, hiszen ezek a teljesség igényével megtalálhatók a dolgozat *Martin Schmeizel nyomtatásban megjelent saját munkái* és a *Posztumusz megjelent művek* című jegyzékekben a függelék megfelelő részeiben. – A népszerűsítő, ismeretterjesztőbb jellegű publicisztikai írások közül is említsünk egy párat: az 1723 és 1727 között 36 számban megjelent *Einleitung Zur Neuesten Historie der Welt* című periodikában az aktuális és igen életközeli híradásokat a kelet-európai térségről, de különösen szűkebb hazájáról, Magyarországról, Erdélyről, Havasalföldről és Moldváról kiterjedt, Erdélyben és Bécsben összpontosuló levelezőkörétől szerezte be (pl. az egykori brassói városi lelkésztlől, Valentin Igeltől máig maradtak meg levelek a brassói Fekete-templom levéltárában Schmeizelnek címezve (jelzetük: IV F 219, pag. 18–27.). Az alábbi cikk nem kizárólag hungarológiai vonatkozású, de szó van benne például a híres német költő, Martin Opitz erdélyi tartózkodásáról is: *Nachlese zu des berühmten Poeten Martini Opitz Leben und Schriften*. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 12., 1746. március 21., 185–195. hasáb.

³²⁷ Schmeizel minden tudományos munkájában a források használatának és a forráskritikának a szükségességét vallotta, és ő maga is e szerint cselekedett – természetesen a kor színvonalán. Több hungarológiai tárgyú, az előzőekben már említett munkájában is sorakoztak fel új forrásokot, sőt szakmai pályafutását egy az ő idejére már szinte ismeretlennek számító forrás, mégpedig Martin Luthernak a szászok nagy humanista reformátorához, Johannes Honterushoz intézett levelének kiadásával kezdte (vö. a jelen kötet *A magyar és egyetemes történelem kutatója, az egyháztörténet-író* című részében foglaltakkal). – Más, nem magyar vonatkozású forráskiadásai ismertek, de ezekről itt most nem kívánok szót ejteni. A magyarországi források kiadására, illetve fentebb említett forráskiadásaiiba történő későbbi beillesztésére sajnos már nem vállalkozhatott, mert hirtelen jött halála megakadályozta ebben. Tudjuk viszont, hogy a kéziratos anyag (oklevelek, levelek, kéziratok stb.) össze volt gyűjtve magánkönyvtárában (katalógusainak bibliográfiai adatait lásd a következő lábjegyzetben), de az idők folyamán nyomtalanul eltűnt, vagy ideálisabb esetben máig lappang valahol.

³²⁸ A szakirodalom mindeddig nem figyelt fel kellőképpen a világ első, a teljesség igényével összeállított, főleg történelmi témájú műveket tartalmazó, magángyűjtemény formájában létrejött *hungarica*- (vagy ha úgy tetszik: hungarológiai) szakkönyvtárára, noha annak két nyomtatásban kiadott katalógusát is ismerjük (vö. A[GNETHLER] [1748] és AGNETHLER 1751). – Az elmúlt években végzett kutatásaim során több könyvtár (Brukenthal Múzeum Nagyszében, Bibliotheca Telekiana Marosvásárhely, Egyetemi Könyvtár Kolozsvár, Brassói Állami Levéltár könyvtára, Historische Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle, Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena) állományából sikerült jó arányban rekonstruálnom az eredeti Schmeizel-könyvtárat. Az elkövetkezendő idők feladata lesz, hogy a számtalan autográf bejegyzés feldolgozása után Martin Schmeizel személyét elhelyezzem a magyarországi *historia litteraria* történetében, ahová mindig is tartozott, csak eddig igazán soha nem került oda. Nem mellékesen ő maga is készült egy nagy magyar biobibliográfia vagy irodalmi lexikon összeállítására, ahogyan az a könyvtárából fennmaradt David Czvittinger-féle *Specimen Hungariae literatae* (Frankfurt; Leipzig 1711) gazdagon és értőn megjegyzettel példányából és egyéb körülményekből kikövetkeztethető (ehhez vö. a jelen kötet 162. lábjegyzetét).

erdélyi szász és a román etnikum történeti, irodalmi, nyelvi, etnográfiai, államismereti, földrajzi, numizmatikai stb. viszonyairól.

Ki tagadhatná mindezek után, hogy egy vérbeli, korai „hungarológus”-sal állunk szemben, aki saját származásának büszke felvállalásával³²⁹ kilépett a széles nemzetközi nyilvánosság elé, és a rendelkezésére álló kommunikációs csatornákon keresztül (élőszóban egyetemi előadásokon és „hungarológiai” magánóráin, írásban tudományos munkák, ill. ismeretterjesztő újság- és folyóiratcikkek formájában) az anyaországtól messze kihelyezett „hungarológiai információs központként”, és még a helyi hungarológiai érdeklődésű olvasók könyvtári ellátását, sőt a kulturális örökség megőrzését is szem előtt tartva,³³⁰ az utódnevelés fontos feladatáról sem megfeledkezve, fejtette ki a mai korból visszatekintve már szinte elképzelhetetlen tűnő, sokrétű tevékenységét. Élete nagy része tulajdonképpen a hungarológia szerteágazó népszerűsítésének jegyében telt – elsőként (sajnálatos módon mindeddig méltatlanul elfeledve) példát adva a hungarológia programjának művelésére a magyar művelődéstörténetben.

³²⁹ Művei címlapján és előszavaiban szinte mindig feltünteti szűkebb pátriáját és nemzetiségét is többnyire az alábbi formában: „*Martinus Schmeizel Corona Transilvanus-Saxo*”.

³³⁰ Schmeizel könyvtárának magyar vonatkozású része – a vargabetűket sem nélkülöző története során – végül az erdélyi szászok „nemzeti könyvtárába”, azaz a nagyszebeni Brukenthal Múzeum könyvtárába került, ahol a későbbiekben a mainál remélhetőleg méltóbb feltételek között őrzik meg majd az erdélyi szász, a magyar és az összeurópai írott kulturális örökség részeként az utókornak.

Az európai és a magyarországi tudóskönyvtárak 18. század második feléig

Általános kép a 16–18. századi európai tudóskönyvtárakról³³¹

A tudós könyvek gyűjtése hosszú és jelentős tradícióval rendelkező tevékenység az európai művelődéstörténetben.³³² Gyökerei a reneszánsz korában keresendőek:³³³ *Francesco Petrarca*tól (1304–1374) *Michel de Montaigne*-ig (1533–1592) a humanisták egymással és a könyvekkel folytatott tudós beszélgetéseik helyéül általában kedvenc tartózkodási területet, a könyvtárat választották. Az antikvitás szellemétől áthatott humanizmus – a reformáció támogató, de egyben gátló hatásai mellett – a könyvkultúra virágkorát eredményezte Európában a 16. század végén.³³⁴ A tudóskönyvtárak magánkönyvtáraként, többnyire egy-egy tudós által összeállított, tehát kimondottan rájuk jellemző könyvgyűjteményekként jöttek létre.³³⁵ Az ősnymondászat időszakától kezdve a 18. század első feléig rendszerint enciklopédikus gyűjtőkörrel rendelkeztek, azaz a tudományok egé-

³³¹ A tudóskönyvtárak jelentőségéről a Schmeizel-könyvtár elemzése kapcsán hosszú tanulmányt adtam közre magyar és német nyelven (vö. *Az első magyar történeti szakkönyvtár? Martin Schmeizel és történeti hungarikumai* és *Die erste historische Fachbibliothek im Donau-Karpatenraum? Martin Schmeizel und seine Büchersammlung* – a pontos bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokról készült jegyzékben olvashatók). Ezekben a jelen kötetben nem tárgyalt részletkérdésekkel is foglalkozom.

³³² A jelen kötetben nem foglalkozom az ókori és a középkori tudósok által összegyűjtött kéziratos magánkönyvtárakkal. Figyelmemet itt kizárólag a kora újkor elsősorban nyomtatott könyvekhez kapcsolódó könyvtártörténetére fordítom. Minden további kijelentésem tehát ennek a ténynek a fényében értelmezendő és értékelendő.

³³³ A tudóskönyvtárak a humanizmus mellett két másik művelődéstörténeti korszak: a konfesszionális időszakában létrejött felekezeti irányzatok és a felvilágosodás szellemi áramlatai mentén alakultak ki. Az időben korunk felé haladva egyre több esetben túl is léptek a magánhasználat körén, és a tudós társadalom számára is rendelkezésre álltak. Továbbörökítésük története során pedig gyakran egy-egy (későbbi) nyilvános könyvtár állományába kerültek.

³³⁴ A tudós könyvek és könyvtárak szerepéről mértékadó áttekintést ad Buck 1983, 1–16.

³³⁵ Értékük sokszor éppen ebben a tényben keresendő: az egyes könyvek ebben a tekintetben másodrendű szerepet játszanak, nem így az állomány maga: a könyvanyag összetételéből a szóban forgó tudós személyiségére, érdeklődési körére, erudíciójára stb. következtetések vonhatók le (vö. RAABE 1987, 650). Az ún. példányspecifikus jegyek teszik igazán érdekessé, többnyire tudománytörténeti jelentőségű unikummokká az ilyen könyveket.

szét szerették volna reprezentálni. A 18. századtól – az enciklopédikusságra való törekvés utópiájának fenntartása mellett – egyre inkább az egyes szakterületek irodalmának gyűjtésére helyeződött a hangsúly. A korai humanista tudóskönyvtárak alapvetően a tulajdonoson kívül más tudós férfiak számára is hozzáférhetőek voltak. Erre utalnak a több kéztől származó bejegyzések, kommentárok, margináliák stb. a könyvekben, illetve a hagyatéki inventáriumokból időnként leszűrhető adatok.³³⁶

A könyvkiadás történetében eleinte a könyvnyomtatás szülőföldje, a Német-római Császárság töltött be jelentős szerepet. A harmincéves háború (1618–1648) azonban tönkretette a gazdag német könyvpiacot. Ennek eredményeként pedig a két másik nagy könyves nemzet, a francia és az angol mellett késő humanista szellemiségű nyomdáival és szerteágazó könyvkereskedelmi hálózatával Itália, Spanyolország és a Németalföld is felzárkózott a klasszikus könyves Európához a 17. században. A számtalan könyvaukcio oka és egyben következménye is volt a tartalmilag gazdag, többnyire tudósok által összegyűjtött könyvtárak létrejöttének. Amennyire a politikai viszonyok engedték, a viszontagságokkal teli idők ellenére a német területeken is megpróbálták egyes tudósok összegyűjteni a tanulmányaikhoz szükséges könyveket. Könyvtáraik azonban mind mennyiségben, mind minőségben lényegesen szerényebbnek számítottak, mint külföldi kollégáiké – eltekintve természetesen a fejedelmi könyvgyűjteményektől.

A korai angol és francia felvilágosodás hatására a 17. század utolsó harmadában azonban alapvetően megváltozott a helyzet. A 80-as és 90-es évek könyvpiacán már kezdtek kirajzolódni a változás körvonalai, ami elvezetett a 18. század első két évtizedében tapasztalható és a németországi tudós könyvkultúrában ebben a formájában sem előtte, sem utána nem létező virágkorhoz.³³⁷ Francia előképek után ugyanis 1682-ben megjelent az *Acta Eruditorum* legelső száma, amelyet a lipcsei tudós, *Otto Mencke* (1644–1707) adott ki. A folyóirat bel- és külföldön megjelent tudós munkák recenzióival, illetve sokszor tanulmányok formájában tette közismertté a korabeli tudományos eredményeket. Nyolc évvel később Christian Thomasius kiadásában napvilágot látott az első német nyelvű folyóirat is, amely hasonló elvekkel ösztönözte és népszerűsítette a piacon megjelenő tudományos újdonságokat, és párbeszédre készítette a szerzőket. A növekvő érdeklődéssel magyarázható az is, hogy a tudós folyóiratok mellé 1715-től tudós újságok (*gelehrte Zeitungen*) is csatlakoztak, amelyek néhány évtizeden át meghatározó jelentőséggel bírtak a könyvpiacon.³³⁸ A periodikumok által megvalósított tudásközvetítéssel és -terjesztéssel párhuzamosan zajlott egy másik jelentős szellemtörténeti folyamat is: a tudós kézikönyvek keletkezése és fejlődése.³³⁹ Szintén francia minták alapján és először fordítások formájában egyetemes és történeti szaklexikonok jelentek meg. A német lexikonkiadás Schmeizel-kori csúcspontját a 64 kötetes Zedler-féle lexikonfolyam képviseli (Leipzig und Halle, 1730–1750).

A gyűjtési és kompilálási kedv adekvát kifejeződési formáját a bibliográfiai segéd-eszközök és könyvtárkatalógusok elkészítésében érte el. A korai felvilágosodás időszakában igen kedveltek voltak az életrajzi lexikonok. *Johann Burkhard Mencke* (1674–1732) 1715-ben adta ki *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*-ját, amely anyagának kiteljesítése *Christian Gottlieb Jöcherre* (1694–1758) várt: 1750–1751-ben jelent meg gondozásában a négy vastag kötetes tudós lexikon (reprintje: Hildesheim 1961). Köztes állomásként azonban

³³⁶ Ehhez vö. FABIAN 1977, 48–88; WITTMANN 1984 (az egész kötet, de különösen Wolfgang MILDE [magyarul: MILDE 1997], Paul RAABE [magyarul: RAABE 1997] és Erdmann WEYRAUCH tanulmányai); CSAPODI – TÓTH – VÉRTESY 1987, 149–156; HARMS ²1991, 122; MONOK 1997, 31–53; FABIAN 1998, 3–32; MENTZEL-REUTERS ²2003, 231; MONOK 2006, 194–197; [UÓ.] 2006, 93–105.

³³⁷ Vö. RAABE 1987, 4; UÓ. 1988, 104; UÓ. 1990, 189.

³³⁸ Vö. KIRCHNER 1958–1962; DANN 1983, 63–80 és RAABE 1984, 106–116. Legfrissebb összefoglalását az alapvető irodalommal lásd BECHER 2006, 384–386.

³³⁹ Vö. RAABE 1983, 97–117 és UÓ. 1984, 89–105.

nem szabad megfeledkezni a Gabriel Wilhelm Götte-féle biográfiai lexikonról sem (Braunschweig; Zelle 1735–1740).³⁴⁰

A tények, adatok és címek felszaporodása, korábban elképzelhetetlen mennyisége Morhof *Polyhistor*ának szellemében a tudósok élettörténetét, az irodalomtörténetet, valamint a tudományosság fejlődését általában, illetve azt az egyes szakterületeken, időszakokban és régiókban tárgyaló művek virágkorához vezetett el. Az eddig emlegetett tudós, a könyvpiacot néhány évtizedig uraló könyvformáknak (tudós folyóiratoknak és újságoknak, lexikonoknak és kézikönyveknek, bibliográfiáknak és katalógusoknak, biográfiáknak és irodalomtörténeteknek) a keletkezése tulajdonképpen annak a könyvekhez kötődő tudományosságnak, a könyvekből megszerezhető erudíciónak (*Büchergelehrsamkeit*)³⁴¹ hatásaként értelmezhető, amely néhány évtizedig divatban volt Európában, és a polihistorok korának végső szakaszaként aposztrofálható. Mivel a könyvekben 200–250 éve felhalmozott tudás erre az időszakra már áttekinthetetlené vált, sok tudós gyűjtéssel és regisztrálással, közvetítéssel és magyarázattal próbálta meg a könyvek világába leszűrődött univerzális tudást áthagyományozni, amit néhány évtized múltán már reménytelen vállalkozásnak tekintettek. A könyvekhez kötődő tudományosság virágkora azonban mégiscsak a felvilágosodás egyik szakaszát képviselte: a tudás összegyűjtése megteremtette ennek a tudásuniverzumnak a terjesztéséhez és népszerűsítéséhez szükséges feltételeket, amint az majd a 18. század második felében be is következett. A megelőző korszakot pedig a felvilágosult gondolkodás kibontakozásának szempontjából egy tipikus és szükséges időszaknak tekinthetjük, hiszen a „*könyvek által előidézett felvilágosodás feltételezte a könyvek ismeretét*”.³⁴²

Az 1680 és 1750 közötti időszakot Németországban a könyvekhez kötődő tudományosság, a fokozottan megnyilvánuló eruditív műveltség, illetve a polihistorok korának (*Polyhistorie*) nevezhetjük.³⁴³ Az egyetemeken (különösen Halléban és Lipcsében, Wittenbergben és Helmstedtben, Altdorfban és Jénában) a *historia litteraria* oktatása folyt, egy olyan tudományszaké, amellyel manapság jobbára a tudomány-, a könyv- és könyvtár-, valamint az irodalomtörténet foglalkozik. Ennek a diszciplínának a közép-pontjában maga a tudós mint a könyvekhez kötődő tudományos ismeretek, az erudíció hordozója, életrajza, bibliográfiája és tudós életműve állt. Az érdeklődés fő tendenciái a történelemre és a filológiára irányultak. Egyre nagyobb mértékben írtak a nemzeti nyelveken a latin rovására, a 18. század első felében pedig a teológiai és jogi irodalom figyelemreméltó visszaszorulásának vagyunk tanúi. A *historia litteraria* tanulmányozásához, műveléséhez tehát a tudósnak könyves ismeretekkel kellett rendelkeznie. Ennek köszönhetően a könyv állt érdeklődésének középpontjában, élete is e körül forgott, éppen ezért a viszonylag kényelmes munkafeltételek megteremtése érdekében magának is jelentős számú könyvvel kellett rendelkeznie (magángyűjtemények létrejötte),³⁴⁴ hiszen a nyilvános könyvtárak ebben az időben még meglehetősen alárendelt szerepet játszottak a társadalom életében, és elsősorban a felsőoktatásban tanuló ifjak könyvigényét elégít(h)ették ki. Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a könyvekhez kötődő tudomá-

³⁴⁰ A két utóbbi munka pontos bibliográfiai leírását lásd a szakirodalmi feldolgozásokról készült jegyzékben.

³⁴¹ A tudós kora újkori figurájáról remek összefoglalást nyújt FABIAN 1977, 48–88; UÓ. 1998, 3–32 és HÄSELER 2006, 395–397. Hasonlóan jó és modern áttekintés olvasható a tudósköztársaságról (*Gelehrtenrepublik, res publica litteraria*) továbbsegítő irodalomjegyzékkel: GIERL 2006, 389–392. Kiváló képet ad a tudományosság, az erudíció kora újkori elképzeléseiről DÖRING 2006, 368–373.

³⁴² RAABE 1987, 7; UÓ. 1988, 106; UÓ. 1990, 190. Szélesebb kontextusban lásd UÓ. *Büchrlust und Lesefreuden. Beiträge zur Geschichte des Buchwesens im 18. und 19. Jahrhundert* című kötetét (Stuttgart 1984).

³⁴³ A korszak általános tendenciáinak és a tudós társadalom egységének felbomlásához vezető út legfontosabb állomásainak a bemutatását nagyon impulzívan teszi meg FABIAN 1998, 205–230.

³⁴⁴ Ebben a kontextusban szokott a szakirodalom a könyvtárról mint a tudós nélkülözhetetlen kézi szerszámáról, eszközkészletéről beszélni (vö. STREICH 1977, 241–299; FABIAN 1977, 59; UÓ. 1998, 14 és RAABE 1987, 650), amely egyben a „*tudós szakmák természetes attribútumá*”-t is jelentette (vö. BUZAS 1976, 85).

nyosság, az eruditív műveltség virágkora a németországi magánkönyvtárak és könyvgyűjtés virágkorát is jelenti egyben.³⁴⁵ Ezeknek a tudóskönyvtáraknak a vizsgálatából kiolvasható a könyvnek a korai felvilágosodásban játszott szerepe és jelentősége.³⁴⁶

A polgári magángyűjtemények, köztük is a tudóskönyvtárak vizsgálata a világon mindenütt csekélyebb mértékű, mint például a nemesi vagy a nyilvános könyvtáraké. Ennek oka igen kézenfekvő: az illető tudós halála után könyvgyűjteményét a legtöbb esetben elárverezték, eladták, nagyobb gyűjteménybe tagozták, vagy egyszerűen szétszóródott.³⁴⁷ Sok esetben csupán a tudós férfiú saját írásaiból lehet következtetni arra, hogy milyen könyvekkel rendelkezhetett egykor.³⁴⁸ A könyvanyag rekonstrukciója tehát mára igen gyakran lehetetlenné vagy legalábbis nehezen kivitelezhetővé vált. Ismerünk azonban olyan ideális esetet is, amikor a tudóskönyvtár egy nagyobb állományba bekeverülve önálló egységet képezett, így könnyen kutatható maradt.³⁴⁹

Az előzőekből következően nagy általánosságban megállapíthatjuk, hogy a tudóskönyvtárak legfontosabb áthagyományozási formáját a katalógusok, mindenekelőtt a nyomtatott katalógusok képviselik. Némely esetben a tulajdonos még életében nyomdába adta könyveinek jegyzékét, többnyire azonban árverési katalógusok formájában maradtak meg a könyvlisták, amelyeket a gyűjtő halála után egy másik tudós vagy egy könyvkereskedő állított össze szisztematikus rendben vagy formátumok szerint. Kézírt katalógus általában abban az esetben maradt ránk, ha a gyűjteményt egy nyilvános könyvtárnak adták át. Sok esetben a tudósok végrendelete is tartalmaz könyvjegyzékeket. Gyakran azonban ezek a katalógusok nem éltek túl az összeírásuk óta eltelt időszakot, és csak kortárs feljegyzésekből, útleírásokból, levelekből, jelentésekből, könyvtárakban tett látogatásokról készült beszámolókból stb. értesülünk róluk.³⁵⁰ Nem lényegtelen bizonyítéka egy-egy korábban létezett tudóskönyvtárnak az *ex libris* sem, melyet a megelőző évszázadokban csak akkor készítettek, ha egy ténylegesen létező könyvállományt kívántak megjelölni vele.³⁵¹

Tudomásom szerint a világon még sehol sem készült olyan átfogó jegyzék, amely a tudóskönyvtárak állományát fogná egybe a 15. századtól a 18. század végéig. Magyarország ebből a szempontból élen jár, hiszen az *Adattár XV–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* és a *Könyvtártörténeti füzetek* szöveg- és mutatószerűen is regisztrálják a Kárpát-medencéből 1750-ig előkerült polgári könyvtárak jegyzékeit. Ezek között pedig több tudós könyvtárának katalógusát is megtaláljuk, tehát kvázi egy nagyobb egységbe épített rendszerező jegyzékkel rendelkezünk a tudóskönyvtárakról.

³⁴⁵ FABIAN 1998, 136. – Jól érzékelteti a magánkönyvtárak szerepének és jelentőségének változását, hogy a 19. század első felére a magánkönyvtárakban fellelhető könyvek száma a 18. század közepén mérhető viszonyok negyedére esett vissza (vö. RAABE 1977, 15 és 33). – A magánkönyvtáraknak a 18–19. században játszott információtörténeti, -elméleti jelentőségéhez lásd ELLWEIN 1981, 46–54.

³⁴⁶ Paul Raabe nyomán azt is mondhatjuk, hogy a könyvekből megszerezhető „*erudíció lett a felvilágosodás feltétele és eszköze*” is egyben (vö. RAABE 1984, 213). A téma fontosságára irányítja a figyelmet FABIAN 1998, 142–143 is.

³⁴⁷ A problémakör átfogó, nagyobb dimenziókba is átívelő tárgyalását lásd RAABE 1984, 1–20; UÓ. 1987, 643–661; STAUB 1984, 110–124 és FABIAN 1998, 14–15.

³⁴⁸ BUZAS 1976, 86. – Ez a helyzet természetesen egyre javul, ahogy a mai kor felé haladunk. Gyakran előfordul, hogy ha az eredeti könyvállománnyal nem is, de a róla készült katalógussal azért rendelkezünk.

³⁴⁹ Ez történt például a wolfenbütteli könyvtáros, *Jacob Burckhard* (1681–1753) könyvtárával is (vö. RAABE 1987, 8–9; UÓ. 1988, 108; UÓ. 1990, 191).

³⁵⁰ A kimondottan könyvtárlátogatás céljából kezdeményezett utazás (*Bibliotheksreise*) igen kedvelt tevékenységnek számított a 18. században. Az ekkori német viszonyok érzékeltetésére lásd BECKER 1980, 1361–1534; JOCHUM 1993, 108–110 és FABIAN 1998, 16. A tudós médiumok már felsorolt és egyéb fajtáit is nagyszerűen mutatja be GIERL 2006, 377–380.

³⁵¹ Az *ex libris*ek történetére, használati és ikonográfiai jelentőségére lásd DEÉ NAGY 2001, 7–46.

Néhány konkrét európai példa³⁵²

A nagy könyvgyűjtőket elsősorban a humanizmus időszakában az a törekvés vezérelte, hogy az antik irodalom lehető legteljesebb gyűjteményét nyomtatott kiadásokban is birtokolják, emellett pedig a kortárs irodalmat is megszerezzék, és a kettőt egymáshoz mérjék. Ez a régiótól független általános tendencia jellemezte a jelentős európai tudóskönyvtárat, melyek közül a jelen kötetben elsősorban a német nyelvterületeken életre hívott gyűjteményekről emlékezem meg nagyon röviden. Témám szempontjából ugyanis főleg ezek,³⁵³ illetve a Kárpát-medence egynéhány hungarus-tudatú tudósának bibliotékája érdemel különös figyelmet.

A példák sorát annak a humanista történésznek, *Beatus Rhenanus*nak (1485–1547) a mintegy 2.000 kötetes, enciklopédikus tartalmú magánkönyvtárával kezdem, akinek saját szülővárosában, Schlettstadtban alapított gyűjteménye igen gazdag forrásanyaggal és

³⁵² Sok tudóskönyvtár könyvjegyzékét, illetve azokról szóló tanulmányt néztem át, mielőtt ennek a fejezetnek a megírásába kezdtem. Mivel annak nem láttam sok értelmét, hogy ezeket részletesen bemutassam, és a róluk szóló irodalmat ismét felmondom, pusztán a tulajdonosok nevének és a könyvtárukról számomra rendelkezésre álló és átnézett irodalmaknak a kronologikus felsorolása, illetőleg az olvasmányaimból levonható és az előző alfejezetben már felsorakoztatott tanulságok ismertetése mellett döntöttem. A példák közül kiragadtam néhányat, ezeket beemeltem a főszövegbe (ezekre ebben a lábjegyzetben nem hivatko-zom).

16. század: *Joachim Vadianus* (1484–1551), humanista történész, a klasszikus és neolatin irodalom egyik első irodalomtörténetének szerzője (könyvtára lásd SCHENKER-FREI 1973; BUZAS 1976, 87; FÜSSEL 2005, 167–168); a két évszázadon át apáról fiúra szálló, sok ritkaságot tartalmazó *Lindenbrog*-könyvtár (vö. HORVÁTH 1979, 32–45); a két generációs *Paumgartner*-könyvtár Nürnbergben (vö. JÜRGENSEN 2002, 83–245).

17. század: *Sebastian von Bergen* (1554–1623), hamburgi államférfi és polgármester könyvtára (vö. HORVÁTH 1979, 29–31); *Johann Gerhard* (1582–1637), jénai egyetemi teológusprofesszor könyvtára (vö. CLAUS 1968; BUZAS 1976, 90–91; STEIGER 1997 és uő. 2002); *Joachim Jungius* (1587–1657), filozófus és természettudós könyvtára (vö. HORVÁTH 1979, 53–59; MEINEL 1992 és uő. 1993, 253–280); *Lucas Holstenius* (1596–1661), filológus, a Vatikáni Könyvtár őre (vö. HORVÁTH 1979, 48–52 és SERRAI 2000); *Johannes Coccejus* (1603–1669), református teológus könyvtára (vö. BREYMER 1982, 7–40); *Johann Laurentius Bausch* (1605–1665), schweinfurti orvos könyvtára (vö. MÜLLER 1998); *Hermann Conring* (1606–1681), polihisztor, a statisztikatudomány ősenek könyvtára (vö. RAABE 1983, 413–434); *Christoph Gottlieb Dilherr* (1625–1685), nürnbergi jogász könyvtára (vö. JÜRGENSEN 2002, 247–531); *Samuel von Pufendorf* (1632–1694), neves történész könyvtára (vö. PALLADINI 1999); *Rudolf Capellus* (1635–1684), a görög nyelv és történelem tanár Hamburgban (vö. HORVÁTH 1979, 46–47); *Philipp Jacob Spener* (1635–1705), a „német pietizmus atyjá”-nak könyvtára (vö. BREYMER 1976, 71–80 és uő. 1993, 299–231); *Engelbert Kaempfer* (1651–1716), lemgoi természettudós és utazó könyvtára (vö. MERZBACHER 2004, 227–242); *Wilhelm von Boineburg* (1656–1717), a mainzi választófejedelem helytartójának könyvtára (vö. PAASCH 2000, 143–156); *Gottfried Arnold* (1666–1714), egyháztörténet-író könyvtára (vö. BREYMER 1976, 86–132; uő. 1995, 55–143 és *Catalogus ...* 1995, 337–410).

18. század: *Barthold Heinrich Brockes* (1680–1747), költő és festménygyűjtő könyvtára (vö. KEMPER – KETELSEN – ZELLE 1998); a korábban már emlegetett *Jakob Burckhard* (1681–1753), wolfenbütteli könyvtárosnak és a szász választófejedelem historiográfusának könyvtára (vö. BUZAS 1976, 92; STRIETZEL 1993, 152–168) *Zacharias Conrad von Uffenbach* (1683–1734), bibliofil jogász könyvtára (vö. HORVÁTH 1979, 60–81); *Johann Christoph Wolf* (1683–1739), hamburgi lelkész és a keleti nyelvek tanára és fivére, *Johann Christian Wolf* (1689–1770), hamburgi fizika- és irodalomtanár könyvtára (vö. HORVÁTH 1979, 82–98); *Johann Lorenz Mosheim* (1693–1755), teológus, jelentős egyháztörténet-író könyvtára (vö. HÄFNER – MUSLOW 1997, 323–399); *Johann Melchior Goeze* (1717–1786), teológus könyvtára (vö. BUZAS 1976, 93; HORVÁTH 1979, 99–110); *Johann August von Ponickau* (1718–1802), szászországi titkos hadi tanácsos könyvtára (vö. JUNTKE 1987; MÜLLER 1994, 21–26; uő. 2002, 35–45; HENNING 2002); *Georg Friedrich Brandes* (1719–1791), hannoveri titkos kancelláriai titkár könyvtára (vö. BUZAS 1976, 93; CRUSIUS 1985, 1–41); *Justus Möser* (1720–1794), osnabrücki jogász könyvtára (vö. MEYER 1979, 149–158).

³⁵³ Az alábbi áttekintő részhez és a további tanulmányozáshoz hol kevésbé, hol eredményesebben használhatók Joris VORSTIUS máig mintegy tízszor kiadott átfogó, de mindenről csak röviden megemlékező könyvtártörténetéből (Leipzig 1948) az általános európai könyvtártörténetet áttekintő fejezetek (19–53. oldal), Ladislaus BUZAS német könyvtártörténetéből (Wiesbaden 1976) a magánkönyvtárat tárgyaló fejezet (85–106. oldal), a jobbára összefoglaló megjegyzésekkel, mintsem számtalan adattal dolgozó Uwe JOCHUM kis könyvtártörténetének (Stuttgart 1993) a 15–18. század európai könyvtártörténetre vonatkozó részei (77–164. oldal), illetve Marion JANZIN és Joachim GÜNTHER ötezer év könyvtörténetét összefoglaló munkájából a felvilágosodásra vonatkozó fejezet (236–248).

kortárs irodalommal rendelkezett.³⁵⁴ A könyvanyag jelentőségét mutatja, hogy egészen napjainkig hatott és működött tovább a *Bibliothèque d'Humanisme* állományában.³⁵⁵

Az augsburgi patrícius, városi írnok és császári tanácsos, *Konrad Peutinger* (1465–1547) 2.150 kötetben található, 10.000 címnél is többet számláló könyvtára a legnagyobb humanista könyvtárnak számít Németországban és az Alpoktól északra.³⁵⁶ Egy kutatócsoportnak ezidáig a könyvek mintegy felét sikerült felkutatnia több mai nagy német könyvtár állományában. A Peutinger-féle könyvtár anyagát elsősorban jogi vonatkozású könyvek alkotják, amelyek az utolsó Peutinger-örökös halála után 1715-ben az augsburgi jezsuita kollégiumra szálltak, majd szétszóródtak a világban.³⁵⁷ A világ egyik első szakkönyvtárának rekonstrukciója évek óta folyik, a munka eredményét pedig egy öt kötetesre tervezett sorozatban kezdték el kiadni.³⁵⁸

A 17. század polihisztorai gyakran jelentős, sok esetben kéziratos forrásgyűjteményeket állítottak össze (pl. *Marquard Freher* (1565–1614), *Melchior Goldast von Haiminsfeld* (1578–1635), *Konrad Haebler* stb.), amelyek közül több máig fennmaradt valamelyik nagy közintézmény könyvtárában.³⁵⁹ A bonni egyetemi könyvtár kutató könyvtárosának, *Hans Dieter Gebauer* vizsgálatainak köszönhetően átfogó képpel rendelkezünk 50 német magánkönyvtár nagyságáról és a könyvanyag tartalmáról a 17. század második feléből: általában egy-egy állomány 3.000-nél kevesebb tételből állt.³⁶⁰ Az 1699-ben elhunyt polihisztor, *Friedrich Benedikt Carpzow* (1649–1699) 15.512 tételes vagy *Jakob Thomasius* (1622–1684) 8.441 tételes könyvtárai kivételnek számítottak. Ezekben a tudóskönyvtárakban a latin nyelvű teológiai és jogi anyag dominált. A német könyvpiacra ebben az időben még a tudós értekezések és terjedelmes fóliánsok, illetve negyedrét könyvek képviselték a túlsúlyt. Nem szabad azonban elfeledkezni a jelentős számú lelki épülést szolgáló (*Erbaungsliteratur*) és a napi vallásgyakorlathoz elengedhetetlen olvasmányról sem.

A 18. században mind a nemesi származású polihisztorok, mind az egyetemi professzorok új generációja jelentős speciális könyvtárak gyűjtőivé lépett elő. Martin Schmeizel és magyar vonatkozásban egyedülálló könyvtára szempontjából ez az időszak érdekes igazán, így ennek a tárgyalására érdemes több figyelmet szentelni.

A polihisztorizmus korának tudósai számára, akik általában egyben valamely felsőoktatási intézmény professzorai is voltak, magától értetődő dolognak tűnt, hogy magánkönyvtárat hozzanak létre, és azt egy életen át folyamatosan gyarapítsák. Legtöbbször már tanulmányaik idején megvetették gyűjteményük alapját,³⁶¹ majd akadémiai utazásaik során ismereteik és világlátottságuk szélesítése mellett könyveik számát is gazdagították. Könyvszeretetük tehát az esetek többségében korán kialakult, a *peregrinatio academica* pedig ennek kiteljesedését nagymértékben támogatta. Jól megfigyelhető jelenség, hogy rendszerint a legnagyobb könyvgyűjteménnyel rendelkező tudósok voltak azok, akik a legtöbbet utaztak életük során, így lehetőségük volt a nagy európai könyves centrumokban (Hollandia, Anglia, Franciaország, Itália, Németország) könyveik beszerzésére is. Természetesen nagy különbségek mutatkoztak: némely tudós csak a legszükségesebb könyvek megvásárlására szorítkozott, míg mások érdekes és szép ki-

³⁵⁴ BUZAS 1976, 87; MEYER 1976, 21–31.

³⁵⁵ ADAM ³1973; FÜSSEL 2005, 167.

³⁵⁶ VORSTIUS ⁴1948, 22; BUZAS 1976, 87; MUMMENDEY ⁶1984, 226–227.

³⁵⁷ Vö. VOGEL – HAYE 1997, 113–128.

³⁵⁸ Máig az első két kötet jelent meg: KÜNAST – ZÁH (Hrsg.) 2003 és 2005.

³⁵⁹ BUZAS 1976, 90; FÜSSEL 2005, 168.

³⁶⁰ Vö. GEBAUER 1981.

³⁶¹ RAABE 1987, 650.

adásokra, ritka nyomtatványokra vadásztak, vagy pedig egy konkrét témához gyűjtöték össze a könyvanyagot.³⁶² Mivel a könyvgyűjtés igazi divatnak számított ebben az időszakban, nem csodálkozhatunk azon, hogy a gyűjtők kölcsönösen ösztönözték egymást a különféle könyvek beszerzésére, részt vettek könyvaukciókon, szoros kapcsolatban álltak könyvkereskedőkkel, és kutakodva olvasták a tudós folyóiratok legújabb számait, a recenziók között számukra érdekes művek után kutatva. Amikor azonban a korai felvilágosodás tudósait jellemző csillapíthatatlan könyvéhségről (sokszor kedélybetegséget³⁶³ okozó attitűdjéről) beszélünk, nem szabad figyelmen kívül hagyni egy tényt: a 18. század közepén, második felében a társadalom szélesebb rétegein végigsöprő olvasási forradalom, olvasási láz vagy „olvasási düh” (*Lesewut*) előestéjén vagyunk.³⁶⁴ A tudós társadalomra egyébként jellemző vonzódás a könyvhöz a polihistorok korában jelentősen fokozódott, illetve újszerű formát öltött: hatalmas, sokszor a professzorok szemnáriumi hallgatóinak rendelkezésére álló (kvázi tanszéki) tudóskönyvtárak születtek.³⁶⁵ A művelődéstörténet e kicsiny szelete kapcsán, mely egyben a tudóskönyvtárak virágkorát is jelentette, joggal állapíthatta meg a korszak egyik kiváló ismerője, Paul Raabe, hogy „a könyvtárak történetében ilyen rövid időszakon belül soha többé nem jöttek létre olyan nagy és jelentős magánkönyvtárak, mint a korai felvilágosodás idején. A könyvek áradata az ezzel a korszakkal leáldozó, könyvekhez kötődő tudományosságnak a kifejeződése volt. Ki kell azonban emelni, hogy a tudós könyvgyűjtőknek köszönhetjük a kora újkori nyomtatott és kéziratos források nagy részének áthagyományozását is.”³⁶⁶

A gyűjtemények univerzális vagy enciklopédikus arculata ellenére a tudósok általában előszeretettel gyűjtöttek történeti műveket: a *historia civilis*, a *historia ecclesiastica* és természetesen a *historia litteraria* témakörére fektették a legnagyobb hangsúlyt.³⁶⁷ Népszerűségben ezután következett a bibliakiadásoknak, az antik auktorok művei nyomtatott változatainak, a 16–17. századi német irodalom termékeinek, a helyi nyomtatványoknak, a tudós levelezésnek stb. a gyűjtése. Némelyik magánkönyvtárhoz rézmetszetekből,

³⁶² A könyveket birtokló tudósokat személyes érdeklődési körük tekintetében is csoportosították már. A könyvekből tanító és könyveket író tudósok (*Büchergelehrten*) számítottak a legproduktívabb rétegnek, akik számára a könyvtár nemcsak munkaeszköznek, hanem életük középpontjának is számított. Egy másik csoportot alkottak a könyveket olvasó tudósok (*Bücherleser*), akik tudásukat könyvekből szerezték meg, vagy pedig készletéből, érdeklődésből, illetve szenvedélyből olvastak könyveket. Azokat az olvasókat, akiknek érzelmi kötődésük volt a könyvhöz mint tárgyhoz, könyvbarátoknak (*Bücherfreunde*) nevezhetjük. Számukra az olvasás élvezetet, örömet nyújtott. Egyszerűen szerették a könyveket, és tisztelték azok szerzőit. Végül a negyedik csoportba azok a könyvgyűjtők (*Büchersammler*) sorolhatók, akiknél a könyvek olvasása és a könyv szerete a könyvgyűjtés szenvedélyével párosul. Esetükben a gyűjtés sokszor öncélúvá is válhatott. Az elkülönítés persze nem lehet átmenet nélküli, hiszen számtalan olyan esetet ismerünk, amikor egy könyvvel dolgozó és azokat író tudós nagy könyvbarátnak és jelentős könyvgyűjtőnek számított, noha nem minden ilyen tudós volt például szenvedélyes könyvolvasó. A kérdéskörrel behatóan foglalkozik RAABE 1987, 650–651.

³⁶³ A tudósok körében megfigyelhető betegségek interpretálása a 18. század kedvelt témái közé tartozott (erről részletesebben lásd FABIAN 1998, 13–14).

³⁶⁴ Vö. WITTMANN 2000, 326–347 és JANZIN – GÜNTHER 1995, 241–243. – A korabeli társadalomnak bármennyire is vékonyka rétegét képezték a gyakran csak könyvmolynak csúfolt tudós elmék, mégis ők voltak azok, akik úttörő bibliográfiai munkáikkal, a régi és az új könyvek gyűjtése, népszerűsítése iránti elhivatottságukkal jelentős lökést adtak a 18. század könyvkultúrájának. Végül soron pedig a könyvkereskedőkkel és -kiadókkal karöltve ők voltak azok, akik egy kezdetben olvasási forradalomban megnyilvánuló alapvető társadalmi átalakulás keretében, könyvek segítségével bevezették azt a politikai, gazdasági és kulturális reformot, amelynek komplex tárgyalása nem ennek a munkának a feladata, és tulajdonképpen már nem is magukról a könyvgyűjtőkről, hanem az olvasókról szól.

³⁶⁵ Nagy magánkönyvtárak persze nemcsak az egyetemi városokban alakultak ki, hanem a kereskedelmi és az uralkodói központokban is. Lényegében tehát ott, ahol tudós fők éltek. A korai felvilágosodás idején Hamburgot nevezhetjük a legfigyelemreméltóbb könyves városnak (ehhez lásd HORVÁTH 1979), de igen jelentős szerepet játszott a könyvtártörténetben még Drezda, Frankfurt és Nürnberg is.

³⁶⁶ RAABE 1987, 16; uó. 1988, 114; uó. 1990, 194.

³⁶⁷ Van olyan szerző is, aki az összefoglaló *historia litteraria* megnevezéssel illeti a főszövegben alcsoportokra osztott gyűjtőkört (vö. pl. RAABE 1977, 16).

portrékból, pénzérmékből vagy a természetben előforduló érdekes állatokból, növényekből, ásványokból összeállított gyűjteményeket, kabineteket is csatoltak.

A legtöbb tudós gyűjtő számára a könyvek birtoklása nem öncél volt, hanem bibliotékájuk tudományos (sokszor kompilatorikus) munkájuk forrásául és alapjául szolgált. Sokan közülük bámulatossággal dolgoztak: kis túlzással bibliográfiáik újabb könyveket töltöttek meg. Legfőbb érdemük azonban, hogy alapvető bibliográfiák és forrásgyűjtemények elkészítése fűződik a nevükhöz. A polihistorok korának tudósai voltak az irodalomtörténeti ábrázolások első képviselői – mégha ezek csak jobbára könyvcímek felsorolásában merültek is ki – és a bibliográfiai tanulmányok megalapozói. Nekik és gyűjteményeiknek köszönhető tehát az irodalomtörténet-írás és a könyvismeret (*Bücherkunde*) jelentős mértékű fellendülése a 17. század végén és a 18. század első felében.³⁶⁸

Hogy milyen szorosan kapcsolódott össze a könyvismeret a könyvgyűjtéssel, és hogy az egyes tudóskönyvtárak mennyire szolgáltak alapul ehhez a munkához, jól mutatja az alapvető bibliográfiák kidolgozásán túl egy olyan jelenség is, amely megteremtette a korai felvilágosodás tipikus könyves műfaját: mégpedig a könyvtárakról készített beszámolók, jelentések, leírások (*Bibliotheksnachrichten*) formájában. Mintáját a hallei Christian Thomasius 24 füzetből álló, saját könyvállományán alapuló, *Summarische Nachrichten* című kritikai könyves folyóirata szolgált 1715 és 1718 között,³⁶⁹ amely azután iskolát teremtett egész Németországban. A műfaj – ugyancsak hallei mintára (Johann Gottlieb Krause, Gottlieb Stolle, Siegmund Jakob Baumgarten) – a század közepére specializálódott: megindult a ritka, értékes és érdekes, sokszor tiltott könyvek utáni kutatás és azok publikálása. A felvilágosodás tarka szellemi horizontja tehát még egy furcsa bibliofil hóborttal, figyelemreméltó könyvtörténeti adalékkal is gazdagodott.

Összefoglalásként elmondhatjuk: a 18. század első fele Németországban nemcsak a korai felvilágosodás időszaka volt, hanem egyidejűleg a könyvekhez köthető eruditív tudományosság nagy korszaka és a tudós magánkönyvtárak virágkora is. A gyűjteményekben tetest öltött ismeretanyag feldolgozása, a laikusok számára is emészthető nyelven történő interpretálása és publikálása egy olyan társadalmi változássorozat feltételrendszerének az egyik alappillére lett, amely a 19. századra új struktúrát hozott létre az európai kontinens sok országában. Ezen túlmenően a kulturális örökség megőrzésében szintén jelentős szerepet játszottak a tudóskönyvtárak, hiszen egy olyan korban, amikor a nyilvános könyvtárak (és pláne a nemzeti gyűjtemények) még szinte alig érzékelhetően vannak jelen az európai művelődéstörténetben, a magánszemélyek könyvtárai olyan könyveket és kéziratokat őriztek meg az utókor számára, amelyek az ő közreműködésük nélkül valószínűleg örökre eltűntek volna. Igazából nekik köszönhető a nyilvános gyűjtemények alapállománya is: sok esetben tudóskönyvtárakra rátelepülve jöttek létre máig is működő, nyilvános kulturális gyűjtemények, vagy legalábbis magánkönyvtárakkal egészítettek ki ilyeneket. Azokban az esetekben, amikor a magánkönyvtárak nem maradtak fenn, katalógusaik vagy az állományukra vonatkozó híradások szolgálnak fontos művelődéstörténeti forrásként. A 18. század főleg első felének magánkönyvtárai tehát egy olyan könyves kultúra termékei, amelynek fő mozgatórugói a tudós világban keresendőek. A tudós könyvgyűjtési szenvedélynek a század második felében tapasztalható, törvényszerű ellaposodását azonban egy új könyvtártörténeti korszak ellensúlyozza: az érett és a késő felvilágosodás idején létrejövő, több esetben a megelőző időszak tudós magánkönyvtáraiból táplálkozó könyvtártípusok (nemzeti, köz-, szak-, felsőoktatási és iskolai könyvtárak) kialakulása.

Végül nem maradt más hátra ebben a fejezetben, minthogy olyan tudóskönyvtárakat soroljunk elő, amelyek tulajdonosai kapcsolatban álltak Martin Schmeizellel, így gyűj-

³⁶⁸ Vö. SCHMIDMAIER 1974.

³⁶⁹ Vö. THOMASIIUS 1715–1718.

teményeik is hatással lehettek a neves polihisztor saját bibliotékájának kialakítására. Elsőként egykori tanárának, a lutheránus orthodoxia egyik fő képviselőjeként számon tartott teológiaprofesszornak, Johann Friedrich Mayernek a 18.000 kötetes könyvtárát említem, amely mindig nyitva állt a fiatalabb tudósgeneráció előtt.³⁷⁰ Schmeizel jénai vagy hallei kollégái és barátai közül³⁷¹ főként Johann Peter von Ludewig 15.000 kötetes,³⁷² Nicolaus Hieronymus Gundling 10.000 kötetes,³⁷³ Burkhard Gotthelf Struve 4.300 kötetes³⁷⁴ és az ifjabb *Siegmund Jakob Baumgarten* (1706–1757) 17.500 kötetes³⁷⁵ könyvtárát emelem ki.³⁷⁶

Tudóskönyvtárak Magyarországon a 16–18. században

A kora újkori magyarországi tudóskönyvtárak kumulatív, egységes szempontok szerinti elemzése – ahogyan azt a német példán is láttuk – egyelőre még várat magára. A könyvtárak jegyzékeinek felkutatása és regisztrálása folyamatosan zajlik, sőt bizonyos szempontból a vége felé közeledik. Az egykori tudós tulajdonosok még máig fellelhető könyvanyagának autopszián alapuló rekonstrukciója azonban meglehetősen esetlegesnek mondható.

A 16. századi magyarországi tudóskönyvtárak nagy része egyelőre jegyzékszerűen nem ismert.³⁷⁷ Az eddig katalógus formájában előkerült magánkönyvtárak közül azonban kiemelt figyelmet érdemel négy gyűjtemény, amelyek tulajdonosai vagy magyar származásúak, de életük nagyobb részét külföldön töltötték, vagy nem magyarok, de életük jelentős részében Magyarországon éltek és tevékenykedtek.³⁷⁸ Az egyik személy közülük a Fuggerek magyarországi faktora, *Hans Dernschwam* (1494–1568), akinek besztercebányai, a környék vezető értelmiségei által sűrűn látogatott házában

³⁷⁰ Vö. BALTHASAR 1715. – Hogy Schmeizel használta a neves tudós könyvtárát annak ékes bizonyítéka olvasható a 46. lábjegyzetben.

³⁷¹ Schmeizel főleg hallei ténykedése idején kerülhetett kapcsolatba többek között August Hermann Francke és fia, *Gotthilf August Francke* (1696–1769) (könyvtárukhoz vö. BREYMAYER 2001, 1–32), *Johann Friedrich Ruopp* (1672–1708) (nemrég rekonstruált könyvtárához vö. SCHEIBE 2005), *Justus Lüders* (?–1708), *Andreas Achilles* (1656–1721), *Johann Samuel Stryk* (1668–1715), *Christian Benedikt Michaelis* (1680–1764) és *Heinrich Milde* (1676–1739) könyvtárával. Ezekhez azonban külön-külön szakirodalmat általában nem kerestem, hiszen lényeges pontban már nem változtatnak az eddig ismertetett összképen. Rájuk vonatkozóan összefoglaló jelleggel lásd HÜBNER – MÜLLER – KLOSTERBERG 2000, 103–112.

³⁷² *Catalogus ...* 1745; BUZAS 1976, 92; FÜSSEL 2005, 168.

³⁷³ *Catalogus ...* 1731.

³⁷⁴ BUZAS 1976, 92; FÜSSEL 2005, 168.

³⁷⁵ *Bibliothecae ...* 1765–1767.

³⁷⁶ Úgy tűnik, hogy a felsorolt kötetszámok az egyes könyvtárakban a legtöbb esetben jóval a kor, azaz a 18. század közepe táján megragadható, a magánkönyvtárakban található könyvek száma fölött helyezkednek el. Mivel generálisan ilyen vizsgálatokat még nem végeztek, olyan szűrőpróbaszerű mintákra vagyunk utalva, mint amit például Paul Raabe készített el a 18. század első felére vonatkozóan Wolfenbüttel magánkönyvtáraival kapcsolatosan. Persze azért gyorsan hozzá kell tenni, hogy ő nem kizárólag a tudós, hanem általában a polgári magángyűjteményeket tekintette át. Felmérése során arra az eredményre jutott, hogy a braunschweigi hercegi városban a magángyűjtemények átlagos kötetszáma a nevezett időszakban 4.500 körül mozoghatott (vö. RAABE 1977, 15).

³⁷⁷ Ilyen könyvgyűjtemények voltak például a Wolphard-könyvtár Kolozsvárot, *Baranyai Decsi János* (1560–1601) könyvtára Marosvásárhelyen, *Szamosközy István* (1565–70 k. –1612) könyvei Gyulaféhevárott vagy *Istvánffy Miklósei* (1538–1615) Kisasszonyfalván.

³⁷⁸ Könyvtáraikról összefoglalóan lásd MONOK 1997, 31–53; UÓ. 2003, 153–159; UÓ. 2006, 194–195 és [UÓ.] 2006, 93–98.

gazdag könyvtár állt a használók rendelkezésére.³⁷⁹ A bibliotéka részletes katalógusát maga a tulajdonos állította össze 1552-ben.³⁸⁰ A humanista *Zsámboky János* (1531–1584) könyvtáráról *Hugo Blotius* (1534–1608) állított össze egy katalógust 1587-ben, amikor a tudós özvegyétől átvette a könyvgyűjteményt a bécsi császári könyvtár számára.³⁸¹ *Dudith András* (1533–1589) mintegy 4.000 kötetesre becsült könyvtárából eddig közel 600 művet sikerült azonosítani és leírni, de már ezekből is egy enciklopédikus humanista könyvtár képe tárul elénk.³⁸² A negyedik gyűjteményt Báthory István (1533–1586) erdélyi fejedelem, majd lengyel király udvari történetírójának, *Giovanni Michele Brutonak* (1517–1592) Gyulafehérvárott a fejedelmi könyvtárban maradt könyvei képviselik.³⁸³ A kiemelt könyvtárak állományának ismeretében a korszak kiváló ismerője, Monok István kijelentette, hogy „*ezek a magángyűjtemények a korabeli európai humanista könyvtárak színvonalán álltak, s mind nagyságban, mind az állományuk tartalmi összetételében összevethetők kortárs tudósbarátaik bibliotékájával*”.³⁸⁴

A hazai könyvkiadás és könyvkereskedelem sanyarú állapotával jellemezhető 17. század a tudóskönyvtárak kapcsán fehér foltnak számít a magyar művelődéstörténetben: csak igen kevés gyűjteményről van tudomásunk, és azoknak is meglehetősen töredékesen dokumentált jegyzékei maradtak fenn. Ennek köszönhetően a 16. és a 18. század közötti folytonosság a könyvtárak e típusa között Magyarországon nem ragadható meg konkrétan. Talán a legjobban feltárt korabeli könyvtárat képviseli *Johann Heinrich Bisterfeld* (1605–1655) tudósgyűjteménye,³⁸⁵ amelynek ismeretében azonban semmilyen releváns következtetés nem vonható le a korszak magyar tudóskönyvtárainak vonatkozásában.³⁸⁶ Ez persze közel sem jelenti azt, hogy ne kellene tudós gyűjteményekkel számolnunk ebben az időszakban. Pusztán abban a szerencsétlen helyzetben vagyunk, hogy az ezekről készült jegyzékek, illetve maguk a könyvek nem maradtak ránk. A 17. század legelejét még éppen megéllő, eruditív műveltségű, széles látókörű, református *Baranyai Decsi János* (1560–1601) könyvtáráról semmit sem tudunk, noha igen jelentős gyűjteménnyel rendelkezhetett. A késő reneszánsz protestáns művelődés másik nagy alakjának, *Szenci Molnár Albertnek* (1574–1634) a könyveivel kapcsolatban némileg jobb helyzetben van a kutató. Ámbár könyvtárának jegyzéke (ha volt ilyen) máig ismeretlen, fennmaradt viszont olvasónaplója, pontosabban egy idézetgyűjteménye, amelyet

³⁷⁹ A könyvtár bemutatását és állományának részletes elemzését lásd BERLÁSZ 1984, 299–340.

³⁸⁰ A teljes katalógus szövegét lásd *A Dernschwam-könyvtár* című kiadványban (Adattár 12). – A könyvek nagy része szerencsés módon máig megmaradt, hiszen az atya halála után fia, Mark Dernschwam az értékes gyűjteményt 1575-ben eladta a bécsi császári könyvtárnak, ahol azt betagolták az állományba. Az egykori humanista könyvtár tehát így ma is hozzáférhető és kutatható (vö. [MONOK] 2006, 94).

³⁸¹ Az élete nagy részét Bécsben leélő humanista filológus igen értékes könyvtárának nyomtatott katalógusa régóta a kutatók rendelkezésére áll (lásd GULYÁS 1941). Újabb kiadása kiegészítésekkel Monok István szerkesztésében és Ötvös Péter bevezetőjével 1992-ben jelent meg. Lásd *A Zsámboky-könyvtár* katalógusa (Adattár 12/2).

³⁸² Az európai hírű humanista tudós olvasmányaira vonatkozó ismereteket már a két világháború között összefoglalta Dudith francia monográfusa, Pierre Costil (lásd COSTIL 1935). Az azóta előkerült kötetekkel kiegészített részletes katalógus 1993-ban jelent meg (lásd a *Dudith András könyvtára* című kötetet az Adattár sorozat 12/3. darabjaként). – A jelen kötet szerzője hallei hungarica-kutatásai során szintén rábukkant egy eddig ismeretlen kötetre, amelyet még nem azonosított a Dudith-szakirodalom. ERASMUS Roterodamus Desiderius *Epistolarum opus complectens universas quot-quot ipse autor unquam evlvgavit* című munkájáról van szó (Basileae: Frobenius, 1538 – jelzete: FrStB 33 B 1). A kötetben a jól ismert vörös tintával bejegyezve a címlapon áll Dudith András possessorbejegyzése, a szöveges rész pedig sok saját kezű margináliát tartalmaz.

³⁸³ MADONIA 1983, 261–302.

³⁸⁴ Vö. MONOK 2006, 195.

³⁸⁵ A fellelhető könyvanyag rekonstrukcióját Viskolcz Noémi végezte el néhány évvel ezelőtt (vö. VISKOLCZ 2003).

³⁸⁶ Sokatmondó az a tény a 17. század tudóskönyvtárainak vonatkozásában, hogy például a Csapodi – Tóth – Vértesy szerzőpáros által készített *Magyar könyvtártörténet* ilyen szempontból ki sem tér erre az időszakra. Vagy ugyanez igaz a tízkötetes *Magyarország története* sorozat megfelelő köteteiben található művelődéstörténeti fejezetekre is.

akár olvasmányjegyzéknek is tekinthetünk.³⁸⁷ Az ebből tükröződő, hallatlanul gazdag ismeretanyagot minden valószínűség szerint részben saját könyvtárának állományából jegyzetelhetette ki. A költő *Háportoni Forró Pál* (?–1624 k.) Curtius Rufus Nagy Sándor-históriájának magyarra fordításakor (Debrecen, 1619) számos jegyzetet írt a műhöz. Ezekből mind a fordító szellemi horizontjára, mind a századelő többek között tudósok tulajdonában összegyűlt, gazdag magyarországi könyvanyagára lehet következtetni – persze csak áttételesen.³⁸⁸

Az ország politikai, gazdasági és kulturális viszonyaiban bekövetkezett mélyreható változások azonban a 18. században már sokkal kedvezőbb helyzetet teremtettek a hazai tudós társadalom számára is könyvtárak létrehozásakor. A könyvkereskedelem erre az időszakra szervezettebb kereteket öltött, és több meghiúsult kísérletről is tudunk, melyeknek célja egy tudós társaság megszervezésére irányult.³⁸⁹ A tudományos munka tulajdonképpeni intézményi-intézményes kereteit az egyházakkal szorosan összefüggő iskolahálózat biztosította. Nem kell tehát meglepődnünk azon, hogy a legjelentősebb könyvgyűjteménnyel rendelkező tudósokat egy-egy felekezet történetírása saját egyháztörténeti nagyságként kezeli. Közülük igen soknak széles erudícióról árulkodó gyűjteménye jegyzékszerűen is a rendelkezésünkre áll.³⁹⁰ A 18. század első felében ilyen volt például *ifjabb Köleséri Sámuel* (1663–1732), Martin Schmeizel, Bél Mátyás, *Johann Christoph Deccard* (1686–1764), *Dobai Székely Sámuel* (1704–1779), *Kazzay Sámuel* (1710–1797) és Bod Péter könyvtára. Őket még többen követték a 18. század második felében és a 19. század elején könyvtáralapításaikkal.³⁹¹

Néhány konkrét magyarországi tudóskönyvtár a 18. század első feléből

A 18. sz. elején megkezdődött a gyűjtés Mo. történetére vonatkozóan, hiszen legelőször is a török hódoltság „kulturális parlagját”³⁹² kellett felszámolni, ezt követően lehetett a rendelkezésre álló szellemi tőkét a sanyarú állapotok javítására, az ország gazdasági, társadalmi és szellemi felemelésére összpontosítani. A 17. század legvégén meginduló irodalom- és tudományszervezési törekvések, valamint a következő század elejétől kezdve a hungarica-könyvtárak felbukkanása is ennek a szükségszerű jelenségnek a velejáróiként értelmezhetőek.

Az utóbbi évek könyvtári és levéltári kutatásai a 18. század első feléből több, témám szempontjából nagyon fontos könyvtárjegyzéket tártak fel. A már régóta ismert Kölesé-

³⁸⁷ Szenci Molnár naplójának több kiadása is napvilágot látott már (vö. DÉZSI 1898; BENKŐ 1984 és SZABÓ 2003).

³⁸⁸ A jegyzetektől levonható művelődés-, értelmiség- és könyvtörténeti tanulságokra lásd MONOK 1988 és uő. ²2003, 101 és 115.

³⁸⁹ Vö. SZELESTEI 1989 és GUNST ²2000, 139–165. – A kezdeményezések igazi eredményt csak viszonylag későn, az 1825-ben megalapított Magyar Tudományos Akadémia felállításával értek el, tehát az általam tárgyalt korszakon messze kívül esnek.

³⁹⁰ A 18. század – ahogyan az a könyvtári anyag feldúsulásából is jól látszik – új korszakot hozott Magyarországon a művelődéstörténetében. A török uralom alól felszabadult ország minden részén megindult a szellemi pezsgés, amely a század második felére hozott igazán szép eredményeket a hazai könyves ügyekben is. A korszak kítüntetett jelentősége miatt mondhatta Szarvasi Margit már 1939-ben (igaz, csak a magánkönyvtárak vonatkozásában), hogy a „*magyarországi könyvtárak történetében a XVIII. századot egészen külön hely illeti meg*” (SZARVASI 1939, 1). A század könyvtárügyének alapos méltatását Berlász Jenő végezte el több mint 30 évvel ezelőtt (lásd BERLÁSZ 1974, 283–332). A 18. század általános művelődési viszonyainak kiváló áttekintését adja KOSÁRY ³1996.

³⁹¹ Hozzájuk áttekintő jelleggel lásd CSAPODI – TÓTH – VÉRTESY 1987, 149–156; MONOK ²2003, 188–189; uő. 2006, 195–197 és [uő.] 2006, 100–105.

³⁹² A kifejezést Berlász Jenőtől kölcsönöztem (lásd BERLÁSZ 1974, 283).

ri-könyvtár mellett napvilágra került Bél Mátyás és Johann Christoph Deccard tudós-könyvtárának jegyzéke, valamint Martin Schmeizel hungarica-könyvtárának nyomtatott katalógusa (1751 Halle) is. Ezt követően sikerült rábukkannom az addig csak főleg bibliográfiákból ismert teljes schmeizeli könyvtár 1748-ból származó nyomtatásban megjelent katalógusára, illetve belekezdtem a jelen dolgozatban vázlatosan elemzendő hungarica-könyvtár rekonstrukciójába is, amely – a kötet bevezető részében említett okok miatt – még nem zárult le teljesen.

A 18. század eleji magyar tudós környezetből egy-egy területre jellemző tudóskönyvtárat emelek ki, amely lehetőséget ad a hasonlóságok és különbségek érzékeltetésére, ha összevetjük a Schmeizel-könyvtárral. A rövid bemutatásokat kronologikus (és nem minőségi vagy jelentőségbeli!) sorrendben fogom elvégezni.

A híres erdélyi orvos, ifjabb Köleséri Sámuel magyar vonatkozásban ritkaságszámba menő nagyságú könyvtára áll a sor élén.³⁹³ A könyvhagyaték hivatalból elrendelt leltározásáról és felbecsüléséről készült, 3.561 kötetet tartalmazó jegyzéket még az 1950-es években ismertette Bertók Lajos.³⁹⁴ A jegyzéket az egykori polihisztor tudós halála után tizenhárom évvel (1745) árverési céllal állították össze, és belőle enciklopédikus tematikájú, univerzális érdeklődésű tulajdonosról árulkodó könyvtár képe rajzolódik ki.³⁹⁵ A gyűjteményben a kor mindenféle szaktudománya képviselve volt: a legnagyobb részt természetesen a teológia (631 darab könyv = 17,7 %), a filozófia (628 darab könyv = 17,6 %), a történelem (580 darab könyv = 16,3 %), az orvostudomány (385 darab könyv = 10,8%) és a jogtudomány (260 darab könyv = 7,3 %) tette ki. Témám szempontjából a történeti vonatkozású könyvek érdemelnek különösebb figyelmet. Az aukciós katalógus készítői ezt a szakot 29 további altémára osztották fel. A magyar történelem valamely aspektusával (köztük a *historia litterariával*) 83 darab könyv (2,3 %) vagy annak egy-egy fejezete, részlete foglalkozik. A teljes könyvállományból egyébként 251 mű számít hungaricának, ez a jegyzéken szereplő könyvek körülbelül 7 %-a csupán.³⁹⁶ Jól látható tehát, hogy Köleséri nem a hungaricumok gyűjtésére helyezte a hangsúlyt, hanem egy enciklopédikus állomány szerves, de nem kitüntetett részeként kezelte a magyar és magyar vonatkozású nyomtatott dokumentumokat.

Az egykor Halléban tanult, pietista szellemiségű, Felső-Magyarországon tevékenykedő, evangélikus Bél Mátyás minden valószínűség szerint hagyatéki leltárból (1749) fennmaradt és nemrég előkerült könyvtárjegyzéke 361 tételt (606 művet) foglal magában.³⁹⁷ A jegyzék készítője a könyvek hevenyészett tematikai beosztását is megkísérelte, de ez némi kétellyel kezelendő, hiszen több mű több helyre is besorolható lenne. A bizonytalanságok ellenére a könyvgyűjtemény főbb jellemvonásai első pillantásra szembeütnek. Igen markáns a történeti könyvek magas száma (239 mű). Ezeket követik a filozófiai tárgyú könyvek (101 mű) és az antik auktorok munkái (34 mű). A többi csoport – a 121 művel képviselt *libri miscellanei* csoporton kívül – mindig 20-nál kevesebb művet tartalmaz, így ezeket most külön nem említem. Feltűnő a teológiai és földrajzi

³⁹³ A könyvtár a Kárpát-medencei viszonyok között kiemelkedő jelentőségű mind példányszámát, mind összetételét tekintve. Tudós körökben errefelé ugyanis csak igen ritkán adódott ilyen szerencsés konstelláció: három házasságból származó hozománya, magas állami beosztásáért járó tekintélyes honorárium és jól fizetett orvosi praxisa révén igen nagy vagyon gyűlt össze Köleséri kezén. A vagyont ő maga szellemi tőkére váltotta, és egy regionális viszonylatban hatalmasnak számító könyvtárat hozott létre belőle.

³⁹⁴ Vö. BERTÓK 1955.

³⁹⁵ Bertók megjegyzi, hogy a könyvtár minden valószínűség szerint jóval nagyobb állománnyal rendelkezhetett eredetileg, de a céltalan tárolás hosszú évei alatt sok könyv rokonok és barátok kezére kerülhetett. Eredeti nagyságáról így csak elképzeléseink lehetnek (vö. BERTÓK 1955, 385).

³⁹⁶ A magyar és magyar vonatkozású nyomtatványokat Bertók külön tanulmányban mutatta be – megadva hozzájuk a konkordanciákat is (vö. BERTÓK 1955, 383–438).

³⁹⁷ A jegyzéket az Országos Széchényi Könyvtár egykori térképtárosa, jelenleg a Magyar Országos Levéltár munkatársa, Tóth Gergely találta meg pozsonyi levéltári kutatásai során, és 2006-ban Bél kézírataival együtt publikálta (lásd TÓTH 2006).

munkák hiánya, noha a tulajdonos bizonyíthatóan rendelkezett ilyen jellegű művekkel is. Ezekről külön jegyzék készülhetett, vagy az összeírás idejére Bél már elajándékozta, eladományozta őket.³⁹⁸ Látható tehát, hogy a Bél-könyvtár állományát tekintve jóval kisebb a Köleséri-féle könyvgyűjteménynél, viszont annál sokkal speciálisabb gyűjtőkörű. A Magyarország honismereti leírására törekvő Bél főleg olyan könyveket szerzett meg magának, amelyeket tudományos munkáiban forrásként használt, tehát gyűjteménye esetében egy alaposan átgondolt, jól összeválogatott kézikönyvtárról beszélhetünk. A minket leginkább érdeklő *libri historici* csoportban a magyarországi történeti irodalom, illetve a magyar történelem kutatása képezi az állomány fő egységét, de az Ausztria történetét tárgyaló munkák is szép számban szerepelnek a jegyzékben. Ezen túlmenően a cseh, a lengyel és a horvát történetírás képviselőit is megtaláljuk a könyvek sorában. Külön kiemelendő érdekességnek számít az 58 könyvből álló „különgyűjtemény”: a keleti nyelveket (21 művet) is magában foglaló nyelvészeti kollekción (nyelvkönyvek, szótárak, grammatikák).³⁹⁹

A 18. század első felében a soproni evangélikus líceum rektora, a „magyar Ciceró”-nak is nevezett Johann Christoph Deccard által gyűjteni kezdett és több generáción át gyarapított történeti-természettudományos (jelentős számú botanikai könyvet tartalmazó) könyvtár a történeti Magyarország harmadik régióját képviseli.⁴⁰⁰ Az evangélikus egyházi és történeti író, szónok, botanikus, aki egy időben maga is komolyan foglalkozott történeti témák tanulmányozásával,⁴⁰¹ jelentős, történeti műveket is nagy számban tartalmazó könyvtárat gyűjtött össze, melynek állománykatalógusa 2006 végén került napvilágra. Az egyelőre kiadatlan, rekonstruálhatatlan számú kötetet tartalmazó jegyzéken⁴⁰² a történeti művek száma mintegy 700. Schmeizel mellett nagyon fontos hungarica-bibliotékaként kell számon tartanunk, hiszen a legtöbb magyarországi tudóskönyvtárban fellelhető, általánosan elterjedt latin és német nyelvű történeti könyvek mellett a gyűjtemény gerincét az igen sok magyar nyelvű könyv és Kárpát-medencei kiadvány alkotja. A művek nagy része kéziratban volt meg a Deccard-könyvtárban (eredeti, másolat, átirat). Külön ki kell emelni azt a több száz térképet, látképet és metszetet, amelyek szinte kivétel nélkül magyar területeket, városokat, személyeket és eseményeket ábrázolnak.

Martin Schmeizel tudóskönyvtára

Az európai és magyar, illetőleg konkrétan a kortársak tudóskönyvtáiról készült rövid áttekintést követően rátérhetek a kötetnek arra a fejezetére, amely az életrajzi és a munkásságot tárgyaló rész mellett a legtöbb újdonsággal kecsegtet. Eddig el nem hangzott kijelentések megtételére azért van lehetőségem, mert a korábbi szakirodalom még a schmeizeli életműnél is szűkszavúbban szól az erdélyi szász tudós könyvtáráról. Az összefoglalások egyetlen esetben sem mondanak többet egy-két mondatnál ezzel kapcsolatban. Legtöbbször annyit jegyeznek meg, hogy Schmeizel foglalkozott egy magyar

³⁹⁸ A lehetőségeket részletesebben tárgyalja Tóth 2006, XXI–XXII.

³⁹⁹ Az állomány részletesebb, táblázatos formában is ábrázolt bemutatását lásd Tóth 2006, XX–XXI.

⁴⁰⁰ Az egyes régiók (Erdély, Felső- és Nyugat-Magyarország) könyves viszonyainak legfőbb tendenciáit és egyedi jellegzetességeit mértékadóan mutatja be BERLÁSZ 1974, 289–302.

⁴⁰¹ Maga is írt egy történeti, kéziratban maradt munkát *Hungaria sub regibus Arpadianis* címmel.

⁴⁰² Ezúton szeretnék köszönetet mondani Monok Istvánnak, hogy a kéziratot jegyzéket egykor rendelkezésemre bocsátotta.

vonatkozású könyvtár gyűjtésével,⁴⁰³ illetve hogy még halála előtti utolsó óráiban is ennek (pontosabban a könyvekről készült magyar nemzeti bibliográfia)⁴⁰⁴ rendezgetésével törődött.⁴⁰⁵ Ezenkívül néhol elhangzik egy-egy megjegyzés a könyvtár történetére vonatkozóan.⁴⁰⁶ Az állományról magáról viszont sehol egyetlen szó sem esik, noha több nyomtatott katalógus is megjelent róla a korban.⁴⁰⁷

Ennek a ténynek a hatására határoztam úgy, hogy – a hiánypótlás szándékával – alaposabb elemzés tárgyává teszem az állományt. Pontosabban: jelenleg egyelőre annak a magyar szempontból érdekesebb részét. Szelestei Nagy László figyelmeztetése nyomán szeretném megjegyezni, tisztában vagyok vele, hogy a tudóskönyvtáraknak a jelen kötetből esetlegesen túlzónak tűnő középpontba állítása protestáns szemlélet eredménye. Anélkül, hogy megkérdőjelezném a katolikus intézményi könyvtárak jelentőségét a művelődés terjesztésében,⁴⁰⁸ ebben az írásban mégis a magánkönyvtár intézményét helyezem fókuszba, hiszen Schmeizelhez ez a gyűjteményforma és a protestáns miliő illik igazán.

A teljes gyűjtemény

A könyvtár kialakulásának története nem rekonstruálható a kezdetektől. Elképzelhető, hogy a fiú már brassói otthonukból is vitt magával örökölt könyveket peregrinációjára. Egyetemi tanulmányai idején minden bizonnyal vásárlás útján kezdte meg könyvtárának gyarapítását. Tanítói állásai során munkája elismeréséül szintén kaphatott könyveket pártfogoltjaitól.⁴⁰⁹ Amint felfelé emelkedett az egyetemi ranglétrán, és híre is elterjedt tudós körökben, természetszerűleg ajándékként vagy neki ajánlva könyvek is érkezhettek hozzá. Mindezek mellett azonban a könyvtár legjelentősebb gyarapítási forrásának a tudatos vásárlás számított.⁴¹⁰

⁴⁰³ Vö. TRAUSCH 1871, 195; WURZBACH 1875, 161; KÖRÖSI 1897, 959; SZINNYEI XII, 458; Révai XVI, 644; BERLÁSZ 1974, 318–319; KAISER 1977, 74; ZOVÁNYI³1977, 529; *Magyar életrajzi lexikon* 1982, 591; CSAPODI – TÓTH – VÉRTESY 1987, 150; LÁZS 1994, 1782; MONOK 2006, 195; [MONOK] 2006, 94.

⁴⁰⁴ AGNETHLER 1751, [5]; CSAPODI – TÓTH – VÉRTESY 1987, 150. Tóth András az egyetlen, aki a nemzeti bibliográfia megnevezést használja Schmeizel kéziratosa munkájára.

⁴⁰⁵ Vö. SEIVERT 1785, 370; HIRSCHING 1808, 214; SCHWARZ 1845, 216.

⁴⁰⁶ Az ilyen jellegű kijelentésekre történő szakirodalmi hivatkozásokat a könyvtár történetét tárgyaló, *A hungarica-, ill. transylvanica-könyvtár története* című alfejezetben adom közre.

⁴⁰⁷ Ezen a hiányon enyhítendő adtam közre több tanulmányt az utóbbi években, amelyek kimondottan a Schmeizel-könyvtár történetét és állományának ismertetését tartalmazzák, mindenkor kiemelve a magyar művelődés- és könyvtörténet szempontjából fontos sajátosságokat (vö. *Kurzer Überblick über die erste Hungarica-Privatbibliothek der Welt; Ein Gelehrter und seine Gelehrtenbibliothek als die erste Hungarica-Privatbibliothek der Welt; Az első magyar történeti szakkönyvtár? Martin Schmeizel és történeti hungarikumai; Die erste historische Fachbibliothek im Donau-Karpatenraum? Martin Schmeizel und seine Büchersammlung; Ein Kronstädter Gelehrter und seine Bibliothek. Erinnerung an Martin Schmeizel* című írásaikat – a pontos bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokat tartalmazó részben olvashatók.)

⁴⁰⁸ Szelestei Lászlónak hálásan köszönöm az alábbi, általam sem vitatott megjegyzést: „Ha a Kárpát-medence egészének tudományos életét vizsgáljuk, akkor nem mellőzhetjük az egyházi tulajdonban lévő könyvtárakat. Úgy dolgozhat és dolgozik egy szerzetes a rend könyvtárában, egy kanonok a káptalan gyűjteményében, mint sajátjában. S a 18. századi Magyarországon nemcsak az oktatáshoz, hanem a tudományos élethez is fontosak voltak ezek a nem magánkönyvtárak!”

⁴⁰⁹ Hallei hungarica-kutatásaim során több olyan kötet is előkerült, amelybe Schmeizel tanítványai (pl. a Barnekov fivérek, de mások is) szívhez szóló, saját kezűleg a könyv belső borítójára írt szavakkal ismerték el mesterük értük vállalt áldozatos tevékenységét és érdemeit.

⁴¹⁰ A könyvtár nem elhanyagolható részét tették ki a tulajdonos saját, nyomtatásban vagy kéziratban maradt munkái. Ez a többféle kiadást megért művek egyes példányait, a cikkeiket tartalmazó főleg hetilapok számaint és a máig kiadatlan kéziratokat egybevéve száznál is több művet jelent. Ez pedig a korszak tudóstársadalmát jellemző garafomán attitűd ismeretében is igen figyelemreméltó mennyiség. (Mindennemű műveinek jegyzékét lásd a *Függelék* megfelelő részében.)

A katalógusokból és a már rekonstruált könyvtárrészből azonban elég egyértelműen kitűnik, hogy Schmeizel egyetemi előadásaihoz és szemináriumaihoz tudatosan gyűjtötte a szakirodalmat. Tudományos munkáinak hivatkozásaiban és publicisztikai írásainak jegyzeteiben szintén főként a saját könyvtárában fellelhető szerzők nevei és műveik címei köszönnek vissza. A céltudatos, programszerűen is megalapozott gyűjtés azonban leginkább a hungarica-, ill. transylvanica-anyag összeválogatása kapcsán érhető tetten. Erről a későbbiekben még részletesen szólok majd.

Ami az állomány egyéb, egyetemes részét illeti, egy komplett korabeli tudóskönyvtár képe tárul elénk. Mintegy 1.670 kötetével a Schmeizel-könyvtár nem számított igazán nagy könyvtárnak a korabeli német viszonyok között, inkább a középkategóriába helyezhető. Kárpát-medencei viszonylatban viszont igen jelentősnek mondható. A jobbára kolligátumkötetekbe 4.000-nél is több művet köttetett.⁴¹¹ Így viszont máris egy meghatározó mennyiségű könyvanyaggal állunk szemben. A tulajdonos könyveit használta is, nála tehát nem áll fenn annak a veszélye, ami az ekkora méretű könyvtárakkal kapcsolatban manapság fel szokott merülni az elemzések kapcsán, tudniillik, hogy az állomány mérete és összetétele ugyan lenyűgöző, de semmi nem utal annak olvasására. Schmeizel eddig fellelt könyveiben, legalábbis a legtöbben gazdag autográf jegyzetanyag található.⁴¹² (Némely esetben a jegyzetek mennyisége nagyobb, mint az eredeti, nyomtatott szöveg. Ilyen szinte kizárólag a *historia litteraria*val foglalkozó műveknél érhető tetten. Úgy vélem, ez jelzés értékű Schmeizel egész életművének vonatkozásában és a magyarországi *historia litteraria* történetében elfoglalt helye szempontjából.)

Amint azt már említettem, Schmeizel könyvtárában minden olyan tudomány szak alapvető, sőt akár ritkaságszámba menő szakirodalmat megtalálható, amellyel ő maga is foglalkozott. Ez természetes. Mint ahogy az is, hogy a történeti művek aránya a legnagyobb a gyűjteményben. Őket követik a segédtudományokról szóló munkák. Feltűnően sok a bibliai, teológiai tárgyú és a lelkeségi témájú könyvek száma. Címeik és szerzőik nevei általában a pietizmus szellemiségéről árulkodnak. Az állomány legjelentősebb részét az előbb felsorolt szakokba utalható könyvek teszik ki. Ezen túlmenően azonban találkozunk rózsakeresztesekkel vagy szabadkőművesekkel foglalkozó könyvekkel is. Több munkát gyűjtött össze a könyvnyomtatás történetével és technikai fejlődésével kapcsolatban is. Érdekelte a csillagászat és a vadászat is (vagy legalábbis annak technikai vonatkozásai). Többször botlunk szépirodalmi munkákba is a jegyzéken (antik szerzők humanista vagy korabeli kiadásai, kortárs szerzők verses vagy prózai szövegei). Nem állhatott távol Schmeizeltől a játék sem a mindennapi életben, hiszen több olyan mű is sorakozott polcain, amelyek különféle játékokkal foglalkoztak.

A széles érdeklődési területről, amely főleg a szellemtudományok felé irányult, de a természettudományok alapvető műveinek olvasását is magában foglalta, egy tényt szeretnék még kiemelni: a Schmeizel-könyvtárban mintegy száz tudóskönyvtár nyomtatott jegyzéke található meg. Véleményem szerint ez igen sokat mond. Nyilván ezekre szüksége volt nagy tudománytörténeti összefoglalásának megírásához, de témám szempontjából van egy ennél fontosabb aspektus is. A katalógusok alapján az nyilvánvaló-

⁴¹¹ Azért nem mondok konkrét számokat, mert az állomány számszakilag pontos darabszáma nem adható meg. Az 1748-as katalógusban például jócskán találunk olyan hungaricumokat – hogy csak ezt a könyvtárrészt emeljem ki –, amelyek nem szerepelnek az 1751-es katalógusban, és viszont. Megint csak mást mutat az eddig rekonstruált állományrész is: feltűnnek benne olyan művek is, amelyek egyik katalógus állományában sem szerepelnek. A számok megadásánál tehát óvatosan jártam el, az általam jelenleg összeszámolt darabszámoknál (1.674 kötet, 4.075 mű) kisebb értéket adtam meg. Az 1748-as katalógusban többször előfordulnak „*Varia Hungarica*”, „*Miscellanea Historia Hungarica*” vagy „*74 opuscula germanica ad historiam praecipue Hungaricam pertinentia*”, illetve „*alia rariora*” típusú, összefoglaló leírások, amelyek feloldhatatlanságuk miatt nem sok kézzelfogható tényt közölnek. Sajnos, még az ilyen jellegű, magyar vonatkozású, összefoglaló címek sincsenek mindenkor kibontva az 1751-es katalógusban sem.

⁴¹² A jegyzetek tényére sokszor utal maga Agnethler is katalógusában, márpedig ez csak akkor képzelhető el, ha feltűnően sok marginália gazdagítja a könyvek lapjait, különben említésük egy nem ezek regisztrálásának szándékával készült, nyomtatott katalógusban feleslegesnek tűnne.

nak látszik, hogy Schmeizel tudatosan készült saját könyvtárának, köztük a hungarica-anyagának a gyűjtésére. Pontosan, programszerűen felkészült tehát mind az általános, mind a speciális állomány összeállítására. Híres alapossága ezen a területen is megnyilvánult. Így már csak sajnálhatjuk, hogy a minden bizonnyal hasonló előkészületek után megírt bibliográfiája a magyar vonatkozású könyvekről elveszett. Biztosan tartogatott volna érdekességeket a retrospektív nemzeti bibliográfiát jelenleg is készítő szakemberek számára.

A könyvállomány nyelvi összetétele könnyen vázolható. A német nyelvű munkák képezik a túlsúlyt, velük közel azonos számban találunk latin nyelvű irodalmat. Körülbelül egy tucat a francia nyelvű könyvek száma. A több ezer mű között egyetlen egy olasz és egy spanyol nyelvű munka is felbukkan. Ugyan egyik jegyzéken sem szerepel, de Brassóban rábukkantam egy Schmeizelhez írt görög nyelvű nyomtatványra is. Emellett egy svéd és egy angol nyelvű, neki címzett kiadvány is előkerült Nagyszébenből. Minden bizonnyal ezek az alkalmi költemények is eljuthattak hozzá, és könyvtárát nyelvi szempontból is gazdagíthatták.⁴¹³

A könyvtár hungarica vonatkozású része

Amint azt a könyvtár teljes állományának rövid bemutatásakor már láthattuk, egészen pontos számok nem adhatók meg a könyvekkel kapcsolatban. Nincs ez másképpen a hungarica vonatkozású nyomtatványok esetében sem. Jelenlegi számításaim szerint a hungarica-könyvek száma: 535. Egy ennyire speciális gyűjtemény esetén ez igen tekintélyes mennyiségnek nevezhető mind európai, mind magyarországi környezetben. Sőt, ha tekintetbe vesszük, hogy például Bél Mátyás nemrégén előkerült könyvtárának (teljes!) jegyzéke nem sokkal több tételt foglal magába, akkor értékelhetjük igazán Schmeizel figyelemreméltó teljesítményét, amit a magyar könyves kultúra emlékeinek regisztrálása és megmentése terén végzett.

Itt azonnal meg kell jegyezmem, hogy a könyvtári szempontú hungarica-fogalom megléte híján – hiszen ennek definícióját és a gyűjtési szempontokat csak *Szabó Károly* (1824–1890) teremtette meg a 19. század második felében – Schmeizel a gyűjtést még csak főleg egy szempontra (ti. a tartalmira) koncentrálni tudta. Teljesen hiányzik nála például a nyelvi szempont, hiszen egyetlen magyar nyelvű nyomtatvány sem szerepel a könyvtáráról készült katalógusokban.⁴¹⁴ A területi és személyi hungarica gyűjtése sem meghatározó számára, hiszen pusztán olyan Kárpát-medencei nyomdahelyeket találunk a katalógusok lapjain, ahol magyar vonatkozású, azaz a tartalmi hungarica körébe eső írásművet nyomtattak, és szinte kizárólag olyan magyarországi szerzők nevei köszönnek vissza a könyvek címlapjáról, akik valamilyen magyar vonatkozású szöveget állítottak elő. Ennek ismeretében még inkább ámulatba ejtő a hungarica-dokumentumok magas száma.

Annyi azonban mindenképpen hozzátartozik az igazsághoz, hogy több tucat könyvet már a tulajdonos halála után Agnethler csatolt a könyvtárhoz. Ezeket azonban nem kezeltem külön csoportként, hiszen szerves folytatásai az állomány többi részének.

⁴¹³ A svéd és az angol szövegek címeirását és szövegét lásd a *Függeléknek a Martin Schmeizelhez írt alkalmi költemények és prózai szövegek* című részében. – A több oldalas, apró betűvel, tömören szedett, rengeteg melléjjellel (hehezet, hangsúlyjel stb.) ellátott görög szöveg átírása a jelen kötet kiadásáig nem állt rendelkezésemre. Itt csupán a fejléc szövegét adom meg: Τὸ λογιώτατον καὶ τιμιώτατον, ΜΑΡΤΙΝΟΥ ΣΜΕΪΤΖΕΛΗ, ἀζωδένι τυ ἀπό φιλοσοφίας ρεφάνου καὶ ἀναρρηθέντι ὑπό τάν σεφών Μαγίςρω φιλοσοφίας, Στέφανο Βέργλερ Χαίρειν.

⁴¹⁴ Egyetlen magyar nyelvű Biblia létezése bizonyítható könyvei között. Ezt ajándékozta a jénai egyetemi könyvtár számára (lásd 202. lábjegyzet).

A hungarica-, ill. transylvanica-könyvtár története

A könyvtár kialakulásának története minden bizonnyal az előzőekben már bemutatott feltételezések szerint folyhatott. Az első kézzelfogható jelet arra vonatkozóan, hogy Schmeizelnek a könyvekkel kapcsolatban bizonyos szándékai lehettek 1744-ben tapasztaljuk, amikor Halléban kiadja tudóskönyvtára azon darabjainak katalógusát, amelyek Magyarország és Erdély történetével kapcsolatosak.⁴¹⁵ Ennek előszavában és nem sokkal később a Leipziger gelehrte Zeitung 1744. szeptember 17-i számában⁴¹⁶ szintén 200 birodalmi tallérért felkínálta speciális gyűjteményét annak, aki hajlandó azt megvenni. Az árat Schmeizel még a korabeli viszonyok közepette is meglehetősen alacsonyra szabta. Ezzel célja az lehetett, hogy könyvtárának ezt a részét egyben hagyományozhassa át az utókorra, tehát annak darabjai ne szóródjanak szét a tudóskönyvtárak történetére oly sokszor pontot tevő könyvaukciók egyikén. Valamilyen behatásra (családja, barátai, kollégái kérésére vagy érdeklődő vevő híján?) azonban Schmeizel elállhatott eredeti szándékától, hiszen a felkínált könyveket még 1747 közepén, halála előtt is saját tulajdonában találjuk, sőt a visszaemlékezések szerint még halála előtti utolsó óráiban is ezek rendezgetésével foglalkozott.⁴¹⁷

Egyelőre nem sikerült a nyomára akadnom annak, hogy mi történt a könyvekkel az 1747. év második és az 1748. év első felében. Agnethler ugyanis ekkor állította össze a könyvtár teljes állományáról készült katalógust. A *Bibliotheca Schmeizeliana* előszavában már azt mondja, hogy a könyvtár készen áll az aukcióra, és a könyvek kalapács alá kerülésük előtt egy hónapon keresztül megtekinthetők. Már lehetséges vásárlókról is van tudomásunk.⁴¹⁸ Az aukciót minden bizonnyal megtartották, hiszen a könyvek szétszóródtak. Hogy az állománynak legalábbis a magyar vonatkozású része saját elhatározásból tett vásárlás vagy a család felajánlása révén, illetve a szebeni városi tanács felkérésére és Agnethler által lebonyolítva került-e a helmstedti professzor tulajdonába, azt kideríteni egyelőre nem tudtam. Egy biztos: az eddig rekonstruált hungarica-könyvek nagy részében megtalálható Agnethler szépen metszett, „*Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri Eqvit. Transilv. Patr. Cibir.*” feliratú ex librise. Tehát a könyvek az ő tulajdonát képezték egy ideig. Helmstedtbe kerülve magával vihette a könyvtárat, ahol főleg Schmeizel saját munkáinak újabb felhasználója akadt *Franz Dominicus Häberlin* (1720–1787) történetíró személyében.⁴¹⁹ Az ő általa megszerzett könyvek Schmeizel-hagyaték néven ma is megtalálhatók a karlsruhei Badische Landesbibliothekben.⁴²⁰

Időközben Agnethler szerződést köthetett a szebeni városi tanáccsal, akik szerették volna megvenni ezt az egyedülálló transylvanica-könyvtárat az erdélyi szász nemzet számára,⁴²¹ és abból – Samuel von Brukenthal hasonló kezdeményezését megelőzően

⁴¹⁵ A 26 oldalas, octavo formátumú kiadvány címe: *Catalogvs scriptorum, qui res Hvgariae, Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Croatiae, Dalmatiae, vicinarvmque regionvm et provinciarvm illustrant, et in bibliotheca Martini Schmeizel ... nunc adservantvr.* Halae 1744 ex officina Kittleriana.

⁴¹⁶ A rövid ismertető az újság LXXV. számának 670. oldalán olvasható. Fontosságát az is alátámasztja, hogy az 1751-es katalógus összeállítója bevezetésében szó szerint közli az egész szöveget (vö. AGNETHLER 1751, [7–8]).

⁴¹⁷ Az erre vonatkozó utalások lelőhelyét lásd a 107. lábjegyzetben.

⁴¹⁸ Vö. AGNETHLER 1748 bevezető részét.

⁴¹⁹ Az egyik Häberlin által birtokolt könyvben az alábbi bejegyzés olvasható: „*Hanc Operum suorum Collectionem adornavit ipse B. Autor, cui etiam debentur insignes additiones et emendationes, in his tribus Operum ipsius Tomis. Post eius mortem auctionis lege cesserunt Clariss[im]o D[omin]o Agnethlero, postea Professori Helmstadiensi, quo defuncto, eiusqu. Bibliotheca sub hasta divendita, haec operum Schmeizelianorum Collectio emtionis iure professorum nacta est Haerberlinum D. Helmstadii. A. C. MDCCLII d. 2. Aug.*” (vö. *Die Karlsruher Handschriften* Nr. 411)

⁴²⁰ Lásd *Die Karlsruher Handschriften* 1970, 69–70.

⁴²¹ „*ab Agnethlero 200. Imperialibus emtae, auctae, metropolitanae urbis Cibirensis Senatui venditae, et novissime in Transilvaniam deportatae*” (idézi KAISER 1977, 84).

– egy nyilvános könyvtárat létrehozni az erdélyi szász fővárosban.⁴²² A újabb jegyzék formájában összeállított állománykatalógussal kísért könyvanyag a bejegyzések és a raktári jelzetek tanúsága szerint a szebeni evangélikus gimnázium tulajdonába, illetve onnan később mai lelőhelyére, a Brukenthal Könyvtárba került. A könyvek száma erdélyi útjuk során szintén megcsappanhatott, amint erről az Erdély több könyvtárában (pl. Marosvásárhely, Kolozsvár, Brassó) fellelhető példányok is árulkodnak. Hogy a Schmeizel-könyvtárból összesen hány kötet, illetve hány mű érkezett egykori szülőföldjére, és hogy azokból mennyi található meg még ma is, arra csak akkor tudok majd megközelítő bizonyosságú választ adni, ha befejeztem a szász „nemzeti könyvtár” régi könyves állományának az átvizsgálását.

A hungarica-, ill. transylvanica-könyvtár állományának összetétele

Az állomány összetétele igen könnyen elemezhető: megközelítőleg 95 százalékban a magyar történelem valamely eseményével foglalkozó munkákból áll össze a könyvtár. A középkor érthető módon – hiszen erről alig született nyomtatott könyv – meglehetősen alulreprezentált. A Mohács utáni magyar eseményeket tárgyaló munkák azonban már szép számmal megjelennek a gyűjteményben. A 16. és 17. századi magyar-török összecsapásokról szóló, elsősorban néhány lapos nyomtatványokban, újságokban, röplapokon megjelent beszámolók igen jelentős részét képezik a teljes állománynak. Ebből a korszakból is a legjelentősebb a tizenötéves háború (1591–1606), amelyhez mintegy 70 nyomtatvány kapcsolható a bibliotékában. Ugyancsak jelentős figyelmet szentelt Schmeizel az 1610-es évek végén és a 20-as évek elején lezajló, Bethlen Gábor nevével fémjelzett megmozdulások európai visszhangjáról még elérhető dokumentumok összegyűjtésének is. Ehhez a témához mintegy 40 nyomtatvány kapcsolható. Az 1660-as és 80-as évek török harcairól fennmaradt kiadványok szintén szép számmal megtalálhatók a könyvtárban (közel 120 darab). Az 1670-es években felfokozott magyarországi protestánsüldözéshez kapcsolható művek szintén kiemelendő pontját jelentik az állománynak (körülbelül 20 tétel). A 17. század végén elcsituló török harcok után egyre több munka foglalkozott például az erdélyi szászok történetével, eredetével, jogalkotásával, egyháztörténetével, így ezek a munkák szaporodtak meg Schmeizel könyvespolcain (mintegy 30 mű). Újabb csomópontot képez a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711), melynek eseményeiről mintegy 20 könyv számol be. Ezután már nem lehet hasonló, egy téma köré gyűjthető csoportokat kialakítani az állományban. A fennmaradó állományrészben a magyar történelem 18. század közepéig ívelő időszakának bármely, eddig nem említett eseményéhez található nyomtatványokat. Legjellemzőbb módon azonban a 18. században keletkezett és sokszor ennek az időszaknak a történéseivel foglalkozó disszertációkba vagy disputációkba botlunk a katalógusokban, illetve a már rekonstruált állományrészben. Schmeizel jénai és hallei tevékenysége idején megjelent nyomtatványokból van a legtöbb a könyvtárban (mintegy 200 nyomtatvány). Persze nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy ezekből közel 50 tétel a szerző saját munkáinak nyomtatásban megjelent változatait jelenti.

Ha a nyomdahelyek felől közelítjük meg az állományt, akkor szintén megragadhatók kristályosodási pontok. A biztosan azonosítható nyomdahelyek száma a hungarica vonatkozású nyomtatványok esetében: 55. Ebből a 16. században Bazel (4 tétel) és Frankfurt (13 tétel) emelkedik ki, bár ebben a században rengeteg az anonim provenienciájú kiadvány (40 tétel). A 17. században, nyilvánvalóan az újság-, illetve rölapok miatt még mindig igen nagy az azonosíthatatlan nyomdahelyű nyomtatványok száma (legalább 70

⁴²² CSAPODI – TÓTH – VÉRTESY 1987, 150.

tétel).⁴²³ Ekkor azonban már igazi nyomdászati központokkal is számolnunk kell, ahol sok magyar témát érintő nyomtatvány látott napvilágot (Amszterdam 6 tétel, Frankfurt 17 tétel, Lipcse 7 tétel, Nürnberg 23 tétel, Ulm 8 tétel). A 18. század első felének kiadványai egyértelműen három helyszínről, Halléból (57 tétel), Jénából (40 tétel) és Lipcséből (13 tétel) származnak. Az röögőn feltűnik, hogy a magyarországi nyomdák termékei alulreprezentáltak.

Ha egy pillantást vetünk a statisztikára, akkor a számokból legalább két dolgot leszűrhetünk. Először is, hogy az egyes korszakokban kiemelkedő, nyomdászati és könyvkereskedelmi központ szerepét betöltő városok (a 16. században Bazel és a Majna menti Frankfurt, a 17. században Frankfurt és Nürnberg, a 18. században pedig Halle, Jéna, Lipcse) szolgálhattak természetes módon a viszonylagos visszafogottsággal működő, és a magyarországi könyvigényt kielégíteni képtelen Kárpát-medencei nyomdák mellett a hungarica-nyomtatványok megjelenési helyéül. Így van jogosultsága az említett városok nagy könyvtáraiban – ahol a helyi nyomdatermékek a legnagyobb valószínűséggel és számban előfordulhatnak – a hungarica-kutatások intenzívebbé tételére, hiszen nagy eséllyel lehet ezekről a helyekről még eddig ismeretlen nyomtatványokra akadni.⁴²⁴

Másodsor, és ez főleg a 18. század elejére igaz, Schmeizel kézenfekvő módon olyan helyekről szerezte, szerezhette be könyvtárának darabjait, ahol maga is a legtöbbet tartózkodott. A történelmi pillanat megint szerencsés: a 18. század elejének nagy németországi nyomdászati és könyvkereskedelmi központjaiban vagy azokhoz közel tevékenykedett, műveit is itt jelentette meg. Ezentúl a nevezett helyek említett időszakában éppen a magyarok túlsúlya vagy legalábbis meghatározó száma volt jellemző a felsőoktatási intézményekben, ahol Schmeizel éppen tanított, így a hungarus-tudatú értelmiség első írásos műveinek születésénél jelen lehetett, és munkáikat is könnyedén megszerezte.

Summa summarum: szerencsés módon a megfelelő pillanatban volt a megfelelő helyen, így csak hálásak lehetünk neki azért, hogy a csupán rövid ideig fennálló, kívánatos konstellációt kihasználva a magyar művelődés- és könyvtörténet szempontjából kiemelkedő pedagógiai és bibliográfiai tevékenységnek szentelte életműve nagyobb hányadát.

⁴²³ Viskolcz Noémi kutatásai nyomán ezek az anonim kiadványok főleg Augsburgban, Nürnbergben és Frankfurtban jelenhettek meg. (Köszönöm, hogy erre ráirányította a figyelmemet.)

⁴²⁴ Konkrét példaként Hallét nevezem meg, ahol mintegy nyolc éven át végeztem hungarica-kutatásokat a Franckei Alapítványok (*Franckesche Stiftungen*) történelmi gyűjteményeiben. A feltárást a teljesség igényével végeztem. A mintegy tizenháromezer darabos, 16–18. századi arcképeket tartalmazó, Bötticher-féle portrégyűjteményből száz hungarus ábrázolása került elő közel kétszázötven képen. Közülük egy tucat eddig ismeretlen (vö. *Porträts ungarischer Personen in der Bötticherschen Porträtsammlung* című tanulmányomat – a pontos bibliográfiai adatok a szakirodalmi feldolgozásokról összeállított jegyzékben található). A mintegy háromezer darabos térkép- és látképgyűjtemény szintén rejt magyar szempontból érdekes és eddig fel nem tárt kartográfiai csemegéket, illetve több tucat eddig ismeretlen ábrázolást (vö. a *Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Historische Karten und Ansichten* című térképkatalógus anyagát – a kötet könyvészeti adatai a fentebb jelzett helyen olvashatók). A legnagyobb gyűjteményegységet az 1800 előtti nyomtatványok jelentik (kb. száztízezer kötet). Ezekben mintegy háromezer-ötszáz magyar vonatkozású kiadvány található (ehhez ízelítőül lásd *Erdélyi könyves emlékek Halléban az 1800 előtti időszakból* és *Hungarica-Bilder in den historischen Sammlungen der Franckeschen Stiftungen zu Halle bis 1800* című tanulmányaimat – az írások könyvészeti adatai a fentebb jelzett helyen olvashatók), köztük száznál is több olyan, amelyet eddig nem ismert a magyar retrospektív nemzeti bibliográfia. (A kétkötetes katalógus várhatóan a jövő évben jelenik meg.) A levéltári anyagot több évtizedes, többek által végzett előkészítő munkálatok után Csepregi Zoltán nézte át tételesen. A szerkesztésében megjelenő, sok újdonsággal kecsegtető katalógus várhatóan az év végén kerül a szakmai közönség elé.

Összefoglalás

A jelen munkában arra tettem kísérletet, hogy egy olyan személy életútját és tudományos pályafutását tárjam fel röviden, aki ugyan a magyarországi *historia litteraria* 18. század eleji történetében kulcsszerepet játszott, tevékenységének megfelelő értékelése és életművének méltatása mégsem történt meg mindeddig a hazai szakirodalomban. Már Johann Seivert 1785-ben megjelent tudóslexikonában azt írta: „*Die Geschichte dieses Mannes, dessen sich unsere Völkerschaft nicht zu schämen hat, ist der gelehrten Welt bekannter, als selbst seinem Vaterlande; und sein Wehrt gewiß nirgends unerkannter, als unter seinen Landsleuten.*”⁴²⁵ Ha már a Schmeizel halálát követő egy emberöltő múlva ez a véleménye a hazai viszonyokat jól ismerő szerzőnek, akkor mit mondhatnánk ma ebben a kérdésben. Azt, hogy a köztudatban egyáltalán nem él Martin Schmeizel neve, a tudományos világban pedig tudnak ugyan róla, mégis igen kevés helyen említik, noha – és remélem, hogy írásom erre meggyőző példával szolgált – ott lenne helye a magyar művelődéstörténet központi alakjainak sorában. Néhány, reményre okot adó momentumot azonban érdemes megemlíteni ezzel kapcsolatban. Az utóbbi években Schmeizel neve egyre többször felbukkan a *historia litteraria* történetét, művelésének elveit és módszereit tárgyaló, magyar tudományos munkákban. Igaz, hogy még csak egy-két mondatban emlékeznek meg róla, de már ez is azt mutatja, hogy működésének fontosságát kezdik egyre inkább fel-, illetve elismerni. Az erdélyi szász tudományos körök pedig oly módon próbálták meg mintegy húsz évvel ezelőtt rehabilitálni megfakult emlékét, hogy halálának 250. évfordulója alkalmából (1997), illetve egyéb események kapcsán több lapjukban, kiadványukban is egy-egy hosszabb bekezdést, cikket szenteltek a schmeizeli életmű bemutatásának.⁴²⁶

Ebben a kötetben azt a tételt jártam körül, hogy miként alakulhatott egy széles, alapos, eruditív műveltséggel rendelkező, Európa keleti végeiről, tehát a perifériáról érkező tudós ember sorsa Nyugat-Európában, és hogyan tudott érvényesülni saját erejéből tudományos téren első generációs értelmiségiként a polihisztorizmus korszakában. Ehhez végigkövettem Schmeizel életútját Brassótól Jénán és európai utazásain át egészen Halléig, majd sorra vettem azokat a tudományszakokat, amelyekben valami jelentőset, esetleg maradandót alkotott (magyar és egyetemes történelem, egyháztörténet, jogtörténet, helytörténet, tudománytörténet, irodalomtörténet, kartográfia, heraldika, publicisztika, statisztika, numizmatika, pedagógia). Nevéhez szinte minden tudományágban valamilyen újítás, úttörő kezdeményezés fűződik, ami azt eredményezi, hogy több diszciplínában a nemzetközi szakirodalomban is nyilvántartják. Mivel neve hamarabb vált ismertté külföldön, mint hazájában, így szerencsésen alakult magyar szempontból oly fontos terveinek megvalósulása is, hiszen a magyarországi *historia litteraria* körében végzett kutatásainak eredményei és hungarica vonatkozású könyvészeti tevékenysége

⁴²⁵ Vö. SEIVERT 1785, 367.

⁴²⁶ Vö. SCHULLER 1976; SCHUSTER-STEIN 1997; MESCHENDORFER 1993 és uő. 1999. – A szászoknál annyiban jobb a helyzet Schmeizel kapcsán, hogy néhány történészük Schmeizel Erdélyre vonatkozó műveit historiográfiai szempontból beépítette saját munkáiba, illetve az egykori polihisztor tevékenységéről röviden, de többször is megemlékezett (vö. KLEIN 1963; ARMBRUSTER 1972; uő. 1976–1977 és uő. 1980).

nemzetközi szintén zajlott. Ilyen háttér ismeretében jelentettem ki azt, hogy Schmeizel a széles szakmai publikumtól elzárta, Erdélyben maradván pusztán egy jó helytörténésszé válhatott volna, míg a korabeli könyvkereskedelem, könyvkiadás és oktatás németországi központjainak számító Jénában és Halléban szakmailag kiteljesedhetett. Szerencsés történelmi pillanatban tartózkodott a megfelelő helyen, így fordulhatott az elő, hogy a magyar – ma így mondanánk – kulturális örökség iránt éppen ebben az időszakban elkezdődő nemzetközi érdeklődés egyik alakítójává, sőt központi figurájává válhatott. Hungarus-tudatú peregrinus diákok generációit ismertette meg saját országuk kultúrájának számtalan aspektusával, és nevelt ki közülük többeket, akik aztán maguk is hungarica-kutatásokba kezdtek.

Oktatói és tudományos szakírói tevékenysége mellett élete fő műveként tarthatjuk számon a világ első olyan hungarica- és transylvanica-anyaggal rendelkező magánkönyvtárát, amely koncepciózusan a magyar történelem témakörében nyomtatásban valaha megjelent könyvek összegyűjtésén alapult. Ötszáz múnél is nagyobb állományával kiemelkedő jelentőségű speciális gyűjteménynek számított a korban, és harmonikusan beilleszkedett a korai felvilágosodás korszakára jellemző, a források összegyűjtésére és regisztrálására irányuló tudományos törekvések vonulatába. Schmeizel – saját gyűjteményére alapozva – egy tudós- és írói lexikon, tulajdonképpen egy magyar nemzeti bibliográfia megírását tervezte,⁴²⁷ munkája azonban kéziratban maradt, az pedig elveszett. Gazdag életművére ebből a szempontból nem tudott tehát pontot tenni.

A jelen monográfia alapvető szándéka tehát abban ragadható meg, hogy a korai „hungarológiai” tevékenység elindítójaként és a 18. századi magyarországi *historia litteraria* központi, meghatározó alakjaként aposztrofálható Martin Schmeizel munkásságára irányítsa a figyelmet, és megtegye az első lépést az annak rehabilitálása felé vezető úton.

Nem mellékes talán azt sem megjegyezni, hogy a schmeizeli életmű bemutatása nem csupán a személy miatt érdekes. Komoly konnotációs lehetőségek kínálkoznak ugyanis a 18. századi egyetem- és értelmiségtörténettel kapcsolatban is. Ebben a kötetben nem foglalkozom azzal a kérdéssel, hogyan és miért vetélkedett egymással a korban a jénai és a hallei egyetem mind a hallgatókért, mind a professzorokért. Az utóbbi universitas azért is érdemelne különösen kitüntetett figyelmet, mert az onnan kiinduló szellemi áramlatok Magyarországon és Erdélyben is meghatározó szerepet játszottak. Éppen ezért lenne lényeges majd a későbbiekben összeállítani azoknak a személyeknek a névsorát és párhuzamba állítani életrajzukat, akik tanulmányaik után nyugati egyetemeken maradtak tanítani, ráadásul jelentős művelődéstörténeti nyomokat hagytak maguk után.⁴²⁸ Mivel egy ilyenfajta biobibliográfia szétfeszítette volna ennek az írásműnek a kereteit, erre nem vállalkoztam.

⁴²⁷ Ezzel kapcsolatban Viskolcz Noémi két fontos szempontot vetett fel. Felhívja a figyelmemet, hogy Bél Mátyás levelezésében található egy Franz Ernst Brückmann, wolfenbütteli tudós által Bélnek írt levél 1741-ből. Ebben olyan szerzők katalógusát küldi meg, akik Magyarországról írtak az elmúlt századokban. Ez a jegyzék sok egybeesést mutat a Schmeizel-könyvtárral. A másik Bél Mátyás fiának, Károly Andrásnak a könyvtárkatalógusa, aki Halléban tanult (talán pont Schmeizelnél), s a későbbiekben szép tudományos pályát futott be Lipcsében. 1784-ben árverezték el könyveit, a kiadott katalógus ötszáz oldalas, amelybe talán szintén érdemes lenne belenézni az analógiák miatt. Mindkét észrevételt nagyon köszönöm, és a Schmeizel-könyvtárról készülő kiadványomban tárgyalni is fogom mindkét katalógust, illetve az erdélyi szász tudós könyvtárával való esetleges kapcsolatukat.

⁴²⁸ A biztatásért azonban hálás köszönetet mondok bírálóimnak, Szelestei Nagy Lászlónak és Viskolcz Noéminek. A későbbiekben meg fogom fontolni egy ilyen vállalkozás elkezdését.

Felhasznált irodalom

Kéziratos, gépiratos, illetve nyomtatott levéltári és könyvtári források

Acta Derer beeden Herren Professorum Philosoph. Herrn Geh.rath Dr. Heineccjum und Herrn Hoffrath Doct. Alberti Contra Den herrn Hoffrathum Prof. Philos. Schmeitzeln wegen ihrer beiden Antheile auß dem Decanat der Philos. Facult. De Anno 1740.
Mai lelőhelye: Universitätsarchiv Halle; jelzete: Rep 3 Nr. 298

Beschwerde des Königreichs Polen über die „Einleitung zur neuesten Historie der Welt“ des Jenaer Professors der Philosophie Dr. Martin Schmeitzel 1725.
Mai lelőhelye: Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar; jelzete: Kunst und Wissenschaft – Hofwesen, A 7736

Besetzung der Bibliothekarstelle in der Universitätsbibliothek Jena 1721–1722.
Mai lelőhelye: Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar; jelzete: Kunst und Wissenschaft – Hofwesen, A 7009

Bestellung von Professoren an die philosophische Fakultät der Universität Jena 1728–1744.
Mai lelőhelye: Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar; jelzete: Kunst und Wissenschaft – Hofwesen, A 6399

Civium Gymnasii Coron. Matricula / cui non solum omnes ejus Rectores, verum etiam Lectores & Collaboratores nonnulli; praecipue vero Studiosi ac Adolescentes, qvotqvot inde a beata ipsius, per B. Honterum facta Reforma[tio]n[e] sua ei nomina dederunt, inscripti leguntur: Reparata Opera Studio[que] Martini Ziegleri, Coronensis. Gymn. ejusdem Rect. Anno [...] M DC XCIX. Mense Qvintili.
Mai lelőhelye: Ev. Kirche A. B. Kronstadt, Archiv der Honterusgemeinde; jelzete: I. E 145

Codex Lectionum Annuarum. Bol. 2. (= a hallei egyetemen meghirdetett kurzusok listája szemeszterenkénti bontásban)
Mai lelőhelye: Universitätsarchiv Halle; jelzete: Handbibliothek Z 5, S. 206–329.

Depositionsbuch der Universität Jena 1. Mai 1699 – 20. April 1711.
Mai lelőhelye: Universitätsarchiv Jena; jelzete: Ms. Prov. o. 5b

Differenzen zwischen der Universität Jena und dem Leibarzt Johann Christian Fritzsche aus Weimar wegen zu zahlender Bibliotheksgelder 1727–1728.
Mai lelőhelye: Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar; jelzete: Kunst und Wissenschaft – Hofwesen, A 7011

Einnahmen und Ausgaben der Bibliothek der Universität Jena 1725–1736.
Mai lelőhelye: Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar; jelzete: Kunst und Wissenschaft – Hofwesen, A 7010

- Index Albi Illustrium Pro-Rectore Gotthilf Augusto Franckio Confectus.* (Register 1693–1739)
Mai lelőhelye: Universitätsarchiv Halle; jelzete: Rep 3 Nr. 486
- Johann Christian Lerche an Gotthilf August Francke.* Wien, den 8. November 1732.
Mai lelőhelye: Archiv der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: AFrSt/H C 383:31.
- Juramentum Academ. Jenens.* (= a jénai egyetem eredeti matrikulája)
Mai lelőhelye: Universitätsarchiv Jena; jelzete: Ms. Prov. f. 113
- Kőrösy József kézírata Martin Schmeizelről.*
Mai lelőhelye: Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára (Budapest). Kézirattár; jelzete: V. B. 157, 1–20. I.
- MORRES, Eduard (a): *Burzenländer Gedenkbuch 1939–41.* é. n.
Mai lelőhelye: Ev. Kirche A. B. Kronstadt, Archiv der Honterusgemeinde; jelzete: I. F 17
- MORRES, Eduard (b): *Lehrkräfte der Honterusschule 1544–1944.* é. n.
Mai lelőhelye: Ev. Kirche A. B. Kronstadt, Archiv der Honterusgemeinde; jelzete: I. F 18
- Probuleumata facultatis philosophicae 1700–1766.*
Mai lelőhelye: Universitätsarchiv Halle; jelzete: Rep I Nr. 4955.
- SCHMEIZEL, Martin: *Entwurf derer vornehmsten Begebenheiten die sich in Siebenbürgen Von 1700 biß 1746 zugetragen haben Einigen Lands-leuten mitgetheilet. Zu Halle A(nno) 1746* című, ismeretlen kéztől származó, kéziratos másolata.
Mai lelőhelye: Ev. Kirche A. B. Kronstadt, Archiv der Honterusgemeinde; jelzete: IV. F 202 [9]
- Series Dominorum ProRectorum, et Professorum Academia Fridericianae inde a fundatione ejus.*
Mai lelőhelye: Universitätsarchiv Halle; jelzete: Rep 3, Nr. 111.
- STIER, Friedrich: *Lebensskizzen der Dozenten und Professoren an der Universität Jena 1548/58–1958.* Jena, 1960.
Mai lelőhelye: Universitätsarchiv Jena; jelzet nélküli, gépírási segédanyag – Schmeizelről: 1807.
- Tomka Szászky János levele Radvánszky Lászlónak.* Jéna, 1721. június 9.
Mai lelőhelye: Magyar Országos Levéltár (MOL); jelzete: P 566, 44. cs. III. o. LVI:223–224 (nr. 161)
- Valentin Igel levelei Martin Schmeizelhez.*
Mai lelőhelye: Ev. Kirche A. B. Kronstadt, Archiv der Honterusgemeinde; jelzete: IV F 219, pag. 18–27.
- Verwaltung der Universitätsbibliothek Jena 1713–1722.*
Mai lelőhelye: Thüringisches Hauptstaatsarchiv Weimar; jelzete: Kunst und Wissenschaft – Hofwesen, A 7008
- WINKLER, Wilhelm: *Die urkundliche Geschichte der Pädagogik an der Universität Jena von J. Stigel und V. Strigel bis zu J. G. Darjes, unter besonderer Berücksichtigung des akademischen Lehrbetriebes 1548–1763.* Jena, 1956. Kézirat. – Schmeizelről: 237–246.

Szakirodalmi feldolgozások

A., J. H.: *Einen sanften Tod als die größte und letzte Glückseligkeit auf Erden sollte dey dem Absterben der weiland Hochedelgebohrnen Hoch Ehr und Tugend begabten Frauen, Frauen Annen Catharinen gebohrnen Ehlingen Des Hochedelgebohrnen und Hochgelahrten Herrn, Herrn Martin Schmeitzels, Königl. Preußl. Hoffraths, wie auch Hochberühmten Professoris Juris publici und Historiarum Ordinarii Hertzlichgeliebtesten Eheliebsten, Welches den 26ten Septembr. dieses 1745sten Jahres erfolgte und den 28ten darauf das Leichenbegängniß gehalten wurde, vorstellen und sein schmerzliches Beyleid bezeugen Ein dem vornehmen Schmeitzelschen Hause unterthänig verbundenster Diener.* Halle, [1745].

Ad exsequiales honores Martino Schmeizelio d. II. Aug. exhibendos invitat &c. In: Vollständige Nachrichten von dem ordentlichen Inhalte derer kleinen und auserlesenen Academischen Schriften, welche vornehmlich in die Gottesgelahrtheit, Weltweisheit und schönen Wissenschaften einschlagen, und in neulicher Zeit an das Licht gekommen. Sechstes Stück Auf das Jahr 1748. Leipzig, bey Carl Ludwig Jacobi. 556–561.

ADAM, P.: *L'humanisme a Selestat. L'ecole les humanistes la bibliotheque.* Selestat, 31973.

AGNETHLER, Michael Gottlieb: *Nvmophylacivm Schvlzianvm digessit descripsit et perpetvis insignorvm rei nvmariae scriptorvm commentariis illvstratvm.* Leipzig – Halle, 1746.

[AGNETHLER, Michael Gottlieb]: *Bibliotheca Schmeizeliana sive Index Librorum Viri illustris Martini Schmeizelii qvondam Avgvstissimi Borvssiae Regis consiliarii avlici et ivris pvblici ac historiarvm prof. pvbl. ordin. Solenni avctionis lege die XXVIII. mensis April. MCCXXXVIII. In B. possessoris aedibvs horis consvetis distrahendorvm. Accedit antiqvorvm et recentiorvm qvorvndam nvmismatvm descriptio.* Halae Magdeb. Ex officina Hendeliana, [1748].

AGNETHLER, Michael Gottlieb: *Index Bibliothecae res Hvngariae Transilvaniae vicinarvmqve provinciarvm illvstrantis qvam Martin Schmeizel [...] instrvxit Michael Gottlieb Agnethler [...] codd. praecipve m[anu]ss[crip]tis avxit nvper avtem mvnificentia Magnifici Transilvanorvm metropolitanae vrbis senatvs Cibiniensivm bibliothecae pvblicaе consecravit.* Halae propter Salam: ex officina Kittleriana, 1751.

Album Academiae Vitebergensis. Jüngere Reihe. Teil I-II. Magdeburg – Halle, 1934–1952.

Als der Hoch-Edelgebohrne Vest- und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeitzel Bißhero Auf der gemeinschaftlichen Universität Jena Hochberühmter Professor Philosophiae Pvblicvs auch Inspector Bibliothecae Pvblicae Von Ihro Königlichen Majestät in Preußen Aus höchst-eigener Bewegung Zu Dero Hochbetrauten Hof-Rath Wie auch Auf der Welt-berühmten Universität Halle Zum Profess. Pvbl. Ordin. Ivris Pvblici et Historiarvm Allergnädigst beruffen wurde Solten Aus verpflichtester

Schuldigkeit Ihro Excellence Von Hertzen Zu dem hohen Amte Glück wünschen Deroselben Gehorsamste Diener und Lands-Leute. Jena, [1731].

Als der Hoch-Edle, Veste und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeitzel, Vortrefflicher Polyhistor, und der Hochlöblichen philosophischen Facultæt zu Jena hochansehnlicher Adjunctus, von denen sämtlichen Hochfürstlichen Herrn Notritoribus besagter Academie zu einem Professore Philosophiae und Inspectore Bibliothecae Publicae am 18. Novemb. 1722. gnädigst verordnet wurde, Solten in nachstehenden Zeilen ihre ergebenste Gratvlation schuldigster massen abstatten Zwey des Herrn Professoris verbundenste Diener und Anverwandten. Jena, [1722].

Als Der Wohl-Edle / Großachtbahre und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeitzel Von Cronstadt aus Siebenbürgen / den 27. Octobr. des ertztauffenden 1712. Jahres Auf der Weltberühmten Universität Jena Die wohlverdiente Würde Eines Doctoris Philosophiae rühmlichst erlangte / Wolte Ihre darüber geschöpffte Freude in nachgesetzten Zeilen ergebenst an den Tag legen Tit. Herrn D. Gerhards Säm[m]tl. Tisch-Compagnie. Jena, [1712].

Als der Wohl-Edle / Großachtbahre / und Wohlgelahrte / Herr Martin Schmeitzel, Von Cronstadt aus Siebenbürgen / Den 27. Oct. dieses 1712ten Jahres Von Der Hochlöbl. Philosophischen Facultät Der Welt-berühmten Academie zu Jena Zum Doctor Philosophiae Würdigst erkläret wurde / Wolten Hierbey Ihre darob geschöpffte Vergnügung an Tag legen Etliche Ihm wohlbekannte Freunde. Jena, [1712].

Als Der Wohl-Edle / und Wohlgelahrte Herr Martin Schmeitzel / Von Kronstadt aus Siebenbürgen / Auf der weitberühmten Hochfürstl. Sächs. gesammten Universität Jena Den längst verdienten Titul Eines Philosophiae Magistri Anno 1712. den 27. Octobr. erhielt / Wolten durch folgende Zeilen Ihre schuldige Gratvlation abstatten Die in Jena studirenden Siebenbürger. Jena, [1712].

Als die Schmeitzel- und Meyerische Verbindung A. 1713. den 20. Febr. in Jena vollzogen wurde / wolte in Betrachtung der Künste der Liebe ihren schuldigen Glückwuntsch vorstellen Die Gerhardische Tisch-Compagnie. Jena, [1713].

Als von Sr. Königl. Maj. in Preussen Der Hoch-Edelgebohrne und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeitzel Bisher gewesener wohlverdienter Professor historiarvm extraordinarivs zu Jena und der Bibliothec daselbst Inspector Zum Hofrathe, und Professore jvris pvblici et historiarvm ordinario auf der Königl. Hochlöbl. Friedrichs-Universität allergnädigst ernannt Und den 29. Octob. 1731. eingeführet wurde Wolten Ihrem Hochgeehrtesten Herrn Landsmanne ihren ergebensten Glück-Wunsch in folgender Ode abstatten Die sämtlichen in Halle studirenden Siebenbürger. Halle, [1731].

ARMBRUSTER, Adolf: *Romanitatea Romanilor. Istoria unei idei.* București, 1972.

ARMBRUSTER, Adolf: *Vorarbeiten zu einer Geschichte der siebenbürgisch-sächsischen Historiographie.* In: *Südostdeutsches Archiv*, Bde XIX/XX. 1976–1977. 20–52.

ARMBRUSTER, Adolf: *Martin Schmeitzel.* In: ȘTEFĂNESCU, Ștefan (Szerk.): *Enciclopedia istoriografiei românești.* București, 1978. 294.

ARMBRUSTER, Adolf: *Dacoromano-Saxonica. Cronicari români despre sași Români în cronică săsească.* București, 1980.

ARNOLD, Kraus: *Trithemius als Büchersammler und die Bibliothek von Sponheim.* In: *Uö.: Johannes Trithemius (1462–1516).* Würzburg, 1971. (Quellen und Forschungen zur Geschichte des Bistums und Hochstifts Würzburg; Bd. 23). 56–73.

- BADER, Karl: *Lexikon deutscher Bibliothekare*. Leipzig, 1925. – Schmeizelröl: 359.
- BAHRFELDT, Max von: *Die numismatischen Studien an der Universität Halle-Wittenberg*. In: *Blätter für Münzfreunde*, 61(1926), 506–509.
- BALTHASAR, Jacob Heinrich von: *Bibliotheca Mayeriana Seu Apparatus Librarius Io. Frid. Mayeri*. P. 1–2. Berolini, 1715.
- BARNEKOV, Christian – BARNEKOV, Rudiger: *Zu dem Mit Ruhm erlangten Meister-Rechte der Weißheit Wolten Dem Wohl-Edlen und Wohlgelahrten Herrn Martin Schmeitzeln / Als Würdigsten Candidato Philosophiæ A. 1712. den 27. Octobr. Auf der Welt-berühmten Universität Jena Von Herten gratuliren Dessen Verbundenste*. Jena, [1712].
- B[ARNEKOV], C[hristian]: *Das Vergnügen in der Ehe als das beste Heyraths-Gut / Wolte Bey der Schmeitzel-Meyerischen Verbindung / Als Dieselbe Den 20. Februar. 1713. Vollzogen wurde Vorstellen Des Hochwerthesten Herrn Bräutigams Aufrichtiger Freund und Diener C. B.* Jena, [1713].
- BARTONIEK Emma: *Fejezetek a XVI-XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. Budapest, 1975.
- BARTUCZ Lajos: *A modern nemzeti tudományról*. In: *Magyar Szemle* 1930, 329–337.; újabb kiadása: GYAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma*. Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5). 17–34.
- BARTUCZ Lajos: *A magyar nemzetismeretről*. In: *Ethnographia* 1936, 5–20; újabb kiadása in: GYAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma*. Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5). 61–91.
- BAUER, Joachim: *Beziehungen der Jenaer Universität nach Mittel- Ost- und Südeuropa im 18. Jahrhundert*. In: STELTNER, Ulrich (Hrsg.): *Deutschland und der slawische Osten*. Festschrift zum Gedenken an den 200. Geburtstag von Ján Kollár. Jena, 1994. 45–57.
- BAUER, Joachim: *Die Universität Jena zwischen Tradition und Reform*. In: MÜLLER, Gerhard – RIES, Klaus – ZICHE, Paul (Hrsg.): *Die Universität Jena. Tradition und Innovation um 1800*. Tagung des Sonderforschungsbereichs 482: „Ereignis Weimar-Jena. Kultur um 1800“ vom Juni 2000. Stuttgart, 2001. (Pallas Athene. Beiträge zur Universitäts- und Wissenschaftsgeschichte; Bd. 2). 47–62.
- BECHER, Ursula A. J.: „*Gelehrte Zeitschrift*“. In: JAEGER, Friedrich (Hrsg.): *Enzyklopädie der Neuzeit*. Bd. 4. Friede – Gutsherrschaft. Stuttgart; Weimar, 2006. 384–386.
- BECK, Hanno: *Geographie und Statistik. Die Lösung einer Polarität*. In: RASSEM, Mohammed – STAGL, Justin (Hrsg.): *Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit: vornehmlich im 16.–18. Jahrhundert*. Bericht über ein interdisziplinäres Symposium in Wolfenbüttel, 25.–27. September 1978. Paderborn; München; Wien; Zürich, 1980. (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Staatsbeschreibung und Statistik; Bd. 2) 269–281.
- BECKER, Peter Jörg: *Bibliotheksreisen in Deutschland im 18. Jahrhundert*. In: *Archiv für Geschichte des Buchwesens (AGB)*. Bd. XXI (1980), Lieferung 5/6. 1361–1534.
- BEHRENDT, Roland: *The library of abbot Trithemius*. In: *The American Benedictine Review*, 10(1959). 67–85.

- BÉL Mátyás: *Hungariából Magyarország felé*. Válogatta, a szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta TARNAI Andor. Budapest, 1984. (Magyar Ritkaságok).
- BENKŐ József: *Transsilvania, sive Magnus Transsilvaniae Principatus. Olim Dacia Mediterranea dictus orbi nondum satis cognitus*. [...] Pars prior sive generalis. Tom. II. Claudiopoli: Typis Lycei Regii, 1833. – Schmeizelről: 522–525.
- BENKŐ Samu (szerk.): *Napló és más írások – Szenci Molnár Albert*. Bukarest, 1984.
- BERLÁSZ Jenő: *Könyvtári kultúránk a XVIII. században*. In: SZAUDER József – TARNAI Andor (szerk.): *Irodalom és Felvilágosodás. Tanulmányok*. Budapest, 1974. 283–332.
- BERLÁSZ Jenő: *Johann Dernschwam könyvtára*. In: A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Kísérőtanulmánnyal közreadja BERLÁSZ Jenő; sajtó alá rendezte és a mutatót készítette KEVEHÁZI Katalin, MONOK István. Szeged, 1984. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 12.) 299–340.
- BERTÓK Lajos: *Ifjabb Köleséri Sámuel könyvhagyatékának magyar és magyar vonatkozású nyomtatványai*. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1954. Kézirat. Debrecen, 1955. 383–438.
- BERTÓK Lajos: *Ifjabb Köleséri Sámuel könyvhagyatéka*. In: A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve 1955/II. Kézirat. Debrecen, 1956. 5–330.
- Die bey Aufsteigung des Rauchs sich zeigende Weirauchs-Gluth entbrandter Liebes-Flammen / Wurde den Hoch-Wohl-Edlen, Großsachtbahren, und Hochgelahrten Herrn M. Martinus Schmeitzel, Der Hochlöblichen Philosophischen Facultät berühmten Adjuncto Als Dessen liebereicher Nahmens-Tag erblickte, Entdeckt Von Denen sämtlichen Tisch-Compagnons*. Jena, 1721.
- Bey dem Schmeitzel- und Meyerischen Hochzeit-Feste / als selbiges den 20. Febr. des 1713ten Heyl-Jahres in Jena vergnügt vollzogen wurde / wolte durch nachgesezte Zeilen seinen schuldigsten Glückwunsch abstaten ein Beyderseits Verlobten verbundenster Diener*. Jena, [1713].
- Bey dem Schmeitzel- und Meyerischen Hochzeit-Feste / wolten / als selbiges den 20. Febr. des 1713ten Heyl-Jahres allhier in Jena vergnügt vollzogen worden / gegen den Herrn Bräutigam durch nachgesezte Zeilen ihre aufrichtige Schuldigkeit abstaten dessen verbundene Landes-Leuthe die allhier Studierende Siebenbürger*. Jena, [1713].
- Bibliothecae Baumgartenianae, quae collectionem bibliorum, exegetica, theologica et ecclesiastica continet, cum appendice bibliothecae separatae medicae et miscellanae, et manuscriptorum*. Pars 1–2. Halae apud Ioh. Iustin. Gebauer, 1765–1767.
- BLUM, Paul Richard: *Erfahrung, Weltbild und Erkenntnis bei Nikolaus Cusanus*. In: *Berichte zur Wissenschaftsgeschichte*, 14(1991). 97–105.
- BOD Péter: *Magyar Athenas avagy az Erdélyben és Magyarországban élt tudós embereknek, nevezetesebben a'kik valami, világ eleibe botsátott írások által esméretesekké lettek, 's jo emlékezeteket fen-hagyták historiájok mellyet sok esztendő-k-alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybe-szededetett, és az mostan élőknek, 's ez-után következendőknek tanuságokra, 's jora-valo felserkentésekre közönségessé tett*. F. Ts. Bod Péter. [Nagyszeben], 1766. – Schmeizelről: 247–248.
- BOD Péter: *Magyar Athenas*. Válogatta, sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és az utószót írta TORDA István. Budapest, 1982. (Magyar Hírmondó). – Schmeizelről: 416.

- BORKOWSKY, Ernst: *Das alte Jena und seine Universität*. Eine Jubiläumsausgabe zur Universitätsfeier. Jena, 1908.
- BÖHM, Winfried: *Wörterbuch der Pädagogik*. Stuttgart, ¹⁴1994. (Kröners Taschenausgabe; Bd. 94).
- BRAMBACH, Wilhelm: *Reuchlins Bibliothek*. In: *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*. Neue Folge, 37(1922). 313–321.
- BRETZ Annamária: *Idézetek a Magyar Athenasban*. In: *Historia litteraria a XVIII. században*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor. Budapest, 2006. (Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok). 122–131.
- BRETZ Annamária – CSÖRSZ RUMEN István – HEGEDŰS Béla: *Irodalomtörténet-írás Magyarországon a XVIII. században. Válogatott bibliográfia*. In: *Historia litteraria a XVI–II. században*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor. Budapest, 2006. (Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok). 567–678.
- BREYMAYER, Reinhard: *Die Bibliothek Gottfried Arnold (1666–1714), des Verfassers der „Unpartheyischen Kirchen- und Ketzerhistorie“*. In: *Linguistica Biblica*. Interdisziplinäre Zeitschrift für Theologie und Linguistik, 39(1976), 86–132.
- BREYMAYER, Reinhard: *Zum Schicksal der Bibliothek Philipp Jakob Speners*. In: *Pietismus und Neuzeit*. Jahrbuch 3(1976) zur Geschichte des neueren Protestantismus. Bielefeld, 1977. 71–80.
- BREYMAYER, Reinhard: *Ein unbekannter Katalog der Bibliothek des Johannes Coccejus – der Schlüssel zum Buchbesitz des bedeutendsten reformierten Theologen des 17. Jahrhunderts*. In: *Linguistica Biblica*. Interdisziplinäre Zeitschrift für Theologie und Linguistik, 52(1982), Dezember. 7–40.
- BREYMAYER, Reinhard: *Auktionskataloge deutscher Pietistenbibliotheken*. In: WITTMANN, Reinhard (Hrsg.): *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. Wiesbaden, 1984. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 10). 113–208.
- BREYMAYER, Reinhard: *Der 'Vater des deutschen Pietismus' und seine Bücher: zur Privatbibliothek Philipp Jakob Speners (1635–1705)*. In: CANONE, Eugenio (cur.): *Bibliothecae selectae da Cusano a Leopardi*. Firenze, 1993. 299–331.
- BREYMAYER, Reinhard: *Der wiederentdeckte Katalog zur Bibliothek Gottfried Arnolds*. In: BLAUFUSS, Dietrich – NIEWÖHNER, Friedrich (Hrsg.): *Gottfried Arnold (1666–1714)*. Vorträge, gehalten anlässlich eines Arbeitsgespräches vom 10. bis 13. Juni 1990 in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. Mit einer Bibliographie der Arnold-Literatur ab 1714. Wiesbaden, 1995. (Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 61). 55–143.
- BREYMAYER, Reinhard: *Zum Schicksal der Privatbibliothek August Hermann Franckes. Über den wiedergefundenen Auktionskatalog der Privatbibliothek seines Sohnes Gottlieb August Francke*. Ein Xenion zum I. Internationalen Kongreß für Pietismusforschung Halle (Saale), 28. August bis 1. September 2001. Tübingen, 2001.
- BUCK, August: *Das gelehrte Buch im Humanismus*. In: FABIAN, Bernhard – RAABE, Paul (Hrsg.): *Gelehrte Bücher vom Humanismus bis zur Gegenwart*. Referate des 5. Jahrestreffens des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens vom 6. bis 9. Mai 1981 in der Herzog August Bibliothek. Wiesbaden, 1983. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 9). 1–16.

- BUDAY László: *A statisztika elmélete és története*. Budapest, 1922.
- BURMEISTER, Karl Heinz: *Die Bibliothek des Jakob Spiegel*. In: KRAFFT, Fritz – WUTTKE, Dieter (Hrsg.): *Das Verhältnis der Humanisten zum Buch*. Boppard, 1977. (Mitteilung der Kommission für Humanismusforschung; Bd. 4). 163–183.
- BUZAS, Ladislaus: *Deutsche Bibliotheksgeschichte der Neuzeit (1500–1800)*. Wiesbaden, 1976. (Elemente des Buch- und Bibliothekswesen; Bd. 2).
- Catalogus bibliothecae b. Godofredi Arnoldi*. In: BLAUFUSS, Dietrich – NIEWÖHNER, Friedrich (Hrsg.): *Gottfried Arnold (1666–1714). Vorträge, gehalten anlässlich eines Arbeitsgespräches vom 10. bis 13. Juni 1990 in der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel*. Mit einer Bibliographie der Arnold-Literatur ab 1714. Wiesbaden, 1995. (Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 61). 337–410.
- CLAUS, Helmut: *Bibliotheca Gerhardina. Eigenart und Schicksal einer thüringischen Gelehrtenbibliothek des 17. Jahrhunderts*. Gotha, 1968. (Veröffentlichungen der Landesbibliothek Gotha; Heft 13).
- CORON, Antoine: *Qualques aspects de la bibliothèque de Jacques-Auguste de Thou*. In: *Bulletin du bibliophile*, 1988. 271–293.
- COSTIL, Pierre: *André Dudith humaniste hongrois 1533–1589. Sa vie, son oeuvre et ses manuscrits grecs*. Paris, 1935.
- CRUSIUS, Gabriele: *Briefe als Quellen der Privatbibliotheksgeschichte. Georg Friedrich Brandes und seine Bibliothek im Spiegel der Brandesschen Korrespondenz mit Christian Gottlob Heyne*. In: *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 10(1985). 1–41.
- CSANAK Dóra, F.: *Teleki József könyvtára*. In: SZAUDER József – TARNAI Andor (szerk.): *Irodalom és Felvilágosodás. Tanulmányok*. Budapest, 1974. 401–443.
- CSAPODI Csaba – TÓTH András – VÉRTESY Miklós: *Magyar könyvtártörténet*. Budapest, 1987.
- CSAPODI-GÁRDONYI, Klára: *Die Reste der Bibliothek eines ungarischen Humanisten, Peter Váradi*. In: *Gutenberg-Jahrbuch*, 52(1977). 363–368.
- CZAKO VON ROSENFELD, David – SCHMIEDTS, Johann – CRONER, Samuel: *Zeugniß der Ehrfurcht und Treue An den Magnificvm Hochedelgebohrnen und Rechtshochgelahrten Herrn Herrn Martin Schmeizel Beyder Rechte Doctor Sr. Königl. Maiestät in Preussen und Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg Hochbetrauten Hofrath, des öffentlichen Staats-Rechts wie auch der Geschichte Hochberühmter ordentlichen Lehrer, auf der Weltbekanntten Friedrichs-Universität Bey Uebernehmung Des Akademischen Regimentes Im Jahr 1743. im Monat Julius von einigen Sr. Magnificenz verbundensten Dienern*. Jena, [1743].
- CZIRÁKI Zsuzsanna: *Az erdélyi százszok története – Erdélyi százsz irodalomtörténet*. Kozármisleny, 2006.
- CZVITTINGER, David: *Specimen Hungariae literatae, virorum eruditione clarorum natione Hungarorum, Dalmatarum, Croatarum, Slavorum, atque Transylvanorum, vitas, scripta, elogia et censuras ordine alphabetico exhibens*. Francofurti et Lipsiae: Typis et Sumptibus Jod. Guil. Kohlesii, 1711.
- DANN, Otto: *Vom Journal des Scavants zur wissenschaftlichen Zeitschrift*. In: FABIAN, Bernhard – RAABE, Paul (Hrsg.): *Gelehrte Bücher vom Humanismus bis zur Gegenwart*. Referate des 5. Jahrestreffens des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens vom 6. bis 9. Mai 1981 in der Herzog August Bibliothek. Wies-

baden, 1983. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 9). 63–80.

DEÁK Farkas: *Schmeizel Márton, címertani író*. In: Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye 1886/4. 73–74.

DEÉ NAGY Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Kolozsvár, 1997.

DEÉ NAGY Anikó: *A marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár ex librisei*. Bp.–Kolozsvár, 2001.

DEJUNG, Christoph: *Sebastian Francks nachgelassene Bibliothek*. In: Zwingliana 16(1983–85). 315–336.

DENECKE, Ludwig – BRANDIS, Tilo (Hrsg.): *Die Nachlässe in den Bibliotheken der Bundesrepublik Deutschland*. Boppard, 1981. (Verzeichnis der schriftlichen Nachlässe in deutschen Archiven und Bibliotheken; Bd. 2). – Schmeizelról: 330.

Denkmal des Ruhmes und der Freude Dem Magnifico Hochedelgebohrnen und Rechtshochgelahrten Herrn Herrn Martin Schmeizel hochberühmten Icto Seiner Königl. Majestät in Preussen(!) und Churfürstlichen Durchlaucht. zu Brandenburg Hochbetrautem Hofrath, wie auch des Staatsrechtes und der Geschichte Hochansehnlichem Professor auf der hochberühmten Universität Halle Als Dieselben kurz vorher ehe Sie Dero Akademisches Regiment angetreten Sich einige Tage in Jena zu verweilen beliebten Im Monat Julius des Jahres 1743. ehrerbietigst aufgerichtet Von Einigen Dero gehorsamsten Dienern und Landesleuten aus den hier studierenden Siebenbürgern. Jena, [1743].

A Dernschwam-könyvtár. Egy magyarországi humanista könyvjegyzéke. Kísérőtanulmánnyal közreadja BERLÁSZ Jenő; sajtó alá rendezte és a mutatót készítette KEVEHÁZI Katalin, MONOK István. Szeged, 1984. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 12.)

Deutscher Biographischer Index. Herausgegeben von Willi GORZNY, bearbeitet von Hans-Albrecht KOCH, Uta KOCH und Angelika KOLLER. Bd. 4. S – Z. München; London; New York; Oxford; Paris, 1986. 1805.

Deutscher Biographischer Index. Bd. 7. Sassnick – Tannenwald. München, 1998. 3114.

Deutsches Biographisches Archiv. Nr. 1112, 229–292.

Deutsches Biographisches Archiv. Neue Folge. Nr. 1157, 51–53.

DEVRIENT, Ernst (Hrsg.): *Jenaische Stadt- und Universitäts-Chronik von Martin Schmeizel*. Jena, 1908.

DÉZSI Lajos: *Szenczi Molnár Albert naplója, levelezése és irományai*. Jegyzetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Budapest, 1898.

DÖRING, Detlef: *Die Privatbibliothek Samuel von Pufendorfs (1632–1694)*. In: Zentralblatt für Bibliothekswesen, 104(1990). 102–113.

DÖRING, Detlef: „*Gelehrsamkeit*“. In: JAEGER, Friedrich (Hrsg.): *Enzyklopädie der Neuzeit*. Bd. 4. Friede – Gutsherrschaft. Stuttgart; Weimar, 2006. 368–373.

DREYHAUPT, Johann Christoph von: *Pagvs neletici et nvdzici, Oder Ausführliche diplomatisch-historische Beschreibung des zum ehemaligen Primat und Ertz-Stift, nunmehr aber durch den westphälischen Friedens-Schluß secularisirten Hertzogthum Magdeburg gehörigen Saal-Creyses, Und aller darinnen befindlichen Städte, Schlösser, Aemter, Rittergüter, adelichen Familien, Kirchen, Clöster, Parren und Dörffer*,

- Insonderheit der Städte Halle, Neumarckt, Glaucha, Wettin, Löbegün, Cönnern und Alsleben; Aus Actis publicis und glaubwürdigen Nachrichten mit Fleiß zusammen getragen, Mit vielen Kupferstichen und Abrißen gezieret, und mit nöthigen Registern versehen. Zweyter Theil.* Halle: gedruckt und verlegt durch Emanuel Schneider, 1750. – Schmeizelről: 710.
- Dudith András könyvtára. *Részleges rekonstrukció.* Összeállította és az előszót írte JAN-KOVICS József, MONOK István. Szeged, 1993. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 12/3).
- DÜMMERTH Dezső: *Inchofer Menyhért küzdelmei és tragédiája Rómában (1641–1648). A magyar forráskritikai történetírás megszületése és a Jézus Társaság meghiúsult reformja.* In: Uő.: Írástudók küzdelmei. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok. Budapest, 1987. (Utazások a múltban és a jelenben) 155–203.
- ECKHARDT Sándor: *Magyarságtudomány.* In: *Magyarságtudomány* 8(1942), 1–7; újabb kiadása in: GIAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma.* Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5). 92–104.
- ÉGER György – KISS J. László (szerk.): *Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében.* Budapest, 2004.
- ELLWEIN, Thomas: *Die private Bibliothek als Informationsbasis.* In: *Gutenberg-Jahrbuch*, 56(1981). 46–54.
- FABIAN, Bernhard: *Bibliothek und Aufklärung.* In: ARNOLD, Werner – VODOSEK, Peter (Hrsg.): *Bibliotheken und Aufklärung.* Wiesbaden, 1988. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 14). 1–20. vagy Uő.: *Der Gelehrte als Leser. Über Bücher und Bibliotheken.* Hildesheim; Zürich; New York, 1998. 125–146.
- FABIAN, Bernhard: *Der Gelehrte als Leser.* In: GÖPFERT, Herbert G. (Hrsg.): *Buch und Leser. Vorträge des ersten Jahrestreffens des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens*, 13. und 14. Mai 1976. Hamburg, 1977. (Schriften des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens; Bd. 1). 48–88. vagy Uő.: *Der Gelehrte als Leser. Über Bücher und Bibliotheken.* Hildesheim; Zürich; New York, 1998. 3–32.
- FABIAN, Bernhard: *'Im Mittelpunkt der Bücherwelt': Über Gelehrsamkeit und gelehrtes Schrifttum um 1750.* In: Uő.: *Der Gelehrte als Leser. Über Bücher und Bibliotheken.* Hildesheim; Zürich; New York, 1998. 205–230.
- FABRI, Johann: *Ad virvm excellentissimvm celeberrimvmqve, Martinvm Schmeizelivm, Professorem in illvstri Academia Ienensi pvblicvm, ibidemqve Bibliothecae DvcalisInspectorem dignissimvm, nvptias secvndas celebrantem, elegia.* Hambvrgi, 1729.
- FALLATI, Johannes: *Einleitung in die Wissenschaft der Statistik.* Tübingen, 1843.
- FEHÉR Katalin: *Iskolai újságolvasás Magyarországon a 18. században.* In: *Magyar Könyvszemle* 120(2004), 131–150.
- FERTIG, Ludwig: *Die Hofmeister. Ein Beitrag zur Geschichte des Lehrerstandes und der bürgerlichen Intelligenz.* Stuttgart, 1979.
- FEYL, Othmar: *Die führende Stellung der Ungarländer in der internationalen Geistesgeschichte der Universität Jena. Beiträge zu einer Geschichte der Ostbeziehungen der Universität Jena bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts.* In: *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena.* Jahrgang 3, 1953/54. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 4/5. 39–62.

- FEYL, Othmar: *Die neuzeitlichen Anfänge der Universitätsbibliothek Jena (1650–1750)*. In: Geschichte der Universitätsbibliothek Jena 1549–1945. Weimar, 1958. (Claves Jenenses. Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek Jena; 7). 141–224.
- FEYL, Othmar: *Deutsche und europäische Bildungskräfte der Universität Jena von Weigel bis Wolff (1650–1850)*. In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena. Jahrgang 6, 1956/57. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe, Heft 1/2. 27–62. vagy ennek bővített változata: Uő.: Beiträge zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena. Jena, 1960. 211–325.
- FEYL, Othmar: *Die führende Stellung der Ungarländer in der ausländischen Bildungsgeschichte der Universität Jena*. In: Uő.: Beiträge zur Geschichte der slawischen Verbindungen und internationalen Kontakte der Universität Jena. Jena, 1960. 1–92.
- FINGER, Heinz – BENDER, Anita: *Der Kölner Professor Gisbert Longolius – Leibarzt Erzbischofs Hermanns von Wied – und die Reste seiner Bibliothek in der Universitätsbibliothek Düsseldorf*. Düsseldorf, 1987.
- FISCHER, IVO: *Der Nachlaß des Abtes Johannes Trithemius von St. Jakob in Würzburg*. In: Archiv des Historischen Vereins von Unterfranken und Aschaffenburg, 36(1928). 41–82.
- FISCHER, Karl: *Die Büchersammlung des Regiomontan*. In: Das Bayerland, 47(1936). 438–440.
- FONT ZSUZSA: *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*. Szeged, 2001.
- FÖLDES Béla: *A statisztika irodalomtörténete*. In: Uő.: Statisztikai előadások. I. sorozat. Budapest, 1904. 21–41.
- FÖRSTER, Johann Christian: *Übersicht der Geschichte der Universität zu Halle in ihrem ersten Jahrhunderte*. Nach der bei Carl August Kümmel in Halle 1794 erschienenen ersten Auflage herausgegeben, bearbeitet und mit Anhängen versehen von Regina Meyer und Günter Schenk. Halle/Saale, 1998. (Schriftenreihe zur Geistes- und Kulturgeschichte. Monographien)
- FRANCKE, Gotthilf August: *Hertzliebe Mama. Briefe aus Jenaer Studientagen 1719–1720*. Hrsg. von Thomas MÜLLER und Carola WESSEL unter Mitarbeit von Christel BUTTERWERCK und eingeleitet von Udo STRÄTER. Tübingen, 1997.
- FÜSSEL, Stephan: „*Bibliothek (5. Gelehrtenbibliotheken)*“. In: JAEGER, Friedrich (Hrsg.): Enzyklopädie der Neuzeit. Bd. 2. Beobachtung - Dürre. Stuttgart; Weimar, 2005. 167–168.
- GÄBLER, Ulrich: *Huldrych Zwinglis Lektüre von Martin Luthers „Sermon von dem Sakrament des Leibes und Blutes Christi, wider die Schwarmgeister“, 1526*. In: Zwingliana, 14(1974–78). 370–379.
- GEBAUER, Hans Dieter: *Bücherauktionen in Deutschland im 17. Jahrhundert*. Bonn, 1981.
- GIAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma*. Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5).
- GIAY Béla: *Előszó*. In: Uő. (szerk.): *A hungarológia fogalma*. Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5). I–XIV.
- GIERL, Martin: „*Gelehrte Medien*“. In: JAEGER, Friedrich (Hrsg.): Enzyklopädie der Neuzeit. Bd. 4. Friede – Gutsherrschaft. Stuttgart; Weimar, 2006. 377–380.
- GIERL, Martin: „*Gelehrtenrepublik*“. In: JAEGER, Friedrich (Hrsg.): Enzyklopädie der Neuzeit. Bd. 4. Friede – Gutsherrschaft. Stuttgart; Weimar, 2006. 389–392.

- Die glückliche Verwechslung Des Jenaischen mit dem Hällischen Saal-Athen Wolte Als von Sr. Königl. Maj. in Preussen Der Hoch-Edelgebohrne Herr, Herr Martin Schmeizel, Bisheriger wohlverdienter Professor Historiarvm Extraordinarivs zu Jena und der Academischen Bibliothec Inspector, Zum Hof-Rath und Professore Jvris Pvblici et Historiarvm Ordinario auf der Weltberühmten Friedrichs-Universität allergnädigst ernennet wurde, Am Tage Seiner Solennen Introdvction, War der 29. Octobr. des 1731sten Jahres Wohlmeynend vorstellen Und Ihro Hoch-Edelgebohrnen, dem Herrn Hof-Rath Ihre erfreuteste Gratvlation hierdurch in geziemender Ergebenheit darlegen Die sämmtliche alhier studirende Ungarische Landsmannschaft.* Halle, [1731].
- GÖTTE, Gabriel Wilhelm: *Das Jetzt-lebende Gelehrte Europa, Oder Nachrichten Von Den vornehmsten Lebens-Umständen und Schrifften, jetzt-lebender Europäischen Gelehrten.* Braunschweig: Verlegts Ludolph Schröder, 1735. – Schmeizelröl: 419–424.
- GÖTTE, Gabriel Wilhelm: *Das Ieztlebende Gelehrte Europa, Oder Nachrichten von den vornehmsten Lebensumständen und Schrifften ieztlebender Europäischer Gelehrten.* Des dritten Theils viertes und leztes Stük. Zelle: Verlegts Joachim Andreas Deetz, 1740. – Schmeizelröl: 769–770.
- GRAGGER, Robert: *Unser Arbeitsplan.* In: Ungarische Jahrbücher. Bd. I. Berlin; Leipzig, 1921. 1–8.; magyarul uő: *Munkatervünk.* In: GLAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma.* Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5). 5–16. (fordította Hegedűs Rita)
- GULYÁS Pál: *Sámboky János könyvtára.* Budapest, 1941.
- GUNST Péter: *A magyar történetírás története.* Debrecen, 2000.
- GUTEKUNST, Eberhard – ZWINK, Eberhard: *Zum Himmelreich gelehrt: Friedrich Christoph Oettinger (1702–1782) württembergischer Prälat, Theosoph und Naturforscher.* Eine Ausstellung der Württembergischen Landesbibliothek Stuttgart und des Landeskirchlichen Archivs Stuttgart vom 30. September bis 26. November 1982 in der Württembergischen Landesbibliothek. Stuttgart, 1982.
- GÜNDISCH, Konrad [et al.]: *Kultur der Siebenbürger Sachsen.* In: GÖLLNER, Carl (Hrsg.): *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens.* Erster Band. 12. Jahrhundert bis 1848. Bukarest, 1979. 328–353.
- GÜNTHER, Johannes: *Lebensskizzen der Professoren der Universität Jena seit 1558 bis 1858.* Eine Festgabe zur dreihundertjährigen Säcularfeier der Universität am 15., 16. und 17. August 1858. Jena, 1858. – Schmeizelröl: 194.
- GYÉMÁNT, László – MUREȘAN, Ovidiu: „*Transilvania – Istoriografia*”. In: CERNOVODEANU, Paul – EDROIU, Nicolae (szerk.): *Istoria Românilor.* Vol. VI. Români în Europa clasică și Europa luminilor (1711–1821). București, 2002. 867–876.
- GYÖRGY Péter – KISS Barbara – MONOK István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet.* Budapest, 2005.
- HAAN, A. Ludwig: *Jena Hungarica sive memoria hungarorum a tribus proximis [...] academiae Jenensi adscriptorum.* Gyulae, 1858. (második kiadása: Gyulae, 1864).
- HÄFNER, Ralph – MUSLOW, Martin: *Mosheims Bibliothek.* In: MUSLOW, Martin [et al.] (Hrsg.): *Johann Lorenz Mosheim (1693–1755). Theologie im Spannungsfeld von Philosophie, Philologie und Geschichte.* Wiesbaden, 1997. (Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 77). 373–399.

- Hamburgische Bibliotheca historica, Der Studierenden Jugend Zum Besten zusammen getragen. Die dritte Centuria.* Leipzig: Verlegts bey Joh. Friedr. Gleditschens seel. Sohn, 1716.
- HAMMERSTEIN, Notker: *Jus und Historie. Ein Beitrag zur Geschichte des historischen Denkens an deutschen Universitäten im späten 17. und 18. Jahrhundert.* Göttingen, 1972.
- HAMMERSTEIN, Notker: *Jurisprudenz und Historie in Halle.* In: HINSKE, Norbert (Hrsg.): *Zentren der Aufklärung I: Halle. Aufklärung und Pietismus.* Heidelberg, 1989. (Wolfenbütteler Studien zur Aufklärung; Bd. 15). 239–253.
- HARMS, Wolfgang: *Gelehrtenbibliothek.* In: CORSTEN, Severin – PFLUG, Günther – SCHMIDT-KÜNSEMÜLLER, Friedrich Adolf (Hrsg.): *Lexikon des gesamten Buchwesens (LGB). Band III: Fotochemigrafische Verfahren – Institut für Buchmarkt-Forschung.* Stuttgart, 1991. 122.
- HARTWICK, Hans-Hermann – BERG, Gunnar (Hrsg.): *Bedeutende Gelehrte der Universität zu Halle seit ihrer Gründung im Jahr 1694.* Opladen, 1995. (Montagsvorträge zur Geschichte der Universität Halle; Bd. 2).
- HÄSELER, Jens: „*Gelehrter*“. In: JAEGER, Friedrich (Hrsg.): *Enzyklopädie der Neuzeit.* Bd. 4. Friede – Gutsherrschaft. Stuttgart; Weimar, 2006. 395–397.
- HAUSTEIN, Heinz-Dieter: *Weltchronik des Messens. Universalgeschichte von Maß und Zahl, Geld und Gewicht.* Berlin – New York, 2001.
- HENKEL, Nikolaus: *Bücher des Konrad Celtis.* In: ARNOLD, Werner (Hrsg.): *Bibliotheken und Bücher im Zeitalter der Renaissance.* Wiesbaden, 1997. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung; Bd. 16). 129–166.
- HENNING, Marie-Christine: *Johann August von Ponickau. Geschichte einer Gelehrtenbibliothek.* Hildesheim; Zürich; New York, 2002.
- HERRLITZ, Hans-Georg: *Geschichte der gymnasialen Oberstufe.* In: BLANKERTZ, Herwig [et al.] (Hrsg.): *Sekundarstufe II – Jugendbildung zwischen Schule und Beruf. Teil 1: Handbuch.* (Enzyklopädie Erziehungswissenschaft; Bd. 9). Stuttgart, 1992. 89–107.
- HERTZBERG, Gustav Friedrich: *Martin Schmeizel.* In: *Allgemeine Deutsche Biographie.* Einnunddreißigster Band. Scheller – Karl Schmidt. Auf Veranlassung Seiner Majestät des Königs von Bayern herausgegeben durch die historische ommission bei der königl. Akademie der Wissenschaften. Neudruck der 1. Auflage von 1890. Berlin, 1970. 633–634.
- HILLER, Lotte: *Die Geschichtswissenschaften an der Universität Jena in der Zeit der Polyhistorie (1674–1763).* In: *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde.* Neue Folge, 18. Beiheft. Beiträge zur Geschichte der Universität Jena, Heft 6. Jena, 1937. 1–244.
- HIRSCHING, Friederich Carl Gottlob: *Historisch-litterarisches Handbuch berühmter und denkwürdiger Personen, welche in dem achtzehnten Jahrhundert gelebt haben.* Bd. 11,1. Scheller – Schmidt. Leipzig, 1808. – Schmeizelröl: 213–216.
- Hochzeit-Arie Mit welcher Bey der Schmeitzel- und Meyerischen Verbindung A. 1713. den 20. Febr. Ihren schuldigen Glückwunsch bezeigen wolten Zwey Des Herrn Bräutigams Verbundene Freunde.* Jena, [1713].

- HOLL Béla: *A Historia Litteraria magyarországi története*. In: Uő: *Laus librorum. Válogatott tanulmányok*. Válogatta és szerkesztette MONOK István és ZVARA Edina. Budapest, 2000. (METEM Könyvek; 26). 85–127.
- HORÁNYI, Alexius: *Memoria Hvngrorvm et provincialivm scriptis editis notorvm. Pars III. Posenii: impensis Antonii Loewii, 1777.* – Schmeizelről: 220–225.
- HORVÁTH, Éva (Hrsg.): *Bibliotheken und Gelehrte im alten Hamburg. Ausstellung der Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg anlässlich ihres 500jährigen Bestehens*. Hamburg, 1979.
- HORVÁTH Róbert: *Kőrös kiadatlan tudománytörténeti tanulmánya Schmeizel Mártonról*. Adalék Kőrös József demográfiai és statisztikai munkásságának méltatásához. In: *Demográfia* 13(1970), 1-2. szám, 86–94.
- Die Hungarica Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Historische Karten und Ansichten*. Herausgegeben von Brigitte KLOSTERBERG und István MONOK. Bearbeitet von László PÁSZTI und Attila VERÓK. Halle, 2009. (Kataloge der Franckeschen Stiftungen; Band 22).
- Hungarológia az ezredfordulón*. In: *Hungarológia* 2(2000), 1–2. szám. 7–98.
- HUSNER, Fritz: *Die Bibliothek des Erasmus*. In: *Gedenkschrift zum 400. Todestage des Erasmus von Rotterdam*. Hrsg. von der Historischen und Antiquarischen Gesellschaft zu Basel. Basel, 1936. 228–259.
- HÜBNER, Michael – MÜLLER, Anke – KLOSTERBERG, Brigitte: *Halle (Saale) 3. Bibliothek der Franckeschen Stiftungen*. In: *Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland*. Bd. 22. Sachsen-Anhalt. Hildesheim [u. a.], 2000. 103–112.
- IGNASIAK, Detlef – LINDNER, Frank: *Das philosophische Thüringen. Persönlichkeiten, Wirkungsstätten, Traditionen*. Bucha bei Jena, 1998.
- JACKSTEL, Karlheinz: *Hodegetik: Anmerkungen und Auswahlbibliographie*. In: JACKSTEL, Karlheinz (Hrsg.): *Studien zur Geschichte der Hochschulpädagogik*. Beitrag zu einem Hochschulpädagogischen Kolloquium im Februar 1986. Halle, 1986. (Kongreß- und Tagungsberichte der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg – Wissenschaftliche Beiträge; 1986, 3 = E 73). 33–46.
- JAKÓ Zsigmond: *A középkori okleveles források kutatása Erdélyben*. In: *Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. 1023–1300*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi JAKÓ Zsigmond. Budapest, 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok; 26). 7–32.
- JAKÓ Zsigmond: *A XVIII. század eleji román művelődési élet és a korai német felvilágosodás kapcsolatai Köleséri Sámuel levelezésének tükrében. Kapcsolattörténeti kutatásaink módszertani kérdéseihöz*. In: Uő.: *Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez*. Budapest, 1997. (METEM Könyvek; 18). 391–401.
- JANKOVICS József: „*hungarológia*”. In: KENYERES Ágnes (főszerk): *Kulturális kisenciklopédia*. Budapest, 1986. 229–231.
- JANZIN, Marion – GÜNTHER, Joachim: *Das Buch vom Buch. 5000 Jahre Buchgeschichte*. Hannover, 1995.
- JAUERNIG, Reinhold – STEIGER, Marga (Hrsg.): *Die Matrikel der Universität Jena. Band II. 1652 bis 1723*. Weimar, 1977. (Veröffentlichungen der Thüringischen Historischen Kommission; Bd. 2).

- JAUMANN, Herbert: *Die Societas Latina Ienensis (1734–1848)*. In: DÖRING, Detlef – NOWAK, Kurt (Hrsg.): *Gelehrte Gesellschaften im mitteldeutschen Raum (1650–1820)*. Teil III. Stuttgart; Leipzig, 2002. (Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-Historische Klasse; Bd. 76, Heft 6). 33–70.
- JENICHEN, Gottlob August: *Unpartheyische Nachrichten [...] der jetztlebenden Rechtsgelehrten in Deutschland*. Leipzig, 1739.
- JOCHUM, Uwe: *Kleine Bibliotheksgeschichte*. Stuttgart, 1993.
- JOHN, Vincenz: *Geschichte der Statistik*. Stuttgart, 1884.
- JOHNE, Renate: *Ex Libris Pirckheimeri. Bemerkungen zum Aufbau der Pirckheimerschen Familienbibliothek*. In: *Marginalien. Zeitschrift für Buchkunst und Bibliophilie*, Heft 78. 1980. 61–67.
- JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. Vierter Theil S – Z. Nachdruck der 1. Auflage von 1751. Hildesheim, 1961. – Schmeizelröl: 284–285.
- JUNGMAYR, Jörg: *Bibliographie Johann Heinrich Alsted*. In: *Johann Heinrich Alsted Encyclopaedia*. Faksimile-Neudruck der Ausgabe Herborn 1630 mit einem Vorwort von Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN und einer Bibliographie von Jörg JUNGMAYR. Stuttgart – Bad Cannstatt, 1989. XIX–XXXIII.
- JUNTKE, Fritz (Hrsg.): *Album Academiae Vitebergensis. Jüngere Reihe Teil 2 (1660–1710)*. Halle, 1952. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale; Bd. 1).
- JUNTKE, Fritz (Hrsg.): *Matrikel der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg 1 (1690–1730)*. Halle, 1960. (Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale; Bd. 2).
- JUNTKE, Fritz: *Johann August von Ponickau und seine Bibliothek*. Halle, 1987. (Schriften zum Bibliotheks- und Büchereiwesen in Sachsen-Anhalt; Heft 60).
- JÜRGENSEN, Renate: *Bibliotheca Norica. Patrizier und Gelehrtenbibliotheken in Nürnberg zwischen Mittelalter und Aufklärung*. Teil 1–2. Wiesbaden, 2002. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen; Bd. 43.).
- KAISER, Wolfram: *Das wissenschaftliche Werk des transsylvanischen Arztes und Altertumsforschers Michael Gottlieb Agnethler (1719–1752)*. In: *Orvostörténeti Közlemények* 81(1977), 73–87.
- KAISER, Wolfram: *Johann Heinrich Schulze (1687–1744) und sein ungarischer Freundes- und Arbeitskreis*. In: *Orvostörténeti Közlemények* 115-116(1986), 35–42.
- KAISER, Wolfram: *In memoriam Johann Heinrich Schulze (1687–1744)*. In: KAISER, Wolfram – VÖLKER, Arina (Hrsg.): *Johann Heinrich Schulze (1687–1744) und seine Zeit*. Hallesches Symposium 1987. Halle, 1988. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg; Bd. 68). 7–15. [idézve: KAISER 1988a]
- KAISER, Wolfram: *Die Numismatik als hallesche Hochschuldisziplin und ihre Initiatoren*. In: KAISER, Wolfram – VÖLKER, Arina (Hrsg.): *Johann Heinrich Schulze (1687–1744) und seine Zeit*. Hallesches Symposium 1987. Halle, 1988. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg; Bd. 68). 149–155. [idézve: KAISER 1988b]

- KAISER, Wolfram – VÖLKER, Arina: *Johann Heinrich Schulze (1687–1744)*. Halle, 1980. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg; Bd. 38).
- KAISER, Wolfram – VÖLKER, Arina: *Zur Mitgliedschaft ungarländischer Wissenschaftler in der Academia Naturae Curiosorum (17. und 18. Jahrhundert)*. In: *Orvostörténeti Közlemények* 93–96(1981), 93–100.
- KAISER, Wolfram – VÖLKER, Arina: *Die Heilkunde des Altertums im Schrifttum von Johann Heinrich Schulze (1687–1744)*. In: KAISER, Wolfram – VÖLKER, Arina (Hrsg.): *Johann Heinrich Schulze (1687–1744) und seine Zeit. Hallesches Symposium 1987*. Halle, 1988. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg; Bd. 68). 191–195.
- KAPPNER, Hermann: *Die Geschichtswissenschaft an der Universität Jena vom Humanismus bis zur Aufklärung*. In: *Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte und Altertumskunde. Neue Folge. 14. Beiheft. Beiträge zur Geschichte der Universität Jena, Heft 3*. 1931.
- Die Karlsruher Handschriften*. Erster Band: Nr. 1–1299. Mit einem Vorwort von Wilhelm BRAMBACH. Neudruck mit bibliographischen Nachträgen. Wiesbaden, 1970. (Die Handschriften der Badischen Landesbibliothek in Karlsruhe; Bd. 4).
- KAPRONCZAY, Károly: *Ungarische Mediziner der Schulze-Ära in Halle und Wittenberg*. In: KAISER, Wolfram – VÖLKER, Arina (Hrsg.): *Johann Heinrich Schulze (1687–1744) und seine Zeit. Hallesches Symposium 1987*. Halle, 1988. (Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg; Bd. 68). 175–179.
- KAULFUSS, C. E. S.: *Gehorsamste Beyfreude Zu der den 12. Julius 1743. rechtmäßig erhaltenen Prorectorwürde, Seiner Magnificenz dem Herrn Hoffrath Schmeizel in nachfolgender Ode ehrerbietigst bezeuget*. Halle, [1743].
- KELLER, Katrin: „Frauenzimmer“. In: JAEGER, Friedrich (Hrsg.): *Enzyklopädie der Neuzeit*. Band 3. *Dynastie-Freundschaftslinien*. Stuttgart; Weimar, 2006. 1121–1123.
- KEMPER, Hans-Georg – KETELSEN, Uwe-K. – ZELLE, Carsten (Hrsg.): *Barthold Heinrich Brockes (1680–1747) im Spiegel seiner Bibliothek und Bildergalerie*. Wiesbaden, 1998. (Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 80).
- KERTSCHER, Hans-Joachim: *Die „Prüfende Gesellschaft“ in Halle*. In: DÖRING, Detlef – NOWAK, Kurt (Hrsg.): *Gelehrte Gesellschaften im mitteldeutschen Raum (1650–1820)*. Teil III. Stuttgart; Leipzig, 2002. (Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-Historische Klasse; Bd. 76, Heft 6). 71–99.
- KESSLER, Johann Michael – PAUER, Samuel: *Das Ehrfurchts-volle Vergnügen der Ungarn und Siebenbürger über das academische Regiment Ihres Lands-Verwandten Wollten Als Der Magnificus und Hoch-Edelgebohrne Herr, Herr Martin Schmeizel, Ihro Königlich Majestät in Preussen hochbestallter Hof-Rath, und der Friedrichs-Universität hochberühmter Professor Juris Publici & Historiarum Ordinarius, am 12ten Jul. 1743. Die Academischen Scepter Zum ersten mahl glücklich übernahm, in gegenwärtigen gehorsamst-ergebensten Glück-Wunsch vorstellen*. Halle, [1743].
- KESSLER, Stephan: *Gavdia et vota patriae, qvum divinis avspiciis et commvnibvs svffragiis serenissimorvm Academiae Ienensis nvtritorvm Vir clarissimvs doctissimvsqve Dominvs Martinvs Schmeizel Corona Transilvanvs Saxo amplissimae favlt. philos. hactenvs adivnctvs optime meritvs professionem philosphiae pvblicam vt et*

- Inspectionem Bibliothecae Dvcalis Academicæ A. O. R. MDCCXXII. d. XVIII. Nov. adipisceretvr, testata fecit honoresqve gratvlatvs est amicvs et animo. H. n., é. n.*
- Két beszélgetés a hungarológiáról. (1) *Létérdékünk a nemzeti önismeret és öntudat.* S. VARGA Pál kérdéseire GÖRÖMBEI András válaszol, (2) *A kultúra változékonysága.* SZIRÁK Péter kérdéseire KULCSÁR SZABÓ Ernő válaszol. In: Debreceni Disputa, 4(2006). 7–8. szám. 11–16 és 16–19.
- KIRCHNER, Joachim: *Das deutsche Zeitschriftenwesen. Seine Geschichte und seine Probleme.* Bd. 1–2. Wiesbaden, 1958–1962.
- KISTMACHER, Georg Nathanael: *Merita montis celsioris cvlmina Viri praecellentissimi doctissimi Domini M. Martini Schmeizelii cvm inter adivnctos facvltatís philosophicæ ordinarios honorífico omnivm svffragio et adplavsv Anno MDCCXXI Decimo Octavo calendas Ivlii locvm obtineret debitvm amicitiae positvrvs monvmentvm cvm omnigenae felicitatis voto pingebat.* Jena, [1721].
- KLANICZAY Tibor: *A magyar filológia helyzete külföldön.* In: *Magyartanítás külföldön IV.* Budapest, 1974. 6–19 vagy uő.: *Hagyományok ébresztése.* Budapest 1976. 40–56 vagy in: GIAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma.* Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5). 128–147.
- KLANICZAY Tibor: *Hungaria és Pannonia a reneszánsz-korban.* In: *Irodalomtörténeti Közlemények* 91–92(1987–1988), 1–2. 1–19.
- KLANICZAY, Tibor: *Die Benennungen „Hungaria” und „Pannonia” als Mittel der Identitätssuche der Ungarn.* In: KLANICZAY, TIBOR – NÉMETH S., Katalin – SCHMIDT, Paul Gerhardt (Hrsg.): *Antike Rezeption und nationale Identität in der Renaissance insbesondere in Deutschland und in Ungarn.* Budapest, 1993. (Studia Humanitatis; 9). 83–100.
- KLEIN, Karl Kurt: *Das 'Rätsel der siebenbürgischen Sprachgeschichte'. Die Goten-Geten-Daken-Sachsengleichung in der Sprachentwicklung der Deutschen Siebenbürgens.* In: Uő.: *Transsylvania. Gesammelte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Siedlungsforschung der Deutschen in Siebenbürgen.* München, 1963. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; Bd. 12). 90–139.
- KOCH, Hans Theodor: *Die Bibliotheken der Wittenberger und Hallenser Medizinprofessoren.* In: NICKEL, Heinrich L. (Hrsg.): *450 Jahre Marienbibliothek zu Halle an der Saale. Kostbarkeiten und Raritäten einer alten Büchersammlung.* Halle, 2002. 145–153.
- KOCH, Herbert: *Geschichte der Stadt Jena.* Unveränderter Nachdruck der Ausgabe von 1966. Jena; Stuttgart; Lübeck; Ulm, 1996.
- KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780–1795).* Budapest, 1970. (Irodalomtörténeti Könyvtár; 25).
- KÓKAY György (Szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848.* Budapest, 1979.
- KÓSA László: „hungarológia”. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar néprajzi lexikon* 2. Budapest, 1979. 598.
- KÓSA László: *A hungarológia változásai és változatai.* In: *Alföld* 1986. 10. szám. 45–56; rövidített változata in: GIAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma.* Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5). 148–172.
- KÓSA László: *Hungarológia – magyarságtudomány – országismeret.* In: uő. (szerk.): *A magyarságtudomány kézikönyve.* Budapest, 1991. 9–74.

- KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, ³1996.
- KÓLESY Vincze Károly: *Nemzeti Plutarkus, vagy A' Magyarország' 's vele egyesült Tartományok' Nevezetes Férfiainak Életleírásaik*. I-ső Kötet. Pesten, 1815. – Schmeizelről: 235–239.
- KÓRÖSI József: „Schmeizel Márton”. In: *A Pallas Nagy Lexikona: az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben*. XIV. kötet. Pillera-Simor. Budapest, 1897. 959.
- KRISTÓ Gyula (Főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Szerk. ENGEL Pál és MAKK Ferenc. Budapest, 1994.
- KRÜCKEN, Oskar von – PARLAGI, Imre (Hrsg.): *Das Geistige Ungarn. Biographisches Lexikon*. Zweiter Band. Wien; Leipzig, 1918. – Schmeizelről: 473.
- KULLY, Rolf Max: „*Tutto Erasmiano*”. *Die Bibliothek des Ioannes Carpentarius in Solothurn*. In: *Librarium*, 28(1985). 72–89.
- KÜNAST, Hans-Jörg – ZÄH, Helmut (Hrsg.): *Die Bibliothek Konrad Peutingers. Edition der historischen Kataloge und Rekonstruktion der Bestände*. Band 1: Die autographen Kataloge Peutingers. Der nicht-juristische Bibliotheksteil. Tübingen, 2003. (Studia Augustana; Bd. 11)
- KÜNAST, Hans-Jörg – ZÄH, Helmut (Hrsg.): *Die Bibliothek Konrad Peutingers. Edition der historischen Kataloge und Rekonstruktion der Bestände*. Band 2: Die autographen Kataloge Peutingers. Der juristische Bibliotheksteil. Tübingen, 2005. (Studia Augustana; Bd. 14)
- LÁNG Lajos: *A statisztika története. Bevezetésül Magyarország statisztikájához*. Budapest, é. n. [1913].
- LAPPING, Christine: *Die Sammlung des freiherrn Samuel von Brukenthal. Eine Untersuchung zur Geschichte und zum Charakter der Sammlung im Hermannstädter Museum*. Kronstadt; Heidelberg, 2004. (Veröffentlichungen von Studium Transylvanicum).
- LÁZS Sándor: *Martin Schmeizel*. In: *Új magyar irodalmi lexikon*. 3. kötet. Főszerk. PÉTER László. Budapest, 1994. 1782.
- [LEGEY, Robert]: *To The learned Mr. Schmeitzel Professor in History, On His being chosen Prorector of the Celebrated University of Hallé. July the 12th 1743*. Hallé, [1743].
- LEHMANN, Rudolf (Hrsg.): *Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart*. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht von Dr. Friedrich Paulsen. Leipzig, ³1919. (Unveränderter photomechanischer Nachdruck. Berlin, 1965.)
- Lesestoffe der Siebenbürger Sachsen (1575–1750) I–II*. Herausgegeben von István MONOK, Péter ÖTVÖS, Attila VERÓK; Redaktion István MONOK, Attila VERÓK; einleitende Studie von Attila VERÓK; übersetzt von Péter ÖTVÖS, Attila VERÓK; Register von Attila VERÓK. Budapest, 2004. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez = Materialien zur Geschichte der Geistesströmungen des 16.–18. Jahrhunderts in Ungarn; 16/4.1–4.2 – Erdélyi könyvesházak = Bibliotheken in Siebenbürgen; IV/1–2).
- LIPPERT, Paul: „*Schmeitzel, Martin*”. In: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Bd. 7. Jena, ³1911. 308.

- LIPPERT, Paul – MEITZEL, Karl: „Schmeitzel, Martin”. In: Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Bd. 7. Jena, ⁴1926. 495.
- LÖBER, Wilhelm Christian: *Sammlung Schlechter, doch wohlgemeinter Wünsche, bey der Hochzeitlichen Verbindung Des Hoch-Edelgebohrnen, und Hochgelahrten Herrn, Herrn Martin Schmeitzels, Hochberühmten Professoris Publici und Bibliothecae Inspectoris Auf Der Academie zu JENA; Mit Der Hoch-Edlen, Hoch-Ehr- und Tugend-belobten Frau, Frau Anna Cathar. Ehlin, verwittweten Bauchin / Als dieselbe den 21. Febr. 1729. in APOLDA Durch Priesterliche Hand vollzogen wurde, Zu bezeugung Ihrer gehorsamsten Ergebenheit Gegen den Herrn Professor Ausgefertiget und übersendet Von Sr. Hoch-Edel-Gebohrnen Des Herrn Raht Löbers Tisch-Gesellschaft. Jena, [1729].*
- LÖBER, Wilhelm Christian: *Als der Magnificvs Hoch-Edelgebohrne und Hochgelahrte Herr, Herr Martin Schmeitzel Ihro Königl. Maj. in Preussen und Churfürstlichen Durchlauchtigkeit zu Brandenburg, Hochbetrauter Hof-Rath, auch Iuris Publici & Historiarum Professor Publicus Ordinarius, Auf der Weltberühmten Friderichs-Universität zu Halle am XII. Iul. im Jahr MDCCXLIII. Die Academische Scepter übernommen, Solte hierzu von Hertzen Glück wünschen Ihro Magnificentz untermänig-verbundener Diener. Alten-Stettin, 1743.*
- LUKÁCS László: *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*. Szeged, 1989. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmak történetéhez; 25).
- LÜBBEN, Heinrich Wilhelm: *Bey der Gruft des nun Wohlseeligen, weiland Hoch-Edelgebohrnen Herrn, Herrn Martin Schmeitzels, Königlich-Preußischen hochbestalten Hof-Raths, wie auch des Staats-Rechts und der Geschichte hochberühmten öffent- und ordentlichen Lehrers, suchte an Dessen Beerdigungs-Tage den 2. August 1747. seine gehorsamste Pflicht in dieser Trauer-Ode wehmüthigst abzustatten. Halle, [1747].*
- MADAS Edit – MONOK István: *Könyvkultúra Magyarországon a kezdetektől 1800-ig*. Budapest, ²2003.
- MADONIA, Claudio: La biblioteca di Giovanni Michele Bruto. In: *Rinascimento. Rivista dell’Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento*, 23(1983). 261–302.
- Magyar életrajzi lexikon*. 2. kötet. L-Z. Főszerk. KENYERES Ágnes. Budapest, 1982. – Schmeizelről: 591.
- Magyar nagylexikon*. 15. kötet. Pon – Sek. Főszerk. ÉLESZTÓS László. Budapest, 2002. – Schmeizelről: 871.
- MAKKAI László – SZÁSZ Zoltán (Szerk.): *Erdély története*. 2. kötet. 1606-tól 1830-ig. Budapest, ³1988.
- MARWINSKI, Felicitas: *Der Deutschen Gesellschaft zu Jena ansehnlicher Bücherschatz. Bestandsverzeichnis mit Chronologie zur Gesellschaftsgeschichte und Mitgliederübersicht*. Jena, 1999. (Beiträge zur Geschichte der Thüringer Universitäts- und Landesbibliothek Jena; Bd. 5).
- MARWINSKI, Konrad: *425 Jahre Universitätsbibliothek Jena. Kurzgefaßte Bibliotheksgeschichte*. Jena, 1983.
- MEINEL, Christoph: *Die Bibliothek des Joachim Jungius. Ein Beitrag zur Historia litteraria der frühen Neuzeit*. Göttingen, 1992. (Veröffentlichungen der Joachim Jungius-Gesellschaft der Wissenschaften Hamburg; Bd. 67).

- MEINEL, Christoph: *Wissen im Wandel: die Gelehrtenbibliothek des Joachim Jungius (1587–1657)*. In: CANONE, Eugenio (cur.): *Bibliothecae selectae da Cusano a Leopardi*. Firenze, 1993. 253–280.
- MEISSNER, Uwe (Hrsg.): *Dreyhaupt, Johann Christoph von: Pagus neletici et nudzici, oder Ausführliche diplomatisch-historische Beschreibung des zum ehemaligen Primat und Ertz-Stift, nunmehr aber durch den westphälischen Friedens-Schluß secularisirten Hertzogthum Magdeburg gehörigen Saal-Creyses, und aller darinnen befindlichen Städte, Schlössen, Aemter, Rittergüter, adelichen Familien, Kirchen, Clöster, Parren und Dörffer, insbeonderheit der Städte Halle, Neumarckt, Glaucha, Wettin, Lobejün, Cönnern und Alsleben*. Zweiter Theil. Halle, 2002. – Schmeizelröl: 710.
- MENTZ, Georg – JAUERNIG, Reinhold (Hrsg.): *Die Matrikel der Universität Jena. Band I. 1548 bis 1652*. Jena, 1944. (Veröffentlichungen der Thüringischen Historischen Kommission; Bd. 1).
- MENTZEL-REUTERS, Arno: *Gelehrtenbibliothek*. In: RAUTENBERG, Ursula (Hrsg.): *Reclams Sachlexikon des Buches*. Stuttgart, 2003. 231.
- MERZBACHER, Dieter: *Engelbert Kaempfers Bibliothek – Wissenschaftsparadigmen einer Lemgoer Haus- und Gelehrtenbibliothek*. In: HABERLAND, Detlef (Hrsg.): *Engelbert Kaempfer (1651–1716). Ein Gelehrtenleben zwischen Tradition und Innovation*. Wiesbaden, 2004. (Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 104). 227–242.
- MESCHENDÖRFER, Hans: „...wichtige Wahrheiten, in die Feder dictiret“. *Zwei wertvolle Handschriften als Neuerwerbungen in der Siebenbürgischen Bibliothek Gundelsheim*. In: *Siebenbürgische Zeitung*, 43. Jahrgang, 1. Folge, 15. Januar 1993. 6.
- MESCHENDÖRFER, Hans: *Die Kronstädter in der Welt*. In: ROTH, Harald (Hrsg.): *Kronstadt. Eine siebenbürgische Stadtgeschichte*. München, 1999. 253–267.
- MÉSZÁROS István: *Statisztika-oktatás Magyarországon a XVIII. században*. In: KOVACSICS József (Szerk.): *A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárának Évkönyve 1956–57*. Budapest, 1958. 82–104.
- MÉSZÁROS István: *Schmeizel Márton és a XVIII. század eleji statisztika*. In: *Statisztikai Szemle* (38)1960/1, 54–64.
- MEYER, Horst: *Bücher im Leben eines Verwaltungsjuristen: Justus Möser und seine Bibliothek*. In: *Buch und Sammler. Private und öffentliche Bibliotheken im 18. Jahrhundert*. Colloquium der Arbeitsstelle 18. Jahrhundert Gesamthochschule Wuppertal Universität Münster, Düsseldorf vom 26.–28. September 1977. Heidelberg, 1979. (Beiträge zur Geschichte der Literatur und Kunst des 18. Jahrhunderts; Bd. 3). 149–158.
- MEYER, Hubert: *Beatus Rhenanus (de Sélestat) et sa bibliothèque*. In: *Librarium*, 19(1976). 21–31.
- MICHAELIS, Christian Benedict: *Catalogvs bibliothecae Gvndlingianae sev Thesavrvs Librorvm in theologia, iurisprudencia [...], Qvos [...] collegerat B. Nic. Hieron. Gvndlingivs, qvi [...] publica avctione distrahentvr*. P. 1–2. [Halle], expresit Io. Grvnertvs, 1731.
- MICHAELIS, Johann David: *Catalogus praestantissimi thesauri librorum typis vulgatorum, et manuscriptorum Joannis Petri de Ludewig [...] Cum praefatione C. Wolffii*. Bd. 1–5. Halae Magdeburgicae: in der Lüderwaldischen Buchhandlung, 1745–1746.

- MILDE, Wolfgang: *Über Bücherverzeichnisse der Humanistenzeit (Petrarca, Tommaso Parentuccelli, Hartmann Schedel)*. In: WITTMANN, Reinhard (Hrsg.): *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. Wiesbaden, 1984. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 10). 19–31.
- MILDE, Wolfgang: *A humanizmus korának könyvjegyzékeiről*. In: MONOK, István (Szerk.): *A könyves kultúra XIV–XVII. század II. Válogatás a német szakirodalomból*. Szeged, 1997. 99–108.
- MOKOS Gyula: *Magyarországi tanulók a jénai egyetemen 1548–1883*. Budapest, 1890. (Magyarországi tanulók külföldön; 1)
- MONOK István: *Olvasmánytörténeti forrásaink – értelmiségtörténet*. In: ZOMBORI István (Szerk.): *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szeged, 1988. 169–181.
- MONOK, István: *Private Bibliotheken in Ungarn im 16. Jahrhundert*. In: ARNOLD, Werner (Hrsg.): *Bibliotheken und Bücher im Zeitalter der Renaissance*. Wiesbaden, 1997. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung; Bd. 16). 31–53.
- MONOK István: *Aktuelle Forschungen und historische Quellen zu den kulturellen Beziehungen zwischen Halle und Ungarn*. In: KLOSTERBERG, Brigitte – MONOK, István (Hrsg.): *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 1: Porträts*. Bearbeitet von Attila VERÓK und György RÓZSA. Tübingen, 2003. IX–XIII.
- MONOK István: „könyvkultúra és írásbeliség” szócikk. In: KŐSZEGHY Péter (főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon középkor és kora újkor VI. kolostorhálózat – Lesztván*. Budapest, 2006. 177–209.
- [MONOK István]: *Tudós könyvgyűjtők a XVI–XVIII. században*. In: MONOK István – BUDA Attila: *A magyar bibliofília képeskönyve*. Budapest, 2006. 93–105.
- MOSER, Johann Jacob: *Lexicon derer jeztlebenden Rechts-Gelehrten in Teutschland, welche die Rechte öffentlich lehren, oder sich sonst durch Schrifften bekannt gemacht haben, So viel ihrer dermalen zu erkundigen gewesen seyn*. Mit einer Vorrede von nützlichen und brauchbaren Rechts-Gelehrten Johann Jacob Mosers, Königlich Preußischen Geheimen Raths, der Universität zu Franckfurt an der Oder Directoris und Professoris Juris primarii. Züllichau: In Verlegung des Waysenhauses; bey Gottlob Benjamin Frommann, 1738. – Schmeizelről: 115–117.
- MÖCKESCH, Viktor H.: *Martin Schmeizel als Kartograph in der Offizin Joh. Bapt. Homanns in Nürnberg*. In: *Siebenbürgisch-sächsischer Hauskalender, Jahrbuch 1966*. Zusammengestellt von Hans PHILIPPI. München. 97–100.
- MUMMENDEY, Richard: *Von Büchern und Bibliotheken*. Darmstadt, 1984.
- MÜLLER, Uwe (Hrsg.): *Wissenschaft und Buch in der Frühen Neuzeit. Die Bibliothek des Schweinfurter Stadtphysicus und Gründers der Leopoldina Johann Laurentius Bausch (1605–1665)*. Schweinfurt, 1998. (Veröffentlichungen des Stadtarchivs Schweinfurt; Nr. 12).
- MÜLLER, Walter: *Die Ponickauische Bibliothek in Halle*. In: *Mitteilungsblatt der Bibliotheken Niedersachsens und Sachsen-Anhalts*, 1994, Heft 93. 21–26.
- MÜLLER, Walter: *Johann August von Ponickau (1718–1802) und seine Bibliothek*. In: RUPIEPER, Hermann-J. (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte der Martin-Luther-Universität*. Halle, 2002. 35–45.

- NÉMETH László: *A magyarságtudomány feladatai*. In: *Magyarságtudomány* 1(1935), 1. szám. 27–41 vagy úő.: *Kiadatlan tanulmányok*. Budapest, 1968. 382–396 vagy in: GIAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma*. Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5.) 35–60.
- A nemzeti emlékezet tudománya (TV-beszélgetés a hungarológiáról)*. In: *Alföld* 1982. 5. szám. 51–62 és újabb kiadása in: GIAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma*. Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5). 209–235.
- NEUGEBAUER-WÖLK, Monika: *Der Kampf um die Aufklärung. Die Universität Halle 1730–1806*. In: BERG, Gunnar – HARTWICH, Hans-Hermann (Hrsg.): *Martin-Luther-Universität. Von der Gründung bis zur Neugestaltung nach zwei Diktaturen*. Opladen, 1994. (Montagsvorträge zur Geschichte der Universität in Halle). 27–55.
- NOAILLY, Jean-Michel: *Qui est l'imprimeur du Catalogus Bibliothecae Thuanae? (Parisiis, 1679)*. In: *Bulletin du bibliophilie*, 1993. 379–404.
- OFFENBACHER, Emile: *La Bibliothèque de Wilibald Pirckheimer*. In: *La Bibliofilia*, 40(1938). 241–263.
- OLBERTZ, Jan H.: *Hodegetik als akademische Morallehre*. In: JACKSTEL, Karlheinz (Hrsg.): *Studien zur Geschichte der Hochschulpädagogik. Beitrag zu einem Hochschulpädagogischen Kolloquium im Februar 1986*. Halle, 1986. (Kongreß- und Tagungsberichte der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg – Wissenschaftliche Beiträge; 1986, 3 = E 73). 47–59.
- OLBERTZ, Jan H.: *Hodegetik – hallesche Wurzeln einer universitätspädagogischen Denktradition im Licht der akademischen Freiheit*. In: *Aufklärung und Erneuerung. Beiträge zur Geschichte der Universität Halle im ersten Jahrhundert ihres Bestehens (1694–1806)*. Zur Dreihundertjahrfeier im Auftrag des Rektors herausgegeben von Günter JEROUSCHEK und Arno SAMES unter Mitarbeit von Michael BEINTKER, Rainer ENSKAT, Erhard HIRSCH, Josef N. NEUMANN, Richard SAAGE, Udo STRÄTER. Hanau, 1994. 234–244.
- OLBERTZ, Jan-Hendrik: *Traditionen und Perspektiven der Pädagogik in Halle*. In: Uő. (Hrsg.): *Erziehungswissenschaft: Traditionen – Themen – Perspektiven*. Opladen, 1997. 51–86.
- OTTO, Rüdiger: *Johann Gottlieb Krause und die Neuen Zeitungen von gelehrten Sachen*. In: MARTI, Hanspeter – DÖRING, Detlef (Hrsg.): *Die Universität Leipzig und ihr gelehrtes Umfeld 1680–1780*. Basel, 2004. (Texte und Studien; Bd. 6). 215–328.
- PAASCH, Kathrin: *Die Bibliotheca Boineburgica*. In: LUDSCHEIDT, Michael – PAASCH, Kathrin (Hrsg.): *Bücher und Bibliotheken in Erfurt*. Erfurt, 2000. 143–156.
- PALLADINI, Fiammetta: *La Biblioteca de Samuel Pufendorf. Catalogo dell'asta di Berlin del settembre 1697*. Wiesbaden, 1999. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 32).
- PANTENIUS, Michael: *Gelehrte, Weltanschauer, auch Poeten... Literarische Porträts berühmter Hallenser*. Halle, 2006.
- PASCHEN, Christine: *Privatbibliotheken des ausgehenden 16. Jahrhunderts in Amberg/Oberpfalz*. In: ARNOLD, Werner (Hrsg.): *Bibliotheken und Bücher im Zeitalter der Renaissance*. Wiesbaden, 1997. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung; Bd. 16). 85–112.

- PETRIK Géza: *Magyarország bibliographiája 1712–1860*. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak. Harmadik kötet. Budapest, 1891. – Schmeizelről: 312–315.
- PHILIPP, Friedrich: *Vor zweihundert Jahren! Gedenkblatt zur Erinnerung an den großen Brand von Kronstadt am 21. April 1689*. Kronstadt, 1889.
- PIROŻYŃSKI, Jan – RUSZAJOWA, Krystyna: *Der Forschungsstand zur Geschichte polnischer Privatbibliotheken im 18. Jahrhundert*. In: Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte, 18(1993). 37–51.
- POMPE, Hedwig: *Zeitung/Kommunikation. Zur Rekonfiguration von Wissen*. In: FOHRMANN, Jürgen (Hrsg.): *Gelehrte Kommunikation. Wissenschaft und Medium zwischen dem 16. und 20. Jahrhundert*. Wien; Köln; Weimar, 2005. 157–321.
- PREISENDANZ, Karl: *Die Bibliothek Johannes Reuchlins*. In: KREBS, Manfred (Hrsg.): *Johannes Reuchlin (1455–1522). Festgabe seiner Vaterstadt Pforzheim zur 500. Wiederkehr seines Geburtstages*. Pforzheim, 1955. 35–82.
- Propempticon qvo virvm excellentissimvm, amplissimvm atqve doctissimvm Dominvm Martinvm Schmeizelivm Philosoph. Prof. Pvbli. celeberrimvm et Bibliothecae Academiae Inspectorum in Academia Ienensi, cvm ad capessendvm mvnvs Consiliarii Borvssici avlici, Histor. et Jvris Pvblici Profess. Ordinarii in Alma Fridericiana, ab ipsa Regia Majestate sibi clementissime demandatvm, proficisceretvr, ea, qva decet, pietate, gratvlabvndi comitabantvr Cives Hvngari*. Jena, [1731].
- PUKÁNSZKY Béla: *A magyarországi német irodalom története. A legrégebbi időktől 1848-ig*. Máriabesnyő; Gödöllő, 2002.
- PUKÁNSZKY Béla: *Erdélyi szászok és magyarok*. Máriabesnyő; Gödöllő, 2003.
- PUPPERTIN, Dorothea – RUDOLPHIN, Sybilla Dorothea – FASEMANIN, Maria Elisabetha: *Die unschätzbare Verlohrene Schwester-Treu / vermisseten Durch den unverhofften Todes-Fall Der Weyland Wohl-Edlen, Viel-Ehr und Tugend-begabten Frauen Regina Elisabeth gebohrne Meyerin Des Wohl-Edlen Groß-Achtbaren und Wohlgelahrten Herrn Martin Schmeitzel's Philosophiae berühmten Magistri Hertz-vielgeliebteste Frau Ehe-Liebste Welche den 25. Octobr. 1717. in Ihrem Erlöser frölich und seelig entschlaffen wolten aus innigst betrübten Hertzen Ihr Christlich Mitleiden bezeigen / Dero bis in den Todt liebgewesenen Schwesternen*. Jena, [1717].
- Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. Vierter Band. Brassó, 1903.
- Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. Fünfter Band. Brassó, 1909.
- Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. Sechster Band. Brassó, 1915.
- Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*. Siebenter Band. Brassó, 1918.
- RAABE, Paul: *Bücherlust und Lesefreuden in höfischer Welt und bürgerlichem Leben. Leser und Lektüre in Wolfenbüttel im 18. und 19. Jahrhundert*. In: GÖPFERT, Herbert G. (Hrsg.): *Buch und Leser. Vorträge des ersten Jahrestreffens des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens, 13. und 14. Mai 1976*. Hamburg, 1977. (Schriften des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens; Bd. 1). 11–47.
- RAABE, Paul: *Die Bibliotheca Conringiana*. In: STOLLEIS, Michael (Hrsg.): *Hermann Conring (1606–1681)*. Berlin, 1983. 413–434.

- RAABE, Paul: *Gelehrte Nachschlagewerke im 18. Jahrhundert*. In: FABIAN, Bernhard – RAABE, Paul (Hrsg.): *Gelehrte Bücher vom Humanismus bis zur Gegenwart. Referate des 5. Jahrestreffens des Wolfenbütteler Arbeitskreises für Geschichte des Buchwesens vom 6. bis 9. Mai 1981 in der Herzog August Bibliothek*. Wiesbaden, 1983. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 9). 97–117 vagy RAABE, Paul: *Bücherlust und Lesefreuden. Beiträge zur Geschichte des Buchwesens im 18. und 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1984. 89–105.
- RAABE, Paul: *Bibliotheskataloge als buchgeschichtliche Quellen. Bemerkungen über gedruckte Kataloge öffentlicher Bibliotheken in der frühen Neuzeit*. In: WITTMANN, Reinhard (Hrsg.): *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit*. Wiesbaden, 1984. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 10). 275–297.
- RAABE, Paul: *Die Geschichte des Buchwesens. Probleme einer Forschungsaufgabe*. In: Uó.: *Bücherlust und Lesefreuden. Beiträge zur Geschichte des Buchwesens im 18. und 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1984. 1–20.
- RAABE, Paul: *Lessing und die Büchergelehrsamkeit*. In: Uó.: *Bücherlust und Lesefreuden. Beiträge zur Geschichte des Buchwesens im 18. und 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1984. 209–223.
- RAABE, Paul: *Die Zeitschrift als Medium der Aufklärung*. In: Uó.: *Bücherlust und Lesefreuden. Beiträge zur Geschichte des Buchwesens im 18. und 19. Jahrhundert*. Stuttgart, 1984. 106–116.
- RAABE, Paul: *Die Bibliothek als humane Anstalt betrachtet. Plädoyer für die Zukunft der Buchkultur*. Stuttgart, 1986.
- RAABE, Paul: *Bibliotheken und gelehrtes Buchwesen. Bemerkungen über die Büchersammlungen der Gelehrten im 17. Jahrhundert*. In: NEUMEISTER, Sebastian – WIEDEMANN, Conrad (Hrsg.): *Res Publica Litteraria. Die Institutionen der Gelehrsamkeit in der frühen Neuzeit. Teil II*. Wiesbaden, 1987. (Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung; Bd. 14). 643–661.
- RAABE, Paul: *Gelehrtenbibliotheken im Zeitalter der Aufklärung*. Paderborn, 1987. (Paderborner Universitätsreden; Heft 11). 2–35; vagy in: ARNOLD, Werner – VODOSEK, Peter (Hrsg.): *Bibliotheken und Aufklärung*. Wiesbaden, 1988. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 14). 103–122; vagy MOCEK, Reinhard (Hrsg.): *Die Wissenschaftskultur der Aufklärung*. (Martin-Luther-Universität Halle – Wittenberg. Wissenschaftliche Beiträge 1990/18; A 123). Halle, 1990. 188–201.
- RAABE, Paul: *Mit jelent a könyves művelődés története? Ötletek egy kutatási és képzési terület feladataihoz*. In: MONOK, István (Szerk.): *A könyves kultúra XIV–XVII. század II. Válogatás a német szakirodalomból*. Szeged, 1997. 11–30.
- RÁKOS Péter: *Multilaterális megközelítés: alsajátosságok és félreértések leleplezése (A külföldi felsőfokú magyaroktatás és -kutatás peremhelyzetének némely sajátosságai)*. In: *Hungarológia* 2(2000), 1–2. szám. 13–23.
- RASSEM, Mohammed: *Stichproben aus dem Wortfeld der alten Statistik*. In: RASSEM, Mohammed – STAGL, Justin (Hrsg.): *Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit: vornehmlich im 16.–18. Jahrhundert. Bericht über ein interdisziplinäres Symposium in Wolfenbüttel, 25.–27. September 1978*. Paderborn; München; Wien;

- Zürich, 1980. (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Staatsbeschreibung und Statistik; Bd. 2) 17–36.
- RASSEM, Mohammed – STAGL, Justin (Hrsg.): *Geschichte der Staatsbeschreibung. Ausgewählte Quellentexte 1456–1813*. Berlin, 1994.
- REIFENBERG, Bernd: *Lessing und die Bibliothek*. Wiesbaden, 1995. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 23).
- Der Reisende Deutsche im Jahr 1744. Welcher Länder und Städte beschreibet, auch die alten und neusten Staats-Begebenheiten bekant macht, nichtweniger solche, durch allerhand nöthige, Politische, Genealogische, besonders aber Geographische Anmerkungen erläutert, Mit einer Vorrede Herrn Martin SCHMEITZELS [...] Von dem Vorzuge und Nutzen der deuern Historie, von der alten und mittlerer Zeiten, auch nützlichem Gebrauche gegenwärtiger Blätter, Nebst gehörigem Register*. Halle, druckts, und verlegts, Johann Gottfried Kittler, 1745.
- Révai Nagy Lexikona*. XVI. kötet. Racine – Sodoma. Budapest, 1924. – Schmeizelról: 644.
- RÉVÉSZ Imre: *A jénai egyetemen tanult magyarok és erdélyiek névsora 1550–1850*. Budapest, 1861. (Magyar Történelmi Tár; IX). 218–238.
- RIDDERSTÄDT, Carl Heinrich de – RIDDERSTÄDT, Gustav Dethlev de: *De meritis in rem litterariam potentissimi Borvssorvm Regis Friderici Wilhelmi, disservnt, et viro excellentissimo amplissimo atqve doctissimo Domino Martino Schmeizelio, Philosoph. Profes. pvblico celeberrimo et bibliothecae Academicae inspectori, in Academia Jenensi, cvm ex hac ad capessendam provinciam consilarii Borvssici avlici, Profess. histor. et juris publici ordinarii, in Academia Hallensi, ab ipsa Regia Maiestate sibi clementissime traditam proficisceretvr, gratvltantvr ipsi ob insignia in se merita plvsquam filiali oeservantia obstricti*. Jena, [1731].
- RIDDER-SYMOENS, Hilde de: *Organisation und Ausstattung*. In: RÜEGG, Walter (Hrsg.): *Geschichte der Universität in Europa*. Band II. Von der Reformation bis zur Französischen Revolution (1500–1800). München, 1996. 139–179.
- ROSCHER, Wilhelm: *Geschichte der Nationalökonomik in Deutschland*. München, 1874. (Geschichte der Wissenschaften in Deutschland. Neuere Zeit; Bd. 14.)
- ROTH, Harald: *Braşov*. In: ROTH, Harald (Hrsg.): *Handbuch der historischen Stätten Siebenbürgen*. Stuttgart, 2003. (Kröners Taschenausgabe; Bd. 330.) 37–43.
- SALANDER: *Aller guten Dinge müssen dreye seyn! Dieses Sprichwort Solte Bey dem Bauchisch-Und Schmeitzelischen Hochzeit-Festin, Welches den 21. Febr. Anno. 1729. war der Montag nach Sexagesimae In Apolda feyerlich begangen wurde, Auf Seiten der Tit. Vornehmen Frau Braut, Aln nunmehr HochEdl. Fr. Professorin, Welche heute zum drittenmahl getrauet ward, Würcklich verificiret und vorgestellt werden*. Jena, 1729.
- SANDLER, Christian: *Johann Baptista Homann, die Homännischen Erben, Matthäus Seutter und ihre Landkarten. Beiträge zur Geschichte der Kartographie*. Amsterdam, 1979.
- SARTORI VON BAYREUTH, Georg Wilhelm: *Die vergnügte Vereinigung der Tugend und Gelahrheit, Wolte Bey der glücklich getroffenen zweyten Ehe Des Hoch-Edelgebohrnen, Vest und Hochgelehrten Herrn, Herrn Martin Schmeizels Vortrefflichen Polyhistoris wie auch Bey der Hoch-Fürstlichen Academie Jena Hochberühmten Professoris Philosophiæ Publici, auch der Academischen Bibliothec Hochverdienten Inspectoris Mit der Hoch-Edelgebohrnen Hoch-Ehr- und Tugend belobten Frauen, Frauen*

Anna Catharina Bauchin Des Hoch-Ehrwürdigen, Hochgelehrten und Hochverdierten Herrn, Herrn M. Iohannis Friderici Bavchii Weyland Hochmeritirter und treufleißigen Superintendentis der Apoldischen Diocoese wie auch Pastoris Primarii daselbst Hinterlassenen Frauen Wittib, Welche Im Jahr 1729. am 21. Febr. zu Apolda glücklich vollzogen worden, Zu bezeugung seiner gehorsamsten Observanz und hertzlichen Gratulation vorstellig machen. Jena, [1729].

- SARTORIUS, Urban Georg Heinrich: *Das verwechselte Saal-Athen Wolte, Als der Hoch-Edelgebohrne, Vest und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeitzel Bisheriger Hochberühmter Philosophiae Professor Pvblicvs und Bibliothecae Academicae Inspector Zu Jena, Als Hoch-Verordneter Königlicher Preußischer Hoff-Rath wie auch Ivris Pvblici et Historiarvm P. P. O. Designatvs Zu Halle, Dahin seine Reise glücklich anttrat, Kürtzlich erwegen, Und dadurch zugleich wegen treugenossener Information, so wohl seine gehorsamste Danckbezeugung, als auch schuldigsten Glückwunsch ergebenst abstaten Ihro Excellenz Verbundenster Diener.* Jena, [1731].
- SCARPA, Emanuela: *La bibliotheca di Giovanni della Casa.* In: *La Bibliofilia*, 82(1980). 247–279.
- SCHEIBE, Michaela: *Rekonstruktion einer Pietistenbibliothek. Der Büchernachlass des Johann Friedrich Ruopp in der Bibliothek der Franckeschen Stiftungen.* Tübingen, 2005. (Hallesche Quellenpublikationen und Repertorien; Bd. 8).
- SCHNEIDER, Andreas: *Großösterreich. Die Rückkehr ins Abendland. Leibniz, Brukenthal und die sächsische Wörterbucharbeit.* In: KLEIN, Karl Kurt: *Saxonica septemcastrensia. Forschungen, Reden und Aufsätze aus vier Jahrzehnten zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Marburg, 1971. 302–320.
- SCHNEIDER, Carl Albert de: *Communia omnium gentium gaudia, cum Vir clarissimus doctissimusque, Dominus Martinus Schmeitzel Corona Transilvanus, amplissimae facult. Philosoph. adiunctus meritissimus, d. XVIII. Novembris A. C. MDCCXXII. oblatos serenissimorum Saxoniae Ducum honores, professionem nimirum philosophiae publicam, ut et inspectionem Bibliothecae Ducalis Academicae adiret: ravo carmine ostendere conatus est eidemque congratulori voluit commensalis et auditor.* Jena, [1722].
- SCHENKER-FREI, Verena (Hrsg.): *Bibliotheca Vadiani. Die Bibliothek des Humanisten Joachim von Watt nach dem Katalog des Josua Kessler von 1553.* St. Gallen, 1973. (Vadian-Studien. Untersuchungen und Texte; Bd. 9).
- SCHERER, Emil Clemens: *Geschichte und Kirchengeschichte an den deutschen Universitäten. Ihre Anfänge im Zeitalter des Humanismus und ihre Ausbildung zu selbständigen Disziplinen.* Freiburg im Breisgau, 1927.
- SCHIEL, Friedrich: *Matrikel des Kronstädter Gymnasiums [1544–1810].* In: *Gymnasialprogramm des Kronstädter Gymnasiums 1863–1866.* Kronstadt, 1867.
- SCHIEL, Gustav – HERFURTH, Franz Karl: *Verzeichniß der auf der Universität zu Jena immatriculirten Ungarn und Siebenbürger.* In: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.* Neue Folge. 1875. Bd. 12. Heft 2. 312–353.
- SCHMEIZELIN, Christina Maria – SCHMEIZELIN, Maria Dorothea – SCHMEIZELIN, Johanna Catharina: *Den glücklich anbrechenden Martinus-Tag, Als einen höchst erfreulichen Nahmens-Tag, Des Hoch-Edlen, Vest- und Hochgelahrten Herrn, Hrn. Martin Schmeitzels, Phil. Prof. Pvbli. und Inspectoris Der Hoch-Fürstl. Sächs. Bibliothec auf der Welt-berühmten Universität Jena, Wolten, Als derselbe am 11. Novemb. 1727. höch-*

st beglückt eintraff, Aus schuldigsten und kindlichen Respect vorstellen, Des Herrn Professoris treu-gehorsamste Töchter. Jena, [1727].

- SCHMEIZELIN, Christina Maria – SCHMEIZELIN, Maria Dorothea – SCHMEIZELIN, Johanna Catharina: *Die güldene Zeit Solten Bey dem höchst-erfreulichen Geburts-Feste Des Hoch-Edelgebohrnen und Hochgelahrten Herrn Herrn Martin Schmeizels Seiner Königlichen Majestät in Preussen Hof-Rtachs und auf der Friedrichs-Universität zu Halle Jvr. Pvgl. et Histor. Prof. Pvgl. Ordinar. Als ihres höchst-werth-geschätzten Herrn PAPA Welches am 8. Juni 1732. abermal mit vielem Vergnügen gefeyert wurde in gegenwärtigen Zeilen erwägen Aus schuldigster Kindlicher Pflicht ihre sonderbare Freude bezeugen Und alles selbst verlangte Wohlergehen von Hertzen anwünschen Deroselben gehorsamste Töchter.* Halle, [1732].
- SCHMEIZELIN, Christina Maria – SCHMEIZELIN, Maria Dorothea – SCHMEIZELIN, Johanna Catharina: *Als der Magnificvs Hoch-Edelgebohrne und Hochgelahrte Herr, Herr Martin Schmeizel, Königl. Preußischer Hoffrath, des öffentlichen Rechtes und der Historie ordentlicher Lehrer bey hiesiger Friederichs-Universität Das Academische Regiment den 12. Julii 1743. mit allegemeinen Vergnügen übernahm, bezeigten hierdurch ihre kindliche Ergebenheit.* Halle, [1743].
- SCHMIDMAIER, Dieter: *Die Entstehung der bürgerlichen Bibliothekswissenschaft. Versuch einer Würdigung aus der Literatur von 1600–1760.* Freiberg, 1974. (Veröffentlichungen des wissenschaftlichen Informationszentrum der Bergakademie Freiberg; Heft 55).
- SCHMIDT, Roderick – SPIES, Karl-Heinz (Hrsg.) – POHL, Reinhard (Bearb.): *Die Matrikel der Universität Greifswald und die Dekanatsbücher der theologischen, der juristischen und der philosophischen Fakultät 1700–1821.* Band 1: Text der Matrikel November 1700 bis Mai 1821. Stuttgart, 2004. (Beiträge zur Geschichte der Universität Greifswald; Bd. 6.1).
- SCHMIDT, Siegfried (Hrsg.): *Alma mater Jenensis. Geschichte der Universität Jena.* Weimar, 1983.
- SCHOTTENLOHER, Karl: *Johann Reuchlin und das humanistische Buchwesen.* In: Zeitschrift für die Geschichte des Oberreheins. Neue Folge, 37(1922). 295–312.
- SCHRADER, Wilhelm: *Geschichte der Friedrichs-Universität zu Halle.* Erster Teil. Berlin, 1894.
- SCHULER VON LIBLOY, Friedrich: *Kurzer Ueberblick der Literaturgeschichte Siebenbürgens von der ältesten Zeit bis zu Ende des vorigen Jahrhunderts.* Hermannstadt, 1857.
- SCHULLER, Friedrich: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen.* Bd. IV. Ergänzungsband zu Joseph Trausch, Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen. Hermannstadt, 1902. – Schmeizelröl: 381–382
- SCHULLER, Georg Adolf: *Samuel von Brukenthal.* Bde I–II. München, 1967–1969. (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission; Bde 18–19).
- SCHULLER, Hans: *Martin Schmeizel – ein siebenbürgisch-sächsischer Gelehrter.* In: Neuer Weg 4(1976), Nr. 3. 5.
- SCHUSTER-STEIN, Paul: *Ein gut unterrichteter Zeitgenosse. Zum 250. Todestag des Historikers Martin Schmeizel.* In: Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien, 5. Jahrgang, Nr. 1168, 8. August 1997. 5.

- [SCHWARZ, Carl] (a): *Martin Schmeitzel Professor der Philosophie und Geschichte an der Halle'schen Universität, kön. preuß. Hofrath etc nach seinem Leben und Wirken dargestellt*. In: Transsilvania. Beiblatt zum Siebenbürger Boten, (6)1845, Nr. 43. 193–194.
- [SCHWARZ, Carl] (b): *Martin Schmeitzel Professor der Philosophie und Geschichte an der Halle'schen Universität, kön. preuß. Hofrath etc nach seinem Leben und Wirken dargestellt*. In: Transsilvania. Beiblatt zum Siebenbürger Boten, (6)1845, Nr. 44. 198–200.
- [SCHWARZ, Carl] (c): *Martin Schmeitzel Professor der Philosophie und Geschichte an der Halle'schen Universität, kön. preuß. Hofrath etc nach seinem Leben und Wirken dargestellt*. In: Transsilvania. Beiblatt zum Siebenbürger Boten, (6)1845, Nr. 48. 214–216.
- SEIFERT, Arno: *Staatenkunde – Eine neue Disziplin und ihr wissenschaftstheoretischer Ort*. In: RASSEM, Mohammed – STAGL, Justin (Hrsg.): *Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit: vornehmlich im 16.–18. Jahrhundert. Bericht über ein interdisziplinäres Symposium in Wolfenbüttel, 25.–27. September 1978*. Paderborn; München; Wien; Zürich, 1980. (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Staatsbeschreibung und Statistik; Bd. 2) 217–248.
- SEIVERT, Johann: *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften*. Preßburg: im Weber und Korabinskischen Verlage 1785. – Agnethlerröl: 2–6; Schmeizelröl: 367–376.
- SERRAI, Alfredo: *La bibliotheca di Lucas Holstenius*. Udine, 2000.
- SERVATIUS, Gustav: *Martin Schmeizel*. In: MYSS, Walter (Hrsg.): *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*. Thaur bei Innsbruck, 1993. 438.
- SIENERTH, Stefan: *Geschichte der siebenbürgisch-deutschen Literatur im achtzehnten Jahrhundert*. Klausenburg, 1990.
- SPELER, Ralf-Torsten: *Die Kunstsammlung, Insignien, Gelehrtenbilder und Porträtsbüsten unter besonderer Berücksichtigung der ersten einhundertfünfzig Jahre des Bestehens der Universität Halle*. Halle, 1995.
- STAGL, Justin: *Apodemiken. Eine räsionierte Bibliographie der reisetheoretischen Literatur des 16., 17. und 18. Jahrhunderts*. Unter Mitarbeit von Klaus ORDA und Christel KÄMPFER. Paderborn; München; Wien; Zürich, 1983. (Quellen und Abhandlungen zur Geschichte der Staatsbeschreibung und Statistik; Bd. 2).
- STAGL, Justin: *Eine Geschichte des Neugier. Die Kunst des Reisens 1550–1800*. Wien; Köln; Weimar, 2002.
- STAUB, Hermann: *Privatbibliotheken der frühen Neuzeit. Probleme ihrer Erforschung*. In: *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte*, 9(1984). 110–124.
- STEIGER, Johann Anselm: *Johann Gerhard (1582–1637). Studien zu Theologie und Frömmigkeit des Kirchenvaters der lutherischen Orthodoxie*. Stuttgart – Bad Cannstatt, 1997. (Doctrina et pietatis. Zwischen Reformation und Aufklärung. Texte und Untersuchungen. Abteilung I. Johann Gerhard-Archiv; Bd. 1).
- STEIGER, Johann Anselm (Hrsg.): *Bibliotheca Gerhardina. Rekonstruktion der Gelehrten- und Leihbibliothek Johann Gerhards (1582–1637) und seines Sohnes Johann Ernst Gerhard (1621–1668)*. Stuttgart – Bad Cannstatt, 2002. (Doctrina et pietatis.

- Zwischen Reformation und Aufklärung. Texte und Untersuchungen. Abteilung I. Johann Gerhard-Archiv; Bd. 11).
- STEINMETZ, Max (Hrsg.): *Geschichte der Universität Jena 1548/58–1958*. Bde I–II. Jena, 1958–1962.
- STREICH, Gerhard: *Die Privatbibliothek als Handwerkszeug des Gelehrten im 18. Jahrhundert*. In: RAABE, Paul (Hrsg.): *Öffentliche und private Bibliotheken im 17. und 18. Jahrhundert*. Bremen; Wolfenbüttel, 1977. (Wolfenbütteler Forschungen; 2). 241–299.
- STRIETZEL, Gisela: *Jakob Burckhard und seine Bibliothek*. In: Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte, 17(1992), 1993. 152–168.
- STUBER, Martin – HÄCHLER, Stephan – LIENHARD, Luc (Hrsg.): *Hallers Netz. Ein europäischer Gelehrtenbriefwechsel zur Zeit der Aufklärung*. Basel, 2005. (Studia Halleriana; Bd. 9).
- STUSS, Johann Georg: *Die Über eine wiederholte Ehe nicht minder Ruhende Seegens-Hand Gottes Wolte bey des Hoch-Edelgebohrnen, Vest und hochgelahrten Herrn, Herrn Martin Schmeitzels Der Philosophie Hochberühmten Professoris Pvblici wie auch Biebliothec hochansehnlichen Inspectoris auf der Weltberühmten Uniuersität Jena Und der Hoch-Edelgebohrnen und Tugend begabten Frauen, Frauen Anna Catharina Bauchin gebohrner Ehlingen, Errichteten Ehe-Bündniß, Welches d. 21. Febr. 1729. Durch Priesterliche Hand in Apolda bekräftiget wurde, Kürztlich erwegen, Und Dem Hoherfreuten Ehe-Paar Sein Devoir glückwünschend abstatten Beyderseits Ergebener Freund und Diener*. Jena, [1729].
- STUSS, Johann Georg: *Als Der Hoch-Edelgebohrne, Vest und Hochgelahrte Herr, Herr Martin Schmeitzel, Bißheriger Hochverdienter Professor Pvblicvs Philosophiae und Inspector Bibliothecae Auf Der gesamten höchlöblichen Academie JENA, Von Ihro Königl. Majest. In Preußen Zu Dero Hochbestallten Hof-Rath, Professore Ivris Pvblici und Historiarvm Ordinarii Der Academie Halle Allernädigst ernennet wurde, Solte hierdurch seinen ergebensten Glückwunsch abstatten Ihro Hoch-Edelgeb. des Herren Hof-Raths Aufrichtiger Freund und Diener*. Jena, [1731].
- SZABÓ András (kiad.): *Szenci Molnár Albert naplója*. Budapest, 2003. (Historia Litteraria; 13).
- SZABÓ Miklós – SZÖGI László: *Erdélyi peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701–1849*. Marosvásárhely, 1998.
- SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*. Szeged, 1992. (Fontes rerum scholasticarum; IV).
- SZARVASI Margit: *Magánkönyvtáraink a XVIII. században. Főpapok és főurak, nemesek és polgárok gyűjteményei*. Budapest, 1939.
- SZEGEDI Edit: *Geschichtsbewußtsein und Gruppenidentität. Die Historiographie der Siebenbürger Sachsen zwischen Barock und Aufklärung*. Köln; Weimar; Wien, 2002. (Studia Transylvanica; Bd. 28).
- SZELESTEI N. László: *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690–1790*. Budapest, 1989. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai – Új sorozat; 4.)
- SZELESTEI N. László: *Hungarus-tudat*. In: KÖSZEGHY Péter (Főszerk.): *Magyar művelődéstörténeti lexikon középkor és kora újkor*. IV. halételek – Jordán. Budapest, 2005. 225.

- SZELESTEI N. László: *Historia litteraria – és magyar irodalomtörténet-írás*. In: *Historia litteraria a XVIII. században*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor. Budapest, 2006. (Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok). 86–105.
- SZILÁGYI Sándor: *Erdély irodalomtörténete különös tekintettel történeti irodalmára*. (Hetedik fejezet.) In: *Budapesti Szemle* 3(1859), hatodik kötet, 288–311.
- SZILÁGYI Sándor: *Erdély irodalomtörténete, különös tekintettel történeti irodalmára*. (Hetedik fejezet. Vége.) In: *Budapesti Szemle* 3(1859), hetedik kötet, 232–253.
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XII. kötet. Budapest, 1891–1914. – Schmeizl-ről: XII. kötet 458–465.
- SZINNYEI József, ifj.: *Czvittinger követői*. In: *Figyelő*. Irodalomtörténeti közlöny. II. kötet. Budapest, 1877. 111–121.
- SZINNYEI József, ifj.: *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*. Budapest, 1878.
- SZÜCS Jenő: *Nemzetiség a feudalizmus korában*. Budapest, 1972. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat; 64)
- SZÜCS Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest, 1983. (Gyorsuló idő)
- SZÜCS Jenő: *A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge. Hozzászólás egy vitához*. In: *uő.*: *Nemzet és történelem*. Tanulmányok. Budapest, 1984. (Társadalomtudományi könyvtár) 11–188.
- SZÜCS Jenő: *A magyar szellem-történet nemzet-koncepciójának tipológiájához*. In: *uő.*: *Nemzet és történelem*. Tanulmányok. Budapest, 1984. (Társadalomtudományi könyvtár) 281–326.
- SZÜCS Jenő – HANÁK Péter: *Európa régiói a történelemben*. Budapest, 1986. (Előadások a Történettudományi Intézetben; 3.)
- Die Täglichen Geschichte des Menschlichen Lebens suchten Als Der Hoch-Edelgebohrne und Hocghelahrte Herr Herr Martin Schmeizel Königl. Preuß. Hoff-Rath, wie auch Juris Publici und Historiarum Professor Publicus Ordinarius auf der hochlöblichen Friedrichs-Universität Im Jahre 1747. den 30. Julii Durch einem unvermutheten Todt der Welt entrissen und den 2. August zu Seiner Ruhe gebracht wurde in folgender Trauer-Ode zu beklagen zugleich aber gegen den Wohlseeligen Herrn Hof-Rath ihre letzte Schuldigkeit gegen Dessen Hochbetrübte Leydtragende Familie hingegen ihr hertzliches Mitleyden zu bezeugen Dessen sämmtliche hier studirende Landes-Leute aus Siebenbürgen. Halle, [1747].*
- TARNAI Andor: *Tanulmányok a magyarországi historia litteraria történetéről*. Szerk. KECSKEMÉTI Gábor. Budapest, 2004. (*Historia Litteraria*; 16).
- THIMÁR Attila: *Lingua et litteraria*. In: *Historia litteraria a XVIII. században*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor. Budapest, 2006. (Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok). 68–85.
- THOMASIIUS, Christian: *Summarische Nachrichten Von auserlesenen, mehrentheils alten, in der Thomasischen Bibliothek vorhandenen Büchern*. Halle und Leipzig, Verlegts Johann Friedrich Zeitler, 1715–1718.
- TIEFFENSEE, Samuel: *Nachdem Ihro Magnificenze Dem Hoch-Edelgebohrnen und Hochgelahrten Herrn, Herrn Martin Schmeitzel Sr. Königl. Maj. in Preussen Hofrath Des Deutschen Staats-Rechts der Geschichte, wie auch Welt-Weißheit ordentlichen und öffentlichen Lehrer zu Halle Von Ihro Königl. Maj. in Preussen unserm Allergnädigsten*

- digsten Herrn Das Prorektorat den 12. Jul. 1743. auf dasiger Universität aufgetragen worden Wolte in nachstehenden Reimen Seine gehorsamste Glückwünschung dazu abstaten. Halle, [1743].
- Till then hægcædle och wida beræmde Herren, Herr Martin Schmeizel, hans kongl. Maiestets uti Preussen högt-betrodde man och hâfråd, Samt jur. publ. et historiarum prof. bubl. ord. wid det widt-bekanta Fridrichs-Universitet: då han rectorats wærdet wid samma Academie antrædde, den XII. Jul. MDCCXLIII. hafwa twænne swenske stvderande, sin oedmiuka tilgifwenhet uti denna offenteliga skrift læmma welat. Halle, [1743].
- TIMM, Albrecht: *Von der Kameralistik zur Nationalökonomie. Eine wissenschaftliche Betrachtung in den Spuren von Gustav Aubin*. In: BRUNNER, Otto [et al.] (Hrsg.): *Festschrift Hermann Aubin zum 80. Geburtstag*. Band I. Wiesbaden, 1965. 358–374.
- To the learned Mr. Schmeizel, professor in history, on his being chosen Proreector of the Celebrated University of Hallé july the 12th 1743*. Hal[le] Magdeb[urgicae]: Typ. Symphe[r]. Viduae, [1743].
- TÓTH Gergely (Összeáll.): *Bél Mátyás kéziratái a pozsonyi evangélikus líceum könyvtárában (Katalógus) = Catalogus manuscriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*. Budapest, 2006. (Nemzeti Téka)
- TRAUSCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. I. Band. Kronstadt, 1868. – Agnetherról: 9–15.
- TRAUSCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. III. Band. Kronstadt, 1871. – Schmeizelről: 185–204.
- TÜSKÉS Gábor (szerk.): *Bod Péter, a historia litteraria művelője. Tanulmányok*. Budapest, 2004. (Historia Litteraria; 15).
- TÜSKÉS Gábor: *Az irodalomtudomány és -kritika XVIII. századi történetéhez. Koncepciók, módszerek, kutatási lehetőségek*. In: *Historia litteraria a XVIII. században*. Szerk. CSÖRSZ RUMEN István, HEGEDŰS Béla, TÜSKÉS Gábor. Budapest, 2006. (Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok). 15–42.
- TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Az egyházi irodalom műfajai a 17–18. században. Tanulmányok*. Budapest, 2002. (Irodalomtörténeti Füzetek; 151).
- UJVÁRY Gábor: „A magyar kultúra külföldi őrszemei.” *A magyar kulturális és tudományos külpolitika és a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok*. In: ÉGER György – KISS J. László (szerk.): *Stratégia és kultúra. Kulturális külpolitika az új kihívások tükrében*. Budapest, 2004. 25–76.
- UJVÁRY Gábor: *A magyar kulturális külpolitika a 20. században*. In: *Debreceni Disputa*, 4(2006). 7–8. szám. 4–10.
- Ungarischer Biographischer Index*. Bd. 3. Mo-Z. Bearb. Von Ulrike KRAMME und Želmíra URRÁ MUENA. München, 2005. – Schmeizelről: 1434.
- Ungarisches Biographisches Archiv*. München, 2002. – Schmeizelről: 524, 325–374.
- Unschuldige Nachrichten Von Alten und Neuen Theologischen Sachen / Büchern / Urkunden / Controversien / Veränderungen / Anmerkungen / Vorschlägen / u. d. g. Zur heil. Sontags-Ubung verfertigt. Auf das Jahr 1715*. Leipzig: Verlegts Johann Friedrich Braun. Druckts Jacob Harpeter, é. n.

- Unschuldige Nachrichten Von Alten und Neuen Theologischen Sachen / Büchern / Urkunden / Controversien / Veränderungen / Anmerckungen / Vorschlägen / u. d. g. Zur geheiligten Übung in gewissen Ordnung verfertiget Von Einigen Dienern des Göttlichen Wortes / Auff das Jahr 1717.* Leipzig: Verlegts Johann Friedrich Braun. Druckts Jacob Harpeter, é. n.
- URSINUS, Johann Wilhelm: *Viro Magnifico illvstri atqve excellentissimo Martino Schmeizelio potentissimo regi Prvssorvm a consiliis avlae ivris pvblici et historiarvm professori pvblico ordinario domino patrono atqve svseptori omni pietatis cvltv aeternvm devenerando qvvm scepra Academiae feliciter adhvc gesta svccessori svo traderet felicia qvaevis precabatvr. Halae d. XII. Ivlii MDCCXLIII(!).* Halle, [1743].
- URSINUS, Theodor Christoph: *Ad exseqviales honores, Viro Illvstri Excellentissimo atqve Amplissimo, Martino Schmeizelio, Potentissimi Porvssiae Regis Consiliario Avlico, et Ivris Pvblici ac Historiarvm Professori Ordinario, die XXX. Ivlii, M DCC XLVII. Placida morte defvincto, consveto et solenni ritv die II. Avgvsti exhibendos, Fridericianae proceres ac cives, qva par est, observantia invitat Academiae h. t. Pro-rector, Theodorvs Christophorvs Vrsinvs, Medicinae et Philosophiae Doctor, hvivsque Professor Pvblicvs Ordinarivs.* Halae Magdebvrgicae, Typis Kitlerianis, [1747].
- Den Ursprung unglücklicher Ehe, Wolten Bey der Höchst-glücklichen Verbindung Des Hoch-Edelgebohrnen Vest- und Hochgelahrten Herrn, Herrn M. Martin Schmeitzels Bey der Welt-berühmten Universität Jena Hochmeritirten Professoris Philosophiae publici und der Academischen Bibliothek Inspectoris, Mit der Hoch-Edelgebohrnen, Hoch-Ehr- u. Tugend-begabten Frauen Frauen Anna Cathar. Bauchin Des weyland Hoch-Ehrwürdigen und Hochgelahrten Herrn M. Ioan. Fridr. Bavchii Hochverdienten Superintendentis und Ober-Pfarrers zu Apolda Hinterlassenen Frau Wittwen Welche den 21. Febr. des 1729. Jahres vollzogen wurde Mit flüchtiger Feder entwerffen und zugleich ihre Ergebenheit glückwünschend an den Tag legen Des Herrn Bräutigams Ergebenste Landes-Leute.* Jena, [1729].
- VEENKER, Wolfgang: *Gondolatok a (hamburgi) hungarológiahoz.* In: *A hungarológia régen és ma.* Budapest, 1983. 328–333.; újabb kiadása: GYAY Béla (szerk.): *A hungarológia fogalma.* Budapest, 1990. (Hungarológiai Ismerettár; 5). 196–208.
- VERÓK, Attila: *Porträts ungarischer Personen in der Bötticherschen Porträtsammlung.* In: *Die Hungarica-Sammlung der Franckeschen Stiftungen zu Halle. Teil 1: Porträts.* Herausgegeben von Brigitte KLOSTERBERG und István MONOK, bearbeitet von Attila VERÓK und György RÓZSA. Tübingen, 2003. (Hallesche Quellenpublikationen und Repertorien; 7). XX–XXV.
- VERÓK, Attila: *Die Gründung der Bibliothek Brukenthal und ihr Einfluß auf das Geschichtsbewußtsein der Siebenbürger Sachsen.* In: BARBIER, Frédéric (Hrsg.): *Les Bibliothèques centrales et la construction des identités collectives.* Leipzig, 2005. (L'Europe en réseaux – Vernetztes Europa. Beiträge zur Kulturgeschichte des Buchwesens 1650–1918; Bd. 3). 125–132.
- VERÓK Attila: *„Es blickt die halbe Welt auf deinen Lebens-Lauff, Und nimmt das, was Du schreibst, mit grosser Ehrfurcht auf.“ Martin Schmeizel (1679–1747) élete és munkássága.* Szeged, [2008]. Kézirat.
- VERÓK, Attila: *Kurzer Überblick über die erste Hungarica-Privatbibliothek der Welt.* In: *Wissenschaften im Dialog. Studien aus dem Bereich der Germanistik. Band 1. II. Internationale Germanistentagung Wissenschaften im Dialog 20.–22. Februar 2008.* Herausgegeben von Szabolcs JÁNOS-SZATMÁRI in Zusammenarbeit mit Judit

- Szűcs. Klausenburg–Großwardein, 2008. (Schriftenreihe des Lehrstuhls für germanistische Sprach- und Literaturwissenschaft der Christlichen Universität Partium / Großwardein; Band 4). 131–147.
- VERÓK, Attila: „*Du aber willst allhier dem Vaterlande dienen / Du bist auf Ungerlands Historien bedacht.*” *Die frühen Spuren der hungarologischen Tätigkeit von Martin Schmeizel (1679–1747).* In: Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. Band 29, Jahrgang 2008. Herausgegeben von Zsolt K. LENGYEL. München, 2009. 375–386.
- VERÓK Attila: *Erdélyi könyves emlékek Halléban az 1800 előtti időszakból.* In: Könyvek által a világ... Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére. Szerk. BÁNYAI Réka és SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály. Marosvásárhely, 2009. 427–450.
- VERÓK, Attila: *Im Dienst der Geschichtsschreibung, Literatur- und Wissenschaftsgeschichte an deutschen Universitäten. Die Rolle Martin Schmeizels in der ungarländischen historia litteraria am Anfang des 18. Jahrhunderts.* In: Annales Universitatis Apulensis, Series Historica, Număr special. Schimbarea de paradigmă din istoria ecleziastică și cea laică în Transilvania secolului al XVIII-lea. Lucrările Conferinței științifice organizate la Alba Iulia, în 15–16 octombrie 2009 = Paradigm Change of the Ecclesiastic and Laic History of the Transylvania in the 18th Century. The Scientific Studies of the Conference Held in Alba Iulia, October 15–16, 2009. Alba Iulia – Cluj-Napoca, 2009. 65–76.
- VERÓK, Attila: *Sprachwissenschaftliche Tätigkeit eines Geschichts- und Juraprofessors aus Siebenbürgen. Martin Schmeizel und die Linguistik in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts.* In: Deutsche Sprache und Kultur in Siebenbürgen. Studien zur Geschichte, Presse, Literatur und Theater, sprachlichen Verhältnissen, Wissenschafts-, Kultur- und Buchgeschichte; Kulturkontakten und Identitäten. Herausgegeben von Wynfried KRIEGLEDER, Andrea SEIDLER und Jozef TANCER. Bremen, 2009. (Presse und Geschichte – Neue Beiträge; Bd. 41). 179–186.
- VERÓK Attila: *A „tudós tanár” prototípusa a 18. század első felében. Martin Schmeizel és az egyetemi pedagógiai oktatás a felvilágosodás előestéjén Németországban.* In: Margonauták. Írások Margócsy István 60. születésnapjára. Budapest, 2009. 103–109. [Elektronikus változata: <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/margonautak-1>]
- VERÓK Attila: *Az európai apodémikus irodalom egyik jelentős magyarországi művelője: Martin Schmeizel és az utazási irodalom elmélete.* In: BALÁZS Géza – H. VARGA Gyula (Szerk.): *Az utazás szemiotikája.* Budapest–Eger, 2010. (Semiotica Agriensis; 7). 313–332.
- VERÓK, Attila: *Ein Gelehrter und seine Gelehrtenbibliothek als die erste Hungarica-Privatbibliothek der Welt.* In: RADIMSKÁ, Jitka (ed.): *K výzkumu zámeckých, měšťanských a církevních knihoven (Pour une étude des bibliothèques aristocratiques, bourgeoises et conventuelles / Zur Erforschung der Schloss-, Bürger- und Kirchenbibliotheken / Investigaciones en las bibliotecas aristocráticas, burguesas eclesiásticas).* Jazyk a řeč knihy. České Budějovice, 2009 [2010!]. (Editio Universitatis Bohemiae Meridionalis – Opera Romanica; 11). 309–328.
- VERÓK Attila: *Martin Schmeizel a könyves ügyekről a felvilágosodás hajnalán.* In: STEMLER Ágnes – VARGA Bernadett (szerk.): „...mint az gyümölcsös és termett szőlővesz-zsóc...” Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére. Budapest, 2010. 256–262.

- VERÓK Attila: „Schmeizel, Martin” szócikk. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon X. Középkor és kora újkor. reneszánsz – Szeben nyomdászata. Főszerk. KŐSZEGHY Péter; szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Budapest, 2010. 254–256.
- VERÓK Attila: *Az első magyar történeti szakkönyvtár? Martin Schmeizel és történeti hungarikumai.* In: Acta Academiae Agriensis. Nova series Tom. XXXVII. Sectio historiae / szerk. MISKEI Antal. Eger, 2010 [2011!]. 49–81.
- VERÓK, Attila: *Hungarica-Bilder in den historischen Sammlungen der Franckeschen Stiftungen zu Halle bis 1800.* In: Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für interdisziplinäre Hungarologie. Band 30, Jahrgang 2009–2010. Herausgegeben von Zsolt K. LENGYEL. Regensburg, 2011. 185–200.
- VERÓK Attila: *A Kárpát-medencéből a német egyetemi könyvtárosképzés fellegvárába? Martin Schmeizel és a könyvtár-pedagógia kezdetei.* In: BENCÉNÉ FEKETE Andrea (Szerk.): Lehetőségek és alternatívák a Kárpát-medencében. Módszertani tanulmányok. Kaposvár, 2011. 141–146.
- VERÓK, Attila: *Samuel von Brukenthal: Freimaurerei mit pietistischer Note. Beobachtungen über die Loge in Halle unter der Schirmherrschaft Martin Schmeizels.* In: HARSÁNYI, Mihály (Hrsg.): Germanistische Studien = Tanulmányok a német nyelv és irodalom köréből. Eger, 2011. (Wissenschaftliche Beiträge der Károly-Eszterházy-Hochschule = Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei; 8). 49–65.
- VERÓK Attila: „Töppelt, Lorenz” szócikk. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon XII. Középkor és kora újkor. Teutsch – vízjel. Főszerk. KŐSZEGHY Péter; szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Budapest, 2011. 99–100.
- VERÓK Attila: „Tröster, Johann” szócikk. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon XII. Középkor és kora újkor. Teutsch – vízjel. Főszerk. KŐSZEGHY Péter; szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Budapest, 2011. 154–156.
- VERÓK, Attila: *Ungarländische Geschichtsschreibung mit französischer Manier in Deutschland? Französische Gesinnungselemente im Lebenswerk Martin Schmeizels.* In: NENCESCU, Marian – MACARIE, Iulia (Red.): Travaux de symposium international Le Livre. La Roumaine. L'Europe. Troisième édition – 20 à 24 Septembre 2010. 300 ans après la intronisation de l'érudit roumain Dimitrie Cantemir en Moldavie. Tome I. Bucarest, 2011. 481–494.
- VERÓK, Attila: *Die erste historische Fachbibliothek im Donau-Karpatenraum? Martin Schmeizel und seine Büchersammlung.* In: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, 35. (106.) Jahrgang (2012), Heft 2. Köln–Weimar–Wien, 2012. 134–149.
- VERÓK Attila: *Az irodalmi vagy tudóslexikonok írásának kezdetei Magyarországon. Martin Schmeizel Czvittinger-kötete.* In: GUDOR Botond – KURUCZ György – SEPSI Enikő (szerk.): Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter (1712–1769) korában. A nagyenyedi és magyarigeni „Bod Péter háromszáz éve” konferencia (2012. május 2–3.) tanulmánykötete. Budapest, 2012. (Károli Könyvek. Tanulmánykötet; 8). 275–283.
- VERÓK, Attila: *Ein Kronstädter Gelehrter und seine Bibliothek. Erinnerung an Martin Schmeizel.* In: Neue Kronstädter Zeitung. Nachrichten für Kronstädter und Burzenländer in aller Welt. München, 2. Oktober 2012. 28. Jahrgang, Folge 3. München, 2012. 9–10.

- VERÓK, Attila: *Kulturelle Emigration? Versuch zur Erklärung eines Phänomens des 18. Jahrhunderts am Beispiel des Polyhistor Martin Schmeizel*. In: BENEDEK, Andrea – CRIȘAN, Renata Alice – JÁNOS-SZATMÁRI, Szabolcs – KORDICS, Noémi – SZABÓ, Eszter (Hrsg.): *Interkulturelle Erkundungen. Leben, Schreiben und Lernen in zwei Kulturen. Teil 1. Frankfurt am Main [u. a.], 2012. (Großwardeiner Beiträge zur Germanistik. Schriftenreihe des Lehrstuhls für Germanistische Sprach- und Literaturwissenschaft der Christlichen Universität Partium; Bd. 1).* 115–131.
- VERÓK, Attila: Stichwort „*Schmeizel, Prof. Dr. Martin*“. In: ROTH, Harald (Hrsg.): *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen. Bio-bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. Begründet 1868 von Joseph Trausch, fortgeführt von Friedrich Schuller, Hermann H. Hienz und Hermann A. Hienz. Band X. Q – Sch. Köln-Weimar-Wien, 2012. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens. Ergänzungsreihe zum Siebenbürgischen Archiv; Band 7/X).* 269–275.
- VERÓK Attila: „*utazáselméleti és utazási (apodémikus) irodalom*” szócikk. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon XIII. Középkor és kora újkor. Vizkeleti-kódex – Zsombori * Pótlás. Főszerk. KŐSZEGHY Péter; szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Budapest, 2012. 405–410.*
- VERÓK, Attila: *Auf dem Weg zur Konzipierung der ungarländischen Nationalbibliografie im 18. Jahrhundert? Martin Schmeizels Tätigkeit als Bibliograf*. In: HARSÁNYI, Mihály (Hrsg.): *Germanistische Studien = Tanulmányok a német nyelv és irodalom köréből*. Eger, 2013. (Wissenschaftliche Beiträge der Károly-Eszterházy-Hochschule = Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei; 9). 59–69.
- VERÓK, Attila: *La coscienza culturale dei sassoni di Transilvania e la fondazione della Biblioteca Brukenthal*. In: *Un’istituzione dei Lumi: la biblioteca. Teoria, gestione e pratiche biblioteconomiche nell’Europa dei Lumi. Convegno Internazionale Parma, 20–21 maggio 2011. A cura di Frédéric BARBIER e Andrea De PASQUALE. Parma, 2013. (Caratteri; 8).* 229–241.
- VERÓK Attila: *Egy erdélyi szász polihisztor, Martin Schmeizel (1679–1747) oktatói és tankegyetemi munkássága*. In: BÁRDOS Jenő – KIS-TÓTH Lajos – RACSKO Réka (Szerk.): *Új kutatások a neveléstudományokban. Változó életformák, régi és új tanulási környezetek*. Budapest–Eger, 2014. 319–336.
- VERÓK Attila: *Egy magyarországi értelmiségi európai tudományos karrierje a 18. században. Martin Schmeizel és a polihisztorizmus*. In: BIRÓ Annamária – BOKA László (Szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások*. Nagyvárad–Budapest, 2014. 55–70.
- VERÓK, Attila: *Ein Vorläufer des modernen politischen Journalismus im 18. Jahrhundert. Martin Schmeizel und die Publizistik*. In: TÜNDE KATONA – DETLEF HABERLAND (Hg.): *Kultur und Literatur der Frühen Neuzeit im Donau-Karpatenraum. Transregionale Bedeutung und eigene Identität*. Szeged, 2014. (Acta Germanica; Bd. 14). 440–458.
- VERÓK, Attila: *Krisenknötelpunkte als Beschleunigungsfaktoren für eine wissenschaftliche Karriere? Martin Schmeizels Konflikte an der Universität Jena (1713–1731)*. In: JÁNOS, Szabolcs – NAGY, Ágota (Hrsg.): *Krisen als Wendepunkte. Studien aus dem Bereich der Germanistik. Beiträge der V. Internationalen Germanistentagung an der Christlichen Universität Partium Großwardein / Nagyvárad / Oradea, 6.–8. September 2012*. Wien, 2015. (Großwardeiner Beiträge zur Germanistik. Schrif-

tenreihe des Lehrstuhls für Germanistik der Christlichen Universität Partium; Bd. 12). 9–18.

- VERÓK Attila: *Erdélyi szász história egy katolikus könyvtár polcain. Mathias Miles „Siebenbürgischer Würgengel”-je az egri Főegyházmegyei Könyvtár állományában.* In: CZEGLÉDI László – VERÓK Attila (szerk.): *Művelődéstörténeti kalászat.* Eger, 2015. (A helyi érték. Kulturális örökség tanulmányok; 2). (Megjelenés előtt.)
- VERÓK, Attila: *Helvetica im Bestand der Kronstädter Gymnasialbibliothek im 16. Jahrhundert. Johannes Honterus und die Schweiz.* (Megjelenés előtt.)
- VISKOLCZ Noémi: *Johann Heinrich Bisterfeld (1605–1656) bibliográfia. A Bisterfeld-könyvtár.* Budapest; Szeged, 2003. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai; 6).
- VOGEL, Klaus A. – HAYE, Thomas (Hrsg.): *Die Bibliothek Konrad Peutingers. Überlegungen zu ihrer Rekonstruktion, Erschließung und Analyse.* In: ARNOLD, Werner (Hrsg.): *Bibliotheken und Bücher im Zeitalter der Renaissance.* Wiesbaden, 1997. (Wolfenbütteler Abhandlungen zur Renaissanceforschung; Bd. 16). 113–128.
- VORSTIUS, Joris: *Grundzüge der Bibliotheksgeschichte.* Leipzig, ⁴1948.
- VOSS, Jürgen: *Bibliothekare als Gelehrte und Wissenschaftler im Zeitalter der Aufklärung.* In: ARNOLD, Werner – VODOSEK, Peter (Hrsg.): *Bibliotheken und Aufklärung.* Wiesbaden, 1988. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 14). 185–205.
- VÖLKER, Arina: *Der Transsylvanier Martin Schmeizel (1679–1747) als Ordinarius in Halle.* In: *Orvostörténeti Közlemények* 115–116(1986), 57–65.
- WAGNER, Ernst (Hrsg.): *Die Pfarrer und Lehrer der evangelischen Kirch A. B. in Siebenbürgen. I. Band: Von der Reformation bis zum Jahre 1700.* Köln; Weimar; Wien, 1998. (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens; Bd. 22/1).
- WAPPÁUS, Johann Eduard: *Allgemeine Bevölkerungsstatistik.* Leipzig, 1861.
- WESZPRÉMI István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* Második száz. Első rész. Fordította KÓVÁRI Aladár. Budapest, 1962. (Orvostörténeti Könyvek = Libri Historiae Medicae)
- WESZPRÉMI István: *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza.* Második száz. Második rész. Fordította KÓVÁRI Aladár. Budapest, 1968. (Orvostörténeti Könyvek = Libri Historiae Medicae)
- WEYRAUCH, Erdmann: *Nachlaßverzeichnisse als Quellen der Bibliotheksgeschichte.* In: WITTMANN, Reinhard (Hrsg.): *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit.* Wiesbaden, 1984. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 10). 299–312.
- WITTMANN, Reinhard (Hrsg.): *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit.* In: uő. (Hrsg.): *Bücherkataloge als buchgeschichtliche Quellen in der frühen Neuzeit.* Wiesbaden, 1984. (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens; Bd. 10). 19–31.
- WITTMANN, Reinhard: *Az olvasás forradalma a 18. század végén?* In: CAVALLO, Guglielmo – CHARTIER, Roger (szerk.): *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban.* Budapest, 2000. 321–347.

- WOLLGAST, Siegfried: *Zur Stellung des Gelehrten in Deutschland im 17. Jahrhundert*. Berlin, 1984. (Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse; Bd. 125, Heft 2).
- WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Teil 30. Wien, 1875. – Schmeizelröl: 158–162.
- [Z., S. S.]: *Die Unterschiedliche Freyers-Gedancken Wolte an dem Schmeitzel- Und Bauchischen Hochzeit-Feste Welches am 21. Febr. dieses Jahres ietztlauffenden 1729ten Heil-Jahres in der Universitäts-Stadt Apolda glücklich vollzogen wurde in Einfalt entwerffen eine gewisse Person So Selbst Zugegen*. Jena, 1729.
- ZAUNSTÖCK, Holger: *Gelehrte Gesellschaften im Jahrhundert der Aufklärung. Strukturuntersuchungen zum mitteldeutschen Raum*. In: DÖRING, Detlef – NOWAK, Kurt (Hrsg.): *Gelehrte Gesellschaften im mitteldeutschen Raum (1650–1820)*. Teil II. Stuttgart; Leipzig, 2002. (Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-Historische Klasse; Bd. 76, Heft 5). 7–45.
- ZBIKOWSKA-MIGON, Anna: *Anfänge buchwissenschaftlicher Forschung in Europa. Dargestellt am Beispiel der Buchgeschichtsschreibung des 18. Jahrhunderts*. Wiesbaden, 1994. (Buchwissenschaftliche Beiträge aus dem Deutschen Bucharchiv München; Bd. 48).
- ZEDELMAIER, Helmut: *Bibliotheca universalis und bibliotheca selecta. Das Problem der Ordnung des gelehrten Wissens in der frühen Neuzeit*. Köln; Weimar; Wien, 1992. (Beihfte zum Archiv für Kulturgeschichte; Heft 33).
- ZEDLER, Johann Heinrich (Hrsg.): *Grosses vollständiges Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Künste, Welche bishero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden*. Fünf und Dreyßigster Band Schle – Schwa. Leipzig und Halle: Verlegts Johann Heinrich Zedler, 1743. – Schmeizelröl: 302–305.
- ZIMMERMANN, Hans-Dieter: *Johann Heinrich Schulze und die Münzsammlung im Robertinum*. In: *Wissenschaftliche Zeitschrift Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg, Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe*, 29(1980), Heft 4. 53–59.
- ZIMMERMANN, Hans-Dieter: *Die Münzsammlung*. In: SPELER, Ralf-Torsten (Hrsg.): *300 Jahre Universität Halle 1694–1994. Schätze aus den Sammlungen und Kabinetten*. Karlsruhe; Halle-Wittenberg, 1994. 177–188.
- ZIMMERMANN, Hans-Dieter: *Die Numismatik an der Universität Halle*. In: BERGHAUS, Peter (Hrsg.): *Numismatische Literatur 1500–1864. Die Entwicklung der Methoden einer Wissenschaft*. Wiesbaden, 1995. (Wolfenbütteler Forschungen; Bd. 64). 155–169.
- ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Szerk. LADÁNYI Sándor. Budapest, 1977. – Schmeizelröl: 529.
- A Zsámboky-könyvtár katalógusa* = *Bibliothecae Ioannis Sambuci catalogus librorum* (1587). Szerkesztette MONOK István; a szakirodalmi bibliográfiát összeállította VARGA András; a bevezetést írta ÖTVÖS Péter. Szeged, 1992. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 12/2.)

Függelék

Martin Schmeizelhez írt
alkalmi költemények
és prózai szövegek

Alkalmi költemények
az
1712. évből

Als Der Wohl-Edle / Großachtbahre und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeitzel
 Von Cronstadt aus Siebenbürgen / den 27. Octobr. des ietztlauffenden 1712. Jahres Auf
 der Weltberühmten Universität Jena Die wohlverdiente Würde Eines Doctoris Philoso-
 phiæ rühmlichst erlangte / Wolte Ihre darüber geschöpfpte Freude in nachgesetzten Zei-
 len ergebenst an den Tag legen Tit. Herrn D. Gerhards Säm[m]tl. Tisch-Compagnie. Jena
 / Gedruckt bey Johann Adolph Müllern.⁴²⁹

[2] Wir hätten werther Freund schon unsre Schuldigkeit /
 Gleich da die Weißheit Dir den Ehren-Krantz verleiht /
 Glückwünschend abgelegt: Wann wir aus Deinen Sachen
 Den ietzt bewehrten Schluß mit Wahrheit können machen.
 So aber solte dis durchaus verborgen seyn:
 Bis Vorsatz / Wuntsch und Ziel in allen überein /
 Und auf den rechten Zweck der Ehre kommen wären.
 Nun aber Licht und Zeit die Dunckelheit verklähren /
 So wird auch unsre Brust durch diesen Ruf gerührt /
 Der Deinen guten Ruhm bis in dein Ungarn führt /
 Daß wir aus treuem Trieb' ietzt insgesamt bekennen /
 Du seyst mit gutem Recht der Würde Zier zu nennen.
 Sonst heißt es insgemein die Würde ziert den Mann:
 Doch wenn der Mann nicht taugt / so geht es selten an.
 [3] Denn wann ein dummer Mops mit leeren Tituln prahlet /
 So hat / wenn er auch schon dieselben wohl bezahlet /
 Er doch nur Schmach davon. Wer nicht geschickter ist /
 Und statt des Seneca nur Liebs-Geschichte list:
 Wer sich nicht will in das / Was Hebenstreit geschrieben
 Und Treuner aufgesetzt / mit klugen Ernst verlieben:
 Wer den berühmten Witz des Struvius veracht:
 Wer was Buddeus sagt / nur obenhin betracht:
 Wer Klugheit / Witz und Fleiß nebst den gelehrten Sachen /
 Die einen recht geschickt / berühmt und tüchtig machen /
 Aus seinen Augen setzt / verdienet keinen Ruhm.
 Der Würde schöner Glantz wird nie sein Eigenthum.
 Und also kan er nie mit recht die Würde zieren /
 Noch weniger sein Lob bis an die Sternen führen.
 Du machst es nicht also Hoch-werthgeschätzter Freund /
 Dere s noch allezeit mit uns recht wohl gemeynt.
 Uns ist Dein Thun bekandt. Wir rühmen dann die Proben /
 Die Du davon gezeigt. Wer solte Dich nicht loben?
 Zumahl da Dich bißher der Weißheit Gold vergnügt.
 Wenn mancher vierzehn Jahr auf hohen Schulen liegt /
 So hat er akum den Grund zu seinem Glück geleet.
 Du hast in kürtzerer Zeit den Pindus selbst beweget /
 Wo unser Saal-Athen noch weise Männer ehrt /
 Wo mancher neben uns noch theure Lehrer hört.
 [4] Dich liebet Struvius / Buddeus auch ingleichen.
 Will gleich der schwartze Neid um Deine Scheitel streichen:
 Genug / Dein wehrter Ruhm ist anderwärts bekandt.

⁴²⁹A szövegek átírása betűhív alakban történt. Ahol lehetett, ott az egyetlen szövegen belüli betűméret-különbségeket, dőlt és kis- vagy nagybetűvel szedett tipográfiai megoldásokat is érzékeltettem, ahogyan az a nyomtatványokon is szerepel.

Dich ehret Rügen noch / Dich liebt Dein vaterland /
Das Dich zu sehn begehrt. In Helmstädt will man wissen /
Mit was vor Eyfer Du Dich iederzeit beflissen /
Der Tudend nachzugehen. Das Glücke schämet sich /
Daß Du es übereilt / eh es mit Ehre Dich /
Wie Du verdient / belohnt / eh es die reichen Gaben /
Die Dir es zgedacht / kan ausgetheilet haben.
Dein Lob ist allzu groß und unser Mund zu schwach.
Die Würde / die Du trägst / ruft Dir beständig nach:
Du seyst / weil Du sie zierst / mit rechte zu erheben.
In Deinen Schrifften soll Dein Nahm' am besten leben!
Was Du von Cronen schreibst wird Deine Crone seyn.
Wir wissen Ungarn stimmt mit vollen Freuden ein:
Und andre Länder mehr / die Du so wohl erhoben /
Sind allezeit bereit Dich nach Verdienst zu loben.
Und also wird durch Dich die Würde recht geziert.
Drum dencken wir an das / was unsrer Pflicht gebührt.
Und wüntschen zum Beschluß: Herr Schmeitzel müsse leben!
So wird Ihm Saal-Athen noch größre Würden geben.

Als der Wohl-Edle / Großachtbahre / und Wohlgelehrte / Herr Martin Schmeitzel, Von Cronstadt aus Siebenbürgen / Den 27. Oct. dieses 1712ten Jahres Von Der Hochlöbl. Philosophischen Facultät Der Welt-berühmten Academie zu Jena Zum Doctor Philosophiæ Würdigst erkläret wurde / Wolten Hierbey Ihre darob geschöpfpte Vergnügung an Tag legen Etliche Ihm wohlbekannte Freunde. Jena / Gedruckt mit Gollnerischen Schrifften.

[2] DER denen Cronen nächst ein neues Licht gegeben /
 Und der gelehrten Welt Verstand und Fleiß gezeigt /
 Wie sollte Phöbus den nicht zu der Cron erheben /
 Vor welcher mancher Krantz die Blätter senckt und beugt?
 Du hast / Gelehrter Freund / ohndem vorlängst gewiesen /
 Wie Du so gar geschickt zu einem Lehrer bist.
 Wer Dich bißher gekannt / der hat Dich auch gepriesen /
 Drum hat Dein Cronstadt Dich annoch ungerne vermißt.
 Du hattest lange schon den DOCTOR-Krantz verdienet /
 Den unsrer Weisen Hand Dir mit Vergnügen giebt:
 Den Krantz / der nur allein auf einem Haupte grünet /
 Das Kunst und Wissenschaftt / wie unser Schmeitzel liebt;

[3] Inzwischen hast Du ihn doch nun erst angenommen.
 Ein andrer greiffet sonst mit beyden Händen zu;
 Doch wer so hitzig ist / ist selten so vollkommen /
 So weise / so geschickt und so gelehrt als Du.
 Wär dieser Ruhm nicht wahr / es hätten große Leuthe
 Dir ihre Söhne nicht so lange Zeit vertraut:
 Wer weiß / ob Cronstadt sich so über Dir erfreute /
 Das / wie Du oft gesagt / nur auf Verdienste schaut.
 So aber windet es Dir nicht nur Freuden-Kränzte /
 Es sorget auch bereits vor Dir / als seinen Sohn.
 Daß deiner Weißheit Stern in seiner Gegend glänzte /
 Ist sein vollkommner Wuntsch / und deines Fleißes Lohn.
 Du aber willst allhier dem Vaterlande dienen /
 Du bist auf Ungerlands Historien bedacht.
 So wird Dein Ehren-Krantz auch desto schöner grünen:
 So giebst Du / Edler Freund / uns noch nicht gute Nacht:
 So können wir uns noch an deiner Lieb ergötzen /
 So kan uns dein Discurs noch fernerhin erfreuen /
 So kan sich mancher hier an deiner Lehre letzen /
 Und deine Wissenschaftt gar vielen dienlich seyn.
 Ist es in Jena Dir viel Jahre wohl gegangen /
 So glaube / daß es Dich noch ferner krönen kan.
 Die Musen lassen Dich jetzt eine Cron erlangen.
 Wer weiß / trägt Venus Dir nicht auch ein Kränzgen an.

[4] Doch geht dein Vaterland Dir allzutieff zu Hertzen;
 So wiß: ein weißer Mann wird überall ergötzt /
 Und also werden wir nicht deine Gunst verschertzen /
 Wenn unsre Liebe noch so viel zum Schlusse setzt:
 GOTT krön und seigne Dich mit Ehr und mit Vergnügen /
 Daß man noch manchen Vers zu Deinem Lobe schreibt!
 Doch woll er auch dabey nach vieler Wuntsche fügen /
 Daß Schmeitzel lange noch in unsrem Jena bleibt.

Als Der Wohl-Edle / und Wohlgelehrte Herr Martin Schmeitzel / Von Kronstadt aus
 Siebenbürgen / Auf der weitberühmten Hochfürstl. Sächs. gesammten Universität Jena
 Den längst verdienten Titul Eines Philosophiæ Magistri Anno 1712. den 27. Octobr. er-
 hielt / Wolten durch folgende Zeilen Ihre schuldige Gratvlation abstatten Die in Jena
 studirenden Siebenbürger. Jena / Gedruckt mit Krebsischen Schrifften.

[2] Stünd unser Helicon auf den berühmten Auen /
 Wo sonst der Bober-Schwan hieß sein Vergnügen schauen /
 Wo Zlatna ihn ergötzt und seiner Flöten Klang /
 Aus Daciens Revier biß an den Belth sich drang;
 So würd uns jener Ort vielleicht auch Geister geben /
 Den Thon Geehrter Freund / so hoch emporzuheben /
 Als uns dein Thun sich zeigt. Das werthe Vaterland /
 Das sein Vergnügen schon an deiner Jugend fand /
 Das würde sich als denn mit unsern Wüntschen paaren /
 Und uns bey deinem Lob ein Stück der Müh ersparen /
 Die uns ietzt schwerer wird / als dir der gantze Tag /
 An welchem nächst dein Fleiß auf seiner Probe lag.
 Allein / wir sind nun hier inweit entfernten Gräntzen /
 Die sonsten wohl vor sich mit Licht und Weißheit gläntzen /
 Uns aber grösten Theils noch frembd und unbekannt /
 Drum nehmen wir sonst nichts als Lieb und Treu zur Hand /
 Mit Bitte: Pflicht und Treu so willig auf zunehmen /
 Als wenn sie aus der Hand der Kronstadt selber kämen.

[3] Es bittet selbige durch uns die Kronen an /
 Die hier die Weißheit dir nach Würden umgethan /
 Und wünschet dich bey sich / wenn GOtt und Zeit es schicken /
 Vor den berühmten Fleiß noch herrlicher zu schmücken /
 Denn du verdienst es. Viel lauffen in die Welt /
 Und stehlen Gott die Zeit / sich Ehre Glück und Geld /
 Doch endlich sind sie nichts; und wil man sie gebrauchen;
 So sieht man ihre Kunst wie faules Stroh verrauchen.
 Dein Thun sieht anders aus: das hat von Kindheit auf
 Und von der Schulen an / den rechten Weißheits-Lauf
 Mit Eifer fortgesetzt. Es musten ferne Reisen
 Dir zeitig einen Weg zu der Gelahrheit weisen;
 So schwer Er immer schien. Es muste Berg und Thal
 In unserm Saal Athen den angebrannten Strahl /
 Der Weißheit / die Dich trieb / fast stündlich mehr entzünden.
 Was viel auf einen tag an einem Orte finden /
 Es sie darnach gesehn / das suchtest du mit Müh /
 Mit Sorgen und Bedacht. Ein Schiffer der zu früh
 Aus seinem Hafen laufft / muß / eh er meint / verfrieren /
 Ein Säeman[n] wird das Korn aus seiner Hand verlieren /
 Der nicht dem Himmel folgt. Ein gärtner büsset ein;
 Wil er der Sonnen Winck nicht stets gehorsam seyn:
 Ein kühner Phaethon fällt eh er sichs versiehet /
 Wenn ihn der Erden Geist nach ihrem Punkte ziehet /
 Indem er fliegen wil. So gehts auch auf der Bahn /
 Die uns die Weisheit zeigt / wo man nicht warten kan /
 Und wo man nicht wie dua uf der Gelahrheit wegen /
 Mit Ordnung lernt den Fleiß zu seinem Zwecke legen.

[4] Wer nur von einem lernt / sieht eines menschen Kunst /
 Mit halben Augen an. Wer aber durch den Dunst /
 Der Meinung dringen wil / muß viele kennen lernen:
 Drum muste sich dein Fleiß noch anderweit entfernen /
 Bis Greifswald deinen Fleiß u. Pom[m]ern dich gesehn.
 Fridriciana wieß das / was bey ihr geschehn.
 Ja selbst der kalte Nord / der muste dir sein Wissen /
 Und was bey ihm geschicht mit seiner Gunst entschlüsse[n].
 Indessen blieb bey dir das werthe Saal-Athen /
 Mit dem / was er gelehrt in dem gedächtniß stehn /
 Und freut sich ietzt mit uns dein wohlgesetztes bauen /
 Auf den gelegten Grund / noch ferner anzuschauen.
 Drumb nimmt die Weißheit dich zu ihrem Lehrer an /
 Und zeigt frembder Ruf was du allhier gethan /
 Und wie bey ihrem Rath auch Siebenbürgens Sachsen
 Zu ihres Landes Ruhm ein Ehr und Weißheit wachsen.
 Wolan! so nimm denn an / was dir die Weißheit giebt /
 Der Himmel welcher noch so Fleiß als Tugend liebt /
 Der lasse ferner hin dein gantzes Thun gedeyen /
 Daß unsre Sachsen sich in Ost und West erfreuen.
 Dein Kronstadt stim[m]t mit ein / und setzt sein Ja! darzu /
 Es sorget mit Bedacht vor die verdiente Ruh /
 Ja weil du ihr mit Fleiß den Kronen-Staat beschrieben /
 So ist bey ihr der Schluß / der heute trifft / beklieben:
 Wer von den Kronen so wie unser Schmeitzel schreibt /
 Der wird der Weisen Kron auch billich einverleibt.

Zu dem Mit Ruhm erlangten Meister-Rechte der Weißheit Wolten Dem Wohl-Edlen und Wohlgelehrten Herrn Martin Schmeitzeln / Als Würdigsten Candidato Philosophiæ A. 1712. den 27. Octobr. Auf der Welt-berühmten Universität Jena Von Herten gratuliren Dessen Verbundenste C. und R. Barnekov. Jena / Gedruckt bey Johann Adolph Müllern.

[2] SO hast du endlich doch klug und gelehrter Freund
Nach vieler Jahre Frist dich noch bequemen müssen /
Der Weißheit ihren Schluß / den du so oft verneint /
So wie es sich gebührt / mit Lieb und Danck zu küssen /
Drumb hört man ietzt den Ruf im Saal-Parnasse schreyen:

Herr Schmeitzel sol und muß der Weißheit Meister seyn.
Es sagt der Lehrer Spruch / die unsre Meister sind /
Wer mit gelehrter Faust so gute Meister-Stücke
Der Welt vor Augen legt / und noch auff grösre sinnt /
Der bringt der Weißheit selbst mehr Ruhm und grösser Glücke.
Diß aber trifft gantz klahr bey unserm Schmeitzel ein:
Drumb sol und muß er auch der Weißheit Meister seyn.

[3] Die Tugend / welche sic ham Saal-gestad ergötzt /
Und der Gelahrheit Kern in diesen Gräntzen findet /
Hat dein bemühter Fleiß / der ihr ein Beyspiel setzt /
Schon längst zu deinem Lob und Ehren-Ruhm entzündet /
Die spricht den Vätern nach / wer ohne falschen Schein
Mit seinem Beyspiel lehrt / muß billich Meister seyn.

Die Weißheit selber giebt ihr theures Ja! dazu /
Und wie sie mit Bedacht der Menschen Herten kennet;
So weiß sie wie dein Geist nach ihrer Lehren Ruh /
Mit Eifer und verstand von Tugend an gebrennet:
Drum schreibet sie dein Thun in raren Marmol-Stein
Mit diesen Worten an: der sol ein Meister seyn.

Der sol ein Meister seyn / der nach der Weißheit strebt /
Und falscher Meinung Schwarm aus seiner Brust vertreibt /
Der sich durch kluges Thun weit vor den Pöbel hebt /
Und wahrer Künste Ruhm mit Fleiß verschwohren bleibet /
Der sol / und spräche schon der neid ein tolles Nein!
So lang als weißheit lebt / ein rechter Meister seyn.

Was aber sagen wir / die dein Verstand und Witz
Von vielen Jahren her mit ungefärbter Liebe /
Und klugem Vorbedacht zu dem erhabnen Sitz
Erwehlter Klugheit führt? die beygebrachten Triebe

[4] Der Tugend wollen uns ietzt selbst die Wörter leihn:
Wer so verständig führt sol unser Meister seyn.

Doch unser nicht allein der Tugend-Schluß befiehlt:
Wer etwas gutes hat / der muß es andern gönnen.
Drum werden wir dein Thun / das unser Wohl erzieht /
Vorietzt des Nächsten Nutz nicht vor enthalten können:
Was du bißher gethan daß bleibet uns allein:
Nun aber solst du bald viel andrer Meister seyn.

Wolan! der Himmel steh mit seinem Segen bey /

Und lasse vieler Nutz durch deine Lehren bauen!
Du aber fama laß durch dein berühmt Geschrey /
Uns künfftig **Schmeitzels** thun in unserm Norden schauen /
So werden wir entfernt uns noch mit Danck erfreun;
Wenn unser **Schmeitzel** wird des Glückes Mesiter seyn.

Alkalmi költemények
az
1713. évből

Als die Schmeitzel- und Meyerische Verbindung A. 1713. den 20. Febr. in Jena vollzogen wurde / wolte in Betrachtung der Künste der Liebe ihren schuldigen Glückwunsch vorstellen Die Gerhardische Tisch-Compagnie. Jena / Gedruckt mit Gollnerischen Schrifften.

[2] Verzeih / Geehrter Freund / bey deiner Hochzeit-Lust /
 Wenn dein Vergnügen auch vor ietzt in unsrer Brust
 Der Lieb und Freundschaft Trieb / mit dem wir dir verbunden /
 Von neuem rege macht. Die angenehmen Stunden /
 Die dir die Liebe schenckt / gehn ja wohl dich nur an /
 Doch glaube: Daß uns auch dein Beyspiel dienen kan /
 Und daß zu unsrer Lust auf deinen Liebes-Wegen
 Der Liebe Künste sich gantz klahr vor Augen legen.
 Du hast uns zwar bißher von mancher Kunst gesagt /
 Wenn wir der Erden Stand und Festigkeit erfragt /
 Es ist die Wapen-Kunst durch dich bey uns beklieben /
 Was aus der alten Zeit zu wissen übrig blieben /
 Erklärst du mit Bedacht / so wirst du auch wohl sehn /
 Was in der Liebe Reich von Anbeginn geschehn /
 Und wie derselben Krafft / Trotz unsers Pindus Höhen /
 Vor sich recht künstlich ist. Wir müssen zwar gestehen /
 Daß wir ih ihrem Thun nicht recht erfahren seyn /
 Indessen zeigt doch auch ein entfernter Schein /

[3] Wie sich ihr regiment mit klugen Reguln führet.
 Sie hat der Sprachen Grund vortreflich ausstudiret /
 Und hat die Deutlichkeit in einem solchen Grad /
 Daß man kein Lexicon bey ihr von nöthen hat.
 Man darf bey ihr ja nur zwey Littern buchstabiren /
 So ist sie schon geschickt ohn alles decliniren
 Ohn alle Hexerey / mit der man uns geplagt /
 Als der noch zarte Mund den Donat aufgesagt /
 Ohn alle Sprachen-Thür / ohn alles conjugiren /
 Die Zungen / die sie löst / zur Fertigkeit zuführen.
 Sie giebt den Liebenden Figur und tropos ein /
 Die alle Neigungen zu zwingen fähig seyn /
 So sehr man sich erst sperrt. Es sind auch ihre Sprüche /
 Und die zur gravitæt mit untermengten Flüche /
 Nicht ohne Grund und Schein. Die Liebe hat Vernunfft
 Und hat wohl eh einmahl auch der Sophisten Zunfft
 Zum stille seyn gebracht. Wie hat sie disputiret /
 Und selbst den Stagyrit so tieff ins Pech geführt /
 Daß er sich nicht verwust? Wie künstlich schlüst sie nicht /
 Wenn ihr ein Stoicus von fernen widerspricht?
 Ihr demonstrieren kan Euclidens Witz bezwingen /
 Und mit geheimer Krafft so tief ins Hertze dringen /
 Als manchen X und A auf dem berühmten Plan
 Der Algebristen-Kunst wohl nicht bezaubern kan.
 Wie viele haben sich mit Büchern nicht verschantzet /
 Bey denen ihre Kunst des Bollwerck eingetantzet /
 Eh sie es selbst gemeint. Sie baut und reisset ein /
 Und zwingt die Wiedrigen zu ihrem Dienst zu seyn /

[4] So arg als ietzt der Krieg das Menschen-Fangen lehret.
 Wer hat von Alters her die Zeitung nicht gehört:
 Wie sie Ulyßens Geist so wunderlich beschlimmt /
 Und seiner Reisen Lauff der Stunden Ziel bestimmt.
 Wer weiß nicht / was durch sie bey Troja vorgegangen /
 Und was noch oft geschieht? Drumb geht nur ihr Verlangen /
 Ihr Hagestoltzen / geht es immer willig ein!
 Ihr müsset endlich doch der Liebe zinsßbar seyn.
 Ein Versgen / das sie schreibt / kan allen Kram entzünden /
 In welchem ihr noch denckt die Sicherheit zufinden:
 Denn sie poetisirt mit Worten und mit Macht /
 Und ist nicht / als wir ietzt / aufs Reymen nur bedacht:
 Nein / sondern auf das Hertz. Doch es sol unser Reymen
 Auch noch was mehrers thun. Wir wollen mit den Träumen
 Von der beschrienen Kunst nicht mehr beschwerlich seyn /
 Du hast sie ja wohl mehr als unsers gleichen ein /
 Nachdem die Liebe dir schon das Vergnügen zahlet /
 Das auf die Lehre folgt. Ihr Glantz / der dich bestrahlet /
 Und der mit Anmuth dir die zu der Seiten stellt /
 Die dein Gemüth ergötzt / zeigt auch durch dich der Welt /
 Daß sich der Liebe Kunst und der Gelahrheit Wissen /
 So gut als Ehr und Glück / in einem Zimmer küssen.
 Wohlan! Die Liebe rufft zu der vergnügten Ruh:
 Geh hin / wir wünschen noch viel Glück und Heil darzu!
 Nur laß / wenn Glück und Lust bey deinem Lieben blühen /
 Uns niemahls deine Kunst und deine Gunst entziehen.

Das Vergnügen in der Ehe als das beste Heyraths-Gut / Wolte Bey der Schmeitzel-Meyerischen Verbindung / Als Dieselbe Den 20. Februar. 1713. Vollzogen wurde Vortellen Des Hochwerthesten Herrn Bräutigams Aufrichtiger Freund und Diener C. B. Jena / Gedruckt bey Johann Adolph Müllern.

[2] DER Liebe Zucker-Kost / so mehr als Ambrosin
 Und süsser Nactar kan die Hertzen an sich ziehn /
 Die ist zwar insgemein ein Mittel-Ding zu nennen:
 Jedoch wenn man die Krafft / das ungewohnte Brennen /
 Und was die Liebe sonst vor süße Marter hat
 Aufrichtig überlegt / so kehrt sich oft das Blat /
 Und mancher / der bereits im Ehestande lebet /
 Beklagt / daß über ihm nur Weh und Unmuth schwebet.
 Verlangt man nun die Quell von diesem falschen Spiel
 Zu wissen und zu sehn; so ist es wol das Ziel /
 Wornach die meisten sich und ihre Neigung lencken /
 Wenn sie ein liebes Kind nunmehr zu freyen dencken.
 Ich mag anietzo nicht aufs Frauen-Zimmer sehn /
 Wie künstlich diß die Wahl des Liebsten weiß zu drehn /
 Bald ist er gar zu groß / bald wieder gar zu kleine /
 Bald ist er gar zu arm / bald hat er krumme Beine /

[3] Und was dergleichen Zeug nur immermehr mag seyn /
 Worauf die Jungfern oft sehr fleißig sehn; Nein / Nein /
 Es würde diß ein Werck / in dem die Klügsten fehlen /
 Weil iede Jungfer was besonders wil erwählen:
 Gnuß daß der Männer Sinn auch oft in Thorheit fällt /
 Wenn er sich eine Frau durch Heyrath zugesellt.
 Wie manchen blenden nicht die glänzenden Ducaten?
 Mit diesen meint man sic ham besten zuberathen /
 Und sähe gleich die Frau Xantippen ähnlich aus
 So heist sie dennoch wol der Tugend eignes Hauß.
 Viel andern feßelt nur die Schönheit ihre Sinnen /
 Die wollen Engel / und nicht Menschen lieb gewinnen /
 An denen iedes Glied muß Alabaster-Stein /
 Die Lippen wie Rubin / die Augen Demant seyn;
 Kurtz / wenn das schöne Kind des Himmels Meister-Stücke
 Sich ihnen nur vermählt / so sitzen sie dem Glücke
 Der Meynung nach im Schooß / und dencken selten dran /
 Daß alle solche Pracht die Schmincke machen kan /
 Und solten nach der Zeit wohl tausend Blinde schweren /
 Daß sich ein altes Weib in Jungfern kan verkehren.
 Ein andrer / dessen Geist was hohes affectirt /
 Sich aber nicht dazu geschickt und würdig sprührt /
 Läst hoher Freunde Rath an Mariagen zimmern /
 Wo alles muß nach Pracht und großen Würden schimmern
 Der meint / daß wenn die Frau ihn so zum Mann / gemacht /
 So hab' ers in der Welt schon doch genug gebracht;
 Doch mercket er zuletzt / wie schwer dieselben Plagen /
 Wenn Männer Hörner / und die Weiber Hosen tragen.
 Diß thut die Phantasey. Doch reine Liebes-Glut
 Zeigt klugen Seelen gantz einander Heyrats-Gut /

Die Gleichheit des Gemüths die sich auf Tugend gründet /
 Die ist das starcke band / was treue Hertzen bindet.
 [4] Ein einzig holder Blick / ein keuscher Liebes-Kuß
 Macht daß der Sorgen-Heer Vergnügung heißen muß /
 Und daß wenn andere die üble Wahl bereuen /
 Sich ein verliebtes Paar kan durch sich selbst erfreuen.
Hochwehrt-geschätztes Paar / heut machet euer Schluß /
 Daß dem / was ich gesagt / man Beyfall geben muß /
 Inden Eur treues Hertz in süssen Flammen brennet /
 Und die Vergnügung nur vor seinen Zweck erkennt.
 Dahero so ist nun / auch meine Schuldigkeit /
Hochwehrt'ster Bräutigam / bey Ihrer Wahl erfreut /
 Da sie inskünfftig hin ein gleich vergnügtes Wesen /
 So wol aus Büchern / als dem Mund der Liebsten lesen.
 Genüßt nun / **werthes Paar** / vergnügt und treu verliebet /
 Der Wollust / die das Glück Euch zu empfinden gibt;
 Der Himmel sey Euch hold / er müß' Euch stetigst schencken
 Was Euren Geist vergnügt / und meine Sinnen dencken.

Bey dem Schmeitzel- und Meyerischen Hochzeit-Feste / als selbiges den 20. Febr. des 1713ten Heyl-Jahres in Jena vergnügt vollzogen wurde / wolte durch nachgesetzte Zeilen seinen schuldigsten Glückwunsch abstatten ein Beyderseits Verlobten verbundenster Diener. Jena / Gedruckt mit Wertherischen Schrifften.

[2] MEin Wunsch ist nun erfüllt /Hochwerthe Jungfer **Braut**.
 Was du bißhero nur in leerem Traum geschaut /
 Das kanst du itzt vergnügt bey hellem Morgen sehen:
 Und also muß der Schluß des Himmels doch geschehen /
 Den dir ein Joseph längst geprophezeyhet hat.
 Wil Neid und Mißgunst gleich bey dieser schönen That
 Sich wieder alles recht die stumpfen Zähne wetzen /
 Sie können weder dich noch deinen Ruhm verletzen.
 Wer fromm / wer tugendhafft und so verborgen lebt /
 Wie du bißher gethan / und nach der Ehre strebt /
 Der ist genug beschützt / dem schaden keine Pfeile /
 Der tollen Affter-Welt. Es bleibt dir doch zu Theile /
 Was dir des höchsten Hand an diesem Tage schenckt.
 Dein **Schmeitzel** liebet dich / den keine Thorheit kränckt /
 Den die Philosophie vor langer Zeit gelehret /
 Daß weder Neid noch Haß getreue Liebe störet:
 Drum bleibt er dir getreu / denn ihm ist auch bewust /
 Wie Treu und Redligkeit in deiner keuschen Brust
 Genau verknüpfet seyn. Wo die beysammen stehen;
 Da muß die Liebe wohl beglückt von statten gehen.

[3] Was Wunder daß die Lieb' allhier ein Reich erbaut
 Das unvergleichlich ist! die werthe Jungfer **Braut**
 Ist selbst die Königin / weil die den Nahmen führet /
 Der solche Deutung hat. Die Crone / die sie ziehret /
 Hat ihr der **Bräutigam** mit Ehren aufgesetzt /
 An dessen Cronen sich sein Vaterland ergötzt /
 Und die gelehrte Welt nicht weniger vergnüget.
 Wohlan **Beglücktes Paar** dein Reich der Liebe sieget:
 Denn Tugend und Verstand hat hier den Grund gelegt.
 In eurem Reiche wird kein Zanck noch Streit erregt /
 Weil Fried und Einigkeit sich miteinander küssen.
 Der **kluge Bräutigam** / sein ruhiges Gewissen
 Weiß / daß die Seelen-Ruh / die er mit Fleiß studirt /
 Den Menschen in der Welt zum grösten Glücke führt:
 Drum will er so ein Kind an seine Seite setzen /
 Die sich mit ihm vergnügt / an dere r sich ergötzen
 Und ruhig leben kan. So wird das Regiment /
 Da zur Gehülffen dich dein **Bräutigam** ernennt /
Durchaus vergnügte Braut in vollem Seegen grünen.
 Vergnügen / Freud und Lust soll euch hinfort bedienen /
 Wie ihr nur immer wünscht: Des höchsten Gnaden-Schein
 Will selbst um euch herumb und eure Wache seyn.
 Umbeuren Scepter wird sich frisches Epheu winden /
 Die Liebe unter euch nur fester zu verbinden:
 Ein grüner Myrten-Krantz soll eure Schläff umziehn /
 Und auch im Winter so wie in dem Sommer blühen:

Den Garten eurer Eh' wil Lieb' und Hoffnung pflegen /
Und sich mit euch vergnügt ins Hochzeit-Bette legen:
Kurtz: alles / was ihr wünscht und was ihr nur begehrt /
Wird euch zu eurem Dienst in eurem Reich gewehrt:
Und darff meinfroher Geist noch einmahl prophezeyen /
So wird das neue Jahr euch neue Lust verleihen.

Bey dem Schmeitzel- und Meyerischen Hochzeit-Feste / wolten / als selbiges den 20. Febr. des 1713ten Heyl-Jahres allhier in Jena vergnügt vollzogen worden / gegen den Herrn Bräutigam durch nachgesetzte Zeilen ihre aufrichtige Schuldigkeit abstaten dessen verbundene Landes-Leuthe die allhier Studierende Siebenbürger. Jena / Gedruckt mit Wertherischen Schrifften.

[2] Soll denn / wenn alles sich schon zu dem Tode neigt:
 Soll denn / wenn alles schon den Hals zur Knechtschafft beigt:
 Nicht ein Philosophus bey seiner Freyheit bleiben?
 Soll aber dieses seyn / wie kan er sich beweiben?
 Ist denn die Liebe nicht auch eine Slaverey?
 Wer der Vernunfft gehorcht / bleibt allenthalben frey /
 Der Stand sey / wie er woll'. Ein Socrates kan lieben /
 Und darff deßwegen doch nicht die Vernunfft betrüben /
 Die mitten in der Eh sein heller Leitstern ist.
 Es hat sich mancher Thor die Freyheit auserkiest /
 Und dennoch finden wir an ihm den ärgsten Slaven.
 Denn der Begierden Sturm läßt ihn nicht in den Hafen /
 Nach deren Willen er die Seegel schwencken muß.
 Und also lieffert ihm die Freyheit viel Verdruß.

[3] Zwar darumb wird den Thor der Kercker nicht verlassen /
 Wenn ihn zwey Armen gleich aus heisser Lieb umfassen:
 Er schleppt / wohin er geht / die Ketten stets mit sich /
 Dieweil er der vernunfft nächst aus der Zucht entwich.
 Wer demnach lieben will / und doch kein Slave werden /
 Der führe seinen Geist bey Zeiten hier auf Erden
 Durch wahrer Weisheit Trieb dem hohen Himmel zu /
 Und liebe kluger Freund und Bräutigam wie du.
 Wer dieser regel folgt / wird sich nicht übereilen.
 Die falsche Liebe schießt allein mit schnellen Pfeilen.
 Du hast di / so du liebst / schon lange Zeit gekannt /
 Deßwegen hast du ihr dein Hertze zugewandt /
 Weil du in ihrer Brust der Tugend Gold gefunden /
 So du bißher gesucht. Vor eine / die die Stunden
 Mit Spielen / müßig gehn und eitler Pracht verliert /
 Ist unser Schmeitzel nicht. Die sich / wie sichs gebührt /
 In ihren Wandel halt / nach seinem Wincke lebet /
 Das Haus versorgen kan / und nach der Freyheit strebet /
 Die ein Philosophus selbst nicht zu tadeln weiß /
 Ist die / so dir gefällt. Das ist der Ehren-Preiß /
 Der dein Regingen zielt. Du lässest andre lauffen /
 Die ihrer Freyheit Schatz umb einen Schatz verkauffen /
 Der nichts als Schönheit hat: wie bald ist diese hin!
 Ein andrer siehet nur auf Reichthum und Gewin /
 Und meint / an Tugend sey das wenigste gelegen;
 Da doch die Gottes-Furcht den allergrösten Seegen
 Mit einer Liebsten bringt. Witz und Bescheidenheit /
 Gehorsam / reine Zucht / und stille Frömmigkeit /
 Sind Gaben / welche du vor allen Schätzen liebest:
 Sind Gaben / welchen du dein Hertz itzt übergiebest.

[4] Sind Gaben deiner Braut / so ihre Freyheit Dir

Itzt völlig überläßt. Die Freyheit wohnt dann hier,
Wo **unser Schmeitzel** liebt: die Freyheit / die wir loben.
Wir loben dich hier nicht / du bist genung erhoben;
Denn deine Demuth gönnt uns solche Freyheit nicht.
Wir wüntschen nur so viel / als unsre treue Pflicht
Itzund vermögend ist / auf das Papier zu setzen:
Regina müsse dich nach deinem Wuntsch ergötzen!
Und daß dein Ehestand vollkommen glücklich sey /
So mach Ihn GOTTes Huld von allem Kummer frey!
Dann kan wohl die Vernunfft bey so vergnügten Tagen
Nicht über den Verlust gehabter Freyheit klagen.

Hochzeit-Arie Mit welcher Bey der Schmeitzel- und Meyerischen Verbindung A. 1713. den 20. Febr. Ihren schuldigen Glückwunsch bezeigen wolten Zwey Des Herrn Bräutigams Verbundene Freunde. Jena / Gedruckt mit Gollnerischen Schrifften.

[2] Einsamkeit du bist nichts nütze /
 Ja wer sich in dich verliebt /
 Der braucht zeitig Stab und Stütze /
 Die man sonst dem Alter giebt:
 Aber ein vergnügtes Lieben
 Wird nie ohne Nutz getrieben.

Wer sich nur mit Grillen weidet
 Und die Kunst aufs höchste treibt /
 Wird von iedermann beneidet;
 Wo einmahl sein Wuntsch bekleibt /
 Und die allerbesten Thaten
 Müssen taglich schlimm gerathen.

Man erfährt nicht / was paßiret /
 Niemand klaget unsre Noth.
 Ja wer eine Wirthschafft führet /
 Der bezahlt sein eigen Brodt /
 Und muß sich mit eignen Händen
 Offters beyde Augen blenden.

[3] Man bekommet kein Genasche.
 Niemand denckt an unsern Leib.
 Niemand sorget vor die Wäsche /
 Aber ach! ein kluges Weib
 Das kan seines Mannes Willen
 Allen solchen Kummer stillen.

Diese wissen / was uns fehlet
 Eh man noch ein Wörtgen sagt.
 Wenn den Mann ein Kummer quälet /
 So wird solcher gleich verjagt.
 Recipe heists: was von Küssen /
 Geld / Er wird bald weichen müssen.

Wil der Mann zu viel studieren;
 So stielt Sie die Bücher weg.
 Schatz du wirst dich ruiniren /
 Ist denn das der Weißheit Zweck /
 Vor der Müßiggänger Prassen
 Frau und Kind und Leben lassen?

Alles geht alsdenn nach Noten.
 Man trägt alles willig her.
 Alte Weiber / schnelle Bothen:
 Wenn was noch so heimlich wär;
 So kan man die Zeitung sparen /
 Und doch allen Grund erfahren.

[4] Drumb so magst du dich verkriechen
 Saure Weißheit—Lieberey.

Die Historie ist gewichen /
Und fällt unsern Schlüssen bey:
Daß die liebe Kunst und Wissen
Und das Glück uns kann entschliessen.

Unser Schmeitzel sol es lehren
Der läßt seine Bücher stehn /
Und wil Lieb und Lust zu ehren
Mit Reginen schlafen gehn /
Denn Er weiß: Daß Müh und Schwitzen
Uns in Einsamkeit nichts nützen.

Wohl denn! geht Geehrten beyde
Geht vergnügt zu Eurer Ruh /
Geht und leget Eurer Freude
Einen kleinen Zeugen zu /
Der die Meinung unterstütze:
Daß die Einsamkeit nichts nütze.

Alkalmi költemény
az
1717. évből

Die unschätzbare Verlohrne Schwester-Treu / vermisseten Durch den unverhofften Todes-Fall Der Weyland Wohl-Edlen, Viel-Ehr und Tugend-begabten Frauen Regina Elisabeth gebohrne Meyerin Des Wohl-Edlen Groß-Achtbaren und Wohlgelahrten Herrn Martin Schmeizel's Philosophiae berühmten Magistri Hertz-vielgeliebteste Frau Ehe-Liebste Welche den 25. Octobr. 1717. in Ihrem Erlöser frölich und seelig entschlaffen wolten aus innigst betrübten Hertzen Ihr Christlich Mitleiden bezeigen / Dero bis in den Todt liebgewesenen Schwestern Dorothea Puppertin / Sybilla Dorothea Rudolphin / Maria Elisabetha Fasemanin. Jena / gedruckt mit Wertherischen Schrifften.

[2] Ein unverhoffter Riß erschrecket unsere Sinnen,
 Ach! ein geschwinder Todt verletzt unsere Brust,
 Drum Augen-Tränen fließt, last bittre Zähren rinnen,
 Weil uns zu allernächst das Elend ist bewust.
 Ein Leid, das Ursach ist, zu vielen Jammer-Klagen,
 Ein Schmerz, der unsern Geist mit lauter Unruh qvält,
 Drum kan man solches nicht ohn tausend Tränen sagen
 Ach! liebste Schwester bist, sobald von hier entseelt!
Die Schwester von Geburt, so näher nicht konnt kommen
 Daher auch unser Band nicht aufzulösen war,
 Die Treue ward zugleich in Liebe aufgenommen,
 Der unverfälschte Sinn, beweist ihr Hertze klar.
 Sie konnte von Natur nicht anders sich erweisen,
 Sie war ein Tugend-Bild, da Frömmigkeit der Grund,
 Die Nach-Welt müsse dich, mit stetem Ruhme preisen,
 Dein Schwesterliche Treu, war allen Menschen kund.

[3] Die Welt so sonst klug, die konnt es nicht erreichen,
 Das man getrennet sah' der Schwesterlichen Hertz.
 Doch müste unverhofft der Tod bey uns einschleichen,
 O! Jammer, Angst und Weh! O! allzugrosser Schmerz!
 Nun ist die Freude hin, drum weicht auch das Vergnügen
 Die Lust verwechselt sich in lauter Traurigkeit,
 Fort! Fort! ihr Sinnen fort! thut Euch zur Grufft verfügen,
 Und schaut den unbestand, der eitlen Nichtigkeit.
 Gesunde Jugend-Jahr wird man darinn erblicken,
 Der Purpur Rosen-Zier zieht schon die Trauer an.
 Die werth'ste Tugend-Cron, die vor dem konnt erqvicken,
 Preßt nun ein Seuffzen aus, O irrdisch falscher Wahn!
 So schaut und sehet dann: was sind die Menschen Freuden,
 Worinnen suchen sie Vergnüg'n? in Unbestand?
 Auf einen Freuden-Blick folgt tausendfaches Leiden,
 Das angenehmste, raubt uns die Todtes-Hand.
 Halt! halt mit Seufftzen ein; hört auf mit euren Klagen!
 Wie? wollt ihr denn darinn Euch widersetzen GOTT?
 Der mich befreyet hat, der Last, die ich getragen,
 Erlöset von der Welt, der steuret aller Noth.
 So tröstet Unsern Geist, die Seel aus jenem Leben,
 Sie ruffet von der Höh, uns hier auf erden zu:
 Wir sollten uns getrost in GOTTes Willen geben,
 Weil Sie versetzt wär in ew'ge Seelen-Ruh.
 So sey zufrieden dann der Geist und unsere Sinnen
 Weil wir versichert seynd, Sie lebt in Ewigkeit,

Wir woll'n durchs Geistes-Krafft, richten unser Beginnen,
 Dir bald zu folgen nach zu jener Herrlichkeit.
 [4] Zuruff an die Wohlseelige.
 Du aber Seelige, schlaff wohl, in GOTTes-Händen,
 In seinen treuen Schutz, de rum dein Bette wacht,
 Er hat dir Deinen Lauff des Lebens wollen enden,
 Und dich zur strohen Schaar, in jener Welt gebracht.
 Schlaff wohl, Wohl-Seelige, die Crone ist bereitet,
 Die denen Gläubigen bey GOTT zu Theile wird,
 Die Seele wird von GOTT zur Freude hinbegleitet:
 Du solst sein Schöffgen seyn, Er ist dein treuer Hirt.
 Der Leib wird endlich auch zu rechter zeit aufstehen,
 Wenn die Erlösungs-Zeit von Christo angestellt,
 Er soll zur Himmels-Burg mit anderen eingehen,
 Ade! wir sprechen dich vergnügt in jener Welt.
 Dein Lob wird nimmermehr bey Sterblichen verletzt,
 Es blühe immerfort auf viele späte Zeit:
 Dis haben wir dir noch zur Grab-Schrift aufgesetzt:
 Hier liegt die Tugend selbst, ein Bild der Frömmigkeit.

Alkalmi költemények
az
1721. évből

Die bey Aufsteigung des Rauchs sich zeigende Weirauchs-Gluth entbrandter Liebes-Flammen / Wurde den Hoch-Wohl-Edlen, Großachtbahren, und Hochgelahrten Herrn M. Martinus Schmeitzel, Der Hochlöblichen Philosophischen Facultät berühmten Adjvncto Als Dessen liebereicher Nahmens-Tag erblickte, Entdecket Von Denen sämtlichen Tisch-Compagnons. Jena / Gedruckt bey Johann Adolph Müllern / 1721.

[2] Soll treuer Freunde Wunsch die vollen Flammen zeigen /
 Die heut ein holdner Strahl des Titans angezündt /
 So muß der Rauch zuvor durch hole Lüffte steigen /
 Biß sich des Weyrauchs Krafft an hohe Wolcken bindt /
 Und **Schmeitzels theures Haupt** mit Himmels-Gunst bemahlet /
 Dem heut ein güldner Stern mit neuem Glantze starhalet.

Daher auch eher nicht von dessen Ruhm zu schreiben /
 Dem unermüdter Fleiß die Wurtzel eingelegt /
 Biß wir den Feder-Kiel in heisse Flammen treiben /
 Der Liebe so in uns den Adern eingepägt /
 Biß dieser frohe Tag der **Schmeitzels Nahmen** führet /
 Uns durch den holden Blick / zum Wunsches Opffer rühret.

Wir lassen itzt demnach die höchst vergnügte Flammen /
 Ob Phoebi heitren Strahls / den er dir heut verlih'n /
 Hochwehrtgeschätzter Mann aus unsern hertzen stamman /

Und diesen frohen Wunsch hin zu den Wolcken zieh'n /
 [3] Es muß Martinus-Tag viel Seegen und Gedeyen,
 In seiner Strahlen-Glantz, zu Schmeitzels Wohlseyn streuen,
 Es muß der Höchsten Hand, zu seinen Lebens-Tagen,
 Mit stetem Wohl vermischt, noch viele Ziffern tragen.

Nun pflanzen wir hirauff auf denen Wohlfarts-Spitzen /
 Mit keinem Wortgepräng und Schmincke angethan /
 Die Seulen Deines Ruhms / um ihnen einzuritzen /
 Den unermühten Fleiß und Deiner Tugend-Bahn /
 Von der Du eher nicht mit einem Schritt gewichen /
 Als biß Gedult und Fleiß an Ehren-Stecken schlichen.

Da Dein entflammter Geist / mit eiffrigen Verlangen /
 An Pallas weiser Brust die stete Nahrung zieht /
 Und solchen Schätzen ist sehr lange nachgegangen /
 An denen noch das Laub mit frischem Lorbeer blüh't
 Muß Clio Dir annoch den Schmuck aus Purpur schneiden /
 Weil sich die Künste nicht als nur in Atlas kleiden.

Und so mag Momus zwar die scharfften Zähne wetzen /
 Sein Mund und Schlangen-Biß schad't Deinem Ruhme nicht /
 Es lieg't ein Rosen-Schmuck bey denen Weißheits-Schätzen /
 Davon der Neider-Schaar nur Dorn und Disteln bricht
 Solt Rauch und Dampff sich weg hin zu den Wolcken strecken /
 Muß Lichtes neuer Glantz Dir Deinen Leuchter decken.

[4] Zwar Prangt von seiner seit an denen dicken Steltzen /
 Oftt ein sehr blindes Glück / das in die Höhe steig't /
 Da sucht den faulen Stein von seiner Stell zu weltzen /
 Ob einer schweren Last die zahrte Schultern beu'gt /

Offt die Barmhertzigkeit. Doch soll mit seinen Blehen /
Kein schnöder Luftstreich mehr an Musen Beumé wehen.

Apollo lässet schon die Antliam bereiten /
Zu helfen unsrer Zeit mit auszgepumpten Wind /
Weil 1000. hin und her auf dem theatro schreiten /
Mit aufgethürmten Schu / die doch am Witze blind /
Und manche lassen sich In Sammt und Purpur mahlen /
Die doch wie Sceleton in Pallas Tempel strahlen.

Du aber Theurer Mann wirfst von dem Glück gelenck't /
Nach Art der Aloe, die sich sehr langsam schwing't /
Die wen sie endlich doch an das Gebähren denck't /
Der Welt in kurtzer Zeit die Blumen heuffig bring't /
Weil dis Dein Vorbild ist / so will ein jeder sagen /
Es müsse **Schmeitzels-Stamm** mit nechsten Früchte tragen.

Wie lezt die Musen Dir die Lorbeer-Krüntze wunden /
Weil ihr sehr grosser Nutz in Deinen Armen lieg't
Hätt Falschheit gern den Dolch mit güldner Seid bewunden /
Wenn nicht ein Donnerschlag zugleich mit beygefügt /
Drum unverdroßner Fleiß dein Forschen und Dein Wissen /
Dir doch die Ehren-Bahn zum Tempel brechen müssen.

Ist uns zuletzt erlaubt bescheyden vorzutragen /
Waß man zu tadeln hat mit Recht und Billigkeit /
An Deiner Künste Pracht / so will ein jeder sagen /
Daß Dein zu grosser Fleiß und stete Wachsamkeit /
Wenn Du dieselbe nicht mit Maasa wirst bezwingen /
Uns drohet vor der Zeit / Dich in das Grab zu bringen.

Merita montis celsioris cvlmina Viri praecellentissimi doctissimi Domini M. Martini Schmeizelii cvm inter adivnctos facvltatís philosophicae ordinarios honorifico omnivm svffragio et adplavs Anno MDCCXXI Decimo Octavo calendás Ivlii locvm obtineret debitvm amicitiae positvrvs monvmentvm cvm omnigenae felicitatis voto pingebat M. Georg. Nathan. Kistmacher. Jenæ, litteris Mvllerianis.

[2] HAud decus eximium, nunc Pallas ingerit alma
 Laudi jam partæ, Nomen honore cluit.
 Strenua quo virtus Tibi sulcum tempore longo
 Traxit, nunc tandem limen adire datur.
 Limen adire datur; sed non qui anhelat honores
 Curvato dorso, muneribusque gravis.
 Inlita nulla fuit Tibi vox singultibus unquam,
 Sed meritis ultro, præmia justa fluunt.
 Fas erat ut glaciem post longam, Cynthia tandem,
 Inferret Zephyris, flamen amable tuis.
 Fas pluviae liquor, toties cum murmure amœno,
 Missus ab axe tuo, pingeret arva rosis.
 Post hyemes multas fas est succrescere tandem,
 Excultis terris, munera larga tuis.

[3] Ponere furva cohors quamvis molimine nixa,
 Promeritis tacita, laudibus arte moram.
 Ipsa tamen sortis rabies pullata malignæ,
 Ausibus inflectit, livida colla tuis.
 Numina quippe Virum servabant laude canendum,
 Qui contra invisos, auxilietur opem.
 Hoc prostrata jaces, ruis & calvata caterva,
 Hem pudibunda tuum, pone superba caput;
 Cernere sed licuit, vastæ ditionis opacam,
 Formam, festinat dum pede quisque locum.
 Quisque sui coepit, Juris prætendere causas,
 Hos reddunt hilares, dum hic modo cassus abit.
 Haud raro plebejis, abscidit factio Regem,
 Sæpe sic ignota, munia forte cadunt.
 Rejectum lapidem consensus, tollere jussit,
 Sæpius augusti, Cæsaris alta manus.
 Herois bonitas, fidum quotiesne Ministrum,
 Contigua post se, sede sedere juvat?
 Dixeris hinc fieri, ut radium quoque nube,
 Obfuscet tali, lucida stella minor.
 Hincque tuam laurum, culto spoliare nitore,
 Jctus tentavit, luridus invidiæ.
 Fas erat ast arbor, quam gemmeus æther obumbrat,
 Esset ut optato, stipite poma ferens.
 Adjicis ergo tuæ laudi cumulum, invia vasti,
 Nunc medium jamjam crederis isse freti.
 Hoc mage, quod teneræ per plurima saxa juventæ,
 Torrentem fundas, quo crepat unda decus.
 Dotibus egregiis, facunda cathedra calescit,
 Arguit ingenii, sæpia fusca notas.
 Aoniæ plebis, probat hoc, numerosa catena,

Quam reficit cautes, flumine scissa tuo.
[4] Ingenitum rumpit studium, dumeta labore,
Et tuus in literis, præstat anhelus amor.
Cumque tuo stillent, doctrinæ stemmate nobles.
Quisque tuis cœptis, prospera plaudit ovans.
Queis admixta mei cultus suspiria tendunt,
Sideris ad summi, culmina facta, Deum.
Splendeat eximium, disjectis nubibus atris,
Vultum, siderei, verticis aura micans.
Floribus exuberent, maturæ præmia messis,
Ver Tibi perpetuum, lilia spargat humo.
In gyrum tandem densatum congero verba,
Dum sumant calidas, has mea vota preces.
Ut Tibi proceris contexat prospera filis,
Inque novo figat, culmine tecta Deus.

Alkalmi költemények
az
1722. évből

Als der Hoch-Edle, Veste und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeitzel, Vortrefflicher Polyhistor, und der Hochlöblichen philosophischen Facultæt zu Jena hochansehnlicher Adjunctus, von denen sämmtlichen Hochfürstlichen Herrn Notritoribus besagter Academie zu einem Professore Philosophiae und Inspectore Bibliothecae Publicae am 18. Novemb. 1722. gnädigst verordnet wurde, Solten in nachstehenden Zeilen ihre ergebnste Gratvlation schuldigster massen abstatten Zwey des Herrn Professoris verbundenste Diener und Anverwandten. Jena, Gedruckt bey Johann Volckmar Marggrafen.

Hochwerthgeschätzter Mann, vergönne diesen Zeilen,
 Daß Sie mit kühner Lust vor deine Augen eilen,
 Und unsre Zeugen sind, wie uns der Ruff ergetzt,
 Daß Dich das Saal-Athen auf hohe Gipffel setzt.
 Das nahe Freundschafts-Band, das uns zusammen bindet:
 Die Gunst, die unser Stand bey unsern Schmeitzel findet:
 Die wahre Redlichkeit, die Dir natürlich ist,
 Wenn Du, Hochwerther Mann, bey deinen Dienern bist:
 Dies alles treibt uns an, daß wir uns freuen müssen,
 So oft dein Glücke blüht, und deinen klugen Füßen
 Ein Ehren-Tritt gelingt: verdoppelst Du den Schein,
 So muß auch unser Mond gedoppelt helle seyn.
 Wir sind zwar nicht gemeint, dein Wesen abzuschildern,
 Denn uns gebricht die Kunst, die bey dergleichen Bildern
 Mit Recht erfordert wird: der Glantz, der Schmeitzeln schmückt,
 Der wird durch unsern Kiel nicht sattsam ausgedrückt.
 [3] Es sind schon Redner da, die Dich bereits erhoben,
 Und die auch künfftighin dein hohes Wissen loben:
 Die Musen insgesamt sind über Dir bemüht,
 Und schaffen, daß dein Ruhm in vielen Seegen blüht.
 Dein Lob darff nicht allein in unsern Jena klingen;
 Ach nein, es muß so gar in fremde Länder dringen:
 Es blickt die halbe Welt auf deinen Lebens-Lauff,
 Und nimmt das, was Du schreibst, mit grosser Ehrfrucht auf.
 Dein Glantz ist ungemeyn: Ein glantz, der uns verblendet,
 Wenn man nicht also fort die Augen von Ihm wendet:
 Wohlan, so sey dein Bild nur obenhin berührt;
 Doch wird von uns sein Ruhm nicht völlig ausgeführt.
 Indessen lassen Dich die hochbelobten Sachsen
 Auf unsern Helicon wie eine Ceder wachsen,
 Es geht kein Jahrorbey, da Du nicht höher steigst,
 Und deinen lichten Glantz in neuen Schimmer zeigst.
 Denn wo die Tugend strahlt, da muß der Ehre-Schatten
 Sich ohne Widerspruch mit seinen Körper gatten:
 Wo eine Fackel glänzt, da muß ein heller Schein,
 Und wo ein Feuer brennt, beliebte Wärme seyn.
 Wie aber solten wir auf diesen Vorzug schauen,
 Und keinen Beth-Altar vor unsern Schmeitzel bauen?
 Nein, Hochgeehrter Mann, es fordert Schuld und Pflicht,
 Daß unser frommer Mund getreue Wünsche spricht.
 Wir sind darbey gewiß, der Himmel muß uns hören:
 Wir lassen unsern Geist durch keinen Zweifel stören:
 Wohlan so wünschen wir, GOTT aber saget JA,

Und, da wir glaubig sind, so ist sein Fiat da.
[4] Herr GOtt laß diesen Mann noch immer höher schreiten,
Und wo es bergicht ist, da hilfft Ihn selbst begleiten:
Es sey kein Anstoß da, der seine Tritte hemmt:
Das Thor sey weit genug, daß Er sich nirgend klemmt.
Laß ein gesundes Bluth in seinen Adern fließen,
Und neuen Lebens-Safft durch alle Glieder schliessen:
Gieb grossen Muth und Krafft, daß dieser wackre Mann
Der werthen Musen-Schaar sein lange fruchten kan.
Ja, darf auch unser Kiel in teruer Einfalt schertzen,
So wünschen wir zugleich aus Freuden-vollen Hertzen,
GOtt gebe daß Sein Stand sich noch beglückter macht,
Wenn ein verliebtes Kind an Seiner Seiten lacht.

Gavdia et vota patriae, qvum divinis avspiciis et commvnibvs svffragiis serenissimorvm Academiae Ienensis nvtritiorvm Vir clarissimvs doctissimvsqve Dominvs Martinvs Schmeizel Corona Transilvanvs Saxo amplissimae facvlt. philos. hactenvs adivnctvs optime meritvs professionem philosophiae pvblicam vt et Inspectionem Bibliothecae Dvcalis Academicae A. O. R. MDCCXXII. d. XVIII. Nov. adipisceretvr, testata fecit honoresqve gratvlatvs est amicvs et animo Stephanvs Kessler Gymnasii Grosschencensis in Transilvania director.

[3] *MISsus ab Aonio tenues Helicone per auras,
 Quem læta ad vitream spectat Thuringia salam,
 Expectatus adest tandem caducifer Hermes,
 Fausta ferens, animo quæ fecerat omnia quondam
 Dacia, sollicitis tendens ad sidera spebus.
 Salve, ait, o tantæ sobolis pia, Dacia, mater!
 Carpathicis quæ cincta jugis, terraque Getarum,
 Pieridum gignis tot pignora cara fovesque,
 Nil nostro inferior, (certum est) cœloque soloque.
 Quales inde tibi surgant longo agmine nati
 Novimus⁽¹⁾, & Philyre dives, & Leucoris alma,
 Quæque salutare colit hinc vicina salinas
 [4] *Castalium fontes. Soror haud invisâ camœnis,
 Felix prole virum! Phœbi sed dulcis alumnus
 Gemmiferas inter nato cui forte coronas,
 Blandos fundebant jam tum cunabula flores,
 SCHMEIZELIVS, reliquos præter tua sola voluptas,
 Rite coronatus summo nunc gestit olympo.
 Eja! age, despectos hilarent nova gaudia vultus!
 Nam tibi quid tristi potuit contingere vita
 Lætius, aut majora Tuo dare præmia virtus,
 Quam Professoris digno quod fulget honore:
 Magnorum insolito qui more insignia regum
 Lustrat, & heroum veterum monumenta decorat⁽²⁾.
 Sed majora, ita habe, laudum fastigia restant.
 Dixit Atlantiades, notumque Heliconâ recessit.
 Protinus exultans plaudit pia Dacia mater,
 Præstantum imprimis sæcunda Corona⁽³⁾ virorum.
 Ora rigans lacrymis, sed ovanti ita pectore fatur:
 Cara mihi soboles, soboles carissima musis.
 Principibus placuisse merens, spes magna Potentum
 Ille meus SCHMEIZEL, meus ille, o sanguine divum
 Cretus, ab ILLVSTRI decoratur SAXONE⁽⁴⁾.
 Si qua suum genitrix solerti nutrit amore
 Infantem, puerumque docet, formatque juventam:**

(1) EX DAVIDIS CZWITTINGERI *Hungaria Literata*, ubi tamen multa manca, multi hiatus.

(2) Vide V. C. Dissert. *de Natura & Indole Artis Heraldicæ*, 1721. habitam, ad quam ideam propediem expectamus *Introductionem in Heraldicam*, germanico idiomate adornatam, figurisque præcepta illustrantibus insignitam.

(3) Germanis Cronstadt dicta, inter amœnissimos montes sita, ædificiis, suburbiis, commerciis, aliisque rebus urbs clarissima.

(4) Quo nomine cluit natio germanica in Transilvania, plura dabit Saxo doctissimus, cui in gratiam ista scripta sunt, in Dissert. *de Statu Lutherana Ecclesia in Transilv. pag. 16. 20.*

Hunc ego privatum eduxi studiosa parente.

[5] Si quis & Ascanius faciles admittit habeans,
Flexilis & primum sectatur in omnia nutum:
Ille mihi onsequio, claris & sponte magistris,
Paruit, excelsum tangit dum vertice culmen.

Gratia prima Tibi, Divum Pater atque hominum Rex!

*Altera sit vobis, radiantia lumina Pindi,
Namque Meum quondam mira HEBENSTREITIVS arte
Instruxit, primosque aptavit ad ardua gressus,
Non vastum per inane volans, aut horrida tesqua,
Sed, quae sit monstrans dextrae via regia vitae⁽⁵⁾.
STRVVIVS hinc celebris rerum scrutator & auctor,
Magnus in Historia, Themidos sine crimine vindex,
Doctorum, quotquot fuerunt per secula custos,
Nostrum hunc, an vestrum potius? sacra turba sophorum,
Non vanis, quales confinxit Græcia mendax
Dædaleas, super æthera scansurum induit alis⁽⁶⁾.
BVDDEVVM jam quid memorem? Quem lata per orbem
Qua patet, evexit, seros captura nepotes,
Fama sacerdotem, ficti nec Apollinis illum,
Sed veræ Eusebies, sanctum Sophiesque magistrum,
Delicium gentis; quem non ego laudibus æquans,
Admiror tacita solum pietate coloque.
Hic demum, (grato sed utrumque is prædicatore)
Cælesti carum firmavit robore Natum,
Ambrosia saturans doctrinae & nectare dulci⁽⁷⁾.
Vadit SCHMEIZELIVS peregrinas visere terras.
Non vagus ut videat silvas, aut oppida, vastos
Aut lustret campos, insuetaque flumina potet:
Verum ut, quas alacri pepit labor improbus artes,
Explicet, & multo prudentior augeat usu.
Testis adest utraque gravis maris accola parte,
Wandalus & Gothus⁽⁸⁾, literis aut stemmate præstans,
Quid valeat virtus, qualem se præbeat acer
Nobilium Rector juvenum⁽⁹⁾ quæ præmia speret.
Cimbria nec meminisse negat, doctique Batavi⁽¹⁰⁾.
Sed vereor dictis: vitium est ina more Parentis.
Heu mihi! si vestrum, musæ, jam detur alumnum
Cernere, quem toties dilectum amplexa tenere
Expertii, & frustra votis ardentibus opto.
Lætibus ille dies, quam cum pater optimus uno*

(5) Factum hoc in Academia Jenensi ab anno 1700. seqq.

(6) Factum hoc partim anno 1700. seq. partim 1707. seq. quo tempore & consalaneus in ædibus Dn. Struvii fuit.

(7) Anno 1707. seq.

(8) Intelligo Pomeraniam citeriorem, & in ea Academiam Gryphicam, ut & Mecklenburgum, quibus in locis vixit & versatus est anno 1703. seqq.

(9) In Pomerania quidem, Nobilis a *Köppern*, ab A. 1704. seq. dein ab Anno 1709. in Suecia Lib. Bar. a *Barnekov* fratrum, cum quibus singulis deinceps in Academia Hallensi & Jenensi vixit.

(10) Prima vice mari Sueciam ingressus est & Daniam 1709. altera vice 1713. Redux factus ex Suecia per Danicas Insulas, Jutiam, Holsatiam, Hamburgum adiit, hinc in Bataviam navigavit, & deinceps Germaniam inferiorem lustravit.

*Ternos victores spectans per olympia natos,
Læta morte animam victus subito expiravit.
Sunt mihi non pauci, fateor, quos fama perennis
Extremos mundi memor asservabit ad ignes.
HONTERVM refero, meritis & nomine Magnus,
Luthero carum¹¹⁽¹¹⁾, cui Transilvania dignas,
Qua pura est, nondum potuit persolvere grates.
Qui prior Eoos cælesti nomine Titan,
Heic Ægypticæ pulsa caligine noctis,
Saxonas implevit, mentes & corda serenans,
Huic sua Gymnasium, huic Ecclesia, munera debent.
Tergeminam hinc Latii superat fulgore coronam,
Nostra Corona, Jovis, Daco gratissima cælo.
WAGNERVM celebro; Grajas ex ore Philipp¹²⁽¹²⁾.
Rettulit hinc musas, doctæ laus prima juventæ
Huic merito tribuenda. Sed omnem pagina turbam
Non capit: ALBELIOS insignes, atque MEDEROS,
RHETEROS hinc, HARNVNGOS, & cetera, præter
ALBRICHII æternas laudes, mihi nomina longum
Commemorare foret. Post hunc GREISSINGIVS olim
Nostri formator MARTINI industrius, apta
Immortale decus meruit, probus arte docendi.
FRONIADVVM superest dignissima gloria gentis,
Haud ulli ingenii cultu, haud pietate secundus,
Eloquioque potens, scriptis post funera vivax,
Cujus vix unquam similem nactura Corona est¹³⁽¹³⁾.
SCHMEIZELIVS cunctos (absit jactantia dictis)
Ad juga Parnassi, certis vel passibus æquat,
Vel superat, patriis quamquam sic dissitus oris.
Cernitis, o vates Phœbi! documenta laborum,
Pieridumque cohors, vultus atque ora docentis.
Esto. nec invideo, pictis donata Coronis
Regum ornamentis: opus est memorabile in ævum¹⁴⁽¹⁴⁾.
Juvit solennes NOSTRI spectare triumphos,
Exuta, Crispus¹⁵⁽¹⁵⁾ dum júbila, fronte lacessit.
Vidimus Historiæ Tabulas in imagine binas¹⁶⁽¹⁶⁾
Queis rerum seriem immensam populosque recenset.
Nec minus, externæ jam non novus incola terræ,*

(11) Vid. Dn. Professoris *Epistola ad Illustr. Struvium* 1712. data, in qua *Epistolam Lutheri ad Jo. Honterum* publicavit, & in *Dissert. de Statu Eccl. Luth. In Transilv. pag. 37. 109.*

(12) Intellige *Philippum Melanchthonem*.

(13) De doctis his Coronensibus, eorumque scriptis vid. *Dissert. de Statu Eccles. Lutheranæ in Transilv. pag. 109. seq.*

(14) *Tractatum de Coronis* intelligo, qui prodiit Jenæ 1712. 4.

(15) Constat, occasione Jubilæi secundi Lutheranorum 1717. *Johannem Kraus* Jesuitam Pragensem (ad cujus nomen hic alluditur) inter alia scripta virulenta etiam publicasse, *Einen Historischen Beytrag zum zweyten Lutherischen Jubel-Jahr* &c. quem librum refutavit Dn. Professor libello, cui titulus: *Historischer Beweis, daß P. Joh. Kraus in seinem Historischen Beytrag in vielen Stücken wider die Wahrheit geschrieben* &c. Cumque is etiam adstrueret, Elect. Saxonem Johannem Constantem, ante obitum factam fuisse Papistam, eodem tempore Vir Cl. illi opposuit *Diss. de Johanne Constante*, in qua demonstravit falsum esse, quicquid etiam de Johanne garriunt catholici Romanenses.

(16) Intelligo *Præcognita Hist. Civil.* Quæ prodierunt 1720. & *Præcognita Hist. Eccl.* publicata 1721. 4.

Illustrat Patriam grato cum pectore dulcem¹⁷⁽¹⁷⁾.
 Atque utinam, quæ lecta premit promissaque dudum¹⁸⁽¹⁸⁾,
 Nostris conspicienda oculis, ætate futura
 Cognoscenda edat, totus miretur & orbis,
 Pannonicæ monumenta, quibusque hæc Dacia floret!
 Interea MARTINE vale, tot honoribus auctus!
 Salve ter felix! ingens Tibi gratia constat.
 Macte animi, ad plures alacris contendito lauros,
 STRVVIVS au tete, sic Tu mea pignora fingens,
 Principibus carum, Parnassi nobile sidus!
 Tuque Deus, Pater alme, precor, mea respice vota:
 SCHMEIZELIVM serva, divina sorte beatum,
 Et tristes casus, & quævis noxia pelle,
 Augendo vires, surgentis ad æthera quondam,
 Communesque magisque meos qui vivt in usus,
 Quem Pylum cœli manet haud peritura Corona!

⁽¹⁷⁾ Hic intelligas *Epistolicam Dissert.* ad virum celeberrimum D. D. Cyprianum, *de Statu Ecclesiæ Lutheranorum in Transilvania*, 1722. 4. Recensiones & elogia doctorum de singulis his scriptis, quæ probe scio, lubens adjicerem, si ad manus essent mihi, longis locorum intervallis a docta Germania disjuncto.

⁽¹⁸⁾ Qualia sunt *Notitia Bibliothecæ Budensis. Bibliotheca Scriptorum rerum Hung. Antiquitates Transilv. ex lapidum inscriptionibus & nummis antiquis erutæ. Descriptio Transilvaniæ. Dissert. de Origine & Natalibus Saxonum Transilvanorum &c.*

Communia omnium gentium gaudia, cum Vir clarissimus doctissimusque, Dominus Martinus Schmeizel Corona Transilvanus, amplissimae facult. Philosoph. adiunctus meritissimus, d. XVIII. Novembris A. C. MDCCXXII. oblatos serenissimorum Saxoniae Ducum honores, professionem nimirum philosophiae publicam, ut et inspectionem Bibliothecae Ducalis Academicae adiret: rursus carmine ostendere conatus est eidemque congratulori voluit commensalis et auditor Carolus Albertus de Scheither eques Lüneburgicus. Ienae litteris Fickelscherrianis.

[2] I. I.

*SURge cito, a Stygiis, Xenophon celeberrime, somnis:
Tartara, Thucydides, frange, vetuste, nigra:
Facta paterna tuis referens Taciteque libellis;
Infaustis Erebi vincula rumpe locis.
Nec ve viae celeri vestrae, metuendus, Herald
Cerberus, horrificis impedimenta dabit
Vultibus. En ipso rutilans labaris olympo
Phoebus, & hanc studeas condecorare diem.
Scilicet huic meriti nunc obtruduntur honores;
Qui famae culmen scandere dignus erat.
Dignus erat dudum studiorum sumere laurum,
Haec lux, illius, grata, coronat opus.
Venerat Hungaricis hic Vir reverendus ab oris,
Se coleret studiis imbueretque sacris
Vota suum tenere deum: Quis & artibus Illo,
Atque notis studiis auctior esse potest?*

[3] *Laudibus His igitur crebris cumulatus Athenis;
Mox aliis terris cognitus ille fuit:
Et Bataui celebres; & erit Pomerania testis,
Quaeque paret pedibus terra Boote tuis.
Hamburgum splendens rutilans quoque Dania visa est,
Visa illi, Suecis, Holmia, grande decus
Innumeros potero minus enumerare labores;
Quaeque locis multis praemia multa tulit.
Hunc modo canto virum studiosa reduxit Iena,
Nomine SCHMEIZELIO clarior ipsa foret.
Hinc quaecunque decent tantos encomia doctos;
Saxonicae ducum, dona corusca, capit.
Plaudite Sauromatae, Nomades, Bessique, Getaeque,
Sub Getico quondam nomine quidque fuit.
Quanta olim trucidis belli, caedisque cruentae,
Tanta sit Aonidum Dacia cura tibi.
Ratibus hicce tuis studium findentibus aequor
Et remus, sapiens & Palinurus eris.
Hic etenim credas tua si modo vela gubernet,
Propositi certus finis, & amplius erit.
Teutonicae pariter jubilate, & ad aethera, Musae,
Mittite dulci loquum mittite saepe sonum.
Castalios, sitiunt juvenis tua pectora, fontes;
Hic vir multi fluens est Aganippe tibi.
Quod Suecis Grotius, quod Puffendorffius almus,
Saxonice Oris Cellariusque fuit;*

*Hoc tibi (non doleas quod sin tea mortua, mundi
 Totius edocti, Lumina) SCHMEIZEL erit.
 Septemmonticolæ, quoque plaudite, Transilvani;
 Hic honor est vobis Pannoniæque decus.
 Nam quacunque via, vos incedetis, in vrbe
 Quam suavi imperio clara Minerua regit:
 [4] Accurrens tacito populus cum murmure dicit,
 Natus is in patria quam quoque SCHMEIZEL habet.
 Nobilitas animi certe vultuque sereno
 Moribus istius, noscitur, atque bonis.
 Salve igitur fastis decus ingens addite terris,
 Quas nunc exhilaraus Cynthia flamma videt.
 Terrigenos antiqua doce, transactaque facta,
 Omniscio studium gutture Clio iuva.
 Tu fortuna cauendo faue, ne dira boatu
 Melpomene tragico, carmina mœsta canat.
 Ast Erato læta semper moduleris auena,
 Terpsichore citharis tu quoque laude tuis.
 Adsistas illi medicorum præsul Apollo,
 Discipulus Phœbi quique Machaon eras.
 Penelopesque trahas Lachesis coëuntia fila,
 Des tu prolixos Atropos esse dies.
 Hei mihi quis planctus toto foret orbe dolendus,
 Sin minus huicce Viro parcere fata velint.
 Terribiles igitur vitam nolite sorores
 Perdere, Terricolæ quam viguisse volunt.
 Interea vir docte vale. Tibi Roma manebit
 Iena, cui Titan lumen erisque micans
 Dum veniunt nitidæ Cherubim Serpahimque cateruæ
 SCHMEIZEL & ætheria scandis ad astra via.*

Gradus et honores Parnassi in σελωτιπεια artis industriae, quem ... Martino Schmeizelio Corona-Transilvano Saxoni ... dedicat cliens eiusdem D. E. C. T. Jenae 1722 litteris Ritterianis.
[4] fol., 2⁹¹⁹

¹⁹ A szöveg egyelőre nem áll rendelkezésemre, így itt csupán a címleírást adom meg.

Alkalmi költemény
az
1727. évből

Den glücklich anbrechenden Martinus-Tag, Als einen höchst erfreulichen Namens-Tag, Des Hoch-Edlen, Vest- und Hochgelahrten Herrn, Hrn. Martin Schmeizels, Phil. Prof. Pvbl. und Inspectoris Der Hoch-Fürstl. Sächs. Bibliothec auf der Welt-berühmten Universität Jena, Wolten, Als derselbe am 11. Novemb. 1727. höchst beglückt eintraff, Aus schuldigsten und kindlichen Respect vorstellen, Des Herrn Professoris treu-gehorsamste Töchter Christina Maria Schmeitzelin, Maria Dorothea Schmeitzelin, Johanna Catharina Schmeitzelin. Jena, gedruckt bey Johann Volckmar Marggrafen.

[2] Wem GOTT nach seiner Gütigkeit
Ein frölich Stünden gönnet
Thut wohl wenn Er sich drin erfreut,
Dabey mit Danck erkennet,
Daß von des Himmels Vater-Treu,
Die Freude hergeflossen sey.

Es ist kein Tag dem andern gleich
Es ändert sich das Glücke,
Es weiset Jung, Alt, Arm und Reich
Des Unbestandes Tücke;
Bald kehrt es Leid in Frölichkeit
Bald Frölichkeit in Hertzeleid.

Doch ist GOTT selbst hier mit im Spiel,
Uns in Gedult zu üben,
Der jedem Freud und Leidens-Ziel
Genau hat vorgeschrieben.
Am Abend fließt ein Thränen-Fluß,
Des Morgens fällt ein Freuden-Guß.

Der Himmel selbst giebt Sonnenschein
Auf ungestümmes Wetter;
So kömmt auch GOTT auf schwere Pein,
Der Frommen beste Retter,
Verwechselt Noth und Leidens-Zeit
Mit angenehmster Frölichkeit.

[3] Das trübe Wetter geht vorbei,
Die Reegen-Wolcken fliehen,
So macht uns GOTT von Trübsal frey,
Und läst vorüber ziehen,
Was uns bißher so hart geplagt,
Und Marck und Bein hat abgenagt.

Drüm wohl, wer sich in GOTT erfreut,
Wenn Er ihm Freude sendet,
Es kömmt auch endlich wohl die Zeit
Daß sich das Blättgen wendet,
Daß uns das Glück den Rücken kehrt,
Und unsre Freude gänzlich stöhr.

Wer sich der schönen Garten-Lust

Im Sommer nicht bedient,
 Wem kein Vergnügen ist bewust,
 Wenn alles lieblich grünet,
 Der sucht zur kalten Winters-Zeit,
 Umsonst dergleichen Lieblichkeit.

Anheute ist ein solcher Tage,
 PAPA! beglückt erschienen,
 Der IHRER ohne Zweifel mag,
 Zur Lust und Freude dienen,
 Weil das erwünschte Martins-Licht,
 Vom Himmel durch die Wolcken bricht.

Zwar IHRER ist noch wohl bekannt,
 Was nur vor wenig Tagen,
 SIE von des Allerhöchsten Hand,
 Vor Schmetzen musten tragen,
 Der schwache Leib lag abgematt,
 SIE schienen fast des Lebens satt.

Doch dieser Tag will, daß SIE sich
 In IHREM GOTT erfreuen,
 Der seine Güte sicherlich
 Will jeden Tag verneuen;
 [4] Es hat zwar Klag und Hertzeleid
 Iedoch auch Lachen seine Zeit.

Drum lassen sie den Freuden-Blick
 Nicht aus den [...]nden gehen,
 SIE werffen hinter sich zurück,
 Was in dem Weg will stehen,
 Und etwa durch ein Trauer-Spiel,
 Die süsse Freude stöhren will.

Wir sind mit IHRER hertzlich froh,
 Und Wünschen Glück zur Freude:
 Der Himmel scheine ferner so,
 Daß sonder Hertzeleide
 In höchst erwünschter Seelen-Ruh
 SIE viele Jahre bringen zu.

SIE schauen täglich ihre Freud,
 An uns drey Ehe-Sprossen,
 Vertreiben damit alles Leid,
 Weil wir stets unverdrossen
 Auf unsers GOTTES Wegen gehn,
 Und in erwünschten Wachstum stehn.

GOTT lasse seinen Seegen sich,
 Um IHRER Scheitel legen,
 Erfreu SIE wieder kräftiglich

Nach Ungestümm und Regen,
Er lasse lauter Sonnenschein
Von diesem Tage um SIE seyn.

Er lasse dieses **Nahmens-Licht**
Sie öffters noch erblicken,
Damit wenn es beglückt anbricht,
Wir Wünsche können schicken.
GOTT bring SIE endlich Lebens satt
Zur Freuden-vollen Friedens-Stadt.

Alkalmi költemények
az
1729. évből

Ad virvm excellentissimvm celeberrimvmqve, Martinvm Schmeizelivm, Professorem in illvstri Academia Ienensi pvblicvm, ibidemqve Bibliothecae Dvcalis Inspectorem dignissimvm, nvptias secvndas celebrantem, elegia M. Ioannis Fabri, Pannonii. Hambvrgi, M.D.CC.XXIX.

[2] CAndide Schmeizeli, Clariis dilecte Camenis,
 Nuper amicitiae faedere iuncte mihi.
 Iam decus ingenii pridem virtute parasti,
 Nomen & excellens concomitatur honos.
 Dignus es ergo, tvo positas in pectore dotes
 Pallas vt ipsa sono nobiliore canat.
 Me tamen excusa, gelida nam viuo sub Arcto,
 Heic vbi Cimbriacos adluit Albis agros.
 Ignoscesque magis, si non mea Carmina laudes,
 Et plene, & quantum tv mereare, cenant.
 Nec mihi sunt lusus faciles, non blanda Tibulli
 Delia, festium suppeditura melos.
 Nec Cytherea mihi nota est, cantata Pelasgis
 Vatibus, & Graia nobilitata chely.
 In me recta tamen tva cum nec falsa voluntas
 Exstet, & officii gratia magna tvi.
 Non potui tenui tibi non adlaudere versu,
 Ac pro te summis munus habere diis.
 Qui mihi nuper adhuc, quum Ienae forte morarer,
 Ingenuae mentis plurima signa dabas.
 Non sat erat suavi Ciuem sermone fouere,
 Longius aut doctis detinuisse iocis.
 Nam tva me vidit generosa paropside mensa,
 Inter Apollineos sobria mensa viros.
 Et tva me laeto recrearunt pocula vultu,
 Forsitan Indiacis turgida facta fabis.
 Quae si parua tibi debent benefacta videri,
 Immerito, fateor, magna fuere mihi.
 Imprimisque tvis memini me laudibus, vltro
 Accensum, titulis succubuisse nouis.
 Sic tv nostrarum fueras fiducia rerum,
 Tempore, quo dubiis ipse vehebar aquis.
 Nec mihi nota tva est tantum propensa voluntas;
 Exemplis aliis pluribus illa patet.
 Nouimus, vt multis vitae in communia prosis
 Commoda, & ingenti munus honore facis.
 Suntque tibi ingenii dotes, est peruigil vsus,
 Quoue placere queas pluribus, vnus habes.
 Vidi ego te doctis toties in limine turmis,
 Consilium studii praesidiumque dare.
 Quemque legat primum titubans industria callem,
 Commonstras faciles omnibus ipse vias.
 Cognita namque tibi est propriis insignibus aetas
 Omnis, & in dubiis nomina temporibus.
 Tu veterum caeca nitidam caligine lucem
 Elicis, atque annos ponere rite doces.

[3] Vtilis vnde rudem rraxit doctrina iuuentam,
 Quo me donaras, detegit ille Liber.
 Tv, vitam moresque feros formare volentes,
 Imbuis, vt quondam munia digna ferant.
 O! vos felices, quibus haec elementa laborum,
 Experto duce iam, discere posse datur.
 Vos noua Parnassi solentur praemia nostri,
 Parua quidem primum, magna futura tamen.
 Splendida multiugae quae sint Insignia gentis,
 Exhibet ingenii fax luculenta tvi.
 Quidquid in hoc felix poterit solertia campo,
 Singula sunt spatiis conspicienda tvis.
 Historici partes imples, calamoque disertus,
 Publica non pateris facta iacere diu.
 Mox Romanorum casus, & Teutonis arma,
 Totque Ducum, dubio iudice, fata notas.
 Et Regum Comitumque dies, & maxima quondam
 Imperia, & forte sin sua bella manus.
 Hic, male contemtos priscis, feliciter vnus
 Eruit annales, mitis Iena, Tuos!
 Iam veneranda tibi quoque nostra ecclesia debet,
 Cuius tv nuper sponte patronus eras.
 Namque Cuculus adhuc, pro veris falsa propinans,
 Vindice te sentit damna dolenda sibi.
 Ac, quae diuinum mnserunt fata Lvthervm
 Heptapoli, multo parta labore, refers.
 Quodque recens gestis componis tempora rebus,
 Crede mihi, studiis vtile pandis opus.
 Grata Tuum memori nomen seruabit in aeuo
 Fama, sub extremis non moritura rogis.
 Pluraque, quam retuli, multum praestantia rebus,
 Exstant ingenio publica facta tvo.
 Nulla tamen consumis inerti tempora somno,
 Inuigilans Muis quin spatiere tvis.
 Sic tibi felici, quidquid meditabere, cursu
 Pergat, & inceptum perficiatur opus.
 Dumque ita grassaris per mille volumina solers,
 Quae dones seclis, munera semper habes.
 Hinc merito in nostri laudes adtolleris aeui,
 Dignus & ingenuo vertice ludit honor.
 Credita Palladiae iam sunt tibi scrinia turbae,
 Tutaque stat curis Bibliotheca tvis.
 Et tva iam gaudet doctorum Fama theatro,
 Nam studiis ornas Publica Rostra bonis.
 Decreuitque tibi maiora Serenus Apollo,
 Consensu cuius praecipiente doces.
 Ille breui, quamuis curarum mole prematur:
 Conferet ingenio praemia digna tvo.
 [4] Quin & Fata tvis adspirant mollia votis,
 Optatosque iubent iam magisi re dies.
 Adiiciunt Musae laetae frondentia lauro

Serta, Aganippaei fonte rigata iugi.
 Ipsa tvi fausto progressu gaudet Honoris,
 Eximiis splendens Iena venvsta viris.
 Quae, licet hinc absens alio sub sidere viuam,
 Me non commemorem non sinit esse sui.
 Namque, quod agnosco, me fouit quinque per annos,
 Et mea Castaliis ora rigabat aquis.
 Inuida ni rerum conantem fata vetarent
 Isthic perpetuo viuere dulce feret.
 Nunc tamen externas placide dimissus ad oras,
 Laudibus aeternis Nomina Cara feram.
 Haec mihi semper erunt imis insixa medullis,
 Haec grata semper Lumina mente sequar.
 Totque inter nobis tva praesens haeret imago,
 Schmeizeli, reliquis non minus ipse Decus.
 Hoc tvvs ingenii candor pulcerrimus vltro
 Poscit, & ex omni parte probata fides.
 Quare pro meritis tereti celebrabere versu,
 Portio dum restat quantulacumque mei.
 Virtutesque tvae plures, moresque probati,
 Ingenio caussas suppeditare queunt.
 Cognitioque sagax rerum, studiumque fidele,
 Sermoque Nectareis dulcior ipse fauis.
 Et tva quae multas Laus est vulgata per oras,
 Et tva iam multis cognita Fama viris.
 Vt tamen ista velim praesenti pangere vena,
 Est aliud, quod me durius vrget, onus.
 Interea accipe pauca, licet tva munera longe
 Carminibus fuerant vberiora meis.
 Atque tvi cupidum, nisi dedignaris amicum,
 Me fer amicitiae nomen habere tvae.
 Nam mihi non alius sub caelo carior illo est,
 Saxona Salani quod tegit arua soli.
 Huius erunt testes, clarissima pectora Phoebi,
 Quos tibi commendat nunc quoque noster amor.
 Sic complectatur te vero Iena fauore,
 Digna etenim virtus semper amore tva est.
 Sic tva Nestoreos Tecum, precor, impleat annos,
 Altera iam viduo iuncta Marita Thoro.
 Felicemque magis te praestet munere vitae,
 Nec dirimat Thalamos tunc prior Illa Tuos.

Sammlung Schlechter, doch wohlgemeinter Wünsche, bey der Hochzeitlichen Verbindung Des Hoch-Edelgebohrnen, und Hochgelahrten Herrn, Herrn Martin Schmeitzels, Hochberühmten Professoris Publici und Bibliothecae Inspectoris Auf Der Academie zu JENA; Mit Der Hoch-Edlen, Hoch-Ehr- und Tugend-belobten Frau, Frau Anna Cathar. Ehlin, verwittweten Bauchin / Als dieselbe den 21. Febr. 1729. in APOLDA Durch Priesterliche Hand vollzogen wurde, Zu bezeugung Ihrer gehorsamsten Ergebenheit Gegen den Herrn Professor Ausgefertiget und übersendet Von Sr. Hoch-Edel-Gebohrnen Des Herrn Raht Löbers Tisch-Gesellschaft. JENA, Gedruckt bey Siegemund Heinrich Schmidten.

[2] O Freuden-volle zeit! O, längsterwünschte Stunden!
APOLLO feiret heut ein neues Hochzeit-Fest.

Ihr Musen, komt herbey, ihr seyd zum Wunsch verbunden,
Da GOTT IHM diesen tag zum Glück gereichen läst.

* * *

Wer weiser Leute Gunst, und ihre Freundschaft hat,
Derselbe freuet sich, sie stets beglückt zu sehen,
Dis, **Wehrtester Patron**, zeigt sich itzt in der That,
Da man DICH sieht vergnügt in Hymans Tempel stehen.

* * *

Apollo dachte jüngst an **Schmeitzels** seltnen Fleiß,
Er dachte, wie **Der Mann** nach Würden zu belohnen:
Apolda schencke Ihm, so viel der Schluß, den Preiß,
Und Jena winde bald dazu die Ehren-Kronen.

* * *

[3] So hat Gelehrsamkeit die Tugend überwunden,
Und die Beredsamkeit durch Lieben obgesiegt:
So hat sich, **Theurer Mann**, Dein Geist in Lust verbunden
Der Sanftmut, welche nun in Deinen Armen liegt.

* * *

O, angenehmer Tag! O, Höchsterwünschte Zeit!
Da unders **Schmeitzels** Glück von neuen wieder blühet.
Wie werden wir mit Ihm hinführo nicht erfreut?
Wenn die Vergnügen noch viel anders nach sich ziehet.

* * *

Was agen wir doch viel? DU bist numehr vermählt;
So muß Dein Leben itzt in lauter Lust bestehen,
Drum ist nichts auf der Welt, das Deinem Glücke fehlt,
Dein Fuß kan neben IHR auf frischen Rosen gehen.

* * *

Da Sie **Hoch-Edles Paar**, die Hertzen GOTT geweiht,
Und solche, biß in Tod, durch wahre Treu verbinden:
So werden SIE nun stets mit lauter Lust erfreut,
Und darf sich gar kein Weh in Ihrer Ehe finden.

* * *

Noch soll ein heisser Wunsch aus treuem Hertzen fliesen,
Da Ihr Euch, **Wehrtes Paar**, nun wiederum vermählt.
GOTT wolle Euren Stand mit Himmels-Tau begiessen,
Es komme lauter Wohl, und fliehe, was EUCH quält.

* * *

[4] Heyl, Seegen, süßes Wohl, vergnügte Himmel-Lust
Beglücke dieses PAAR durch zärtliches Empfinden.
Ein stetes Wohlergehn ergetze Hertz und Brust:
So können SIE, was kräckt, standhaftig überwinden.

* * *

So viel man grosses nur von DIR gedencken kan;
So ofte sich Dein Ruhm, und Dein Verdienst vermählen:
So viel, und auch noch mehr, Gelehrt- und kluger Mann,
Wirst DU Glück und Wohl in Deiner Ehe zählen.

* * *

Der Höchste woll stets zum Fortgang Deiner Eh',
So viel vergnügendes, als zu dem Anfang, fügen,
Und lasse DICH entfernt von allem Schmertz und Weh,
Wie DEINEM SCHATZ im Arm, dem Glück im Schoose liegen.

* * *

Es sey Dein Ehe-Stand dem nahen Frühling gleich,
Die Anmut wehe bloß in Deinem Liebes-Garten,
Der Himmel mache DICH am Thau des Seegens reich:
So hast DU Glück und Lust, und dafft noch mehr erwarten.

Aller guten Dinge müssen dreye seyn! Dieses Sprichwort Solte Bey dem Bauchisch-Und Schmeitzelischen Hochzeit-Festin, Welches den 21. Febr. Anno. 1729. war der Montag nach Sexagesimae In Apolda feyerlich begangen wurde, Auf Seiten der Tit. Vornehmen Frau Braut, Aln nunmehr HochEdl. Fr. Professorin, Welche heute zum drittenmahl getrauet ward, Würcklich verificiret und vorgestellet werden von Salandern. Jena, Druckts Christian Franciscus Buch, 1729.

[2] DReymahl Freyen
 Pfleget oft wohl zugeleyen.
 Nur nicht lange sich besonnen,
 Frisch gewagt ist halb gewonnen!
 Wer fragt nach der Leute Wahn,
 Gnug, wenn es ist wohlgethan,
 Kan das werck uns nicht gereuen.
 Drey Mahl Freyen
 Pfleget oft wohl zu gedeyen.

Ein- Zwey- Drey Mahl
 Ist auch eine heil'ge Zahl.
 Drum kan man sich schon bequehmen
 Noch **den dritten Mann** zunehmen,
 [3] So sind guter Dinge drey,
 Und der Vortheil noch dabey,
 Daß uns reuet nicht die Wahl,
 Ein- Zwey- Drey Mahl
 Ist auch eine heil'ge Zahl.

Männer-Liebe
 In recht keuschen Liebes Triebe
 Muß die dritte Heyrath stifften*
Eines Mannes, der durch Schrifften
In der gantzen Welt bekant,
 Dessen Weißheit und Verstandt
 Nicht zerrinnet wie im Siebe.
 Männer-Liebe
 Giebt die keuschen Liebes-Triebe.

* Der Herr Bräutigam hat von selbst bekennet, daß
 ihn zu dieser Ehe zuförderst encouragiret, weil frau
 Braut Ihre vorigen Ehe-Männer so gar lieb und
 Werth gehalten.

Diese Flammen
 Führt der himmel selbst zusammen,
 Seht, wie **Herr Professor Schmeitzel**
 Giebet **seiner Braut** ein Schnäutzel,
 [4] Er ist nun der **dritte Mann**
 Der vor andern wohlgethan,
 Alles kömmet hier zusammen,
 Diese Flammen
 Nur vom lieben Himmel stamman.

GOTT wird fügen
 Selbst vom Himmel Ihr Vergnügen.
 Kein Asmodi darff sich melden,

Noch bey dieser Ehe gelten,
Die gebohrne* Ehlingin
Hat nur Ehe-Lieb im Sinn
Haß und Neid kan Sie besiegen;
GOTT wird fügen
Selbst vom Himmel Ihr Vergnügen.

* Unsere HochEdle Frau Professorin ist von Ge-
burth eine Ehlingin, welche von der Ehe Ihren
Geschlechts-Nahmen führet.

Glück und Seegen
Sey auf Ihren Ehe-Weegen!
Ward, da Sie von Jena kommen,
In Apolda aufgenommen;
So geht Sie mit frohen Sinn
Wieder ietzt nach Jena hin.
So ist Wechsel auf den Steegen,
Glück und Seegen
Sey auf Ihren Ehe-Weegen!

Die vergnügte Vereinigung der Tugend und Gelahrheit, Wolte Bey der glücklich getroffenen zweyten Ehe Des Hoch-Edelgebohrnen, Vest und Hochgelehrten Herrn, Herrn Martin Schmeizels Vortrefflichen Polyhistoris wie auch Bey der Hoch-Fürstlichen Academie Jena Hochberühmten Professoris Philosophiæ Publici, auch der Academischen Bibliothec Hochverdienten Inspectoris Mit der Hoch-Edelgebohrnen Hoch-Ehr- und Tugend belobten Frauen, Frauen Anna Catharina Bauchin Des Hoch-Ehrwürdigen, Hochgelehrten und Hochverdienten Herrn, Herrn M. Iohannis Friderici Bavchii Weyland Hochmeritirter und treufleißigen Superintendentis der Apoldischen Diocoese wie auch Pastoris Primarii daselbst Hinterlassenen Frauen Wittib, Welche Im Jahr 1729. am 21. Febr. zu Apolda glücklich vollzogen worden, Zu bezeugung seiner gehorsamsten Observanz und hertzlichen Gratulation vorstellig machen Georg Wilhelm Sartori von Bayreuth, S. S. Theol. Studiosus. Jena, gedruckt bey Johann Volckmar Marggrafen.

[2] Wie! muß man immer hin nur ob den Büchern sitzen,
 Und einig nur allein bey saurer Arbeit schwitzen!
 Kennt die Gelahrheit denn gar keine Ruhe nicht,
 Biß GOTT und die Natur den Lebens-Faden bricht!
 Es ist nicht so gemeint. Der Schöpffer aller Dinge
 Will nicht daß Tag und Nacht die muntre Lerche singe,
 Es reicht auch nicht allzeit ein wohlgebautes Land
 Die reiffen Früchte dar. Ein unauflöflich Band
 Hat nach des Himmels Rath an Zeit und Stund geknüpffet
 Was unser AUge sieht, was lebet, schwebt und hüpfet,
 Damit die Creatur genieesse Ruh und Rast,
 Wann sie getragen hat, des Tages chwere Last.
 Zwar ein Gelehrter kan, fast keine Ruhe finden,
 Weil sich der Freye Geist an keine Zeit will binden.
 Dann eilet gleich der Leib den weichen Federn zu,
 So achtet er nicht viel der müden Glieder Ruh.
 Wann die Goldfarbe Sonn mit rückgeprallten Strahlen,
 Bey kühlen Abend pflegt den Horizont zu mahlen,
 So meint unser AUg, sie sperre nnun die Thür,
 Und zieh' am Schloff-Gemach den bunten Umhang für.
 Doch steht sie nimmer still, und weiß von keinem schlaffen;
 Weil dieses feuer-Rad zu stetem Lauff erschaffen;
 So streicht der muntre Geist, der aufgeweckte Sinn,
 Auch bey Gelehrten offt zum Bücher-Schrancken hin,
 Bey der vermeinten Ruh. Er lieset, redet, höret,
 Er raisonirt mit sich, er dichtet, rathet, lehret,
 [3] Und was des tages ihm nur in die Sinne fällt,
 Wird bey der ducklen Nacht in Bildern vorgestellt.
 Wenn denn ein solcher Traum, ihn mit den Morgen wecket,
 So steht er eilend auf, die Hand ist ausgerecket
 Und schlägt die Bücher nach. Er dancket seinen Gott
 Vor den vergönnten Schloff und abgewandte Noth.
 Ob gleich der Leibes-Gast, die edle Seel gewachtet,
 Und durch das meditirn den kopff gantz matt gemacht.
 Dann die vergnügte Lust zu wissen wird nicht satt,
 So lang man Geist und Feur in Hertz und Adern hat.
 Man möchte also fast die vor unglücklich schätzen,
 So an Gelahrheit sich und studiis ergötzen,

Weil sie in ihren Standt nicht lebten recht vergnügt,
 Da selbst Die süße Ruh ein steter Fleiß besiegt:
 Allein hier darff man nicht so überhaupt hinschliessen,
 Weil die Gelehrten schon noch auch ein Mittel wissen,
 Wie man der Sinnen-Rad bey seinem schnellen Lauff
 Kan zur gelegnen Zeit in etwas halten auf.
 Denn wo man auf den Zweck der Wissenschaftten siehet,
 Und bey gelahrten Fleiß um Tugend sich bemühet,
 Daß man biß reine Gold sich recht zu eigen macht,
 So wird durch dessen' Krafft gnug Labsall migebracht.
 Dis ist der Mittel-Punct, wohin sich alles lencket,
 Worauf ein kluger Geist in seiner Arbeit dencket,
 Bey jeder Linie so von diesen Rund aussteigt.
 Wird schon von obenher Zeit, Maas und Ziel gezeigt,
 Wie weit man gehen soll. Die Tugend setzt die Gräntzen,
 Wo all Bemühungen von Lust und Wonne gläntzen.
 Glückselig! welcher so die Wissenschaftten schmückt
 Mit hellen Tugend Pracht. Glückseelig! welcher drückt
 An seine Brust und Hertz ein ächtes Tugend-Bilde,
 Der ruht bey gröster Müh in einem Lust-Gefilde,
 Wo man nichts von Verdruß, Unlust und Sorge weißt
 Wo sanftes Wollusts-Oel, Freud und Vergnügen fleist.
Hochedler Bräutigam! Die ungemaine Proben
 So Dein gelehrtes Haupt mit GOTT längst hoch erhoben
 In unserm Saal-Athen, sind Zeugen deiner Brust,
 Die an Gelahrheit stets gefunden Freud und Lust.
 Doch wars dir nicht allein zu thun um blosses Wissen,
 Da Du vielmehr allstets mit Ernst dahin befließen,
 [4] Wie man als ein Staatist den wahren Nutzen findt,
 Wozu die Tugend dir die Fackel angezündt.
 HISTORIA will dich mehr als THVANVM ehren
 Der klugen Musen-Schaar küßt deine weiße Lehren
 Weil du ein Arsenal der Wissenschaftten bist,
 Woran ein Momus selbst der Eyfer-Sucht vergift.
 Und wann die Tugend gern was Tugendhafftes liebet,
 Weil eine Kohl und Flamm der andern Nahrung giebet;
 So weiset GOTT anheut dir, **Hochgelehrter Mann!**
 Ein Tugendhafftes Hertz zum Schatz und Wohlseyn an.
 Der ANNAE Tugend-Glantz und GOTTbeliebtes Leben
 Weißt zwar Apolda wohl mit Rühmen zu erheben;
 Doch kein geringer Lob wird Ihr zu Dienste seyn,
 Wenn Jena diese Zierd schleust in die Mauren ein.
Herr Schmeizel wird gewiß mit Seinen seltnen Gaben
 Mit Anmuth und Verstand Ihr Hertz und Seel erlaben
 Ein gleiches wird geschehen von **Seiner Ehren-Braut**
 Die Ihm des Priesters Hand zum Seegen anvertraut.
 Ich sehe schon voraus Ihr hertzliches Bestreben
 Nachdem, was **Schmeizels** Hauß kan Trost und Freude geben,
 Der **Himmel** segne dann dis **Hochoferute Paar**,
 Und streue Glück und Wohl zu Ihrem Füßen dar.
 Er seegne Ihr Gebeth, Ihr Lieben, Ihr Bemühen,

Daß Rosen voller Lusta n allen Seiten blühen,
Und Sie in stiller Ruh der Tugend Zucker-Speiß
Genießen höchst vergnügt, zu unsers GÖttes Preiß.

Die Über eine wiederholte Ehe nicht minder Ruhende Seegens-Hand Gottes Wolte bey des Hoch-Edelgebohrnen, Vest und hochgelahrten Herrn, Herrn Martin Schmeizels Der Philosophie Hochberühmten Professoris Pvblici wie auch Biebliothec hochansehnlichen Inspectoris auf der Weltberühmten Uniuersität Jena Und der Hoch-Edelgebohrnen und Tugend begabten Frauen, Frauen Anna Catharina Bauchin gebohrner Ehlingen, Errichteten Ehe-Bündniß, Welches d. 21. Febr. 1729. Durch Priesterliche Hand in Apolda bekräftiget wurde, Kürztlich erwegen, Und Dem Hocherfreuten Ehe-Paar Sein Devoir glückwünschend abstaten Beyderseits Ergebener Freund und Diener Johann Georg Stuß, Med. ac Chir. Doctor & Practicus. Jena, gedruckt bey Johann Volckmar Marggrafen.

[2] VERachtet immerhin die wiederholte Eh
 Ihr, denen Eigensinn, und Argwohn lauter Weh
 In das Gehirne prägt; die ihr bey dem Altare,
 Wenn man sich nun vermählt, zum voraus schon die Bahre
 Der süßen freude seht. Macht nur Calender hin,
 Wo lauter schwartzes steht, ein aufgeweckter Sinn,
 Den Tugend und Verstand als eine Crone schmücket,
 Der in der gleichen Werck sich zum Gebethe schicket,
 Mit GOTT den Anfang macht, vollstreckt den Entschluß,
 Und spührt auch, daß esi hm nach Wunsche gehen muß.
 Denn eben der, den er zum Beystand angenommen
 Läst über ihn so dann auch seinen Seegen kommen.
 Hochwerhgeschätztes Paar! Ihr habt das Ehe-Band
 Schon ehemals geküßt; doch hat des Todtes Hand
 Es wieder aufgelöst. Wie? Kan es wohl geschehen,
 Daß IHR EUCH abermal laßt am Altare sehen,
 Und einen festen Bund, der ewig währet macht?
 Wer hätt' es wohl von Dir, Herr Bräutigam, gedacht,
 Da Du so viele Jahr bereits in Witber-Orden
 Nach deiner Rahel Todt ein traurig Mitglied worden?
 [3] Noch mehr: wer hätte diß, Hochwerthe Braut! vermeint?
 Da Sie nach Gottes Rath zwey Männer schon beweint,
 Die eben der, so Ihr dieselben zugeschicket
 Auch wieder nach und nach zu Ihrer Pein entrücket.
 Ists möglich, THEURESTE, daß Ihr in solchem Fall,
 Nachdem das Glück mit euch, als wie mit einem ball
 Im Ehestand gespielt, Euch wieder könnt entschliessen
 Des Ehestandes Lust noch einmal zu genießen.
 Schaut, wertheste, schaut doch nur die Exempel an,
 Wie manches seine Noth nicht übersehen kan,
 Das sich so oft gewagt. Was soltet Ihr drum geben,
 Wenn Ihr noch könntet so wie vor in Freyheit leben?
 Doch nein! es ist von mir so böse nicht gemeint.
 Ich lobe den Entschluß, daß Ihr Euch habt vereint,
 Und prophezeye mir vor böses nichts als gutes;
 Dahero seh ich auch, wie Ihr recht guten Muthes.
 Ihr habt die Sache GOTT im Andacht vergelegt,
 Der dann in beyder Hertz sein FIAT eingeprägt.
 Und also kömmet denn die Sache von dem HERren,
 Wer will sich wieder ihn und sein Verhängniß sperren?
 Blüht manchem Ehe-Paar bey wiederhohlter Eh,

Statt angenehmer Lust nur bittres CreutzesWeh
 So ist oft ihnen nur, dieweil sie GOTT vergeßen,
 Und arm an Tugend sind, die Schuld selbst beyzumessen.
 Dargegen sehe ich zu meiner innern Lust,
 Wie Ihr den Tugenden die GOTT ergebne Brust
 Zum Tempel eingeweyht; wie Ihr Vernunft besitzt,
 Und dadurch GOTT, Euch selbst, u. auch dem Nächsten nützet.
 Wer kennt im SAAL_ATHEN den theuren Schmeizel nicht,
 Wie weißheit und Vernunft aus seinen Thaten bricht?
 Ja wie der Tugend Glantz, wodurch Er vielen nützet,
 Von unsern HELICON auch in die ferne blitzet?
 [4] Wie rühmlich Er vor dem den Ehestand geführt,
 Dieß werde nicht einmahl vor diesesmahl berührt.
 Genug! daß jederman, wer unsern Schmeizel kennt,
 Ihn, wie gelehrt, so auch fromm und verträglich nennet.
 Ich setze auch hiernächst dem federkiel das Ziel,
 Wenn Er der **Bauchin** Ruhm und Schmuck beschreiben wil.
 Man kan in diesem Stück nur ein Apolda fragen,
 So wird dasselbige zur kurtzen Nachricht sagen,
 Sie sey ein Inbegriff von vieler Seltenheit,
 Das Hertz MARIEN gleich des Herren Geist geweyht,
 Den Sie als bestes Theil erwehlt und aufgenommen,
 Sie pflege Hannen gleich vom Tempel nie zu Kommen.
 Darneben treffe man ein Bild der Marthen an,
 Die in der Häußligkeit sich wohl hervorgethan;
 Und was REBECCA dort dem Isaac gewesen,
 Das könne man an Ihr als wie im Abdruck lesen.
 Weil nun in beyder Geist das Gute reichlich wohnt,
 So glaubt man billig auch, daß eins des andern schont,
 Und statt des Ungemachs viel süsse Lust erreget,
 Daß euer Paradies vor Disteln Rosen trägt.
 Dahero freu' ich mich bey der so schönen Wahl,
 Und richte Hertz und Mund hinauf zum Him[m]els-Saal,
 Mit bitte, daß der HErr in Gnaden Euch begegne,
 Und biß in späte Zeit, gantz überschwenglich seegne.
 Sein Engel leite Euch die gantze Lebens-Zeit,
 Und stelle freudig sich zu Euren Dienst bereit!
 So kan ich diesen Satz gar frey und kühnlich schreiben,
 Daß öfftre Ehen auch nicht ohne Seegen bleiben.

Den Ursprung unglücklicher Ehe, Wolten Bey der Höchst-glücklichen Verbindung Des Hoch-Edelgebohrnen Vest- und Hochgelahrten Herrn, Herrn M. Martin Schmeitzels Bey der Welt-berühmten Universität Jena Hochmeritirten Professoris Philosophiae publici und der Academischen Bibliothek Inspectoris, Mit der Hoch-Edelgebohrnen, Hoch-Ehr- u. Tugend-begabten Frauen Frauen Anna Cathar. Bauchin Des weyland Hoch-Ehrwürdigen und Hochgelahrten Herrn M. Ioan. Fridr. Bavchii Hochverdienten Superintendentis und Ober-Pfarrers zu Apolda Hinterlassenen Frau Wittwen Welche den 21. Febr. des 1729. Jahres vollzogen wurde Mit flüchtiger Feder entwerffen und zugleich ihre Ergebenheit glückwünschend an den Tag legen Des Herrn Bräutigams Ergebenste Landes-Leute. Jena / druckts Joh. Adolph Müller.

[2] VERblendte Sterbliche! wenn legt sich eure Wut,
Die wider euer Heyl geschärfte Schwerdter kehret,
Und euer Innerstes, wie eine Feuers-Glut,
Mit tobender Gewalt verwüstet und verzehret?

Das Leben, welches euch des weisen Schöpffers Huld
Aus freyem Liebes-Trieb zu eurem Wohl geschencket,
Vergället ihr euch selbst, und zwar aus eigner Schuld,
Da ihr den edlen Geist mit stetem Sterben kräncket.

Bald schmachet er voller Angst in einer düstern Nacht,
Allwo Unwissenheit den Thron sich aufgethürmet,
Wo ihres Reiches Schutz und allergrößte Macht,
Der Vorurtheile Brut mit blindem Rasen stürmet.

Bals setzt das frohe Heer der Leydenschaften an,
Die ihrer Klauen Wut in seine Brüste schlagen,
Und grimmig, als wohl kaum ein Löw und Tieger kan
Mit ihrem scharffen Zahn an seiner Wohlfahrt nagen.

Wie das erregte Meer mit seinen Wellen wüt't,
Wenn Aeols rauhe Zunfft ihm seine Ruhe stöhret:
So wird auch euer Geist getrieben und zerrüt't
Wenn der affecten macht sich wider ihn empöret.

Bald führt ein schneller Zug ihn bis zum Sternen-Zelt:
Bald wirfft ein schneller Fall ihn in den Abgrund nieder,

[3] So schnell, als wohl kein Bley im Meer zu Grunde fällt,
Kein Adler senckt so schnell sein flüchtiges Gefieder.

Dieß machet ihm die Welt zu einer bangen Last,
Er irret ohne Trost in lauter Labyrinthen,
Der angenehmste Stand wird ihm dadurch verhaßt,
Der Nectar süsser Lust zu bitterm Colloquinten.

Und dieses Schlangen-Gifft beschmitzet ieden Stand,
Es macht die gantze Welt zu einem Jammer-Orden,
Was wunder, daß auch selbst der Ehe güldnes Band
Aus einem Paradies zu einer Hölle worden?

Wenn man bey seiner Wahl die Klugheit übergeht,
Wenn Unbedachtsamkeit die Stiffterin gewesen:

So wundre man sich nicht, wenn bald der Wunsch entsteht,
An statt des Eh'-Contracts den Scheide-Brieff zu lesen.

Wer seiner Lüste Trieb zum Führer sich erwählt
Und ihrem Irrlichts-Glantz, als einem Pharus, trauet,

Der klage sich selbst an, wenn er den Zweck verfehlt,
Und sich zu letzt verführt und in der Irre schauet.

Wer bloß auff Schönheit sieht und ihren falschen Schein,
 Wer auff ein schönes Nichts den Bau der Liebe gründet,
 Der findt in seiner Eh' an statt der freude Pein,
 Wenn mit der Schönheits Pracht auch seine Liebe schwindet.
 Wer seinen Ehrfuchts-Durst nur bloß zu stillen meynt,
 Und seiner Ehe-Werck auff hohe Steltzen setzet,
 Der wird durch manchen Fall, den er zu spät beweint,
 Zu seiner stäten Qual auff's grimmigste verletzt.
 Kurtz: Wenn nicht kluge Wahl die Oberhand behält,
 Und die Affecten sich in Band und Ketten schmiegen:
 So wird das Hochzeit-Bett zu einem Jammer-Zelt,
 Worinnen Schmerzen, Angst und Centner-Sorgen liegen.
 [4] Hoch-Edler Bräutigam! Du zeigst das Wider-Spiel,
 Und Deine Ehe wird zu einem Muster dienen.
 Wer so, wie Du, gewählt, (wir schreiben nicht zu viel)
 Dem muß ein Paradies in seiner Ehe grünen.
 Die Klugheit hielt die Wahl, die Klugheit macht' den Schluß
 Der Tugend helles Licht war Deiner Liebe Zunder,
 Und da man schon vorlängst Dich nur bewundern muß,
 So macht Dich Deine Eh' zu einem neuen Wunder.
 Ein doppelt grüner Schmuck umgiebt Dein kluges Haupt,
 Dein Ruhm bekröhnet Dich mit frischen Lorbeer-Kränzen,
 Die reine Liebe hat mit Myrthen Dich umlaubt,
 Die voller Anmuths-Pracht auff Deinem Scheitel glänzen.
 Zwar nahm der Höchste Dir Dein halbes Hertze hin,
 Als Er Dein Eh-Gemahl von Deiner Seit entrissen:
 Doch hat Dir Dein Verlust, der unersetzlich schien,
 Wie man es ietzo sieht, zum Besten dienen müssen.
 Der Tugend Ebenbild wird Dir ietzt zugeführt
 Ein ieder wünschet Glück zu diesem grossen Glücke
 Dein hoher Geist wird selbst von seltner Lust gerührt
 Man siehet nur an Dir erhöhte Freuden-Blicke.
 Wir treten denen bey, von Lieb und treu entflammt,
 Die einen frohen Stand Dir wünschend prophezeyen,
 Die Freude Deiner Brust, von der die unsre stammt,
 Bewegt aus voller Lust Dir diesen Wunsch zu weyhen:
 Das Ende Eurer Eh sey ihrem Anfang gleich,
 Es lasse ieder tag Euch neue Wonne finden,
 Bis Euch an Jahren so wie an Vergnügen reich,
 Die graue Ewigkeit noch fester wird verbinden.

* * * * *

Die Unterschiedliche Freyers-Gedancken Wolte an dem Schmeitzel- Und Bauchischen Hochzeit-Feste Welches am 21. Febr. dieses Jahres ietztlauffenden 1729ten Heil-Jahres in der Universitäts-Stadt Apolda glücklich vollzogen wurde in Einfalt entwerffen eine gewisse Person So Selbst Zugegen. Jena, Druckts Christian Franciscus Buch, im Waisen-hause 1729.

[2] Die Leute folgen oft im Freyen
 Der gantz verirrtten Bildungs-Macht,
 Und kan sie nichts so hefftig reuen,
 Als was die Phantasey erdacht;
 Man läst GOTT und Vernunfft nicht schlüssen.
 Vertraut dem Blind- und schnöden Wahn,
 Hernach muß man die Thorheit büßen,
 Wenn man den Kauff nicht ändern kan.

Es bauet mancher auf die Wangen,
 Worauf ein rother Purpur spielt;
 Durch eine Kranckheit fällt das Prangen,
 Dann ist die Röthe abgekühlt,
 Und wär' die Liebste noch so nette;
 Auf Weiber erbt die Schönheit nicht,
 Wie heßlich wird im Krancken-Bette
 Die schönste Jungfer zugericht!

Ja, mancher hat auf dieser Erden
 Sein Hertz auf eine nur gesetzt,
 Und, wenn ihm diese nicht kan werden,
 So wird er im Gehirn verletzt,
 O Thorheit! Was sonst GOTT will geben,
 Das wird ohn' alle Müh gebracht,
 Wer um die Lieb' verkürtzt sein Leben,
 Der wird am Ende ausgelacht.

[3] Die Venus hat gar viel Altäre,
 Darauf ihr Opfer stehen kan;
 Wenn in der Lieb' kein Wechsel wäre,
 So wäre man recht übel dran;
 Ein andrer liebt das Geld im Kasten,
 Will nicht auf ächte Tugend sehn,
 Den zehlt man unter die Phantasten,
 Die in der ersten Rolle stehn.

Der Himmel kan hier Wunder lehren,
 Wer oft die reichste Heyrath thut,
 Muß sich mit Noth und Kummer nehren,
 Wie manchmal hat ein kleines Guth
 Durch GOTTes Seegen sich erhoben,
 Ist kommen zu dem Überfluß,
 GOTT giebt uns täglich solche Proben,
 Darüber man sich wundern muß.

Hingegen wer empor will steigen
 Durch seiner Liebsten Wechsel-Standt,
 Läst gleichfals seine Schwachheit zeigen

Wie bald hat sich das Blat gewandt,
 Daß, welcher so zu Ehren kommen,
 Wo ihn nicht Kunst und Tugend hält,
 Wird von der Stufe weggenommen,
 Mit Schanden unten an gestellt.

Und wer will alle fehler zehlen,
 Die bey den Freyern häufig seyn?
 Ja, mancher will mit Klugheit wehlen,
 Und fällt gar in den Korb hinein:
 Bald soll die Liebste einsam sitzen,
 Bald lachen und bald sauer sehn,
 Nicht mit verliebten Augen blitzen,
 Bal din der Küch' und Keller stehn.

Jetzt fehlt es jener am Verstandte,
 Und dieser steht die Tracht nicht wohl;
 Mit einer kriegt man viel Verwandte,
 Die andre lebt nicht, wie sie soll:
 [4] Die kan sich nicht bey Leuthe stellen,
 Hat aus Paries die Mienen nicht,
 Und jene will stracks wiederbellen,
 Wenn man zu ihr ein Wörtgen spricht.

O kluger Freyer, laß dir mahlen
 Ein Bild, daran kein Mangel ist;
 Die Venus wird dich recht bezahlen,
 Weil du auch gar zu eckel bist.
 Man laß GOTT und Vernunfft regieren,
 Wer sich an allen ärgern will,
 Der muß ein Eh-loß Leben führen,
 Beym Lieben giebs der Thorheit viel.

Die Tugend ist die beste Krohne,
 So ein Liebste mit sich bringt,
 Wer die im Freyen kriegt zum Lohne,
 Der glaube, daß esi hm gelingt;
 Ist Sie mit andern Guth beglücktet,
 Verwirfft man GOTTes Seegen nicht,
 Diß ist, was sie von außen schmücket,
 Wenn nur drauff scheint der Tugend-Licht.

Er hat, Hoch-Edler, die Gedancken
 In GOTTes weisen Schluß gelenckt?
 Und, da Er blieben in den Schrancken
 Hat ihn GOTT auch ein Hertz geschenckt,
 In welchem rechte Liebe wohnt,
 Wo Redlichkeit und Treue blüht,
 Wem GOTT mit solcher Liebste lohnet,
 Der hat sich nicht ümsonst bemüht.

Der Himmel seegne Ihre Ehe,
 Und gebe selbst sein FIAT drein!
 An statt des bittern Creutzes-Wehe

Schenckt er den süßen Nectar ein!
Giebt so der Höchste sein Gedeyen,
So kan das neue Ehe-Paar
Sich auch in JENA hertzlich freuen,
Und wird mein Wuntsch an ihnen wahr.

Alkalmi költemények
és prózai szövegek
az
1731. évből

De meritis in rem litterariam potentissimi Borvssorvm Regis Friderici Wilhelmi, disservnt, et viro excellentissimo amplissimo atqve doctissimo Domino Martino Schmeizelio, Philosoph. Profes. pvblico celeberrimo et bibliothecae Academicae inspectori, in Academia Jenensi, cvm ex hac ad capessendam provinciam consiliarii Borvssici avlici, Profess. histor. et juris publici ordinarii, in Academia Hallensi, ab ipsa Regia Maiestate sibi clementissime traditam proficisceretvr, gratvlantvr ipsi ob insignia in se merita plvsqvam filiali oeservantia obstricti, Car. Henr. & Gvst. Dethl. De Ridderstädt. Eqvit. Rvgiani. Jenae, Literis Io. Volckmar. Margrafiani.

[2] Vir excellentissime,
atqve
amplissime, patrone
aeternvm devenerande.

Sempiterna laude & credo dignam esse egregiam sacratissimi Imperatoris IVSTINIANI sententiam, qua Institutionum proœmium munire, atque primas statim lineas aurei operis condecorara voluit, nemo sanae mentis & emunctioris naris inficias ire poterit. Liceat nobis, vt eo propius ad scopum, quem nobis praefiximus, mentem appellamus, paullulum immutatis verbis hanc gloriosissimi Imperatoris sententiam nostram facere, ita quidem: *Regiam majestatem non solum armis decoratam, sed etiam litteris oportet esse armatam, vt vtrumque tempus & bellorum & pacis recte possit gubernari: & Princeps non solum in hostilibus praeliis victor existat, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellat & fiat tam iuris religiosissimus inque rem litterariam meritissimus, quam victis hostibus triumphator magnificus.* Quod si quis huius asserti exemplum desideret, ipsi illustrissimum aetatis nostrae in POTENTISSIMO BORVSSORVM REGES eo lubentius proponimus, quo certius luculentissima [3] nobis, de meritis INVICTISSIMI PRINCIPIIS in rem litterariam, in promptu sunt testimonia. Armis decoratam esse, immo trophaeis, IPSIVS MAIESTATEM nemo diffitebitur, cui studia belli & victorias nepotis FRIDERICI WILHELMI MAGNI, nosse, cui inquam semel tantum exercitatissimas phalanges & turmas Brandenburgicas inprimis cohortem REGIAM videre contigit. Studiis vero etiam & litteris armatam & inter Musagetarum principes eminentem, tot loquuntur praeclara, REGE tanto, digna facinora, vt vbi rerum enatrandarum initium nobis faciendum sit, nesciamus. Pauca itaque tantum in praesenti, ex tanta copia depromenda nobis erunt regiae munificentiae in litteras litteratosque specimina. In ipsa sede REGIA BEROLINI plurima fulgent, vt procul vagari fere non opus sit. Est ibi REGIA SOCIETAS, hanc POTENTISSIMVS REX tuetur, ornat, sustiner, & quod plane mirabile est, omnibus huius societatis membris graviter & vehementer mandavit, ne tempus difficilibus abstractis parum vtilibus terant, sed potius in commoda societatis humanae & reipublicae sedulo coniunctis viribus laborent. Collegium medicorum a CELSISSIMO PRINCIPE haud ita pridem publice ibidem institutum, velut altera schola Salernitana, non minorem meretur laudem, vbi quae sanitatem tueri possunt, omnibus audientibus proponuntur. Gymnasia academica nobilium, nec non reliqua Gymnasia, in ipso REGIS conspectu florent & optimis ingeniis artium litterarumque nutrimenta praebent praestantissima; gloriosissimus enim HEROS ex summo quod occupat dignitatis fastigio infimorum quoque subditorum subsellia lustrat, illorumque ipse commodis prospicit. Ec illud a nobis silendum est, POTENTISSIMVM REGEM, vere eruditis omni modo subuenire, in academiis in itineribus, in Collegiis, in omni denique occasione, vbi veram illorum vtilitatem & eruditionis splendorem praestantiamque promoueri posse sentit; Insimul vero prudentissime in id incumbere, ne onere otiosorum hominum, eruditionem mentimentium, laborent imperio suo subiectae ditiones, sed omnes praecipue Theologi pietate, Jureconsulti aequi iustique amore, reliqui industria & fide suorum augeant felicitatem. Academiarum tantam gerit curam OPTIMVS PRINCEPS, vt quamuis

ab omnibus pro ipsa Martis progenie habeatur, istas tamen in oculis ferat, eruditissimos Professores constituat, regiis sumtibus sustenter, studiosos tueatur & protegat, tantamque iis [4] concedat libertatem quantam laudare satis nunquam possunt, immo alimenta ipsis praebeat. Quoties vidimus in illustri, quae a parente FRIDERICO sapiente dicitur Academia, cui quidem, vt recte iudicat eruditissimus Heumannus (in consp. R. L. pag. 96.) certe litterae pleraeque omnes imputare debent maximam partem suae sanitatis, arma cessisse Musis interdum quoque libere exultantibus. Professio Oeconomiae primum in toto terrarum orbe in ista Academia constituta, egregium & incomparabile OPTIMI PRINCIPIS est factum, quod ideo ephemerides nostrae Jenenses eximiis debitisque laudibus euehere non intermisserunt, Practicae eruditioni inseruiunt iussu regio, in celebrioribus vrbibus, quae singulis septimanis imprimuntur nouellae, quarum vtilitatem rerum ex aequo aestimatores, optime norunt, vt alia taceamus. Huius itaque REGIAE MAIESTATIS, cuius longe plura sunt, quam commemorauimus, in litteras merita, TE VIR EXCELLENTISSIME frui gratia, impense laetamur, quae in eum TE honoris gradum euexit, quem plane singularis TVA eruditio fides atque dexteritas eximia, dudum promeruit. TIBI enim Vir EXCELLENTISSIME post Deum & parentes omnia nos debere, quae ad salutem felicitatemque nostram stabiliendam faciunt, publice profite-mur. TE doctore & studiorum nostrorum direttore prudentissimo, optimam nobis studiorum nostrorum rationem inire licuit, & nescio quo praeiudiciorum vortice abrepti fuissemus, nisi sapientissima TVA nos in viam subinde reduxissent monita. Quid igitur obstat, quo minus gratiae mentis documenta publice edamus & primi ad gratulandum TIBI accedamus, cum ex omni parte tam prospera TIBI eueniant fata. Faxit Summum NVMEN vt quam diutissime TANTI REGIS fruaris gratia sospes, incolumnis, vegetusque, vt sapientissima ILLIVS consilia prudentia TVA exequaris optime, vt studiosae iuuentutis commoda, vti heic fecisti, in Academia FRIDERICIANA promoueas vberrime, vt cum praestantissima TVA familia viuas, vigeas, floreas! Nos etiam absentes fauore & consiliis TVIS dignaberis, qui nullo non tempore dignitatem TVAM venerabimur & apud quos nulla vmquam meritorum TVORVM magnitudinem & gratiae mentis feruorem delebit obliuio. Vale, VIR EXCELLENTISSIME Patrone colendissime, nobisque vt facis faue. Dab. XII. Octobris MDCCXXXI.

Propempticon qvo virvm excellentissimvm, amplissimvm atqve doctissimvm Dominvm Martinvm Schmeizelivm Philosoph. Prof. Pvbl. celeberrimvm et Bibliothecae Academicæ Inspectorem in Academia Ienensi, cvm ad capessendvm mvnvs Consiliarii Borvssici avlici, Histor. et Jvris Pvbl. Profess. Ordinarii in Alma Fridericiana, ab ipsa Regia Majestate sibi clementissime demandatvm, proficisceretvr, ea, qva decet, pietate, gratvlabvndi comitabantvr Cives Hvngari. Ioh. Christ. Belz, Pison., Ioh. Godofr. Moellervs, Schemnitz, Ioh. Mich. Fischer, Pison., Christ. Centner, Leutschou., Pavl Bittroff, Mosoniensis, Mich. Textoris, Nagy Palugya Liptou., Ioh. Mich. Segner, Pison., Ioh. Theophil. Hvber, Pison., David Gömöry, Rosenau, Matth. Markovitz, Zoliens. Samvel Hermann, Caschou. Ienæ, Literis Bvchianis.

[2] INuitata polo nuper SALINA sereno,
 Rellictis IENAE portis, descendit ad oram
 Præcipitis Salæ, cui lætis imminet vmbri
 Dulce nemus, præbens vmbrosa cubilia fessis.
 Hic sedit, vultuque hilari conspexit onustum
 Siluestri præda fluuium, mirataque merces,
 Et duros populi, captantis ligna, labores,
 Isthæc ad citharam vocis modulamina iunxit:
 Sala tuis lætare bonis. Non imperat vllus
 Nauta tibi: nec onus dorsum prægrande carinæ
 Comprimit. Ipsa tibi ratis es: Neptunus aquosum
 Ducit nauigium: Tritonque frementia pulsat
 Aequora. Sic cecinit, cum mæsto gurgite Sala
 Tolleret vda caput: fremuit, feruensque virentes
 Concussit ripas: quasi vellet mergere MVSAM.
 Obstupuit SALINA salo, citharamque canendo
 Sollicitat, tentatque Salam mulcere minacem.
 Amnis, ait, nostris semper celebrate Camœnis,
 Laudibus ergo tuis, iratis obstrepis ipse
 Fluctibus? En canimus, quid laudis, quidque decoris,
 Præ multis, merito, fluuiis, Tibi competit vni.
 Ergo pone minas, placidisque adlabere votis;
 Argutoque sono, nostras geminato loquelas.
 Illa, se din cassum, dixit, Nam tristior ibat
 Amnis; nec voluit mæstos componere fluctus.
 [3] Hinc abit, & suspensa animo SALINA viretum
 Ingreditur, secumque putat, quæ caussa dolentis
 Salæ. Forte, inquit, cecini male, nec satis apte
 Pulsauit mea dextra chelin. Vos ergo, salicta,
 Et patulæ quercus, celsoque cacumine pinus,
 Vos eritis testes, queis nunc mea chorda sonabit.
 Sic fatur, dextraque chelin prætentat, & alta
 Voce nemus celebrat: loce iucundissime Musis,
 Non fuit Elysiis sedes iucundior aruis;
 Non Heliconis aquæ, nec amœna cacumina Pindi
 Delicias vicere tuas. Te membra Iuuentæ
 Lassa petunt, mutantque suos requiete labores.
 Sæpe meam hic soleo cantu conjungere chordam,
 Quæque animo latitant, referare. Proinde quietem
 Da mihi, sub mediis vmbri, quam Sala negauit.

Plura loqui voluit, sed, tristi voce, SALINAM
 Improba frondenti turbabat ab ilice cornix;
 Stridebantque cauæ pinus, crepituque frequenti
 Ceu ablegabant MVSAM. Neque territa mansit
 Illa di: sed abit, vesanumque increpat amnem,
 Ingratumque nemus. Sic, inquit, siccine vestram
 Accipitis MVSAM, quando modulamine mulcet,
 Et virgulta docet, meditatatas reddere laudes
 Vobis? Ni caussam Vestri cognouero luctus;
 Pes meus hæc numquam posthac vestigia lambet.
 Interea, dum sola vagis secessibus errat,
 Frondea se pandit via, quam SALINA citatis
 Passibus ingreditur. Nam plures forte cubantes
 Vidit, quos propius veniens, cognouit alumnos
 Musarum, sociosque suos. Hic substitit illa,
 Sperabatque suis inopina leuamina fatis.
 Sed frustra. Vario reboabat semita luctu.
 Illic ramosa tristis pendeat ab vlmo
 Fistula, & ægra chelis, leuibus ludibria ventis.
 Hic pia turba stetit iuuenum. Ploratibus alter
 Indulsit, lacrimisque genas atque ora rigabat:
 Intonsos alter temerabat puluere crines,
 Et lacrimans tales referebat pectore voces:
 Plangite IENENSIS, lacrimasque profundite, Musæ,
 Hæc est mœsta dies nobis: Nam deserit vrbem
 Nostram SCHMEIZELIVS, decus olim, & gloria IENÆ.
 [4] Plangite vitiferi colles, & plangite campi,
 Plangite conualles resonæ; vestroque boatu,
 Doctum, præclarumque VIRVM reuocate, vocate.
 Audiit hæc SALINA: tamen fuit inscia, quænam
 Vltima vox fuerat. Nam reddidit vndique vocem
 Echo, & respondit geminata, vocate, vocate.
 Hinc propius properans, quis vobis, inquit, Alumni
 Musarum natique mei, luctusque dolorque?
 Mene vocauistis? non te, SALINA, vocamus,
 Respondent, sed vota VIRVM, quem plangimus omnes,
 Nostra precesque vocant. Iena SCHMEIZELIVS exit!
 Vos merito, fateor, regerit SALINA, doletis
 SCHMEIZELIVM vestrum: nam sedulus ILLE Magister
 Ingenuas semper docuit fideliter artes.
 Verum luctisonos, nati, iam sistire fletus,
 Quid doluisse iuuat? Potius gratemur honores
 SCHMEIZELIO fortemque nouam. Dissoluite vestros,
 Qui pendent, calamos, citharisque adiungite voces.
 Auscultant; lætoque nemus mox murmure complent:
 Viuat SCHMEIZELIVS! felix fungatur honores
 Præclaros meritosque diu. Dum Sala canoras
 Deuoluet lymphas, dum Bacchica semina colles
 Gignent, dumque nemus frondosas porriget vmbras;
 Gloria SCHMEIZELII nostri laudesque manebunt.

Als Der Hoch-Edelgebohrne, Vest und Hochgelahrte Herr, Herr Martin Schmeitzel, Bißheriger Hochverdienter Professor Pvblicvs Philosophiae und Inspector Bibliothecae Auf Der gesamten höchlöblichen Academie JENA, Von Ihro Königl. Majest. In Preußen Zu Dero Hochbestallten Hof-Rath, Professore Ivris Pvblici und Historiarvm Ordinarii Der Academie Halle Allergnädigst ernennet wurde, Solte hierdurch seinen ergebensten Glückwunsch abstatten Ihro Hoch-Edelgeb. des Herren Hof-Raths Aufrichtiger Freund und Diener Johann Georg Stuß D. JENA Gedruckt bey Johann Volckmar Margrafen.

[2] Hoch-Edelgebohrner Herr,
Hochgeehrtester Herr Hof-Rath!

Die unsterbliche Begierde derer Sterblichen, sich durch löbliche Thaten in der Welt, auch nach dem Todte noch unsterblich zu machen,

Ist ein klarer Beweiß, einer ihnen beywohnenden unsterblichen Seel. Sie empfinden nicht allein das gegenwärtige, und betrachten das vergangene, sondern sie erwegen auch das zukünfftige; und eben dieses ist es, was sie lieben oder hassen, was sie hoffen oder fürchten, was sie fliehen oder verlangen. Niemand ist zu finden, wenn er anders nur gedencket, der nicht von dem gegenwärtigen und vergänglichem, auf das ewige und unveränderliche einen unüberwindlichen Schluß machen solte. So bald wir nur die Welt betrachten, so bald erkennen wir die Warheit dieses Satzes: **Nichts ist die Ursach von sich selbst.** Diese Regul ist so allgemein, daß auch selbst das erste Wesen nicht die Ursach von sich selbst genennet werden kan; und obgleich einige [3] unter denen neuern Weltweisen, den Grund des Seyns von GOTT, in GOTT selbst haben suchen wollen; so ist doch diese Redens-Arth, nicht anders als in dem Verstande anzunehmen: GOTT die erste Ursach aller Dinge, erkennt kein höhers Wesen über sich, erkennt keinen Ursprung; da hingegen alle ander Dinge in der Welt, den Grund des Seyns von sich, in einem andern Wesen auser sich, und endlich in dem höchsten Wesen suchen müssen. Eben so erkennen auch die Menschen von Natur, den mannichfaltigen Unterscheid der Güther, die sie lieben. Alle wahre Güter, wofern sie anders mit Recht diesen nahmen führen wollen, müssen zur Erhaltung und Beförderung des Wohls der Menschen, würcklich etwas beytragen. Die Beruhigung des Gemüths, ist der kurtze Inbegriff aller nur zu erwartenden Glückseligkeit. So groß der Unterscheid der Neigungen und begierden der Menschen, so groß ist auch der Unterscheid der Güther, wodurch sie selbige zu stillen suchen. Man betrachte nur die fast unzehligen Arthen der sinnlichen Ergötzlichkeit, des Reichthums und der Ehre, womit die Sterblichen beständig sich beschäftigen, um sich ihrer Meynung nach dadurch vollkommen zu beruhigen; man betrachte aber auch im Gegentheil, die fast unzehligen Veränderungen, aller dieser so genandten Güther des Glücks, und schliesse denn hieraus, wie unbestandig das Vergnügen seyn müsse, welches man auf nichts als lauter Unbestand zu bauen pflaget. Aber eben diese unersättliche Begierde derer menschen, so sehr sie auch verderbt, zeuget von einen weit höhern Wesen, welches das unendliche Verlangen nach der höchsten Glückseligkeit, so bey allen Menschen von Natur sich findet, einzig und allein zu stillen vermögend ist. Und so schliest denn die Vernunft von neuem: Es ist ein ewiges, unveranderliches und höchstvollkommenes Wesen, oder welches einerley: **Es ist ein höchstes Guth.** Beyde Sätze: Nichts ist die Ursach von sich selbst, so wohl als der andere: Er ist ein höchst vollkommenes Wesen, sind so klar und deutlich, daß man selbige billig und mit allem Recht, zwey Grund-Warheiten aller unserer Erkänntnis nennen kan; ja ich werde hoffentlich nicht irren, wenn ich sage, daß sie als die stärcksten Bewegungs-Gründe, aller unserer vernünftigen Handlungen anzusehen.

Hoch-Edelgebohrner Herr,
Hochgeehrtester Herr Hofrath!

DERO jetzige höchstwichtige Veränderung, ist der Grund von gegenwärtigen Gedanken. Die Gesetze der Freundschaft, womit ich Ew. Hoch-Edelgebohrnen schon seit vielen Jahren her verbunden, gebiethen mir an Dero Wohl mit Theil zu nehmen, [4] und mein hierüber empfundenes besonderes Vergnügen hierdurch öffentlich an den Tag zu legen. Die hohe Gnade des Grossen Friderichs ist die Ursach dieser glücklichen Veränderung. Sie belohnet Dero rühmlichen Verdienste; sie vermehret den Ruhm von Dero klugen und heilsamen Lehren; ja sie ist der Grund von vielen noch künfftighin zu erwartenden Früchten Dero ausnehmenden Geschicklichkeit. Aber solte nicht ein höheres Wesen die Ursach dieser hohen Gnade seyn? Ein mehr als stoischer Weltweiser, wird solches ausser allem Streit, dem unvermeidlichen Zusammenhange aller Dinge; Ein anderer aber dem ohngefahren Zufalle aller Begebenheiten der Welt zu schreiben. Gantz anders urtheilen hiervon Ew. Hoch-Edelgebohrnen, wenn Sie die Historie als einen Spiegel der Göttlichen Providentz, als ein Theatrum der Göttlichen Weißheit vorstellen. Sie betrachten die merckwürdigen begebenheiten und Folgerungen dieser Welt, nicht allein nach ihrer gegenwärtigen und vergangenen, sondern auch nach ihrer künfftigen Beschaffenheit. Und bey allen diesen, finden Sie so viele Proben einer höhern Vorsehung, welche Sie an der Wahrheit oben angeführter Sätze im geringsten nicht zweiffeln läst. Ich nehme mir die Freyheit, Dero wohlgegründeten Urtheile in diesem Stücke beyzupflichten. Und gleichwie Sie allezeit die Ruhe des Gemüths, als das gröste Stück des menschlichen Vergnügens angesehen;

Also wünsche meines Orthes von Hertenzen, daß der Allerhöchste diese so wichtige als glückliche Veränderung, zu Dero selbst erwünschten Vergnügen, und warhaffter Beruhigung Dero selbst beständigen Gemüthes gereichen lassen wolle. Ich aber empfehle mich auch abwesend, zu Ew. Hoch-Edelgebohrnen noch fernern beharrlichen Wohlgewogenheit und Freundschaft. Geschrieben zu Jena den 12. Octobr. 1731.

Als der Hoch-Edelgebohrne Vest- und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeitzel Bißhero Auf der gemeinschaftlichen Universität Jena Hochberühmter Professor Philosophiae Pvblicvs auch Inspector Bibliothecae Pvblicae Von Ihro Königlichen Majestät in Preußen Aus höchst-eigener Bewegung Zu Dero Hochbetrauten Hof-Rath Wie auch Auf der Welt-berühmten Universität Halle Zum Profess. Pvbl. Ordin. Ivris Pvblici et Historiarvm Allernädigst beruffen wurde Solten Aus verpflichtester Schuldigkeit Ihro Excellence Von Herten Zu dem hohen Amte Glück wünschen Deroselben Gehorsamste Diener und Lands-Leute. Christ. Francisci Corona Transilvanus. And. Scharsius Media Tran. And. Hann Media Transil. Daniel Schulerus Schenckino Tran. Ioh. Meltzer Schenckino Tran. Mich. Erhard Haner Media Tran. And. Seidner Media Tran. Val. Grau Cibinio Transilvanus. Georgius Schobel Schæsb. Tran. Ioh. Ierem. Henrici Media Tran. Christ. Zigler Cibinio Tran. Marc. Löw Cibinio Tran. Mich. Christ. Wellman Media Tran. And. Geger Media Tran. Jena gedruckt bey Johann Michael Hornen.

[2] Auf, und entschliesset euch ihr treu-verbundnen Sinnen,
 Verknüpfet alle Kraft mit eurer Redlichkeit,
 Last einen heissen Wunsch verlangte Macht gewinnen,
 Vermählt der Andacht Glut mit jener Ewigkeit.
 Wenn starcke Neigung zieht, wenn Furcht und Liebe kämpfen,
 Mag kein vergällter Wust die süsse Wohllust dämpfen.

Ists möglich, daß die Brust solch groß Vergnügen fasset?
 Da das, was uns ergetzt, das Dencken übersteigt.
 Wer nicht die Billigkeit, als seine Feindin, hasset,
 Und nicht, aus lauter Groll, bey jeder Freude schweigt;
 Muß jetzt, bey unsrer Lust, sich höchst entzückt befinden,
 Und hilft, mit muntre Hand, die Ehren-Kränzte winden.

Unschätzbar-theurer Mann, Du Kleinod unsrer Zeiten:

Je höher Dein Verdienst, je höher steigt Dein Ruhm;
 Der Himmel läst Dich nicht aus seinen Wegen gleiten,
 Drum bist Du unverrückt sein liebstes Eigenthum;
 [3] Sein Auge wacht für Dich, so bleibst Du stets im Segen,
 Was Dir entgegen steht, muß sich zum Ziele legen.

Verwundre Dich nur nicht, Du Ausbund grosser Lichter,
 Weswegen unser Mund frohlockend rufft und lacht?
 Gewiß, wir wünschten uns die allergrösten Dichter;
 So würde noch vielleicht was ächtes ausgedacht,
 Und unsre tiefste Pflicht erlangte das Vergnügen,
 Daß, wie das Hertz es meint, der Reim sich müste fügen.

So aber muß es nur bey dem Verlangen bleiben,
 Weil der geputzte Prunck geschmückter reden fehlt.
 Jedem noch wollen wir in unsre Seelen schreiben,
 Was der Gedancken Schluß zum Gegenwurf erwehlt.
 Weil doch Dein holdes Aug auf keine Schmincke blicket,
 So wird der schwache Muth getröstet und erquicket.

Salinde konnte nicht, was Du verdient, belohnen,
 Indem Dein seltner Preiß biß an die Sterne stieg.
 Nun schmücket Halle Dich mit tausend Ehren-Kronen,
 Und wir besingen jetzt den längst erworbnen Sieg.

Ein **Friedrich** muste nur für unvergleichlich schätzen,
Was Weißheit, Kunst und Fleiß in Gold und Marmor ätzen.

Für dieses Königs Thron hat **Gott Dich** selbst erkohren,
Und den erlauchten Sinn auf **Deinen** Schmuck gelenckt.
Warum? **Du** bist ja nur für ihn allein gebohren:

Der ist beglückt genug, dem **Dich** der Höchste schenckt.
Es können alle die, soe **Deinen** Vorzug kennen,
Den gantzen Inbegriff der Trefflichkeiten nennen.

[4] Nun darf die Friedrichs-Stadt nicht mehr vor Jam[m]er klagen,
Daß ihr des Schicksals Zwang die besten Lehrer nähm.
Nein, nein, sie wird vielmehr von ihrem Glücke sagen,
Und daß stets neues Wohl von **Gottes** Seegen käm.
Zumal, da sich in **Dir** vollkommen das ersetzt,
Was sie vor kurtzer Zeit betrübt, entseelt, verletzt.

So sey denn, **grosser Mann**, des **grossen Friedrichs** Wonne;
Dein Gang gelinge **Dir**; die Weißheit schütze **Dich**;
Die Klugheit sey **Dein** Schild und **Deines** Lebens Sonne;
Der Wahrheit heitre Strahl blitz' und entzünde sich.
Dann wird der Musen-Schaar unendlich Heil erreichen,
Und die Gelehrsamkeit zum höchsten Gipfel steigen.

Die Demut will indeß dis kleine Denckmahl stiften.
Nim es nur gütigst auf, und gönn uns **Deine** Huld.
Nie soll der Falschheit Qualm den reinsten Trieb vergiften;
Niemals vergessen wir die **Dir** geweihte Schuld.
Denn biß dis Welt-Gebäu wird fallen und zerbrechen,
Wird noch die späte Zeit von **Schmeitzels** Ehre sprechen.

Als von Sr. Königl. Maj. in Preussen Der Hoch-Edelgebohrne und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeizel Bisher gewesener wohlverdienter Professor historiarvm extraordinarivs zu Jena und der Bibliothec daselbst Inspector Zum Hofrathe, und Professore jvris pvblici et historiarvm ordinario auf der Königl. Hochlöbl. Friedrichs-Universität allergnädigst ernannt Und den 29. Octob. 1731. eingeführet wurde Wolten Ihrem Hochgeehrtesten Herrn Landsmanne ihren ergebensten Glück-Wunsch in folgender Ode abstatten Die sämtlichen in Halle studirenden Siebenbürger. HALLE, gedruckt bey Johann Christian Hilligern, Univ. Buchdr.

[2] DER Ruf von Deiner Wissenschaftt,
Dein Fleiß, und Deiner Einsicht Krafft
Befördern, kluger Mann, Dein Glücke.
Dein Lob dringt mit Gewalt empor,
Und giebt Dir neuen Glantz und Flor,
Durch Friedrich Wilhelms Gnaden Blicke.

ERfahrung, Eyfer, Müh und Kunst
Erlangten des **Monarchen** Gunst:
Dein Nahme sollte höher steigen.
Du must der Lehren Gründlichkeit,
Den Witz, und die Belesenheit
Auch hier mit Ruhm und Vorthail zeigen.

VERlaß denn jene Musen-Stadt,
Wo Dein Verstand gewuchert hat:
Uns lüstert schon nach Seinen Gaben.
Verwechsle Würde, Pflicht und Platz,
Eröfne Deiner Weisheit Schatz:
Wir müssen Deinen Vortrag haben.

[3] WAS **Gundling** that, will **Schmeizel** thun;
Weil starcke Geister niemahls ruhn,
Und unermüdet sind, zu dienen.
Du suchst ja diesem saal-Athen
Nebst andern Vätern beyzustehn:
So kann, und wird, und muß es grünen.

Hier denckt die Pflicht an **Gundlings** Grab,
Und stattet noch ein Opfer ab
Bey den verwesenden Gebeinen.
Ach **Gundling!** -- Doch des **Königs** Wahl
Hemmt Kummer, Sorgen, Angst, und Quaal,
Und Leid, und Noth, und Schmertz, und Weinen.

FRidriciana, freue Dich,
Dein **Schmeizel** kömmt, und rüstet sich,
Dir was Erhabnes mit zu bringen.
Er lehrt mit Ordnung, Ernst und Treu,
Und ist von falscher Absicht frey:
Drum wird Sein edler Zweck gelingen.

Berühmter Schmeizel, folge nur
Der von Dir selbst gebahnten Spur,
Erkläre Deutschlands Reichs-Geschichte;

Und schmücke durch den muntern Geist,
 Der sich behertzt der Furcht entreißt
 Das Staats-Recht noch mit besserm Lichte.

DURch Schrifften hast Du schon der Welt
 Der Klugheit Vorrath dargestellt,
 Und ihr den Lobspruch abgerungen.
 Die Wahrheit ist auch hier Dein Ziel:
 Wie schreibt Dein wohlgeübter Kiel?
 Rein, deutlich, geistreich, ungezwungen.

[4] Willkommen, hochgeschätzter Mann,
 Nimm unsrer Freude Merckmahl an:
 Weil Dich und uns ein Land gezeuget.
 Du schenckst den Musen ächtes Gold,
 Und bist uns unverändert hold:
 Kein Wunder, daß die treu nicht schweigt.

DER Neid, so gern er sich sonst regt,
 Und grossen Lehrern Netze legt;
 Soll sich mit eignen Fesseln würgen.
 Fridriciana ruft vergnügt:
 Mein **Schmeizel** kömmt! Die Hoffnung siegt!
 Den Mann gebahr mir Siebenbürgen!

DER Weisen Fügung starcker Schutz
 Beschäme Deiner Feinde Trutz,
 Durch Dein beehrtes langes Leben.
 Sie müsse Dir in später Zeit,
 Zur Probe der Erkenntlichkeit,
 Ruhm, Frieden, Glück und Kräfte geben.

Die glückliche Verwechslung Des Jenaischen mit dem Hällischen Saal-Athen Wolte Als von Sr. Königl. Maj. in Preussen Der Hoch-Edelgebohrne Herr, Herr Martin Schmeizel, Bisheriger wohlverdienter Professor Historiarvm Extraordinarivs zu Jena und der Academischen Bibliothec Inspector, Zum Hof-Rath und Professore Jvris Pvblici et Historiarvm Ordinario auf der Weltberühmten Friedrichs-Universität allergnädigst ernennet wurde, Am Tage Seiner Solennen Introdvction, War der 29. Octobr. des 1731sten Jahres Wohlmeynend vorstellen Und Ihro Hoch-Edelgebohrnen, dem Herrn Hof-Rath Ihre erfreuteste Gratvlation hierdurch in geziemender Ergebenheit darlegen Die sämmtliche alhier studirende Ungarische Landsmannschaft. HALLE, gedruckt bey Johann Christian Hilligern, Univ. Buchdr.

[2] Willkommen, **Grosser Mann**, der Musen Augen-Lust,
Auf **Friedrichs Saal-Athen** zu unsrer aller Wonne,
Den **Friedrich Wilhelm** ruft, der Preußen hohe Sonne;
Bey **Deiner** Ankunft weyht **Dir** jeder Aug' und Brust,
Wie könten wir allein den frohen Trieb verschweigen,
Den uns **Dein** Glück gemacht, da uns ein Land gezeügt,
Das **CAROLS** Zeppter küßt? **Du** bleibest uns geneigt:
Drum sind, drum bleiben wir auch Lebens lang **Dein** eigen.

NImm also hochgeneigt die schlechten Zeilen an,
Die reine Liebe setzt, die Ehrfurcht überreicht,
Die keinem an der Treu auf diesem Pindus weicht,
Sie schreibt nicht; wie sie soll, sie schreibt nur, wie sie kan:
Doch weil die Gütigkeit und **Dein** leütselges Wesen,
Der schlecht gesetzten Schrift den rechten Werth ertheilt,
Die als ein Pfand der Treu zu **Deinem** Füßen eilt:
So wirst **Du** selbige mit holden Augen lesen.

[3] WIr schauen Dich erhöht: denn Cronen nehmen **Dich**,
Dich, den die Weisheit schmückt, Verdienst und Klugheit crönen,
ZU einem Lehrer an, den edlen Musen-Söhnen
Den Kern der Wissenschaft zu zeigen kräftiglich,
Wodurch der Staaten Flor, der Länder Wachstum blühet,
Der Städte Heyl erwächst, und jeder glücklich heißet,
Der **Deine** Lehren faßt, und fleißig sich erweist;
Glückselig, wer sich hier um **Deinen** Schatz bemühet.

Und biß nicht ohngefahr: der Ruff von **Deiner** Treü,
Erfahrung, Wissenschaft und Klugheit-vollen Gaben,
Wodurch die Musen sich in Jena konten laben,
Die legten bey der Welt **Dir** diesen Lobspruch bey,
Daß **Dein** geschärfter Geist, die Einsicht in die Staaten,
Und was das Alterthum von den Geschichten weiß,
Weit größrer Würde werth, verdienten höhern Preis:
Drum ist es auch durch GOTT so wunderbar gerathen.

EIn **König** ruffet **Dich**: denn **Friedrich Wilhelm** spricht:
Mein Schmeizel soll forthin auf meinen Pindus-Höhen
Bey Sternen als ein Stern von erster Grösse stehen,
Weil **Er** an Einfluß reich; es soll sein Weisheits-Licht
Den Musen-Sitz erhöhn, das Dunckele erhellen;
Und wann **Er** dieses Amt, das ich Ihm anvertraut,

Mit Treü und Fleiß versieht, daß man den Seegen schaut,
So hebt **Ihn** meine Huld zu höhern Ehren-Stellen.

Wolan dann, **Theuer Mann**, eröffne **Deinen** Schatz,
Und laß **Dein** Weisheits-Qvell an Seegen überfliessen,
Laß, was **Dein** Haupt besitzt, der Musen-Schaar geniessen,
Sie machen, wie **Du** siehst, **Dir** in den Hertzen Platz.
In ihren Hertzen wächst Begier und Lust zu lernen,
Gib, was **Dein** kluger Geist vorlängst gesammelt hat,
Hierdurch verbindst **Du Dir** die Hertzen und die Stadt,
Und **Dein** verdienter Ruhm steigt höher zu den Sternen.

[4] Ach ja **Du** thust es schon: man schauet mit Erfreün;
Die Musen hängen hier wie Bienen an dem Munde,
Und tragen von dem Schatz und dem gelehrten Pfunde,
Das **Gott** in **Dich** gelegt, der Weisheit Honig ein,
Der Klugheit edlen Schatz; wer kan die Menge zehlen,
Die **Dich** zu hören eilt, die **Dein** Talent bewegt,
Weil Svada Honigseim in Deinem Mund gelegt,
Daß sie vor andern **Dich** zu ihrem Lehrer wehlen.

Du kanst auf solche Art **Dein** erstes Saal-Athen,
Wo **Du** mit Ruhm gelehrt, in Liebe warst, vergessen,
Weil diese Hochachtung und Huld nicht zuermessen,
So **Dir** schon **Halle** giebt und künftig wird erhöh'n,
Dieweil biß Saal-Athen, das Ost und West verehret,
Das, mehr als ein Magnet, so Hertz als Seelen zieht,
Durch **Deiner** Schriften Gold und göldnen Vortrag blüht,
Und auch zugleich an Glantz und Glücke wird vermehret.

Hierbey ist unser Wunsch: Sey freüdig und beglückt,
Erlebe soviel Jahr und soviel göldne Zeiten,
Als **Dein** erlauchter Geist **Dich** an Vollkommenheiten,
An Gaben und Verstand, zum Dienst der Welt, geschmückt.
Gott laß **Dein** Haus und **Dich** an Glantz und Glücke steigen,
Friedricianens Flor durch **Dich** befördert seyn;
Doch wollst **Du** uns dabey durch **Deine** Huld erfreün,
Dafür bleibt unser Hertz **Dir** Lebenslang zueigen!

Das verwechselte Saal-Athen Wolte, Als der Hoch-Edelgebohrne, Vest und Hochgelahrte Herr Herr Martin Schmeitzel Bisheriger Hochberühmter Philosophiae Professor Pvblicvs und Bibliothecae Academiae Inspector Zu Jena, Als Hoch-Verordneter Königlicher Preußischer Hoff-Rath wie auch Ivris Pvblici et Historiarvm P. P. O. Designatvs Zu Halle, Dahin seine Reise glücklich antrat, Kürztlich erwegen, Und dadurch zugleich wegen treugenossener Information, so wohl seine gehorsamste Danckbezeugung, als auch schuldigsten Glückwunsch ergebenst abtatten Ihro Excellenz Verbundenster Diener Urban Georg Heinrich Sartorius Onoldo-Francus. L. L. C. JENA, gedruckt bey Johann Michael Hornen.

[2] Ist, Hochgeprießner Mann, es auch des höchsten Fügen,
 Daß man Dein Theures Haupt von unsern Gränzen reist?
 Daß sich ein fremder Ort igt sol an dem vergnügen,
 Den doch die Musen-Schaar hier ihren Vater heist?
 Es scheinete zweifelhaft. Denn GOTTes Wunder-Schicken
 Vermogte Deinen Stand ja hier auch zu beglücken.

Das Sprichwort saget sonst, daß alle Aenderungen
 Gefährlich sollen seyn. Wie manchem ist sein Thun
 An einem fremden Ort nach Wunsche nicht gelungen,
 Da vor der Segen schien auf seinem Werck zu ruhn?
 Die Pflanze, wenn sie wird von ihrem Ort genommen,
 Kan ja so leicht den Tod, als neue Kraft, bekommen.

Dein Ruhm ist, wie ein Strahl, bisher hier aufgegangen,
 Hier, wo der Salen-Strohm Salinen Felder netzt.
 Hier sah man Deinen Fleiß, als eine Leuchte, prangen,
 Und dein gelehrter Mund hat alles Volck ergetzt.

[3] Hier musste sich mit Lieb, und Ernst verbundner Segen,
 Als wie ein Morgen-Thau, auf Deine Lehren legen.

Die ganze Musen-Schaar bewundert Deine Schriften,
 Wenn Du den wahren Grund der Wapen-Kunst gezeigt;
 Wenn Du durch die geschicht ein Denckmahl weist zu stifften
 Von dem, was Theutens Reichs vor Schicksahl hat gebeugt;
 Ja wenn Du noch dazu den Umfang der Geschichten
 In einem Inbegriff weist klüglich einzurichten.

Doch Dein Ruhm war zu groß. Salinens enger Schrancken
 Schloß Deinen Körper zwar, doch Deinen Preiß nicht ein.
 Drum kommt ein hohes Haupt auf gnädigste Gedancken,
 Du solt hinfort ein Licht auf Seinem Pindus seyn.
 Du achtetest diesen Winck, als GOTTes weises Fügen,
 Und folgst dem, der Dich rufft, mit grössestem Vergnügen.

Zwar unser Pindus seuffzt. Die Jugend ist erschreckt,
 Und siehet Deinen Weg, als ihren Schaden, an.
 Es hat Dein Abzug ihr ein solches Leid erwecket,
 Daß sie nicht den verlust so leicht vergessen kan.
 Sie wünschte fernerhin mit Lust zu Deinen Füßen
 Den theuren Nahrungs-Saft der Lehren zu geniessen.

Doch weil des höchsten Rath es anders ausersehen,
 So giebt sie mit Geduld auch ihren Willen drein.

Denn welche Macht mag wohl der Almacht widerstehen?
 Wo GOtt befiehlt, da spricht der Mensch vergeblich: nein!
 Wo selbst des Himmels Winck den Menschen sucht zu ziehen,
 Da wird der Mensch umsonst dagegen sich bemühen.

[4] Vielmehr schaut Salais durchs Perspectio von weiten,
 Wie ihre Schwester Dir mit Lust entgegen geht.
 Sie wird Dir nach Verdienst ein Ehren-Mahl bereiten,
 Das wieder Wind und Sturm des Neides feste steht.
 Wo Tugend und Verstand die Fundamente legen,
 Da mag den Ehren-Bau kein rauher Nord bewegen.

Dort steht ein Lorbeer-Hayn, den hohen Stand zu zeigen,
 Darein dich GOTTes Rath, als Hoff-Rath, hat gesetzt.
 Die Ehre schmeichelt Dir, und heist die Tugend steigen,
 Die jene Musen-Schaar mit Licht und Recht ergetzt.
 Mich dünckt, ich sehe schon, die jungen Seelen eilen,
 Den Wunsch: Glück zu! Glück zu! erfreut Dir zu ertheilen.

Du zwar, Hoch-Theurester, verläst Salinens Hügel.
 Doch nimmt ein Saal-Athen beglückt Dich wieder ein.
 Wohlan! bis sey Dir denn zu einem festen Siegel,
 Daß Deines Nahmens Preiß wird bey uns ewig seyn.
 So oft den Salen-Stroh wird unser Auge schauen,
 So oft wird Dir das Herz des Danckes Altar bauen.

So zeuch dann hocheerfreuter, und halt die Weinbeer-Lese
 Des Glückes nach Verdienst in jenem Saal-Athen.
 Der Himmel schaffe stets, daß Deine Kraft genese,
 Bis Deine Scheitel wird in weissem Silber gehn,
 Ja bis Dein edler Geist, den manche Last gedrückt,
 Aus jenem Saal-Athen in Salem wird verrückt.

De philosophia prima primo loco pertractanda, commentatio brevis, Qva ... Martino Schmeitzelio ... Prof. ivris publ. et hist. ... novvm ipsimvnvs in Academia Fridericiana demandatvm ex animo gratulatur / Theodor Christoph Ursin Philos. in Acad. Jen. Magister. Jenae, Litt. Hornianis, 1731.²⁰

²⁰ A szöveg egyelőre nem áll rendelkezésemre, így itt csupán a címléírást adom meg.

Alkalmi költemény
az
1732. évből

Die güldene Zeit Solten Bey dem höchst-erfreulichen Geburts-Feste Des Hoch-Edel-gebohrnen und Hochgelahrten Herrn Herrn Martin Schmeizels Seiner Königlichen Majestät in Preussen Hof-Rtaha und auf der Friedrichs-Universität zu Halle Jvr. Pvbl. et Histor. Prof. Pvbl. Ordinar. Als ihres höchst-werth-geschätzten Herrn PAPA Welches am 8. Juni 1732. abermal mit vielem Vergnügen gefeyert wurde in gegenwärtigen Zeilen erwägen Aus schuldigster Kindlicher Pflicht ihre sonderbare Freude bezeugen Und alles selbst verlangte Wohlergehen von Hertzen anwünschen Deroselben gehorsamste Töchter Christian Maria, Maria Dorothea, Johanna Catharina Schmeitzelin. Halle, gedruckt bey Johann Christian Hilligern, Univ. Buchdr.

[2] Schweig, graues Alterthum, von deinen güldnen Zeiten,
 Sprich nicht von ihren werth, als wenn er göttlich wär;
 Laß dich den eignen Trieb nicht allzusehr verleiten:
 Den[n] was man sonst geglaubt, fällt jetzo mehr und mehr.
 Dein Zustand ist zu schlecht, wen[n] man ihn recht betrachtet;
 Wer ist, der blaue Dunst für Kostbarkeiten achtet?

Du hast ja nicht einmal das Goldes Werth erkennet,
 Die Ungeschicklichkeit war nur dein Eigenthum.
 Drum ist es ohne Grund, daß man dich herrlich nennet;
 Nicht dir, nur unsrer Welt, gehöret dergleichen Ruhm:
 Ja wenn man mit Vernunft dein Wesen recht beschauet,
 So ist das gantze Ding auf Fabel.Werck gebauet.

[3] Es ist von Anbegin dergleichen nicht gewesen,
 Was der verlogne Mund der alten Dichter singt,
 Ihr schwülstiges Gehirn hat solchen Tand erlesen,
 Der toller Lüsternheit gar unvergleichlich klingt,
 Wenn sie so blindlings fährt, wie sie beständig pfl eget,
 Und aller Sachen Grund nicht, wie sie soll, erweget.

Mag auch der Thorheit Lob sich über weißheit schwingen?
 Darf wohl Unwissenheit für aller Klugheit stehn?
 Soll Finsterniß das Licht um seinen Schimmer bringen?
 Läst uns ein schwarzer Fleck die Sonne nicht mehr sehn?
 Nein, nein, was würdig ist, dem muß sein Werth verbleiben,
 Das muß kein Schatten-Werck aus seiner Stelle treiben.

Drum sucht man solchen Preiß mit Recht in unsern jahren,
 Da Kunst und Wissenschaft zur höchsten Stufe sind.
 Dann was der Jugend Witz jetzt leichtlich kan erfahren,
 Dabey bleib ehemdem das graue Alter blind;
 Was sonst der Unverstand ließ ungenützt verrauchen,
 Weiß die Vorsichtigkeit nun trefflich zu gebrauchen.

So sprechen wir mit Grund von mehr als güldnen tagen,
 In welchen uns das Glück hat in die Welt gebracht.
 Der Nachruf wird auch selbst von unserm Vortheil sagen,
 Wenn über funfzig Jahr man nicht, wie jetzo, lacht,
 Da es nach kurtzer Frist wird immer schlimmer werden;
 Warum? die güldne Zeit weicht schleunig von der erden.

[4] Hoch-theurer Herr PAPA, Sie werden uns vergönnen,
 Daß hier ein schlechter Reim von göldnen Zeiten spricht.

Was solte unsern geist doch mehr ergötzen können?
Wann käm ein hell'rer Schein in unser Angesicht?
Als da das frohe Licht sich wieder zu uns lencket,
An dem der höchste GOtt Sie hat der Welt geschencket.

Ist dieses nicht ein Tag vollkommner Lust und Wonne?
Da sich die Danckbarkeit vor GOTTes Throne bückt;
Strahlt nicht des Him[m]els Gunst mit voller Gnaden-Son[n]e?
Ja, ja, es sind dadurch die Hertzen gantz entzückt.
Willkommen tausendmal, willkommen güldne Stunden!
Diß ist die schönste Zeit, da ihr euch eingefunden.

Nehmt immer weiter zu, kommt immer schöner wieder,
Vermehrt euch in der Zahl, und wachset an der Lust;
So bringt der reinste Ton viel tausend Jubel-Lieder,
So brennt der Andacht Glut in der entflam[m]ten Brust.
Wie wird die Seeligkeit auf erden sich versüssen,
Wann jeder Augenblick wird besser werden müssen.

Alkalmi költemények
és prózai szöveg
az
1743. évből

Als der Magnificvs Hoch-Edelgebohrne und Hochgelahrte Herr, Herr Martin Schmeitzel Ihro Königl. Maj. in Preussen und Churfürstlichen Durchlauchtigkeit zu Brandenburg, Hochbetrauter Hof-Rath, auch Iuris Publici & Historiarum Professor Publicus Ordinarius, Auf der Weltberühmten Friderichs-Universität zu Halle am XII. Iul. im Jahr MDCCXLIII. Die Academische Scepter übernommen, Solte hierzu von Herten Glück wünschen Ihro Magnificentz unterthänig-verbundener Diener Wilhelm Christian Loeber S. Th. Stud. und der jungen Hochadelichen Herrn von Eickstedt, auf dem Hause Rothen-Clempnov, Hofmeister. Gedruckt zu Alten-Stettin 1743.

[2] MAGNIFICE

Dein Glanz dringt in entfernte Lande,
 Und reizt mein blödes Spiel am feisten Oder-Strande,
 Da DIR Salinens Flor ihr Scepter überreicht,
 Daß mein getreuer Wunsch zum Thron des Höchsten steigt.
 DEIN Glantz zwar nicht allein; weil DU den Purpur zierest,
 Und Friedrichs Musen-Schaar recht väterlich regierest;
 Nein! meine Demuth auch; und schlägt die Cymbeln an:
 Die Ehrfurcht so die Gluth ohnmöglich dämpffen kan,
 Macht daß hier Sylb und Wort und Seuffzer und Gebrden,
 Bey DEINER Purpur-Schmuck, der Danck-Pflicht Redner werden.
 Die Ehrfurcht sinnt und schwitzt am Oder-Strand und hört,
 Was ihr ein gantzes Chor von Deutschen Schwänen lehrt,
 Sie sucht mit heissem Wunsch das Vivat nach zu lallen:
 Es blühe Schmeitzels Wohl, der Musen Wohlgefallen!
 [3] Wer Schmeitzels Nahmen nennt der weiß auch SEINEN Werth,
 Daß IHR der Themis-Schaar als ein Oracul ehrt,
 Den Weltbekannten Ruhm, die Kenntniß in Geschichten,
 Beschreibt kein Feder-Kiel, am wenigsten mein Dichten;
 Die Deutsche Redlichkeit der unverdroßne Fleiß,
 Die Staats-Erfahrenheit, der Wahrheit göldner Preiß
 Der grundgelehrte Witz, kurtz, Schmeitzels schöne Schrifften
 O! können diese nicht ein ewig Deckmahl stifften?
 Dieß weiß auch HALLE wohl, die DEINEN Werth ermist;
 Sie, die den goldnen Saum von Friedrichs-Throne küst,
 Sie würckt, die Wohlfahrt hilfft, sie flechten eine Cron
 Um meines Schmeitzels Haupt; dem wackern Scipion;
 Die an Bestandigkeit Colossen überwährt,
 Die weder Neid noch Zeit mit ihren Rost verzehrt;
 Sie nimmt sie bringt sie IHM um Haar, und Schlaff, und Scheitel,
 Und überzeugt die Welt daß Schmeitzels Ruhm nicht eitel.

Die Fama sieht dies an, sie nimmt ihr schnatternd Rohr,
 Sie rufft Er lebe! aus, ihr folgt das gantze Chor,
 Sie dringt von Hayn zu Hayn, und was? die Hall-Posaune,
 Hört meine Demuth auch in ihrem Hirten-Zaune.

Was Wunder! da der Thon in Schäffer-Hütten dringt,
 MAGNIFICE daß hier mein schwaches Rohr erklingt,
 Das weder Schuck, noch Geist, noch Witz, noch Einfall, crönet,
 Nein! daß nur nach der Brust und nach dem Herten thönet.
 Saline giebt mir Stoff, und selbst die Melodey,
 Die Hand schlägt an das Spiel mein Hertz den Tact dabey:

Das Echo treibt den Ruff, durch Klufft und Thal, und Höhen,
 Es grüne **Schmeitzels** Glück in Höchstem Wohlergehen!
 Ich speiel alles nach. Drum **Hoherhabner Mann**
 Brennt meine tieffe Pflicht, dies Tauben-Opfer an,
 Und will bey **DEINEM** Flor im Schatten fremder Buchen
 Ein nie gespieltes Lied aus Danck-Begier versuchen.
 [4] Wer weiß gelingt es mir? Jedoch **MAGNIFICE**,

Wenn ich auf **DEINE** Huld und **DEINE** Liebe seh,
 So weicht die Wackelmuth und Blödigkeit zurücke,
 Die Pflicht spielt immer fort: es wachse **Schmeitzels** Glücke!
 Ja wohl! biß dermahleinst der Himmel selber kracht!
 Und diesen gantzen Rund zum ersten Chaos macht!
SEIN Ruhm sey stets verklärt, **SEIN** Schimmer stets erheitert!
 Biß selbst der Thier-Creiß wanckt, und knackt und bricht und scheidert.
SEIN hoherhabnes Haus grün! wachse! steig und blüh!
 Und sey der Segen-Stand von meiner Poesie.
 Und spricht nun **GOTT** ein Ja! zu **Schmeitzels** Wohlergehen,
 Wie wird mein Dornen-Busch dereinst voll Rosen stehen.
 Ihr aber die ihr dort ein himmlisch Feuer fühlt;
 Wann Ihr bey **Schmeitzels** Glanz die reinsten Lieder spielt,
 Und dieses Lallen hört: merckt diese meine Bitte!
 Ich feyre nur dis Fest in meiner Schäffer-Hütte.

Als der MAGNIFICVS Hoch-Edelgebohrne und Hochgelahrte Herr, Herr Martin Schmeitzel, Königl. Preußischer Hoffrath, des öffentlichen Rechtes und der Historie ordentlicher Lehrer bey hiesiger Friederichs-Universität Das Academische Regiment den 12. Julii 1743. mit allegemeinen Vergnügen übernahm, bezeigten hierdurch ihre kindliche Ergebenheit Christina Maria, Maria Dorothea, Johanna Catharina Schmeitzelin. HALLE, Gedruckt bey Christ. Ludew. Symphers Wittbe.

[2] Freylich schallt der Thon der Lieder,
Die das Frauenzimmer singt,
Nichts so oft und häufig wieder,
Daß er hell und lieblich klingt;
Als wenn aus der Männer-Chören
Jemand seine Flöte nimmt,
Und ein solches Lied anstimmt,
Daß man Lust hat zu zuhören.

Indeß muß doch dieses gelten,
Daß das weibliche Geschlecht,
Dießfalls nicht sogleich zu schelten,
Sondern es behält sein Recht.
Denn wer will es ihm verdencken,
Wenn es eine Zitter schlägt,
Daß manch Hertz vor Lust sich regt,
Sein Gehör darnach zu lencken.

[3] Schenckt, o Musen, uns die Triebe,
Zeiget, daß ihr für uns sprecht,
Ja, ihr thuts mit Lust und Liebe
Daß ihr uns die Lorbern brecht.
Pfleget ihr doch dem Männer-Orden
Gern und willig beyzustehen,
Daß sie, wie mans oft gesehn,
Nur durch euch berühmt geworden.

Nun, es sey drauf angefangen,
Daß ihr uns jetzt nicht verlaßt;
Helft, und stillt biß Verlangen
Sonst ist unser Reim verhaßt;
Sonst wirds und wol nicht gelingen,
Aber wenn, wie sichs gebührt,
Ihr uns Hand und Feder führt,
Wollen wir es schon vollbringen.

Gut; wir thuns nicht eigenmächtig
Wenn sich unser Kiel jetzt übt;
Sonst wird oft das Lob verdächtig,
Das ein Kind den Eltern giebt;
Nein, jetzt sind wir frey von allen,
Wo der Neid sonst Argwohn hegt,
Und, ob alles wahr sey, frägt,
Um den Spöttern zu gefallen.

Vater, laß Dir docg gefallen,
Was jetzt unsre Muse singt,

Wenn gleich unser Lied in allen
 Nicht so rein und lieblich klingt.
 Flechten doch die Musen Kränze,
 Die Dein theures Haupt geschmückt,
 Ja, sie halten halb entzückt
 Dir zu Ehren Freuden-Tänze.

[4] Sie besingen mit Vergnügen,
 Dieses eingefallne Fest,
 Weil Dein Ansehn jetzt gestiegen,
 Das viel gutes hoffen läßt;
 Ja, man kans an ihnen spüren,
 Was sie so vergnüget hat,
 Weil Du das Prorektorat
 Wirst zu ihren Vortheil führen.

Welch ein frohes Luft-Getöne
 Hat heut unsre Stadt bewegt?
 Das Fridricianens Söhne
 Über Deine Wahl erregt;
 Wie gerecht ist ihr Bemühen?
 Weil sie schon vorlängst geglaubt,
 Daß durch Dich, ihr Oberhaupt,
 Ihre Wohlfahrt stets wird blühen.

Nun, der Himmel wird Dich stärcken,
 Bey der schweren Arbeits Last,
 Du wirst seine Kraft vermercken,
 Weil Du sie jetzt nöthig hast.
 Und, wirst Du dieselbe spüren
 So kanst Du das Regiment,
 Das man sonst sehr wichtig nennt,
 Klug und weis' und glücklich führen.

Denkmal des Ruhmes und der Freude Dem MAGNIFICO Hochedelgebohrnen und Rechtshochgelahrten Herrn Herrn Martin Schmeizel hochberühmten ICTO Seiner Königl. Majestät in Preusen und Churfürstlichen Durchlaucht. zu Brandenburg Hochbetrautem Hofrath, wie auch des Staatsrechtes und der Geschichte Hochansehnlichem Professor auf der hochberühmten Universität Halle Als Dieselben kurz vorher ehe Sie Dero Akademisches Regiment angetreten Sich einige Tage in Jena zu verweilen beliebten Im Monat Julius des Jahres 1743. ehrerbietigst aufgerichtet Von Einigen Dero gehorsamsten Dienern und Landesleuten aus den hier studierenden Siebenbürgern. JENA, gedruckt bey Johann Friedrich Schill.

[2] Dein Ruhm und Dein Verdienst ist nicht bey uns vergessen,
Du lobbekrontes Haupt! Wo Schmeizel sonst gesessen,
 Wo uns Dein Geist entzückt, wo Dein Katheder stand;
 Da steht izt Lieb und Treu ab Deinem Glanz entbrannt.
 Du bist noch nicht so bald durch unser Thor gezogen;
 So kommt schon Lust und Wunsch frolockend zugeflogen,
 Sieht ihren alten Schmuck, und neigt sich zehenmal.
 Die Musen brechen auf in dem gelehrten Thal,
 Vereinen Harf und Spiel, durch Deinen Werth entglommen,
 Und rufen höchst erfreut: Du, unser Freund! Willkommen;
 Willkommen Theures Haupt! O hielt ihr Thon Dich hie,
 Wie dort, wenn Orpheus sang; wie reizend spielten sie.
 Doch sie hält, da Du ziehst, auch wohl kein Neid zurücke:
 Sie kommen mit und sehn, wie Dich der Purpur schmücke,
 Vergnügen sich an Dir und ihrer Schwester Flor,
 Und spielen denn Dein Lob den grünen Bergen vor,
 Und lassen Dein Verdienst durch alle Thäler schallen:
 O sollte Dir nur auch der Ehrfurcht Trieb gefallen!

Das was den Weisen schmückt, ist nicht allein die Kunst;
 Ein lermendes Gerücht und langer Titeln Dunst:
 Kein gros gedüncker Geist, der gleich den Sternen gehet,
 Und sich, bey andrer Ruhm, in seiner Grobheit blehet.
 [3] So mahlt sich der Pedant, und kein Gelehrter nicht.
 Die Weisheit macht auch hier in seinen Sitten Licht.
 Er übersieht die Schaar, dia an der Erde klebet;
 Hat manche Kunst erlernt; weiß was den Geist erhebet:
 Doch brennt er immer mehr. Je rühmlicher er steigt,
 Durch eignen Werth bekrönt: je holder er sich neigt;
 Je mehr die Freundlichkeit aus beiden Minen blicket,
 Sein Wissen uns gefällt, sein Umgang uns entzückt.
 So bildet sich ein mann, der das ist was er heist;
 Wenn er die Welt gesehn, wenn ihn die Tugend preist:
 So aber hat auch schon ein groser Abt von diesen
 Uns **Schmeizels** Lob und Zier vor zwanzig Jahr gewiesen;
 So schrieb Fabricius, der Geister prüfen kann. H. Bibl. T. V. p. 253.
 Wie aber hat Er sich seit dem hervorgethan?
 Wie ist nicht diß Athen von Seinem Ruhm erklingen?
 Was hat Sein Kiel bisher für Beyfall nicht errungen?
 Wie hat der König dort, der selbst sein Land regiert,
 Den unentschlafnen Fleis mit Würden ausgeziert?

Wer zehlt die Lorbeern doch, die sich Sein Geist erstritten?
Und gleichwohl ändert Er noch nichts in Seinen Sitten!

Der Rang der Redlichkeit ist unsers Volkes Zier:
O Du der Deinen Schuck! und dieser lebt in Dir;
Und dieser muß durch Dich manch fernes Land erhitzen,
Das izt die Schüler sieht, die Stadt und Rathhaus stützen,
Die ihm Dein Lehrstul schickt. Der Dacien besang;
O rührt er doch noch izt, der Laute süsen Klang!
O daß nur Opitz heut aus seiner Urne stiege,
Und, wie er vormals that, die teutsche Cyther schlüge;
Die bis zur Wolga schallt und Carpaths Berg bewegt:
Da sah er welch ein Trieb noch in den Adern schlägt,
Und wie auch Wuth und List die Glut nicht dämpfen können,
In der wir noch bis izt nach Kunst und Weisheit brennen.
Dein Beyspiel macht sie neu: und niemand ist so feig,
Er wird bey Deinem Bild dem Alexander gleich,
Und weinet, daß er Dir nur langsam folgen mögen,
Und neigt sich noch so tief um Deiner Tugend wegen.

[4] Dein Kronstadt zeigt nun, wie weit es Kronen trägt:
Die eine hat Dein Kiel ihm vormals umgelegt;
Als er vor dreysig Jahr das schöne Werk geschrieben:
Die andre ist ihm noch bis itzund übrig blieben,
Da Du die Zepter nimmst und in dem Purpur gehst,
Fridericianens Heil mit neuem Schuck erhöhst;
Und da die Musen Dir so Wunsch als Lieder weihen,
Um Deinen Lehrstuhl glühn, ob Deinem Glück sich freuen.

Du hast die Welt studiert, Du hast die Welt besehn;
Weißt was den Staat beglückt; kennst Rom und kennst Athen;
Hast selbst ein mildes Herz, das Tand und Schalkheit hasset;
Und brauchst nichts als die hand, die izt das Zepter fasset,
Und brauchst nichts als Dich selbst; so blüht der Musen Hain.
Wie wird nicht dort ihr Chor Dir freudigst Blumen streun!
Der Tag, der Dich erhöht, ist ihrer Wohlfahrt eigen:
Der Opfer reiner Dampf mag durch die Lüfte steigen:
Er bleibt auch uns ein Fest. Wo sich die Saale krümmt,
Die durch die Berge rauscht, Apoll die Laute nimmt,
Noch izt Dein Lob erthönt; kömmt nun Dein Volk in Flammen.
Da theilt sich Lust und Pflicht, und stimmt in Dir zusammen.
Ein jeder lobt alsdenn was neues, doch nur Dich.
Die freude treibt das Blut: das Herz erweitert sich.
O lebe, blüh und nimm ein Theil von unsrem Leben:
Du kannst es zehnmal uns durch Tugend wiedergeben.

Paulus Crestels, aus Cronstadt

Der Rechte Befl.

Daniel Klein, aus Bistritz

d. Rechte Befl.

Franciscus Czacko von Rosenfeld.

d. Gottesgel. Befl.

Georgius Clomp, aus Cronstadt.

d. G. G. Befl.

Josephus Alesius, aus Schäßburg

d. G. G. Befl.

Johannes Wolff, aus Mädiasch.

d. G. G. Befl.

Johannes Salmen, aus Syberin.

d. G. G. Befl.

Barthol. Melas, aus Schäßburg.

d. Rechte Befl.

Andreas Köhler, aus Schaßburg.

d. Rechte Befl.

Johannes Jobi, aus Bodendorf.

d. G. G. Befl.

Andreas Göckel, aus Trapold.

d. G. G. Befl.

Das Ehrfurchts-volle Vergnügen der Ungarn und Siebenbürger über das academische Regiment Ihres Lands-Verwandten Wollten Als Der Magnificus und Hoch-Edelgebohrene Herr, Herr Martin Schmeizel, Ihre Königlichen Majestät in Preussen hochbestallter Hof-Rath, und der Friedrichs-Universität hochberühmter Professor Juris Publici & Historiarum Ordinarius, am 12ten Jul. 1743. Die Academischen Scepter Zum ersten mahl glücklich übernahm, in gegenwärtigen gehorsamst-ergebensten Glück-Wunsch vorstellen Johann Michael Keßler, aus Hermannstadt, ein Siebenbürger, und Samuel Pauer, aus Preßburg, ein Ungar. Der Artzney-Kunst Beflissene. Halle, Gedruckt bey Johann Christian Hilligern, Universitäts-Buchdrucker.

[2] PHAEDRVS

Lib. III. Prolog. v. 55.

CVR SOMNO INERTI DESERAM
PATRIAE DECVS?

Welch lusterfüllter Jubel-Schall
Durchstreicht unsre Luft und Ohren
Mit tausendfachem Wiederhall?
Wie, wann ein großer Prinz gebohren,
Der Unterthane höchsterfreut,
Den Weyhrauch treuer Wünsche streut,
Sein lautes Vivat ganz entzückt,
Zu seines Vaterlandes Wohl,
Bis zu der Sterne höchsten Pol,
In lautrer Einfalt hauffig schicket.

Fridricianens Wiegen-Fest,
Das uns der höchste heute wieder
Gesund und froh erleben läßt,
Erregt dergleichen Jubel-Lieder.
Der aufgeweckte Musen-Sohn
Sinnt, dichtet, stimmt, ja singet schon,
Die allgemeine Lust zu mehren;
Ja über dieses läßt er noch
Sein wolkenstürmend Vivat hoch
Aus vollem Muth und Halse hören.

[3] Sein Fleiß, der ihm sonst eigen ist,
Legt doch igt Buch und Kiel bey seite,
Und machet sich vielmehr gerüst,
Daß er die Musen mit begleite,
Dahin, wo ihr erregter Geist
Fridricianens Glücke preißt,
Das sich auf iedes Land ergiesset;
Davon so mancher großer Prinz,
Ja fast ein iegliche Provinz,
Auch einen Antheil mit geniesset.

Fridricianens Weißheits-Bach
Durchströmt in Wahrheit alle Reiche;
Er nützet mehr als tausendfach,
Wann ich ihn schon dem Caius gleiche:
Denn dieser Erden gelber Schaum,

Das Gold, nuzt nur und auch noch kaum
 Sein Leben ärmlich hinzubringen;
 Dagegen treuer Lehrer Müh,
 Und deren Früchte ie und ie,
 Noch in der Ewigkeit gelingen.

Nichts ist **Fridricianen** gleich,
 An treuer Lehrer weisen Lehren;
 Dieß eben macht sie Schüler-reich,
 Die, um dieselbigen zu hören,
 Nach diesem Weißheitsmilden Ort,
 Aus Ost und West, aus Süd und Nord,
 Sich stets so lehrbegierig wenden;
 Die klüglich angelegte Zeit,
 In gründlicher Gelehrsamkeit,
 Nach ihrer Freunde Wunsch zu enden.

Auch uns lockt **Friedrichs Saal-Athen**,
 Aus **Ungarn** und aus **Siebenbürgen**,
 Nach diesem Musen-Sitz zu gehn;
 Um unsre Städte, Schulen, Kirchen,
 Mit weisen Leuten zu versehn;
 Und da dieß lange her geschehn:
 So ist daraus der Ruhm erklungen,
 Den man für **Preußens Friedrich**,
 Und auch für **Halle** stetiglich
 Mit Danck und Ehrfurcht abgesungen.

[4] Besonders reizet uns das Glück,
 Daß **Schmeizel** ietzo da regieret;
 Der als der Weißheit Meister-Stück
 Die academischen Scepter führet.
 In was für freudenvollen Stand,
 Geräth nicht unser Vaterland!
 Es schmeichelt seinen Landes-Söhnen;
 Auf, spricht es, gebt euch gleiche Müh:
 So wird das Schicksal ie und ie
 Auch euren Fleiß dereinst becrönen.

Stellt euch nur **Schmeizels** Beyspiel für,
 Den Fleiß, Witz, Treu und Glück erhoben;
 Der ist **des Vaterlandes Zier**;
 Wer wollte, Ihn mit recht zu loben,
 Itzt schläffrig und verdrossen seyn?
 Rühmt **Seiner** Tugend hellen Schein;
 Erhebet **Seiner** Weisheit Gaben;
 Lobt der Erfahrung Seltenheit,
 Nebst gründlicher Gelehrsamkeit,
 Daran sich selbst die Musen laben.

Sein Ruhm vermehret unsern Ruhm,
 Und mehrt des Vaterlandes Ehre;
Er, als der Musen Eigenthum,
 Giebt ihnen stets geneigt Gehöre;

Ist einem wie dem andern hold;
Zeigt männiglich der Weißheit Gold
In klugen Schriften zu ergründen;
Wer Wissenschaft von **Ihm** begehrt,
Wird seines Wunsches bald gewährt;
Bey **Ihm** ist Hülff und Rath zu finden.

Wohlan! so mag dann unsre Brust
Von Danck, und Ruhm, und Wunsch, und Flehen,
Zu **Schmeizels** ungestörter Lust,
An diesem Tage übergehen:
Es lebe **Schmeizel** iederzeit
In sicherer Zufriedenheit;
Gott mehre **Seine** Lebens-Jahre;
Der hindre, was das Schicksal droht,
Daß **Siebenbürgen** **Seinen** Tod,
Alt, ruhig, lebenssatt, erfahre.

Gehorsamste Beyfreude Zu der den 12. Julius 1743. rechtmäßig erhaltenen Prorectorwürde, Seiner Magnificenz dem Herrn Hoffrath Schmeizel in nachfolgender Ode ehrerbietigst bezeuget von C. E. S. Kaulfuß, der Rechte Beflissenen. Halle, gedruckt mit Gebauerischen Schriften.

[2] Die Weißheit jauchzt, denn **Schmeizel** steigt,
 Es schallen tausend Jubellieder,
 Die Boßheit klagt, und murt, und schweigt,
 Und legt für Angst die Waffen nieder;
 Die Tugend hebt Ihr Haupt empor,
 Und dorten sucht das frohe Chor
 Der Musen, seinen trieb zu zeigen;
 So nimmt auch dieses Festes Schein
 Mein Herz mit tusend regung ein,
 Die Lust begeistert mich, ich kan unmöglich schweigen.

Ich lege **Herr**, mein Saitenspiel
 Hier Freuden voll zu **Deinen** Füßen;
 O wenn es **Dir** nur wolgefiel!
 Es müßte schon von selbstn fließen;
 Die Wahrheit ists, **O Maecenat!**
 Die meinen Kiel geführet hat,
Dein Ruhm und **Deine** seltne Gaben,
Du Muster wahrer Wissenschaftt!
 Die geben mir, Lust, Muth, und Krafft,
 Und sind es, die bis Blat von mir erfordert haben.

[3] Ich bedenke voller Freuden nach,
 Wie **Deine** Anmuths volle Lehren
 Den edlen Trieb, der sonst gebrach,
 Die Lust zu Wissenschaften mehren:
 Ja Lehrer, **Deiner** Redlichkeit
 Sind aller Herzen gleich geweiht,
 Die **Dich** und **Deinen** Eyffer kennen,
 Ja will man einen Abdruck sehn,
 Da Witz und Kunst beysammen stehn,
 So darf man weiter nichts als unsern **Schmeizel** nennen.

Herr, Deine Trefflichkeit und geist,
 Und **Deiner** Tugend ächter Adel
 Der sich in Wort und Schriften weißt,
 Entzeucht sich selbst der Schmähsucht Tadel:
 So wie der Sonnen fruchtbar Licht,
 Das auf die kahlen Felder bricht,
 Den frischen Keim zum spriessen treibet,
 So wird auch unsre **Musenschaar**
 Gar manche süsse Frucht gewahr,
 Wenn **Schmeizels** Mund sie lehrt, und **Seine** Feder schreibet.

Sie sieht mit innig zarter Lust
Dich Ihren frohen Scepter führen,
 Und wünscht aus treuergebner Brust
Dir tausend Seegen zum regieren,

Sie preiset FRIEDRICHS weisen rath,
 Und was sie offft den Himmel bath,
 Das fleht sie ihn nun täglich wieder,
Dein Wohlseyn müsse steigend blühn,
 Und Unglück, Harm und Kummer fliehn,
 Der Seegen lasse sich auf **unsern Vater** nieder.

[4] Die fröliche Gerechtigkeit
 Sieht **Ihren würdgen Schutzgott** steigen,
Die Güte sagts der **Zärtlichkeit**,
Das Glücke giebt sich **Ihm** zu eigen,
 Und schickt sich, als **Sein** Unterthan,
 Ganz ohne Zwang, mit Freuden an,
 Ihm täglich neue Lust zu schaffen
 Die Lasterbrut ereyffert sich,
 Sie klagt, Warum? Sie siehet **Dich**
 Die Redlichkeit erhöh, und Ihren Anhang straffen.

So nimm denn hin was **Dir** gebührt,
 Den Scepter den **Dir** FRIEDRICH gönnet,
 Und da die Würde die **Dich** ziert,
Dir Lieb und Ehrfurcht zuerkennet;
 So soll mein Herz, so lang es schlägt,
 Und mein belebtes Blut sich regt,
 Der Neigung eigner Altar bleiben:
 Denn **Deine** Seltenheit verdient
 Daß stets **Dein** Ruhm in Seegen grünt,
 Die Tereue gegen **Dich** soll nur der Tod vertreiben.

Nachdem Ihro Magnificenze Dem Hoch-Edelgebohrnen und Hochgelahrten Herrn, Herrn Martin Schmeitzel Sr. Königl. Maj. in Preussen Hofrath Des Deutschen Staats-Rechts der Geschichte, wie auch Welt-Weißheit ordentlichen und öffentlichen Lehrer zu Halle Von Ihro Königl. Maj. in Preussen unserm Allernädigsten Herrn Das Prorectorat den 12. Jul. 1743. auf dasiger Universität aufgetragen worden Wolte in nachstehenden Reimen Seine gehorsamste Glückwünschung dazu abstatten Samuel Tieffensee der Gottesgel. Beflissener. HALLE gedruckt bey Christian Ludewig Symphers Wittbe.

[2] Besteige demnach Deinen Thron,
Den Dir die Pallas zubereitet,
Dis ist der wolverdiente Lohn,
Der Weißheit und Verstand begleitet,
Was die Gelehrsamkeit, was Witz und Geist belebt,
Das schwinget Dich empor, das ists, was Dich erhebt.

So red' ich Dich mein Gönner an,
Den mir das Glück zum Glück beschieden,
Wenn ich Dein Glück nur sehen kan,
Bin ich mit meinem Glück zufrieden;
Drum gönne mir anitz, daß sich mein Geist erfreu't,
Wenn dir der Musen-Sohn zu Ehren Blumen streu't.
Ich sehe Dich im Purpur steh'n,
Den Dir Apollo angeleget,
Dort sehe ich die Musen gehn,
Wo alles sich um Dich beweget,
Was ists? Was machen sie? Was ist doch ihr Bemüh'n?
Sie suchen nichts als nur Dein Hertz an sich zu zieh'n.
Die muntre frohe Musen-Schaar
Eil't, lauft hinzu mit vollen Schritten,
Sie spricht: das wird ein glücklich Jahr,
Worinn ein Lehrer guter Schritten

[3] Die Universität mit Seinem Vorsitz zier't,
Denn Schmeitzel ists der uns und unser Chor regier't.
Die Klugheit sieh't man überal
In allem seinem Thun und Wesen,
Den Witz weiß Jena so als Hall
Aus Seinem Angesicht zu lesen.
Ja wer sich nur bemüh't die Schrifften anzuseh'n,
Der muß Ihm Geist und Muth und Leben zugesteh'n.
Was Gründlichkeit was Einsicht sei
Was Tugend, Lehr' und Anmuths-Quellen,
Was Wahrheit ohne Heuchelei,
Das kan aus Seinem Thun erhellen,
Wer geh't in Seinen Saal? Wer hört den Vortrag an?
Ist unser Schmeitzel nicht ein recht geschickter Mann?
Ja, Ja dis saget man von Dir,
Und findets in der That bewiesen,
Drum bleibest Du auch für und für
So wohl an Lehr' als Werck gepriesen,
Dein Ruhm erlöschet nie, Dein Ruhm geh't mit ins Grab,
Doch selbst auch nicht der Todt bricht Dein Gedächtniß ab.
Bist Du gleich nicht mehr auf der Welt,

So bleibet doch, der Dich verehret,
 Der noch von Dir das Urteil fällt;
 Du sei'st noch nicht genug geehret.
 Wenn man so lang' du leb'st nur Deinenn Ruhm besingt
 Und nach dem Todes-Fall kein Ehren-Opfer bringt.
 Nein, wer der Ehrfurcht-Triebe spür't
 So ihm durch Deine Gunst erreget
 Und wen der Zug der Liebe rür't
 Der Dein' und seine Brust beweget.
 Wer an den Danck gedenckt den er Dir schuldig bleibt
 De mist so gleich dein Ruhm auf ewig einverleib't.
 Und das versich're ich von dir.
 Wer ist, der Deine Liebe spüret?
 Wen treibet solcher Zwang zu Dir
 Der lauter Anmuth mit sich führet?
 [4] Bin ichs nicht? Den Du stets, geliebt, gelehr't, begabt,
 De Du mit Zärtlichkeit wie Deinen Sohn gelabt.
 Was geb ich Dir denn nun dafür?
 Kan ich auch Deine Gunst bezalen?
 Nein, diese stehet nicht bei mir
 Ich würde mit dem Deinen pralen.
 So nimm den tief'sten Danck von Deinem Diener an,
 Der alles übergiebt was er nur geben kan.
 Ich sehe Dich voll Freuden steh'n
 In Deiner hohen Würde prangen;
 Es müße Dir nach Wunsch ergehn,
 Du müstest, was Du wilt, erlangen,
 Dein Gott besel'ge Dich, Dein Haus mit allem Heil,
 Ich nehme iederzeit an Deiner Wohlfart Theil.

So WaChse SchMeItzeL Vnser GLVeCk,
 Es WelChe aLLe PeIn zVrVeCk.

Till then høgædle och wida bercemde Herren, Herr Martin Schmeizel, hans kongl. Maiestets uti Preussen høg-tbetrodde man och hâf-råd, Samt jur. publ. et historiarum prof. publ. ord. wid det widt-bekanta Fridrichs-Universitet: då han rectorats wærdet wid samma Academie antrædde, den XII. Jul. MDCCXLIII. hafwa twænne swenske stv-derande, sin oedmiuka tilgifwenhet uti denna offentliga skrift læmma welat. Halle, Trykt hos Christ. Lud. Sympers Aenkia.

[2] Wâr lærda werld sin Wællfærd har,
 Nær Dygd och Aera œfwas;
 Ei Wett, ei Snille wilse far,
 Då alt fœrnuftigt præfwas:
 Ei hœr's och ses då myckit lætt,
 Att Klokhet haftigt swinner,
 Nei, nœisamt och fœrtræfflig nætt,
 Man Wishets Hammen hinner.

De Lærdas Hemwist ær den Ort,
 Dær Dygden sig fœrenar
 Med Wett, och Odygd drifwes bort,
 Som Aerans Skrud fœrklenar:
 Dær Mæn af Wett och Oefning stor,
 Och ækta Wishets Fæder,
 Utså blan Ungdom Sæd, som gror,
 Samt grundar Hus och Stæder.

Du wærda Universitet,
 Din Fridrichs Frœegd och Fæegnad;
 Som Namn har af Hans Maiestet,
 Din Konung, som Dig hægnadt.
 Du ær fœrsedd med lærda Mæn,
 Som på Parnassen lya,
 Fœr hwilka hwar en Phœbi Wæn,
 Aer skyldig Wœrdnad hysa.

[3] Si! Nu framlyser iust den Dag,
 Då Du â nyo faegnas
 Skal, ock Dig efter wanlig Lag,
 En ny PRO-RECTOR laemnas.
 Som waerdigt fœra skal sin Makt,
 Som Honom aer updragen,
 Och hålla trogen Wârd och Wakt,
 Utœfwer Raett och Lagen.

Si! Haer upstår en Man af Wett,
 Din Musers Skiceld at blifwa;
 En Man, som werlden nog har sedt,
 Till Pindi Hœgd upkilfwa.
 En Laerare på Helicon,
 Din Scepter will antaga,
 Som funnits staeds beredd och mân,
 Att fœr Dig Omsârg draga.

En Man, af Den wi ofta hœrdt,
 Med Nœie bli beraettat,

Hwad som wâr Sinnen maektigt rœrdt,
 Och Ynnest Hans bekraeftat.
 I unga År med Aera stor,
 Hur' Werlden Han passerat.
 Besedt des Swaghet och des Flor,
 Samt mer hwad meriterat.

Wårt Svea-Land Han ock besœkt,
 Wâr Faeders Hemwift sâta,
 Som Waenskap Hans fœr Norden œkt,
 Och Swenskom kunnat bâta:
 Hwad aer fœrdenskull stœrre Frœgd,
 Aen utaf allom hœra,
 Ett Glaedie-Rop i stœrsta Hœgd,
 Wâr Oeron liufligt rœra.

[4] DIN Tro, O! Hœgtfœrtiente Man,
 Wâr Lands-Maen icke felar,
 Fœrdenskull hwad som hwar eb kan,
 Ditt Namn med Lâf fœraerar.
 Ia Lyckan oss ock unnat har,
 En Gynnar' i Dig finna,
 Och Ynnest Din oss œppen war,
 Att Tillgâng hos Dig Winna.

Si! Detta oss anledning gier,
 Wâr Faegnad Kunnog giœra,
 Dâ wi i orten daer det skier,
 Dig Sielfwer laerand' hœra,
 Lyckœnskan wâr att baera fram,
 I mer aen oedmiukt Sinne,
 I detta Kârta Pappers-Kram,
 Dig ock Din Gunst till minne.

Tag willigt an der dyra Kall,
 Som DU aer waerdig baera;
 Wi DIG med uphœgt Frœgde-Skall,
 Sâ ock DIN Thron fœraera:
 Laet Raett af Dig beskyddad bli,
 Men Odygd platt utrotad,
 Sâ skola wœrdsamt alla si,
 Hwad Du med Omsârg botat.

Till Slut, lef waell, O Dyra Man,
 Dig sielfvva Himlen haegne,
 Dig Kraft ock skiaenke Herrens Hand,
 Och med lång Lifestid faegne:
 Att Du aen mâ till mângâ Åor,
 De Laerdas Antal zira,
 Och med en Nestors hvvita Hâr,
 Din Aera waerdigt fira.

To the learned Mr. Schmeizel, professor in history, on his being chosen Prorektor of the Celebrated University of Hallé July the 12th 1743. Hal. Magdeb. Typ. Sympher. Viduae.

[2] HONOURED SIR,

The progress I have made in the German Language, by following Your wife Instructions, demands my greatest gratitude, & Your complacency of manners commands my esteem & admiration; Permit me then, Sir, to take part in the joy which all honest Men must have on Your being chosen PRORECTOR of this celebrated University. I congratulate You on this new acquisition of Honour, not only as it will be profitable to You, but also as it will give You an opportunity of displaying Your great talents, in making salutary ordinances, in promoting tranquillity, encouraging virtue, rooting out vice. & You will make Yourself honoured, esteemed & feared, by keeping the just medium between too great a severity & too great a Clemency.

Kings who discern merit & reward it, deserve the greatest veneration from their subjects; His Prussian Majesty has given a Proof of His great discernment & justice, in reposing so great a trust as that of PRORECTOR in You, for what person is fitter to discharge it than Yourself! Whose capacity is so conspicuous that the envious themselves dare not speak, & the jealous acknowledge it by shewing their discontentment; whose Probity is not to be biassed by any promise of reward or favour, and whose generosity & humanity are so great, that the poor & the oppressed find always a refuge in You, but once in particular, You shewed Your great humanity, when You, then at Jena, reliev'd one of my Contrymen, who an unknown indigent stranger, You snatch'd out, if I may use the expression, of the jaws of Death, & gave him new life; what Briton, nay what Christian who hears this, will not feel a secret respect & esteem for so generous a benefactor.

[3] The honour I have had of conversing with You daily for these 8 months last past, has given me Opportunities to discover some of those great talents which make up Your character; You, honoured Sir, have not only a knowledge of books but also of men, You have stud'd the great book of the World, without which the prejudices a person contracts in Schools, & that reservedness & gloominess which generally accompany those who have a knowledge of books only, can never be shaken off; You, Sir, are free from those prejudices; You have conversed both with the ancients & moderns, You can judge of their vices & virtues, of their beauties & faults, consequently You imitate their perfections & shun their imperfections; You see ev'ry thing in it's true' light, which another, for want of experience, is incapable to do, & tho' well inclined, often mistakes Virtue for vice, & vice for virtue; & happy it is that You have an Opportunity to make use of Your great capacities, not only for the Service of Your Country but also for the greatest part of Europe; I say again it is a very great happiness, for as a learned author says: Knowledge of books in recluse men, is like that sort of lanthron which hides him who carries it, & serves only to pass thro' secret & gloomy paths of his own; but in the possession of a man of business, it is as a torch in the hand of one who is willing & able to shew those, who are bewildered, the way which leads to their prosperity and welfare.

Permit me now, Sir, to return You my most humble thanks for the favours You have shewn me, but in particular for Your great care & diligence in teaching me the German Language; My Lord Carteret, who did me the honour to recommend me to You, cannot but be well pleased with the method You have taken in directing my exercises, & I am persuaded His Lordship will retain a gracious Sense of it; As for me, Sir, I can assure You that my gratitude has no limits, & I wish for nothing more than an opportunity of making You sensible of it by some real services; But as it is not at present in my power to do it, You will please to accept of this as a small acknowledgement for your civilities shewn to me.

[4] You, will be so good as to pardon the liberty I have taken in troubling You with this epistle, & excuse my vvant of capacity in doing justice to Your merit & great capacities, my gratitude made me presume to do it, thô I vvas consciuous the attempt vvould be vain. I beg You vvill accept of my most sincere vvishes for Your health & prosperity, & as You cannot fail of being an honour to Your nevv dignity, I vvill add nothing more, but conclude vvith assuring You that I honour and respect You, & that I am vvith the utmost gratitude for all Your favours,

HONOURED SIR,

*Your most obliged,
most obedient, &
most humble Servant*
ROBERT leGEYT,
Britannus.

Hallé July the 16th. 1743.

Zeugniß der Ehrfurcht und Treue An den MAGNIFICVM Hochedelgebohrnen und Rechtshochgelahrten Herrn Herrn Martin Schmeizel Beyder Rechte Doctor Sr. Königl. Maiestät in Preussen und Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg Hochbetrauten Hofrath, des öffentlichen Staats-Rechts wie auch der Geschichte Hochberühmter ordentlichen Lehrer, auf der Weltbekannten Friedrichs-Universität Bey Uebernehmung Des Akademischen Regimentes Im Jahr 1743. im Monat Julius von einigen Sr. Magnificenz verbundensten Dienern David Czako von Rosenfeld, Johann Schmiedts, Samuel Croner aus Cronstadt in Siebenbürgen. Jena, gedruckt mit Marggrafischen Schrifften.

[2] Bewundert Ihn! und laßt uns schweigen!
 Die Redlichkeit braucht beßre Zeugen,
 Als die ein unversuchtes Blatt
 Der Sehnsucht abgezwungen hat.
 Die Ehrfurcht sizt auch niedrig feste,
 Macht sich der Tugend doch verdient,
 Und baut mit ihr an Laub und Aeste
 Ein Denkmahl das oft länger grünt;
 Als wenn wir uns mit heissen Trieben,
 An Marmortafeln müde grüben.

Wir sehn den mangel der sich bücket,
 Wir sehn, daß das Verlangen rücket,
 Und doch die Kraft die drunter glimmt,
 Durch keine Reizung mit sich nimmt:
 So laßt denn andre weiter dringen,
 Gönnt ihnen Vorzug, Kranz und Spiel:
 Ein immergrünes Reis zu schlingen
 Scheint unsrer Ohnmacht warlich viel:
 Als die wir in verwachsenen Gründen
 Nur Weiden, keine Lorbern finden.

Du siehst, o **Schmuck erhabner Lehrer!**
 Hier freylich schüchterne Verehrer;
 Doch siehst **Du**, die verbundnen Drey
 Hier in entwichner Schmeicheley:
 [3] Die **Dir, Du unser Ruhmerhalter!**
 Schon manchen Weyrauch angesteckt;
 Dort wo vom ersten Erdenalter,
 Das Gold noch manche Hütten deckt;
 Dort wo wir auf Traianus Weisen*
 Schon längstens Dein Verdienst gepriesen.

Wir wünschten ehemals voll Begierde:
 Nur Schmeizeln unsres Landes Zierde,
 Den Mann zu finden und zu sehn:
 Und was wir wünschten, ist geschehn.
 Du selber kommst uns, wie entgegen,
 Wir sehn Dich auf Salinens Flur,
 Die sonst Dein gründliches Vermögen
 Nicht ohne Fruchtbarkeit erfuhr,

* Bedeutet gewisse Siebenbürgische Felder. Die Wallachen sagen: Prat de Traian.

Die ehemals auch von Schmeizels Werthe
Den schon so lichten Schmuck verklärte.

Wie jener Landsmann mit Vergnügen,
Recht feurich aussern Bord gestiegen,
Der seinen grossen Livius
Durch manche Wellen suchen muß:
Er sieht ihn; seegelt froh zurücke:
So ists wie unsre Lust entbrennt,
Da uns ein unverhofftes Glücke,
Jüngst Deine Gegenwart gegönnt;
Da wir nach sehnsuchts vollen Stunden
Den grosen Landsmann hier gefunden.

Das ist es, was die Regung stärket,
Das ists, was unsre Treu bemerket.
Die sich vor Dir berühmter Mann
Nicht länger furchtsam bergen kann.
So schlecht wir auch ein Blatt gebrochen,
So unbezwinglich bleibt die Macht,
Die Dir so bald wir Dich gesprochen
Ein redlich Zeugniß zgedacht,
Dadurch wir auch dem Neyde sagen,
Wie viel wir Ehrfurcht bey uns tragen.

Des Himmels Lust, der Erden rühmlich,
Den besten Fürsten eigenthümlich,
Der Weisheit nechster Freund zu seyn
Ist wohl gewiß kein bloser Schein.
Den Wissenschaften Zuwachs geben,
Der Nachwelt junge Weisen ziehn,
Das muß sich durch sich selbst erheben,
Da darf sich nicht Kunst bemühn;
Um solche Geister gros zu nennen,
Die kaum ihr Feind verachten können.

Die Ehre bleibt bey ihrem Adel,
So auch der eigne Schimpf dem tadel
Der voll von Niederträchtigkeit,
Auch auf Verdienste höhnisch schreyt.
O Schmeizel! Dein erhöhtes Wesen,
Das ist es, was Dir Lorbern brach!
Gnug daß dich selbst ein Fürst erlesen,
Von dem der Zeiten Allmanach
Mit ewig güldnen Schriften weiset
Warum man sein Regieren preiset.

Nim hier der Demuth blöde Zeichen,
Die zwar nicht Deiner Würde gleichen,
Doch darum weil sie redlich stehn,
Dir ganz beherzt vor Augen gehn.
Wir sehn Dich izt aufs neu gezieret,
Da Dir Fridricianens Fest
Den Musenzepter den sie führet,

Nebst ihren Purpur überläßt
Um **Dich** dadurch zu unterstützen,
Ihr Reich der Künste zu beschützen.

Regiere denn der Weisheit wegen,
Die Müh verheist dir Ruhm und Segen
Auch wenn Du nach besieger Last
Die Schläfe ganz umwunden hast.
Dein name bleibt auf festern Säulen
Der freyen Zukunft aufgestellt,
Als die noch Sturm und Blitz zertheilen,
Wodurch das Denkmahl niederfällt.
O nein die Ehre weiß den Jahren
Die Namen besser aufzuspahren.

Alkalmi költemény
az
1744. évből

Viro Magnifico illvstri atqve excellentissimo Martino Schmeizelio potentissimo regi Prvssorvm a consiliis avlae ivris pvblici et historiarvm professori pvblico ordinario domino patrono atqve svseptori omni pietatis cvltv aeternvm devenerando qvvm scepra Academiae feliciter adhvc gesta svccessori svo traderet felicia qvaevis precabatvr Ioannes Wilhelmvs Vrsinvs bonarvm litterarvm cvltor. Halae d. XII. Ivlii MDCCXLIII. Litteris Hendelianis.

[3] Exantlatis itaque tot ac tantis Academiae curis & laboribus, Scepra Academiae, adplaudentibus bonis omnibus, Successori TVO tradis, VIR ILLVSTRIS atqve EXCELLEN-TISSIME. Singularis TVA erga me benevolentia, SVSCEPTOR omni pietatis cultu aeternum deuenerande, quam non solum tunc temporis, cum Scepra Academiae feliciter capesses, sed & nuper modo, ipso IOANNIS Festo, die mihi, ob lauacrum baptismale, admodum sacro, immo etiam alibi, satis superque iam expertus sum, deuotissimam a me postulat pietatem; quam, pace TVA, VIR ILLVSTRIS, mutatis saltim mutandis, iisdem verbis exprimam, quae sub auspiciis auspiciatissimi TVI consualtus, typis iam exscripta sunt:

[4] Scepra Virumque cano. SCHMEIZELIVS ipse relinquit.
 Scepra Academiae. Scepra Virumque cano.
 Gessit SCHMEIZELIVS, gessit felicia scepra,
 Supremum Numen scepra secunda dedit.
 Gratulor ex animo. Faueas mihi porro benigne,
 SVSCEPTOR, PATER, PATER Academiae.
 Viuas SVSCEPTOR, vireas, vigeas, valeasque!
 SCHMEIZELIVS viuat! viuat Academia!

Alkalmi költemény
az
1745. évből

Einen sanften Tod als die größte und letzte Glückseligkeit auf Erden sollte dey dem Absterben der weiland Hochedelgebohrnen Hoch Ehr und Tugend begabten Frauen, Frauen Annen Catharinen gebohrnen Ehlingen Des Hochedelgebohrnen und Hochgelehrten Herrn, Herrn Martin Schmeitzels, Königl. Preußl. Hoffraths, wie auch Hochberühmten Professoris Juris publici und Historiarum Ordinarii Hertzlichgeliebtesten Eheliebsten, Welches den 26ten Septembr. dieses 1745sten Jahres erfolgte und den 28ten darauf das Leichenbegängniß gehalten wurde, vorstellen und sein schmerzliches Beyleid bezeugen Ein dem vornehmen Schmeitzelschen Hause unterthänig verbundenster Diener J. H. A. Halle, gedruckt bey Emanuel Schneidern, Universitätsbuchdrucker.

[2] So schläft die Freundin JEsu ein,
 Sie ruht; nichts kan, nichts darf Sie stören;
 Wie wohl muß Ihr zu muthe seyn,
 Da wir kein Ach und Weh aus Ihrem Munde hören.
 Ihr graur nicht vor des Todes Schmeitzen,
 Ihr schlägts vor Angst nicht in der Brust;
 Bey Christo seyn, ist Ihre Lust,
 Drum stirbt Sie mit gelaßnem Herten.

O selig! wem ein solcher Tod
 So still, so sanft, wie Ihr, beschieden,
 Der fühlt bey dem Abschied keine Noth,
 Der stirbt in seinem GOTT zufrieden.
 Wie? nan man den hier glücklich Schätzen,
 Der ruhig lebt in seinem Sinn?
 So ist ein sanfter Tod hierinn
 Auch diesem Glück noch vorzusetzen.

[3] Mein GOTT! wie schmerzhaft ist es nicht
 Wenn man bey dem Sterbe-Bette stehet,
 Und sieht, wenn Hertz und Auge bricht,
 Daß alles dabey schwer zugehet.
 Wenn bald der Sterbende aufsiehet,
 Bald Kraft und Puls sich gantz verliert,
 Wenn er bald wieder Stärcke spürt,
 Bald schwer und langsam Odem ziehet.

Gewiß, ein solcher Anblick nagt
 Das Hertz betrübter Anverwandten,
 Und wenn mans andern Freunden sagt,
 So weint das Auge der Bekandten.
 Den aber kan man glücklich nennen,
 Der sanft und still in Fried hinfährt,
 Dem wird das größte Glück gewährt,
 Das er sich nur hat wünschen können.

Ein sanfter Tod ist eine Frucht
 Von unsers JEsu bitterm Sterben;
 Wer seinen JEsu gläubig sucht,
 Der kan im Tode nicht verderben.
 Ein solcher hat ein gut Gewissen,
 Der bitter Tod ist nun versüßt,
 Weil nichts Verdammlichs an ihm ist,
 So ist des Todes Band zerrissen.

[4] An Dir, erblaßte Hofrätthin,
 An Dir hat man diß wahrgenommen,
 Du stirbst mit gantz gelaßnem Sinn,
 Du Schmuck und Preis der wahren Frommen.
 Wie sanft bist Du nicht eingeschlaffen!
 Kaum, daß mans recht an dir gemerckt;
 Was machts? Dein Glaube war gestärckt,
 Ein Christ sey frey von künftgen Strafen.

Dein sanftes Wesen, dein Gemüth
 Dein still und tugendhaftes Leben,
 Hat bey uns nicht umsonst geblüht,
 Es hat uns vielmehr Frucht gegeben.
 Drum müssen Mann und Kinder weinen
 Drum weint auch, wer Dich sonst gekannt;
 Und wer Dich fromm und redlich fand,
 Kan jetzt nicht unempfindlich scheinen.

Du aber hochbetrübtes Haus
 Das jetzt mit Boy und Flor umhüllet,
 Laß Deinen Schmertz durch Thränen aus,
 Weil Dich viel Leid und Gram erfüllet.
 Doch fasse Dich in Deinen Leiden,
 Und schrencke Deinen Kummer ein;
 Auf regen folget Sonnenschein
 Auf Leiden folgen wieder Freuden.

Alkalmi költemények
és prózai szöveg
az
1747. évből

Bey der Gruft des nun Wohlseeligen, weiland Hoch-Edelgebohrnen Herrn, Herrn Martin Schmeizels, Königlich-Preußischen hochbestalten Hof-Raths, wie auch des Staats-Rechts und der Geschichte hochberühmten öffent- und ordentlichen Lehrers, suchte an Dessen Beerdigungs-Tage den 2. August 1747. seine gehorsamste Pflicht in dieser Trauer-Ode wehmüthigst abzustatten Heinrich Willhelm Lübben, aus der Graffschaft Oldenburg, der Rechtsgelahrheit Beflissener. Halle, Gedruckt bey Christian Friedrich Nathan Fürsten, Universitats-Buchdrucker.

[2] **Gottf. Benj. Hanckens Gedichte,**
Ersten Theils, 90. Seite.

Der Moder ist ein Krebs, der nur den Leib betrifft:
Die Tugend hat Dir schon ein Ehrenmahl gestift.

† † †

Halt, Schicksal! Den gedrohten Streich,
Ists möglich, dießmahl noch zurücke;
Daß ich bey Schmeizels Fall zugleich
Nicht meines Glückes Sturz erblicke:
Wer will mit so getreuem Rath,
Mit Herz und Munde gleicher That,
Hinführo meine Wohlfahrt gründen?
Wenn Schmeizel holde Redlichkeit,
Die auch besonders mir geweiht,
Wenn Sein gelehrter Fleiß auf einmahl soll verschwinden.

† † †

Halt, Schicksal! ruff ich noch einmahl;
Laß deinen Zorn vorüber streichen;
Vermindre nicht die theure Zahl
Der Lehrer, denen wenig gleichen,
Die bey der größten Wissenschaft,
Bey ihrer Lehren Marck und Kraft,
Nichts weniger als Hochmuth hegen;
Die nicht der Schüler Umgang fliehn,
Wenn sie um treuen Rath sich mühn,
Die sich hauptsächlich nur auf das, was nütze, legen.

† † †

[3] Wie groß die Zahl der Lehrer sey,
Ist würcklich kaum gnug auszusprechen,
Die sich mit Grillenfängerey
Den Dunsterfüllten Kopf zerbrechen;
Die ihrer Ehre höchstes Ziel,
In dem was schwer und höchst subtil,
Verkehrter Wahn! so fruchtlos sezen:
Wer gönnt der Spinnweben Kunst,
Da sie nichts nützt, ie seine Gunst?
Ein kluger weiß die Zeit weit kostbarer zu schätzen.

† † †

O Schicksal! wenn du Mitleid hast:
 So laß mein Wünschen dich izt rühren;
 Befrey uns ehr von solcher Last,
 Darbey so wenig Nuz zu spüren:
 Nur laß, Fridricianen doch
 Zum Nuz, den **theuren Schmeizel** noch
 Mit ungestörtem Fleisse lehren.
 Wiewohl du hörst mich leider nicht:
 Drum muß die treuergbene Pflicht
 Den nun verschloßnen Mund in seiner Gruft verehren.

† † †

Wie schmerzlich kränckt uns Dein Verlust,
 Die wir an **Deinen** Lippen hiengen,
 Wie Kinder aus der Mutter Brust
 Den süßen Nahrungs-Saft empfiengen,
 Wodurch Verstand und Tugend wächst,
 Wornach ein Lehrbegierger lechst,
 Der GOTT und Nächsten sucht zu dienen;
 Wovon auch aller Zeiten Zeit,
 Mithin auch in der Ewigkeit,
 Derselben Früchte noch stets unverwelcklich grünen.

† † †

Hier will zwar meiner treuen Brust
 Und meiner Danckbegier geziemen,
Mein Schmeizel! holder Musen Lust!
 Verdienter maßen **Dich** zu rühmen:
 Doch mein Vermögen ist zu schwach;
 Mein überhäufftes Schmerzens-Ach
 Weiß nichts als Thränen raus zu locken;
Dein gründlich hold und treuer Fleiß,
 Der Wissenschaften weiter Creiß,
 Macht meinen Wiz, und Reim, und Hand, u. Feder stocken.

[4] † † †

Was auf der Erden Rund geschehn,
 Seit sich die Zeit erst angefangen;
 Was Memphis, Salem, Rom gesehn,
 Und wie esz u Athen ergangen;
 Wie Deutschland noch im Anfang war,
 Und was mehr als fünftausend Jahr
 Sich allenthalben zugetragen;
 Den Grund und Flor von iedem Land,
 Das Recht vom hohen Fürsten-Stand,
 War, wer es wissen wollt, bey **Dir** leicht zu erfragen.

† † †

Dieß alles war in **Dir** vereint
 Mit Gottesfurcht und holden Wesen:

Was Wunder, wenn man kläglich weint?
Dein Umgang war ganz auserlesen;
Dein Umgang, der mich oft erbaut,
Mit manche Lehren anvertraut,
Läßt Deinen Todt mich gnung empfinden;
Mein allzusehr gebeugtes Herz
Weiß solchen übermachten Schmerz,
Wo Gott nicht kräftig würckt, solbald nicht zu verwinden.

† † †

Gott aber, de ram besten stärckt,
Der wird schon **Aller** Trauren mindern
Und, da Er unsern Jammer merckt,
Mit Oehl des Trostes heilsam lindern.
Es müsse denen wohl ergehn,
Die ietzt betrübt verwaiset stehn
Und sich von **Schmeizels** Nahmen nennen.
Zu **Dessen** Ruhm soll für und für
Die höchstverbundne Danckbegier
In meiner treuen Brust ganz unauslöschlich brennen.

Felix in morte.

Die Täglichen Geschichte des Menschlichen Lebens suchten Als Der Hoch-Edelgebohrne und Hocghelahrte Herr Herr Martin Schmeizel Königl. Preuß. Hoff-Rath, wie auch Juris Publici und Historiarum Professor Publicus Ordinarius auf der hochlöblichen Friedrichs-Universität Im Jahre 1747. den 30. Julii Durch einem unvermutheten Todt der Welt entrissen und den 2. August zu Seiner Ruhe gebracht wurde in folgender Trauer-Ode zu beklagen zugleich aber gegen den Wohlseeligen Herrn Hof-Rath ihre letzte Schuldigkeit gegen Dessen Hochbetrübte Leydtragende Familie hingegen ihr hertzliches Mitleyden zu bezeugen Dessen sämmtliche hier studirende Landes-Leute aus Siebenbürgen. Halle, gedruckt bey Johann Christian Hendel, Universitäts-Buchdrucker.

[2] Ihr Sterblichen! seht euer Leben
Mit aufgeklärten Augen an,
Und sagt uns: Könnt ihr wohl getreue Nachricht geben,
Was euch geschehn? was ihr gethan?
Es soll euch nichts darinnen stöhren,
Entdeckt nur den Verlauff dabey,
Und laßt un sin Geschichten hören,
Was in der gantzen Welt des Menschen Wandel sey.

Die Wahrheit läßt sich nicht verschweigen,
Drum denckt den Worten Jacobs nach,
Der wuste seine Zahl recht kläglich anzuzeigen,
Als er von seinem Alter sprach:
Wie wenig sind doch meine Jahre,
Wie böse die vergangne Zeit,
Drum trag ich meine grauen Haare,
Mit unruhvoller Last in der Vergänglichkeit.

Dergleichen fortgesetzte Klagen
Beweisen den Zusammenhang,
Von allen menschlichen betrübten Lebenstagen,
Die sind ein rechter Creutzes-Gang.
Wie jämmerlich kan Syrach singen,
Wenn er den Lebenslauff beschreibt;
Der weiß recht deutlich vorzubringen,
Was einem jeden gier sein täglich Schicksal bleibt.

[3] Das erste nennt er, schwehre Sorgen,
Womit man viele Stränge zieht,
Indem der arme Mensch, an einem jeden Morgen
Auch seine neuen Plagen sieht.
Ein David weiß davon zu sprechen,
Man schlage sein Geschichts-Buch auf
Und sehe diese Dornen stechen,
Denn also lautet auch des Menschen Lebenslauff.

Die Furcht vermehret die Geschichte
So lange diese Wallpahrt währt,
Da kommt uns manches Bild erschröcklich zu Gesichte,
Wie Belsazers Beweis erklärt.
Denn wer kan auf gethürmten Wellen,
Wohl ohne Furcht und Schrecken seyn?
Dies aber täglich vorzustellen
So findet sich der Sturm auf allen Seiten ein.

Der Hoffnungs-Ancker bleibt zwar feste,
 Wenn öfters die Gefahr entsteht,
 Und dieses ist und bleibt auch wohl das Allerbeste,
 So lange man bekümmert geht;
 Allein was ist in diesem Leben,
 Darauf ein Alexander hofft,
 Nachdem er alles weggeben?
 Es war was Zeitliches, und das betrügt uns offt.

Wir müssen doch die Welt verlassen,
 Und solches heißt zuletzt der Todt.
 Wer solte sich dabey nicht unerschrocken fassen?
 Denn dieser endet alle Roth.
 Er starb; Dies ist der Sold gewesen,
 Den uns die Sünde zugeführt,
 Dergleichen wir von Adam lesen,
 Und allen, die sein Fall, bis diese Stunde rührt.

[4] Itzt lasset sich, mit grösten Schmerzen,
 Ein solch betrübtes Beyspiel sehn,
 Nachdem durch einen Riß an drey gebeugte Hertenzen,
 Ein unverhoffter Schlag geschehn.
 Es stirbt ein Mann von grossen Gaben,
 Der viel geschrieben und gelehrt,
 Und wird in kühlen Sand vergreben,
 Nachdem Er als ein Licht sich durch den Dienst verzehrt.

Er wuste klüglich zu verrichten,
 Was Ihm sein Lehr-Amt führen hieß,
 Indem Er Licht und Recht, bey vielerley Geschichten,
 Der Nachwelt deutlich sehen ließ.
 Mit was für Sorgen, Furcht und Hoffen,
 Hat Er sein Leben zugebracht,
 Bis Ihn des Todes Pfeil getroffen,
 Und es mit seinem Fleiß auf einmahl ausgemacht.

Darüber ist sein Hauß bestürztet,
 Weil Ihm der beste Freund gebricht,
 Und uns wird auch die Lust zu zeitig abgekürtzet,
 Dies zeigt die letzte Liebes-Pflicht.
 Sein Vaterland, das Ihn gebohren,
 Hat nebst der Universität
 Sehr viel an Ihm, wie wir, verlohren,
 Da Seegel, Schiff und Mast, mit Ihm zu Grunde geht.

Doch was erhebt sich Erd und Asche,
 Wenn GOTT die Menschen sterben heißt?
 Was hilft es, wenn ich mich in heissen Thränen wasche,
 So bald des Lebens-Band zerreißt.
 Nichts können wir mit Sorgen stillen,
 Die Furcht wird auch nichts heylsam thun,
 Drum übergebt Euch GOTTes Willen,
 Und laßt den Seeligsten, nach seinem Tode, ruhn.

[I] Ad exsequiales honores, Viro Illvstri Excellentissimo atqve Amplissimo, Martino Schmeizelio, Potentissimi Porvssiae Regis Consiliario Avlico, et Ivris Pvblici ac Historiarvm Professori Ordinario, die XXX. Ivlii, M DCC XLVII. Placida morte defvincto, consveto et solenni ritv die II. Avgvsti exhibendos, Fridericianae proceres ac cives, qva par est, observantia invitat Academiae h. t. Pro-rector, Theodorvs Christophorvs Vrsinvs, Medicinae et Philosophiae Doctor, hvivsqve Professor Pvblicvs Ordinarivs.

Halae Magdebvrgicae, Typis Kitlerianis, [1747].

[III], IV-XVI pag., 2°

[II] –

[III] Siccine ergo in fatis fuit, ut signanda nobis sit aestas haec luctuoso desideratissimi Collegae obitu? MARTINVM dicimus SCHMEIZELIVM, summa integritate atque condore omnibus bonis carum et amabilem, in erudienda iuuentute adsiduum, omnis officii diligentissimum, ac Socratici uere ingenii, Virum? Cuius sicut fama atque celebritate non mediociter illustrata fuit academia nostra, ita tanto acerbius illacrimatur eius funeri, iacturamque, quam, ex praeclari doctoris digressu, Iure—onsultorum pariter ac Philosophorum ordo passus est, insigniter moeret. Quemadmodum uero, quae praeter spem opinionemque contingunt, tristia, augent quodammodo doloris sensum, mirificeque intendunt: ita tanto etiam uehementius se commotam atque percussam sentit Fridericiana plane inexpectato illo casu, quo in medio academicorum laborum cursu, insperata ac subita morte, sublatus reque communi subtractus est SCHMEIZELIVS, cuius etiam senectam [IV] utilem ac laetabilem futuram commodis publicis in plures annos, uniuersi sperabamus. Enimuero, ut immortalis Dei uoluntate suos unicuique, quem impleat, orbis descriptus est, limitesque aeterna constitutione sunt positi uitae mortalium: ita et uotis nostris desiderisque merito modum statuimus, diuinisque decretis obsequentissime paremus. Quodsi uero celeberrimis Viris, qui doctrinae praestantia ac claritate ingenii Hallenses condecorarunt Athenas, ad earumque existimationem ac commendationem attulerunt plurimum, qui optime de studiosa iuuentute meriti sunt, qui eruditis scriptis incrementa addiderunt disciplinis, qui nauiter officii partes expleuerunt, quique praecipua cura omnique fide in eo defixi fuerunt, ut bono publico uiuerent, semper is apud nos honos habitus est, ut memoria illorum Senatus academici auctoritate seruaretur, profecto hoc, licet flebili, officio deesse minime potuimus SCHMEIZELIO, dignissimo omnino, erga quem gratum animum ac pietatem, uirtutibus eius debitam, etiam post fata profiteamur.

Patriam coluit praestantium ingeniorum omni aetate feracissimam Transiluaniam, ac sigillatim nobilem incolisque frequentissimam urbem Coronensem, ubi in lucem editus fuit die XXVIII. Maii, M DC LXXIX. Patrem habuit Virum Plurimum Reverendum, MICHAELEM SCHMEIZELIVM, ad aedem D. Iohannis sacrorum antistitem meritissimum. Is ipse, ubi ab ineunte statim aetate in filio bonam indolem, singularem docilitatem, perspicaciam mentis, uirtutis & laudis sensum, omniaque, quae adsequendae olim in litteris gloriae non mediocrem fiduciam excitarent, cito animaduerneret, sapienti ac fausto proposito ingenius artibus disciplinisque illum destinauit, nihilque, quod ad dextre educandum eundem pertinere ui- [V] debatur, omisit. Enimuero non diu hac frui licuit felicitate SCHMEIZELIO, qui duriore amnino fato amantissimo patre admodum puer orbatus est. Videri utique hac ratione poterat in infelicissimam coniectus esse conditionem, ac egregiis coeptis conatibusque ualde aduersam. At uero, sicut non semper educationis est, ut laeti succrescant ingeniorum atque uirtutis fructus, ita e contrario sine sollicito moderamine, suapte ui naturae, rectum saepenumero ingredi uidemus iter benignioris indolis homines, idque exemplis testatissimum esse puta-

mus. Sic identidem, quantumvis sibi relictus, SCHMEIZELIVS, primum in schola triuiali urbana feliciter tirocinia posuit litterarum, nullique pepercit studio atque industriae, deinde autem, maturitatem aliquam adeptus, illustre Coronensium Gymnasium frequentare coepit, ubi maximam pariter diligentiam adhibuit, nullumque sibi tempus elabi passus est, quod humaniori litteraturae non impenderet, iisque scientiis, quae omnium ceterarum decus sunt pariter ac fundamentum. Laudauit in sese excolendo fidem operamque cum Lectorum Gymnasii ordinariorum, DRAVDII et REINII, tum VALENTINI GREISSINGII et MARTINI ZIEGLERI, utriusque Rectoris. Ostendit omnino iam tum mirifica illa in politiores disciplinas propensio, futurum olim, ut decorii iisdem esset singulari, ac multum in his litteris erudito orbi praestitutum aliquando sollertissimum Virum, ipsa praedixit iuuentus. Erat post integri lustris spatium, quod in Coronensi Lyceo transegerat, omnibus subsidiis satis instructus, ad sublimiora tractanda studia, tumque consilium cepit celeberrimam adeundi Jenensium Vniuersitatem, quam inter tot florentissimas academias maxime sibi commodam existimauit, in qua altioribus scientiis feliciori successu operaretur. Ac certe excellentissimis in omni diuinae humanaeque sapien- [VI] tiae genere doctoribus illa eminebat eo tempore, ac in magna uersabatur celebritate, quae exteros magno numero alliciebat. Sarcinulis itaque compositis noster, e disiunctissima patria, per Hungariae, Poloniae, Silesiae ac Saxoniae longa spatia, peruenit Jenam, nomenque inter academicos ciues professus est ao. MDCC. Minime uero ille a strenuo uirtutis studio ac litterarum amore desciiuit in libertatem adsertus academicam, quae optimos interdum mores corrumpit, exemplorumque prauitate haud raro efficit, ut sollertissima etiam ingenia, ac singulari uirtutis laude cognita, celeriter degenerent, otiumque turpe et luxuriosam uitam sectari incipiant. Quin satagens rebus suis, ac praeclara et laudabilia solum sibi proponens, quantam potuit, maximam cepit, sollertiam, doctoresque scientiarum clarissimos sedulo audiuit, inprimis uero IOANNI PAVLLO HEBENSTREITIO et CASPARO POSNERO adhaesit. Venit indentidem in notitiam ac familiaritatem celeberrimi BVRCARDI GOTTHELF STRVVII, qui lectissimae Bibliothecae academicae tum praefectus erat. Constat inter omnes, quantopere litterariis subsidiis et multiscientia abundauerit STRVVIVS, quantum optimarum artium diligentissime excerpando colligendoque instruxerit apparatus, quam uasta fuerit egiptorum librorum scriptorumque notitia praeditus, quanta facilitas candorqua eius exstiterit erga omnes, quibus ad comparandam solidam eruditionem multum inesse uidebat et ingenii et ardoris. Huic Viro illico confidentius se commisit SCHMEIZELIVS, ex eoque multa hausit, quae ad litteraturam aequae ac historiarum omnis aevi cognitionem spectant, maximam praeterea felicitatem reputans, quod STRVVII beneficio in Bibliothecam admissus academicam, ipsos limpidissimos eruditionis fontes adire ac [VII] optimos omnis aevi scriptores sibi familiares reddere, potuerit. Postquam continuum Jenae exegisset biennium, cupiditate Leucoreae uisendae ductus iter suscepit Wittembergam, non quidem eo proposito, ut studiorum hanc nouam eligeret sedem atque altricem, uerum ut clarissimos doctrinarum antistites propius nosceret, aliaque notatu digniora praesens obseruaret. Breui tamen deinceps Gryphiswaldensem petiit academiam, fama ac meritis incomparabilis Theologi, IOANNIS FRIDERICI MAYERI, motus potissimum. Quemadmodum enim ad diuiniora studia animum appulerat, ita eximio flagrauit desiderio, illustri hoc ac splendidissimo Lutheranae Ecclesiae sidere praelucente cursum Theologicarum disciplinarum feliciter conficiendi. Fuit etiam, qui Gryphiswaldiae multum clarebat, celeberrimus PALTHENIVS, a cuius pariter ore pendere utile sibi admodum et honorificum duxit.

Quae uero inerat SCHMEZELIO, litteris suis ac ingenio aliis inseruendi uoluptas, haud diu permisit, ut acquisitas sapientiae opes ueluti in sinu clausas seruaret, quin fida dexterrimaque institutione iam coepit aliis prodesse, ac hoc modo simul fortunae

ac uitae subsidia honeste quaerere. Innotuerat cito satis uirtutis suae commendatione nobilibus Viris, itaque factum est, ut fidei atque curae eius committeretur illustris generis iuuenis, quem in hanc Fridericianam nostram comitaretur. Pergratum fuit nostro, academiam adire nobilissimam, doctrinarum suarum celebritatem atque admirationem per cultiores Europae regiones longe lateque diffundentem, eam tamen uix salutauerat ao. MDCCVI. cum praeter spem atque opi- [VIII] nionem inde iterum retractus, Fridericianam cum Salana Jenensi commutare iussus est. Interim effecit, quam in erudiendo excolendoque nobili iuue-ne adhibuerat, insignis dexteritas integritasque, ut non multo post euocaretur in Sueciam, duobos illustrissimae prosapiae praeficiendus adolescentibus, quorum moribus ac studiis in celebrioribus aliquot Germaniae academiis moderaretur. Nihil fuit caussae, quare, quod offerebatur, lubentissime non acciperet, igitur itineri Septentrionali sine mora se accinxit, primoque uere ao. MDCCIX. in Suecia incolumnis ac sospes appulit. Hac ipsa uero occasione ac fato in boreales delatus oras non modo ipsius Sueciae nobiliores lustrauit urbes, uerum etiam transitu in Daniam facto, Hafniam uidit, inclitam illam magnificamque Regum Daniae sedem, innumeris artis et naturae decoribus praefulgentem, in iisque antiquo Musarum domicilio ornatissimam. Aestatem propemodum totam his peregrinationibus consumsit. Inde uero ineunte autumno redux in Germaniam primum aliquo tempore substitit Halae, postea autem Salanam suam repetiit. Coepit nunc pariter priuatis Studiosorum institutionibus otia sua impendere, sicque academicis paullatim sese praeparare officii, ad quae subeunda omnem studiorum suorum rationem ab initio conformasse uidetur.

Inter haec, ut partam doctrinam ad communem utilitatem liberius in medium adferre liceret, Magistri Philosophiae gradum ambiit, ac multa cum laude, Amplissimique Philosophorum ordinis existimatione, adsecutus est ao. M DCC XII. Omittere non possumus hoc loco praeclaras illas eruditionis SCHMEIZELII primitas, [IX] quibus eruditorum orbi scriptor innotuit primum. Etenim praeter MARTINI LVThERI ineditam aliquam ad IOANNEM HONTERVM, Reformatorem Coronensem, epistolam, multae lectionis et antiquitatis plenum eodem anno emisit, *de Coronis tam antiquis, quam modernis*, Commentarium, communi doctorum plausu exceptum, quemque uulgari scriptorum turbae et ipsius argumenti eximit nobilitas, et excellens ingenium auctoris. Honorifica habuit eruditorum Virorum de eruditione sua iudicia, quos inter acutissimus IACOBVS FRIDERICVS REIMANNVS in *idea antiquitatis litterariae p. 459. Manifestum, inquit, est cuique, qui mentis acie non plane destituitur, pleraque ita comparate esse, ut auctori coronam uirtutis in republica litteraria comparare queant, siquidem et de multa lectione eius, et, quod caput rei est, de accurato iudicio abunde testantur*. Tum laudis plenam de eo mentionem Abbatis Venerandi, IOANNIS FABRICII in *historia Bibliothecae Fabricianae T. V. p. 253. dignam arbitramur, quae hic etiam legatur, ubi appellat SCHMEIZELIUM, florentem egregiis ingenii dotibus, insignibusque in litteris, praesertim humanitatis politioris, profectibus, scita et comta in conuerstaione uiuendi consuetudine, animo ad maiora strenue tendente, laudabilique erga alios modestia*.

Annus agebatur MDCCXIII. cum curae suae traditos iuuenes Suecos, omnibus iis artibus ac scientiis, quae illustrium natalium homines decent ornantque, probe imbutos reduxit in patriam. Ardebat tum in Septentrionibus uehementissimum bellum Suecicum, ac saeuus terra marique Mars furebat, cuius iniuriis ipse quodammodo obiectus SCHMEIZELIUS in itinere illo a Danico pirata captus, Hafniamque abreptus, fuit, donec post trium fere hebdomadam interuallum, impetrata itine- [X] ris securitate, cum fidei publicae litteris dimitteretur. Similis tamen casus contigit nostro, ubi e Suecia rediturus in Germaniam anno eodem, alterius piratae Normannici infestas manus effugere non potuit, quin iterum Hafniam captiuus deductus fuit. Reddita tamen mox libertate, minus deinceps in illis tempestatibus fisus mari, dirigere iter per ipsam Daniam tutius

atque consultius existimauit, igitur per Seelandiam, Jutiam, et Schlesvicenses Holsaticasque terras eundo, tandem Hamburgum deuenit. Cum uero publica, quae florentissimam urbem tum grauius infestabat ac misere populabatur, calamitas, pestiferam intelligimus luem, quae incolarum millia aliquot exiguo tempore abstulit, aliquo modo terreret nostrum, discessum, quantum potuit, maturauit, ac longis ambagibus, per Belgii prouincias, Westphaliam ac Brunswicensem Ducatum, reuertit Jenam, Salanae suae iam tertia uice restitutus atque adsertus.

Nunc quidem nihil praeclarius suspicere sibi uisus est, quam ut academiae, cui plurimum debebat, se tandem dicaret totum, omnesque uires ingenii intenderet, ad celebritatem eius docendo scribendosque pro sua quoque parte augendam atque amplificandam. Ac certe operae suae ac studii fructus ab eo tempore uberrimos tulit laetissimosque. Etenim non academicorum solum ciuium fauore atque beneuolentia ausu est singulari, qui doctrinarum soliditatem, institutionis sinceritatem, ingenii praestantiam, admirati, magno numero ad audiendum eum confluxerunt, uerum etiam in dies altius exurgente apud exteros nominis fama plurimum gauisus est. Accessit Serenissimorum Academiae Nutritorum erga Virum tam industrium ac eruditione excellentem peculiaris benignitas, ut nec ambientem, nec sperantem, Philosophiae Professoris Extraordinarii officio ornauerint, tradita simul [XI] cura Bibliothecae Jenensis publicae. Contigit id anno MDCCXXI. postquam anno antegresso Amplissimae Philosophorum Facultatis Adiuncturam meritissime sortitus fuisset.

Quanta cum approbatione commissum sibi munus gesserit Professorium, quantoque Jenensibus ornamento fuerit, in omnium memoria et cogitatione uersatur, ideoque rei huius proluxa commemoratione facile supersedemus. Interim nostrum esse arbitramur, diligentissima illa ac politissima scripta recensere, quae in lucem edidit Jenae, in quibus maxima pars eorum est, quae auditorum usibus adcommodauit. Habemus eius *de Clenodiis et ritu inaugurandi Reges Hungariae* lectu dignissimum Schediasma, quo multa aliis ignorata continentur: tum accurati iudicii dissertationem, qua litem dirimit Pontificiorum et Euangelicorum: *An IOHANNES CONSTANS, Elector Saxoniae, ante mortem in castra Pontificiorum transierit?* Commentationem *de natura et indole Heraldicae*: aliam *de statu Ecclesiae Lutheranae in Transilvania*: *Programma de uno eruditionis impedimento, quod ab ignorantia Oeconomiae totius eruditionis suam ducit originem*: Orationem *de titulo Imperatoris, quem Czaarus Russorum sibi dari praetendit*. Habemus ab eiusdem industria scripta minora Germanica: *Beweis wider den P. Johann Krauss: Einleitung zur neuesten Historie der Welt: Historische Nachricht von dem Thornischen Tumult*. In auditorii uero usum composuit: *Praecognita historiae Ciuilis*, itemque *Praecognita historiae Ecclesiasticae*, ipsius Ciuilis et Sacrae historiae descriptionem exhibentia: *Anweisung vor einem Lehrer und Hofmeister: Einleitung zur Wapen-Lehre*, pulchram Heraldicae epitomen, aliis huius generis et argumenti libris plurimum antecellentem, artisque eius principia non modo solide ac perspicue explicantem, uerum etiam illustrantem idoneis exemplis: *Abriss eines Collegii [XII] über die Historie der Stadt und Univesrität Jena: Versuch zu einer Historie der Gelahrheit*, quo libro non tam scriptorum notitiam tradit, quam ipsam scientiarum ac disciplinarum Encyclopaediam, orbemque totum eruditionis scite ob oculos ponit: *Abriss zu einer vollständigen Reichs-Historie*, ubi et res communis imperii Germanici, et sigillatim Germaniae principatum, specialiumque rerumpublicarum, historiam persequitur. Ceterum, quod uix esse putaret solidiorem accuratioremque disciplinarum tractationem, quam per tabulas, pleraque operum suorum hac methodo adornauit, scientiasque, quas auditoribus interpretabatur, plerumque tabulis huiusmodi superstruxit.

Venimus nunc ad tempus illud, quo Fridericianae nostrae uindicatus SCHMEIZELIVS, Musis inseruire Hallensibus coepit. Fuerat annus MDCCXXX. infaustus ualde academiae nostrae, obitu immortalis gloriae Professoris, NICOLAI HIERONYMI GVNDLINGII, in

quo iuris publici priuatique magnum antistitem, historicum insignem, oratorem eximium, maximaeque celebritatis doctorem, amiseramus. Ipse Potentissimus Porussiae Rex tam infelicem agnoscebat casum, cuius dolor nulla alia ratione leuaretur, quam aduentu extranei magni nominis et famae Viri. Gratulari sibi utique debuit SCHMEIZELIVS, ex eoque meritorum suorum amplitudinem potuit metiri, quod in tanta consulendi prouidentia atque sollicitudine, a cin tanta Fridericianae recte prospiciendi cura, eius praecipue eruditio oculos omnium in se conuerteret, isque dignus GVNDLINGIO successor habitus huc clementissime euocaretur ao. MDCCXXXI. Suscepit eo tempore Juris Publici et Historiarum ordinariam apud nos Professionem, Consilarii Regii titulo decoratam, eique usque ad extremum uitae spiritum omni adsiduitate et fide praefuit. Vidimus egregium collegam officio administrando adeo [XIII] intentum, ut non solum maximam diei partem publicis priuatisque institutionibus studiosorum lubens laetusque impenderet, nihilque ingenii amoenitati laborum impatientia detraheret, uerum etiam, quicquid ab academicis occupationibus supererat otii, scribendo solum et commentando transegit, non multum dans familiaritatibus, litterariis laboribus semper districtus, secum libentissime et cum libellis loquens, de cetero, quibuscum agebat, nunquam non facilis, humanus, apertus, alienus a liuore et inuidia alienae laudis, a uersuta calliditate insidiosisque artibus remotissimus, sincerus et candidus, scholasticumque fastum, si quisquam alius, amni studio fugiens.

Mirum esse non potest, quod in tanta temporis parsimonia, licet occupatissimus alias, foetibus tamen ingenii abundauerit, Halaque eandem scribendi tenuerit sedulitatem, qua cognitus Jenae fuerat. Edidit uero, dum apud nos uixit: *Einleitung zur Staats-Wissenschaft überhaupt, und zur Känntniss der vornehmsten Staaten von Europa insonderheit*, qua notitiam Europae regnorum et reipublicarum Politicam scite delineauit: *Klugheit zu Leben und zu conuersiren, Zu Hause, au Universitaeten und auf Reisen*, cognatique argumenti librum: *Der rechtschaffene Academicus, oder Anleitung wie ein academischer Student seine Studien und Leben gehörig einzurichten habe*, ubi id sibi proposuit inprimis, ut litteris deditam iuuentutem ad uiuendi prudentiam mature perduceret, longa rerum experientia usuque uitae ipsemet satis edoctus: *vom Gebrauch und Misbrauch der Wapen*: ut prolusiones omittamus academicas, lectionibus auspicii causa praemissas, easque sub titulo *allocutionum ad Studiosos Fridericianae*, uulgari partim, partim Latino, sermone exaratas, quorum tamen tertia sigillatim notari meretur, ob *Notitiae Imperii*, ad familiarem sibi methodum tabularem exactae, appendicem. Immortuus est edendo rarioris studii uolumini: *Erläuterung der Gold- und [XIV] Silbermünzen des Fürstenthums Siebenbürgen*, quod prela iam exercet, breuique in lucem ueniet. Parata identidem officinis typographicis, ac eousque iam elaborata, ut conspectum oculosque ferre eruditorum queant, sunt sequentia: *Bibliotheca Hungarica siue de scriptoribus rerum Hungaricarum, Transiluanicarum uicinarumque prouinciarum olim Hungariae attributarum Commentatio litterario-critica: Jenaische Stadt- und Uniuersitäts-Chronic: Collectio inscriptionum ueterum Romanarum in Transiluania repartarum*, cum pleniore commentario. Nec silentio hic praetermittere uolumus, promissam diu ab eo *Notitiam Bibliothecae Budensis* ex inedito NALDI NALDII, Florentini, de laudibus eius carmine, eleganti ac prorsus insigni, cuius tamen promissi fide nondum se exsoluit. Legimus in uita IOANNIS ALBERTI FABRICII, edita Hamburgi 1737. p. 333. excerptum litterarum SCHMEIZELII ad Polyhistorem, ubi narrat, nactum se esse Codicem illum Manuscriptum NALDII ex Bibliotheca Thorunensi, in quo primum exstet longa epistola ad MATTHIAM, Regem, instar Panegyrici, deinde uero MDCCCXLVI.(!) uersus heroici de laudibus Bibliothecae Budensis, quibus celeberrima haec Bibliotheca secundum omnes forulos, ornamenta et praecipuos libros describatur.

De familia SCHMEIZELII paucis haec damus. Primam ei coniugem fuisse REGINAM ELISABETHAM MEIERIAM, patre Praetore urbano Jenensi ortam, quam sociauit sibi

ao. MDCCXIII. ex eaque filias suscepit tres, CHRISTIANAM MARIAM, MARIAM DOROTHEAM, et JOHANNAM CATHARINAM, omnibus sexus elegantioris ornamentis cultissimas, patri amantissimo superstites, eiusque discessu ualde perturbatas adflictasque. Altera uice ao. MDCCXXX. uxorem duxit ANNAM CATHARINAM EHLINGIAM, uiduam tum temporis Superintendentis Apoldensis, JOHANNIS FRIDERICI BAVCHII, quam tamen et ipsam superuivere coepit ab anno MDCCXLV.

[XV] Denique nihil superest, quam ut praestantissimi Viri exitum scribamus, qui a tot utilissimis laboribus subito illum abstraxit, et non solum Fridericianae, sed toti etiam orbi erudito, lugendi occasionem attulit. Ac habuit quidem SCHMEIZELIVS illud a natura insigne beneficium, quod corpore uteretur uegeto satis, ac uitali robore adeo praedito, ut, quae facile adfligunt plerosque, morbosque cient, aut saltim uarias incommoditates trahunt, uelut aëris inclementia, aestus frigorisque nimietas, animi commotiones uehementiores, durior uictus, studendi intemperantia, omneque genus molestiarum, quibus aliorum imminuuntur uires aut consumuntur, nostro tam parum detrimenti aut noxae adferrent, ut ad omnia quodammodo obfirmatus atque durabilis, sine ullis aduersae ualetudinis discriminibus aut tentamentis ad senectutem usque uixerit, eamque ipsam expertus sit tolerabilem admodum et uigoris plenam. Ante anni tamen spatium primum de senectute questus, uirium aliquam sentire coepit insolitam debilitatem, corporis membrorumque torporem insuetum, incessum adscensumque difficiliorem, stomachi cruditatem, praeternaturales motus interaestuantis sanguinis, insomnia crebra, pectoris angustias, idque postremum frequentissime noctu recurrens malum. Quanquam uero saluberrimis adhibitis remediis fatiscenti naturae tempestiue succurreret, parum tamen opis inesse in omni illo artis apparatu, expertus est ante duos menses, quando media nocte in lectulo recumbentem atrox adeo affectus asthmaticus repente inuasit, qui intercepto fere ac intercluso spiritu praesentissimum uitae periculum minaretur. Interim soluta respirandi difficultate in sese rediens, quassatasque paulatim recolligens uires, melius deinceps ualere, ac ad suetos labores redire, coepit. Haud omittendum hic arbitramur, quam forti animo grauissima ualetudinis tulerit incom- [XVI] moda, quanta constantia ipsi obuiam iuerit formidini mortis. Enimvero ubi optime sperabatur, ac restitutus ex uoto esse uideretur suis, academiae, litteris SCHMEIZELIVS, quinimo proximo ante obitum die suburbano itinere se recreasset, tristis tandem ac funestus praeter opinionem sequens superuenit dies XXX. Iulii, quo iterum sub mediam noctem athmaticis correptus discriminibus, spiritu celeriter obstructo, inter meatus animae grauissimos ac sonantes, ardentissima CHRISTI, Seruatoris, appellatione ac inuocatione mixtos, subito mortalitatem exiit, ac quiescenti, quam defuncto, similior obiit anno aetatis nono, qui est supra sexagesimum.

Atque haec postrema uitae scena est, quam, sicut anteriores, laudabiliter omnino egit SCHMEIZELIVS, omnibus desideratissimus, licet sibi et gloriae suae uixerit satis. Ceterum nunc in eo sumus, ut supremos honores Illustri ac Excellentissimo Viro exhibeamus, quos die II. Augusti ei decretos esse, Programmata hoc publico pro more significamus, ac tam Fridericianae Proceres, quam academiae Ciues, ut statuo die ac tempore exsequialem in coemiterium comitatum frequentia sua honorifica beneuole cohonestare uelint, qua decet, obseruantia et humanitate etiam atque etiam rogamus.

P. P. die I. Aug. MDCCXLVII.

Martin Schmeizel nyomtatásban megjelent saját munkái

1712

(1)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Epistola Martini Lvtheri ad Joannem Hontervm Reformatorem Coronensem in Transilvania, nunquam hactenus publice visa, jam vero primum ex autographo luci exposita, atque honori prorektoratvs sacrata viri magnifici atqve excellentissimi Bvrcardo Gott-helf Struvii Juris Utriusque Doctoris, Historiarum Professoris Publici incluti, Praeceptoris atque Patroni sui bene merentis, munerisque ergo cum voto & gratulatione oblata. Ienae: Typis Mvllerianis cvsa et recvsa, s.a.

[6] fol., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 411 [1]

(2)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Commentatio historica de coronis, tam antiqvvis, qvam modernis iisqve regiis. Specia-tim de origine et fatis sacrae, angelicae et apostolicae Regni Hvngariae coronae. Cvm figvris aeneis, indiceqve ac allegatis necessariis.

Jenae, Apud Joh. Martin. Gollnervm. Typis Gollnerianis, 1712.

[17], 2–237 pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 411 [2]

Megjegyzés: Második kiadása 1713-ban jelent meg Jénában.

1713

(3)

SCHMEIZEL, Martin

Commentatio historica de Coronis, tam antiqvvis, qvam modernis iisqve regiis. Specia-tim de origine et fatis sacrae, angelicae et apostolicae Regni Hvngariae Coronae. Cvm figvris æneis; indiceqve allegatis necessariis.

Jenae: apud Joh. Martin. Gollnervm, 1713.

[15], 2–237, [1] pag., 4°

Megjegyzés: Első kiadása 1712-ben jelent meg ugyancsak Jénában.

(4)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

De insignibvs vvulgo clenodiis Regni Hvngariae vt et ritv inavgvrandi Regem Hvngariae Schediasma Historicum.

Jenae, Apud Joh. Martin. Gollnervm, Typis Gollnerianis, 1713.

[9], 2–48 pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 411 [3]

Megjegyzés: Második kiadása 1746-ban Bécsben jelent meg.

1714

(5)

SCHMEIZEL, Martin (Praes.)

OTHO, Melchior Christian (Resp.)

Auspice sosandro! Rectore magnificentissimo serenissimo principe ac Domino Domino Wilhelmo Henrico dvce Saxoniae, Jvliaci, Cliviae, Montivm, Angariae, Westphaliaeqve et reliqva amplissimi ordinis philosophici consensv, qvaestionem: an elector Saxoniae Johannes cognomento constans ante obitvm, relicto Lvtheranorvm coetv, in castra pontificiorvm transiverit? Ex monvmentis historiarvm genvinis negative discvssam pvblico ervditorvm examini svbmittet.

Jenae: Litteris Nisianis excudebat Joh. Volckm. Marggraf, s. a.

[17], 2–66 pag., 4°

Megjegyzés: A munkának 1718-as és 1741-es kiadása is ismert címlapvariánsokkal.

1717

(6)

S[CHMEIZEL], M[artin]

Historischer Beweis, daß der Pragische Jesuit P. Johannes Krauss, in seinem so genandten Historischen Beytrag Zum zweiten Lutherischen Jubeljahr / in vielen Stuecken geirrt / und unverantwortlicher Weise wider die Historische Wahrheit gehandelt habe. Zum Recompens vor gehabte Muehewaltung demselben uebergeben von. M. Martin Schmeizel.

Coeln / bey Pierre Marteau, 1717.

[2], 3–141 pag., 8°

1718

(7)

SCHMEIZEL, Martin (Praes.) [saját példánya]

OTHO, Melchior Christian (Resp.)

Auspice sosandro! Rectore magnificentissimo serenissimo principe ac Domino Domino Wilhelmo Henrico dvce Saxoniae, Jvliaci, Cliviae, Montivm, Angariae, Westphaliaeqve et reliqva amplissimi ordinis philosophici consensv, qvaestionem: an elector Saxoniae Johannes cognomento constans ante obitvm, relicto Lvtheranorvm coetv, in castra pontificiorvm transiverit? Ex monvmentis historiarvm genvinis negative discvssam pvblico ervditorvm examini svbmittet. (4. Mai 1718)

Jenae, Litteris Nisianis excudebat Joh. Volckm. Marggraf, s. a.

[17], 2–66 pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 411 [4]

Megjegyzés: A munkának 1714-es és 1741-es kiadása is ismert címlapvariánsokkal.

1720

(8)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Praecognita historiae civilis, in qvibus natvra et indoles historiae civilis explicantvr, adjvmenta edisservntvr, omnivmqve regnorvm et popvlorvm historiae, tabellis synopticis advmbrantvr.

Ienae, Impensis Ioh. Matthaei Kaltenbrvnneri, 1720.

[11], 2–220, [2] pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 411 [5]

Megjegyzés: Második kiadása 1730-ban jelent meg Jénában.

1721

(9)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Praecognita historiae ecclesiasticae, in qvibus natvra et indoles historiae eccl. explicantvr, adivmenta edisservntvr, totivsqve hist. eccl. systema, tabellis synopticis advmbratvr. In vsvm stvdiosae ivventvtis methodice adornata.

Jenae, apvd Johann. Bernhard. Hartvng. 1721.

[12], 1–372, [2] pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 412 [1]

Megj.: Ebből a könyvből egy olyan saját példánya is fennmaradt, amelyet két kötetbe kötöttek:

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Praecognita historiae ecclesiasticae, in qvibus natvra et indoles historiae eccl. explicantvr, adivmenta edisservntvr, totivsqve hist. eccl. systema, tabellis synopticis advmbratvr.

Jenae, Apvd Johann. Bernhard. Hartvng, 1721.

[12], 1–184 pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 414

[SCHMEIZEL, Martin] [saját példánya]

Praecognita historiae ecclesiasticae, in qvibus natvra et indoles historiae eccl. explicantvr, adivmenta edisservntvr, totivsqve hist. eccl. systema, tabellis synopticis advmbratvr.

Jenae, Apvd Johann. Bernhard. Hartvng, 1721.

185–372, [2] pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 415

(10)

SCHMEIZEL, Martin (Praes.) [saját példánya]

KOCH, Hermann Nicolaus (Resp.)

A. D. T. O. M. Dissertationem de Natvra et Indole Artis Heraldicae, Rectore Magnificentissimo Serenissimo Principe ac Domino Domino Gvilielmo Henrico Dvce Saxoniae, Jvliaci, Cliviae, ac Montivm, Angariae Westphaliaeque, et reliqua. Ex Decreto inclytia Philosophorum ordinis in Academia Jenensi, pro loco in eodem maiorum more, riteque impetrando pvblico ervditorum examini svbmittet M. Martinvs Schmeizel Corona Transilvanvs Saxo Respondente Herrmanno Nicol. Koch, Verdensi Ad D. XIV. Junii A. R. S. MDCCXXI. Jenae, litteris Mullerianis.

[10], 1–66 pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 412 [2]

Megj.: Második kiadása 1740-ben jelent meg Halléban.

1722

(11)

SCHMEIZEL, Martin

Alloctvto Apodemica ad Virvm Ivvenem Illvstrem ac Generosissimvm Dominvm Fride-
ricvm S. R. I. Lib. Baronem a Wolzogen et Nevhavs etc. Illvstris Ordinis Iohannitici Eq-
viti designato. Postqvam is relicta Mvsarvm Ienensivm, qvas diligenter colvit, sede, ad
Galliam visendam iter ingrederetvr. Anno R. S. MDCCXXII. mens. Sept.

[Jena]: Litteris Fickelscherrianis, s. a.

[2] fol., 2°

(12)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

De Statv Ecclesiae Lvtheranorvm in Transilvania, ad Virvm magnificvm, svmmre reve-
rendvm, doctissimvmqve Dominvm Ernestvm Salom. Cyprianvm S. S. theologiae docto-
rem celeberrimvm, deqve repvblica ecclesiastica et literaria meritissimvm, Serenissi-
mo Dvci Saxo-Gothano a consiliis ecclesiasticis etc. Dissertatio epistolica.

Ienae, apvd Ioann. Bernhard. Hartvng Bibl. Avl. Isenac, 1722.

[3], 4–112, [1] pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 412 [3]

(13)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Oratio Inavgvralis de Titvlo Imperatoris, qvem Tzaarvs Rvssorvm sibi dari praetendit,
in Academia Ienensi eivsque Avditorio theologico A. R. S. MDCCXXII. d. XIV. Dec. habita,
notis et observationibvs avgmentata.

Ienae, svmpitibvs Avctoris, s. a.

[11], 2–69, [1] pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 413 [2]

(14)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Programma avspicale de vno verae ervditionis impedimento, qv od ab ignorantia oeco-
nomiae totivs ervditionis, svam dvcit originem, qvo ad orationem inavgvralem de titvlo
imperatoris qvem Rvssorvm Tzaarvs sibi dari praetendit, in avditorio theologico ad d.
XIV. Dec. habendam ... invitat lectionesque publice instituendas indicit.

Ienae: Literis Finckelscherrianis, [1722].

[4] fol., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 413 [1]

(15)

SCHMEIZEL, Martin

Rechtschaffener Lehr- und Hoff-Meister, Oder Vernünfftige Anweisung Wie ein Pri-
vat-Informator die ihm anvertrauten Kinder glücklich unterrichten, Und ein Hoff-Meis-
ter seine Untergebene auf Reisen und Universitäten gebührend anführen solle.

Jena, bey Johann Bernhard Hartung, 1722.

[17], 2–370, [6] S., 8°

Megjegyzés: Második kiadása 1736-ban ugyancsak Jénában jelent meg.

1723

(16)

SCHMEIZEL, Martin

Abriß zu einem Zeitungs-Collegio, welchen er In einem pvblico collegio Seinen Herren Auditoribus Zur Continuation der neuen Historie umständlich und deutlich erläutern will. Mit einer Vorrede Von der Einrichtung dieses Collegii.

Jena: Bey Ernst Christian Rudolph, Fürstl. Sächs. Hoff- und Universitäts-Buchbinder, 1723.

[5], 4–104 pag., 8°

(17)

SCHMEIZEL, Martin

Einleitung Zur Wappen-Lehre Darinnen die Grund-Sätze deutlich erklärt, und mit vielen Exempeln gehörig erläutert werden. Nebst der Blasonnirung des Kön. Preußischen Wappens.

Jena Bey Johann Bernhard Hartung, 1723.

[19], 2–272, [4] pag., 8° + 38 táb.

Megjegyzés: Második kiadása 1734-ben ugyancsak Jénában jelent meg.

1724

(18)

SCHMEIZEL, Martin

Einleitung Zur Neuesten Historie der Welt, Darinnen die merckwürdigste von Ostern 1723. vorgefallene Begebenheiten, in gehöriger Connexion vorgetragen und erläutert werden. Der I. Theil. Nebst gehörigem Register über die XII. ersten Stücke.

Jena: gedruckt und zu finden bey Johann Volckmar Marggrafen, s. a.

[2], 3–316 pag., 8°

Megjegyzés: A 12 „darabot” tartalmazó mű egyes részei önálló címlappal, de folyamatos lapszámozással jelentek meg.

(19)

SCHMEIZEL, Martin

HERMANN, Adrian (szerkesztő)

Kurtzer Auszug Aus Herrn Martin Schmeitzels Einleitung Zu der Wapen-Lehre.

Franckfurth: s. t., 1724.

[1], 3–24 pag., 8°

1725

(20)

SCHMEIZEL, Martin

Einleitung Zur Neuesten Historie der Welt, Darinnen die merckwürdigste von Ostern 1723. vorgefallene Begebenheiten, in gehöriger Connexion vorgetragen und erläutert werden. Der II. Theil. Nebst gehörigem Register vom 13. biß 24. Stück.

Jena: gedruckt und zu finden bey Joh. Volckmar Marggrafen, 1725.

[7], 1–747 pag., 8°

Megjegyzés: A 12 „darabot” tartalmazó mű egyes részei önálló címlappal, de folyamatos lapszámozással jelentek meg.

(21)

SCHMEIZEL, Martin

Wahrhaftige Historische-Nachricht Von dem am 16. Jul. 1724. zu Thorn in Preußen paßirten Tumult des gemeinen Volcks wider das Jesuiter Collegium Und der hierauf am 7. Dec. erfolgten sehr scharffen Execution einiger zum Todt verurtheilten Personen / Aus sichern Nachrichten und auf expresses Verlangen / dem Publico mitgetheilet, von Einem Liebhaber der Wahrheit.

Dantzig, Anno 1725.

[20] pag., 4°

Megjegyzés: E címlap mögött csupán a kiadvány 1724. december 27-én kelt előszava található. Ez a beharangozó rész még Gdanskban jelent meg, az egyes számok azonban az 1727-es évnél olvasható címlappal már Jénában:

1727

(22)

SCHMEIZEL, Martin

Abriß zu einem Collegio pvblico über die Historie Der Stadt und Universität Jena. Im Jahr 1727. zu Ostern.

Jena, gedruckt und zu finden bey Joh. Volckmar Marggrafen.

[11], 12–24 pag., 8°

(23)

[SCHMEIZEL, Martin]

Einleitung Zur Neuesten Historie der Welt, Darinnen die merckwürdigste von Ostern 1723 vorgefallene Begebenheiten, in gehöriger Connexion vorgetragen und erläutert werden. Theil 3.

Jena, gedruckt und zu finden bey Johann Volckmark Marggrafen, 1727.

8°

(24)

SCHMEIZEL, Martin

Historische Nachricht von dem am 16. u. 17. Jul. 1724. zu Thorn in Preussen paßirten Tumult des gemeinen Volcks, wider das Jesuiter Collegium, Und der hierauff am 7 Dec. Erfolgten scharffen Execution einiger zum Todt verurtheilten Personen, aus sichern geschriebenen und gedruckten Nachrichten, und auf expresses Verlangen gesamlet u. dem Publico mitgetheilet. [...] Der I. Theil samt gehörigem Register über die XIII. erste Stücke.

Jena, gedruckt und zu finden bey Joh. Volckmar Marggrafen, s. a.

[20](!), 27–596, [4] pag., 4°

1728

(25)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Abriß Zu einer Vollständigen Reichs-Historie, Darinnen überhaupt von der Reichs-Historie und andern vorläuffigen Materien gehandelt, So dann die Geschichte Derer Käyser und aller Fürstlichen Häuser samt deroselben Genealogie vorgetragen, Auch was in Ansehen derer übrigen Stände, nicht weniger des Ivris Pvblici, Fevdalis und Religions-Wesen zu behalten ist, Denen Anfängern zum Besten, und Gebrauch Academischer Lectionen entworffen worden.

Jena, Druck Peter Fickelscherrs, 1728.

[9], 2–204, [4] pag., 4°

Mai lelöhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 413 [3]

(26)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Officivm amoris et gratvlationis viro clarissimo et doctissimo Ioanni Fabri Hvngaro cvm in Academia Ienensi post preclara exacta spatia magistri philosophiae honores ex merito adipisceretvr persolvvtvm.

Ienae: Litteris Fickelscherrianis, [1728?].

[4] fol., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 413 [4]

(27)

SCHMEIZEL, Martin

Versuch Zu einer Historie Der Gelehrtheit, Darinnen überhaupt von dem Gantzen Körper der Gelehrtheit, und denn von allen dessen Theilen, auch deroselben Verbindung insonderheit, hinlängliche Nachricht gegeben wird. Zum Gebrauch eines Collegii Pvblici und zum Nutzen der Jugend auf Schulen und Gymnasien publiciret.

Jena, 1728. Zu finden bey Peter Fickelscherrn.

[9], 4–903, [3] pag., 8° + 2 táb.

1729

(28)

SCHMEIZEL, Martin (szerkesztő)

Monatliche Nachrichten von Gelehrten Leuten und Schriften, Besonders Dem alten und neuen Zustande der Universität Jena. IANVARIVS und FEBRVARIVS. 1729.

Jena, In Verlegung Christian Franciscus Buchen, Buchh. Im Waisenhouse.

[5], 2–92 pag., 8°

(29)

SCHMEIZEL, Martin (szerkesztő)

Monatliche Nachrichten von Gelehrten Leuten und Schriften, Besonders Dem alten und neuen Zustande der Universität Jena. MARTIVS und APRILIS. 1729.

Jena, Verlegts Christian Franciscus Buch, Buchh. Im Waisenhouse.

[2], 93–186 pag., 8°

(30)

SCHMEIZEL, Martin (szerkesztő)

Monatliche Nachrichten von Gelehrten Leuten und Schriften, Besonders Dem alten und neuen Zustande der Universität Jena. MAIVS und IVNIVS. 1729.

Jena, Verlegts Christian Franciscus Buch, Buchh. Im Waisenhouse.

[2], 187–287, [1] pag., 8°

1730

(31)

SCHMEIZEL, Martin

Entwurff zu einem Collegio pvblico Uber die Historie Des A. 1530. zu Augspurg gehaltenen Reichs-Tages, und der auf selbigem übergebenen Confession derer Protestanten, Nebst kurtzer Wiederholung Was in Staats- und Religions-Sachen von 1517. biß 1530. sich zugetragen; Welches bey Gelegenheit des Jubel-Fests, g. G. zu halten gesonnen [...] im Jahr 1730. vom 28. Junii.

Jena, gedruckt bey Peter Fickelscherrn, s. a.

[11], 4–16 pag., 8°

(32)

SCHMEIZEL, Martin

Notitia In Tabula.

Ienae: Fickelscherer, 1730.

[9], 2–23 pag., 2°

(33)

SCHMEIZEL, Martin [saját példánya]

Præcognita historiae civilis vniversalis, in quibus eivs natvra et indoles explicantvr, adivmenta edisservntvr, omnivmqve regnorvm et popvlrorvm historiæ tabvlis synopticis advmbrantvr, in vsvm stvdiosae ivventvtis in academiis et gymnasiis methodice adornata.

Editio secvnda emendatior et locvpletior.

Ienae, apvd Ioh. Matth. Kaltenbrunner, 1730.

[13], 2–306, [2] pag., 4°

Mai lelőhelye: Badische Landesbibliothek Karlsruhe, Handschriften Nr. 413 [5]

Megjegyzés: Első kiadása 1720-ban jelent meg ugyancsak Jénában.

1731

(34)

SCHMEIZEL, Martin

Anleitung zur Academischen Klugheit, wie nach derselben ein auf Academien lebender Studente Sein Leben und Studien einzurichten habe, Wenn er dermaleins dem gemeinen Besten rechtschaffene Dienste leisten, und sein Glücke nach Wunsche machen wolle, Zum Gebrauch Eines Collegii pvblici entworffen [...] Vom Pffingsten biß Michael 1731. Jena: gedruckt bey Johann Michael Hornen, s. a.

[9], 4–34 pag., 8°

(35)

SCHMEIZEL, Martin

Erste Anrede an die Herrn Studenten zu Halle, in welcher er seine künfftige Collegia und deroselben Lehr-Art freundlich eröffnet.

Halle: gedruckt mit Hilligerischen Schriften, 1731.

[3], 4–32 pag., 8°

(36)

SCHMEIZEL, Martin

Anrede an Die Herrn Studenten zu Halle, In welcher er seine künfftige Collegia und derselben Lehr-Art freundlich eröffnet, auch sonsten noch zu erkennen giebet, was seinen künfftigen Herrn Zuhörern zum Voraus zu wissen, er vor nöthig geachtet hat.

Halle: Gedruckt mit Salfeldischen Schriffthen, 1731. zu Michaelis.

[3], 4–36 pag., 8°

1732

(37)

SCHMEIZEL, Martin

Einleitung Zur Staats-Wissenschaft überhaupt Und dann zur Kenntniß Derer Europäischen Staaten insonderheit, Zum Gebrauch eines Collegii entworffen.

Halle im Magdeburgischen, 1732. Zu finden in der Rengerischen Buchhandl.

[25], 2–302, [2] pag., 8°

(38)

SCHMEIZEL, Martin

Zweyte Anrede an Die Herrn Studenten zu Halle, In welcher er Denenselben Ein in Zukunft beständig zu haltendes Collegivm über Die neueste Historie Nach Anleitung derer Zeitungen eröffnet, und von dessen Einrichtung, Nutzen, auch vom Zeitungs-Wesen überhaupt, das gehörige zu erkennen giebet.

Halle: Gedruckt mit Salfeldischen Schrifften, 1732. zu Michaelis.

[3], 4–32 pag., 8°

1733

(39)

SCHMEIZEL, Martin

Allocvtio tertia ad illvstres, generosos nobilissimosqve Dominos Stvdiosos in Regia Fridericana, qva lectiones pvblicas in Notitiam S. Rom. Imperii eivsque Ivs pvblicvm habendas indicit, nec non vtrivsqve advmbrationem synopticam, nexvm doctrinarvm perspicve sistentem, propinat. A. R. G. MDCCXXXIII. festo pentecostes.

Halae Magdebvrgicae: literis Salfeldianis, s. a.

[3], 4–111, [1] pag., 8° + 1 tábla

(40)

Academiae Fridericianae Prorektor Martinvs Schmeizel Potent. Prvssorvm Regis a Consiliis Avlicis atqve Iv. et Philos. Prof. Ordin. cvm Directore Cancellario et Reliqvo Senatv Academico Natalem Iesv Domini ad d. XXV Dec. MDCCXXXIII. indicit svccincta enarratione solemnivm qvibvs memoria Christi in lvcem editi antiqvivts celebrata est.

Halae Magdebvrgicae: Apvd Ioan. Andr. Bavervm, s. a.

[III], IIII–XXIII S., 4°

1734

(41)

SCHMEIZEL, Martin

Einleitung Zur Wappen-Lehre Darinnen Die Grund-Sätze derselben deutlich erkläret, und mit vielen Exempeln gehörig erläutert werden Nebst der Vollständigen Blasonirung Des völligen Königl. Preußischen Wappens.

Zweyte Edition.

Jena, Bey Johann Adam Melchior, 1734.

[21], 2–273, [3] pag., 8° + 39 táb.

Megj.: Első kiadása 1723-ban ugyancsak Jénában jelent meg.

(42)

SCHMEIZEL, Martin

Vierdte Anrede An die Herren Studenten zu Halle, In welcher Denenselben ein Collegivm Pvblicvm zur Academischen Klugheit eröffnet wird, Darinnen er über folgenden Abschnitt lehren wird: Wasmassen ein auf Universitäten lebender Student sein Leben u. Studium einzurichten habe, wenn er dermaleins dem Publico nützlich u. vor sich in der Welt glücklich seyn wolle.

Halle: s. t., 1734.

[3], 4–48 pag., 8°

1736

(43)

SCHMEIZEL, Martin

Fünffte Anrede An Die Herrn Studenten zu Halle, In welcher Denenselben ein Collegivm Pvblicvm Zur Klugheit zu Conversiren eröffnet wird, darinnen er gründlich lehren u. zeigen wird, wie ein rechtschaffener Student sich im täglichen Umgang aufzuführen habe zu Hause, auf Universitäten u. auf Reisen, wenn er ohne Schaden davonkommen, dagegen sich beliebt machen u. also sein Glück in der Welt, nach dem Wunsche treffen wolle.

Halle, 1736. Zu finden in der Rengerischen Buchhandlung.

[3], 4–32 pag., 8°

(44)

SCHMEIZEL, Martin

Rechtschaffener Lehr- und Hof-Meister, Oder Vernünftige Anweisung Wie ein Privat-Informator die ihm anvertraute Kinder glücklich unterrichten, Und ein Hof-Meister seine Untergebene auf Reisen und Universitäten, gebührend anführen solle.

Zweyte und verbesserte Edition.

Jena, In Verlag Johann Adam Melchiors, 1736.

[10], 2–370, [6] pag., 8°

Megjegyzés: Első kiadása 1722-ben ugyancsak Jénában jelent meg.

1737

(45)

SCHMEIZEL, Martin

Eines rechtschaffenen Studenten Klugheit zu leben und zu conversiren: zu Hause, auf Universitäten und auf Reisen; zum Gebrauch academischer Lectionen entworffen.

Halle im Magdeburgischen: in der Rengerischen Buchh., 1737.

[22], 23–488, [56] pag., 8° + 3 táb.

1738

(46)

SCHMEIZEL, Martin

Rechtschaffener Academicvs, Oder Gründliche Anleitung, Wie ein Academischer Student Seine Studien und Leben gehörig einzurichten habe, Zum Gebrauch Ordentlicher Lectionen entworffen. Nebst einem Vorbericht I. Von dem Schul-Wesen in Deutschland überhaupt, II. Von denen Universitäten überhaupt, III. Von der zu Halle insonderheit.

Halle im Magdeburgischen, 1738. zu finden in der Rengerischen Buchhandl.

[17], 2–709, [43] pag., 8°

1740

(47)

SCHMEIZEL, Martin

A. D. T. O. M. Dissertationem de Natvra et Indole Artis Heraldicæ, Oder Von der Natur und Wesen der Wappen-Kunst, ex decreto inclytia Philosophorum ordinis in Academia Jenensi, pro loco in eodem, maiorum more riteqve impetrando, pvblico ervditorvm examini svbmittet M. Martinvs Schmeizel Corona Transilvanvs-Saxo, Respondente Herrman. Nicolao Koch, Verdensi Ad D. XIV. Junii A. R. S. MDCCXXI.

Recvsa et emendata 1740.

Halæ Magdeburgicæ, litteris Christ. Lv dov. Sympheri, Acad. Typogr.

[3], 4–70, [2] pag., 4°

Megj.: Első kiadása 1721-ben jelent meg Jénában.

(48)

SCHMEIZEL, Martin

Sechste Anrede An Die Herrn Studenten zu Halle, Darinnen er Denenselben ein Collegivm eröffnet, in welchem nach Anleitung folgender Sätze 1.) Von dem Leben, Thaten u. Absterben des Kaysers Caroli VI. 2.) Von dem erfolgten Interregno u. Vicariat des Reichs und 3.) Von der zukünftigen Wahl u. Krönung eines neuen Kaysers, - aus der Genealogie, Historie u. dem deutschen Staats-Recht, die gehörigen Nachrichten treulich mitgetheilet werden sollen.

Halle: gedruckt mit Sympherischen Schriffthen, 1740.

[3], 4–48 pag., 8°

1741

(49)

SCHMEIZEL, Martin

Achte Anrede An Die Herrn Studenten zu Halle, Darinnen Er ein Collegivm über die Müntz-Wissenschafft eröffnet, in welchem Nach Anleitung folgender Sätze des gesamten Münzwesens, nach deren älteren, mittleren u. neueren Zeiten verläutert, auch die dahin gehörigen Lehren mit Exempeln erwiesen u. bekräftiget werden sollen.

Halle: gedruckt bey Symphers Witbe, 1741.

[3], 4–32 pag., 8°

Megjegyzés: Második kiadása 1743-ban ugyancsak Halléban jelent meg.

(50)

SCHMEIZEL, Martin (Praes.)

OTHO, Melchior Christian (Resp.)

Dissertatio academica quaestionem: An elector Saxoniae Johannes cognomento Constantis, ante obitvm, relicto Lvtheranorvm coetv, in castra pontificiorvm transiverit? negative discutiens. – Von der Frage: Ob der Churfürst in Sachsen Johannes, genandt der Beständige, Vor seinem Todt, wieder zu den Catholischen übergegangen sey? Mit Nein beantwortet.

Recusa & emendata.

Halae Magdeburgicae: Typ. C. L. Sympheri, 1741

[3], 4–48 pag., 4°

Megjegyzés: A munkának 1714-es és 1718-as kiadása is ismert címlapvariánsokkal.

(51)

SCHMEIZEL, Martin

Siebendte Anrede An Die Herrn Studenten zu Halle, Darinnen er Denenselben ein Collegivm eröffnet, in welchem, nach Anleitung folgender Sätze, die Historie des Bürgerlichen Römischen, Pápstlich-Canonischen u. Protestantischen Kirchen-Rechts soll vorgetragen, gründlich erläutert, auch umständlich ausgeführt werden, wie jedes auf denen Schulen, von Zeit zu Zet gelehrt u. gelernet worden.

Halle: gedruckt mit Sympherischen Schriffthen, 1741.

[17], 2–48 pag., 8°

1743

(52)

SCHMEIZEL, Martin

Achte Anrede An Die Herrn Studenten zu Halle, Darinnen Er ein Collegium über die Müntz-Wissenschaft eröffnet, in welchem Nach Anleitung folgender Sätze des gesamten Münzwesens, nach deren älteren, mittleren u. neueren Zeiten verläutert, auch die dahin gehörigen Lehren mit Exempeln erwiesen u. bekräftiget werden sollen.

Halle: gedruckt bey Symphers Wittve, 1743.

[3], 4–32 pag., 8°

Megjegyzés: Első kiadása 1741-ben ugyancsak Halléban jelent meg.

(53)

SCHMEIZEL, Martin

Index Laborvm: Qvibvs Professores Academiae Fridericianae per Semestre Hibernvm Anni MDCCXXXIII. Occvpabvntvr / Pro Rectore ... Martino Schmeizelio.

Halæ Magdeburgicæ, literis Hendelianis, 1743.

[2] fol., 2°

1744

(54)

Academiae Fridericianae Prorektor Martinvs Schmeizel, Reg. Mai. Prvssicae Consiliarivs Avlicvs, vt et Ivris Pvblici ac Historiarvm Professor Pvblicvs Ordin. Nec non h. t. Facvlt. Philosoph. Decanvs, et Senatvs Academicvs omnis Festvm Paschatos d. XXIX. Martii MDCCXXXIII. cvltv religiose celebrandvm civibvs svjs indicvnt commentatione praemissa de illis, qvi aevo apostolico, in Pavli epistolis obvii carnis nostrae resvrrectionem negarvnt.

Halae Magdeb.: Litteris Hendelianis, s. a.

[8] fol., 4°

(55)

SCHMEIZEL, Martin

Catalogvs scriptorvm, qvi res Hvngariae, Transilvaniae, Valachiae, Moldaviae, Croatiae, Dalmatiae, vicinarvmqve regionvm et provinciarvm illustant, et in bibliotheca Martini Schmeizel ... nvnc adservantvr.

Halae ex officina Kittleriana A. O. R. MDCCXLIV.

[7], 2–26 pag., 8°

1745

(56)

SCHMEIZEL, Martin

Neundte Anrede An Die Herrn Studenten zu Halle, Darinnen Er Denenselben ein Collegium Pvblicvm eröffnet, in welchem ... aus der Genealogie, Historie und dem deutschen Staats-Recht, die gehörige Nachrichten mitgetheilet werden sollen.

Halle: gedruckt mit Hilligerischen Schrifften, 1745.

[3], 4–31 pag., 8°

1746

(57)

SCHMEIZEL, Martin

De insignibus, vulgo Clenodiis Regni Hungariae, ut et ritu inaugurandi Regem Hungariae, Schediasma Historicum, post Editionem Jenensem MDCCXIII. ab ipso Auctore auctum et emendatum.

[Vindobonae]: s. t., [1746]

? pag., 2°

Megjegyzés: Első kiadása 1713-ban Jénában jelent meg.

Posztumus megjelent művek

1748

(1)

A[GNETHLER], M[ichael] G[ottlieb]

Bibliotheca Schmeizeliana sive Index Librorvm Viri illvstris Martini Schmeizelii qvondam Avgvstissimi Borvssiae Regis consiliarii avlici et ivris pvblici ac historiarvm prof. pvbl. ordin. Solenni avctionis lege die XXVIII. mensis April. MCCXXXVIII. In B. possessoris aedibvs horis consvetis distrahendorvm. Accedit antiqvorvm et recentiorvm qvorvndam nvmmismatvm descriptio.

Halae Magdeb.: Ex officina Hendeliana, s. a.

[9], 2–144 pag., 8°

(2)

SCHMEIZEL, Martin (szerző)

AGNETHLER, Michael Gottlieb (szerkesztő, előszó)

Erläuterung Gold- und Silberner Müntzen von Siebenbürgen welche zugleich auch die merckwürdigste Begebenheiten des XVI, XVII, und XVIII, Jahrhunderts in selbigem Fürstenthum zu erkennen giebet. Herausgegeben und mit einer Vorrede begleitet von Michael Gottlieb Agnethler.

Halle im Magdeburgischen. Zu finden in der Rengerischen Buchhandlung, 1748.

[15], 2–96 pag., 4° + 8 tábla

1750

(3)

AGNETHLER, Michael Gottlieb

Syracusanische Könige und Tyrannen aus griechischen Münzen zum sechsten Theil der algemeinen Welthistorie. In: BAUMGARTEN, Siegmund Jacob (szerk.): Sammlung von Erleuterungsschriften und Zusätzen zur algemeinen Welthistorie. [...] Dritter Theil. [...] Halle, bey Johann Justinus Gebauer, 1750. pag. 293–398.

1751

(4)

AGNETHLER, Michael Gottlieb

Index Bibliothecae res Hvngariae Transilvaniae vicinarvmqve provinciarvm illvstrantis qvam Martin Schmeizel [...] instrvxit Michael Gottlieb Agnethler [...] codd. praecipve m[anu]ss[crip]tis avxit nvper avtem mvnificentia Magnifici Transilvanorvm metropolitanae vrbis senatvs Cibiniensivm bibliothecae pvblicaе consecravit.

Halae propter Salam 1751 ex officina Kittleriana.

[3], 4–51 pag., 8°

1908

(5)

DEVRIENT, Ernst (kiadó)

Jenaische Stadt- und Universitäts-Chronik von Martin Schmeizel.

Jena, 1908.

Előszavak

1740

(1)

MITTAG, Johann Gottfried

Wunderwürdiges Leben und Thaten Gustav Adolphs, des Grossen, Königs in Schweden, Aus denen besten Nachrichten zusammen getragen, Auch mit nöthigen Kupffern und raren Münzen erläutert Von Johann Gottfried Mittag, Collegen bey dem Gymnasio zu Halle, und Cantorn an der Kirche zu U. L. Frauen. Nebst einer Vorrede Herrn Martin Schmeitzels, Königl. Maj. in Preussen Hoffraths und Professoris zu Halle, Von der Verbindlichkeit derer Deutschen Reichs-Stände und sonderlich derer Protestanten, gegen die Cron Schweden.

Halle im Magdeburgischen, Druckts und verlegts Christian Ludwig Sympher, Universitäts-Buchdrucker, 1740.

[51], 2–280, [56] pag., 8° + 11 táb.

Megjegyzés: [15–50]. pag. Schmeizel előszava

1745

(2)

Der Reisende Deutsche im Jahr 1744. Welcher Länder und Städte beschreibet, auch die alten und neusten Staats-Begebenheiten bekant macht, nichtweniger solche, durch allerhand nöthige, Politische, Genealogische, besonders aber Geographische Anmerkungen erläutert, Mit einer Vorrede Herrn Martin SCHMEITZELS [...] Von dem Vorzuge und Nutzen der deuern Historie, von der alten und mittlerer Zeiten, auch nützlichem Gebrauche gegenwärtiger Blätter, Nebst gehörigem Register. Halle, druckts, und verlegts, Johann Gottfried Kittler, 1745.

[12], 13–410 pag., 8°

1746

(3)

AGNETHLER, Michael Gottlieb

Nvmophylacivm Schvlzianvm digessit descripsit et perpetvis insigniorvm rei nvmariae scriptorvm commentariis illvstratvm.

Lipsiae et Halae: s. t., 1746.

[5], II–VIII, [5], 2–418, [2] pag., 4° + 5 táb.

Megjegyzés: [I] –VIII. pag. Schmeizel előszava

Tanulmányok, publicisztikai írások

1733

Historischer Erweis / daß die solenne Thurniere schon in dem X. Seculo in Teutschland gebräuchlich gewesen. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 43., 1733. október 19., 680–683. hasáb

Fortsetzung, der pag. 680 gegebenen Nachricht / von dem zu Rothenburg 942 gehaltenen recht solennen Thurnier. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 45., 1733. november 2., 703–711. hasáb

Untersuchung / ob und warum heut zu Tage auf Universitäten fast durchgängig weniger disputiret werde / als wol in vorigen Zeiten geschehen sey? In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 46., 1733. november 9., 727–731. hasáb

Nachricht / von einer sogenannten Prophezeyung / die Wahl und Succession der Könige in Polen betreffende. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 47., 1733. november 16., 743–748. hasáb

Erste Fortsetzung / der pag. 727. angefangenen Untersuchung / in Puncto des academischen Disputirens. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 48., 1733. november 23., 756–763. hasáb

1735

Nachricht von der dreyfachen Crone des Pabsts, zur Erläuterung des Bildes vor dem V. Stück dieser Anzeigen. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 9., 1735. február 28., 136–141. hasáb

Vom Assiento und was dadurch zu verstehen? In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 21., 1735. május 23., 328–332. hasáb

Fortsetzung zu der Nachricht, von des Papsts dreyfachen Crone. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 9., 1735. június 13., 377–380. hasáb

Beschluß der Anmerckung von der päpstlichen Crone. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 9., 1735. június 20., 393–398. hasáb

Anmerckung von allerhand fremden Völckern, die sich bey gegenwärtigem Kriege, auf teutschem Boden befinden. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 52., 1735. december 26., 839–848. hasáb

1737

Untersuchung was in dem Römischen Reich bey dem Gebrauch und Mißbrauch der Wap-pen, Rechtens sey. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 15., 1737. árilis 15., 249–259. hasáb

Der Untersuchung, was in dem Römischen Reich bey dem Gebrauch und Mißbrauch derer Wap-pen Rechtens sey, Erste Fortsetzung. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 17., 1737. árilis 29., 291–302. hasáb

1742

Belehrung derer Umwissenden und Irrenden, von denen unterschiedlichen fremden Völkern, die sich gegenwärtig, bey denen streitenden Heerschaaren, auf Deutsch- und Wälischem Grund und Boden befinden. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 34., 1742. augusztus 20., 545–554. hasáb

Fortsetzung der Nachricht von denen frembden Krieges-Völkern, welche gegenwärtig auf Deutsch- und Wälischen Boden, die Waffen führen. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 35., 1742. augusztus 27., 561–573. hasáb

Zweyte Fortsetzung, der Belehrung von frembden Nationen, die sich bey denen Königl. Ungarischen Krieges-Heeren, in und ausserhalb Deutschland befinden. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 38., 1742. szeptember 17., 613–618. hasáb

1744

Untersuchung; Ob eine solche Trommel würcklich anzutreffen, welche mit des Böhmischen Helden Hans Ziska Haut überzogen sey? In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 1., 1744. január 6., 1–11. hasáb

Fortsetzung der im ersten Stücke angefangenen Untersuchung von dem Böhmischen Helden Johann Ziska. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 6., 1744. február 10., 81–89. hasáb

Beschluß der im sechsten Stücke fortgesetzten Untersuchung von dem Böhmischen Helden Johann Ziska. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 10., 1744. március 9., 145–153. hasáb

Gedancken von denen Sigillen der Stadt Halle in Magdeburgischen. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 47., 1744. november 23., 745–755. hasáb

Fortsetzung der Gedancken von denen Sigillen der Stadt Halle. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 48., 1744. november 30., 761–770. hasáb

Beschluß der Gedancken von denen Sigillen der Stadt Halle. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 49., 1744. december 7., 777–789. hasáb

1745

Gedancken von dem zweyköpfigten Adler, als dem ordentlichen Käyserlichen und Reichs-Wappen. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 10., 1745. március 8., 145–155. hasáb

Fortsetzung der Gedancken von dem Käyserlichen und Reichs-Adler. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 11., 1745. március 15., 161–174. hasáb

Entdeckung einiger bishero unbekanter Umstände, Heinrich den Jüngern Marggrafen zu Brandenburg betreffend, Auf das Jahr 1320. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 34., 1745. augusztus 23., 561–569. hasáb

Fortsetzung der im vorigen Stück ertheilten Entdeckung. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 35., 1745. augusztus 30., 577–585. hasáb

Historische Nachricht von dem Prätendenten auf Großbritannien. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 47., 1745. november 22., 769–781. hasáb

Fortsetzung der Historischen Nachricht von dem Prätendenten auf Großbritannien. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 48., 1745. november 29., 785–795. hasáb

Zweyte Fortsetzung der Historischen Nachricht von dem Prätendenten auf Großbritannien. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 49., 1745. december 6., 801–813. hasáb

Beschluß der Historischen Nachricht von dem Prätendenten auf Großbritannien. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 50., 1745. december 13., 817–829. hasáb

1746

Nachricht und Erläuterung etlicher ihrem Ursprung nach Academischer Sprüchwörter, als Er ist ein Maulaff, ein Haase, ein Schulfuchs, ein Saalbader, ein Philister, der Bruder Studium, Pereat rufen u. a. m. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 10., 1746. március 7., 145–156. hasáb

Fortsetzung der Nachricht und Erläuterung von Academischen Sprüchwörtern. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 11., 1746. március 14., 169–180. hasáb

Nachlese zu des berühmten Poeten Martini Opitz Leben und Schriften. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 12., 1746. március 21., 185–195. hasáb

Gedancken von Politischen Zeitungen, nach derselben Ursprung, Beschaffenheit, Nutzen und Glaubwürdigkeit. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 51., 1746. december 19., 809–821. hasáb

Fortsetzung von Politischen Zeitungen. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 52., 1746. december 26., 825–836. hasáb

1747

Beschluß der Gedancken von dem Zeitungs-Wesen. In: Wöchentliche Hallische Anzeigen, Nr. 1., 1747. január 2., 1–13. hasáb

Schmeizel által összeállított lexikonszócikkek

(1)

„*Moldau*”. In: Allgemeines Historisches Lexikon [...] herausgegeben von Johann Franz Bude. Leipzig / verlegt Thomas Fritsch, 1709. 3. rész, pag. 540 és Allgemeines Historisches Lexikon [...] herausgegeben von Jacob C. Iselin. Leipzig / verlegt Thomas Fritschens Erben, ³1730–1732. 2. rész, pag. 588.

(2)

„*Siebenbürgen*”. In: Allgemeines Historisches Lexikon [...] herausgegeben von Johann Franz Bude. Leipzig / verlegt Thomas Fritsch, 1709. 4. rész, pag. 436-440 és Allgemeines Historisches Lexikon [...] herausgegeben von Jacob C. Iselin. Leipzig / verlegt Thomas Fritschens Erben, ³1730–1732. 3. rész, pag. 482–484.

(3)

„*Wallachey*”. In: Allgemeines Historisches Lexikon [...] herausgegeben von Johann Franz Bude. Leipzig / verlegt Thomas Fritsch, 1709. 4. rész, pag. 658 és Allgemeines Historisches Lexikon [...] herausgegeben von Jacob C. Iselin. Leipzig / verlegt Thomas Fritschens Erben, ³1730–1732. 4. rész, pag. 139–140.

Alkalmi írások, költemények

1714

(1)

SCHMEIZEL, Martin

Der eingefallene Schnee, Bey erfolgtem schmerzlichen Hintritt Der Hoch-Edlen, ... Frauen Cath. Süssanna Büdlein, gebohrnen Posnerin Des ... Hochgelahrten Herrn Joh. Francisci Büddei, Der Heil. Schriftt ... Doctoris und Professoris Publici Ordinarii Als dieselbe den 7. Mertz dieses 1714. Jahres, Unter hochansehnlicher Begleitung Dero Ruhestaette eiverleibet worden, Zu Bezeugung seiner Schuldigkeit und Beyleides betrachtet.

Jena, Gedruckt mit Gollnerischen Schriftten, s. a.

[2] fol., 2°

(2)

SCHMEIZEL, Martin

Der entsetzliche und angenehme Tod, Als Die Hoch-Edle, ... Frau Catharin. Süsan. gebohrne Poßnerin, Des Hochgelahrten Herrn Joh. Francisci Büddei SS. Theol. Hochberuehmten Doctoris, und Prof. Publ. Ordin. ... Eheliebste, Den II. Mart. Anno MDCCXIV. erblichen, Und den VII. darauf ... Zu Jhrer Ruhe-Statt gebracht wurde, in schuldigster Observantz erwogen Von S. T. Herrn M. Schmeitzels Tisch-Compagnie.

Jena, gedruckt mit Wertherischen Schriftten, s. a.

[2] fol., 2°

1717

(3)

BECK, Kaspar Achat (Praes.)

JÓNY, Johann (Resp.)

Dissertationem De Vsv Et Avuctoritate Ivris Romani In Hvngaria Circa Doctrinam De Patria Potestate / Svb Praesidio Dn. Casparis Achatii Becki ... Pvblicae Commilitonvm Disquisitioni In Academia Salana Subiicit Avctor Ioannes Iony Nobilis Hvngarvs ... Die XXIV. Ivlii MDCCXVII.

Ienæ, Litteris Wertherianis, 1717.

[9], 2–40 pag., 4°

Megjegyzés: Schmeizel üdvözlőversben gratulál a disszertáció szerzőjének.

1734

(4)

HOFFMANN, Friedrich (Praes.)

DRAUTH, Samuel de (Resp.)

Dissertatio inavgvralis medica de animalibvs hvmanorvm corporvm infestis hospitibvs. Halae Magdeburgicae 1734 typis Joh. Christ. Hilligeri.

[7], 8–68, [12] pag., 4°

Megjegyzés: (1) pag. [71–73] Schmeizel üdvözlőlevele a dolgozathoz. (2) A mű címlapvariánszal is ismert:

HOFFMANN, Friedrich (Praes.)

DRAUTH, Samuel de (Resp.)

Dissertatio inavgvralis medica de animalibvs hvmanorvm corporvm infestis hospitibvs, von denen Bauch-Würmern.
Halaë Magdeburgicae 1734 typis Joh. Christ. Hilligeri.
[7], 8–68, [12] pag., 4°

(5)

HOFFMANN, Friedrich (Praes.)

SOTERIUS, Andreas (Resp.)

Dissertatio inavgvralis medica de dysenteria.

Halaë Magdeburgicae 1734 typis Joh. Christ. Hilligeri.

[2], 3–36, [10] pag., 4°

Megjegyzés: pag. [37–39] Schmeizel üdvözlőlevele a dolgozathoz.

(6)

HOFFMANN, Friedrich (Praes.)

WALLASKAY, Johannes (Resp.)

Dissertatio inavgvralis medica de morbis peregrinantivm.

Halaë Magdeburgicae 1734 ex officina Hendeliana.

[2], 3–42, [8] pag., 4°

Megjegyzés: pag. [43–45] Schmeizel üdvözlőlevele a dolgozathoz.

1737

(7)

Epicedia ad fvns ... Domini Fabiani Henrici S. R. I. Comitis de Schoenaich Baronis de Bevthen cetera qvum a. d. XVII. Febr. MDCCXXXVII. Solemnibvs exseqviis.

Halaë Magdeburgicae, typis Joannis Henrici Grunerti, 1737.

[6] fol., 2°

Megjegyzés: fol. 4v: Schmeizel német nyelvű verse.

1738

(8)

Viro Magnifico summe reverendo excellentissimoqve Ioh. Iacobo Syrbio S.S. theologiae D. et professori pvblico ordinario de Academiae Ienensis et commvni re optime promerito cvm is corporis svi exuvias sed et Prorektoris Academici fasces ad d. IV. Novembr. A. O. R. MDCCXXXVIII. magna cvm lavde deponeret svpremvum persolvnt officivm amici Halenses.

Halaë Magdeburgicae Typis Georgii Jacobi Lehmanni Viduae, s. a.

[2] fol., 2°

Megjegyzés: fol. 2r–v: Schmeizel latin nyelvű verse.

(9)

Obitvm viri ... Domini Friderici Wilhelmi Heroldi ... qvi A. D. XXIX. Septembris MDCCXXXVIII. pie placideqve decessit.

Halaë Salicae, Litteris Johannis Friderici Grunerti, 1738.

[8] fol., 2°

Megjegyzés: A fol. 5v–n Schmeizel német nyelvű, az elhunyt tiszteletére szerzett verse olvasható.

1743

(10)

CLAUSWITZ, Benedict Gottlob

Die Seligkeit der Todten, die in dem Herrn sterben, Wurde, Als die ... Frau Johanna Henriette Franckin, geb. Rachalsin, Des ... Herrn Gotthilf August Franckens ... Theureste Ehegenoßin, Anno 1743. den 2. Jul. als am Tage Mariae Heimsuchung im Herrn verstrab.

Halle: s. t., [1743?]

[3], 4–145, [1] pag., 2°

Megjegyzés: pag. 57: Schmeizel által szerezett, német nyelvű verses sírfelirat az elhunyt tiszteletére.

1744

(11)

KESSLER, Johann Michael

... Dissertatio inavgvralis medica de morbis hyemalibvs feliciter avertendis (1744. szept. 5.)

Halae Magdebvrgicae, typis Ioan. Christiani Hilligeri, s. a.

[3], 4–27, [13] pag., 4°

Megjegyzés: pag. [28–29] Schmeizel üdvözlőlevele a dolgozathoz.

Martin Schmeizelnek ajánlott munkák

1734

(1)

FOIT, Martinus

Disqvisitio medica, de motu in corpore hvmano vero medicinae principio, vitae medio, sanitatis fine.

Halae Magdebvrgicae, ex officina Hendeliana, 1734.

[6], 7–48 pag., 4°

Megjegyzés: A szerző munkáját többek között Bél Mátyás, Carl Otto Moller és Justus Johann Torkos mellett Martin Schmeizelnek ajánlotta.

1740

(2)

BEYER, Justus Israel

Alte und neue Geschichte der Hallischen Gelehrten sowohl insgemein als besonders der Friedrichs-universität allda ... Vierter Beytrag. Worinnen des andern proectors der Friedrichs-universität, ... Samuel Strykens, ... leben, verdienste und schrifftten befindlich.

Halle, gedruckt und verlegt von Christ. Ludwig Symphern, 1740.

[11], 192–274 pag., 8° + 1 táb.

Megjegyzés: Schmeizel is szerepel azoknak a személyeknek a sorában, akiknek Beyer ezt a munkát ajánlotta.

1743

(3)

URSINUS, Theodor Christoph

De Methodo Artes Tradendi Per Tabvlas Commentatio Brevis: Ad ... Martinvm Schmeizelivm Potentissimo Regi Prvssorvm A Consiliis Avlae Professorem Ivris Pvblici et Historiarvm Longe Celeberrimvm Cvm Scepra Academiae In Regia Fridericiana D. XII. Ivlii MDCCXLIII. Feliciter Capesseret.

Halae Magdeb. Litteris Hendelianis, 1743.

[3], 4–16 pag., 4°

(4)

Gründliche Auszüge aus denen Neuesten Theologisch-Philosophisch- und Philologischen Dispvlationibvs, welche auf denen Hohen Schulen in Deutschland gehalten worden.

Leipzig: bey Friedrich Matthias Friesen, 1743.

[4], 5–575, [16] pag., 8°

Megjegyzés: URSINUS, Theodor Christoph: De Methodo artes tradendi per tabvlas commentatio brevis &c. Eine kurze Abhandlung von der Lehr-Art die Künste durch Tabellen vorzutragen. 12. Jul. 1743 Halle (kivonat a műből)

1747

(5)

URSINUS, Theodor Christoph

Ad exsequiales honores, Viro Illvstri Excellentissimo atqve Amplissimo, Martino Schmeizelio, Potentissimi Porvssiae Regis Consiliario Avlico, et Ivris Pvblici ac Historiarvm Professori Ordinario, die XXX. Ivlii, MDCC XLVII. Placida morte defvncto, consveto et solenni ritv die II. Avgvsti exhibendos, Fridericianae proceres ac cives, qva par est, observantia invitat Academiae h. t. Pro-rector, Theodorvs Christophorvs Vrsinvs, Medicinae et Philosophiae Doctor, hvivsque Professor Pvblicvs Ordinarius.

Halae Magdebvrgicae, Typis Kitlerianis, [1747].

[III], IV–XVI pag., 2°

Műveiről készült recenziók és könyvismertetések

1712

(1)

Die Gelehrte Fama, Welche den gegenwärtigen Zustand der gelehrten Welt und sonderlich derer Deutschen Universitaeten entdeckt.

Leipzig: bey Theophilus Georgius, 1712.

[6], 5–879, [43] pag., 8°

Megjegyzés: (1) 17. rész, pag. 377–378: Martin Schmeizel: *Commentatio historica de Coronis tam antiqviiis qvam modernis* (Jena 1712, recenzió), (2) 21. rész, pag. 673–674: Martin Schmeizel: *De Insignibus vulgo Clenodiis Regni Hungariae* (Jena 1712, recenzió).

1716

(2)

Hamburgische Bibliotheca Historica, Der Studirenden Jugend Zum Besten zusammen getragen. Die dritte Centuria.

Leipzig, 1716. Bey Joh. Friedr. Gleditschens seel. Sohn.

[5], 2–332, [12] pag., 12°

Megjegyzés: (1) pag. 135–137: *Commentatio historica de coronis*. Autore Martino Schmeizel. Jena 1712 (recenzió), (2) pag. 137–139: *Martini Schmeizel de Clenodiis Regni Hungariae, Schediasma Historicum*. Zu Jena 1713 (recenzió)

(3)

Unschuldige Nachrichten Von Alten und Neuen Theologischen Sachen, Büchern, Urkunden, Controversien, Veränderungen, Anmerckungen, Vorschlägen, u. d. g. Zur geheiligten Übung in gewissen Ordnung verfertigt Von Einigen Dienern Des Göttlichen Wortes / Auff das Jahr 1715.

Leipzig, Verlegts Johann Friedrich Braun. Druckts Jacob Harpeter, s. a.

[7], 2–1250 pag., 8°

Megjegyzés: pag. 591–593: *Epistola D. Martini Lutheri ad Joannem Honterum, ex ipso autographo in Bibliotheca B. Honteri quondam reperto*. Jena 1712 (recenzió)

1718

(4)

Unschuldige Nachrichten Von Alten und Neuen Theologischen Sachen, Büchern, Urkunden, Controversien, Veränderungen, Anmerckungen, Vorschlägen, u. d. g. Zur geheiligten Übung in gewissen Ordnung verfertigt Von Einigen Dienern Des Göttlichen Wortes / Auff das Jahr 1717.

Leipzig / Verlegts Johann Friedrich Braun. Druckts Jacob Harpeter, s. a.

[17], 4–1250 pag., 8° + 1 táb.

Megjegyzés: pag. 473–474: M. Martin Schmeizels, *Historischer Beweis, daß P. Joh. Krauß in seinem Histor. Beytrag zum Jubel-Jahr in vielen Stücken geirret*. Cöln 1717 (recenzió)

1722

(5)

Fortgesetzte Sammlung Von Alten und Neuen Theologischen Sachen, Büchern, Urkunden, Controversien, Veränderungen, Anmerckungen, Vorschlägen, u. d. g. Zur geheiligten Übung In beliebigen Beytrag ertheilet Von Einigen Dienern Des Göttlichen Wortes. Auf das Jahr 1721.

Leipzig, In Verlag Joh. Friedr. Brauns Erben. Druckts Jacob Andreas Bock, s. a. [15], 2–1126, [112] pag., 8° + 6 táb.

Megjegyzés: pag. 92: Mart. Schmeizelii Praecognita Historiae Ecclesiast. (Jena 1721, recenzió)

1723

(6)

Fortgesetzte Sammlung Von Alten und Neuen Theologischen Sachen, Büchern, Urkunden, Controversien, Veränderungen, Anmerckungen, Vorschlägen, u. d. g. Zur geheiligten Übung In beliebigen Beytrag ertheilet Von Einigen Dienern Des Göttlichen Wortes. Auf das Jahr 1722.

Leipzig, In Verlag Joh. Friedr. Brauns Erben. Druckts Jacob Andreas Bock, s. a. [8], 1–1130, [112] pag., 8°

Megjegyzés: pag. 1094–1095: Martini Schmeizel Dissertatio de statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania (Jena 1722, recenzió)

1727

(7)

Fortgesetzte Sammlung Von Alten und Neuen Theologischen Sachen, Büchern, Urkunden, Controversien, Veränderungen, Anmerckungen, Vorschlägen, u. d. g. Zur geheiligten Übung In beliebigen Beytrag ertheilet Von Einigen Dienern Des Göttlichen Wortes. Auf das Jahr 1722.

Leipzig, In Verlag Joh. Friedr. Brauns Erben. Druckts Jacob Andreas Bock, s. a. [10!], 13–1148, [104] pag., 8° + 6 táb.

Megjegyzés: pag. 128–129: Martin Schmeitzels Historische Nachricht von der Thor-nischen Execution, der erste Theil (Jena 1725, recenzió)

1735

(8)

Acta Academica Praesentem Academiarvm Societatvm Litterariarvm Gymnasiorvm et Scholarvm Statvm Illvstrantia ad Annvm MDCCXXXIV.

Lipsiae: excvdit Io. Christian. Langenhemivs, s. a. [2], 1–384, [34] pag., 4°

Megjegyzés: pag. 282: Rövid leírás Martin Schmeizel életéről és működéséről.

1749

(9)

Vollständige Nachrichten von den ordentlichen Inhalte derer kleinen und auserlesenen Academischen Schriften, welche vornehmlich in die Gottesgelahrtheit, Weltweisheit

und schönen Wissenschaften einschlagen, und in neulicher Zeit an das Licht gekommen. Auf das Jahr 1748.

Leipzig: bey Carl Ludwig Jacobi, s. a.

[9], 8–1107, [33] pag., 8°

Megjegyzés: pag. 556–561: Christoph Ursinus Ad exsequiales honores Martino Schmeizelio d. 11. Aug. exhibendos invitat ... D. i. An dem Leichen-Begängniße Herrn Martin Schmeitzels ... welcher den 30. Jul. a. 1747. selig entschlaffen (Halle 1747) (a gyászbeszéd rövid kivonata)

1754

(10)

BAUMGARTEN, Siegmund Jacob

Nachrichten von merckwürdigen Büchern.

Halle, bey Johann Justinus Gebauer, 1754.

[3], 2–562 pag., 8°

Megjegyzés: pag. 454–456: Rövid leírás Martin Schmeizel és Ember Pál életéről és működéséről.

(11)

Kurtze Fragen aus der Kirchenhistorie des Neuen Testaments Nach der Methode Herrn Johann Hübners, bis auf gegenwärtige Zeit fortgesetzt Vierter Fortsetzung anderer Theil.

Jena 1754, bey Johann Wilhelm Hartung.

[25], 2–1033, [2] pag., 12°

Megjegyzés: pag. 436–445: Leben und Werk von Martin Schmeizel

1764

(12)

SCHWARZ, Godofredus

Recensio critica Schmeizeliani de nvmis Transilvanicis commentarii. Svpplementa, emendationes et illvstrationes perpetuas continens.

Rintelii: literis I. G. Enax, 1764.

[5], 2–60 pag., 4°

Martin Schmeizel máig kiadatlan, kéziratban maradt munkái

(1)

Anecdota ad Hungariae & Transilvaniae Statum interiorem spectantia, Ipsamque Historiam Seculi XIII–XVIII. egregie illustrata.

(2)

Annotationes in Jo. Hübneri Quaestiones geographicas. Jenae 1713.

(3)

Antiquitates Transilvanicae, ex lapidum inscriptionibus, numisque antiquis Romanorum erutae, variisque observationibus Historico-Criticis, explanatae (1712).

(4)

Belehrung der Unwissenden und Irrenden von den unterschiedlichen fremden Völkern, die sich gegenwärtig bei denen streitenden Heerschaaren auf deutsch und wälschem Grund und Boden befinden.

(5)

Bibliotheca Hungarica sive de Scriptoribus rerum hungaricarum, transilvanicarum, vicinarumque Provinciarum Commentatio litterario-critica. – Ennek egy részét kiegészítette és kijavította Martin Felmer (1720–1767), de az ő munkája is kéziratban maradt (M. Schmeizelii Bibliotheca Hungarica ...aucta et emendata ... 1764)

(6)

Chronologische Tabellen über die Reichs-Historie.

(7)

Collegium Geographicum.

(8)

Collegium in Historiam ac Statum Regni Hungariae (1729). – Ennek állítólag jelentős részét magyar fordításban kiadta Csatári (Tsatári) János (1730–1782) Magyarország Historiájának rövid Summája című munkájában (Halle 1749)

(9)

Collegium privatissimum, de rebus ad Transylvaniam pertinentibus. – Ennek 8 fő része: I. de Tabulis geographicis Transylvaniae. II. de Scriptoribus geographicis. III. de Scriptoribus antiquariis. IV. de Scriptoribus rerum naturalium. V. de Scriptoribus historicis & politicis. VI. de Scriptoribus ecclesiasticis. VII. de Scriptoribus Status publici. VIII. de Libris ineditis. – A függelékben pedig: de Scriptoribus Hungaricarum, Moldavicarum & Valachicarum.

(10)

Eine Fürstengeschichte.

(11)

Entwurf der vornehmsten Begebenheiten, die sich in Siebenbürgen von 1700 bis 1746 zugetragen haben.

(12)

Introductio pro futuro praeceptore privato (1717). – Hallgatói számára.

(13)

Mausoleum Principum Transylvaniae. – Nádasdy Mausoleum Regum Hungariae-jának mintájára.

(14)

Notitia Bibliothecae Budensis, cum Naldi Naldii L. IV. de laudibus Bibliotheca Budensis ex manuscripto edendis.

(15)

Notitia Principatus Transylvaniae, geographice, historice & politice adornatum.

A Schmeizel-könyvtár rekonstruált állománya²²

(1)

Articuli diaetales anni M.DCC.XXIX. Cum Permissu Superiorum.

Posonij: Typis Joannis Pauli Royer, s. a. – [5], 6–87, [9] pag.; 8°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Cibin.”, 3. „Liber Bibliothecae Gymn. Cibin.” (régi jelzet: No 37mo)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 14509

(2)

BEHAMB, Johann Ferdinand

Notitia Hungariae antiquo-modernae Berneggeriana Perpetuis Observationibus condecorata.

Argentorati: sumptibus Georgii Andreae Dolhoffii, 1676. – [16], 1–252, [26], 1–232 pag.; 8°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibliothecae Cibiniensis” (régi jelzetek: H. K. B. IV. h. 6.; VIII. M. R.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5959

(3)

BEL, Matthias

De vetere litteratvra Hvnno-Scythica exercitatio.

Lipsiae: Apvd Petr. Conr. Monath, 1718. – [6], 1–80 pag.; 4° + 5 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Cibin.”, 3. „Pars Bibliothecae Cibiniensis” (régi jelzet: No 73)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 14390

(4)

[PATER, Paulus]

Insignia Tvrcica, ex variis superstitionum tenebris, orientalivm maxime popvlorvm, gemina disquisitione academica, in illvstri Salana, nunc primum in lucem protracta.

Jenae: e Collegio Mvsarvm Krebiano, s. a. [tintával: 1687] – [8], 1–88 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 14391

(5)

TABOR, Johann Otto (praes.)

BEIGLER, Johann (resp.) (Posonio-Hungarus)

HASENLOFF, Georg Samuel (resp.)

Collationis Juris Romani et Hvngarici.

Argentorati: Typis Johannis Philippi Mülbi et Josiae Staedelii, 1651. – [46] fol.; 4°

Megj.: fol. 46v: Veres Lőrinc (Modra-Hungarus) latin verse

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 14392

(6)

FRIDENSBURG auff Wahrtfels, Johann Cornelius

Discurs, Oder Bedencken vom jetzigen Ungerischen Kriegswesen / wie eine beständige allgemeine Hülff / vnd darunter eine Christliche vertrawligkeit anzustellen.

s. l.: s. t., 1598. – [2], 1–49 fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 14393

(7)

[BIRKEN, Sigmund von]

²² A jegyzék az általam eddig fellelt könyveket tartalmazza. Mindegyik könyvben a „M. Schmeizel” possessor-bejegyzés olvasható. Kolligátumoknál többnyire az első mű címlapján.

[SANDRART, Jacob (rézmetsző)]

[Der Donau-Strand: mit Allen seinen Ein- und Zuflüssen, angelegenen Königreichen, Provinzen, Herrschaften und Städten...vom Ursprungen bis zum Ausflusse; in dreyfacher LandMappe vorgestellt auch sampt kurtzer Verfassung einer Hungar- und Türkischen Chronik und Heutigen Türken-Kriegs / beschrieben durch Sigmund von Birken. Nebenst XXXIII Figuren der vornehmsten Hungarischen Städte und Vestungen in Kupfer hervorgegeben von Jacob Sandrart.]

[Nürnberg: s. t., 1664]. – [15], 2–184 pag.; 12°

Possessor: 1. [„M. Schmeizel“], 2. „Liber Bibliothecae Gymn. Cibir. A. C.” (régí jelzetek: No 130; VIII. M. 1.)

Megj.: A mű címlapja hiányzik.

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 3283

(8)

Hungar- und Sibenbürgische Chronica Ander Theil: Oder Neue außführliche Beschreibung deß Königreichs Hungarn und der angränzenden Provintzen / auch aller darinn befindlichen Stätt und wunderbahren Wasser.

Franckfurt: In Verlegung Wilhelm Serlins, 1663. – [4], 1–636, [18] pag.; 12°

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 3284

(9)

CLARAMONTIUS, Scipio**CONRING, Hermann (kiad.)**

De conjectandis cujusqve moribus et latitantibus animi affectibus, libri decem.

Lugduni: s. t., 1704. – [3], 4–720 pag.; 8° + 1 tábla

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 12 [0]

(10)

Factum Oder Vertheidigungsschrift Marien Catharinen Cadiere Wider den Pater Johann Baptist Girard, einem Jesuiten. Worinnen dieser Mönch angeklagt wird, daß er dieselbe vermittelst einer abscheulichen Quietisterey zu den allerärgsten Lastern der Unzucht verführet, und unter den Deck-Mantel der höchsten Heiligkeit / noch sechs andere Andächtige / die sich gleichfalls unter seine geistl. Aufsicht begeben, in eben solche grobe Verbrechen gestürzt hat.

Cöln an Rhein: s. t., 1731. – [6], 7–252 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 12 [1]

(11)

Fernerer Verlauff in Sachen der Demoiselle Catharine Cadiere wider den Pater Jesuiten, Joh. Baptist Girard. Enthaltend Die deßfalls ferner ergangene Acten und Schrifften, Nebst dem von dem Parlament zu Aix gesprochenem End-Urtheil. Aus dem frantzösischen übersetzt.

Cölln am Rhein: s. t., 1731. – [15], 2–98 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 12 [2]

(12)

Anmerckungen über das Eigenhändige Memorial des Pater Girards, welches er währenden Rechtlichen Verfahrens Des Königlichen Herrn General-Advocatens hat austheilen lassen.

s. l.: s. t., s. a. – [2], 3–87 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 12 [3]

(13)

MARTINI, Christian

Nachricht aus Rußland, Von dessen 1. Kirchen-Geschichte. 2. Kleinem Boote, als der Gelegenheit zur Flotte. 3. Im Jahr 1727. entdeckten Zusammen-Verschwörung. 4. Nebst einer Erklärung verschiedener Rußischer merckwürdiger Sachen und Wörter.

Franckfurth und Leipzig: Bey Michael Hubert, 1731. – [17], 2–240 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 12 [4]

(14)

VOIGT, G[ottlieb]

Aufsuchung der sichersten Art zu muthmaßen in Staatssachen.

Jena: Verlegts Christian Pohl, 1714. – [56] fol.; 8°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 12 [5]

(15)

CLUSIUS, Carolus

Rariorum aliquot Stirpium, per Pannoniam, Austriam, & vicinas quasdam Prouincias obseruatorum Historia, qvatvor libris.

Antverpiae: Christophorus Plantin, 1583. – [8], 1–766, [7] pag.; 8°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibliothecae Cibiniensis”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 156

(16)

[Clusius, Carolus]

Stirpivm nomenclator Pannonicvs.

Antverpiae: Christophorus Plantin, 1584. – [15] fol.; 8°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 156a

(17)

Das Ehmals gedrückte / vom Türken berückte / nun Trefflich erquickte Königreich Hungarn / samt dessen Ströme-Fürsten / der Weltberühmten Donau Ausführlich vorgestellt. Franckfurt und Leipzig: In Verlegung Christoff Riegels, 1688. – [4], 1–1038, [6] pag.; 12° + 50 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Liber Bibl. Gymn. Cbin.” (régi jelzetek: H. K. B. XXXIX d. 41.; VIII. N. a.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 3882

(18)

Kurze auf Warheit gegründete Erzählung / Aller derjenigen preißwürdigen Siegs-Thaten / In Befreyung der / eine geraume Zeit / unter dem Türckischen Joch geschwebten herrlichen Halb-Insel Morea.

s. l.: s. t., s. a. – [2], 3–120 pag.; 12° + 13 tábla

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 3883

(19)

FRÖLICH, David

Bibliotheca, seu Cynosura Peregrinantium, hoc est, Viatorum, Omnium hactenus editorum absolutissimum, jucundissimum, utilissimumque In Duas Partes digestum.

Vlmae: Impensis & Typis Wolfgangi Endteri, 1644. – [24], 1–270 pag.; 12° + 1 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. [„Pars Bibliothecae Cibiniensis”] (régi jelzetek: H. K. B. XXIX. i 22; VIII. M. l.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 3577

(20)

FRÖLICH, David

Bibliothecae sev Cynosvrae peregrinantium Liber tertius.

Vlmae: Impensis Wolfgangi Endteri, Exscripsit literis Balthasar Kühne, 1643. – [6], 1–540 pag.; 12° + 1 tábla

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 3577a

(21)

FRÖLICH, David

Bibliothecae sive Cynosvrae peregrinantium liber quartus.

Vlmae: Impensis Wolfgangi Endteri, exscripsit literis Balthasar Kühne, 1643. – [6], 1–200 pag.; 12° + 1 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Liber Bibliothecae Gymn. Cibin.” (régi jelzetek: No 60; VIII. N. b.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 3421

(22)

FRÖLICH, David

Bibliothecae sive cynosvrae peregrinantivm, hoc est, Viatorii liber primus partis posterioris.

Vlmae: Impensis Wolfgangi Endteri, exscripsit literis Balthasar Kühne, 1643. – [10], 1–486 pag.; 12°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 3421a

(23)

GRADELEHNUS, Johann

Hungarische / Sibenbürgische / Moldau-Wallach-Türck-Tartar-Persian- und Venetianische Chronica, Oder Außführlich / Warhafftige Beschreibung / des Königreichs Hungarn / Sibenbürgen / Moldau / Wallachey / Bulgarien und anderer angränzenden Landschaften / sambt den vornembsten Stätten [...] und wunderbaren Wassern.

Franckfurt am Mayn: in Verlegung Wilhelm Serlins, 1665. – [7], 2-746; 1–15, [18] pag.; 4° + 14 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Cibin.”, 3. „Johannes Krüll 1665”, 4. „Liber Bibli. Gymn. Cib.” (régi jelzetek: r 849; H. K. B. XVII. e. 15.; VIII. M. e.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5868

(24)

Türckische / Tartarische / Persianische / Griechische und Venetianische Chronica Oder Außführliche und warhafftige Beschreibung / Von des Türckischen Reichs Auffnehmen und Wachsthumb. Franckfurt am Mayn: In Wilhelm Serlins Verlag, 1665. – [4], 1–357, [10] pag.; 4° + 10 tábla

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5868a

(25)

[HAUGEN, Hans von/zum Freystein]

Der Hungern Chronica inhaltend wie sie anfengklich ins land kommen sind / mit anzeygung aller irer König / vnd was sie namhafftigs gethon haben. Angefangen von irem ersten König Athila / vnd volfüret biß auff König Ludwig / so im 1526. jar bey Mohatz vom Türcken vmbkommen ist.

Wien: Hans Metzler, 1534. – [1], 2–65 fol.; 4° major

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Liber Biblioth. Gymn. Cib.” (régí jelzetek: H. K. B. XVI. d. 13.; IX, α, a) – Ezen kívül az elülső kötéstábla belső felén szépen metszett, de kitöltetlenül maradt ex libris található.

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 709

(26)

MÜLLER, Heinrich (ford.)

Türckische Chronica. Warhafftige eigentliche vnd kurtze Beschreibung / der Türcken Ankunft / Regierung / Königen / vnd Keysern / Kriegen / Schlachten / Victorien vnd Sigen / wider Christen vnd Heyden. Von Empten / Befelchs vnd Kriegßleuten / der Türckischen Soldaten / vnd wie man wider den Türcken kriegen sol.

Franckfurt am Mayn: Gedruckt [...] bey Georg Raben / in verlegung Sigmund Feyrabendt, 1577. – [4], 1–74, [3]; [1], 2–71, [2]; [1], 2–23 fol.; 4° major

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 710

(27)

BARLETIUS von Scodra, Marinus

PINICIANUS, Johann (ford.)

Scanderbeg. Warhafftige eigentliche vnd kurtze Beschreibung / aller namhafften Ritterlichen Schlachten vnd Thaten / so der aller streytbarst vnd theurest Fürst vnd Herr / Herr Georg Castriot / genannt Scanderbeg / Hertzog in Epiro vnd Albanien / etc. wider beyde Türckische Keyser / Amurath von Mahometh / auch andere seine Feind / vnder Bapst Eugenio dem vierdten / Bapst Pio dem andern / vnd Keyser Friderich dem dritten / vom jar 1444. biß auff das jar 1466. mannlich vnd glücklich bey seinem Leben gethan vnd erhalten.

Franckfurt am Meyn: s. t., 1577. – [5], 1–156, [3] fol.; 4° major

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 711

(28)

Histoire de Prince Ragotzi Ou la Guerre des Mecontents Sous son Commendement.

A Paris: Chez J. de Nully, 1707. – [10], 1–273, [1] pag., 12° + 1 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Liber Bibliothecae Gymn. Cibir.” (régí jelzet: No 164)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 13191

(29)

Lettre d’un ministre de Pologne a un Seigneur de l’empire Sur les affaires presentes de la Hongrie.

A Ratisbone: Chez Erasme Kinkius, 1711. – [2], 1–184, 1–31 pag.; 12°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 13192

(30)

Historische Lorbeer-Krantz Der Christlichen Ritterleute.

Nürnberg: In Verlegung Johann Hoffmanns Kunsthändlers, 1664. – [17], 2–419 pag.; 12° + 12 tábla

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: Tr/XVII/32

(31)

Fortsetzung dieser Hungarischen Chronik.

Nürnberg: In Verlegung Michael und Johann Fridrich Endtern, 1664. – [2], 1–221 pag.; 12° + 1 tábla

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: Tr/XVII/32

(32)

HAN, P[aul] C[onrad] B[althasar]

Venediger Löwen-Muth Und Türckischer Übermuth: Oder Das hefftig-bekriegte /
 Noch unbesiegte / doch Hülff-benöthigte Candia.

Nürnberg: Johann Philipp Miltenberger, s. a. [1669?] – [8], 1–426 pag.; 12° + 10 tábla
 Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: Tr/XVII/32a

(33)

HÖHN, Georg Paul (kiadó)

Des Chur- und Fürstl. Hauses Sachsen Wappens- und Geschlechts-Untersuchung vorgen-
 ommen Und zu mehrer Erläuterung so wohl des hievon in Kupffer gebrachten Stamm-
 Baums als auch Derer bey solchen und in diesem Wercke befindlicher vieler alter und
 neuer Wappen-Abrisse.

Leipzig: Auf Kosten Paul Günther Pfotenhauer, 1704. – [13], 2–360, [12] pag.; 8°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibliothecae Cibiniensis” (régí jelzetek: No 91; H.
 K. B. I. h. 9.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 14573

(34)

FÜRSTENERIUS, Caesarinus

De Jure suprematus legationis principum Germaniae.

s. l.: s. t., 1677. – [16], 1–245 pag.; 8°

Megj.: címlap teleírva schmeizel apróbetűs jegyzeteivel

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 14574

(35)

BERGMANN, Carl Christoph

Leswürdige Fortsetzung Der dapffermüthigen Hungarisch-Polnisch-Moscowi-
 tisch-Venetianischen Kriegs-Thaten / Wider die geschworne Christen-Feinde / Die
 Türcken und Tartern / Und derselben boßartigen Anhang In diesen noch währen-
 den 1687. Jahr in unterschiedlichen hitzigen Schlachten / ernstlichen Belagerun-
 gen und Siegreichen Eroberungen.

Frankfurt und Leipzig: Zu finden bey Joh. Jonathan Felseckern, s. a. [1687?] – [1],
 2–188, [] pag.; 8° + 6 tábla

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 14575

(36)

HEKEL, Johann-Friedrich

Blutiger und unglücklicher Türken-Krieg und erfreulicher Christen-Sieg / nach vor-
 weilen vor Ofen in Ungarn von Ihro Röm. Kaiserl. Maj. und andern hohen Confoe-
 derirten erhaltenen herrlichen Sieg und Treffen / zu Rudolstadt in Thüringen auf
 dem Rath-Hause durch die aldaselbst studierende Land-Schul-Jugend [...] als den 6.
 und 7ten April. 1687 in einen Freuden-Spiel vorgestellt.

Hof: In Verlegung der Autoris mit Minzelischen Schrifften, 1698. – [9], 2–123 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 14576

(37)

Hungarische Prädicanten-Unschuld / wider diedreißig-fach-unwahre Beschuldigung /
 Damit / allem Ansehen nach / ein Jesuiter / uter dem Namen Johann Labsanski / des De-
 legirten Königlichen Gerichts in Hungarn Secretarii, in einem Bericht-Außzug / gantz
 ungegründet / falsch- und verleumdrißch fürgiebt.

s. l.: s. t., 1675. – [2], 1–125, [1] pag.; 4°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Cibin.”, 3. „Liber Bibl. Gymn. Cibin.” (régi jelzetek: r 849; H. K. B. IX. e. 5.; VIII. M. c.)
 Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5499

(38)

[MOLLER, Daniel Wilhelm]**RIMANDUS, Reimundus** (kiad.)

Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust / Das ist / Warheits-Begründete Anzeig / Wie / Und auf was Weise / zu Preßburg / in der Nieder-Ungarischen Haupt-Stadt / einer [...] Unkatholischen Gemeinde / anfangs Kirchen- und Schul-Posseß disputirlich gemacht.

Der ersten Edition unverfälscht nachgedruckt. s. l.: s. t., 1678. – [2], 3–228 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5500

(39)

Acta Comititalia Hungarica Soproniensia. Anni M.DC.LXXXI.

s. l.: s. t., s. a. – [8], 1–216 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5501

(40)

MARCHTALER, Vitus

Rervm à Sigismvndo illvstrissimo et fortissimo Transylvaniae principe contra Tvrcas gestarvm.

s. l.: s. t., 1595. – [24] fol.; 4°

Megj.: A címlapon az alábbi kézírásos bejegyzés olvasható: „Domino Johannis Cunrado Gui & senatori Boles-lauiensis ad manus proprias”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5502

(41)

WEINRICH, Johann Michael

Fata Evangelii apvd Vngaros breviter recenset et simvl ad actvm oratorivm de Vngaria virtvtibvs Avstriacorum maxime conspicva die VI. Maii in Illvstri lyceo Meiningensi habendvm.

Meiningae: Typis Nicolai Hasserti, s. a. [1712?] – [8] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5503

(42)

IM HOFF, Jacob Wilhelm

Notitia S. Rom. Germanici Imperii procerum tam ecclesiasticorum qvam secularium historico-heraldico-genealogica.

Editio secunda.

Tubingae: sumptibus Joh. Georg. Cottae, 1687. – [18], 1–802, [66] pag.; 4° + 2 tábla

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 105 J 16 [0]

(43)

JUNCKER, Christian

Anleitung zu der Geographie der mitlern Zeiten.

Jena: Johann Felix Bielcken, 1712. – [23], 2–664, [92] pag.; 4° + 1 tábla

Megj.: Schmeizel autográf margináliái a műben.

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 105 J 16 [1]

(44)

JONY, Johann

Commentatio historico-jvridica de Origine et progressu jvris Hvnno-Hvngarici.

Levtshovia: svmtibvs Avthoris, 1727. – [9], 2–91, [1] pag.; 4°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibliothecae Cibiniensis” (régi jelzet: No 88), 3. „Liber B. G. C.” (régi jelzet: H. K. B. XL, e, 5)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 15257

(45)

Diarium, Und kurtze warhaffte Erzehlung / Wie die Belägerung Der Vestung Canischa / Den 17. (27.) Aprilis vorgenommen [...] So dann / Wie nach beschehenem Abzug / der Türck die Vestung Neu Serinwar / attaquiret / und endlich erobert.

s. l.: s. t., 1664. – [2], 3–87 pag.; 4° + 3 tábla

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 15258

(46)

I. T. G. S.

Warhafftig- und ausführliche Erzehlung Dessen / was sich zu Anfang und Ende deß Käyserlichen Feld-Zuges in Hungarn / Dieses 1684sten Jahrs / bey Dero Haupt-Ar-mee / Denckwürdiges zugetragen [...] Bericht / von Belägerung und Defension der Stadt Ofen.

Nürnberg: In Verlegung deß Authoris, zu finden bey Balthasar Joachim und Martin Endter, 1684. – [4], 1–36 pag.; 4° + 1 tábla

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 15259

(47)

Historische Erzehlung Der Heldenwürdigen Kriegs-Thaten / Welche in höchst-tapfersten Bestreitung des allgemeinen Erb-Feindes der Christenheit / des Türckens / zu der Röm. Käyserl. Majest. Dero sämbtlichen hohen Aliirten und der Durchläuchtigsten Venetianischen Republic immerwährender Glori im 1686. 1687. und 1688. Jahr [...] sich zugetragen.

s. l.: s. t., 1688. – [4], 2–28 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 15260

(48)

HOGELIUS, Zacharias

Buda, urbium atqve arcium per Europam celeberrima, cum rebus ad eam et per Ungariam gestis memorabilibus [...] collecta descriptaqve.

Erfurti: Charactere Kindebiano, s. a. [1687?] – [5], 2–48 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 15261

(49)

Sieghaffte-Teutsche-Waffen Oder Außführlicher Bericht Von der mit vielen Blut überwundenen Stadt Ofen Wie solche Welt-berühmte Festung denen Türckischen Bluthunden mit stürmender Hand Von denen Christlichen Waffen abgenommen worden.

Praage: s. t., 1686. – [1], 2–64, 1–90 pag.; 4° + 1 tábla

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 15262

(50)

FLAMITZER, Johann Nicolaus

Praerogativa Austriacorum meritorum: Oder Eine kürztliche adumbration, in welcher so wol die hoch erheblich presanten Motiven in genere, so dermalen bey Lebzeiten glorwürdigst regierenden [...] Leopoldi Invictissimi [...] abheischen thun.

Nürnberg: In Verlegung Johann Ziegers, 1690. – [8], 1–132 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 15263

(51)

Boccius, Samuel

Encyclopaedia tabularis Seu: Compendium Philosophicum.

Erfurti: Typis Pauli Michaelis, 1655. – [64] fol., 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 15264

(52)

GOEZIUS, Georg

Scholae Salanae, sive Discursus de quaestione: an, et quomodo Deus siti n praedicamento?

Jenae: Apud Joh. Ludovicum Neuenhahn, literis Bauhoferianis, 1664. – [5], 2–48 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 15265

(53)

GOEZIUS, Georg (praes.)**ZEISOLD, Philipp** (resp.)

Dissertatio logica continens enodationem Quaestionis: an Deus siti n praedicamento? [1663. ápr. 18.]

Jenae: Excudebat Johannes Jacobus Bauhofferus, s. a. – [2], 99–144 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 15266

(54)

GOEZIUS, Georg (praes.)**WERTHER, Johann Michael** (resp.)

Divina adminicvlante gratia & amplissima favltate philosophica benevolé indulgente Dispvttationem logicam de Praedicamento svbstantiae. [1663. ápr.]

Jenae: Typis Johannis Jacobi Bauhofferi, s. a. – [2], 145–194 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 15267

(55)

WAHRLIEB, Gottfried

Die über Hundert Jahr Ihren Widersachern unsichtbar gewesene / nunmehr aber / nach deren Entdeckung / zerstreute Evangelische Teffereckerthal-Kirche / in des Ertz-Stiffts Saltzburg Pflege Windisch Matterey / wie auch in einem Theil des angränzenden Tyrolischen Gebürges.

Denckstatt: s. t., 1688. – [9], 2–106 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 15268

(56)

KREKWITZ, Georg

Totius Regni Hungariae superioris c inferioris accurata Descriptio.

Franckfurt und Nürnberg: Verlegts Leonhard Loschge. Druckts Johann Philipp Andreae, 1685. – [4], 1–1110 pag.; 8° + 50 tábla

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: Tr/XVII/143

(57)

LAMPE, Friedrich Adolf

Historia ecclesiae reformatae, in Hungaria et Transylvania.

Trajecti ad Rhenum: apud Jacobus van Poolsum, 1728. – [17], 2–919 pag.; 4°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Cibir.”, 3. „Liber bibliothecae gymnasii Cibir. A. C.”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 1037

(58)

LAZIUS, Wolfgang

Reipvblicae Romanae in exteris provinciis, bello acqvisitis, constitvtae, commentario-
rum Libri duodecim.

Francofvrti ad Moenvm: Apud haeredes Andreae Wechelii, Claudium Marnium & Joan-
nem Aubrium, 1598. – [24], 1–1108, [44] pag.; 4° major + 4 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr.
Cibin.”, 3. „Pars Bibliothecae Gymnasii Cibin. Evang. Publicae” (régí jelzet: IV. Q.
K.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 1092

(59)

ZAMOSIUS, Stephan

Analecta, Lapidvm vetvstorvm et nonnvllarvm in Dacia antiqvitatvm; Ad Generosum
& illustrem Dominum Wolfgangum Kovachocivm, Regni Transsylvaniae Cancellarium
summum &c.

[s. l.]: [s. t.], 1598. – [2], 3–47, [3] pag.; 4° major

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 1093

(60)

LEWENKLAW von Amelbeurn, Hans

Neuwer Musulmanischer Histori / Türckischer Nation / von ihrem Herkommen / Auffne-
hmen / Geschichten / Auch ihrer Sultan oder Keyser Leben vnd Verrichtungen / wie sie
auff einander gefolgt / biß auff Suleiman den andern dieses Namens / Achtzehen Bücher
Dermassen auß ihren selbseigenen Historien vnd geschriebnen Büchern / trewlich vnd
fleissig zusammengezogen / beschrieben vnd auß dem Latein verteutscht / daß derg-
leichen von ihren Sachen vnd Geschichten nichts so gründlich vnd eigentlich an tag
kommen.

Franckfurt am Meyn: bei Andrea Wechels seligen Erben / Claudi de Marne / vnd Johann
Aubri, 1595. – [12], 1–476, [31] pag.; 4° major

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr.
Cibin.”, 3. „Pars Bibliothecae Cibiniensis Gymnasii Evangelici Publicae” (régí jel-
zetek: H. K. B. XVI. b. 4.; IX. N. g.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 1034

(61)

LONICER, Philipp

Chronicorvm Tvrcicorvm, In quibus Tvrcicorvm origo, principes, imperatores, bella, pra-
elia, caedes, victoriae, rei qve militaris ratio, et caetera huc pertinentia, continuo ordine,
& perspicua breuitate exponuntur.

Francoforti ad Moenum: apud Johannem Feyerabendt, Impensis Sigismundi Feyera-
bendt, 1578. – [4], 1–130, [3] fol.; 4° major

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Ci-
bin.”, 3. „Pars Bibliothecae Cibiniensis” (régí jelzetek: 966; N. 27o; 4145; H. K. B. IX. b. 16.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 880 [1]

(62)

[LONICER, Philipp]

Chronicorvm Tvrcicorvm, in qvibus diversorvm regnorvm, vrbivm, insvlarvm,
vastationes, et occvptiones, a diversis avtoribus exponvntvr [...] Tomvs secvndvs.
Francofvrti ad Moenvm: ex officina Georgij Coruini, impensis Sigismundi Feyra-
bendij, 1578. – [8], 1–255 pag.; 4° major

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 880 [2]

(63)

[LONICER, Philipp]

Chronicorvm Tvrcicorvm, in qvibvs vita, indoles, et adversus Tvrcas res gestae Georgii Castrioti, Epirotarvm principis [...] Libris XIII. describuntur à Marino Barletio, Scodrensi sacersote. Tomvs tertivs.

Francofurti ad Moenum: apud Ioannem Feyerabendt, Impensis Sigismundi Feyerabents, 1578. – [4], 1–271, [3] fol.; 4° major

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. III 880 [3]

(64)

LUTHER, Martin

Enchiridion, der kleine Catechismus.

Cron-Stadt: Stephanus Müller, 1709. – [1], 2–96 pag.; 8°

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: Tr/XVIII/78

(65)

A. Ω. Sprüche / woraus die Glaubens Artickel / in schriftmäßiger Ordnung / nach Anleitung derer sieben Grund-Sprüche / welche unterm Namen der Heimlichen und Verborgenen Weisheit Gottes heraus gegeben / sind abgehandelt worden.

Cron-Stadt: mit Seülerschen Schrifften, 1710. – [2], 3–64 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: Tr/XVIII/79

(66)

MESSIAE, Petrus

Von Sibilia / vilualtige beschreibung / Christlicher vnnd heidnischer Keyseren / Königen / weltweiser Männeren gedächtnuß würdige Historien / löbliche geschicht / auch manicher Philosophen leben vnd sprüch / zweyfelhaftiger dingen natürliche außlegungen / nit allein kurtzweylich / sonder jedem tugendliebhabenden menschen nutzlich vnd lustig zulesen / Vnd Jetz neüwlich auff daß fleissigest verteütscht.

Basel: Henric Petri vnnd Petrus Perna, 1564. – [12], I–CCCLIX pag.; 4° major

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Cibin.”, 3. „And. Hintzel”, 4. „Pars Bibliothecae Publicae Gymnasii Cibiniensis” (régi jelzetek: 1008; H. K. B. XVIII. d. 11)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. II 312

(67)

Jovius, Paulus

Von der Türckischen Keyseren härkommen / aufgang / vnnd Regiment mit sampt allen historien vnnd namhaftigen geschichten / so sich von jrem ersten Keyser Ottomanno / biß auf den letsten Solymann zu disen vnseren zeyten allethalben zugetragen.

Basel: s. t., 1564. – [II], III–LXXXII, [5] pag.; 4° major

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. II 313

(68)

MOLNAR, Georg

Elementa grammaticae latinae.

Coronae: Typis Michaëlis Herrmanni, 1643. – [59] fol.; 8°

Possessor: 1. „Mart. Schmeitzel Corona-Trans.” 2. „Johannes Bencknerus. Coronen. Wittebergába vettem 1 fl. A 1702 Mens. Maji Emptus d. 43.”

Megi.: Rengeteg marginália Benckner kezétől.

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: Tr/XVII/129

(69)

ORTELIUS, Hieronymus (szerző)**MEYER, Martin** (folyt.)

Ortelius Redivivus et Continuatus, Oder Der Ungarischen Kriegs-Empörungen / Historische Beschreibung.

Franckfurt am Mäyn: verlegt durch Paul Fürsten, gedruckt bey Daniel Fievet, 1665. – [11], 2–362, [20] pag.; 4° major + 36 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibliothecae Publ. Gym. Cib. Ev.” (régí jelzetek: H. K. B. VII. b. 18.; VIII. M. a.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. III 1804

(70)

PARIVAL, J[ean] N[icolas] de

Abbrege de l'histoire de ce Siecle de Fer.

Sixième edition.

Brvxelles: chez François Vivien, 1665. – [2], 1–589, [43] pag.; 12°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Liber Bibl. Gymn. Cib.” (régí jelzetek: No 169; VIII. G. l.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 3984

(71)

MAY, Louis du

Devx discovrs historiqves & politiqves; l'vn svr causes de la qverre de Hongrie, et l'avtre svr les causes de la paix, Entre Leopold I. Empereur des Romaians Et Mahomet IV. sultan de Turquie.

Montbeliard: par Clavde Hyp, 1665. – [3], 2–184 pag.; 12°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 3985

(72)

PARSCHITIUS, Christophorus

Tabella Hungariae Ducum et Regum Christianorum, in qva Eorum Ortus & Occasus, Regnorum accessiones et avulsiones, provinciarum incrementa et decrementa, bella domestica et extranea, Cum Varia Victissitudine Temporum, brevi penicillo delineantur.

Wittenbergae: Typis Johannis Hakii, s. a. – [14], 1–297, [26] pag.; 8°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibl. Cibiniensis” (régí jelzet: N. 64)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 10317

(73)

D. O. M. A. ΔΥΟΔΕΚΑΣ anagrammatica, è Floribus Indelebili Nomini inscriptis Magnanimi Leopoldi Imperatoris invictissimi caesaris semper Augusti contexta.

Wittenbergae: Literis Hakianis, 1702. – [24] fol.; 8°

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 10317a

(74)

BERGMANN, Carl Christoph

Der Christliche Held / Siegprächtigt zu Feld / Im Türckischen Zelt. Das ist: Dapffermüthige Hungarisch-Pohlnisch-Venetianische Kriegs-Thaten / Wider die Geschworne Christen-Feinde / die Türcken und Tartern / und derselben Boßartigen Anhang Von Anno 1400. biß [...] 1687. jahr.

Franckfurt und Leipzig: zu finden bey Joh. Jon. Felsecker, s. a. [1687?] – [10], 1–704 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 10318

(75)

Warhafftige und Curieuse Beschreibung Von dem Seit 1701. biß 1711. gewährten Neun-Jährigen Rebellions-Krieg In Ungarn / Welcher das Leben des Welt-bekanntesten Fürstens Ragoczy / Mit darzu dienlichen Kupffern beygefüget ist.
Leipzig: bey Joh. Philipp. Boetio, 1711. – [15], 2–167 pag.; 8° + 1 tábla
Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 10319

(76)

PÉTERFFY, Carolus

Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXV. [...] Pars Prima.

Posonii: Typis Haeredum Royerianorum, 1741. – [33], 2–361, [1] pag.; 4° major

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibliothecae Cibiniensis” (régi jelzet: Nro 23tio)

Megi.: Schmeizel bejegyzése a címlapon

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. II 2810

(77)

PÉTERFFY, Carolus

Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata Ab Anno Christi MXVI. usque ad Annum MDCCXXXIV. [...] Pars Secunda.

Posonii: Typis Haeredum Royerianorum, Prostant ibidem apud Michaëlem Kochberger, 1742. – [20], 2–487, [1] pag.; 4° major

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibliothecae Cibiniensis Publicae Ev. Gymnasii”
(régi jelzetek: No 23tio; H. K. B. XXXI. a. 14.)

Megi.: Schmeizel bejegyzése a címlapon

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. II 2810

(78)

PFLUGK, Julius

Epistola ad [...] Vitvm Lvdovicvm à Seckendorff virvm de vtraqve repvblica meritissimvm, Praeter fata Bibliothecae Budensis, librorum quoque in ultima expugnatione re-pertorum catalogum exhibens.

s. l.: sumptu Jo. Bielckii, 1688. – [2], 3–112 pag.; 8°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Liber Bibliothecae Gymn. Cibun.” (régi jelzetek: H. K. B. IX. d. 7.; VIII. C. f.)

Megi.: Schmeizel rengeteg autográf margináliája a műhöz.

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 4319

(79)

[címlap hiányzik]

[tollal + ceruzával:] Petrei Nicolai?

Első oldal: Liber Primus de Cimbris

[1], 2–116 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 4320

(80)

P[ARR], J[ohann] J[ulius]

Epitome geographicarum tabularum, Das ist: Kurtzer Begrieff Der Erd-BeschreibungsTafeln.

Hannover u. Wolffnenbüttel: verlegts Gottfried Freytag, 1695. – [3], 4–64, [8] pag.; 8° + 2 tábla

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 4321

(81)

PIPPING, Heinrich

Syntagma dissertationvm academicarvm.

Lipsiae: haeredes Johannis Grossii, 1723. – [31], 4–526, [16] pag.; 8° + 1 tábla

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 8 [0]

(82)

BERG, Nicolaus (praes.)**KROOK, Gudmund** (resp.)

I. N. D. Exercitatio Historico-Theologica De statu ecclesiae et religionis Moscoviticae.

[Leipzig]: Sumptibus Johannis Herebordi Klosii, 1722. – [29], 2–272 pag.; 8° + 1 tábla

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 8 [1]

(83)

BERG, Nicolaus

I. N. D. Exercitatio Historico-Theologica De statu ecclesiae et religionis Moscoviticae Pars II Confessionis Ecclesiae Orientalis & Moscoviticae Partium 2. & 3.

[Leipzig]: Sumptibus Johannis Herebordi Klosii, 1722. – [22], 273–352 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 8 [2]

(84)

STIEBER, Georg Friedrich

Mecklenburgische Historie der Gelehrsamkeit / Worinn Von dem Zustand / Reformation und Aufnehmen der Literatur, Besonders im Hertzogthum Mecklenburg / Zur Zeit des XVI. Seculi gehandelt wird. Nebst einer Vorrede / Darinn von Stiftung der Universität Rostock Meldung geschicht.

Güstow und Leipzig: Verlegts Johann Hinrich Rußworm, 1721. – [3], 4–136 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 8 [3]

(85)

STIEBER, G[eorg] [Friedrich]

Leben Des Hertzogs Magni zu Mecklenburg / ersten Evangelischen Bischoffs zu Schwerin.

Rostock und Leipzig: IN Verlegung Johann Heinrich Rußworm, 1716. – [3], 2–44 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 8 [4]

(86)

SCHLÖPKE, Christian**SCHLÖPKE, Johann Heinrich** (kiad.)

Historische Nachricht, Von dem Heydenthumb / ersten Christentum und Reformation des Fürstenthums Lauenburg.

Lubeck: In Verlegung / Johann Christian Schmidts, 1724. – [17], 2–112 pag.; 8°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 E 8 [5]

(87)

PISCATOR, Johann

Herkommen-vrsprvng vnnnd auffgang des Türckischen vnnnd Ottomannischen Kaysert-hums.

Augsburg: Hainrich Stayner, 1592. – [14] fol.; 4°

Possessor: 1. „M. Schmeizel“, 2. „Liber Bibliothecae Gymn. Cibir.“

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jeltete: V. I 472

(88)

Jovius, Paulus**JONAS, Justus** (ford.)**MELANCHTHON, Philipp** (előszó)

Ursprung des Turckischen Reichs / bis auff den itzigen Solyman.

s. l.: s. t., s. a. [tintával: 1538] – [87] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jeltete: V. I 473

(89)

ENUSTIUS, Henricus

Von geringem herkommen / Schentlichem leben / Schmellichem ende des Turckischen / schentlichen Abgots Machomets / vnd seiner verfluchten / verdamlichen vnd Gottslesterischen Leer / Allen fromen Christen / so etwan mochten zu diesen gefeulichen zeiten in Turckey gefurt / vnd daselbst verkaufft werden / zur sterckung im glauben an Jesum Christum vnd zu trost [...] zusammen gebracht.

Berlin: Hans Weissen, 1542. – [24] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jeltete: V. I 474

(90)

GREFF, Joachim

Vermanung an gantze Deudsche Nation / wider den Türckischen Tyrannen / Sampt einem Gebet zu Gott / Vmb errettunge von demselben Erbfeinde.

Wittenberg: Veit Creutzer, 1541. – [14] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jeltete: V. I 475

(91)

Gewisse zeitung wenn der Turckische Tyran in Hungern ankomen / auff welche tage vnd wie offt die Türcken der vnsern Lager gestürmet / vnd wie die vnsern sich zur Gegenwehr gestelt / vnd ritterlich gewehret.

s. l.: s. t., s. a. [tintával: 1541] – [8] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jeltete: V. I 476

(92)

Vier warhafftige Missinen / eine der frawen Isabella Königin vnd nachgelassene wittib in Vngern / wie vntrewlich der Türck vnd die iren mit ir vmbgangen.

s. l.: s. t., s. a. – [12] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jeltete: V. I 477

(93)

TÜRCK, Bernardin

Getrewe vnd wolmeynende kurtze erjnnernung / von der Türcken ordnung in iren Kriegen vnd Veldtschlachten.

Burgel in Bayern: durch Bernardin Türcken, 1542.

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jeltete: V. I 478

Newe Zeitung Des Türckischen Keisers Absagbrieff / so er newlich dem Römischen Könige Ferdinando / bey seinem Legaten zugesand.

s. l.: s. t., 1556. – [3] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 479

(95)

Newe Zeitung. Vom Glückseligen Sieg vnd Triumphff der Chtisten / im Crabatischen Land / vber den Türcken [...] geschehen den 21. Junij jetzt lauffenden 1593. Jahrs.

Prag: Johann Schuman, [1593]. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 480

(96)

Erschreckliche / doch warhafftige Newe Zeittung / Von dem grewlichen Sieg vnd Triumph der Türcken / im Crabatischen Lande / So sie im verschienen Monat Augustj / in diesem ablauffenden 93. Jahr gethan.

Nach einem Prägischen Exemplar / gedruckt zu Freybergk: Georg Hoffmann, 1593. – [3] fol.; 4°

Possessor: „Schmeitzel”, de nem a megszokott kézírással (címlapon)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 481

(97)

Novigradt die groß Vestung eingenommen. Warhaffte Zeyttung / der abermals in Vngern auß Gottes gnaden / vnd Ritterlicher hand erhaltener Victoria [...] welche den 9. Martij dieses 1594. Jars erobert.

Erffordt: Johann Beck, 1594. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 482

(98)

Newe Zeittung / Was sich von den 7. Juni biß hieher / mit Gran / Hatwan / Moscowitern / Türcken [...] zu getragen.

Nach einem Drefßdnischen Exemplar / Gedruckt zu Freybergk: Georg Hoffmann, 1594. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 483

(99)

Gebet Sogemeiner Christenheit wolfarth / für die vorstehende Reichsversammlung / vnd noth des gemeinen Vaterlandes wegen des Türcken.

s. l.: s. t., 1594. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 484

(100)

Jovius, Paulus

NIGRI, Franciscus (ford.)

MODESTI, Philippus (ford)

Türckische Kriegß Ordnung. Darinn kurz begriffen der Türckischen Sultanen Macht / Bestellung der Kriegsämbyter / Regiments Rechte vnd Gewohnheiten.

Franckfurt am Mayn: s. t., 1595. – [16] fol.; 4°

Possessor: „Schmeitzel”, de nem a megszokott kézírással (címlapon)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 485

(101)

Vngerischer und Sibenbürgischer Kriegshändel Außführliche Beschreibung / Was sich vom Früling Anno 1592 [...] biß den Früling dieses jetztlaußenden 1595. Jars [...] verlossen vnnd zugetragen.

Franckfurt am Mayn: bey Christian Egenolphs Erben, 1596. – [16], 1–326, [1] pag.; 4°
 Possessor: „Schmeitzel”, de nem a megszokott kézírással (címlapon)

Mai lelóhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 486

(102)

Vngerischer und Sibenbürgischer Kriegshändel Außführliche Beschreibung / Was sich vom Früling biß auff den Herbst dises 1596. Jars [...] verlossen vnd begeben.

Franckfurt: bey Christian Egenolffs Erben, 1596. – [4], 1–94, [6] pag.; 4°

Mai lelóhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 487

(103)

Sybenbürgische Chronica und Kriegshändel zu Wasser vnd Lande [...] in welcher nicht allein von den Geschiechten Johannis Vaivoda inn Sybenbürgen Anno 1528. sondern auch deß jetzigen Sigismund fürsten in Sybenbürgen / etc. Ritterlichen Kriegsthaten [...] gehandelt wirdt / continuirt biß auff den Aprilen dieses 1596. Jars.

Wallstatt: s. t., 1596. – [2], 3–100 pag.; 4°

Megj.: Schmeizel néhány margináliája

Mai lelóhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 488

(104)

SCHERER, Georg

Teütsche Oration Vonn denen löblichen Thaten von Herrn Carls / Fürsten vnnd Graffen zu Manßfeldt [...] Gehalten durch Georgium Scherer [...] zu Wien den 7. Septemb. Anno 1595.

Wien: bey Leonhardt Formica, 1596. – [2], 3–32 pag.; 4°

Mai lelóhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 489

(105)

ENUSTINUS, Henricus

Mahometische Genealogia Das ist vom Beschreibung / herkommen der gantzen Türckey.

Berlin: s. t., 1596. – [12], 1–128 pag.; 4°

Possessor: „Schmeitzel”, de nem a megszokott kézírással (címlapon)

Mai lelóhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 490

(106)

Gute nawe Zeitung / Wie sich die Freybeuter vnd Kriegßvolck in Vngern zusammen geschlagen.

Leiptzig: s. t., 1598. – [10] fol.; 4°

Possessor: „Schmeitzel”, de nem a megszokott kézírással (a fol. 5 rectóján)

Mai lelóhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 491

(107)

BÜCHENRÖDER, Michael

[gör.] Vaticinia et praesagria, De Irruptione Gog & Magog in montes Israel, horumque finali Excidio.

Jenae: impensis Johannis Ludovici Neuenhahns, litteris Samuelis Krebsii, 1664. – [2], 1–88 pag.; 4°

Mai lelóhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 492

(108)

Ungarische gewisse und wahrhaftige Avisen, oder Außführlicher und warhafter Bericht / derer Geschichten / so sich von Anno 1658. biß Anno 1674. mit Martino Novacken und seinen beyden Kirch-Gemeinen Koosch und Unter-Metzenseuffen in Ungarn zugetragen.

s. l.: s. t., s. a. [tintával: 1680] – [18], 2–87 pag.; 4°

Possessor: „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. Patr. Cibir.”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 493

(109)

Rervm Hvngaricarvm Scriptorum varii. Historici, geographici.

Francovrti: apvd haeredes Andreae Wecheli, Claudium Marnium, & Joan. Aubrium, 1600. – [16], 1–631, [34] pag.; 4° major

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. Patr. Cibir.”, 3. „Liber Bibl. Gym. Cib.” (régí jelzetek: 944; H. H. B. XII, c, 7; VIII. M. b.)

Megj.: Schmeizel rengeteg autográf margináliája az egész kolligátumban.

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. III 1578

(110)

Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria in tres periodos distincta.

[tintával: Halberstadtii]: s. t., 1710. – [14], 1–150, [2], 3–250 pag.; 4° major

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. III 1579

(111)

Brevissimum compendium Principatus Transylvanici historiae ab Anno MDXXVI. usque ad Annum MDCCIII. cum variis documentis et diplomatibus.

s. l.: s. t., 1710. – [2], 3–56 pag.; 4° major

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. III 1580

(112)

SCHÖDEL, Martin (Posonio-Hungarus)

Disquisitio historico-politica, de Regno Hungariae.

Argentorati: Typis Johannis Reppii, 1629. – [100] fol.; 4°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibl. Gym. Cibir.” (régí jelzetek: H. K. B. XV. g. 11.; VIII. M. c.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5599

(113)

FERRARIUS, Sigismundus

De Rebus Hvngaricae Provinciae ordinis praedicatorum, partibus quatuor, et octo libris de distributi commentarii.

Viennae Austriae: Typis Matthaei Formicae, 1637. . – [28], 1–611, [6], 1–98 pag.; 4°

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5600

(114)

BEL, Matthias

Historiae Linguae Hvngaricae libri dvos Genesin & Exodum.

Berolini: Typis Uldarici Liebperti, s. a. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 5600a

(115)

SIMEONIBUS, Franciscus Antonius de

De Bello Transylvanico, & Pannonico Libri sex.

Romae: Ex Typographia Antonii de Rubeis, 1713. – [12], 1–297, [10] pag.; 4°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Pars Bibliothecae Cibiniensis Gymnasii” (régí jelzet: No 69)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. II 3968

(116)

SPENER, Philipp Jacob

Insignium theoria seu Operis Heraldici pars generalis. quae circa insignia, horum originem, scuta eorumque partitiones, metalla, colores, figuras, galeas, apices, aliasque scutorum appendices et consecraria studioso historiarum et vitae civilis nosse proficuum visum est, ex disciplina feacialium & moribus receptis exhibens.

Francofurti ad Moenum: sumptibus Joannis Davidis Zunneri, 1690. – [14], 1–368, [70] pag.; 4° major + 21 tábla

Possessor: „M. Schmeizel”

Megj.: bejegyzés a kötéstábla utáni első lap rectóján: „Viro Clarissimo Martino Schmeizelio Philosophiae Magistro Doctissimo hoc Speneri opvs I. M. q. Offer [...] Christianvs et Rvdigervs Barnekov, Sveci. Jenae A. O. R. M.D.C.C.X.I.I. Non. Decembr.”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 101 C 6 [0]

(117)

SPENER, Philipp Jacob

Historia insignium illustrium sev operis heraldici pars specialis. Continens Delineationem insignium plerorumque Regum, Ducum, Principum, Comitum & Baronum in cultori Europa, cum explicatione singularum tesserarum, & multis ad familiarum decora titulos atque jura spectantibus, nec non tabulis aeneis scuta galeasq[ae] in opere explicata obtutui exponentibus & Indicibus necessariis.

Francofvrti ad Moenvm: Sumptibus Johannis Davidis Zunneri, Typis Johannis Theodorici Fridgenii, 1680. – [14], 1–36, [1], 2–778, [32] pag.; 4° major + 33 tábla

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 101 C 6 [1]

(118)

SYMZER, Lambert Probinus

Nicolai Veridici Impartialis Bohemi Unpartheyisches Sendschreiben An Einen guten Freund in B. Von Dem neuesten Staat in Halle Darinnen Viel unbekandta und merckwürdige Umstände Was die Dimission Des Herrn Hoff-Raths Wolffens betrifft, Entdeckt werden.

Wittenberg: s. t., 1724. – [2], 3–44 pag.; 4°

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [1]

(119)

RÜHLMANN, Gottfried

Kurtze Ausführung Der mit einander genau vereinigten Wahl- und Erb-Folge an der Cron Schweden, bey welcher Ihro des Regierenden Herrn Marggrafens zu Baden-Durlach Hoch-Fürstl. Durchlauchten / als ein Prinz Königl. Schwedischen Geblüths auch künfftig insonderheit Antheil haben; Aus der Schwedischen Reichs- und Staats-Historie auf Begehren mitgetheilet.

Franckfurth und Leipzig: s. t., 1722. – [5], 2–26 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [2]

(120)

WERNSSDORFF, Gottlieb

Programma von der Frage: Ob der Pietismus eine Fabel? Ins teutsche gebracht, und nebst einem Vorbericht Dem Buddeischen Send-Schreiben an die Pietisten zu Teschen entgegen gesetzt, von einem Rechtgläubigen Schlesier.

s. l.: s. t., 1724. – [12] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [3]

(121)

Dissertatio de jvre qvod competit societati privilegiatae Faederati Belgii ad navigationem et commercia Indiarvm Orientalivm, adversvs incolas Belgii Hispanici (hodie) Avstriaci.

Lipsiae: s. t., 1724. – [3], 2–20 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [4]

(122)

Verwilligungs-Patent, Krafft welches Ihre Röm. Kais. und Kön. Spanis. Majestät, Der In denen Oesterreichischen Niederlanden / wegen Handelschafft und Schiff-Fahrt in Ost-Indien zu bestätigen vorhabenden General-Compagnie, Auf eine 30. jährige Frist / die Freiheit ertheilet.

s. l.: s. t., [1722]. – [6] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [5]

(123)

MAERTENS, Heinrich Richard

Commentatio epistolaris de sororio orthodoxiam inter et pietatem vincvlo qva venerando theologorvm pari viris magnificis svmmeqve reverendis Corn. Dieter. Kochio et Joh. Lavr. Moshemio SS. theologiae doctoribvs eivsdemqve in illvstri ivlia professoribvs pvblicis ordinariis longe celeberrimis delatas ipsis havd ita pridem docendae theologiae provincias qva par est observantia et pietate gratvlatvr.

Helmstadii: ex officina Joh. Steph. Hessii, 1723. – [2], 3–12 pag.; 4°

Megj.: A kolligátumból hiányzik a 6. darab, amely Schmeizel idején még biztosan megvolt, hiszen az általa készített oldalszámolás is megszakad ezen a helyen, és a 134-157. oldal helyén ma nem található semmi.

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [7]

(124)

KOCH, Cornelius Dieterich

Invitatio ad congressvs societatis conantivm qvarta.

Helmstadii: Typis Pavli Dieterici Schnorrii, 1724. – [2], 3–4 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [8]

(125)

Ad venerandvm praesvlem, Ioannem Fabricivm, doctorem theologvm celeberrimvm [...] epistola, qva viro de rebvs sacris et litterariis svmmе merito gratias agvnt, eidemqve novi editionem tomi, qvem de historia bibliothecae svae conscripserat, ac simvl viridem animo et corpore vigentem senectvtem gratvlantvr Academiae Ivliae prorector et professores.

Helmaestadii: Typis Pavli Dieterici Schnorrii, [1724]. – [2], 3–8 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [9]

(126)

HERBST, Hildebrand Heinrich

Abgenőthigte Critique, über die / so wohl andern / als auch fürnemlich dem Herrn Prof. Hahn in vielen Stücken abgeborgte Gladovische Reichs-Historie [...] und dem Herrn Auctori des VIII. Art. des IV. Stücks der Hällischen vermischten Bibliothec, entgegen gesetzt.

Helmstädt: Druckts Hermann Daniel Hamm, 1718. – [3], 4–86 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [10]

(127)

BRUNQVELL, Jo[hann] Salomo

Prolyvsio Academica de vtilitate ex diligenti comparatione omnivm eivsdem inscriptionis in digestis capitvm capienda, deqve hvivs artificii inventoribvs et promotoribvs ventilationi compendii Lavterbachiani permissv illvstris ivris-consvltorvm ordinis in Academia Ienensi pvblice institvndae praemissa.

Ienae: Typis Fickelscherrianis, [1724]. – [3], 2–38 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [11]

(128)

WEDEL, Johann Adolph

Propempticon inavgvrale de cavsa genvina cvr aer serenvs gravior sit plvvio.

Ienae: Literis Ritterianis, [1724]. – [1], 2–8 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [11a]

(129)

WERNER, Daniel Godofried

Viro clarissimo et doctissimo Zachariae Beniamin Pocaro Eslebio Thvingo Philosophiae Magistro nvperime creato.

Ienae: Litteris Fickelscherrianis, [1724]. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [12]

(130)

LONGOLIUS, Abraham

Viro doctissimo Gottofredo Bvchnero [...] svmmos in philosophia honores VIII idvs qvintiles MDCCXXVIII adeptos gratvlatvrvs de origine triti sermone proverbii barba et pallivm non facivnt philosophvm pavca qvaedam praefatvr.

Ienae: Litteris Ritterianis, [1724]. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [13]

(131)

Actum promotionis baccalavreorvm philosophiae die IX. Dec. A. M DCC XXIV. in Avditorio philosophorvm pvblice celebrandvm intimat facvltais philosophicae ex-decanvs.

Lipsiae: Literis Immanuelis Titii, s. a. [1724?] – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [14]

(132)

Ad solemnem in facultate philosophica promotionem XXX magistrorum, D. XV Febr. MDCCXXV celebrandam, rectorem academiae magnificum illustrissimos comites ac utriusque reipublicae cives officiose invitat facultatis philosophicae decanus.

Lipsiae: Literis Breitkopfianis, [1725]. – [3], 4–12 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [15]

(133)

ERNESTI, Johann Heinrich

Prophetica Academiae Lipsiensis rectore magnifico viro [...] Dn. Christiano Ludovici [...] pro-cancellario [...] Dn. Joanne Schmidio [...] decano spectabili [...] Dn. Jo. Burckard. Menckenio [...] viris et fama et dignitate et meritis longe celebratissimis, creatis ceremoniis consvetis D. XV. Febr. anni a salute reparata MDCCXXV, et a C. U. CCCXVII, philos. et bon. artivm magistris in gratulationem solenniorem oblata.

Lipsiae: Literis Breitkopfianis, [1725]. – [20] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [15a]

(134)

Programma ad exseqvias viri [...] Christophori Joh. Conradi Engelbrecht jvrisconsvlti et in Academia Jvlia prof. pvbl. ord. celeberrimi P. P. D. V. Novembr. MDCCXXIV.

Helmstadii: Typis Pavli Dieterici Schnorrii, [1724]. – [2], 3–16 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [16]

(135)

Exseqvias viro [...] Cornel. Dieterico Kochio, S. theologiae doctori [...] in Acad. Ivlia prof. pvbl. ord. meritissimo, D. XII Novembr. MDCCXXIII.

Helmaestadii: Typis Pavli Dieterici Schnorrii, [1724]. – [3], 4-16 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [17]

(136)

Ausschreiben des Durchleuchtigsten Hochgebornen Fürsten vnd Herrn / Herrn Johans Fridrichen / Hertzogen zu Sachssen / des Hailige[n] Römischen Reichs Ertzmarschalh und Churfürsten / Landgrauen jnn Düringen / Marggrauen zu Meissen / vnd Burggrauen zu Magdeburg / Ertzliche nötige Artickel / zu forderung der Iusticien dienstlich / belangend.

Wittemberg: gedrückt durch Georgen Rhaw, 1542. – [23] fol.; 4°

Possessor: „Johann Christianus Brebisius Anno Christi 1668”

Megj.: A kolligátumból hiányzik a 18. darab, amely Schmeizel idején még biztosan megvolt, hiszen az általa készített oldalszámozás is megszakad ezen a helyen, és a 426-469. oldal helyén ma nem található semmi.

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [19]

(137)

Ordenunge des Churfürstlichen Sechssischen Obern-hofgerichts.

Leipzig: Gedruckt durch Valentin Babst, 1549. – [25] fol.; 4°

Possessor: „Johann Christianus Brebisius 1668”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [20]

(138)

Der durchleuchtigen / hochgebornen Fürsten vnd Herrn / Herrn Johans-Friderichen / des Mittlern / Herrn Johans Wilhelm / vnd Herrn Johans Friderichen / des Jüngern / gebrüdere / Hertzogen zu Sachssen / Landgrauen in Düringen / vnd Marggrauen zu Meissen / Pollicey vnd Landtsordnung / zu wolfart vnd bestem / der selben Landen vnd Unterthanen / bedacht vnd ausgegangen.

Jhena: Gedruckt durch Christian Rödinger, 1556. – [70] fol.; 4°

Possessor: „Johann Christianus Brebisius 1668”

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [21]

(139)

WALCH, Johann Georg

Commentatio, qva Pavlli isagogen ad stvdivm theologicvm ex ipsivs epistolis monstat atqve orationem consecratam avspiciis mvneris sacras litteras pvblice docendi rite indicit.

[Jena]: litteris Finckelscherrianis, [1725]. – [3], 4–32 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [22]

(140)

CRÜGER, Theodor

Ad panegyryn bonis liter[...] a ivvenibvs aliqvot in acroaterio Lvccaviensi habenda[...] III. eid. Novembr. MDCCXXIV mvsarvm patronos demisse invitat Theod. Crüger R. et de ivdiciis vetervm Germanorvm svb [...] ante tempora Caroli M. qvaedam disserit.

Vitembergae: Literis Vidvae Gerdesiae, [1724]. – [3], 4–12 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [23]

(141)

DOPPERT, Jo[hann]

De Priscorvm more leges, artes et scientias saxis, cippis. obeliscis et tabvlis aeneis inscvlpendi.

[Schneeberg]: Litteris Henrici Fvldae, [1724]. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [24]

(142)

SCHRÖTER, Johann Christian

Programma inavgvrale [...] actvi dispvtatorio avspicali Lebrechti Gviliel. Henrici Heydenreichii svmmorvm in vtroqve ivre honorvm candidati meritissimi praemissvm in Academia Ienensi ad diem XVIII Febrvarii MDCCXXV.

[Jena]: Litteris Mvllarianis, [1725]. – [3], 4–12 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [25]

(143)

SCHRÖTER, Johann Christian

Programma [...] lectioni avspicali Ioh. Henrici Rassovii Megapolitani svmmorvm in ivre honorvm candidati clarissimi praemissvm.

[Jena]: Litteris Mvllarianis, [1723]. – [2], 3–8 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [26]

(144)

FRIESE, Johann Bernhard (praes.)**WINTER, Christian Friedrich** (resp.)Ad disputationem inavgvralem de Jvre frvctvum a bonae fidei possessore percept-
orvm. [1724. okt. 9.] [...] Invitatio.

Jenae: Typis Jo. Adolphi Mvlleri, [1724]. – [4] fol.; 4°

Mai lelóhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131
C 10 [27]

(145)

De Christo vere crvci adfixo meditatio paschalis in Academia Ienensi proposita.

s. l.: Litteris Io. Bernhardi Helleri, [1722]. – [2], 3–12 pag.; 4°

Mai lelóhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131
C 10 [28]

(146)

Schechina ivdaeis metator qvandoqve cognominata, ad illvstrandvm cohabitatio-
nem Christi gratiosam, discipvlis piisqve promissam Joh. XIV. v. 23. continuatione
qvarta, in festo pentecostali D. XXVIII. Maii A. C. MD CC XXIV. in Academia Ienensi.
[Jena]: Literis Fickelscherrianis, [1724]. – [4] fol.; 4°Mai lelóhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131
C 10 [29]

(147)

De avcta per incarnationem Christi hvmani generis dignitate meditatio sacra ad
festvm nativitatis Christi pie celebrandvm in Academia Ienensi proposita.

s. l.: Litteris Wertherianis, [1724]. – [3], 4–12 pag.; 4°

Mai lelóhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131
C 10 [30]

(148)

Umständlicher Verlauff / Was wegen des zu Thorn Den 18. Sept. 1724. Erregten
Tumults bißher vorgegangen, Nebst der Sententz Und Execution.

Berlin: Ist zu haben in Rüdigers Buchl., [1724]. – [3], 4–12 pag.; 4°

Mai lelóhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131
C 10 [31]

(149)

Umständlicher Verlauff / Was wegen des zu Thorn den 18. Septemb. 1724. Erregten
Tumults bißher vorgegangen, Nebst der Sententz Und Execution.

Berlin: Ist zu haben in Rüdigers Buchl., [1724]. – [3], 4–12 pag.; 4°

Mai lelóhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131
C 10 [32]

(150)

Des Vosprechers der Jesuiten von Thoren Peinlich Anklage / Wie er solche vor dem
Königlichen Hohen Assessorial-Gericht Zu Warschau erhoben Nebst beygefügter
Relation der darauf erfolgten harten Sentenz und verhörten Execution, Wie auch
des an den König in Pohlen Von He. Majest. in Dennemarck Dieserhalb / Als wegen
der Verfolgung der Protestirenden in Pohlen und Litthauen Ergangen Schreibens,
Nach dem Polnischen Original übersetzt.

Warschau: s. t., 1725. – [8] fol.; 4°

Mai lelóhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131
C 10 [33]

(151)

Abdruck Der Schreiben, Welche He. Königl. Maj. in Preussen etc. etc. An Ihro Königl. Majest. in Pohlen etc. Ingleichen an der Könige in Groß-Britannien etc. Denemarck etc. und Schweden etc. Majest. [...] Wegen der Thorenschen Sache, Und der Verfolgung der sämtlichen Evangel. Kirchen in Pohlen und Litthauen / haben abgehen lassen.

s. l.: s. t., 1724. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [34]

(152)

WIERUSZEWSKI, Casimir

Des Pater Casimiri Wieruszewski S. J. Einweyhungs-Predigt Der St. Marien-Kirche in Thorn / welche Er über die Worte aus I. maccab. IV. v. 36. 48. 57. den 8. Decembr. MDCCXXIV. gehalten.

Thorn: s. t., 1724. – [9], 2–19 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [35]

(153)

Anderweitige Schreiben Hr. Königl. Majest. in Preussen etc. etc. An Ihro Rußische Kays. Maj. etc. Ingleichen an Ihro Königl. Maj. [...] In Pohlen, Dännemarck und Schweden etc. Wegen der Thorenschen Sache, Auch wegen der also genanten Dissidenten in Pohlen.

s. l.: s. t., 1725. – [9], 2–32 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [36]

(154)

Grab- und Ehren-Mal Desz u Thorn in der letzten Unruh den 7. Decembris desz u Ende lauffenden 1724ten Jahres decollirten Praesidentens und vordersten Burgermeisters Tit. Herrn Joh. Gottfried Rößners Aus Erkenntlichkeit Ob wohl mit gröster Wehmuth aufgerichtet von der gesammten Thornischen Evangelischen Bürgerschaftt.

s. l.: s. t., 1725. – [2] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [37]

(155)

Oda Ivgvbris ac triumphans in acerbam martyrii morte viri svmmе reverendi ac amplissimi, Io. Godofr. Roesneri, praesvlis, consvlisqve Thornens[...] de patria aeqve ac religione immortaliter me[...] anno MDCCXXIV. VII. Decembr. Thorvni Iesvitarvm falsis accvsationibvs misere trvcidati conscripta a pio martyrvm cvltore.

s. l.: s. t., 1725. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [38]

(156)

Wahrhaftige Copie Zweyer Bittschreiben Des gewesenen Praesidenten und Vice-Praesidenten in Thorn / Herrn Rößners und Herrn Zernickes, Welche dieselben an Hr. Hochfürstl. Gnaden Den Fürsten Lubomirsky Wenig Tage Von der Welters-taunenden dasigen grossen Execution abgesendet.

Danzig: s. t., 1725. – [2], 7–24 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [39]

(157)

Historische Nachricht Von dem Olivischen Frieden Worinnen kürztlich enthalten / Was selbigen veranlasset, Und wie darinnen vornehmlich das Polnische Preussen Mit eingeschlossen worden / Wie nicht weniger auch / wer die Garanteurs Vom solchen feynd / Deme zugleich eine kurtze Beschreibung dieses Landes Mit beygefüget, Wie nicht weniger was in der Thornischen Tumult-Sache Zeither vorgefallen, Wobey diese Letztere mit behörigen Documenten erleutert und nach ihrer wahren Beschaffenheit vorgestellet wird.

[levágva]: s. t., s. a. – [III], IV–XLVIII pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 131 C 10 [40]

(158)

SZENCI MOLNÁR Albert

Novae Grammaticae Ungaricae succincta methodo comprehensae, et perspicuis exemplis illustratae libri duo.

Hanoviae: Typis Thomae Villeriani, impensis vero Conradi Biermanni, 1610. – [2], 3–202 pag.; 4°

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 132 G 8

(159)

Szent Biblia. Az egesz Kereszténységben bé-vött Régi Deák bötüből Magyarra fordította A' Jésus-alatt Vitézkedő Társaság-béli Nagy-Szombati Káldi György Pap.

Nyomtatta Béchben a' Kolóniai Udvarban, Formika Máté. M.DC.XXVI. Esztendőben. - [4], 1–1176, [32], 1–44, [2] pag., 2°

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Thüriger Universitäts- und Landesbibliothek Jena; jelzete: 2 Theol.XIV,10

(160)

TIMON, Samuel

Epitome chronologica rerum Hungaricarum A nativitate Divi Stephani Primi Regis Apostolici, Jam pri[m]us usque ad Annum M.D.LXXVI. typis edita, nunc denuo accuraté revisa, in multis correcta, aucta, & usque ad Annum M.DCC.XXXVI producta.

Cassoviae: Typis Academicis Soc. JESU, per Joan. Henric. Frauenheim, 1736. – [5], 2–407 pag.; 4° major

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Cibin.”, 3. „Pars Bibliothecae Cibiniensis Publ. Gymn. Ev.” (régi jelzetek: No 44; H. K. B. XII. c. 18.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 2656

(161)

TRETER, Thomas

Ierosolymitana peregrinatio illvstrissimi principis Nicolai Christophori Radzivili.

Antverpiae: ex officina Plantiniana; apud Viduam et Filios Ioannis Moreti, 1614. – [12], 1–308, [11] pag.; 4° major

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 178 B 7

(162)

Türkische und Ungarische Chronica. Oder kurtze historische Beschreibung aller deren / zwischen den [...] Ertz-Haus Oesterreich [...] Und [...] dem Türcken [...] geführter Kriege / So wol In Ober- und Unter-Ungarn / Als Siebenbürgen.

Nürnberg: In Verlegung Paul Fürsten / Kunsthändlern. Gedruckt daselbst bey Christoff Gerhard, 1663. – [8], 1–314, [6] pag.; 4° major + 65 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr.

Cibin.”, 3. „Liber Bibl. Gym. Cib.” (régí jelzetek: No 80; H. K. B. VII. d. 3.; VIII. M. a.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. III 1778

(163)

Vita viri perillustris Ac Icti summi Henrici de Cocceji in qua fata ejusdem succincte enarrantur, mortae controversiae ordine recensentur, singulaque scripta exacte enumerantur. Quedlinburgi & Ascaniae: Impensis Gottlobii Ernesti Struntzii, 1721. – [6], 1–95, [1] pag.; 4° + 1 tábla

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [0]

(164)

FASCHIUS, Johann August

Ilias Italica et Odyssea Britannica sive de serenissimorum principum Dn. Evgenii ducis Sabavdiae, et reliqua. atque Dn. Iohannis ducis Marlborovghii, et reliqua. rebus summa per Evropam ac immortalis apud posteros fortitudinis famag estis et laudibus libri duo [...] cum praefatione de variis gentium Europaeorum iisque praecipuis ivribus.

Ienae: prostat in officina Wertheriana, 1715. – [8], 1–88 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [1]

(165)

GRINSIUS, Martin Nicolaus

D. Martini Lvtheri Kurtz verfaßtes jedoch accurates Vollständiges Leben [...] mit curieusen, jedermann zu wissen sehr dienlichen Chronico Oder Jahr-Büchlein Auserlesenester von selbiger Zeit an bis auf dieses 1721ste Jahr inclusive angemerkter Kirch-Affairen und Religions-Begebenheiten illustriret, aus bewährten und glaubwürdigen Scribenten zusammen gesucht.

Jena: zu finden bey Johann Matthäus Kaltenbrunner,

Eisenberg: [levágva], [1721?]. – [9], 2–168, [2], 3–144, [32] pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [2]

(166)

Eloge fvnebre De tres haut, tres puissant & tres inuincible Prince Leopold le Grand Empereur des Romains, contenant cequi s'est passé de plus remarquable en Europe pendant son regne.

Jene: Chez Jean Bilkius, 1706. – [5], 2–52 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [3]

(167)

CHRISTIANI, Anonymus

Vindicata veritas. Hoc est: epistola ad amicum, qua quaedam ex Joan. Christophori Coleri Historia Godofredi Arnoldi expenduntur, et calumniae, quibus iste Arnoldum aliosque Theologos bene meritos maculare voluit, breuiter absterguntur.

Editio 2da.

Francofurti: s. t., 1719. – [3], 4–40 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [4]

(168)

BECKMANN, Johann Christoph

Analecta historica quibus res sacrae et profanae Apud praecipuos populos inde ab orbe condito, usque ad tempora Constantini Magni Juxta Periodos Quatuor Monarchiarum exponuntur atque singularia multa traduntur.

Francofurti ad Viadrum: Apud Joh. Godofredum Conradi, 1722. – [5], 2–192 pag.; 4°
 Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [5]

(169)

Chur-Brandenburg Uhr-altes Recht und Praetension, wegen des Angefalls / Tituls und Wapen / auch endlichen Besitz und Einnahm Derer Hertzogthümer in Vor- und Hinter-Pommern Wie solches in seinem Uhrsprung und zuwachs beyderseiten / durch etliche Erbvertheilungen und Heurath / von vielen Seculis her gegründet / Historischer Weise biß auf nechste Einnahm der Hauptstad Stetin / nebst Dero Belagerung auch glücklicher Befreyung der Insul Rügen / umständig und unpartheyisch beschrieben: Samt angefügten Pom[me]rischen Chronologischen und Genealogischen Tabellen, aus welchen diese Geschichte eigentlicher erscheinen.

Stralsund: s. t., 1678. – [48] fol.; 4° + 1 tábla

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [6]

(170)

Copia Schreibens an einen Ministrum eines Fürstlichen Hoffs / Sub dato Straßburg den 26. Januarij 1722. Des Chur- und Fürstl. Hauszes der Pfaltz Succession überhaupt / Insonderheit aber Die Künfftige Erb-Folge im Fürstenthum Zweybrücken betreffend.

s. l.: s. t., s. a. – [2], 3–100 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [7]

(171)

Eine Aus glaubhaftten Documentis genomene Nachricht / Welche zur Erläuterung derer von der Königlichen Schwedischen Succession herausgekommenen Deductionen dienet / Von dem Alten und Neuen Königlichen Hause Im Reiche Schweden / Nebst einer beygefügtten Genealogischen Tabell Vollständiger und accurater Als die bißhero edirte Eingerichtet. Vom König Erich den XII. Biß auf Gegenwärtige Zeit.

s. l.: s. t., 1719. – [3], 4–24 pag.; 4° + 1 tábla

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [8]

(172)

ZSCHACKWITZ, Johann Ehrenfried

Vorbericht Von seiner vorhabenden Teutschen Reichs- und Universal-Historie.

[Halle?]: s. t., [1721?]. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [9]

(173)

BUDER, Christian Gottlieb

De Bibliotheca diplomatica regum ac imperatorum Romano-Germanicorum studio conquirenda ad reverendos patres Dominum Bernardum Pez Monachum Benedictinum [...] et Dominum Hieronymum Pez [...] dissertativum epistolaris.

Ienae: excudebat Petrus Fickelscherr, 1722. – [1], 2–16 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [10]

(174)

PFAFF, Christoph Matthaeus (kiad.)

Acta publica constitutionis a Clemente XI Pontifice Romano contra Paschasium Quesnellum conditae, usque ad declarationem regiam Parisiensem, quae silentium disceptantibus imposuit.

Tubingae: sumtibus Jo. Georgii Cottae, 1721. – [57], 2–615 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 130 B 10 [11]

(175)

Das Vormal so mächtige und edle / Und gleichsam unüberwindliche / Anjetzo Aber beydes durch äusserliche Macht sehr geschwächte und entkräftete / als durch immerliche Unruhe Verwirrte Königreich Ungarn, Von Dessen ersten Ursprung an.

s. l.: s. t., 1683. – [2], 3–461 pag.; 8°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Liber Bibliothecae Gymn. Cibun.” (régí jelzetek: No. 125; H. K. B. H. i. 17.; VIII. M. k.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 6358

(176)

TSCHERNING, Theodor

Das Von den Türcken lang-geqvälte / nun Durch die Christen Neu-beseelte / Königreich Hungarn.

Nürnberg: In Verlegung Martin Endters, 1687. – [7], 2–464, [22] pag.; 8°

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 6359

(177)

WAGNER, Johann Christoph

Delineatio provinciarvm Pannoniae et Imperii Turcici in Oriente. Eine Grundrichtige Beschreibung deß ganzen Aufgangs / sonderlich aber deß hochlöblichen Königreichs Ungarn / und der ganzen Türckey.

Andere Edition.

Augspurg: gedruckt und verlegt durch Jacob Koppmayer, 1685. – 1. rész: [6], 1–163, [9] pag.; 4° major + 38 tábla; 2. rész: [6], 1–155, [3]; 4° major + 37 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Cibun.”, 3. „Liber Bibl. Gym. Cib.” (régí jelzetek: No 870; H. K. B. XII. d. 3.; VIII. M. b.)

Megj.: 1. Schmeizel autográf jegyzetei a kötetben, 2. A kötet végéről néhány lap hiányzik.

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. III 1635

(178)

Warhafft anzeigen Königlicher Mayestet zu Hungern vnd Böhem etc. Heerzug von Wienn auß / in Hungern / biß auff ein halb meyl vnter Ofen / vnd gen Stülweyssenburg etc. Anno MDXXVII.

s. l.: s. t., s. a. – [3] fol.; 4°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Ex libris Mich. Gottlieb Agnethleri eqvit. Transilv. patr. Cibun.”

Megj.: A mű többi része a 3. lap után hiányzik.

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 891

(179)

Ein tröstliche Epistel Bepstlicher heiligkeit / An die Grosmechtigsten Fürsten vnd Herrn / Keiser Carol. vnd König Ferdinando gebrüder / den Türckischen krieg betreffend.

Leiptzigk: Michael Blum, 1532. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 892

(180)

Verteutschte verrüffung des Anstadts in Picardien / zu Lyon beschehen. Verteutschte Missis / herrn Erasmus von Oria / von eroberung der Schiffschlacht / mit den Türcken. Des Türcken flüchtiger abzug aus Apulien.

s. l.: s. t., 1537. – [7] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 893

(181)

Christliche Bündtnus vnd Kriegsrüstung / Keyser Carls / vnser aller Herrn / Bapst Pauli / Der Herrschafft zu Venedig / vnd jrer mitverwandten / wider den Türcken / zu Rom bescholssen (!) / den achten februarij / Anno 1538.

s. l.: s. t., s. a. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 894

(182)

Newe Zeitung. Des Türckischen Keisers Absagbrieff / so er newlich dem Römischen Könige Ferdinando / bey seinem Legaten zugesandt.

s. l.: s. t., 1556. – [3] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 895

(183)

Newe Zeitung: Aus dem Land zu Hungern / Wie die vnseren dem Türcken etzlich Kriegas Volck abgeschlagen vnnd gefangen / Auch viel gefangener Christen sampt dem Vorrathe / so sie bey ihnen gehabt / erobert haben.

Magdeburg: bey Pangratz Kempff, 1557. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 896

(184)

H. F. E.

Kurtze und warhafftige Beschreibung / der erschrecklichen vnd grausamen Wasserflut / welche sich am 12. tag Augusti / dieses 73. Jahrs angefangenen im Vogtlande / vnd hernach daselbst vnd in Meisnerland / an Menschen / Viehe / Gebew / vnd Getreidt / einen vberaus grossen Schaden gethan.

s. l.: s. t., [1573]. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 897

(185)

Absagbrieff. Des Türckischen Keisers / so er newlich der Römischen Keiserlichen Maiestat Maximiliano zugeschrieben hat.

s. l.: s. t., 1564. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 898

(186)

Newe Zeitung Vnnd Bericht / Welcher gestalt die Römische Keiserliche Maiestat / mit der Fürstlichen Durchleuchtigkeit Ertzhertzog Ferdinanden zu Osterreich / etc. vnnd andern Fürsten / Herrn Obersten / vnd ihrem Kriegsuolck / den 12. Augusti aus Wien / wider den Türckischen Feindt / angezogen / vnd was sich biß auff den 21, Augusti zugetragen.

s. l.: s. t., 1566. – [5] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 899

(187)

Warhafftige neue Zeitung / von Vnserm Erbfeind dem Türcken / wie vnser lieber Gott seinen Wüten / dennoch wegen seines kleinen Deuffleins der Christen / steuret vnd wehrt / von gleubwürdigen Personen vermeldet.

s. l.: s. t., 1571. – [2] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 900

(188)

New Zeittung: Warhafftige beschreibung der erschrecklichen vnnnd grausamen straff Gottes / so vber die gewaltige Stadt Venedig gangen ist / wie hie nachfolgendt beschrieben.

s. l.: s. t., 1569. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 901

(189)

Andere Warhafftige Neue Zeitung / von dem grossen Sieg der Christen / auff dem Jonischen oder Ausonischen Meer / wider den Türcken / so bey Porto Le Pante (sonsten Naupactus genant) aus sonderbarer schickung Gottes erhalten worden / den 7. Octobris / Im Jar 1571.

Leipzig: Jacob Bernwalds Erben, s. a. – [8] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 902

(190)

Auszug etlicher Zeitungen / von der Türcken Kriegshandlungen vor Zigeth / vnd andern orten im Königreich Hungern / Auch auff dem Adriatischen Meer.

s. l.: s. t., 1566. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 903

(191)

Gewisse zeitung. Vonn der herrlichen Victori, vnd vberwindung der Türckischen Armada / so im nechst verschiene Monat Octobri / durch die Spanische vnd Venedische Armada erlangt worden.

s. l.: s. t., 1571. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 904

(192)

Gewisse Zeittung Von der herlichen Victori, vnd vberwindung der Türckischen Armada / so im nechst vrschiene Monat Octobri / durch die Spanische vnd Venedische Armada / erlangt worden.

Dresden: Matthes Stöckel und Gimel Bergen, 1571. – [3] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 905

(193)

Warhafftige Zeitung vnd beschreibung der Stadt Constantinopel / dreyer Creutzgesicht. Auff S. Sophia / Patriarcha / vnd Andrea Kirchen gesehen worden seind / Drey tag auff jeder besonder / vnd allmal von einer Kirchen auff die ander sich erzeugt / geschehen den 16. Februarij des 72. jars.

Augspurg: Hans Rogel Formschneider, s. a. – [2] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 906

(194)

Warhafftige Neue Zeitung aus Vngern / Graitz vnd Wien. Welcher massen der Türck die Festung vnd die stadt Wihitsch hat eingenommen / vnd was er sonst für mercklichen Schaden gethan hat.

Nürnberg: Lucas Mayern, s. a. [tintával: 1592] – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 907

(195)

Warhafftige Neue Zeytung / auß Sieben-Bürgen / Walachey vnnnd Moldaw / Von dem 9. vnd 19. auch 27. Aprilis / vnd den 5. Maij / deß Newen Calenders / Im 1595. Jars / Sich verlossen vnd zugetragen hat.

Nürnberg: Christoff Lochner, s. a. – [3] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 908

(196)

Graff Ferdinandi von Hardeck gewesener Oberster auff Raab Vrtheils Publication vnd Execution vnd Nicolai Perlin [tintával: Berlin] so den 15. Junij dieses lauffenden 1595. Jahres in Wien beschehen.

Wien: s. t., 1595. – [6] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 909

(197)

Sieben Warhafftige Schreiben aus Vngern / Das erste aus Doggai [tintával: Tockay] / Das Ander aus Prage / Das Dritte aus Walachischen Waida / an den Fürsten in Siebenburgen / Das Vierdte aus Wien / Das Fünffte aus Preßburgk / Das Sechste aus venedig / Das Siebende aus Cöln.

Prage: s. t., 1595. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 910

(198)

Rumpelfaß Deß Abentheurlichen Philosophen Diogenis. Mit desselben Gepälder alle Christliche Fürsten / Könige vnd Potentaten / zu ermuntern vnd zureitzen / doß sie bey diesen gefährlichen Kriegszeiten [...] da der Türck [...] wider das Königreich Vngern [...] anwendet [...] vnuerzöglichen Widerstandt thun sollen.

s. l.: s. t., 1597. – [2], 1–19, [1] pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 911

(199)

Denckwürdige Zeitungen Aus Vngern, Sonderlich Von des Landes Siebenbvrgen seltzamen vnd plötzlichen verenderungen.

s. l.: s. t., 1599. – [6] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 912

(200)

Neue Zeitung / Was sich fürgewaltige Scharmützel / die fast einer Feldschlacht zu vergleichen / mit den Türcken / welche Stulweissenburg wider belagert / zugetragen [...] Auch wie des Bassa von Ofen vnd Khiaia Kopff ins Läger bracht / welche die Türcken gerne wider lösen wollen.

Erstlich gedruckt zu Dreßden / hernach zu Leipzig; s. t., 1601. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 913

(201)

Beschreibung Von des Türkischen Keysers Macht vnd Sterck / mit welcher er jetzundt / aus sonder verhencknus Gottes / [...] zu den Christlichen Granitzen sich nahet [...] Item / Von erlangter Victoria in Siebenbürgen wieder Moyses Tschakel

[tintával: Székely] vnnnd sein Anhang / so sich der Key. Mayt. Gantz vngehorsamlichen erzeigen wöllen.

Prage: bey Schumanschen erben, s. a. [tintával: 1602] – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 914

(202)

Von entstandener Uneinigkeit / vnd darauff erfolgten grossen Blutvergiessen / so sich newlich verschiener Tagen im Bosner Land zwischen den Türcken zugetragen.

Prag: in der Schumannischen Druckerey, s. a. [1604?] – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 915

(203)

Warhafftige vnd Beweisliche Artickel / durch welche Graff Beliosa, Feldoberster in Ober Ungern / die Stadt Caschaw / General Landstände / Häyducken / vnd Bot-schkey zur Rebellion / auch die Niederlage vnd Verlust der Römischen Kay. May. Krieges Volck verursacht hat. [tintával: 1604]

Prag: s. t., 1605. – [8] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 916

(204)

Abdruck Der Reconciliation vnnnd Vergleichung mit den hungerischen Stenden / geschehen zu Wien in Osterreich / den 23. Junij. Anno 1606.

Erstlich gedruckt in Prag bei Johann Othmar Jacobi, Nachgedruckt zu Nürnberg durch Christoff Lochner, s. a. – [16] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 917

(205)

Der Röm. Kay. Auch zu Hungern vnd Böheim Königl. Mayest. Edictal Cassation der widerrechtlichen / vermeinten / für sich selbs (!) nichtigen Wahl Garbrieln Betlen / im Königreich Hungern. So dann Auffhebung vnnnd Annullation Aller zu Preßburg vnd Neuensol / bey daselbst gehaltenen vnordenlichen versamblungen ergangnen handlungen / vnd verabschidungen.

Augsburg: bey Sara Mangin Wittib, 1621. – [8] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 918

(206)

Deß Türckischen Kaysers Hülff Dem Fürsten inn Siebenbürgen / Bethlehem Gabor / nunmehr erwöhlten König in Vnagr / vnd desselben Ständen / auch den Confoederirten Landen versprochen.

Preßburg: s. t., 1621. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 919

(207)

Relation Uber Bethl. Gab. Expedition, ex Relatione Consiliarj Serenissimo Gabori à Secretis. ex Cassovia 17. VIII.bris.

s. l.: s. t., 1623. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 920

(208)

Ungarische Crönung / Oder Außführlicher bericht deß Proceß vnd verlauffs: Der [...] Fürstin vnnnd [...] Frawen Eleonora, Römischen Käyserin / zu Ungarn vnd Böheimb [...] Vorgangener Königlichen Crönung zur Königin in Ungarn [...] den 16. (26.) Monatstag Julij / vmb 7. Uhr vor Mittag Anno Christi M.DC.XXII.

Nürnberg: Simon Halbmayer, s. a. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 921

(209)

Türkischer Friedens-Schluß. 1627.

s. l.: s. t., s. a. – [3], 4-8 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 922

(210)

Manifest Des [tintával: Georgii Racozi] Fürsten in Siebenbürgen / Wodurch er denen gesampten Ungarischen Ständen die Ursachen vnd Motiven / so ihn bewogen wider die Röm. Käyserliche Majestät vnd dero Glaubens- vnd Bundsgenossen die Waffen zu ergreifen / zu verstehen giebt.

s. l.: s. t., 1644. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 923

(211)

Vergleichung Zwischen Ihr Königl. Mayest. zu Schweden Herrn General Feldtmarschalln Leonhard Torstensohn / Vnd J. F. G. Georg Ragotzky Fürsten in Siebenbürgen.

s. l.: s. t., 1644. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 924

(212)

Etzliche / Zu fernerer Nachdencken movirte Politische und Historische Discursen / Was von des Tyrannischen Türckens jetzigen Einruch und weiteren Progressen in künfftigen Jahren / muthmaßlich zu halten sey?

Wittenberg: In Verlegung D. Tob. Mevii erben und Elert Schumachers, gedruckt bey Matthaeus Henckeln, 1663. – [2], 1–54 pag.; 4°

Megj.: A mű az 54. oldalnál megszakad, tehát az utolsó lapok hiányoznak.

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 925

(213)

Relation wasmassen die Türcken jenseit der Raab brennen und sengen / und die unsern ihnen disseit zusehen: aber Herr general Sparr in einem Überfall / 2000 Türken ruinirt; und H. Graf Niclas von Serini, ein absolut Corpo, um mit mehrer resolution, als unter Commando eines andern / wider den Feind zu agiren / verlangen.

s. l.: s. t., 1664. – [2] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 926

(214)

Kurtze Relation / Deß Empfang vnd Einzugs deren Röm. Kayserlichen [...] Mayestäten [...] in der [...] Reichstatt Augspurg / von dem 18. biß auff den 26. May / Anno 1653. Denckwürdiges vorgangen.

Augspurg: Andreas Aperger, 1653. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 927

(215)

Von des Gen. De Souches absonderlichen Haupt-Armee / Aus dem Feldläger / viert-halb Meil ober Gran an der Thonau bey Ebeth / den 2. Aug. 1664.

s. l.: s. t., 1664. – [2] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 928

(216)

Extract Etlicher Schreiben / was sich vor Neuhäusel / auch sonsten in Ungarn / Oesterreich und Mähren / denckwürdiges begeben und zugetragen. Vom 17. biß 20. September 1663.

s. l.: s. t., s. a. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 929

(217)

Relation von etwas mehrern bey jüngstem Haupt-Treffen vorgegangenen Umständen und der Türken grösserm Verlust: weswegen der GroßVezier mit seiner Armee sich nach Ofen zurück ziehen [...] will [...] M. Augustus A. 1664.

s. l.: s. t., s. a. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 930

(218)

ZIMMERMANN, Martin

Denckwürdige Historia / Das ist: Kurtze und warhafftige Beschreibung / sampt beygefügtten Kupfer-stichen / Deß Jüngst vorgegangenenen Kriegs / Der [...] Leopoldi deß ersten / [...] Wider den Erbfeind Christlichen Namens / den Türcken.

Augspurg; Martin Zimmermann, 1665. – [6], 1–36 pag.; 4° + 14 tábla

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 931

(219)

Declaratio belli Hungarici, nuper edita a serenissimo Michaelae Apafio, Principe Transylvaniae, contra S. Caesarem Majestatem. Ad Exemplarum Transylvaniense, Anno 1682. Declaration Des Ungarischen Krieges / Neulich außgegeben Von Dem Durchlächtigsten Herrn Michael Apafi, Fürsten in Sieben-Bürgen / Wider H. Römische Kayserl. Maytt. Treulich verdeutschet Nach dem Sieben-Bürgischen Exemplar.

s. l.: s. t., 1682. – [12] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 932

(220)

Glaubwürdiges Diarium und Beschreibung dessen Was Zeit wehrender Türckischen Belägerung der Käyserl. Haupt- und Residenz-Stadt Wien vorgangen.

s. l.: s. t., s. a. – [2], 3–40 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 933

(221)

Glaubwürdiges Diarium und Beschreibung Dessen Was Zeit während der Türckischen Belagerung der Kays. Haupt- und Residentz-Stadt Wien vorgegangen.

Erstlich gedruckt zu Regenspurg; s. t., 1683. – [16] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 934

(222)

Summarische Relation, Was sich in während der Belägerung der Stadt Wien in- und ausser deroselben zwischen dem feind und Belagerten von Tag zu Tag zugetragen.

Nürnberg; bey Leonhard Loschge, s. a. – [1], 2–15 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 935

(223)

FREYMUND, Christian

Entdecktes Wienerisches Cabinet / Darinnen Die itzige hochdringliche Gefahr des Käyserlichen Hofes [...] wie [...] den Türcken vertreiben können.

s. l.: s. t., 1683. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 936

(224)

HEUNISCH, Caspar

Türcken-Gefahr / Wie groß sie sey / wie weit sie sich / nach Gottes Vorsehung und Verordnung / erstrecke / und wenn sie sich enden werde.

Nürnberg: druckts Johann Jonathan Felßecker, s. a. [1683?] – [2], 3–31 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 937

(225)

WOLRAHT, Poliphilus

Politische Staats- und Raths-Klugheit / Von dem heutigen Zustand / der verwirreten Kriegs-Troublen [...] Discurs, Zwischen einem Schwaben und Francken.

s. l.: s. t., 1683. – [2], 3–30 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 938

(226)

Genaue und eigentliche Relation Dessen was nach glücklichem Entsatz Der Stadt Wien / Biß zum 15. (25.) Septemb. 1683. weiters passirt.

Nürnberg: druckts Johann Jonathan Felsecker, s. a. – [2], 3–12 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 939

(227)

FREYMUND, Christian

Entdecktes Wienerisches Cabinet / Darinnen Die itzige hochdringliche Gefahr des Käiserlichen Hofes.

s. l.: s. t., 1683. – [7] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 940

(228)

Copey Eines Schreibens von Ihr. Königl. Majestät von Pohlen / an Dero Gemahlin / Aus der Groß-Veziers Gezelten in dem Lager vor Wien / vom 13. Sept. 1683. Wegen der Entsatzung.

s. l.: s. t., s. a [1683?]. – [6] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 941

(229)

Schreiben von Ihr. Königl. Majestät in Pohlen An Ihr. Churfürstl. Durchl. zu Brandenburg wegen Eroberung der gewaltigen Festung Gran.

s. l.: s. t., 1683. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 942

(230)

Extract-Schreiben / Aus den Polnischen Feld-Lager vor Gran den 27. Octobr. 1683.

s. l.: s. t., s. a. [1683?]. – [2] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 943

(231)

Gewisse Nachricht / Wie es in dem neulich blutigen Treffen / bey Entsetzung Der Stadt Wien abgelauffen.

Dantzig: s. t., 1683. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 944

(232)

Summarische Relation, Was sich in wählender Belägerung der Stadt Wien in- und ausser deroselben zwischen dem Feind und Belägerten von Tag zu Tag zugetragen.

Wien: s. t., 1683. – [1], 2–16 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 945

(233)

Abbildung und Beschreibung Des Herrn Georg Frantzen Koltschitzky / Welcher durch das Türckische Lager gedrunge / und die erste Kundschaft in und auß der Stadt Wien gebracht.

s. l.: s. t., s. a. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 946

(234)

Genaue und eigentliche Relation Dessen waß nach glücklichem Entsatz Der Stadt Wienn / Biß zum 15. (25.) Septemb. 1683. weiters passirt.

Regenspurg: druckts Augustus Hanckwitz, 1683. – [6] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 947

(235)

Relation, Von der Victoria der Christen / So sie Bey Entsatz Der Stadt Wien / Gegen die Türcken erhalten.

s. l.: s. t., 1683. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 948

(236)

Kurtze Lebens-Beschreibung Des Unagrischen Herrn Graff Tökeli.

s. l.: s. t., 1683. – [4] fol.; 4°

Megj.: A címlapon Schmeizel jegyzetei és Tököli családfája olvasható.

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 949

(237)

Propositiones Oder Vortrags-Puncten / Welche [...] Emmerich Teckely / [...] Denen bey itziger Versammlung zu Caschau anwesenden Ständen und Gespannschaften überreichen lassen.

s. l.: s. t., 1683. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 950

(238)

Unverfälschter Extract und Inhalt Des Versicherungs-Briefes / Welcher Der jetzo regierende Türckische Käyser Ihrer Fürstl. Gnaden Herrn Emerico Tökely unter seiner Hand und Autoritätischen Pittschafft / von seinem Muffti oder Patriarchen selbst bekräftiget / denen Ungarn ertheilet / Und [...] überschicket.

Anjetzo abermahl wieder nachgedrucket s. l.: s. t., 1683. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 951

(239)

Mercurius Europaeus, Vorstellend Einige unvorgreifliche Muethmassungen und Conjecturen / So viel aus denen Oberen Geschöpffen herfliessen / können abgenommen werden / Über den angehenden Feld-Zuge der Christlichen Armeen Wider den Erz- und Erb-Feind [...] Vor das 1684igste Jahr in Gespräch Dreyer redenden Persevs, Mercvrivs, Orion, abgetheilet.

s. l.: s. t., 1684. – [10] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 952

(240)

Curiose Staats-Gedancken / Über Den verwirrten Zustand des Königreichs Ungarn Und dahero bey der Christenheit entstehenden Gefahr / Bekümmernus und Zeit-gewöhnlichen Fragen.

s. l.: s. t., 1684. – [2], 3–78 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 953

(241)

Manifestum, Darinnen der Käyserl. General-Perdon allen und jeden Rebellen angeboten wird.

s. l.: s. t., 1684. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 954

(242)

12 levél nyomtatott másolata: [1] Copey des Briefes Mons. d'Avaux, an den Aller-Christl. König / Haag den 9. Jan. 1684, [2] Antwort des Frantzösis. Ambassadeurs auff das Ersuchen / welches von denn Deputirten der General-Staaten / wegen längern Verschubs der Feind-seeligkeiten gethan worden, [3] Copia eines Briefes / durch Herren Bürgermeistern und Rath der Stadt Amsterdam / an die andern Städte / so in der Versammlung der Edl. Großmögl. Herren Staaten von Holland und West-Frießland / Session haben / abgesandt, [4] Anzeichnung von Hrn. Bürgermeistern und Broetschafften der Stadt Amsterdam / wieder Ihr. Edl. Großmögl. Resolution / wegen Consentirung der werbenden 16000. Mann / so den 31. Januarii Anno 1684. feste gestellt, [5] Memorial. Sr. Excell. Mons. Don Pedro de Ronquillo, königl. Spanischen Ambassadeur / den 6. Febr. zu London / Ihr Maytt. von Groß-Britannien praesentiret, [6] Memorial, welches der Marquis de Castel Moncajo, Spanischer extraord. Envoye, denen General-Staaten den 7. Febr. praesentiret hat, [7] Extract eines von hoher Hand aus Rom geschriebenen Briefs / wegen der unvermutheten Hinrichtung des Groß-Veziers / Rom. den 22. Jan., [8] Neues Mond-Wunder / Wie solches den 8. Januarij dieses angehenden 1684. Jahrs / zu Plauen im Voigtland gesehen worden, [9] Advis der Herren von Mittelburg / welches sie eingebracht in Versammlung der Edelen Größmögenden Herren Staaten von Seeland, [10] Missive, zur Antwort auff den Brief an die Staaten von Seeland geschrieben / An Seine Hoheit durch den Magistrat von der Goes; den 25. Febr. 1684, [11] Memorial, Von Ihrer Excell. Monsr. Dem Grafen d'Avaux, extraordinaire Ambassadeur des Aller Christl. Königes / denen General-Staaten übergeben / Wegen der verkehrten Interpretirung dero interceptirten Briefes, [12] Schreiben Seiner Hoheit / des Herrn Printzen von Oranien / an die Herren General Staaten von Seeland / Anno 1684. – [20] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 955

(243)

Neu-eröffnete sonst allergehaimte / Geistlich-Statistische Jesuiter Rahts-Stube / oder Erstes Gründliche abgefastes In XI Sonderbahren [...] fragen angefüllten und den Weltlauff / ad vivum, vorstellenden / Votis bestehendes Consilium und Deliberation.

s. l.: s. t., 1684. – [6], 1–148 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 956

(244)

Türckische Raths-Stube / Worinnen des Türckischen Käysers Mahamets IV. nebst dessen Vornehmsten Bedienten Kriegs-Berathschlagungen / wegen des aufs Früh-Jahr gegen Ungarn und andere Länder vorhabenden grossen Feldzugs / entdeckt / und mit vielen curiösen Denckwürdigkeiten vorgestellet werden.

Freystadt: s. t., 1684. – [3], 4–96 pag.; 4°

Megj.: A kolligátumban található nyomtatványok számozásakor a 957-es jelzet kimaradt!

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszeben; jelzete: V. I 958

(245)

Das Türkische Cabinet Und die Haupt-Maximen Der Ottomanischen Pforte / Oder die Grund-Veste / Auff welchen eine so mächtige Monarchia / mit einer so brutalen und harten Regierung nicht allein so vil hunderte von Jahren her ist gestanden / sondern immerdar zu genommen hat / niemahlen vorhin auff solche Weise auszugeben.

s. l.: s. t., 1684. – [40] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 959

(246)

SIEBER, Justus (kiad., ford.)

Barclaisches Türcken-Bild / oder / der Türcken und ihres Wesens Beschreibung / Auß des Herrn Joh. Barclajens Icone Animorum.

Nürnberg: in Johann Hoffmanns / Buch- und Kunsthändlers Verlag, 1684. – [2], 3–40, [9] pag.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 960

(247)

TRAUOGOTT, Franz (kiad.)

Neu eröffnete Türcken-Schule / Worinnen Deroselben Gottes-lästerliche / verdammliche / und also recht Teuffliche Lehre / Leben / Sitten / und Wandel / etc. Allen frommen Christen / bey Erinnerung ietziger grausam-wütenden Türkischen Kriegers-Macht / zum Abscheu / ernstlicher Auffmunterung / und standhafter Verfolgung / Aus selbst eigener zehnjähriger Wahrnehmung / kurtz / iedoch ausführlich beschrieben.

Leipzig: Justinus Brand, 1684. – [5], 2–84 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 961

(248)

EHRENBERGER, Warmundus ab

Der Türcken Crutz und Christen Schutz / In kurtzer Warhafftiger Beschreibung / Des Türckischen Reichs / Herrschafften / Religion / grosser Krieges-Macht und Einkünfften / Wie auch Derer Christen wider den Türcken habende Vormauern und welcher gestalt dero Grentzen dagegen beschaffen.

s. l.: s. t., 1684. – [16] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 962

(249)

I. T. G. S.

Warhafftig- und ausführliche Erzählung Dessen / was sich / zu Anfang und Ende deß Käyserlichen Feld-Zuges in Hungarn / Dieses 1684sten Jahrs / bey Dero Haupt-Armee / Denckwürdiges zugetragen: Worinnen [...] enthalten ein [...] Bericht / von Belägerung und Defension der Stadt Ofen.

Nürnberg: In Verlegung deß Authoris, zu finden bey Balthasar Joachim und Martin Endter, 1684. – [4], 1–36 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 963

(250)

GALLILAEUS, Theophilus

Europae Christianae Genius, provinciarum statum perquireus et causas ingruentium calamitatum tempore belli Turcici continuati Ab Anno 1684. Ad 1685.

s. l.: s. t., 1685. – [16] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 964

(251)

WEBSTER, Johann**THOMASIVS, Christian** (ford., előszó)

Untersuchung Der Vermeinten und so genannten Hexereyen.

Halle: in Verlegung der Neuen Buchhandlung, 1719. – [3], 2–56, [1], 2–611, [97] pag.; 4° + 1 tábla

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „A Maros Vásárhelyi e. r. Fő Oskola könyve 2337”

Mai lelőhelye: Bibliotheca Telekiana Marosvásárhely; jelzete: Bo-1607

(252)

WERNBORNER, Johann

Schein-Alter Der Römisch-Catholischen Und Wahre Antiquität Der Evangelisch-Lutherischen Religion.

Frankfurt am Mayn: bey Johann David Zunnern zu finden, 1699. – [30], 1–690, [24] pag.; 12°

Possessor: 1. „M. Schmeizel”, 2. „Liber Bibl. Gymn. Cib.” (régii jelzetek: No 132; VIII. A. m.)

Mai lelőhelye: Brukenthal Könyvtár Nagyszében; jelzete: V. I 3474

(253)

Der / Den wichtigsten Haupt-Materien nach / zwar Serieuse und Curieuse [...] Straßburgische Staats-Simplicius Bestehend in XII. außerlesenen [...] Reyse-Relationen [...] Nebst einem außführlich-herzlichen Prognostico Politico.

s. l.: s. t., 1684. – [9], 2–108 pag.; 4°

Possessor: „M. Schmeizel”

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [0]

(254)

Pohlen / Wie so Kaltsinnig? Das ist / Warumb und welcher Gestalt die Hitze der polnischen Waffen wider den Türcken sich bißhero vermindert; Durch was Stats-Griffe Franckreich diesen Hof bestricket / und zu der grossen Ambassade veranlasset; Auch was man so wohl von deroselben / als der Polnischen Armee bey diesem Feldzuge vermuthlich zu hoffen habe.

Leipzig: Verkaufts Johann Friedrich Gleditsch / Druckts Christian Göze, 1685. – [2], 3–79 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [1]

(255)

Venedig Trägt Den besten Gewinnst Davon / Oder Des Venetianischen Löwens Victoriöse Tapferkeit / Wieder den Erb-Feind. Das ist: Dieser Durchl. Herrschaft denkwürdige Kriege / Welche sie in diesem Jahrhundert / sonderlich von A. 1645. biß 1685. wieder den Türcken / zu Waßer und Lande / bevoraus in Dalmatien, Candien, Maura, Prevesa und Morea &c. geführt; Auch was sie dabey verlohren / und hingegen gewonnen habe / etc. Nebst vielen Lesens-würdigen Seltenheiten.

Leipzig: Verlegts Joh. Friedrich Gleditsch, 1686. – [2], 1–242 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [2]

(256)

Franckreich schäme dich! Das ist / Heimlich und unverhoffte Entdeckung derer Frantzöischen (!) fast an allen Europaeischen Höffen geschmiedete und sehr übel gelungene Rathschlägesens-würdig der Curieusen Welt vor Augen gestellt.

s. l.: s. t., 1685. – [32] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [3]

(257)

Hamburger Groß-Mütigkeit / Bereuet Ihre Vndanckbarkeit / In einer Warhaftigen / Historisch- und Politischen Beschreibung Wie die Stadt Hamburg eine Zeit hero in grosse innerliche Unruhe gerathen / und wie ihre Hochfl. Durchl. der Hertzog von Zelle der Hamburger sich allemahl angenommen / und mit Undanck dagegen belohnet worden. Wie auch was ferner mit der Zellischen Einnahme der vier Länder bey Hamburg passiret und merckwürdiges sich dabey habe zugetragen. Mit allerley Politischen Anmerkungen von dem itzigen Zustand Europae ausgezieret und zu des neubegirigen Lesers Nutzen und Nachricht zum Druck befördert.

Hamburg: s. t., 1686. – [7], 2–50 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [4]

(258)

Anderer Theil der Hamburger Groß-Mütigkeit Nebst deren Eröfneten Augen Uber der Bevorstehenden unvermuthenen Königl. Dennemärckischen harten Belagerung / Worausß Alles / was vor- und biß hieher sich denckwürdiges vor Hamburg zugetragen / particulariter nach der Ordnung In einer Wahrhaftigen / Historisch- und Politischen Beschreibung vorgestellet wird.

Hamburg: s. t., 1686. – [8], 1–102 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [5]

(259)

Der Hamburger Eröfnete Augen / Oder Nöthiger Anhang zum andern Theile der Hamb. Großmüthigkeit / Und von denselben Bereuter Undanckbarkeit / In welchen Alles und jedes / was vor und bey der Königl. Dänischen itzigen attaque auff Hamburg denckwürdige fůrgefallen / In einer Warhaftigen Historisch- un[d] Politischen Beschreibung dem geneigten Leser auffrichtig communiciret / und was sonst für Coniuncturen sich dabey eräuet / ohnpartheysch erzehlet wird.

[Hamburg]: s. t., 1686. – [4], 1–12, [10] pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [6]

(260)

Das von Franckreich verführte Teutschland / Worinnen klärlich vorgestellet wird / Wie Franckreich bißhero Auswärtige Nationen, Sonderlich aber Die Teutschen / Durch allerhand Ankörnungen / Galanterien, und andere ersinnliche Staats-Streiche / an sich gelocket / nachgehends verführet / und nicht nur um das Geld / sondern auch zum Theil um ihre Länder und Freyheit endlich gebracht / dagegen aber seine Monarchische Herrschafft erweitert hat.

Franckfurt und Leipzig: zu finden bey Christian Weidmannen, 1686. – [5], 6–96 pag.; 4°

Megj.: A mű vége hiányzik.

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [7]

(261)

Franckreich / Die neuen conjuncturen Werden dir den Compass gewaltig verrücken / Benebenst vielen remarquablen Begebenheiten.

Leipzig: Bey Johann Friedrich Gleditschen, 1686. – [2], 1–140 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [8]

(262)

De prospera electione regis Poloniae Inter Varsaviam & villam Wola anno Domini MDCCXXXIII. peracta Eqvitis Poloni ad Amicum Confidentem epistola.

s. l.: s. t., s. a. [1733?] – [3], 4–36 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [9]

(263)

Lettre du Roy Stanislas, à un de ses amis, contenant les veritables circonstances de sa retraite de Danzig. Schreiben des Königs Stanislai an einen Seiner Freunde, Worinnen die wahren Umstände seiner Retirade aus Dantzig enthalten.

s. l.: s. t., 1734. – [15] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [10]

(264)

Copie Eines Unpartheyischen Briefes / Darinnen Von der letzten Mühlhäusischen Action Umständliche Nachricht ertheilet wird.

Erfurth: s. t., 1733. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [11]

(265)

Kurtze, jedoch rechtmäßige, Beleuchtung Des unlängst zum Vorschein gekommenen und also genannten Ausführl. Gesprächs, Den bedrängten Zustand der Reichs-Stadt Mühlhausen betreffend, Worinne gezeiget wird, wie sehr sich der Autor dieses Gesprächs vergangen, nebst angefügten und zum Grunde dieser Sache dienenden warhafften Inhalt Des Kayserlichen Poenal-Mandats Sub dato d. 31. Martii 1732. wie auch de sin diesem 1733. Jahre darauf erfolgten Kayserl. Reichs-Hof-Raths-Conclusi, Nach welchen das unlängst ertheilte Allernädigste Kayserliche Rescript An Des Herrn Hertzog zu Sachsen-Gotha Hochfl. Durchl. Wie auch das zu Mühlhausen jüngst angeschlagene Kayserl. Patent, und letzteres allernädigste Commissariale eingerichtet worden.

Franckfurt und Leipzig: s. t., 1733. – [3], 4–24 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [12]

(266)

UNGER, Johann Gottfried

De libris Bibliothecarvm nomine notatis, vbi centvm et triginta libri antiqvi pariter atqve novi sevndvm seriem facvltatvm ac disciplinarvm, intermixtis vltro citroqve virorvm ervditorvm ivdiciis exhibentvr, atqve ad illvstrandam historiam litterariam operose collecti recensentvr, disserit simvlqve [...] Domino Georg. Gottlob Vogelio svmmos doctoris honores D. N. Ivn. MDCCXXXIV. Lipsiae ex merito nactos gratvlatvr.

Lipsiae: Litteris Io. Christiani Langenhemii, [1734]. – [3], 4–24 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [13]

(267)

REINHARD, Laurentius

De foedere Vindobonensi A. O. R. MDCCXXXI. feliciter icto et de svccessione feminea in avgvstissima gente Avstriaca et terris eidem svbiectis orationes dvae.

Lipsiae: prostant in officina Langenhemiana, 1734. – [5], 6–38 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [14]

(268)

BOEHMER, Justus Henning

Praelectiones pblicas de vsu iuris canonici in iure pblico ex instrumto pacis demonstrata propediem hora IV. pomerid. in auditorio privato V. D. avspicandas indicit, simvlqve seriem capitvm explicandorvm pblicat.

Halae Magdeburgicae: Typis Ioannis Henrici Grvnerti, 1733. – [4] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [15]

(269)

STEGER, Adrian

De principibus incestarum nuptiarum apud gentes auctoribus oratio solennis in auditorio ivreconsultorum die XIV. mens. Ivnii MDCCXXXIV habita.

Lipsiae: literis Io. Christiani Langenhemii, [1734]. – [9], 2–35 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [16]

(270)

BAUMGARTEN, Siegmund Jacob

Öffentliche Anzeige seiner dißmaligen Academischen Arbeit, dabey zugleich Von den vornehmsten Vortheilen Bey Erlernung der Tehologie auf hohen Schulen gehandelt wird.

Halle: Bey Johann Andreas Bauer, 1734. – [3], 4–23 pag.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [17]

(271)

STIFFER, Friedrich Ulrich

Programma, in welchem er Mit hochgeneigter Approbation einer Hochlöbl. Philosophischen Facultät allhier den S. Tit. Hierselbst studierenden Herren Einige Collegia über die Oeconomie-Policey- und Cammerwissenschaft eröffnet, Und zugleich wieder Gabriel Navdaevm behauptet, Daß man die Oeconomie wie andere Wissenschaften ordentlich vorgetragen könne, auch anbei den Nutzen und die Nothwendigkeit diese Studii Vor die Herren Studiosos aller Facultäten darthut.

Jena: gedruckt bey Peter Fickelscherrn, [1734]. – [10] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [18]

(272)

WOLFF, Jacob Gabriel

Kurtze Nachricht, Von einem nach etlichen Tagen annoch anzufangenden Privat-Collegio über den Christl. Kirchen-Staat, sowohl überhaupt, Als absonderlich im teutschen Reich: Zu besserem Verständniß des canonischen und Protestantischen Kirchen-Rechts.

Halle: Druckts Johann Christian Hilliger, [1734]. – [2] fol.; 4°

Mai lelöhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [19]

(273)

ZSCHACKWIZ, Johann Ehrenfried

Erinnerung, Wie Er ietzige Winter Lectiones einzurichten gesonnen.

Halle: Druckts Johann Christian Hilliger, [1734]. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [20]

(274)

MICHAELI, Johann Heinrich

Aenigma propheticvm Ierem. XXXI, 22. femina circvmdabit virvm, in nativitate Christi solvtvm, civibvs Academiae Fridericianae in nataliis Christi ferii meditandvm proponit prorektor Ioan. Henr. Michaelis [...] una cvm cancellario, direttore, ceterisque professoribvs eivsdem Academiae, Ao. MDCCXXXIII.

Halae Magbebvrgicae: Litteris Kittlerianis, [1733]. – [4] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [21]

(275)

Iesvs Davidis filivs ex vltimis Davidis verbis 2. Sam. XXIII, 1-8. Meditatione brevi propositvs ad rite celebranda sospitatoris natalia in Academia Ienensi.

s. l.: Litteris Io. Frid. Ritteri, [1733]. – [2], 3–12 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [22]

(276)

ZIMMERMANN, Johann Liborius

Iesvm Christvm, Ob peccata quidem nostra morti traditum, Ob iustitiam vero nostram resuscitatum, ex Phil. II, 5. seqq.

Halae ad Salam: Typis Ioan. Christiani Grvnerti, [1734]. – [8] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [23]

(277)

HEINECCIUS, Johann Gottlieb

Academiae Fridericianae prorektor, Joannes Gottlieb Heineccivs, IC. [...] vna cvm cancellario, direttore et professoribvs reliqvis, religiosam celebritationem natalivm Christi civibvs Academicis hvmmanissime commendant.

Halae Magdebvrgicae: impensis Orphanotropei, [1734]. – [8] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [24]

(278)

KAHL, Gottlob

Commentatio historico-critica de aetate qva apvd Ebaeos et Christianos veteres sacra avspicari mvnera moris fvít, ex genvinis antiqvitatvm fontibvs dedvcta.

Lipsiae: ex officina Langenhemiana, 1735. – [3], 4–40 pag.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [25]

(279)

STUSS, Johann Heinrich

Consilivm de thesavro Tevtonico altero tertioqve adornando, et versione IV. evangeliorvm Gothica denovo edenda ervdítis proponit. (1733. szept. 14.)

Gothae: litteris Reherianis, [1733]. – [8] fol.; 4°

Mai lelőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [26]

(280)

HEINECCIUS, Johann Gottlieb

Academiae Fridericianae prorektor Ioannes Gottlieb Heineccius, IC. [...] vna cum cancellario, direttore et professoribus reliquis, religiosam celebrationem memoriae passionum et resurrectionis Christi Ex Joann. XII, 24. civibus Academicis humanissime commendat.

Halae Magdeburgicae: literis Hendelianis, [1735]. – [4] fol.; 4°

Mai leőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [27]

(281)

HOVEN, Johann Daniel van

Specimen primum Historiae Analyticae, exhibens re sine republica Hebraeorum a condito Mundo usque ad Christum natum gestae. Adjecta est in fine idea operis totius brevissima, per tabulas analytico-chronologicas in usum Auditorii explicanda.

Lingae: apud J. Meyer, typis J. B. Steln, 1732. – [8], 1–64 pag.; 4°

Megj.: A címlapon az alábbi bejegyzés olvasható: „Viro Excellentissimo ex Doctiss. Dno. Dno. Schmeitzelio Histor. Professori in Celebr. Fridericiana optime merito d. d. Auctor.”

Mai leőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [28]

(282)

HOVEN, J[ohann] D[aniel] van

Ratio Praelectionum Historicarum, seu Idea operis majoris brevissima per non nullas tabulas Analytico-Chronologicas in usum sui Auditorii Lingensis explicanda.

[Lingen]: s. t., s. a. [2], 1–12 pag.; 4°

Mai leőhelye: Bibliothek der Franckeschen Stiftungen zu Halle; jelzete: FrSt 129 D 2 [29]

Személynévmutató¹

A

A., J. H. 29, 98
 Achenwall, Gottfried 55(3), 56, 57(2)
 Achilles, Andreas 83
 Adam, P. 80, 98
 Agnethler, Michael Gottlieb 7, 10, 15, 30, 33(2), 40(2), 43(2), 58(4), 59(7), 60(3), 63, 73, 88, 89, 90, 91(9), 98(4), 110, 123, 126, 264(5), 265
 Albelius család 166
 Alberti, Michael 28, 29, 96
 Albrich család 166
 Alesius, Joseph 218
 Alsted, Johann Heinrich 110(2)
 Armbruster, Adolf 37(2), 94, 99(4)
 Arnold, Gottfried 79, 102(4), 103(3)
 Arnold, Kraus 99
 Arnold, Werner 105, 108, 116, 117, 119, 131(2)
 Artzt, Michael 20
 Aubin, Gustav 126
 Aubin, Hermann 126

B

Bacon, Francis 55
 Bader, Karl 24, 28, 100
 Bahrfeldt, Max von 60(2), 100
 Balassi Bálint 67(3)
 Balázs Géza 128
 Balázs Mihály 8
 Balthasar, Jacob Heinrich von 83, 100
 Bányai Réka 128
 Baranyai Decsi János 83, 84
 Barbier, Frédéric 127, 130
 Bárdos Jenő 130
 Barnekov, Christian (C. B. is) 22, 23(2), 25, 33, 46, 59, 88, 100(3), 140, 145, 165
 Barnekov, Rüdiger 22, 23(2), 25, 33, 46, 59, 88, 100, 140, 165
 Bartoniek Emma 100
 Bartucz Lajos 67, 68(6), 100(2)
 Báthory István (erdélyi fejedelem, lengyel király) 84

¹ A mutató nem tartalmazza a Martin Schmeizel rekonstruált könyvtára című rész személyneveit, hiszen ott a betűrend és a kiemelések miatt könnyen lehet keresni.

Bauch, Johann Friedrich 27
 Bauchin, Anna Catharina 27, 114, 120, 121, 124, 127, 132, 179, 181, 183, 186, 187, 188, 190
 Bauer, Joachim 28, 50(2), 100(2)
 Baumgarten, Siegmund Jakob 82
 Baumgarten, Siegmund Jakob, ifj. (1706–1757) 60(4), 82, 83, 101, 264, 277
 Bausch, Johann Laurentius 79, 116
 Becher, Ursula A. J. 76, 100
 Beck, Hanno 56, 100
 Beck, Kaspar Achat 270(2)
 Becker, Peter Jörg 78, 100
 Beckmann, Johann Christoph 55
 Behrendt, Roland 100
 Beintker, Michael 117
 Bél Károly András 95
 Bél Mátyás 40, 52, 68, 73, 85, 86(3), 87(3), 90, 95(2), 101, 126(2), 273
 Belz, Johann Christian 196
 Bencéné Fekete Andrea 129
 Benedek Andrea 130
 Benger, Anita 106
 Benkner, Paul 19
 Benkő József 101
 Benkő Samu 85, 101
 Berckringer, Daniel 55
 Berg, Gunnar 108, 117
 Bergen, Sebastian von 79
 Berghaus, Peter 132
 Berlász Jenő 84, 85(4), 87, 88, 101(3), 104
 Bernegger, Matthias 55
 Bertók Lajos 86(6), 101(2)
 Bethlen Gábor (erdélyi fejedelem) 92
 Beyer, Justus Israel 273(2)
 Biró Annamária 130
 Bisterfeld, Johann Heinrich 84, 131(2)
 Bittroff, Paul 196
 Blankertz, Herwig 108
 Blaufuß, Dietrich 102, 103
 Blotius, Hugo 84
 Blum, Paul Richard 101
 Bock, Jacob Andreas 276(3)
 Bod Péter 11(2), 12, 18(3), 20(2), 85, 101(3), 126, 129(2)
 Bogner, Andreas 21
 Boineburg, Wilhelm von 79, 117
 Boka László 130
 Bolyai János 16(2), 70, 104
 Borkowsky, Ernst 25, 102
 Bose, Johann Andreas 32, 55
 Böhm, Winfried 22, 102
 Brambach, Wilhelm 102, 111
 Brandes, Georg Friedrich 79, 103(2)
 Brandis, Tilo 104

Braun, Johann Friedrich 126, 127, 275(2), 276(3)
 Bretz Annamária 39(2), 102(2)
 Breymayer, Reinhard 79(3), 83, 102(7)
 Brockes, Barthold Heinrich 79, 111
 Brukenthal, Samuel von 7, 9, 10, 12, 16, 47, 63(2), 66, 73(2), 74, 91, 92, 113, 121, 122, 127, 129, 130
 Brunner, Otto 126
 Bruto, Giovanni Michele 84, 114
 Brückmann, Franz Ernst 95
 Buch (Bvch), Christian Franz 181, 190, 196, 257(3)
 Buck, August 75, 102
 Buda Attila 116
 Buday László 55, 103
 Buddeus (Büddeus), Johann Franz 23, 135(2), 165, 270
 Bude, Johann Franz 27(2)
 Buder, Christian Gottfried 32
 Buder, Christian Gottlieb 26, 28(2), 49(7), 55, 269(3)
 Burckhard, Jacob 78, 79, 124
 Burmeister, Karl Heinz 103
 Butterwerck, Christel 106
 Buzas, Ladislaus 77, 78, 79(6), 80(3), 83(2), 103
 Büddein (geb. Posnerin), Catharina Susanna 270(2)
 Büddeus, Johann Franz lásd Buddeus, Johann Franz

C

Canone, Eugenio 102, 115
 Capellus, Rudolf 79
 Carpentarius, Johannes 113
 Carpzow, Friedrich Benedikt 80
 Casa, Giovanni della 121
 Cavallo, Guglielmo 131
 Cellarius, Christoph 49, 168, 259
 Celtis, Konrad 108
 Centner, Christian 196
 Cernovodeanu, Paul 107
 Chartier, Roger 131
 Claus, Helmut 79, 103
 Clauswitz, Benedict Gottlob 272
 Clomp, Georg 218
 Coccejus, Johannes 79, 102
 Conring, Hermann 55(8), 56, 57, 79, 118(2)
 Constans, Johannes 248
 Constante, Johannes 166(2)
 Coron, Antoine 103
 Corsten, Severin 108
 Costil, Pierre 84(2), 103
 Cotta, Johann Georg 47
 Crestels, Paul 218
 Crişan, Renata Alice 130
 Croner, Samuel 29, 103, 231
 Cruse (lipcsei nyomdász) 65

Crusius, Gabriele 79, 103
 Cuno, Christian Heinrich 36
 Curtius Rufus 85
 Cusanus, Nicolaus 101
 Czako <von Rosenfeld>, David 29, 103, 231
 Czako <von Rosenfeld>, Franz 218
 Czeglédi László 131
 Cziráki Zsuzsanna 14, 103
 Czvittinger Dávid 39(2), 40(2), 73, 103, 125, 129, 164

Cs

Csanak Dóra, F. 103
 Csapodi Csaba 76, 84, 85, 88(2), 92, 103
 Csapodi-Gárdonyi, Klára 103
 Csatári (Tsatári) János 278
 Csepregi Zoltán 93
 Csörsz Rumen István 102(3), 125(2), 126

D

Dann, Otto 76, 103
 Danz, Johann Andreas 50
 Deák Farkas 12(3), 47(4), 104
 Deccard, Johann Christoph 85, 86, 87(2)
 Deé Nagy Anikó 78, 104(2), 128
 Deetz, Joachim Andreas 107
 Dejung, Christoph 104
 Denecke, Ludwig 104
 Dernschwam, Hans 83, 84, 101(2), 104
 Dernschwam, Mark 84
 Descartes, René 55
 Devrient, Ernst 36(2), 37, 104, 264
 Dézsi Lajos 85, 104(2)
 Dilherr, Christoph Gottlieb 79
 Dobai Székely Sámuel 85
 Döring, Detlef 77, 104(2), 110, 111, 117, 132
 Draudt, Markus 20, 246
 Drauth, Samuel de/von 58, 270(2)
 Dreyhaupt, Johann Christoph von 20(3), 21(2), 22, 24, 25(3), 28, 104, 115
 Dudith András 84(5), 103, 105
 Dümmerth Dezső 71, 105

E, É

Ebersperger, Johann Georg 43
 Eckhardt Sándor 69(2), 105
 Edroiu, Nicolae 107
 Éger György 70, 105, 126
 Ehlinger, Anna Catharina 27
 Élesztős László 114
 Ellwein, Thomas 78, 105
 Ember Pál 277
 Enax, Johann Georg 277

Engel Pál 113
 Enskat, Rainer 117
 Erasmus, Roterodamus Desiderius 84, 109(2), 113
 Erdmann, Johann Eduard 64

F

Fabian Heinrich (báró) 271
 Fabian, Bernhard 76(2), 77(3), 78(4), 81, 102, 103, 105(3), 119
 Fabri, Johann 27, 105, 247(2), 257, 299
 Fabricii, Johann Albert 176, 249
 Fallati, Johannes 55, 105
 Fasemanin, Maria Elisabetha 24, 118, 154
 Fazekas Tiborc 70
 Fehér Katalin 51, 105
 Felmer, Martin 40, 278
 Fertig, Ludwig 22, 105
 Feyl, Othmar 13(3), 36, 48(3), 49(7), 50(2), 52(3), 64, 72, 73(2), 105, 106(3)
 Fickelscherr, Peter 34, 168, 254, 256, 257(3)
 Finger, Heinz 106
 Fischer, Ivo 106
 Fischer, Johann Michael 196
 Fischer, Karl 106
 Fohrmann, Jürgen 118
 Foit, Martinus 273
 Font Zsuzsa 8, 106
 Formika Máté 48
 Földes Béla 55, 106
 Förster, Johann Christian 106
 Francisci, Christian 200
 Franck, Sebastian 104
 Francke, August Hermann 9(2), 15, 16(2), 46, 47, 63, 73, 83, 93(4), 97, 102, 109(3), 116, 121, 127, 129
 Francke, Gotthilf August 83, 97(2), 102, 106, 272
 Franckin (geb. Rachalsin), Johanna Henriette 272
 Freher, Marquard 80
 Fridgen, Johann Theodor 46
 Friese, Friedrich Matthias 273
 Frigyes Vilmos, I. (porosz király) 28
 Fritsch, Thomas 27(2), 269(6)
 Fritschke, Johann Christian 96
 Frobenius, Hieronymus 84
 Frommann, Gottlob Benjamin 116
 Fronius, Markus 61
 Fürst, Christian Friedrich Nathan 240
 Füssel, Stephan 79, 80(2), 83(2), 106

G

Gäbler, Ulrich 106
 Gebauer, Hans Dieter 80(2), 106
 Gebauer, Johann Justinus 59, 60(2), 101, 223, 264, 277
 Georgius, Theophilus 275

Gerger, Andreas 200
 Gerhard, Johann 23, 79, 99(2), 100, 103, 123(5), 124, 135, 143
 Giay Béla 67(4), 68, 69, 70, 100(2), 105, 106(2), 107, 112(2), 117(2), 127
 Gierl, Martin 77, 78, 106(2)
 Gleditsch, Johann Friedrich 108, 275
 Goeze, Johann Melchior 79
 Gollner, Johann Martin lásd Göllner, Johann Martin
 Gorzny, Willi 104
 Göckel, Andreas 219
 Göllner (Gollner), Johann Martin 33(4), 66, 137, 143, 151, 251(5), 270
 Göllner, Carl 107
 Gömöry Dávid 196
 Göpfert, Herbert G. 105, 118
 Görömbei András 112
 Götte, Gabriel Wilhelm 20, 21(2), 22, 24, 25(3), 28, 77, 107(2)
 Gragger Róbert 67(2), 68(4), 69, 107
 Grau, Valentin 200
 Greissing, Valentin 20(2), 166, 246
 Grotius, Hugo 38, 168
 Grunert, Johann Friedrich 271
 Grunert, Johann Heinrich 271
 Gudor Botond 129
 Gulyás Pál 84, 107
 Gundling, Nikolaus Hieronymus 28(2), 55, 83, 202(3)
 Gunst Péter 39, 85, 107
 Gustav Adolf (svéd király) 265
 Gutekunst, Eberhard 107
 Gutenberg, Johannes 50, 103, 105
 Gündisch, Konrad 107
 Günther, Joachim 79, 81, 109
 Günther, Johannes 24, 25, 28, 107

Gy

Gyémánt, László 107
 György Péter 70, 107

H

Haan, A. Ludwig 21(2)
 Haberland, Detlef 115, 130
 Häberlin, Franz Dominicus 91(2)
 Hächler, Stephan 124
 Haeberlin, Konrad 80, 91
 Häfner, Ralph 79, 107
 Haiminsfeld, Melchior Goldast von 80
 Haller, Albrecht von 124(2)
 Hammerstein, Notker 35(2), 108(2)
 Hanák Péter 7, 125
 Hancken, Gottfried Benjamin 240
 Haner, Georg Jeremias 39, 73
 Haner, Michael Erhard 200
 Hann, Andreas 200

Háportoni Forró Pál 85
Harms, Wolfgang 76, 108
Harnung család 166
Harpeter, Jacob 126, 127, 275(2)
Harsányi Mihály 129, 130
Hartnack, Daniel 64(2)
Hartung (Hartvng), Johann Bernhard 22, 34(2), 45, 253(4), 254(2), 255
Hartung, Johann Wilhelm 277
Hartwick, Hans-Hermann 108
Häseler, Jens 77, 108
Hausen, Carl Renatus 64
Haustein, Heinz-Dieter 55, 108
Haye, Thomas 80, 131
Hebenstreit, Johann Paul 21, 135, 165, 246
Hegedűs Béla 39, 102(3), 125(2), 126
Hegedűs Rita 107
Heineccius, Johann Gottlieb 28, 29, 96
Heltzdörffer, Johannes 20
Hendel, Johann Christian 60, 98, 235, 243, 262(2), 264, 271, 273(2)
Henkel, Nikolaus 108
Henning, Marie-Christine 79, 108
Henrici, Johann Jeremias 200
Héraklész 58
Herfurth, Franz Karl 21, 72, 121
Hermann <von Wied> (érsek) 106
Hermann Ottó 68
Hermann, Adrian 255
Hermann, Samuel 196
Herold, Friedrich Wilhelm 271
Herrlitz, Hans-Georg 65, 108
Hertzberg, Gustav Friedrich 24, 28(2), 108
Heyne, Christian Gottlob 103
Hienz, Hermann A. 130
Hienz, Hermann H. 130
Hiller, Lotte 12(3), 21, 24, 25, 38, 45, 108
Hilliger, Johann Christian 202, 204, 210, 220, 258, 262, 270, 271(2), 272
Hinske, Norbert 108
Hirsch, Erhard 117
Hirsching, Friedrich Carl Gottlob 20, 21(2), 24, 25(2), 28, 29, 59, 88, 108
Hoffmann, Friedrich 270(2), 271(2)
Holl Béla 40(3), 109
Holstenius, Lucas 79, 123
Homann, Johann Baptista 42(3), 43(7), 44(2), 116, 120(2)
Homann, Johann Christoph 43
Honterus, Johannes 16, 18, 19, 20, 33(4), 61, 73, 96(2), 97(5), 131, 166(2), 247, 251, 275(2)
Horányi, Alexius 24, 25, 28, 109
Horn, Johann Michael 27, 200, 206, 208, 258
Horváth Éva 79(8), 81, 109
Horváth Róbert 13(2), 55, 56, 57, 109
Horváth Tibor 54
Hönn, Georg Paul 47

Huber (Hvber), Johann Theophil 196
 Hundeshagen, Johann Christoph 55
 Husner, Fritz 109
 Hübner, Johann 44(2)
 Hübner, Michael 83, 109, 277, 278

I

Igel, Valentin 52, 73, 97
 Ignasiak, Detlef 31, 109
 Im Hoff, Jacob Wilhelm 47
 Inchofer Menyhért 71, 105
 Iselin, Jacob C. 269(3)
 Istvánffy Miklós 83

J

Jackstel, Karlheinz 64, 65, 109(2), 117
 Jacobi, Carl Ludwig 98, 277
 Jaeger, Friedrich 100, 104, 106(3), 108, 111
 Jakó Zsigmond 109(4)
 Jankovics József 67, 70, 105, 109
 János (János-Szatmári) Szabolcs 127, 130(2)
 János-Szatmári Szabolcs lásd János Szabolcs
 Janzin, Marion 79, 81, 109
 Jauernig, Reinhold 21, 57(2), 109, 115
 Jaumann, Herbert 110
 Jenichen, Gottlob August 110
 Jerouschek, Günter 117
 Joachim, Johann Friedrich 59
 Jobi, Johann 219
 Jochum, Uwe 78, 79, 110
 Kohles, Jodocus Wilhelm 103
 John, Vincenz 55(3), 110
 Johne, Renate 110
 Jóny, Johann 270
 Jöcher, Christian Gottlieb 21, 24, 25, 28, 76, 110
 Jungius, Joachim 79, 114(2), 115
 Jungmayr, Jörg 110(2)
 Juntke, Fritz 19, 21(2), 22, 79, 110(3)
 Jürgensen, Renate 79(2), 110

K

Kaempfer, Engelbert 79, 115(2)
 Kaiser, Wolfram 14(3), 58(4), 60(4), 63, 88, 91, 110(8), 111(5)
 Káldi György 48(2)
 Kaltenbrunner, Johann Matthäus 258
 Kämpfer, Christel 123
 Kappner, Hermann 111
 Kapronczay Károly 60, 111
 Károly, XII. (svéd király) 24, 59
 Kascher, Michael lásd Schmeizel, Michael
 Katona Tünde 130

Kaulfuß, C. E. S. 29, 111, 223
Kazzay Sámuel 85
Kecskeméti Gábor 125
Keller, Katrin 29, 111
Kemmerich, Dietrich Hermann 55
Kemper, Hans-Georg 111
Kenyeres Ágnes 109, 114
Kertscher, Hans-Joachim 111
Keserű Bálint 8
Kessler (Keßler), Johann Michael 111, 220, 272
Kessler, Josua 121
Kessler, Stephan 26, 111, 164
Ketelsen, Uwe-K. 79, 111
Keveházi Katalin 101, 104
Kipen, Fridericus Wilhelmus von 22
Kirchner, Joachim 76, 112
Kiss Barbara 70, 107
Kiss J. László 70, 105, 126
Kissné Pap Margit 70
Kistmacher, Georg Nathanael 24, 159
Kis-Tóth Lajos 130
Kittler (Kitler), Johann Gottfried 11, 91, 98, 120, 127, 245, 262, 264, 265, 274
Klaniczay Tibor 7, 69, 70(2), 112(5)
Klein, Daniel 218
Klein, Karl Kurt 61, 63, 94, 112, 121
Klosterberg, Brigitte 83, 109(2), 116, 127
Klotz, Christian Adolph 59
Knapp Éva 39, 126
Koch, Hans Theodor 112
Koch, Hans-Albrecht 104
Koch, Herbert 28, 64, 112
Koch, Hermann Nicolaus 45(2), 253(2), 260
Koch, Uta 104
Kókay György 51, 52, 112(2)
Kollár, Ján 100
Koller, Angelika 104
Kordics, Noémi 130
Kósa László 67(3), 69(2), 112(3)
Kosáry Domokos 85, 113
Kossuth Lajos 101(2)
Kovács Imre Attila 70
Kovacsics József 115
Köhler, Andreas 219
Köhler, Johann David 55
Köleséri Sámuel, ifj. (1663–1732) 85, 86(3), 87, 101(2), 109
Kölesy Vincze Károly 20(2), 21, 24, 25(2), 28, 113
Köpeczi Béla 70
Köppern család 22(4), 165
Kőrösi (Kőrösy, Kőrössy) József 13(5), 54, 55, 57(2), 88, 97, 109(2), 113
Kőszeghy Péter 116, 124, 129(3), 130
Kővári Aladár 131(2)

Krafft, Fritz 103
 Kramme, Ulrike 126
 Kraus, Andreas 20
 Kraus, Johann 166(2)
 Krause, Johann Gottlieb 82, 117
 Krauß, Johann 34(2), 248, 252
 Krebs, Christoph (jénai nyomdász) 138
 Krebs, Manfred 118
 Kriegleder, Wynfried 128
 Kristó Gyula 22, 113
 Krücken, Oskar von 113
 Kulcsár Szabó Ernő 112
 Kully, Rolf Max 113
 Kurucz György 129
 Kümmel, Carl August 106
 Künast, Hans-Jörg 80, 113(2)

L

Ladányi Sándor 132
 Láng Lajos 54, 55, 113
 Langenheim (Langenhemius), Johann Christian 276
 Lapping, Christine 113
 Lázs Sándor 88, 113
 LeGeyt, Robert 113, 230
 Lehmann, Georg Jacob 271
 Lehmann, Rudolf 65, 113
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 61, 121
 Lengyel Zsolt, K. 128, 129
 Lerche, Johann Christian 97
 Lessing, Gotthold Ephraim 119, 120
 Liebzeit, Gottfried 64
 Lienhard, Luc 124
 Lindenbrog család 79
 Lindner, Frank 31, 109
 Lippert, Paul 24, 28, 55, 56, 113, 114
 Liszt Ferenc 70
 Loeber, Wilhelm Christian lásd Löber, Wilhelm Christian
 Longolius, Gisbert
 Löber (Loeber), Wilhelm Christian 29, 114(3), 179, 213
 Löw, Marcus 200
 Ludewig, Johann Peter von 59(3), 60, 83, 115
 Ludscheidt, Michael 117
 Lukács László 71, 114
 Luther, Martin 14, 33(2), 34(4), 73, 106, 109, 110(3), 111(3), 116, 117(2), 119, 132, 164, 166(5), 167, 246, 248, 252, 275, 276
 Lübben, Heinrich Willhelm 29, 114, 240
 Lüders, Justus 83

M

Macarie, Iulia 129
 Madai, David Samuel von 59

Madas Edit 114
Madonia, Claudio 84, 114
Makk Ferenc 113
Makkai László 114
Marggraf, Johann Volckmar 33, 36, 52(3), 162, 172, 183, 186, 194, 198, 231, 252(2), 255(2), 256(3)
Margócsy István 128
Markovitz, Matthias 196
Marteau, Pierre 34, 252
Marti, Hanspeter 117
Marwinski, Felicitas 114
Marwinski, Konrad 49(2), 50, 114
Mayer, Johann Friedrich 21(2), 83, 100(2), 246
Mederus család 166
Meibom, Heinrich 55
Meinel, Christoph 79, 114, 115
Meiningeni (I.) Ernest Lajos 26
Meißner, Uwe 115
Meitzel, Karl 24, 28, 114
Melas, Bartholomäus 219
Melchior, Johann Adam 22, 259, 260
Meltzer, Johann 200
Mencke, Johann Burkhard 76
Mencke, Otto 76
Mentz, Georg 57, 115
Mentzel-Reuters, Arno 76, 115
Merzbacher, Dieter 79, 115
Meschendörfer, Hans 94, 115(2)
Mészáros István 13(3), 19(2), 54, 55(3), 115(2)
Meyer, Horst 79, 115
Meyer, Hubert 80
Meyer, Johann Georg 24
Meyer, Regina 106
Meyerin, Regina Elisabetha 24(5), 99, 100, 101(2), 108, 118, 143, 145, 147, 149, 151, 154
Michaelis, Christian Benedikt 83, 115
Michaelis, Johann David 115
Milde, Heinrich 83
Milde, Wolfgang 76(2), 116(2)
Miles, Matthias 61(2), 131
Miskei Antal 129
Miskolczy Ambrus 70
Mittag, Johann Gottfried 265(2)
Mocek, Reinhard 119
Mokos Gyula 72, 116
Moller, Carl Otto 273
Monok István 7, 8(2), 9(4), 16, 61, 70(2), 72, 76(3), 83(4), 84(4), 85(5), 87, 88(2), 101, 104, 105, 107, 109(2), 113(2), 114, 116(8), 119, 127, 132
Montaigne, Michel de 75
Morhof, Daniel Georg 38, 77
Morres, Eduard 19(3), 20(12), 97(2)
Moser, Johann Jacob 24, 116(2)

Mosheim, Johann Lorenz 79, 107(2)
 Möckesch, Viktor H. 43, 44(2), 116
 Möller (Moellervs), Johann Gottfried 196
 Möser, Justus 79, 115
 Mummendey, Richard 80, 116
 Mureşan, Ovidiu 107
 Muslow, Martin 79, 107(2)
 Mussmann, Johann Georg 64
 Müller (Mvller), Johann Adolph (jénai nyomdász) 33, 45, 135, 140, 145, 157, 159, 188,
 251, 253
 Müller, Anke 83, 109
 Müller, Gerhard 100
 Müller, Thomas 106
 Müller, Uwe 79, 116
 Müller, Walter 79, 116(2)
 Myß, Walter 123

N

N., Katharina 18, 20
 Nádasdy Ferenc 279
 Nagy Ágota 130
 Nagy Sándor 85
 Naldo, Naldi 249(2), 279
 Németh László 68, 69(5), 71, 117
 Németh S., Katalin 112
 Nencescu, Marian 129
 Neugebauer-Wölk, Monika 117
 Neumann, Josef N. 117
 Neumeister, Sebastian 119
 Nickel, Heinrich L. 112
 Niewöhner, Friedrich 102, 103
 Nisius, Catharina Magdalena (jénai nyomdász) 33, 252(2)
 Noailly, Jean-Michel 117
 Nowak, Kurt 110, 111, 132

O

Oetinger, Friedrich Christoph 107
 Offenbacher, Emile 117
 Olbertz, Jan-Hendrik 64, 65, 117(3)
 Oldenburger, Philipp Andreas 55(2)
 Opitz, Martin 53, 73(2), 218, 268
 Orda, Klaus 123
 Ortutay Gyula 112
 Otho, Melchior Christian 33, 252(2), 261
 Otto, Everhard 55
 Otto, Rüdiger 28, 117

Ö

Ötvös Péter 8, 9(3), 61, 84, 113(2), 132

P

Paasch, Kathrin 79, 117

Palladini, Fiammetta 79, 117
 Palthenius, Johann Philipp 21, 246
 Pantenius, Michael 31, 117
 Parlagi Imre 113
 Paschen, Christine 117
 Pasquale, Andrea de 130
 Pászti László 109
 Pauer, Samuel 29, 111, 220
 Paulsen, Friedrich 113
 Paumgartner család 79
 Péter László 113
 Péter, I. (orosz cár) 35
 Petrarca, Francesco 75, 116
 Petrik Géza 118
 Peutinger, Konrad 80(3), 113(4), 131
 Pflug, Günther 108
 Pfothenhauer, Paul Günther 47
 Philipp, Friedrich 18, 118
 Philippi, Hans 116
 Pichler, Sigismund 55
 Pirckheimer, Wilibald 110(2), 117
 Pirożyński, Jan 118
 Pohl, Reinhard 122
 Pompe, Hedwig 118
 Ponickau, Johann August von 79, 108, 110, 116(2)
 Posner, Caspar 21, 246
 Posnerin, Catharina Susanna lásd Búdlein, Catharina Susanna
 Preisendanz, Karl 118
 Pufendorf, Samuel von 79, 104, 117, 168
 Pukánszky Béla 118(2)
 Puppertin, Dorothea 118, 154

R

Raabe, Paul 70, 75, 76(5), 77(2), 78(5), 79, 80, 81(4), 83(2), 102, 103, 118(2), 119(14), 124
 Rachalsin, Johanna Henriette lásd Franckin, Johanna Henriette
 Racsko Réka 130
 Radimská, Jitka 128
 Radvánszky László 97
 Rákóczi Ferenc, II. 92
 Rákos Péter 70(4), 119
 Rassem, Mohammed 100, 119(2), 120, 123
 Rauß, Martin 20, 21
 Rautenberg, Ursula 115
 Regiomontanus, Johannes 106
 Reifenberg, Bernd 49(2), 120
 Reimann, Jakob Friedrich 40, 247
 Renger, Johann Gottfried (hallei nyomdász) 56, 59, 65, 258, 260(3), 264
 Reuchlin, Johann 102, 118(2), 122
 Révész Imre 72, 120
 Rhein, Daniel 20
 Rhenanus, Beatus 79, 115

Rheter család 166
 Richard, Bartholomäus Christian 48(4)
 Ridderstädt, Carl Heinrich de 120, 194
 Ridderstädt, Gustav Dethlev de 120, 194
 Ridder-Symoens, Hilde de 29, 120
 Ries, Klaus 100
 Ritter, Johann Friedrich (jénai nyomdász) 170
 Roscher, Wilhelm 55, 120
 Rotarides Mihály 39, 40, 73
 Roth, Harald 18, 115, 120(2), 130
 Rothen-Clempnov család 213
 Rózsa György 116, 127
 Rudolph, Ernst Christian 27, 51, 255
 Rudolphin, Sybilla Dorothea 24, 118, 154
 Ruopp, Johann Friedrich 83, 121
 Rupieper, Hermann-J. 116
 Ruszajowa, Krystyna 118
 Rüegg, Walter 120

S

S., M. M. 34
 Saage, Richard 117
 Sachse, Johann Georg 64–65
 Sagittarius, Caspar 32, 50, 55
 Salander 27, 120, 181
 Salfeld, Elisabeth (hallei nyomdász) 258, 259(2)
 Salmen, Johann 219
 Sambucus, Johannes lásd Zsámboky János
 Sames, Arno 117
 Sandler, Christian 42, 43, 120
 Sartori <von Bayreuth>, Georg Wilhelm 27, 31(2), 120, 183
 Sartorius, Urban Georg Heinrich 28, 121, 206
 Scarpa, Emanuela 121
 Schaeser, Christian 20
 Scharsius, Andreas 200
 Scheibe, Michaela 83, 121
 Scheiner, Andreas 61, 63, 121
 Scheither, Carl Albert de 26, 121, 168
 Schenk, Günter 106
 Schenker-Frei, Verena 79, 121
 Scherer, Emil Clemens 32, 34, 37, 121
 Schiel, Friedrich 19, 121
 Schiel, Gustav 21, 72, 121
 Schill, Johann Friedrich 217
 Schlözer, August Ludwig 56, 57
 Schmauss, Johann Jakob 55
 Schmeizel (Kascher, Schmelzer), Michael 18(2), 19(7), 21
 Schmeizelin, Christina Maria 20, 26, 121, 122(2)
 Schmeizelin, Johanna Catharina 20, 26, 121, 122(2)
 Schmeizelin, Maria Dorothea 20, 26, 121, 122(2)
 Schmelzer, Michael lásd Schmeizel, Michael

Schmidmaier, Dieter 49, 64, 82, 122
Schmidt, Karl 108
Schmidt, Paul Gerhardt 112
Schmidt, Roderick 21, 122
Schmidt, Siegfried 122
Schmidt, Siegmund Heinrich 179
Schmidt-Biggemann, Wilhelm 110
Schmidt-Künsemüller, Friedrich Adolf 108
Schmiedts, Johann 29, 103, 231
Schneider, Emanuel 105, 237
Schobel, Georg 200
Schottenloher, Karl 122
Schönemann, Friedrich 42
Schrader, Wilhelm 122
Schröder, Ludolph 107
Schubart, Georg 32, 55
Schuler <von Libloy>, Friedrich 122
Schuller, Daniel 200
Schuller, Friedrich 122, 130
Schuller, Georg Adolf 63, 122
Schuller, Hans 94
Schulze, Johann Heinrich 14, 58(5), 59(8), 60(4), 110(4), 111(5), 132
Schuster-Stein, Paul 20, 94, 122
Schwarz, Carl 12(6), 20, 24, 25(2), 28, 29, 30, 33, 88, 123(3)
Schwarz, Gottfried 39
Segner, Johann Michael 196
Seidler, Andrea 128
Seidner, Andreas 200
Seifert, Arno 56, 123
Seivert, Johann 20, 25, 28, 29(2), 33, 59, 88, 94(2), 123
Sepsi Enikő 129
Serrai, Alfredo 79, 123
Servatius, Gustav 20, 28, 29, 123
Seutter, Matthäus 120
Sienerth, Stefan 123
Soterius, Andreas 271
Speler, Ralf-Torsten 29, 123, 132
Spener, Karl Jakob 28(2)
Spener, Philipp Jakob 46(4), 47, 79, 102(2)
Spiegel, Jakob 103
Spielmann-Sebestyén Mihály 128
Spieringk, Niclas 64
Spies, Karl-Heinz 21, 122
Stagl, Justin 23, 41, 42, 56, 100, 119, 120, 123(3)
Stamm, Johannes 19(2)
Staub, Hermann 78, 123
Ștefănescu, Ștefan 99
Steffens, Henrik 64
Steiger, Johann Anselm 79, 123(2)
Steiger, Marga 21, 57, 109
Steinmetz, Max 32, 38, 49, 52, 64, 124

Steltner, Ulrich 100
 Stemler Ágnes 128
 Stier, Friedrich 24, 28, 97
 Stolle, Gottlieb 82
 Stolleis, Michael 118
 Sträter, Udo 106, 117
 Streich, Gerhard 77, 124
 Strietzel, Gisella 79, 124
 Struve (Struvius), Burkhard Gotthelf 21(4), 22(3), 23(2), 24, 26, 28, 32, 33(2), 35, 49(2),
 83, 135(2), 165, 166, 251
 Struvius lásd Struve, Burkhard Gotthelf
 Stryk, Johann Samuel 83
 Stryk, Samuel 22, 35, 273
 Stuber, Martin 124
 Stuß, Johann Georg 186, 198
 Sympher, Christian Ludwig 59, 126, 215, 225, 229, 261(5), 262, 265, 273
 Syrbius, Johann Jakob 271

Sz

Szabó András 85, 124
 Szabó Eszter 130
 Szabó Károly 90
 Szabó Miklós 19, 20(3), 26, 72, 124(2)
 Szamosközy István 83
 Szarvasi Margit 85(2), 124
 Szász Zoltán 114
 Szauder József 101, 103
 Széchényi Ferenc 8, 44, 86, 124
 Szegedi Edit 37(2), 51, 124
 Szelestei Nagy László 7, 16, 39, 40(2), 60, 85, 88(2), 95, 124(2), 125
 Szenci Molnár Albert 84, 85, 101, 124
 Szilágyi Sándor 125(2)
 Szinnyei József, id. 20(4), 28, 29, 125
 Szinnyei József, ifj. 20, 39(2), 88, 125(2)
 Szirák Péter 112
 Szögi László 72, 124
 Szűcs Jenő 7(2), 125(7)
 Szűcs Judit 127–128

T

Tamás Zsuzsanna 129(3), 130
 Tancer, Jozef 128
 Tarnai Andor 40(2), 101(2), 103, 125
 Teleki József 103
 Teleki Sámuel 8(2), 16(2), 73, 104(2)
 Textoris, Michael 196
 Thimár Attila 39, 125
 Thomasius, Christian 22, 35(5), 38, 64, 76, 82(2), 125
 Thomasius, Jakob 80
 Thou, Jacques-Auguste de 103, 117
 Thuanus lásd Thou, Jacques-Auguste de

Tieffensee, Samuel 125, 225
 Timm, Albrecht 55, 126
 Tomka Szászky János 97
 Tonk Sándor 19, 20(3), 26, 124
 Torda István 101
 Torkos, Justus Johann 273
 Tóth András 76, 84, 85, 88(3), 92, 103
 Tóth Gergely 86(2), 87(2), 126
 Töppelt, Lorenz 61(3), 129
 Trausch, Joseph 19(2), 20, 25(2), 28, 29(2), 33(3), 58, 59, 88, 122, 126(2), 130
 Trausch, Nathanael 20
 Trithemius, Johannes 99(2), 100, 106
 Tröster, Johann 61(3), 129
 Tsatári János lásd Csatári János
 Tüskés Gábor 18, 39(2), 102(2), 125(2), 126(4)

U

Uffenbach, Zacharias Conrad von 79
 Ujváry Gábor 67(5), 126(2)
 Urra Muena, Želmíra 126
 Ursinus (Vrsinvs), Johann Wilhelm 127, 235
 Ursinus, Theodor Christoph 11(3), 12, 14, 20(2), 29(3), 127(2), 245, 273(2), 274(2), 277

V

Vadianus (Watt), Joachim 79, 121(3)
 Varga András 132
 Varga Bernadett 128
 Varga Gyula, H. 128
 Varga Pál, S. 112
 Vásárhelyi Judit, P. 128
 Veenker, Wolfgang 67, 127
 Vértesy Miklós 76, 84, 85, 88(2), 92, 103
 Vilmos Ernest (weimari herceg) 24, 25, 26
 Viskolcz Noémi 16, 38(2), 52, 84(2), 93, 95(2), 131
 Vodosek, Peter 105, 119, 131
 Vogel, Klaus A. 80, 131
 von Eickstedt család 213
 Vorstius, Joris 79, 80, 131
 Voss, Jürgen 49, 131
 Völker, Arina 14(3), 58(2), 60, 110(2), 111(5), 131

W

Wächter, Georgius 20
 Wagner, Ernst 19(3), 20(3), 131
 Wagner, Valentin 166
 Wallaskay, Johannes 271
 Wappäus, Johann Eduard 131
 Watt, Joachim von lásd Vadianus, Joachim
 Wellmann, Michael Christian 200
 Werther, Johann David (jénai nyomdász) 147, 149, 154, 270(2)
 Wessel, Carola 106

Weszprémi István 131(2)
 Weyrauch, Erdmann 76, 131
 Wickhart, Wolfgang 34
 Wiedemann, Conrad 119
 Winckelmann, Johann Joachim 60
 Winkler, Wilhelm 64, 97
 Wittmann, Reinhard 76, 81, 131(3)
 Wolf, Johann Christian 79
 Wolf, Johann Christoph 13, 106, 115
 Wolff, Johann 218
 Wollgast, Siegfried 132
 Wolphard 83
 Wurzbach, Constant von 20, 25(2), 28, 29(2), 88, 132
 Wuttke, Dieter 103

Z

Z., S. S. 132, 190
 Zäh, Helmut 80, 113(2)
 Zaunstock, Holger 132
 Zbikowska-Migoń, Anna 132
 Zedelmaier, Helmut 64, 132
 Zedler, Johann Heinrich 20, 21(2), 22, 24, 25(3), 28, 76, 132(2)
 Zeitler, Johann Friedrich 125
 Zelle, Carsten 79, 111
 Zendescher, Georgius 20
 Ziche, Paul 100
 Ziegler (Zigler), Christian 200
 Ziegler, Martin 20(2), 96, 246
 Zimmermann, Hans-Dieter 58(2), 59, 60, 132(3)
 Žižka (Ziska), Jan 44(3), 267(3)
 Zoványi Jenő 28, 88, 132
 Zunner, Johann David 46(2)
 Zvara Edina 109
 Zwingli, Huldrych 104, 106(2)
 Zwink, Eberhard 107

Zs

Zsámboky (Sambucus) János 84(2), 132(2)

Helynévmutató¹

A

Alba Iulia lásd Gyulafehérvár
 Almagy 43
 Alpok 80
 Alsleben 105, 115
 Alsó-Szászország 25
 Altdorf 39, 55, 77
 Altsohl lásd Zólyom
 Amsterdam lásd Amszterdam
 Amszterdam (Amsterdam) 120
 Anglia 80
 Apold (rom. Apold, ném. Trappold) 219
 Apolda 27(2), 114, 120, 121(2), 124, 127, 132, 179(2), 181, 182, 183(2), 184, 186, 187, 188, 190, 250
 Ardeal lásd Erdély
 Aschaffenburg 106
 Augsburg 11, 80(2), 93
 Ausztria (ném. Österreich) 87, 121, 132

B

Bad Cannstatt 110, 123(2)
 Banská Bystrica lásd Besztercebánya
 Banská Štiavnica lásd Selmecebánya
 Barcarozsnyó (rom. Rîșnov, ném. Rosenau) 196
 Barcaság (ném. Burzenland) 18, 43, 71, 97, 129
 Basel lásd Bázél
 Basilea lásd Bázél
 Batavia lásd Németalföld
 Bayreuth 11, 31(2), 120, 183
 Bázél (ném. Basel, lat. Basilea) 84, 92, 93, 109(2), 117, 124
 Bécs (Béché) (ném. Wien, lat. Vienna) 48(2), 52, 73, 84(3), 97, 100, 113, 118, 119, 123(3), 124, 129, 130(2), 131, 132(2), 251
 Berlin 67(7), 107, 108(2), 113, 117, 118, 120, 122, 132
 Beszterce (rom. Bistrița, ném. Bistritz zu Nösen) 218
 Besztercebánya (szlov. Banská Bystrica, ném. Neusohl, lat. Neosolium) 83
 Beuthen (Bevthen) 271
 Bielefeld 102

¹ A mutató nem tartalmazza a Martin Schmeizel rekonstruált könyvtára című rész tételeinek címében foglalt helyneveket és a kiadványok nyomdahelyeit.

Bistrița lásd Beszterce
 Bistritz zu Nösen lásd Beszterce
 Bod lásd Botfalva
 Bodendorf lásd Szászbuda
 Bohemia lásd Csehország
 Bonn 80, 106
 Boppard 103, 104
 Botfalva (rom. Bod, ném. Brenndorf) 19
 Böhmen lásd Csehország
 Brád (rom. Brad, ném. Tannenhof) 43
 Brad lásd Brád
 Braşov lásd Brassó
 Brassó (rom. Braşov, ném. Kronstadt, lat. Corona) 10(2), 16(2), 18(5), 19(20), 20(6),
 21, 23(2), 33, 45, 52, 58, 61(2), 71, 73(3), 74, 88(2), 90, 92, 94, 96(3), 97(4), 99, 111, 113,
 115(2), 118(9), 120, 121(4), 126(2), 129(3), 131, 138(2), 139, 164(2), 166(2), 168, 170, 200,
 218, 245, 246(2), 247, 251, 253, 260
 Bratislava lásd Pozsony
 Braunschweig 77, 83, 107
 Bremen 124, 128
 Brenndorf lásd Botfalva
 Bucha bei Jena 109
 Bucureşti (Bukarest) 99(3), 101, 107(2)
 Budapest 9, 70, 97, 100(3), 101(3), 102(2), 103(3), 104, 105(3), 106(3), 107(3), 109(4),
 112(8), 113(6), 114(4), 115, 116(3), 117(3), 118, 120(2), 124(4), 125(12), 126(5), 127(2),
 128(3), 129(4), 130(3), 131(4), 132
 Bukarest lásd Bucureşti
 Buneşti lásd Szászbuda
 Burzenland lásd Barcaság

C

Cassovia lásd Kassa
 Cibinium lásd Nagyszeben
 Cincu lásd Nagysink
 Claudiopolis lásd Kolozsvár
 Cluj-Napoca lásd Kolozsvár
 Coeln lásd Cölln
 Corona lásd Brassó
 Cölln (Cöln, Coeln) 34, 252, 275
 Cöln lásd Cölln
 Cönnern 105, 115
 Croatia lásd Horvátország

CS

Csehország (ném. Böhmen, lat. Bohemia) 42, 128

D

Dalmácia 91, 103, 262
 Dánia 23, 165, 168, 247(3)
 Dantzig lásd Gdansk
 Debrecen 85, 101(4), 107, 112, 126
 Deutschland lásd Németország

Dresden lásd Drezda
 Drezda (Dresden) 81
 Düsseldorf 106(2), 115

E

Eger 9, 61, 128, 129(2), 130(2), 131(2)
 Eisenach (Isenac) 34, 52, 254
 Erdély (rom. Ardeal, ném. Siebenbürgen, lat. Transylvania) 9(2), 18, 19, 21, 23, 25, 26, 27(3), 28, 31, 32, 33, 34, 37, 39, 42, 43(11), 44(4), 45, 52(2), 58(2), 59(2), 60, 61, 62(2), 63, 66, 71, 72, 73(4), 84, 86, 87, 91, 92, 93, 94, 95(2), 97, 99(3), 101, 106, 109(4), 112(2), 113(2), 114, 118, 120(2), 121, 122, 124(3), 125(3), 128(4), 130, 131(4), 135, 137, 138, 139, 203, 221, 222, 231, 243, 249, 264, 269, 278(3), 279
 Erfurt 65, 117(2)

F

Felső-Magyarország 86, 87
 Firenze 102, 115
 Franciaország 80
 Francofurtum ad Moenum lásd Frankfurt am Main
 Frankfurt am Main (lat. Francofurtum ad Moenum) 73, 81, 92, 93(4), 130
 Frankfurt an der Oder 55
 Freiberg 122
 Freiburg im Breisgau 121

G

Gdansk (Dantzig) 256(2)
 Glaucha 105, 115
 Gotha 34, 103(2), 254
 Gödöllő 118(2)
 Göttingen 55(2), 108, 114
 Greifswald 21(2), 23, 122(2), 139
 Großschenk lásd Nagysink
 Großwardein lásd Nagyvárad
 Gundelsheim 11, 115

Gy

Gyula 107(2)
 Gyulafehérvár (rom. Alba Iulia, ném. Karlsburg) 83, 84, 128(3)

H

Hala Magdeburgica lásd Halle an der Saale
 Halle an der Saale (lat. Hala Magdeburgica) 7, 9(9), 10, 11(2), 12(4), 14(7), 15, 16(4), 17(2), 18, 19, 20(2), 22(6), 23, 27–29, 31(2), 33, 35(7), 36(2), 37(8), 39, 46(2), 47(3), 50, 53(2), 55, 56(3), 58(5), 59(8), 60(6), 62, 63(4), 64(3), 65, 66(3), 73, 76, 77, 82(2), 83(2), 84, 86(2), 88, 91(2), 92, 93(6), 94, 95(3), 96(3), 97(5), 98(6), 99(2), 100, 101, 102, 104, 105(2), 106(4), 107, 108(4), 109(5), 110(13), 111(12), 112(3), 113(2), 114(2), 115(4), 116(4), 117(9), 119(2), 120(2), 121(2), 122(4), 123(5), 124, 125(3), 126(3), 127(5), 128, 129(2), 131, 132(5), 165, 194, 198, 200(2), 202(2), 204, 205, 206, 210(2), 213(2), 215, 217, 220, 221, 223, 225(2), 227, 229(2), 230, 235, 237, 240, 243, 245(2), 247, 248, 249, 253, 258(5), 259(6), 260(5), 261(9), 262(8), 264(4), 265(5), 267(3), 270, 271(6), 272(2), 273(4), 274, 277(2), 278
 Hamburg 25, 33(4), 64, 79(4), 81, 105, 108, 109(3), 114, 118, 127, 165, 168, 248, 249, 275

Hanau 117
 Hannover 22, 61, 79, 109
 Havasalföld (ném. Walachei) 19, 27(3), 37, 52, 73, 231, 269
 Helmstedt 25, 27, 55(2), 77, 91(2)
 Herborn 110
 Hermannstadt lásd Nagyszében
 Hildesheim 76, 105(3), 108, 109, 110
 Hollandia 25, 80
 Holsatia lásd Holstein
 Holstein (Holsatia) 25, 165, 248
 Horvátország (Croatia) 91, 103, 262

I

Isenac lásd Eisenach
 Itália 76, 80

J

Jéna (Iena) 9, 10, 11, 12(8), 13(18), 16(2), 21–27, 28(9), 31(3), 32(3), 33(7), 34(3), 35(6), 36(15), 37(4), 38, 39, 41(2), 44(5), 45(8), 46(2), 47(4), 48(4), 49(6), 50(4), 51(2), 52(4), 53(3), 55(4), 56(7), 57, 62, 63(3), 64(5), 65, 66(3), 72(2), 73(4), 77, 79, 83, 90, 92, 93(2), 94, 95(2), 96(7), 97(8), 98, 99(12), 100(8), 101(5), 102(2), 103, 104(4), 105(3), 106(8), 107(5), 108(4), 109(2), 111(2), 112(3), 113, 114(8), 115(2), 116, 118(2), 120(4), 121(6), 122(2), 124(6), 127(2), 130, 132, 135(2), 137(4), 138(3), 140(2), 143(2), 145, 147(2), 149(2), 151, 154, 157, 159, 162(3), 166, 168(2), 169, 170, 172(2), 176, 177, 178(2), 179(3), 181, 182(2), 183(2), 184, 186(2), 188(2), 190, 192, 194, 196(2), 197(2), 198(2), 199, 200(2), 202, 204(3), 206(2), 208, 217(2), 225, 229, 231, 246(2), 248(3), 249(2), 251(6), 252(2), 253(6), 254(6), 255(5), 256(6), 257(8), 258(4), 259(2), 260(2), 261, 263, 264(2), 270(3), 275(5), 276(3), 277, 278
 Jutia lásd Jütland
 Jütland (Jutia) 25, 165, 248

K

Kaposvár 129
 Karlsburg lásd Gyulafehérvár
 Karlsruhe 10, 16(2), 33, 73, 91(3), 111(2), 132, 251(3), 252, 253(5), 254(3), 256, 257, 258
 Kárpát-medence 8, 15, 39, 50, 58, 60, 62, 63(2), 66, 73, 78, 79, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 129(2), 131
 Kaschau lásd Kassa
 Kassa (szlov. Košice, ném. Kaschau, lat. Cassovia) (Caschou) 196
 Kelet-Európa 13(2), 39, 52(2), 68, 71, 73
 Kiel 27
 Kisasszonyfalva 83
 Klausenburg lásd Kolozsvár
 Kolozsvár (rom. Cluj-Napoca, ném. Klausenburg, lat. Claudiopolis) 10, 73, 83, 92, 101, 104(2), 123, 128(2)
 Koppenhága 23, 25(2), 27
 Košice lásd Kassa
 Kozármisleny 14, 103
 Köln 106, 118, 123, 124, 129, 130, 131, 132
 Königsberg 55
 Kőszeg 71
 Kronstadt lásd Brassó

L

Leipzig lásd Lipcse
 Lemgo 79, 115
 Leutschau lásd Lőcse
 Leutsovia lásd Lőcse
 Levoča lásd Lőcse
 Lipcse (ném. Leipzig, lat. Lipsia) 11, 27(2), 33(3), 34, 42, 47, 58, 65, 73, 76(2), 77, 79, 91, 93(3), 95, 98(2), 100, 103, 107, 108(2), 110(3), 111(2), 113(2), 117, 125, 126, 127(2), 131(2), 132(4), 265, 269(6), 273, 275(4), 276(4), 277
 Lipsia lásd Lipcse
 Lobejün 115
 London 104
 Lőcse (szlov. Levoča, ném. Leutschau, lat. Leutsovia) 196
 Lund 23
 Lübeck 112
 Lüneburg 168

M

Magyar Királyság 33
 Magyarország (Ungarn) 8(2), 9, 10, 23, 31, 39(3), 40(6), 42, 52(2), 54, 55, 60, 67(3), 68(5), 70(7), 71(2), 72(2), 73(4), 75, 78, 83–87, 88, 89, 90(2), 91, 92, 93, 94(2), 95(3), 100, 101(2), 102, 104, 105, 109, 111, 112(2), 113(5), 114, 115, 116(5), 118(3), 121, 124, 125, 128(2), 129(2), 130, 131(2), 132, 135, 136, 220, 221, 278
 Mainz 79
 Marburg 121
 Máriabesnyő 118(2)
 Marosvásárhely (rom. Tîrgu Mureş, ném. Neumarkt am Mieresch) 8, 10, 73, 83, 92, 104, 124, 128
 Medgyes (rom. Mediaş, ném. Mediasch, lat. Media) 200(7)
 Media lásd Medgyes
 Mediaş lásd Medgyes
 Mediasch lásd Medgyes
 Moldau lásd Moldva
 Moldva (ném. Moldau) 27(3), 37, 43, 52, 73, 269
 Moson 196
 München 11, 100, 104(2), 112, 115, 116, 119, 120(2), 122, 123(2), 126(2), 128, 129(2), 132

N

Nagypalugya (szlov. Veľká Paludza) 196
 Nagysink (rom. Cincu, ném. Großschenk) 26
 Nagyszeben (rom. Sibiu, ném. Hermannstadt, lat. Cibinium) 7, 8, 9, 16(2), 47, 58, 66, 73, 74, 90, 91(2), 98, 101, 113, 122(2), 200(3), 220, 264
 Nagyszombat (Nagy-Szombat) (szlov. Trnava, ném. Tyrnau, lat. Tyrnavia) 48
 Nagyvárad (rom. Oradea, ném. Großwardein) 128(2), 130(6)
 Näsäud lásd Naszód
 Nassod lásd Naszód
 Naszód (rom. Näsäud, ném. Nassod, Nösner-Gau) 43(2)
 Németalföld (Batavia) 76, 165(2)

Németország (ném. Deutschland) 11, 19, 22(2), 23, 32, 46, 53, 66, 67(2), 76, 77, 78, 80(2), 82(2), 93, 95, 100(2), 104, 106, 109, 110, 112, 120(2), 128, 129, 132, 202, 241, 260, 267, 273

Német-római Birodalom lásd Német-római Császárság

Német-római Császárság (Német-római Birodalom) 27, 34, 35, 76

Neosolium lásd Besztercebánya

Neumarkt am Mieresch lásd Marosvásárhely

Neumarkt bei Halle 105, 115

Neusohl lásd Besztercebánya

New York 104, 105(3), 108(2)

Norimberga lásd Nürnberg

Nösner-Gau lásd Naszód

Nürnberg (lat. Norimberga) 42(2), 43, 79(2), 81, 93(3), 110, 116

Ny

Nyíregyháza 67

Nyugat-Magyarország 87

O

Oldenburg

Oldenburg 11, 240

Opladen 108, 117(2)

Oradea lásd Nagyvárad

Oxford 104

Ö

Ödenburg (Oedenburg) lásd Sopron

Österreich lásd Ausztria

P

Paderborn 100, 119(3), 123(2)

Paris 103, 104, 117

Parma 130(2)

Pforzheim 118(2)

Pisonium lásd Pozsony

Pozsony (szlov. Bratislava, ném. Preßburg, lat. Pisonium) 52, 68, 86, 123, 126, 196(4), 220

Preßburg lásd Pozsony

Q

Quedlinburg 33

R

Regensburg 129

Rinteln 277

Riřnov lásd Barcarozsnyó

Róma 71, 105, 169, 177, 249, 270, 278

Rosenau lásd Barcarozsnyó

S

Sachsen lásd Szászország
 Sankt Gallen 121
 Schäßburg lásd Segesvár
 Schemniz lásd Selmechánya
 Schleswig 25
 Schlettstadt lásd Sélestat
 Schweinfurt 79, 116(3)
 Seeland 25, 248
 Segesvár (rom. Sighişoara, ném. Schäßburg, lat. Stenarum) 218, 219(2)
 Sélestat (ném. Schlettstadt) 79, 98(2), 115
 Selmechánya (szlov. Banská Štiavnica, ném. Schemniz) 196
 Sibiu lásd Nagyszeben
 Siebenbürgen lásd Erdély
 Sighişoara lásd Segesvár
 Skandinávia 41, 59
 Solothurn 113
 Sopron (ném. Ödenburg) (Oedenburg) 54, 87
 Spanyolország 76
 Stenarum lásd Segesvár
 Stettin 114, 213
 Stockholm 64
 Straßburg 55
 Stuttgart 77, 79, 100, 102, 104, 105, 106(3), 107(3), 108(3), 110(3), 111, 112, 115, 119(5),
 120, 122, 123(2), 132
 Suecia lásd Svédország
 Svédország (lat. Suecia) 22, 25, 165(3), 168(2), 247(5)
 Syberin 219

Sz

Szászbuda (rom. Buneşti, ném. Bodendorf) 219
 Szászország (ném. Sachsen) 25, 79, 109, 110(3), 116(2), 261
 Szeged 8(2), 14, 101, 104, 105, 106, 114, 116(2), 119, 124, 127, 130, 131, 132
 Székelyföld 43

T

Tannenhof lásd Brád
 Thaszosz 58
 Thaur bei Innsbruck 123
 Thorn lásd Toruń
 Tîrgu Mureş lásd Marosvásárhely
 Toruń (ném. Thorn) 52, 248, 256(2), 276
 Transylvania lásd Erdély
 Trappold (Trapold) lásd Apold
 Trnava lásd Nagyszombat
 Tubinga lásd Tübingen
 Tübingen (lat. Tubinga) 47, 102, 105, 106, 113(2), 116, 121, 127
 Tyrnau lásd Nagyszombat
 Tyrnavia lásd Nagyszombat

U

Udine 123
Ulm 93, 112
Ungarn lásd Magyarország
Unterfranken 106
Utrecht 55

V

Vatikán 79
Velece 53(2)
Velká Paludza lásd Nagypalugya
Vesztfália (Westfália) (ném. Westphalen) 33, 45, 55, 104, 115, 248, 252(2), 253
Vetusolium lásd Zólyom
Vienna lásd Bécs
Viteberga lásd Wittenberg

W

Walachei lásd Havasalföld
Weimar 12, 13(2), 16, 21(3), 22(2), 24(5), 25(4), 26(3), 28(4), 48, 52(3), 96(6), 97, 100(2),
104, 106(4), 108, 109, 111, 118, 122, 123, 124, 129, 130, 131, 132
Westfália lásd Vesztfália
Westphalen lásd Vesztfália
Wettin 105, 115
Wien lásd Bécs
Wiesbaden 79, 102(3), 103(2), 105, 107, 108, 110, 111, 112, 115, 116(2), 117(2), 119(4),
120, 126, 131(4), 132(2)
Wittenberg (lat. Viteberga) 14, 19, 21(2), 27, 55, 77, 98, 100, 109, 110(4), 111(4), 112, 117,
119, 132(2)
Wolfenbüttel 78, 79, 83, 95, 100(5), 103(4), 104, 105(3), 107, 108(2), 111, 115, 116(2),
117(2), 118(4), 119(5), 120, 123(3), 124(3), 131(4), 132
Würzburg 99(2), 106

Z

Zelle 77, 107
Zólyom (szlov. Zvolen, ném. Altsohl, lat. Vetusolium) 196
Zürich 100, 105(3), 108, 120, 123(2)
Zvolen lásd Zólyom

A magyar és az európai művelődéstörténet egyik 18. század eleji érintkezési pontját, tartalmában gazdag metszetét mutatja be ez a kötet. Nevezetesen egy olyan személy életútját és munkásságát vázolja fel, akit – noha egész életében hungarus mivoltának büvőkörében élt, és tudományos publikációinak, oktatási tevékenységének jelentős részét is ilyen témában fejtette ki – méltánytalanul elfeledett a magyar általános és szakmai köztudat egyaránt. Martin Schmeizel (1679–1747) tudományos működéséről ma ugyanis magyar nyelven alig lehet olvasni valamit, noha a magyarországi historia litteraria történetében fontos kezdeményezés fűződik a nevéhez: a magyarság kulturális emlékezetének fenntartása érdekében a teljesség igényével próbált meg egy, a 18. század közepéig főleg nyomtatásban megjelent művekből álló, magyar történeti szakkönyvtárat összegyűjteni – ezzel is tudatosan továbbörökítve a Kárpát-medencében élők közös múltjának írásos emlékeit.

Emellett a kötetben annak a tételnek a vizsgálatára is sor kerül, hogy miként alakult egy széles, alapos, eruditív műveltséggel rendelkező, Európa keleti végeiről, tehát a perifériáról érkező tudós ember sorsa Nyugat-Európában, és hogyan tudott érvényesülni saját erejéből tudományos téren első generációs erdélyi szász értelmiségiként a polihisztorizmus korszakában.

A schmeizeli életmű bemutatása azonban nem csupán a személy és életműve miatt érdekes. Komoly konnotációs lehetőségek kínálkoznak ugyanis a 18. századi egyetem- és értelmiségtörténettel kapcsolatban is. Különösen a hallei egyetem vizsgálata látszik szükségesnek a későbbiekben, mert az onnan kiinduló szellemi áramlatok Magyarországon és Erdélyben egyaránt meghatározó szerepet játszottak a kora újkor folyamán.